

VI
1889

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

HATODIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHETBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

**A Magyar-Zsidó Szemle hatodik évfolyamának
munkatársai,**

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap.
ADLER LIPÓT, Baja	527
BACHER VILMOS, Budapest	21, 525
BÁRÁNY JÓZSEF, Budapest	62, 460
BÁRD REZSŐ, Budapest	448
BECK MÓRICZ, Bukarest	8
BELEDI MIKSA, Budapest	175, 244
BLAU LAJOS, Budapest	49, 116, 164, 269, 337, 475
BOLESÓI ELEMÉR, Budapest	189
DIAMANT GYULA, Berlin	254, 275, 335, 374
ELZÁSZ BERNÁT, Budapest	219
ENYEDI MÁTYÁS, Budapest	58, 123, 171, 361
FISCHER GYULA, Győr	490, 502, 611
FISCHER MIHÁLY, Zombor	11
FLEISCHMANN SÁNDOR, Nagy-Kanizsa	309
FLESCH ÁRMIN, Mohács	285
GOLDFAHN S. H., Bács-Topolya	51, 158
GOLDHEIM LIPÓT, Budapest	557
GOLDSCHMIED LIPÓT, Budapest	477
HALÁSZ FRIGYES, Budapest	597
HEGYI BÉLA, Budapest	340
HOCHMUTH ÁBRAHÁM, Veszprém	89, 202, 279
KECSEKEMÉTI LIPÓT, Budapest	397
KLEIN MÓR, Nagy-Becskerek	98, 409, 491, 501, 550, 609
KOHLBACH BERNÁT, Budapest	78, 153, 473
KOHN AMBRUS, Léva	280
LANDESBERG LIPÓT, Szeghalom	337
LEDERER IGNÁCZ, Budapest	165
LÉVAI IZOR, Bács-Topolya	318, 373, 439
LIGETI G., Bolesó	425
LÖWY MÓR, Temesvár	5
MAISLS FERENCZ, Budapest	414
MAKAI EMIL, Budapest	22, 213, 479, 528, 622
MÁLNAI MIHÁLY, Budapest	509
MEZEY FERENCZ, Budapest	488, 543

	Lap.
MOSONYI ALBERT, Budapest	165
NÁDAI GYULA, Budapest	87, 146
NEUMANN EDE, Nagy-Kanizsa	125, 184, 190
PERLS ÁRMIN, Pécs	100, 200, 288, 343, 405
ROSENBERG EDE, Budapest	209
ROSENBERG SÁNDOR, Arad	96, 302
ROSENSPITZ SÁNDOR, Ausztrália	368
ROTH ÁRON, Siklós	279, 337
SCHÖN JÓZSEF, Budapest	89, 280
SCHREINER MÁRTON, Csongó	32, 238, 351, 516, 534
SELTMANN LIPÓT, Párkány	84, 280
SINGER ÁBRAHÁM, Vár-Palota	444
SINGER MIHÁLY, Budapest	600
SPIRA JAKAB, Budapest	202
SPITZER IGNÁCZ, Battonya	338
STEINHERZ JAKAB, Székesfehérvár	212, 296, 493
SZALÁRDI MÓR, Budapest	602
SZÁNTÓ ELEÁZÁR, Budapest	107, 240
VAJDA BÉLA, Nagy-Abony	402
WURMFELD IGNÁCZ, Körömend	316
ZIEGLER IGNÁCZ, Karlsbad	162

TUDOMÁNY.

Apró részletek a Makkabeusok-korabeli történethez.

A selenkidák dinasztájának neve nem fordul elő a tal-mudban s a régibb midrásokban. Helyette mindenütt csak ezen általánosabb elnevezéssel találkozunk: מלכות יון (ymlkvi yon) — míg az ezen dinasztáival keletkezett s utóbb is még oly soká érvényben állott időszámítás, az u. n. *aera Seleucidarum*, tudva-levőleg rendszeren שטרות מנין שטרות (aera contractuum) s hébe-korba szintén מנין יונים a. a. görög időszámításnak neveztetik.

Vajjon következtethető-e ebből, hogy a régieknek csak-ugyan nem volt már e dinasztjáról, mint olyanról tudomásuk? Ugy hiszem, a midrásnak azonnal idézendő egy adatából elég világosan kiderül, hogy későbbben is jól ismerték azon uralkodó-házat, melytől a zsidók legveszedelmesebb ó-kori ellenese származott.

A midrás *Tanchúma*, Tazria szak. (v. ö. Vajjikra r. 15. f. vég.) ezen helyén: . . . ספחה זו מלכות מדי שהיה שמה זו בכל שנה' בהרת זו מלכות יון שהיתה מבהרת על ישראל (Vajji.) מבהרת בניויותיה על ישראל) ואומרת כל מי שיש לו שור הקה על קרן השור שאין לו חלק באלהי ישראל) ugyanis eme szó: מבהרת a mennyire tudjuk, még nincsen kellőleg megmagyarázva.²⁾ A Tanchumának Büber-féle kiadásában meg éppen hiányzik az egész tétel (kezdve ezen szótól: שהיתה végig) — még pedig Buber szerint helyesen, a mennyi-

¹⁾ Így az ismertebb régi zsidó krónikákban is, a hol pedig többször a »görög királyok« állítólagos időszerinti névsorával találkozunk — csak hogy e névsor egyenesen Nagy Sándorig megy vissza, s Ptolemäusokat és Szeleukidákat kegyetlenül összezavar (L. p. Széd. ólám r. 30 fejt. és Széd. ólám zúta, a megfelelő helyen.)

²⁾ A »Mathnóth-Kehunna« magyarázata: : כל' הפורסמת והורצת: : valamint a Wünsche-féle fordítás: »das da glänzte (d. h. sich überhab),« úgy látszik, inkább csak találgatások, semmint indokolt értelmezések.

ben a régibb kiadások azt egyszerűen csak áthozták volna a Vajj. r. megfelelő verziójából. Ámde a nagynevű tudós kiadó ezen egyszerű észrevételéhez, szerény véleményem szerint, még sok szó fér; már csak azért is, mivelhogy az ő szövege szerint, a midrásnak ezen főtétele: *בחרת זו מלכות יין* most már teljesen minden okadatolás vagy kifejtés nélkül szűkölködnék; ez pedig olyasvalami, a mi a midrásokban mégis csak fölötte ritkán történik. De bármiként legyen is az, a *בחרת* szó, mindazonáltal (ha csak a Vajj. r. szövegét tekintjük is), magyarázatra szorul — s éppen ez a magyarázat az, mely szerintünk, sehol egyebütt nem keresendő, mint ama dinasztia, a Seleukidák nevében, a mennyiben ez a görög szó: *λευκός* ugyanazt jelenti, a mit a héber: *בהיר* t. i. *fehér, fénylő*, avagy igealakban: fehérleni, fényleni. E mondat: *מלכות ישראל ואומרת וכו'* így fordítható: »mely Izraelt *fehérré* (a. a. ijedtségből *sápadttá*) *tevé*, mondván stb.« S noha a kifejezés még így is eléggé nehézkes és keresett, mégis ha meggondoljuk, hogy a *בחרת* szó magában a bibliában, az illető helyen, a *bélpoklosság* egy neméről használtatik, s hogy a talmudisták így abban (koruk izlése szerint), az ama gyülölt uralkodóház nevében foglalt *λευκός* szó közvetítésével, amarra egy igen szerencsés czélzást találhatnak, akkor, kétségek nélkül, már maga a főtétele *בחרת זו מלכות יין* is sokkal nyomatékosabb, s következőképen a megokolás: *מלכות על ישראל* is jóval világosabb lesz.

Sőt még kérdés talán, hogy nem következett-e vajjon hasonlólag a Tanchuma, Semíni sz. ezen helyéhez: *וכן היתה אשתו* של תלמי המלך שמה ארנה (V. ö. Vajj. r. 15. f. s a talmud idevágó helyeit, kül. b. Megilla 9 b.), úgy itt is még egy ilyenforma toldalék: *וכן היתה אשתו של אמיתוס המלך שמה בחרת* — csakhogy ez utóbb ismét elejtetett, vagy teljesen feledésbe ment.

2. Még nehezebb kérdés azonban, hogy ez a kifejezés: *השך זו על קין השור* itt a mi helyünkön, s a Vajjikra r. párhuzamos helyein, különösen pedig a Berésit r. 2. fej. ezen helyén: *השך זו מלכות יין שההשיכה עניהו של ישראל בנידותיה שהיתה אומרת להם כתבו על קין השור שאין לכם (שאין לישראל) חלק באלהי ישראל* (Vajj. r. 13. f. : *שאין לישראל*) — vajjon mit jelenthet?

A mennyire tudjuk, Herzfeld nyomán¹⁾ a helyet rendszeren

¹⁾ Geschichte des Volkes Israel, I. köt. 238. l. — Wünsche fordítása itt nem szolgál semmiféle felvilágosítással.

úgy szokták értelmezni, hogy az *áldozati állatok szarvaira* kellett volna a zsidóknak kiírniok, hogy stb. Ámde Josephus (Ant. XIII., 8., 12.) azon tudósításából, melyre Herzfeld hivatkozik, csak annyit tudunk és tudhatunk meg biztosan, hogy az áldozatok szarvait, a pogány szokás szerint, néhol *megaranyozni*, tehát felékesíteni, felczifrázni szokták. De tán csak nem feliratokkal. feliratokkal ellátott szalagokkal — körülbelül mint a hogy mi szoktuk jelenleg gyászkoszoruink szalagjait mindenféle feliratokkal értékesebbé tenni? Itt azonfölül még nem is a czifrázatokon leendő feliratokról, és egyáltalában nem czifrázatról van szó, hanem arról, hogy a zsidók maguk írják rá magára az »ökök szarvára,« miszerint nekik többé Izrael istenében részök nincsen azaz hogy azzal, ha csakugyan áldozatról van szó, mintegy ünnepies hitvallomást tegyenek, miként ezt a bizonyos áldozatot nem Izrael Istenének, hanem Zeus tiszteletére kívánják bemutatni. Ugyan kinek juthatott az valaha eszébe, — még ha olyan félőrrült lett légyen is valaki, mint maga Antiochus? — Herzfeld maga is azért csak igen kétkedőleg nyilatkozik az egész hír történeti hasznavehetőségéről. Grätz pedig, tudtommal, teljesen mellőzi azt. Ámde szerintünk, a helyet s vele együtt a kérdéses kifejezést is, még más úton-módon is lehet fölfogni és értelmezni.

Tegyük fel ugyanis, a mint hogy ezt kétségtelenül feltehetjük, hogy helyünk csupán csak azt akarja mondani, csupán csak azon száraz tényt tükrözteti vissza többé-kevésbbé átlátszóan, miszerint az Antiochus-féle lelketlen hitüldözés megelőzőleg formszerűen el lett *rendelve* (dekretálva) — és már teljesen megbízható történeti alapon állunk — mert ezen tényt csakugyan a legelsőbbrendű kutforrások is beszélnek. (L. kül. Makkab. I. k. 1. fej. 41. és következő verseit¹⁾.) *Hogyan* történt már most ez az elrendelés? Idézett kutforrásunk csak annyit mond, hogy a király »küldönczökkel leveleket küldött Jeruzsálembe és Judäa városaiba« —; de hogy e levelek miképen hoztattak a nép tudomására, miképen lettek közzétéve (publikálva), arról persze már nem szól. Azonban másfelől, még pedig szintén magukból a Makkabäusok könyveiből (L. I. Makkab. 14, 27. 48; v. ö. III. Makkab. 2, 27.) igenis megtudjuk, hogy alkotmánylevelek és más na-

¹⁾ A Tanchuma szövegének azon toldaléka: *עליו הדינה* egyenesen az 50. v. (»S a ki nem cselekednék a király szava szerint, az büntetessék halállal.«) látszik kivonatban visszaadni.

gyobb fontosságú állami okmányok (kibocsátványok stb.) akként hozattak nyilvánosságra, hogy az okmányok »oszlopok«-ra (στήλα) vagy pedig »ércztáblák«-ba bevésve állították ki közszemlére bizonyos nyilvános néplátogatotta helyeken. Több mint valószínű tehát, hogy a szóban forgó hitüldözési ediktumok is hasonló módon lettek közzétéve, még pedig Jeruzsálemben a templom előcsarnokában vagy falain (I. Makkab. 14, 48: ἐν περιβόλῃ τῶν ἁγίων), a többi városokban pedig, a hol sem templom, sem királyi palota nem létezett, az ottani köztereken, a minden nagyobb városban lévő forumon, vásártéren, piacon stb.¹⁾ Ha már most feltennünk szabadna, hogy a kéziratokban, eredetileg כתבו על קרן השוק helyett ez állott: כתבו על קרן השוק a. a. »írjátok ki a köztér sarkán (értsd: a közterek sarkaira — leglátogatottabb pontjain — elhelyezett táblákra)« — akkor a hely először teljesen világos, s másodsor az adat történetisége is még jobban meg volna állapítva, a mennyiben az az elrendelés tényéről szóló tudósítást most mindössze csak azzal a nagyon is a dolog természetében fekvő hozzáadással kiegészíti, miszerint maguk a zsidók (zsidó hatóságok?) kényszerítették volna azt keresztülvinni.

Hogy mily könnyen ötlöhetett pedig valamelyik későbbi másoló eszébe, a קרן השוק (קרן) szót így módosítani: קרן השוק — csak azért, hogy a helyet, melynek eredeti értelmére már nem jutott, a maga módja szerint, valahogyan megértse és megértesse azt, úgy hiszszük, szükségtelen bizonyítani. Így legalább látjuk hogy a »bőjti krónika« (Meg. Táan.) jelenlegi szövege szerint (a 2. fejj. vég.) a קרן השוק következetesen, csakhogy persze visszafelé, már a מוצה השוק ומצה החמור-ra fejlődött, nyilván csak azért, mert a szerző, vagy jobban a jegyzetirő (I. a Meg. Taan., szerkezetéről, Grätz, Geschichte der Judes, III. köt. 415. k. l.) azt még egy másik hasontartalmu mondával akarta összefüggésbe hozni.²⁾

¹⁾ Az imént idézett helyez az ἐν π. τ. ἁ. szavakhoz még hozzá van adva: ἐν τόπῳ ἐμπορίου. Kétségtelen tehát ennélfogva, hogy a »nyilvános hely« a kisebb városokban csakis a vásártér, vagy a mi azt pótolta, lehetett. — Hogy egyébiránt a rómaiaknál a császárok idejében a nyilvános épületeken, várfalakon, oszlopokon stb. való hirdetésméyzés már igen bő használatban volt, I. Bender H., Rom und römisches Leben im Alterthum; 326. l.

²⁾ Hasonlóképen áll a dolog a Tanchúma relációjával is. Itt. is egészen szembetűnő, hogy ez a mondat: כל מי שיש לו שוק יחקה על קרן

3. Grätz, egy külön jegyzetben (i. h. 447. l. 5. jegyzet: »Das Document über Simon's Wahl zum Fürsten«) foglalja közre részint azon nehézséggel, hogy a Simon főpappá és fejedelemmé választásáról szóló okirat, a mint azt szerinte a Makkab, I. k. 14. fejj. 28. 48—49. versei állítják, három különféle helyen, u. m. 1. a Czión hegyén (27. v.) 2. a templom előcsarnokában és 3. a kincstárban (48—49 vv.) lett volna *letéteményezve*. Grätz ezt képtelenségnek nyilvánítja, és azért inkább két különféle tudósítást hajlandó feltételezni. Ámde, ha e helyek általunk fentebb megkísérett értelmezése helyes, akkor az a nehézség elesik, mert akkor az okmány igenis háromszor és három különféle helyen lett *letéteményezve*, de mindannyiszor és mindegyik helyen *más-más célból*. Még pedig: 1. a Czión hegyén felállított (emlék)oszlopok ércztábláin — *megörökítésre* (hasonlóan a régibb bibliai idők ily természetű emlékoszlopaihoz); 2. a templom előcsarnokában szembeötlően elhelyezett ércztáblákon — *nyilvánosságra hozatal végett*, (mintegy proklamációképen) és végre 3. a kincstárban (azaz levéltárban) — *megőrzés* és esetleges későbbi használat céljából, — mint ahogy erről az utóbbi *másolat*ról a szöveg világosan mondja: »miszerint az Simon és fiai birtokában maradjon.«

השוק (vagy קרנו על a Jalkut olvasata szerint) semmi egyéb, mint a régibb, egyszerűbb, de már szintén talányszerűvé vált olvasatnak magyarázó körülírása.

Temesvár.

LÖWY MÓR.

A Chevra Kadisá eredete.

I.

Noha a tisztelt szerkesztőség a mult évfolyam májusi számában már bezárta a Löw rabbi ur által megindított és a Chevrát illető vitát, noha nekem is megengedettett, véleményemet e kérdésben kifejezmem, bocsánatot kérek, ha e tárgyra visszajövök, annyival is inkább, hogy reményem van bizonyítani, miként a Chevra sokkal régiebb, mint azt Dr. Löw állítja és hogy létesítésére a Németországban a XVI. és XVII. században virágzott Bruderschaften semmiképen sem folyhattak be.

A Chevra Kadisá valódi képen Spanyolországból származott, tüzetesen Granada izraelita község kebelében, még pedig a tizenötödik század kezdetén. Ezt a következőben bizonyítani lesz föladatom.

Löwinsohn Beer Izsák, az orosz Mendelssohn, Beth Jehudah czimü művében, a 139. cikkben a következő rövid megjegyzést találjuk:

בערך שנת קע"ח לאח"כ הששי נתיסרה החבורה קדישא (והיא חברת גומלי חסד עם המתים) כמבואר בתשב"ץ, יעוין משם ¹⁾.

azaz:

»Az 5178 (= 1418) év körül alapított meg a Chevra Kadisá, vagyis azon társaság, mely a halottak eltakarításával foglalkozik, a mint ez Simon ben Czemach Duran responsumai-ban magyarátzatik, lásd ottan.«

És valóban, a Löwinsohn által idézett hely csakugyan található a Tasbecz czimü döntvénygyűjteményben, még pedig a harmadik rész 13. számában,²⁾ mely magyar fordításban így hangzik:

¹⁾ Varsói kiadás, 1878. a 121. lap.

²⁾ Ed. Amsterdam, 1741. az 5. a lapon.

»A község látván, hogy a sirásatással nehézségre akad, mennyiben ásókat kellett fogadnia, kiknek néha egy arany denárt is fizettek — azon célból, hogy mindig létezzenek oly egyének, kik e jámbor cselekedetet magukra vállalják, egyesületet alapítottak, föltételekkel és alapszabályokkal, melyeknek értelmében meg-egyeztek, hogy minden halott után, ha gazdag, jószágából 30 Zuz ingyen vétessék, ha pedig középszerű, 20—10 Zuz, míg a szegény temetessék el.«

»Ezen pénz, valamint a minden temetésnél és az ujhöld napján szokásos gyűjtésből való jövetel a temetés minden szükségletének fedezésére, mint a szegények számára való koporsó és halotti ruha szerzésére, fordittassék. Ha pedig az egyesület bármely tagja, kit a sors ért, hogy a sirt ássa, szegény volna, akkor ez fizetést kapjon, mint akármely napszamos, a sirásással elvesztett napért, hogy családját fenntarthassa.«

»Ezen alapszabályok cikkelyei szerint az egyesület vagyona még a rabok kiszabadítására, valamint egyéb kegyes tettek-re is fordíthatatik, a mint azt a községe elnöke (öregje), előljárói és a város előbbkelő tagjai jónak fogják látni.«

»Az egész község megegyezett ezekben és egy időig zsinórmértékül tekintette. Később azonban kikelt egyik tagja a községnek, azt mondván, hogy ez büntett, az egyesület tagjai merő tilalom ellen cselekesznek, midőn fizetést vesznek a halottak vagyonából, holott díjtalanul kellene ezekkel foglalkozniok.«

»Látván ezt a tagok, azt mondák: Ha a fizetés vétele által bünt követtünk el, nem maradunk a társaságban. Ily módon az egyesület föloszlott.«

Mellékesen emlitem, hogy Simeon Duran a társaság alapszabályait mindenben jóváhagyta, kimondván, hogy a ki az egyesületet feloszlatja, kárt okoz a községnek.

Hogy az előbbieken igazi Chevráról van szó, fölöslegesen bővebben fejtegetni. Még csak az jegyzendő meg, hogy Simeon Duran is idézi a b. Móéd Kátón 27b. alatt mondottakat, azt tartván, hogy ott nem czéloznak egy, hanem több temetkezési társaságra.

E responsum cziméből látszik, hogy a kérdés Granadából a bölcs Amram által terjesztett Simeon Duran elé.

Ezen Amram *Jaulus* szerint¹⁾ nem más, mint Amram ben Meroam Efrati, ki 1428-ban Granada városában halt meg.

Megczáfolhatatlan tény tehát, hogy a XV. század kezdetén alapított Granada izraelita községében az első Chevra Kadisa.

Ezekkel szemben Dr. Löw rabbi ur nézete, miszerint a Chevra keresztény társulatok mintája alapján Németországban, a XVI. vagy XVII. században, keletkezett volna, semmiképen sem tartható fönn. Ellenkezőképen bizonyos, hogy a Chevra zsidó eredetű, Spanyolországban keletkezett. Valószínű, hogy a Chevra csak testvéreinknek Spanyolországból való száműzetése után Hollandiából Németországba és innét Osztrák-, Magyar-, Lengyel és Oroszországba elterjedt, mindenütt erős gyökeret vevén.

Bukarest.

BECK MÓRICZ.

II.

»Der Ursprung der Chevroth überhaupt ist einer besondern historischen Untersuchung gewiss nicht unwerth«, írja Löw Lipót »Geschichte der Juden in Ungarn« cz. cikkében a Busch-féle Jahrbuch negyedik — 1845 — évfolyam 60. lapján.

A boldogult szegedi főrabbi e mondata bizonyára egyike volt azon okoknak, melyek tudós fiát vezérelték, midőn a szegedi chevra megalapításának századik évfordulója alkalmából kiadott munkájában a chevra eredetét tudományos nyomozása tárgyává tette.

Munkája azonban nem fogadtatott kellő elismeréssel. Bizonyára azért, mert okvetése azon feltűnő konkluziora vezet, miszerint a mindeddig bizonyos vallásos kegyelettel legsajátabb zsidó intézményként őrzött Chevra Kadisa »nem egyéb, mint egy középkori német intézménynek — az ugynevezett Kalantsgildának — elfogadása« és hogy »maga a német »der Heiligen Bruderschaft«, a szentek testvérségének utánzása«, valamint az is, hogy a zsidóknál »ilyen külön szervezett egyletekre csak a XVI. században akadunk.«

¹⁾ Lásd Graetz: Monatsschrift, 1875. évfolyam, a 175. lapon.

Ezen felfedezésekkel oly ujdonságok bocsájtattak közre, melyek, miután általuk az ősrégi institutorra büszke zsidó öntudat érzékenyen sértetik és kellemetlenül meglepetett, sok ellenszólásra akadtak. Mindenki, ki eddig e tárgyhoz akár ezen füzetekben, akár más folyóiratokban hozzászólt, az idézett állításokat valószínűtlennek mondta és habár egyiknek többé, másiknak kevésbé sikerült a negatiora elég nyomatekők okokat felhozni, de jellemző, hogy mindannyian határozottan *ellentmondanak*. Én is inditva érzem magam főt. kollegám nézetének helyes voltában a következőknél fogva kételkedni.

Simon ben Czemach Duran, ki született 1361. Adar hónap¹⁾ és meghalt Algeriában 1440 évben, *חשיבין* munkájának III. részében 13. alatt egy 1428. évben Granadából hozzá intézett levelet közöl, melynek második kikezdése így hangzik:

»A hitközség látva, hogy nagy baja van a sirásatásnál,²⁾ a mennyiben köteles sirásokat néha egy-egy forinttal fogadni, elhatározta . . .³⁾

Ezekből kifolyólag a levél írója, a talmudi tudományáról híres Amram ben Meroam Efrati kérdezi, megengedhető-e, hogy a sirások munkájukért fizetést fogadjanak, mire Duran Simon hosszas, de tartalmas fejtegetés után, határozott igennel válaszol.

Csupán ezen egy levél meggyőző egyrészt arról, hogy a chevra nem lehet a *czéh*-eknek utánzása, mert alig fogja valaki elhinni, hogy a spanyol zsidók, kik ép ekkor üldöztettek javában és kiknek élet és létért küzdeniök, még arra is találtak volna időt, hogy a távoli Németországból fogadjanak kebelükbe alakulási rendszert, — másrészt pedig csalhatatlan tanúsítvány ez, hogy a chevra kora nem 1564-től számítandó, mint Löw hiszi.

Érdekes adalékot nyújt továbbá Nissim ben Rúben Gerundi.⁴⁾ Ugyanis döntvényeiben *ש"ת הר"ן*, melyek Fürst⁵⁾ szerint

¹⁾ Zunz: Zeitschrift, 112 l. szerint Kataloniában; Kayserling: Die Juden auf den Balearen, 170 l. szerint Mallorca szigetén; 1. Dr. Jaulus értekezését, Graetz: Monatsschrift 1874 és 1875.

²⁾ Valószínűleg azért, mert már a talmud korában megvetőleg mondták a sirásóról: *בבביר וקביר טב מנייה* babil. Sabb. 152. a.

³⁾ L. az egésznek fordítását a megelőző cikkben. Szerk.

⁴⁾ Zunz: u. o., halálát már 1374 után, holott Fürst Julius: Bibliotheca Judaica, III. 37 l., csak 1400 körül teszi.

⁵⁾ U. o.

legkésőbb 1374-ben irattak, 75. szám alatt¹⁾ felemlítették, hogy Perpignan városában öt egylet működék, névszerint תלמוד תורה (tudományterjesztő), ביקור הוללים (betegápoló), מאור (templomvilágító), צדקה (jótékony) és קבריים (temetkezési) egylet. Állítani pedig, hogy ezek közül épen a temetkezési egylet alakult volna keresztény mintára, nem lehet.

De még régibb és irodalmunkban nagyobb tekintélyű íróra is utalhatok, kinek általánosan elismert szigorú vallásossága szavatol azért, hogy minden tekintet nélkül kárhözhatott volna hivei körében lábra kapott nem zsidó szellemű institutiót, ha erre okot talál vala.

A Rajna-vidéken 1250 körül született Aser ben Jechiel שיית רא"ש czim alatt megmaradt responsum-gyűjteményében (13. szakasz, 12. kikezdés) egy adandó válasza a kérdést ismétli:

»A mit kérdeztek azt illetőleg, hogy egynehányan elhatározták szeretetgyakorló egyletet alapítani (להיות חברים לגמילות חסדים) azon esetre, ha valakinél gyászseset leend . . . « vagy (u. o. 13. kikezdés):

»A mit kérdeztek azt illetőleg, hogy a város nagyobb része abban állapodott meg, hogy valamely chevratag elhalálózásával annak bar-miczva fia és ha ilyen nincsen, örökösei közül a legbecsületesebb és legméltóbb lépjen a chevra kötelékébe . . . «

Ezen két levél bekezdéséből minden elfogulatlan szintén azt fogja kiolvasni, hogy a külön temetkezési egyletté való alakulás ősrégi zsidó szokás, nem pedig valamely német Bruderschaftnak receptiója.

Megjegyzendő, hogy הברה קדושה (szent egylet) nem mindig temetkezési egyletet jelentett, használtatott ezen elnevezés akkor is, midőn egyéb jótékony czél tüzetett ki, (v. ö. Ahron Sason, תורה אמה, Velence, 1622, 181 a.), valamint hogy volt jótékony egylet צדקה, mely a halottak eltakarításával is foglalkozott. (V. ö. R. Meir Rothenburg responsumait, Cremona, 1557, 25 b [60. sz.]).

Abból, hogy a Kalantsverbrüderungen az elhunytak neveit szintén külön emlékkönyvbe jegyezték, melyek aztán minden qua-

¹⁾ Güdemann: Geschichte des Erziehungswesens, Bécs, 1880, 50 l. tévesen tesz egy 84. számú levélről említést, mert a megjelentek száma csupán 77.

temberben felolvastattak, vagy pedig abból, hogy ott is minden elhalálózás évfordulója megünnepeletett, még nem szabad vagy lehet következtetni, hogy chevraink onnan vették ugyanezen szokásokat, sőt bátran lehetne az ellenkezőt állítani. Hiszen Mainzban már 1297-ben volt ilyen emlékkönyv, mely minden hazkara alkalmával felolvastatott, (v. ö. Dr. Perles, das Memorbuch der Gemeinde Pfersee, Graetz, Monatschrift, 1873, 512 l.), a »Jahrzeit« megülését pedig kötelességgé teszi már Simson b. Czadok, Rothenburgi Meir tanítványa, (v. ö. פ"ח-ב"ג-ját 425. sz. alatt).

Téves, hogy a prágai chevra megalapítója csupán rabbi Löwi bar Bezzelel, ki ott 1573—1609-ig működött, mert első helyen említették rabbi Eliezer Aschkenasi (1564), (v. ö. Benedikt Foges, Alterthümer der Prager Josefstadt, Prága, 1882, 163 l.).

Végül felemlitem, hogy Löw a chevra korának téves megalapításában nem áll egyedül, megelőzte őt — bár csekély eltéréssel — a náchodi rabbi Wiesner Jónás, ki Scholien zum Talmud cz. munkájában (I. füzet, Berachot, Prága, 1859, 41 l.) ezeket mondja: »Die erste Spur dieser Vereine — értsd: Leichenvereine — findet sich am Anfange des 17. Jahrhunderts.«

Zombor.

FISCHER MIHÁLY.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1888-BAN.

A szentírásba bevezető nagyobb munka nem jelent meg a lefolyt évben. *Strack H. L.* vázlata — Einleitung in das Alte Testament — megjelent a harmadik kiadásban. *Vernes M.* a *Revue internationale de l'enseignement* arról értekezett: »hogy szükséges szigorubb módszert bevinni a bibliai irodalom kérdéseibe.« *Alexandre Westphal* irt egy hosszabb tanulmányt a mózesi könyvek irodalmi kritikájáról: *Les sources du Pentateuque* (Toulouse). A pentateuch egyik forrásáról szól: *J. W. Rothstein*, *Das Bundesbuch und die religionsgeschichtliche Entwicklung Israels*. 1. Theil (Halle).

A szentírás tanait rendszeresen adja elő *H. Schultz* most 4. kiadásban megjelent munkája: *Alttestamentliche Theologie* (Göttingen). *F. Bähgen* összehasonlító vallástörténeti munkát irt: *Beiträge zur semitischen Religionsgeschichte. Der Gott Israels und die Götter der Heiden* (Berlin). *Langfelder D.* munkájából — *Die Metaphysik und Ethik des Judenthums* — megjelent az első füzet: *Die Metaphysik des Pentateuch* (Bécs). *Elsass B.* irt ily című disszertációt: *A próféták messiási hirdetései*. (Budapest).

Egész szentírásai könyvek kommentárjai vagy fordításai: *Die Genesis mit äusserer Unterscheidung der Quellenschriften*, übersetzt von *E. Kautzsch* und *A. Socin* (Freiburg i. B.). *A. Tapphorn*, *Erklärung der Genesis* (Paderborn). *Deutsch Henrik*, *Levitikus* vagy *Mózes* harmadik könyve. Massoretikus szöveggel magyarra fordítva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva (Budapest). *F. de Hummelauer*,

Commentarius in libros Judicum et Ruth (Paris, Regensburg). *W. G. Blaikie*, *The Books of Samuel* (London). *C. v. Orelli*, *Das Buch Ezechiel* (Nördlingen, a Kurzgefasster Commentar zu der H. Schrift cz. gyűjteményben). *A. Plain*, *Commentary on the Minor Prophets* (London). *Eugène Le Savoureur*, *Le prophète Joel*, introduction critique et commentaire (Paris). *Stern Mór*, *Izrael énekei* vagyis *Zsoltárok* a klasszikai héber költészet aesthetikai méltatásával (Budapest). *H. Hupfeld*, *Die Psalmen*, übersetzt und ausgelegt. Für die dritte Auflage bearbeitet von *W. Nowack* (Gotha). *Max Budie*, *Die Psalmen*. Hebr. Text. mit einer kurzen Auslegung (Halle). *T. K. Cheyne*, *The Book of Psalms*. A new translation with Commentary (London). *A. Coles*, *A new rendering of the Hebrew Psalms into English Vers with notes* (New-York). *Fr. W. Schultz* und *Herrm. Strack*, *Die Psalmen und die Sprüche Salomo's* (Nördlingen, a Kurzgefasster Commentar cz. gyűjteményben). *Fabre d'Envieu*, *Le livre du Prophète Daniel* traduit, avec introduction et commentaire. T. I. Introduction (Paris. 908 lap). *Baer* és *Delitzsch* massoretikus szövegkiadásából megjelent a *Krónika* könyve.

A szentírás egyes könyveiről vagy szakaszairól értekező dolgozatok. *Halévy J.* a *Revue des Études Juives*ben folytatólag megjelent bibliai tanulmányai (*Recherches Bibliques*) különösen a *Genesis 14.* fejezetével és *Ábrahám* nevével foglalkoznak. A *Genesis 3.* fejezetéről egész munkát irt *J. P. Val d'Eremao*: *The serpent of Eden*, a philological and critical essay on the text of *Genesis III* and its various interpretations (London). *Franz Delitzsch*, *Zur neuestem Litteratur über den Abschnitt Bileam* (*Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und kirchliches Leben*). *L. Horst*, *Études sur le Deuteronome* (folytatás a *Revue de l'Histoire de religion* cz. f.). *K. Budde*, *Die Anhänge des Richterbuches* (*Stade folyóiratában*). *Uggyanaz*, *Saul's Königswahl und Verwerfung* (u. o.). *E. Wietzke*, *Der biblische Simson der aegyptische Horus-Ra*. Eine neue Erklärung zu *Jud. 13—16* (Wittenberg). *J. K. Zenger*, *Ein bibliisches Wortspiel*. Kritischer Beitrag zur Geschichte Simsons (*Zeitschrift für katholische Theologie*). *F. Giesebrecht*, *Immanuel-Weissagung* (*Theologische Studien und Kritiken*). *W. Baudissin*, *Zur Erklärung des Buches Jesaia*, cap 15 und 16 (u. o.). *Frz. Buhl*, *Jesaia 21, 6—10* (*Stade folyóir.*). *F.*

Schwally, Die Reden des Buches Jeremia gegen die Heiden (u. o.). *H. H. Meulenvelt*, De prediking van den Profeet Ezechiël (Utrecht). *C. H. Manchot*, Ezechiëls Weissagung wider Tyrus (Zeitschrift für protestantische Theologie). *M. Friedmann*, Ezechiël, Capitel Zwanzig erläutert (Bécs, héberül). *H. Sulley*, The temple of Ezechiëls prophecy (London). *M. Ehrenreich*, Hóséa könyvének különböző helyeiről (héberül, Gräber évkönyvének II. kötetében). *G. Kessner*, Das Zeitalters des Propheten Joel (Lipce, disszertáció). *C. Cheyne*, The origin of the Book of Zacharia (Jewish Quarterly Review). *R. Smend*, Über das Jch der Psalmen (Stade f. i.). *J. Forbes*, Studies on the Book of Psalms (Edinburg). *C. G. Montefiore*, Mystic passages in the Psalms (Jewish Chronicle). *D. Graubart*, Az exilium utáni zoltárokról (héberül a Beth-Talmud cz. f.). *J. Wohlstein*, Die Hagiographen, ihre Verfasser, Entstehungszeit und Inhalt 1. Heft: Das erste Buch der Sprüche und Psalmen (Bécs). *Ed. Reuss*, Hiob (Braunschweig). *M. Friedländer*, The designe and contents of Ecclesiastes (Jewish Quarterly Review). *P. Menzel*, De graecis in libris Koheleth et Sophia vestigiis (Halle, dissert.). *Dieulafoy*, le livre d'Esther et le palais d'Assuérus (a Revue des Études Juives mellékletében). *J. Meinhold*, Beiträge zur Erklärung des Buches Daniel. I. Heft, Daniel 2—6 (Leipzig). *O. Andree*, Das Buch Daniel und die assyriologische Forschung (Der Beweis des Glaubens cz. f.). *J. W. van Lennep*, De zeventig jaarweken von Daniel. Exeg.-chron. Studie (Amsterdam). *J. Imbert*, Le temple reconstruit par Zorobabel. Étude chronologique des six premiers chapitres d'Esdras (Le Muséon cz. f.).

A bibliai kor történetét kezdte összefüggésben tárgyalni *R. Kittel*, Die Geschichte der Hebräer, Erster Halbband. Quellenkunde und Geschichte der Zeit bis zum Tode Josuas (Gotha). *Renan* Histoire du peuple d'Israel cz. munkájának megjelent a második kötete (Paris). A »Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge« című gyűjteményben megjelent. *Cornill C. H.* tanulmánya: Entstehung des Volkes Israel in seiner nationalen Organisation (Hamburg). *D. Castelli*, Storia degli Israeliti cz. munkájának megjelent második kötete: La monarchia (Milano). Berliner Magazinában irt *B. Behrend* ily című értekezést: Die Kreti und Pleti, ihre inhaltliche Bedeutung und Geschichte. A Revue des Deux Mon-

desban közzétette *E. Renan* két tanulmányát Dávid és Salamon királyokról. A Nisbet, londoni kiadónál megjelenő bibliai élet-és kor-rajzok közül megjelentek ez évben: *W. J. Dean*, Samuel and Saul, their lives and times; *S. R. Driver*, Isaiah, his life and times; *T. K. Cheyne*, Jeremia, his life and times.

A héber nyelvtant levelekben földolgozta *B. Fischer*, Hebräische Unterrichtsbriefe. Nach bewährter Methode für den Selbstunterricht im Alt- und Neuhebräischen bearbeitet (Lipce). Szintén gyakorlati célú: *J. Kennedy*, Introduction to Biblical Hebrew presenting graduated instruction in the language of the O. T. (London). Adalékokat a héber nyelvtanhoz irtak: *E. Lolli* Berliner Magazinában és *A. Schmiedel* Gräber héber évkönyvében. A zoltár könyvének hangjeleiről irt orosz nyelven *H. Korschewin* (Moszkva). A mondattanhoz: *H. Halfmann*, Beiträge zur Syntax der hebräischen Sprache (a wittenbergi gymnasium értesítőjében). *C. Albrecht*, Die Wortstellung des hebr. Nominalsatzes (Stade f. i.). A keleti német társaság folyóiratában *J. Barth* Vergleichennde Studien czim alatt irt tanulmányokat a sémi nyelvek, főleg a héber nyelv egyes kérdéseiről. Ide való még: *D. H. Müller*, Zur Geschichte der semitischen Zischlaute (Bécs).

A héber lexikografia irodalmához valók; *Luzzatto S. D.* összegyűjtött értekezései a héber szinonimákról, kiadta Gräber ביה הוציא cz. a. A Stade folyóiratában az שפ szónak egy külön jelentését megállapítja *M. Krenkel*, u. o. שפפ főnévnek új etimológiáját adja *Grill J.* A biblia utáni irodalom szótárát érintik: *Landau E.*, Die dem Raume entnommenen Synonyme für Gott in der neuhebräischen Litteratur (Zürich). *Bacher V.*, A מקרא szó jelentéséről (Revue des Études Juives). A Makre Dardeké cz. a. ismert héber szótárt kiadja új elrendezéssel *Schwab A.* (u. o.). — *Levi S.* hieroglificus-copt-héber szótárának megjelent hatodik — utolsó része (Turin).

A régi bibliafordítások közül a leghíresebb araméus pentateuchusfordítás irodalmát igen fontos héberül irt munkával gazdagította *Schefftel D.*, Biure Onkelos Scholien zu Targum Onkelos, a szerző halála után kiadta *J. Perles* (München). *Merx A.*-nak a Porta linguarum Orientalium cz. gyűjteményben (Berlin) megjelent Chrestomathia Targumicá-ja különböző, babilonai pontozású targumszövegeket a hozzájuk való szótárral tartalmaz. A Hebraica cz. folyóiratban irt *Smith P. H.* a Jeremiás

könyve targumáról. A göttingai Gesellschaft der Wissenschaften értesítőjében jelentést ad *P. de Lagarde* az u. n. töredékes targum-nak egy elfelejtett kéziratáról. A Septuaginta egy részéről értekezik *Schuermans* leideni disszertációja: Die Alexandrijnische vertaling van het Dodekapropheten.

A régi zsidó exegetikus és héber nyelvészeti irodalom köréből: *Jonas Bondi*, Das Spruchbuch Saadja's, Cap. 1—9. (Halle, disszertáció). *Bacher V.*, Le Commentaire de Samuel Ibn Hofni sur le Pentateuque (a Revue des Études Juives-ban és külön kiadásban). *Jastrow M.* az amerikai keleti társaság tárgyalásaiban irt Chajjug nyelvtani munkáiról. *Ugyanaz* a Hebraica cz. folyóiratban folytatja a középkor zsidó nyelvészeinek ismertetését. *Kohlbach B.* doktori disszertációjának czíme: Jehuda Ibn Balaam XI. századbeli philologus élete és munkái (Budapest). *Bacher V.*, a német keleti társaság folyóiratában Abulwalid szótárához új igazításokat adott és u. o. bizonyítja, hogy Abulw. héber, nem arab betűvel írta munkáit. A Mekicze Nirdamim kiadványainak egyikét képezte Kimchi Józsefnek סדנליי cz. munkájának első kiadása *Mathews J. H.* által (Berlin). Berliner Magazinjában és külön is megjelent: *S. Eppenstein*, Aus dem Koheleth-Commentar des R. Tanchum Jeruschalmi (Berlin). A Revue des Études Juives-ben többen (*Derenbourg*, *Bacher*, *Kaufmann* s mások) hozzá szóltak a betűk mnemonikus csoportosításaihoz. Gräber évkönyvében (Ozar Hasifrut) kiadta *M. Mortara* Levi b. Gerson kommentárját Ezra, Nehemia és a Krónika könyveire. Egy müncheni kéziratból kiadta *M. Grossberg* a különben ismeretlen bécsi R. Jákobnak kommentárját a pentateuchusra. Még említendő *J. Levi*, Elia Levita und seine Leistungen als Grammatiker (Boroszló).

A babiloniai talmud-nak egy könyvét kritikai alapon kiadta, jegyzetekkel ellátva — a bécsi orientalista kongressus irataiban — *M. Friedmann*: Babylonischer Talmud, Tractat Mak-kott (Bécs). *Schwab M.* befejezte a palesztinai talmud francia fordítását: »Le talmud de Jerusalem« cz. munkája X. és XI. kötetében (Páris). *Strack H.* a misnának két traktátusát adta ki jegyzetekkel: Jómát és Aboda zárát és második, javított kiadásban a Pirke Abothot (Berlin). *Pressel W.* a talmudról ír: Die Zerstreung des Jüdischen Volkes cz. művének 3. füzetében (Berlin). A talmud nyelvvel foglalkoznak: *Salomon Stein*, Das

Verbum der Mischnasprache (Berlin); *Is. Rosenberg*, Das aramäische Verbum im babylonischen Talmud (Berliner Magazinjában és külön). *M. Kohn-Bistritz* egy héberül irt munkájának ezt a német czímet is adta: Schorr's talmudische Exegesen auf ihren wissenschaftlichen Gehalt kritisch untersucht und beleuchtet (Pozsony). A tószefta szövegéhez ad javításokat *H. Oppenheim* a Bet-Talmudban.

A midrás legrégeb termékeinek keletkezését és tartalmát megvilágítja a berlini rabbiszemináriumnak értesítőjében: *D. Hoffmann*, Zur Einleitung in die halachischen Midraschim. A midrás szentírásmagyarozatáról irt *Sam. Landau*, Ansichten des Talmuds und der Gaonim über den exegetischen Werth des Midrasch (Halle, disszert.). *Epstein A.*-tól Berliner Magazinjában és külön megjelent: Bereschith-Rabbati (Handschrift der Prager Gemeinde). Dessen Verhältniss zu Rabba-Rabbati, Moses-Ha-Darschan und Pugio fidei. A Taná dibe Elija cz. midrásról értekezett a Ha-Kerem cz. évkönyvben *Atlas J.* A Salamon király mondájához irt adalékok *Lévi Isr.* (Revue des É. J.). *A. Löwy* a Society of Bibl. Archaeology jelentéseiben irt a pokol midrási leírásáról, valamint a Mózes halálát dicsőítő mondáról. Többnyire a midrásból merített *G. H. Dalmann*, Der leidende und sterbende Messias im ersten nachchristlichen Jahrtausend (Berlin).

A halálka régi forrásmunkáiból kiadattak a Mekicze Nirdamim egylet által: Responsa der Gaonim, kiadta *Harkavy* (befejező része); Commentaire sur la Mischna de Maimonide, kiadta *Derenbourg J.*, (folytatás: Kelim trakt. vége és Oholoth eleje); a פהר צקה cz. encyklopedia (ש' és ה betűk). *Müller Joel* régi döntvényeket adott ki kéziratokból ily czímen: Responzen der Lehrer des Ostens und Westens Maimuni ספר המצות cz. művének arab eredetijét kiadta *Moïse Bloch*, Le livre des Préceptes (Paris). Az Abóda zára traktátushoz megjelent *R. Samuel b. Meir* kommentárja Berliner Magazinja héber mellékletében és *R. Nissim* kommentárja, kiadta *A. Wertheimer* (Jeruzsálem). A liturgia történetéhez tartoznak: *B. Anspacher*, Das Kaddischgebet, inhaltlich und sprachlich erläutert (Berlin). *M. Friedmann*, The New Year and the liturgy (Jewish Quarterly Review). *Ugyanaz* irt a Bet-Talmud cz. folyóiratban a talmudi jog némely pontjáról.

A zsidók történetének főmunkájából, *Grätz* Geschichte der Juden cz. művéből megjelent a harmadik kötetnek nagyon bővített negyedik kiadása (Lipsee). E munkának népszerű feldolgozását is kezdte közzétenni *Grätz* ily czímen: Volksthümliche Geschichte der Juden. Erster Band (Lipsee). Az angol zsidóság új tudományos közlönyét (Jewish Quarterly Review) *Grätz* ily című értekezéssel nyitja meg: The significance of judaisme for the present and future. *Döllinger*, Akademische Vorträge cz. munkája első kötetében található ily című tanulmánya: Die Juden in Europa. Héber nyelven írta a zsidók történetét, a második templom elpusztulásától, *Abr. Danon* drinápolyi rabbi Pozsonyban nyomtatott és Konstantinápolyban megjelent munkájában: תולדות בני אברהם *Güdemann* nagyszabású munkájából megjelent egy új kötet: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland während des XIV. und XV. Jahrhunderts (Bécs). A londoni zsidó-történeti kiállítás irodalmi eredményét képezi három kötet, melyek közül az egyik különböző, főleg az angol zsidók történetét illető tanulmányokat tartalmaz; a második czíme: *M. D. Davis*, שטרות Hebrew Deeds of English Jews before 1290. Egy harmadik kötetnek czíme: *Joseph Jacobs* and *Lucian Wolf*, Bibliotheca Anglo-Judaica. A bibliographical guide to Anglo-Jewish history. A Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland cz. vállalatnak megjelent az első kötete: Das Judenschreibbuch der Laurenzpfarre zu Köln. Unter Mitwirkung von *Moritz Stern* herausg. von *R. Höninger* (Berlin). — Egyes ide való dolgozatok: *Ohle R.* folytatja az essénusokról való kutatásait a Jahrbücher für protestantische Theologie cz. folyóiratban. *E. Davaine*, Le Saducéisme, etude historique et dogmatique (Montauban). *P. Manfrin*, Gli Ebrei sotto la dominazione romana Vol. I. (Torino). *C. Sturhahn*, Von Herodes dem Grossen bis zum Kriege mit den Römern (Detmold 1887.). *H. Grätz* és *Th. Reinach*, A Simon-érmekről (Revue des Études Juives). *J. Loeb*, Joseph Hacohen et les chroniqueurs juifs (u. o.). *Ugyanaz*: Les négociants Juifs à Marseille au milieu du XIII. siècle (u. o.). *Ugyanaz*: Le saint enfant de la Guardia (u. o.). *Ugyanaz*: La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople (u. o.) *Ugyanaz*: La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne (Revue d'histoire des religions). *L. Brunschwig*, Les

Juifs de Nantes et du pays nantais (Revue des É. J.). *P. Vidal*, Les juifs de Roussillon et de Cerdagne (u. o.). *Ad. Neubauer*, Institutions de rabbins francais (u. o.). *J. Kracauer*, L'affaire des Juifs d'Endingen en 1470. (u. o.). *D. Kaufmann*, Les Maranes de Pesaro et le représailles des Juifs levantins contre la ville d'Ancône (u. o.). *F. D. Mocatta* munkája a spanyolországi és portugalli zsidókról s az inquisítióról héberül Gräber évkönyvében. Ugyanott írt *Kaufmann* (héberül) a zsidók történetének kútfőiről és közöl héber kútfőiratokat, többnyire a kismartoni zsidó község multjából. Ugyanott közöl *J. Gurland* új kútfőket a lengyel- és oroszországi 1648-iki és későbbi zsidó-üldözések történetéhez. A Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland cz. folyóiratból említenők: *D. Kerler*, Zur Geschichte der Besteuerung der Juden durch Kaiser Siegmund und König Albrecht II. *A. Warschauer*, Die Erziehung der Juden in der Provinz Posen durch die Elementarschulen. A németországi zsidók történetéhez említenő még: *B. Berliner*, Memorbuch der Gemeinde Worms (a Mekize Nird. gyűjtő kötetében) *A. Wedell*, Geschichte der Juden in Düsseldorf (Düsseldorf). Az ausztriai és magyarországi zsidók legújabbkori történetére vet világot *G. Wolf*, Zur Culturgeschichte in Österreich-Ungarn (Bécs). *Ugyanannak* Aus der Zeit der Kaiserin Maria Theresia (Bécs) cz. m. a zsidókról is szól. — A hazai zsidóság történetéhez: *Löv Immanuel* és *Klein Salamon*, A szegedi chevra 1787—1887 (Szeged). Az orsz. rabbiképző intézet első évtizedének története, összeállította *Bánóczy József* (az orsz. rabbiképző int. értesítőjében, magyar és német nyelven).

Életrajzi dolgozatok. *R. Simon b. Gamliel* (névtelen tanulmány a Jüdisches Litteraturblattban). *Ad. Blumenthal*, *R. Meir*, Leben und Wirken eines jüdischen Weisen aus dem zweiten nachchristlichen Jahrhundert (Berlin). *Saadja Gaon*, Monographie von *S. A. Taubeles*. *Isak b. Sésethról* (héberül) írt *I. Atlas* (a Hakerem cz. évkönyvben). *D. Cassel*, *Joseph Karo* und das Maggid Mescharim (a berlini Lehranstalt für die Wiss. des Judenthums értesítőjében). *J. Kracauer*, *Rabbi Joséلمان de Rosheim* (Revue des É. J.). *O. Kaufmann*, *Samson Wertheimer*, der Oberhofsactor und Landesrabbiner und seine Kinder (Bécs). *M. Steckelmacher*, *S. L. Steinheim* als Dichter und Religionsphilosoph (Frankfurta. M.). *J. Fün*n, befejezte נסת ישראל című

életrajzi szótárát; *Gräber* évkönyvének második kötete is tartalmaz néhány életrajzi vázlatot, többnyire jelenkori zsidó írókról. *Goldmann J.*-nak. *האיטל* cz. a. megindult általános encziklopédiája (Varsó) a kiváló zsidók életrajzaira különös figyelmet fordít.

A zsidó irodalom történetéhez. *D. Rosin*, Abraham Ibn Esra's Reime und Gedichte (3. füzet, a boroszlói rabbiseminarium értesítőjében). *Sam. Philipp*, Auswahl hebräischer Classiker (Jehuda Halévi költeményeiből, Lemberg). *P. Cassel*, Mischle Sindbad, Secundus-Syntipas. Edirt, emendirt und erklärt. Einleitung und Anhang des Buches der Sieben weisen Meister (Berlin). *A. Berliner*, Bisher ungedruckte Kinoth und Selichoth aus Zeiten von Judenverfolgungen (a Mekize Nirdamim gyűjtő kötetében). *Keckskeméti L.*, A pokol a középkor zsidó-költészetében (Budapest). *A. Neubauer*, Jewish Controversy and the Pugio Fidei (az Expositor cz. folyóiratban). *M. Steinschneider*, Zur Frauenlitteratur (Isr. Letterbode.). *Felix Rosenberg*, Über eine Sammlung von Volks- und Gesellschaftsliedern in hebräischen Lettern (Zeitschrift für die Geschichte der Juden im Deutschland). *N. Brüll*, Beiträge zur jüd. Sagen- und Spruchkunde (saját Évkönyve IX. kötetében). *M. Steinschneider*, Miscellen (u. o.). *S. L. Czitron*, beható tanulmányt kezdett *Gräber* Évkönyvében az utolsó évtizedek hébernyelvű szépirodalmáról. A spanyol származású zsidók spanyol nyelvű irodalmát ismereteti *Kayserling M.*, »Ladino« cz. cikke az Ersch und Gruber-féle nagy encziklopediában.

A samaritanus-irodalomról többen értekeztek: *H. Baneth*, Des Samaritaners Marquah an die 22 Buchstaben, den Grundstock der hebräischen Sprache geknüpfte Abhandlung (Berlin). *L. Wreschner*, Samaritanische Traditionen mitgetheilt und nach ihrer geschichtlichen Entwicklung untersucht (Berlin). *Israel Taglicht*, Die Kuthäer als Beobachter des Gesetzes nach talmudischen Quellen nebst Berücksichtigung der samaritanischen Correspondenz und Liturgie (Erlangen). *A. Merx*, Carmina Samaritana e cod. Gothano (az Accademia dei Lincei értekezéseiben).

Az általános irodalomtörténet köréből említendő: *Max Krenkel*, Biblische Parallelen zu Homer (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogie). *M. Grünbaum*, Die

beiden Welten bei arabisch-persischen und jüdischen Autoren (Zeitschrift der deutschen Mory-Gesellschaft). *L. Geiger*, Die Juden und die deutsche Litteratur (Zeitschrift für die Gesch. der Juden im Deutschland). *Gaster M.* irt némely régi angol mondának zsidó eredetéről (az angol-zsidó történeti kiállítás gyűjtő kötetében).

A zsidó vallásbölcselet történetéhez. *J. Drummond*, Philo Judaeus; or the Jewish Alexandrian philosophy in its development and completion (London, két kötet). *D. Kahana* héberül irt Dávid Almokammezről, a régi bölcészről *Gräber* Évkönyvében; ugyanott *Bachja Ibn Pakuda*. A szivek kötelmei cz. munkájáról *J. Reifmann*. A Theologische Studien cz. hollandus folyóiratban irt *P. J. Muller* Ibn Gabirol teológiájáról. *Klein Mór* Móre-fordításából megjelent a II. kötet második füzete (Nagy-Becskerek). A zsidó vallásbölcselet tanait összeállítja *L. Wogue*, Cours de Theologie Juive (Paris). *S. Schechter*-től megjelent a Jewish Quarterly Reviewban: The dogma's of Judaism. I.

A zsidó miszticizmus körét érintik a következő munkák: *S. Rubin*: Heidenthum und Kabbala. Auf gemeinsame Principien zurückgeführt (Bécs, héberül). *F. Kolb*, Die Offenbarung, betrachtet vom Standpunkte der Weltanschauung und des Gottesbegriffs der Kabbala (Lipese). *A. Markus*, Hartmann's Inductive Philosophie des Chassidismus (Bécs).

Budapest.

BACHER VILMOS.

CXXXVII. ZSOLTÁR.

Bábel vize mellett ültünk,
Sírva sirtunk, elmerengtünk
Czion vészes, gyászos sorsán . . .
Hárfaunk fűgött fűzfa lombján.
Dalra szólít, kér az ellen,
Czion sorsát, hogy elzengjem;
Énekelhetek-e ott, hol
Más, idegen nemzet honol? . . .
Nyelvem inyemhez ragadjon,
Jobb kezem meg elfonnyadjon:
Hogyha egykor elfeledlek
Téged oh Jeruzsálém!

Hogyha gyászod nem éneklek
 Diesűséged el nem zengem! . . .
 Ki e gyásznak oka — rája
 Szálljon Urunk bosszúd árja!
 Edom népe duzza ít gögtől:
 »Irtsuk ki őt gyökerestől! . . .«
 És a rontó! Babel lánya!
 Annak üdv, ki szertve hányja
 Gyermekeit és magzatit!
 Annak üdv, ki megtorolja
 A mi rosszat véghez vitt!

Budapest.

MAKAI EMIL.

IMÁDSÁGOK ZSIDÓK SZÁMÁRA.

Polemia.

Tekintetes szerkesztő úr!

Folyóirata utolsó számának 609. lapján a kaposvári rabbi szegedi kartársának védelmében egyebek között a következőket írja: »Jobb később ,chillul hassémet‘ alkalmazni, mint egyáltalában nem. Ez mindig bevett szokás volt a zsidó irodalomban. Így marták egymást századok óta a zsidó írók a nagy közönség méltó mulattatására. Hogyis ne! A régi talmud-tudósoktól kezdve, egészen —y úrig, az volt az igazi legény a gáton, a ki minél jobban ripőkösödhetett s a másíknak holló módjára szemeit kivághatta. Ezt az irányt, a melyet tehát szerző atyánktól hagyománykép örökölt, minden áron érvényesíteni akarja ő is. A hang az a Jakob hangja, de a kezek, azok Ézsau kezei.«

Ne tessék bámulni, tisztelt szerkesztő úr! Ez szórul-szóra áll saját folyóiratának idézett helyen; tessék csak még egyszer elolvasni és a kaposvári zsidó pap kéziratával összehasonlítani.

Tehát több mint kétezer tanna és amóra és legalább is négyszer annyi szaboreus, gáon, rabbi, költő és író, a kiknek irodalmi működéséről tudomással birunk, »marta egymást a nagy közönség méltó mulattatására«? és őseink a zsidóságnak az egész föld kerekéségén sírban nyugvó milliói legjobbjaiknak eme marakodásában »méltó mulattatást« találtak? Tehát tény, hogy

»a legrégibb talmud-tudósoktól kezdve, egészen —y úrig az volt az igazi legény a gáton, a ki minél jobban ripőkösödhetett s a másíknak szemeit holló módjára kivághatta«? A zsidó irodalom Hilleltől kezdve —y úrig a kaposvári rabbi történeti és irodalmi ismeretei szerint *ripőkösödés*, szemkivágás holló módra! Jertek Eisenmengerek és Rohlingok Kaposvárra és tanuljátok meg a *rabbítól*, hogy mi a zsidó irodalom; hiszen ti ilyeneket még nem álmodtatok! Tudjátok meg, hogy mit örököltünk mi atyánktól hagyománykép!

Ha a kaposvári cikkiró eme őseink jellemét gyalázó nyilatkozatai nem e köztiszteletben álló folyóirat lapjain láttak volna napvilágot, több okból hallgatással mellőztük volna, a jelen esetben azonban kötelességünknek tartottuk ezen visszautasítást a felháborodottak megnyugtatóására. Egyszersmind bátorkodunk a tek. szerkesztőséghez azon kéréssel fordulni, hogy hasonló nyilatkozatokat jövőben kíméletlenül törölni szíveskedjék. Nem hiszszük ugyan, hogy egyhamar hasonló nyilatkozatokkal merészkednék valaki alkalmatlankodni a tek. szerkesztőségnél, még sem tartjuk fölöslegesnek eme kérésünket, mert ilyen ügyekben nem árthat a legvégső óvatosság sem.

Fogadják a tek. szerkesztőség legkitünőbb tiszteletünk kifejezését, melylyel maradtunk

többek nevében:

Pozsony.

DEUTSCH LÁZÁR.

*

Dr. Kármán Mór urnak mult számunkban közölt cikkéből több mondatot kihagytunk »olvasóink izlésére való tekintetből.« Dr. Kármán ur fölszólítására kijelentjük, hogy e megjegyzésünk beküldött cikkének személyes megtámadást magában foglaló részére vonatkozott, és fentebbi megjegyzésünkkel azt értettük, hogy olvasóinkat meg akarjuk kímélni attól, hogy személyes okok miatt vitába bocsátkozzunk.

Szerk.

TÁRSADALOM.

A szombat.

Véget ért-e már a magyar zsidóság harcza, melyet a szombat megszentelése ügyében folytatott? Senki sem tudja. Rabbik fordultak ebbeli kérelmükkel a miniszterhez: nem jött válasz. Községek folyamodtak ez ügyben a miniszterhez: észre sem vették őket. Pedig nem új jogot, nem szabadalmat, nem előnyt akartak kinyerni, hanem csak annyi türelmet biztosítani a zsidó ifjuságnak, hogy a szombatot, melynek ünnepül tartását a biblia szigoruan elrendeli, megülhesse, a ki akarja. Van-e bensőbb, sajátabb felekezeti ügy ennél? Mely hazai törvény szabadit rá akárkit, hogy nekünk, hogy ifjuságunknak előírja: a szentírás melyik parancsolatját szabad megtartanunk, melyiket nem?

De a magyar közoktatásügyi miniszteriumban, a szabad-elvű párt uralma idejében, másképp gondolkodtak. A zsidókkal szemben szabad volt minden. És elrendeltetett, hogy szombatnapon a zsidó ifjuságnak a középiskolákban a szombatnapot megsértenie kötelessége. Így kívánja ezt az iskolai rend, mely különben nem volna mintaszerű, és a szorgalmi eredmény, mely, hogy továbbra is ámulatba ejtsen mindenkit, csupán csak a zsidó töredék megrendszabályozására szorul.

Semmi jogunk azonban hinnünk, hogy gróf Csákyval nem más és új szellem vonult be a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszteriumba. Nagy alkotások dicsőítik elődjét s nagy sikerek őrzik meg nevét az utókor számára, de a magyar nemzeti szellemnek nem minden vonása jellemzi működését: türelmességet, méltányosságot, szabadelvűséget gróf Csákytól remélünk.

Németország tanügye állását fölös itt a magunkéval egybevetnünk. Ugy véljük, minden magyar ember katonai szervezetök-

nél is jobban irigyli tőlük az iskolát, mely kötelességtudásával és ideálok után való törekvésével, fegyelmével és lelkiismeretességével amannak alapjává lett. És Németország, melyben nem hivatalosan liberális kormány vezeti az ügyeket, a szombat dolgában csak a minap határozott -- mi módon, megolvashatjuk, a dolog fontossága miatt eredetiben közölt két rendeletből, melyek elsejét a porosz közoktatásügyi miniszter néhány hozzá fordult rabbihoz, a másodikat a bajor belügyminiszter a három bajor egyetem orvostani vizsgáló bizottságának elnökeihez intézte:

Berlin, 15. November 1888.

Ew. Hochehrwürden erwidere ich auf die Eingabe vom 23. October d. Js, dass ich mit Rücksicht auf die allgemeine Ordnung der höheren Schulen mich ausser Stande finde, eine Bestimmung zu treffen, wonach bei der Einrichtung der schriftlichen Abiturienten-Prüfung die jüdische Sabbathfeier schlechthin zu berücksichtigen sei, sobald sich unter den Abiturienten Juden der strenggläubigen Richtung befinden.

Uebrigens habe ich Grund anzunehmen, dass jüdische Abiturienten, welche *rechtzeitig* und in angemessener Weise den Anstaltsdirector mit den religiösen Bedenken bekannt machen, welche nach ihrer Auffassung aus der Verlegung von schriftlichen Prüfungsarbeiten auf den Sabbath sich für sie ergeben könnten, auf eine *wollende* Erwägung einer solchen Mittheilung rechnen dürfen.

von Gossler m. p.

München, den 27. Nov. 1888.

K. Staatsministerium des Innern für Kirchen- und Schulangelegenheiten.

Mit Vorstellung vom 15. l. M. haben sich mehrere israelitische Studierende der Medicin an der k. Universität Würzburg an das unterzeichnete k. Staatsministerium gewendet und unter Bezug auf die bestehenden religiösen Vorschriften der Israeliten, sowie unter Betonung der Schwierigkeiten, welche schon wiederholt israelitische Prüfungscandidaten wegen Verlegung einzelner Prüfungstheile auf Sabbathe und israelitische Festtage begegnet seien, gebeten, es möge verfügt werden, dass für die

orthodoxen israelitischen Candidaten der ärzlichen Prüfung diejenigen Theile eines Prüfungsabschnittes, in welchen sie genöthigt sind zu schreiben oder eine Section zu machen oder ein Präparat anzufertigen oder eine Operation an der Leiche auszuführen, nicht an einem Samstage oder israelitischen Feiertage abgehalten werden. Nachdem den Israeliten eine Thätigkeit der angegebenen Art am Sabbath und an jüdischen Feiertagen durch ihre Religionsgesetze untersagt und die Freiheit des Gewissens ein verfassungsmässig gewährleistetes Recht jedes Staatsbürgers ist, werden die Prüfungsvorsitzenden angewiesen, den in dieser Richtung hervortretenden Wünschen israelitischer Prüfungscandidaten Rechnung zu tragen und auch die Examinatoren in gleichem Sinne zu verständigen.

Dr. Freiherr von Lutz.

Der Generalsecretair Ministerialrath Dr. von Giehr.

An die Herren Vorsitzenden der ärztlichen Prüfungs-Commissionen an den K. Universitäten *München, Würzburg und Erlangen.*

Oly kérelemre, mint a bajor orvostanhallgatók, a mi egyetemi polgáraink persze gondolni sem mernek; oly engedményre minőt a bajor kormány tesz, nem mertünk számítani, bár állami vagy műveltségi érdeket nálunk sem veszélyeztetne. De a porosz kultusz-miniszter eljárása — bár mindenestül épen nem tartjuk utánzandó mintának — mely a lelkiismereti sérelem elkövetését nem számítja a főigazgatói kötelességek közé, tán mégis olyan, melyet a mi nagy szabadelvűségünk sem kárhoztathat.

—i.

Szemle.

Eskü more judaico. — Utónevek felcserélése. — Pesti chevra kadisa. — Zúgházasságok. — Jurista bál.

A szeredi orth. főrabbi úr ember ám a gáton. Oda se hederített arra, a mit a novemberi számban ráolvastunk. Rendre hiteltette tovább hiveit a zsidó szertartás szerint. A szolgabíró úr így parancsolta, a főrabbi úr pedig így szerette. A tót atyafiaknak nagy gyönyörűsége telhetett benne, ha úgy reggelibe derekas bepálinkázás után a község házához vetődve a pane-rabbinust magasztos lelkészi cselekedetében elfoglalva találták. A szent férfiú átszellemülve állott a falu kalamárisa előtt és büszkén hordozta végig tekintetét közigazgatásunk rozoga taligáján, melyen ő tisztelendősége egész egy lócsszeg magasságáig emelkedett. Hanem az új kultuszminiszter megirigyelhette a nagy-szombati jogtudó szolgabíró meg a szeredi buzgó főrabbi dicsőségét, mert nemes Pozsony vármegye útján értésökre adta, hogy miután a zsidó szertartás szerinti eskü, fennálló országos törvényeink értelmében sem közigazgatási, sem igazságszolgáltatási ügyekben helyet nem foghat, mondjanak le arról a szerepről, melyet egyikőjük a hazai közigazgatás, másikájuk pedig a zsidó felekezeti öntudat dicsőségére eddig játszott. A főszolgabíró és főrabbi úrnak őszinte részvétünket nyilvánítjuk.

*

A zsidók között szerfelett elharapózott az a rossz szokás, hogy a közéletben nem azt az utóneveket viselik, melyekkel születésük alkalmával felruháztattak s a melyek születési anyakönyvi lapjuk feltüntet. E miatt az illetők aztán későbbben anyakönyvi közigazgatás és személyazonossági eljárás indítására kényszerítettnek, a mi úgy őket, mint a hatóságokat tulságosan terheli. Ujabb időben az ily ügyek oly nagy számmal fordulnak

elő, hogy helyén valónak tartjuk, hogy az anyakönyvvezető rabbi urakat e körülményre figyelmeztessük. A születési esetek bejelentése alkalmával és szükség esetén más módon is komolyan kellene a szülőket figyelmeztetniök, hogy gyermekeikre nézve csak azt az utóneveket jegyeztessék anyakönyvbe, melyeket a polgári életben valósággal viselni fognak.

*

A pesti chevra kadisánál lefolyt felvételek, a ujonnan belépett tagok nagy száma, a megható ünnepélyességek fényes bizonyosságát szolgáltatják annak, hogy a pesti chevra kadisa feladata magaslatán áll és hogy a melegen ápolt emberszereteten kívül a felekezeti összetartás érzetének hatalmas fejlesztőjé képezi. Ily körülmények között nem értjük egészen, hogy a felvételek csak három évenként történnek. Meglehet, bár alig hihetjük, hogy az alapszabályok így intézkednek. De akár alapszabályszerűen, akár az előjáróság határozatából történik ez, az nem jól van így. Három esztendő nagy idő egy rövid emberi életben; miért nem lehetne a felvételeket évenként tartani? Ajánljuk e kérdést a nagyérdemű előjáróság figyelmébe.

*

Sáros megye egyik anyakönyvvezetője panaszt emelt a kormány előtt a miatt, hogy a kerülete területén előforduló esketések harmadrészt sem jelentik be hozzá, hogy a be nem jelentett esketések egészen hivatlan egyének által és titokban végezteknek. Az így nősiló ifjak rendszerint még a hadköteles kort sem lépték át s minthogy az engedély nélküli nősilés súlyos következményekkel jár, felelősségre vonatás esetén azt állítják, hogy a csak zsidó ritus szerint kötött házasság konkubinátusi viszony. Az ezen házasságból született gyermekek nagyobb része, mint törvénytelen származású lesz anyakönyvvel és így aztán olyan állapotok keletkeznek, melyek a zsidó felekezetre szégyenletesek és a jogállamra nézve is igen elszomorító jelenségeket képeznek. Örökösödési, válási, új házasságkötési és egyéb viszonyokban itt olyan bonyodalmak állanak elő, hogy ezeknél csak az az erkölcselenség veszélyesebb, mely ilyképen szabadon tenyészik, mert azok, kik a fertőbe sülyedtek, a titkos kiddusin folytán, in spiritalibus teljesen meg vannak nyugtatva. A kormány felhívta Sáros megyét, hogy e botrányos állapotokat, melyek egész nemze-

dékekre jogfosztó hatással vannak, minden hatalmában álló eszközökkel szüntesse meg. Reméljük, hogy a megye közönsége ez utasítást megszívelni fogja.

*

A Budapesten működő jogvégzett ifjuság 1889. évi január 12-ére »jurista bált« rendez, a mihez ennek a komoly folyóiratnak kevés köze volna, ha az a bál társadalmi viszonyainkra oly rikító fényt nem vetne, ha nevezetesen e bál rendező bizottságának összeállítása a zsidó jogász közönségre oly mélyen sértő nem lenne. E bizottságnak van két elnöke, négy alelnöke, két titkára, két jegyzője, két pénztárosa, két ellenőrje, egy háznagyja és 126 azaz százhuszonhat bizottsági tagja. E 141 tag között mutató vagy takaróul mindössze két zsidó van felvéve. Van pedig a fővárosunkban százakra menő jogvégzett zsidó és ezek között nem egy, kinek neve a magyar jogtudomány terén tündöklök, ki, jelleménél és társadalmi állásánál fogva, a jurista bál bizottságnak bizonyára díszére vált volna. Nem kutatjuk, hogy e bizottság minő jögon lép fel a Budapesten működő jogvégzett ifjuság nevében akkor, midőn megalakulásánál a jogvégzett ifjuság java részét sértő módon mellőzte, de az ilyen drágalátos gentry-rajtól elvártuk volna, hogy ha mellőzni akarta a zsidókat, hát mondta volna ki azt bátran, nyíltsággal és ne küldőznő rá a zsidó jogvégzettekre azt a meghívót, mely megszégyenítő a zsidó jogász közönségre azért, mert szomorú bizonyosságául szolgál annak, hogy ezeken a keresztény kollegákon az újkori jog- és társadalmi tudományok édes keveset fogtak. Reméljük, hogy a zsidó jogász közönség ebből levonja a tanulságot. Pénzünk kellene, de mi magunk nem, ezt mondja vagy érzi a művelt közönség is, de hogy minő fokra emelkedett az ilyen fajta műveltség, annak megítélését bátran bizhatjuk a magyar kultúra csőszeire, azért hát uram uram Sándor József emkei titkár uram szállok az úrnak!

M. F.

Fővárosi tudomány.

Az Egyenlőség mult évi 49. számában dr. Hammer Izrael »Csurgói bölcsesség« cím alatt válaszol »Theologia és filologia« cz. cikkemre. Valóban szégyenlem magamat, hogy ilyen gyalázatosan gyöngé ellenfélre találtam s bizony nem foglalkoznám vele, ha nem állana mögötte egész serege a tudatlanoknak, a mely minden ötletre kész áment mondani.

Dr. Hammer — nem tudom mi tanítani valója lehet a doktornak — diskreditálni akarja az én »bölcseggemet« azzal, hogy csurgóinak nevezi, pedig hát a bölcsesség Csurgón is bölcsesség marad, míg a tudatlanság nem lesz kisebb azért, mert fővárosi. Dr. Hammer egy képtelen állítást czáfolgat nagy diadallal, azt t. i. hogy a héberén kívül való sémi nyelvek betűinek ismerete teszi a zsidó theologust. Ej ej, dr. Hammer úr, valóban ezt mondtam én? — Mennyire igazam volt, midőn önt vakmerőnek mondtam s olyannak, a kinek moráljához az igaz szónak igen kevés köze van. Legföllebb azt hozhatom fel mentségeül, hogy nem értett meg. A zsidó theologusnak filologusnak kell lennie, azaz a zsidó népszellem produktumainak ismerete után kell törekednie, ez az ő filológiája, a mely szó alá lehet foglalni a nyelvészetet is, de ez nem azonos vele — értse meg ezt dr. Hammer úr — ezt mondtam. Azt is mondtam, hogy vakmerőség öntől, bennünket a szegedi főrabbi úr munkáinak méltánylására tanítani, mert azok nyelvészeti munkák s azokhoz ön nem ért.

Azt mondja ön, hogy a sémi nyelvekből megtanult kétszer annyit, mint a mennyire egy »doktor-rabbinak« szüksége van. Valóban azt hiszi ön? Ön, a ki a kopt, az ó-perza, meg talán

a török nyelvet is séminek tartja? Látszik, hogy ön nem »nyomta a gimnázium padjait,« különben tudná, hogy geografiát vagy történelmet tanuló fiúcskák könnyen megbukhatnak az ilyen feleletek miatt. Nyugodt lehet az iránt is, hogy a »doktor-rabbi« azokban a sémi nyelvekben, a mikre szükségük van, tovább is szoktak menni a sillabizálásnál. Önnek tehát még mindig nincsen hozzászólási joga a szegedi főrabbi munkáihoz s tényleg »pisszennie« sem lenne szabad, a midőn zsidó theologiai kérdésekről van szó, mert ahhoz még sok kell ám, kedves dr. Hammer úr, kérdezzen csak meg egy kis alsó tanfolyambeli szeminaristát!

Ön a vitámba belehozta egy tanítónak személyét. Ez az ön vitatkozási módja, én e tanítót nem bánthatom meg annyira, hogy róla egy önnel való vitában szóljak s a miket mondanó vagyok, nem is illenek reá. A mi ugyanis R. Mardochai Benediktet s R. Móse Szófért illeti, azokban a kérdésekben, a mikben ítéltek s abban az időben, a mikor éltek, nagyon illetékesek voltak, de a szegedi főrabbi nyelvészeti munkálataihoz bizony nagyon keveset értettek volna, valamint számtalan theologiai kérdéshez, a miket ma fölvetnének. Ha nem tudnám, hogy bizonyos dolgokról dr. Hammernek s a hozzá hasonlóknak olyan hiába beszélek, mint a vaknak a színekről, azt is elmondanám, hogy ma a zsidó theologia nem lehet azonos a zsidó vallásos törvény kizárólagos ismeretével, hogy az említett férfiak nagyok lehettek a zsidó vallásos élet formáinak ismeretében, de bizony a »megmérhetetlen rabbinikus irodalomban« voltak egész őserdők, a miknek megismeréséhez, épugy mint kortársaiknál, a legelimbib feltételek hiányzottak, a zsidóság tudományáról pedig nem is lehetett szó náluk. Szépen néznénk ki, ha döntéseikhez alkalmazkodnánk; Mendelssohn dolgai R. Móse Szófér nézete szerint veszedelmesek voltak a zsidóságra nézve, mit szólott volna a bibliai tudományhoz, a mely pedig szintén a zsidó theológiához tartozik, ámbár dr. Hammer épen annyit ért hozzá, mint a sémi nyelvészethez? Már mostan szaladjon dr. Hammer úr s verje félre a harangot — az orthodoxok között ez eretnekségek miatt.

De hát mi jogosította fel önt arra, hogy eme tagadhatatlanul értelmi s erkölcsi tekintetben nagy férfiak példájával takarózzék? Nem, önnek nemcsak a sémi nyelvészet hiányzik ahhoz,

hogy theologus legyen, önnek — betéve tudom — előbb még dikküket és bibliát kellene tanulnia, a talmud meg éppen nagyon nehéz lesz önnek.

Sok sajnálni valóm van e polémiában. Sajnálom, hogy a mit dr. Hammer nálam »új találmánynak« nevez, tényleg nem új, nem is fogok reá privilegiumot venni, mert minden hozzá értő theologus magától értetődőnek tartja; még jobban sajnálom, hogy »sokan« olyan rossz véleménynyel voltak felőlem, hogy dr. Hammerrel azonosnak tartottak, hogy annyi rosszakaratot és tudatlanságot nálam föltételeztek. Végül még kijelentem, hogy semmiféle »ismert fővárosi hittanár« nem szabtam cikkemet, meg nem is czéloztam reá s hogy a dr. Hammer úrral való vitára több időt, tintát s papirost nem pocsékolok, még a mögötte álló tudatlanok kedvéért sem. Odi profanum vulgus et arceo.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Bözöd-Ujfalu.

Kimutatás

a Magy.-Zs. Szemle tekintetes szerkesztősége és a budapesti izr. hitk. tekintetes előjárósága által a bözöd-ujfalvi szombatos-proselyta hitközség részére kiszolgáltattott segélypénzekről és azok hovaforrásáról az 1887. april 24-től 1888. november hó 14-ig terjedő időre.¹⁾

I. Bevétel:

1. 1887. apr. 24. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	200 frt — kr.
2. 1887. okt. 24. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	390 » — »
3. 1888. máj. 26. A párizsi Alliance Israelite-től a nevezett szerkeszt. utján	250 » — »
4. 1888. jun. 20. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	100 » — »
5. 1888. jun. 21. A megvásárolt telken levő ház hasznavehetetlen anyagaiból	30 » — »
6. 1888. jun. 22. A Bözödön megvásárolt ház alapkövezeteiből	10 » — »
7. 1888. jul. 15. A bpesti izr. hitközség tek. előjáróságától	100 » — »
8. 1888. aug. 17. hat szál deszkáért	1 » 50 »
9. » okt. 8. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségétől	130 » — »
Összesen	1,211 frt 50 kr.

II. Kiadás:

10. 1887. jul. 1. Teichmann József hittanítónak tanítói fizetés fejében	20 frt — kr.
11. 1887. aug. 23. A Magy.-Zs. Szemle tek. szerkesztőségének visszaküldetett	180 » — »

¹⁾ Térhiány miatt csak most közölhetjük.

12. 1887. nov. 1. Teichmann József hittanítónak tanítói fizetés fejében	40 frt — kr.
13. 1887. nov. 13. Csukor Zámli hitk. elnöknek telek-vásárlásra	270 » — »
14. 1887. nov. 24. Csukor Zámli hitk. elnöknek ruha-vásárlásra az iskolai gyermekek számára	50 » — »
15. 1888. febr. 5. A sepher-torah kijavíttatására	4 » — »
16. » máj. 10. Teichmann József urnak tan. fizetés fejében az 1887/8. évi téli folyamra	40 » — »
17. 1888. máj. 10. Tamási Samu bőzödi lakosnak a tőle vásárolt épület vételára fejében	185 » — »
18. 1888. máj. 23. Rádúj Fer. és Lőrinczi Mózes kömiveseknek előlegül	10 » — »
19. 1888. máj. 25. Építési engedélyérti kérv. bélyeg	— » 50 »
20. » Csukor Zámli hitk. elnöknek a Bőzödön megvásárolt épül. elhord. való fuvarbérre	5 » — »
21. 1888. jun. 11. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek előlegül	20 » — »
22. » » 20. Nagy Dávidnak 3 öl köért	12 » — »
23. » » 27. Keményfalvi Lőrincz Pálnak 24 véka mészért	7 » 92 »
24. 1888. jun. 28. Kovács Léninek $1\frac{1}{2}$ öl köért	1 » 30 »
25. » » » Egy cseber és 2 malteres ládáiért	— » 80 »
26. » jul. 3. 85 szál deszka ablak-, ajtó- és padozatra	17 » 36 »
27. 1888. jul. 3. Kovács Hajimnak és Nagy Zelignek ezen deszkák szállításáért	5 » 22 »
28. 1888. jul. 9. Kinda Daninak 1 öl köért	4 » — »
29. » » » Máté Jánosnak $\frac{3}{4}$ öl köért	3 » — »
30. » » » Kovács Hermannak $\frac{1}{2}$ öl köért	2 » — »
31. » » » Tamási Mózesnek 1 öl köért	4 » — »
32. » » 16. A budapesti izr. hitk. tek. előljáróságához intézett folyamodv. irásdíj	3 » — »
33. 1888. jul. 18. Gerébi Máriának $\frac{1}{2}$ öl köért	— » 90 »
34. » » » Kovács Hajimnak 4 drb lépeső-kőért à $12\frac{1}{2}$ kr.	— » 50 »
35. 1888. jul. 18. Nagy Dávidnak 2 drb lépesőkőért à 15 kr.	— » 30 »
36. 1888. jul. 18. 82 szál deszka à 12 kr.	9 » 84 »
37. » » » 40 szál deszka à 24 kr.	9 » 60 »

38. 1888. jul. 18. Kovács Mendelnek és Kovács Hajimnak fuvarbér a deszka szállításáért	4 frt 80 kr.
39. 1888. aug. 2. Id. Szócs Józsefnek 1 öl köért	4 » — »
40. » » 9. Ifj. Kovács Mendelnek 1 öl köért	4 » — »
41. » » » Csukor Zámliak az építés körül tett költségei megtérít. fejében	5 » — »
42. 1888. aug. 15. Kovács Mendelnek a fürdőház megkötéséhez szükségelt vaspántokra	15 » 20 »
43. 1888. aug. 19. A telek megvizsgálásáért a szolgabíró képviselőjének	2 » — »
44. 1888. aug. 19. A megvizsgált telekre vonatkozó jegyzőkönyvre bélyeg	— » 50 »
45. 1888. aug. 19. Kovács Zebulonnak egy cseberért	— » 30 »
46. » » 19. Nagy Zelignek 1 öl köért	4 » — »
47. » sept. 2. Müller Péternek 1000 (ezer) drb tégláiért	9 » 50 »
48. 1888. sept. 10. A kovácsnak a fürdőháznak vassal való körül foglálásáért	3 » — »
49. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek 18 drb gerenda beszerzésére à 60 kr.	10 » 80 »
50. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergely ácsmesternek 16 szál szarufa beszerzésére à 15 kr.	2 » 40 »
51. 1888. sept. 16. Ezen építkezési anyagok szállításáért	7 » 20 »
52. 1888. sept. 16. Ifj. Kis Gergelynek küldőnczdij megtérítés fejében	1 » — »
53. 1888. sept. 23. Müller Péternek 3000 lapos és 38 drb kupás fedőcseréperért	30 » 45 »
54. 1888. oct. 2. Rádúj Ferenc és Lőrinczi Mózes kömiveseknek munkadíj fejében	30 » — »
55. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 200 szál léczre à $3\frac{1}{2}$ kr.	7 » — »
56. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 59 szál padlásdeszkára à 17 kr.	10 » 3 »
57. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 50 szál deszkára à 20 kr.	10 » — »
58. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 3000 drb léczszegre à 1 frt 20 kr. ezre	3 » 60 »
59. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek 40 drb szarufaszegre	— » 40 »

60. 1888. oct. 2. Kovács Mendelnek fuvardij fejében . .	4 frt 80 kr.
61. » » 4. Ifj. Kis Gergelynek ács munkadíj fejében	10 » — »
62. » » 11. Egy vízmerítő edényért	— » 20 »
63. » » 12. Ifj. Kis Gergelynek ács- és asztalos- munkadíj fejében	30 » — »
64. 1888. oct. 14. Vas János épület-tapasztónak előlegül	1 » 4 »
65. » » 19. Kovács Chajimnak 198 drb fedél- cserépre	1 » 80 »
66. 1888. oct. 21. Barabás Jánosnak 7 szál cserfa- gerendáért	5 » — »
67. 1888. oct. 26. Nagy Dávidnak $\frac{1}{2}$ öl kőért	2 » 50 »
68. » » 27. Lovász Daninak az épület bekerte- lésére szolgáló faágakért	6 » — »
69. 1888. oct. 28. Zári Györgynek az építkez. állványok felállításakor véteményes-kertjében okozott károkért	— » 90 »
70. 1888. oct. 30. Bucher Miksa m.-vásárhelyi vas- kereskedőnek ablak- s ajtó-vasakért	16 » 65 »
71. 1888. oct. 30. Bucher Miksa m.-vásárhelyi vaskeresk. a fedélcatornánál szolgáló pléh- és vas-szegekért.	2 » 21 »
72. 1888. oct. 30. Kauppe és Eckwert m.-vásárhelyi fűszerkeres. ajtó- és ablakfesték, firneiss és port- lant-cementért	7 » 89 »
73. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 34 szál deszkáért à 20 kr.	6 » 80 »
74. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 10 szál deszkáért à 13 kr.	1 » 30 »
75. 1888. oct. 31. Kovács Imrének 15 szál léczért à $3\frac{1}{2}$ kr.	— » 52 »
76. 1888. oct. 31. Kovács Imrének fuvardij fejében . .	2 » 40 »
77. » nov. 1. » » 200 drb fedélcserépre	2 » — »
78. » » » » 100 » téglára	1 » — »
79. » » » » fuvardij fejében	— » 50 »
80. » » 5. Teichmann Salamon urnak léczsze- gek-, enyv- és kinrussért	2 » 24 »
81. 1888. nov. 5. Bucher Miksa vaskeresk. 11 ablakra jalousiákra való vasakért és padozatszegekért . .	11 » 63 »
82. 1888. nov. 6. Az örökvásárlási szerződésre bélyeg.	2 » — »
83. » » 8. Kovács Imrének 1000 (ezer) drb tégl- lára kemence és kémény készítéséhez	8 » — »

84. 1888. nov. 8. Kovács Imrének fuvardij fejében . .	2 frt 40 kr.
85. » » 13. Nagy Zelignek 250 drb fedélcserépre	2 » 50 »
86. » » » » fuvardij fejében	— » 50 »
87. » » » Friedmann Emánuel bádogos mester- nek a fedélcatorna készítéseért	2 » — »
88. 1888. nov. 14. Kovács Imrének 110 drb téglá- 110 drb lapos cserép-, 40 drb kupás cserépre szállítási díjjal együtt	3 » 55 »
Összeg	1,209 frt 75 kr.
Egyenleg	1 » 75 »
Összesen	1,211 frt 50 kr.

Erdő-Szt-Györgyön, 1888. november 15-én.

ÁBRAHÁM LIPÓT,
jegyző.

DR. BERGER LEÓ.

*

Jegyzőkönyv

a bözöd-ujfalu szombatos-proselyta hitközségnek 1888-dik évi november hó 18-dik napján tartott közgyűléséről.

Elnök: Kovács Oser. Jegyzőkönyvvezető: Ábrahám Lipót.
Jelen volt erdő-szt-györgyi községi orvos, dr. Berger Leo ur.
Továbbá alulirottak.

I. tárgy.

Dr. Berger Leo ur jelenti a gyűlésnek, hogy budapesti rabbi, főtisztelendő dr. Kohn Sámuel ur a bécsi Allianz által f. évi október hó 4-én tartott gyűlésében a hitközség részére megszavazott 300 frtot egy levél kíséretében hozzá oly czélből juttatta, hogy ezen összeg az adományozó egyesület által szabott feltétel szerint kizárólag iskolai czélokra fordíttassék. Egyszer- mind ajánlja az egybegyűlt hiveknek, hogy a bécsi Allianznak, mely a hitközségről oly bőkezűleg emlékezett meg, továbbá főtisztelendő dr. Jellinek Adolf, bécsi hitszónok — főtisztelendő dr. Kohn Sámuel, budapesti rabbi — főtisztelendő Hochmuth Ábrahám, veszprémi rabbinak és más nemesszivű pártolóiknak, kik ezen ügyben fáradoztak, köszönetet szavazzanak és ennek a hitközség jegyzőkönyvében kifejezést adjanak.

I. határozat.

A gyűlés a jelentést meglepő örömmel fogadja, a jelenlevők mindnyájan át vannak hatva az igazi testvéri szeretet, a nemes indulat e ragyogó példájától, melyet kebleikben híven megőrizni és ezen fényes tett, valamint dr. Jellinek Adolf, dr. Kohn Sámuel, Hochmuth Ábrahám főtisztelendő urak és a többi nemesszívű pártolóknak ezen ügyben tett önzetlen fáradozásai emlékéért utódaik számára is jegyzőkönyvileg megőrkíteni maguk részéről is szent kötelességünknek tekintik. Ugyancsak ily kötelességének ismeri el a hitközség ezen 300 firt hova fordítása fölött a legszigorubban örködni, hogy e pénz eredeti céljától el ne vonassék, hanem csakis a nagylelkű adományozó kívánsága szerint egyedül a gyermekeknek oly módon leendő nevelésére fordíttassék, mely szerint ezek az ősi izr. hitfelekezetnek jámbor, hű és áldozatkész tagjaivá, az államnak pedig munkás, értelmes és hasznavehető polgáiraivá váljanak.

II. tárgy.

Erre dr. Berger Leo úr felhívja a gyűlést, hogy miután ez a megszavazott összeg hova fordítását illetőleg az ezen alkalommal hozott határozatával az adományozó kívánságát a magáéval azonosítja és másrészt a hitközségnek mindaddig, míg épülőfélben levő iskolaháza teljesen elkészülve nem leendő, mielőbbre mint 1889-diki június hó előtt nem is várható, a hitközségnek módjában sem áll a gyermeknevelés érdekében valamely komoly intézkedést tenni: gondoskodjék a rendelkezésére bocsátott összegnek minél célszerűbben leendő elhelyezéséről. Maga részéről javasolná, hogy erre a hitközség érdekében oly fáradságtalanul és önzetlenül buzgólkodó »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztősége kéresek fel.

II. határozat.

A gyűlés ezen javaslatot egyhangulag elfogadja és felkéri e végből a javaslattevő dr. Berger Leo urat, hogy a hozzá jutott pénzt a »Magyar-Zs. Szemle« szerkesztőségéhez származtassa a hitközségnek abbéli megkeresése kíséretében, mely szerint olyképen, miként a többi a hitközség részére begyűlt segély pénzeket, úgy ezen 300 firtot is eredeti céljának biztosítása érdekében legjobb belátása szerint elhelyezni kegyeskedjék.

III. tárgy.

Ábrahám Lipót indítványozza, hogy a jelen gyűlés jegyzőkönyve egy példányának a bécsi Allianzhoz és egy példányának kinyomatás végett a »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztőségéhez leendő juttatás iránt megfelelő intézkedés tétessék.

III. határozat.

Az indítvány egyhangulag elfogadtatik, lévén ez a hitközség viszonyai közt az egyedüli lehetséges mód a hitközség minden tagja által a legbensőbbben érzett hála kifejezésére és megbízatlik az indítványozó, hogy ezen határozatnak egész terjedelmében végrehajtását mielőbb eszközölje.

Egyéb tárgy nem lévén napirenden, a jegyzőkönyv hitelesítésére Kovács Dán és Teichmann József küldetnek ki s a jegyzőkönyv bezáratik.

K. m. f.

Jegyzette: Ábrahám Lipót.

Kovács Oser,
hitk. elnök.

Kovács Hermann.

Teichmann Salamon,
hitk. pénztárnok.Teichmann József,
a jegyzőkönyv hitelesítettk.

Nagy József.

P. h.

Kovács Dán.

A haromszáz forintot a szerkesztőség átvette s a többi, e célra begyűlt pénzzel — l. a novemberi füzetben közzétett kimutatást 583—584. l. — külön elszámolás mellett kezelte. A b.-ujfalvi szegény iskolás gyermekek téli ruházására, nehogy az iskolától elmaradni kénytelenek legyenek, e 300 forintból 35, harminczöt forintot küldött dr. Berger Leo orvos urnak, mely összeg vételét dr. Berger ur m. év. december 24-én kelt levelében szíves volt nyugtázní.

Szerk.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1888-ban.

Január 6-án meghalt Bécsben 80 éves korában *Dr. Winterütz Dávid*, cs. tanácsos, kitünő orvos, ki Maimuninak egy orvostani munkáját németre fordította.

Január 19-én meghalt Horicban, Csehországban, 64 éves korában *Dr. Ehrentheil Adolf*, ottani rabbi, a III. hadtest hadi lelkésze, több homiletikai munkának szerzője.

Január 19-én meghalt Nikolsburgban 74 éves korában *Dr. Feuchtwang Mayer*, az ottani községnek 27 év óta, azelőtt a nyitrai községnek rabbija.

Január 26-án meghalt Kulán 61 éves korában *Strasser L. D.*, ottani rabbi. Nekrolóját I. M.-Zs. Szemle V. 183. l.

Január végén meghalt Versaillesban *Charleville J.*, ottani rabbi, ki előbb Algirban működött mint rabbi és ott az Eben-Haezer című házassági törvénykódex francia fordítását adta ki összehasonlító jegyzetekkel.

Február 10-én meghalt Mannheimban 81 éves korában *Eberstadt Ferdinánd*, az 1848. évi demokrata mozgalomnak egyik feje, 1850-től 1853-ig Worms városának polgármestere.

Február 20-án meghalt Berlinben 71 éves korában *Dr. Gumbinner Sally*, kiváló hirlapíró, 1842 óta a *Kölnische Zeitung* munkatársa. Történeti tanulmányokkal is foglalkozott.

Február 20-án meghalt Bécsben 66 éves korában *Klapp Mihály*, prágai születésű, ismert nevű író, a »*Rosenkranz és Gildenstern*« cz. vígjáték szerzője. Első munkája volt: *Komische Geschichte aus dem jüdischen Volksleben*.

Márczius 11-én meghalt Hamburgban 66 éves korában *Stern Ascher*, az ottani községnek 1851 óta főrabbiája.

Márczius 18-án meghalt Pétervárott 53 éves korában *Levanda Leo*, jeles orosz regényíró, ki tárgyait különösen a lengyelországi és oroszországi zsidók életéből merítette.

Márczius 19-én meghalt Hamburgban 45 éves korában *Dr. Salomo Abendana Belmonte*, jogász, a »Tribunal« cz. szakfolyóirat szerkesztője.

Márczius 20-án meghalt Meranban 60 éves korában *Dr. Rosenstock D.*, kiváló pedagógus, a híres wolffenbütteli Samsoniskolának igazgatója.

Április 18-án meghalt Pétervárott *Poliakoff Sámuel*, az orosz vasut-király, sok közhasznú intézet alapítója.

Május 10-én meghalt New-Yerseyban (Amerika) 65 éves korában *Heilprin Mihály*, jeles író, kinek életét ismerik olvasónk Hochmuth Ábrahám érdekes cikkéből (I. M.-Zs.-Szemle V. 560—569.).

Május 13-án meghalt Cincinnatiban *Dr. Aub József*, kiváló orvos, az ottani egyetemen az ophthalmologia tanára.

Május 15-én meghalt Metzben 85 éves korában *Morhange L.*, az ottani izraelita consistorium tudós elnöke.

Junius 30-án meghalt polgárdii birtokán 67 éves korában *Strasser Alajos*, a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának nagyérdemű alelnöke.

Julius havában meghalt Heidelbergben 41 éves korában *Bessels Emil*, híres utazó, ki többször részt vett tudományos éjszaksarki expedíciókban.

Augusztus 10-én meghalt Párisban *Strausz Izsák*, ismert zeneművész és zeneszerző.

Augusztus 29-én meghalt Hamburgban 81 éves korában *Dr. Isler Meyer* az ottani városi könyvtár nyug. igazgatója, Riesser Gábrriel munkáinak kiadója.

Szeptember 9-én meghalt Königsbergben *Simon M.*, titkos tanácsos, a nevezett városnak egyik legtekintélyesebb és jótékonytsága által kiváló polgára.

Szeptember 10-én meghalt Halleban 57 éves korában *Dr. Fröhlich S.*, az ottani községnek 1860 óta rabbija.

Szeptember 12-én meghalt Grazban 36 éves korában *Dr. Schütz Miksa*, a budapesti egyetem magántanára, kitünő hirlapíró és zenekritikus.

Szeptember 16-án meghalt Montmorencyben 75 éves korában *Izidor H. Lazare*, 1866 óta Franciaország főrabbija.

Szeptember 29-én meghalt Londonban *Miss Miriam Harris*, jeles tanítónő, ki 1841 óta a nagy zsidó leányiskolát vezette.

Október 2-án meghalt Laibachban *Beer Adolf* ezredes, azelőtt a weissenkircheni és krakói katonai akadémiák tanára, mindvégig a zsidó vallásnak buzgó hive.

Október 11-én meghalt Kiewben *Brodsky Izrael*, az oroszországi zsidóknak egyik legnagyobb jótévője.

November 5-én meghalt Londonban 79 éves korában *Dr. Löwe L.*, Montefiore Mózes ismert titkára és kísérelője utazásain, a keleti nyelvek ismerője, ki 1837 óta irodalmilag is működött.

November 9-én meghalt Londonban 44 éves korában *L. A. Cohen*, a Tangerban megjelenő »Réveil de Maroc« tudós kiadója, ki a marokkai zsidók körül sok érdemet szerzett magának.

November 15-én meghalt Párisban *Darmesteter Arsène*, híres francia nyelvész, ki a középkori zsidó irodalmat is átkutatta a benne található ó-francia nyelvmaradványok földolgozása céljából.

November 29-én meghalt Kiewben 54 éves korában *Rabinowitz Raphael Nathan*, kitűnő tudós és bibliographus, ki 25 évnél tovább élt Münchenben és az ottani híres talmud-kézirat alapján kiadta »Dikduke Sofrim« cz. alatt a talmudi variánsok nagyfotosságu gyűjteményét, melyből eddig 15 kötet jelent meg.

December 5-én meghalt Budapesten *Dr. Reinitz József* orvos, ki a fővárosi zsidó tan- és községi ügyek körül érdemeket szerzett.

December 11-én meghalt Odesszában 69 éves korában *Schwabacher S. L.* az ottani községnek 1861 óta működött és 1888 tavaszán nyugalomba lépett nagyérdemű rabbija. Megjelentek tőle prédikációi és alkalmi iratok.

Külföldi út.

II.

Alig mozdultam ki a cseh fővárosból, lelkiismereti furdalások kezdtek gyötörni. Talán mégis helytelenül cselekedtem, hogy a jó öreg úr kiváncsiságát, a ki oly melegen érdeklődött hitfelekezeti ügyeink iránt, legjobb belátásom szerint nem elégítettem ki.

A szegyenkezés házi perpatvaraink miatt annál kevésbbé volt helyén, mert ha az igazat bevallottam volna neki, talán még jobb vélemény-

nyel birt volna rólunk, mint a milyen szavai elárultak. Avval kezdettem volna fölvilágosításaimat, a mit nem régen egy jámbor orthodox zsidótól hallottam: »Ha én miniszter volnék, első dolgom az lenne, hogy a különféle neveket: orthodox, autonóm, neolog, szefard, status quo ante és status quo post sat. eltörölném, mert ezeket nem értem.« Hátha még értené! Már a nevek mutatják, hogy nem vallásos elvek vagy nézetek körül folyik a küzdelem. Nincs »kongresszus előtti« és »kongresszus utáni« zsidóság. Orthodox és neolog zsidóság már lehet, csak hogy vagy az egész magyar zsidóság orthodox vagy az egész magyar zsidóság neolog. Ez attól függ, hogy a vallást érintő cselekedeteket vagy pedig a szavakat — ha tetszik — a hitvallomást tekintjük mértékadónak. Ha a vallásos praxis döntő, akkor még a »budapesti Duna jobbparti autonóm orthodox izraelita hitközség« anyakönyvi hivatalát fentartó 10 zsidó család is kénytelen lesz sokat szidott balparti testvéreikkel a »neolog« nevet eltiúni. Ha pedig a szavak döntők, akkor az egész magyar zsidóság orthodox, mert mindnyájan a legszebb harmoniában a Sulchan Árukht rebegik minden alkalomnál. A Sulchan Árukht nevében már egy orthodox rabbi a kikeresztelkedést is hirdette írással és szóval. Eléggő jellemzi a konzervatívizmust az a tény, hogy kevés község van Magyarországon, a hol a rabbittól rossz néven ne vennék, ha pénteken valamely új munkába fogna, mert a péntek — szerencsétlen nap!

Mindezekből látható, hogy nem a vallás a magyar zsidóság küzdelmeinek a tárgya. E párttusák megértéséhez csak egy kulcs van. A magyar zsidóság kebelében »kulturharcz« dühöng. Az »orthodoxizmus« vonzó neve alatt a zsidóság egy töredéke a modern kultúra ellen küzd, nem egy zsidó párt ellen. A magyar zsidó pártok között nem az eszmék emelnek válaszfalat, hanem a műveltségi fokozat.

Éppen midőn javában foglalkoztam a pártküzdelmek egyes nyilatkozatainak visszavezetésével a különböző műveltségi fokozatra, számos »Figyelmeztetés«, »Tilalom« ötlött szemembe. A tilalmakhoz idézett törvényezikkek és paragrafusok meggyőztek a felől, hogy tépelődéseim között megfeledeztem a »közhazától« búcsút venni és hogy elérkeztem az alaposság házájába, a nagy német birodalomba. Szerencsémre nem érkeztem mindjárt Poroszországba, hanem a valamivel érzelgősebb szászokhoz. Már előre örültem, hogy néhány nemzetközi antisemitát majd színről színre fogok láthatni. Azonban nagyon csalódtam. Bejártam gyalog az egész »sächsische Schweiz«-ot, de sem semitának, sem antisemitának se híre, se hamva. Csak Drezdában és Lipsében van nagyobb zsidó község, a város nagyságához képest azonban ezek is csekélyek, Szászország többi

városaiban pedig már csak imitt-amott lakik néhány zsidó család. Nem csoda, hogy a szász zsidófalók olyan lármások, mert zsidók hiányában korog szegényeknek a gyomruk; az se csoda, hogy nemzetközi antisemita kongresszusokat rendeznek, mert a nemzeti zsidóság reggelire is kevés. A drezdai zsidófalás rejtvény. Az okok közül, a melyeket a zsidók ellen felhozni szoktak, e városban egy sem létezik. Egész Drezdában alig lakik több 2000 zsidó léleknel, a mi 240000 lakos mellett számba sem jühet. A kis zsidó község vagyonság által sem tűnik ki. Vagy talán az a szép zsinagóga szúrna szemet, a mely a drezdai zsidók büszkesége? A drezdaiak a legtöbb zsidót világhírű képesarnokukban látják. Ott látják Ábrahámot, Izsákot és Jákobot azon számos képen, a melyek az ősatyák történetét ábrázolják. Igen érdekes egy 16. századbeli hollandi kép, a melyen az előtérben Ábrahám az angyalokat fogadja, a háttérben pedig szép emeletes ház emelkedik ki a szép kertből. Ott látják a drezdaiak Mózes, Illés sat. próféták gyönyörű képeit. Ott találkoznak a többi zsidók között az apostolokkal sat. Ha tehát a gyakori érintkezés a zsidókkal szüli a zsidó-gyűlöletet, akkor Drezdában csak a képtár lehet az antisemitizmus forrása . . .

Aránylag több zsidó lakik Szászország második nagy városában Lipsében; a hitközség körül-belől 600 családot számlál. A hitközség tagjai jórészen orosz-lengyel származásúak, a kiket Lipsese kereskedelem Oroszországgal vonzott oda. E lengyel zsidók asszimilációja csodálatos gyorsasággal megy végbe; a második nemzedék már tökéletesen elnémetesedett. Ezen lengyel-zsidókról érdekes kis történetkét hallottam Lipsében. Midőn néhány évvel ezelőtt az antisemita mozgalom megindult, a lipseai antisemiták a zsidóság legnagyobb bűnének a házalást nyilatkoztatták ki. A házalás fölött vizezteleztek és gúnyolódtak szakadatlanul. A zsidók az antisemitizmus rúgóival még nem lévén tisztában, nem tudták, hogy az antisemiták éppen azt támadják meg, a mi tetszik nekik, a zsidók valóban azt hitték, hogy a házalással a zsidófalás is meg fog szünni. A hitközség elnöke, a magyar származású Kohner városi tanácsos, a templomba gyűlésre hívta össze a zsidó házalókat és rögtönzött beszédben kifejté a házalás veszélyeit az egész zsidóságra, az antisemiták sat. Erre egy lengyel zsidó szót kért s azt felelte: Elnök úr! Én egész nap a hátamon czipelem a batyumat, hogy családomat fentarthassam. Keserves keresményemből azonban a gyermekeimet iskolába járatom; az egyik fiam már orvosnövendék, de ha valaha *szégyellené*, hogy az apja házaló volt, akkor én kezét-lábát . . . Mire az elnök csak azzal felelt: »ató bechar-tonú mikol hoamim,« házaljatok tovább, az Isten majd megsegít bennün-

ket. — A lipseieknek szép zsinagógájukon kívül hittani iskolájuk is van, a mely — mint kompetens forrásból hallottam — époly üres szokott lenni, mint a zsinagóga.

Néhány órai tartózkodás Hallében épen elegendő volt, hogy a csinos új zsinagógát megtekintsem, hogy meggyőződjem, hogy a Hallében lakó 180—200 zsidó család még vágat, hogy egy házassági ajánlatot meghallgassak és hogy végre egy ebédet drágán megfizessek. Mindebből kiviláglik, hogy a zsidó szellem ott még nem halt ki és hogy a kóseriség ott époly bécsben áll, mint nálunk. Halléknak van egy fiökközsége is: a lutheránusok Jeruzsáleme, Wittenberga. E fiökközség azonban csak három családot számlál. Erről már előre értesülve lévén, megkérdeztem a szálló tulajdonosát, hogy zsidó-e? Bámészködva tekintett rám, de minthogy komoly arezot vágtam, azt felelte: »Itthon azt se tudom, hogy zsidó vagyok-e vagy keresztény, de mihelyt Berlin alá kerülök, mindjárt erősebben lüktet bennem a lutheránus vér, mert a kupмба dobnak egy »berlini kalauzt«, a mely a vallás utolsó szikráját is meggyújtja bennem, de azért nem leszek jámborabb, csak egy kicsit antisemita, Berlinben azután egészen antisemitává válok. Magam sem tudom, hogy, úgy látszik, hogy a berlini levegő olyan! Wittenbergában különben nem lakik zsidó.«

Igazra volt. Alig félórányra Berlinből meg is kaptam a kalauzt, melynek czíme: »Wegweiser durch Berlin. Herausgegeben von der christlichen Gemeinschaft St.-Michael.« Ezen minden héten megjelenő kalauz két-három jámbor hangú czikken kívül a tehetősebb keresztény utasoknak öt »keresztény vendégfogadót« (christliches Hospiz) és a szegényebb sorsú keresztényeknek négy megszállót (christliche Herberge) ajánl. Azonkívül szívére köti az utasoknak, hogy az öt keresztény-egyletet fiókegyleteivel együtt igénybe venni el ne mulasztják. A dolog egész ártatlannak látszik, de mindenki, a ki kezébe veszi, kiérzi a jámbor bárányból a farkast. Már abból a tényből, hogy a keresztény felekezetek közt különbség nem tétetik, látszik, hogy a »német szokások« és »a jámborság« hangsúlyozása ki ellen irányul. A »kalauz« mindenesetre az *üdvöst* a *hasznossal* egyesíti.

A német szükkeblűség nem tudja elviselni, hogy birodalmának egy nyoleczvanad része oly konokul ragaszkodik ősi vallásához. Elszomorító tény, hogy oly nagy nép, mint a német, még annyira nem emancipálta magát a középkor eszme- és képzetköre alól, hogy napi sajtójának párt-állását főképen az határozza meg, hogy milyen állást foglal el a zsidókkal szemben. Semmi sem jellemzőbb a német nép egy részének szükkeblűségére. Sokat olvastam a németek antisemitizmusáról, de a hazai viszonyokhoz lévén szokva, a tény annyira meglepett, hogy néhány családás

után már csak félve nyúltam egy német újság után, pedig nem féltem, hogy antisemitává tesz. Hogy a német lapok kellemetlenségeiért kárpótoljam magam, egy berlini kávéházban fölkerestem a kiválóbb magyar lapokat és gyönyörködtem nemcsak a negyvennyolczas elvek fejtegetéseiben, hanem még a konzervatív elvekben is. Hála Istennek, végeztem az antisemitizmussal! Áttérhetek tehát ismét a semitizmusra.

A berlini hitközség és intézményei e folyóiratban nem régen ismeretve lettek, csak egyes megjegyzésekre és észrevételekre szorítkozom tehát. *Ecclesia praecedit!* A berlini zsidók, a különböző vallásos árnyalatok daczára, néhány évvel ezelőtt még csak egy hitközséget képeztek, míg az orthodoxok autonómiát nem kértek, a mit meg is kaptak. A reform hitközség, a mely összehasonlíthatatlanul nagyobb, az anyaközségtől nem szakadt el, de a tisztelt olvasó tudja a hazai viszonyokból, hogy az igazi »orthodox« előtt mindig ott kell lenni az »autonom«-nak. Az anyahitközségnek több imaházaon kívül három zsinagógója van, a melyekben az istentisztelet kisebb-nagyobb fokozatban távolodik el a régi istentisztelettől; de a legkonzervatívabb is több eltérést mutat, mint a mi »neologusaink« istentisztelete. Ez a »konzervatív« zsinagóga egyébiránt a régi és újnak egészen sajátos vegyülékét mutatja. A templonlátogatás Berlinben is nagyobb, mint a mi fővárosunkban. A prédikáció is nagyobb kedveltségnek örvend mint nálunk; a nagy ünnepeken az olyan imaházba, a hol nincs hitszónoklat, a berliniek nem szívesen mennek és tényleg kevés ilyen imaház van. A prédikációt az istentisztelet lényeges alkatrészenek tekintik, mint a protestánsok. Hogy a vallásos szónoklatot mennyire becsülik, mutatja az az érdekes tény is, hogy a rabbijelöltek homiletikai gyakorlatai is nagy közönséget vonzanak a templomba. Ugyanis dr. Maybaum hazánkfia, a berlini község derék rabbija, a ki a megboldogult Frankl helyét foglalta el a Lehnanstalton, azt az újítást hozta be, hogy az előrehaladottabb rabbijelöltek szombatn délután a nagy zsinagógóban tartják meg szónoklataikat. Némely berlini tehát gyakran ugyanazon napon egy zsinagógóban két szónoklatot is meghallgat. Egy *vasárnapon* a reformzsinagógóban is jelen voltam az istentiszteletnél. Néhány héber-mondat kivételével, az egész istentisztelet német nyelven folyik. A hitszónok érezhette a héber nyelv nélkülözhetetlen voltát, mert szónoklatát oly sürűn szötte át héber idézetekkel a zsidó tradícióból és oly zsidó szellemben tartotta meg, hogy hazánkban sincs régi hitközség, a melyben élő nem adhatta volna. A részvét, a gyönyörű khórus daczára, a melynek többsége nőkből áll, elenyésző csekély volt.

E folyóirat olvasói tudják, hogy német hitsorsosaink áldozatkész-

sege Berlinben két rabbiképzőt is tart fenn. Az egyik ugyan neve szerint »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« nem akar éppen rabbikat képezni, hanem csak a zsidó tudományokat tanítani, ugy hogy esetleg keresztények is hallgatói lehetnek, tényleg azonban ritka, mint a fehér holló, az olyan hallgató, a ki nem a czéltől hallgat az intézetben, hogy rabbi lehessen. Valószínű, hogy az intézet a zsidó tudományoknak és felekezetnek még több szolgálatot tenne, mint jelenleg, ha rabbiképzővé alakúlna. Nem volna kénytelen minden külföldit felvenni érettségi vagy akár minden bizonyítvány nélkül azért, mert a berlini egyetem felveszi és megengedi neki, hogy doktoratust tegyen, minthogy Poroszországra nézve egy sem bir semmiféle érvénynyel; azonkívül mint rabbiképző, szigorúbb feyelmet hozhatna be, a mi az intézet hírnevét még öregbíténé. A második rabbiképző az orthodox nevet viseli. A tanterv mindkét rabbiképzőn jelentéktelen eltérésekkel ugyanaz; mindkét intézetben tudományos névvel bíró férfiak működnek. Magyar származású növendék már most kevés van; az orthodox rabbiképzőt aránylag többen keresik fel a hazai orthodoxiára való tekintetből. Midőn ezt hallottam, eszembe jutott a hazai orthodoxia két kérvénye a képviselőházhoz, hogy vagy adják oda a zsidó iskolaalapot az invalidusoknak, vagy pedig, ha konokul ragaszkodnak a rabbiképző-intézet eszméjéhez, állítsanak fel rabbiképzőt — Bécsben! Végre egy hazai felekezeti lap ama híret, hogy az orth. rabbiképző a várpalotai rabbi és testvére által szerkesztett talmudi chrestomáthiát behozták tankönyvnek, ezen intézet jó hírneve érdekében valótlannak kell nyilvánítanom.

A zsidó tudomány azonban nemcsak a rabbiképzőkben ápoltatik, hanem az egyetemen is. Rendesen valamely misnatraktatust olvas egy nem zsidó tanár. Egészen meg voltam lepve, midőn az egyetem *lesei* könyvtárában megpillantottam nemcsak a babiloniai, hanem a *palestinai* talmudot is. Beavatottak előtt nem kell fejtegetnem, hogy a mai viszonyok közt ez milyen tudományos színvonalról tanúskodik. Úgy látszik, hogy a német protestánsok egy nézetben vannak a talmud minden őszinte barátjával, hogy nagyobb tisztelője a talmudnak az, a ki tanulmányozásának időt és fáradságot szentel, mint az, a ki nem engedi, hogy egy hajszála meggörbüljön, de bele egyáltalában nem, vagy csak ritkán tekint. A németek a talmudot is bevonták már tanulmányaik körébe, és ha a sikereket tekintjük, a melyeket a szentírás terén elértek, senki sem mondhatja meg, hogy a talmud ismerete körül milyenek lesznek a viszonyok 1988-ban. Miatán a talmudfoliansokat láttam az egyetem kézi könyvtárában, nem csodálkoztam, hogy Zeller, a görög filozofiatörténet legnagyobb ismerője, hall-

gatónál amnyi bibliai ismeretet tételezett fel, hogy *egy* előadásban, minden körülményesebb magyarázat nélkül, a görög filozófiai irodalomból vett számos példán kívül *négy* példát idézett a próféták irodalmából.

Az egyetemről szólva, röviden ismertetnem kell még ama zsidó-érdekű együletet, melynek czime: Verein für jüdische Geschichte und Literatur. Az egylet tagja lehet minden egyetemi hallgató, valláskülönbség nélkül. Igaz, hogy eddig egyetlen egy nemzsidó vallású egyetemi hallgató sem jelentkezett felvétel végett, de szokása az már a német zsidóknak, hogy mindent interconfessionalis alapra fektetnek. A zsidó történetért és irodalomért is csak a tudomány nevében küzdenek; mert a földolag a tudomány. Az egylet tagjai az egyetem különböző fakultásaiból kerülnek ki. Hogy az egylet tagjai a zsidó-történettel és irodalommal megismerkedjenek, egyesek vállalkoznak a zsidó történet vagy irodalom egyes korszakainak ismertetésére meglevő munkák nyomán. A mint hallottam, ezen ismertetések bizonyos rendszer szerint történnek, úgy hogy bizonyos idő elmúltával az egész zsidó-történeten és irodalmon végigmennek. Minden héten valamelyik este gyűlést tartanak, a mely két részből áll: a felolvasásból és az elmaradhatatlan sörivásból, hogy a hasznos és mulató együtt legyen. Szerencsém volt ilyen összejövetelben részt venni és nagy örömmel vettem észre, hogy a tudományos részt époly komolyan vették, mint a nemes »knájpólast«, a mi nem csekély dicséret, ha megmondoljuk, hogy a »knájpólast« az egyetlen ügy, a melyre nézve az összes német pártok a legszebb harmoniával egyetértenek. »Kadima« név alatt Bécsben is létezik ilyen egylet, talán Budapesten is lehetne ilyet alapítani. A zsidóság megismertetését kétségtelenül előmozdítaná; a zsidó érzés fejlesztésére sem volna káros befolyással.

A porosz hitközségek rendszeren nem tartanak népiskolát, mert közös iskoláik vannak, Berlinnek mégis van zsidó községi iskolája; azonkívül fentart még egy tanítóképzőt. Midőn kalauzom ezeket megmutatta, hozzátette: ezeket ismeri a Zunz irataiból. Olyan oktatásügyi budgetről, a milyennel pl. a pesti hitközség bír, német hitsorsosainknak sejtelmük sincs. Segélyforrásaik kulturális intézmények által nem lévén kimerítve. nem csoda, hogy humanisztikus czélokra többet áldoznak. Mielőtt elbúcsúzom Berlintől, még néhány szót akarok mondani a berlini magyar kolóniáról. A berlini magyarok általában nagyon szeretnek magyarul beszélni még nyilvános helyeken is, pedig a poroszok nem nagy barátjai az »orosz« szónak, nem szeretik hallani. A magyar kolónia jó részben hitsorsosokból áll: a magyar együletnek még a nélkülözhetetlen 48-as honvédje, a János bácsi is hitsorsos, a ki különben politikai elveitől eltékvé, derék mesterember.

A német fővárosból Boroszlóba érkeztem. A hitközség igen gazdag alapítványokkal rendelkezik, a melyeknek jó része a négy évtized előtt elhunyt Fraenkel hagyatékából származik, a melyből a zsidóság körül halhatatlan érdemeket szerzett boroszlói seminarium is fentartatik. Utazásom ezen utolsó állomásán ismét alkalmam volt a hazai zsidó-viszályokról beszélgetni. Okulva a multon, egészen őszintén nyilatkoztam. »A magyar zsidóság, Uram, egységes; elméletben orthodox, gyakorlatban neolog, épen úgy, mint a német zsidóság.« »De hát akkor mi az a neologizmus és orthodoxizmus?« »A neologizmus, Uram, csak az orth. párt szájában létezik, az orthodoxizmus pedig olyan jelszó, mint a testvéri szeretet az ünök antisemitáinak szájában, vagy mint az antisemitizmus maga, a mi alatt mindenki saját kívánságainak kielégítését érti.« Ezen magyarázat volt utolsó nagy tettem. E nagy tett tudatával vígan vasutaztam tovább »autonom« szülőföldemre, a Sajó szép völgyébe, a hol lelki nyugalomra hamarosan meggyőződtem, hogy hitrokonaim époly kevésbé változtak, mint a tiszta ég, a mely őket eltakarja és mint a termékeny föld, a melyen laknak. Így szeretem őket, így élnek gyermekkori emlékeimben.

Budapest.

BLAU LAJOS.

A berlini régi sírkertről.

A M.-Zs. Sz. a minap említette, hogy a kikeresztelt porosz igazságügyminiszter felkeresi zsidó atyja sírját. Az ilyes esetek legalább Németországban nem is oly ritkák. 1868/69. évben laktam Berlinben az Oranienburgerstrasse 7. számú — hajdanában a berlini *Chebra*-házában; a 2-ik emelet hátsó udvarszobájának *egyedüli* ablaka — a *régi zsidó sírkertrre* szolgált. Iparkódtam tehát, hogy megismerkedjem a Grosse Hamburger-Strasseban lakott, tavaly (l. Zs. Szemle f. é. 57. lapján) meghalt Landshuth Lázárral, az »Altersversorgungsanstalt« és »a régi sírkert« inspektorával, a mi nekem teljesen is sikerült. Gyakran ellátogattam a barátságos öreghez, kivált ha verőfényes délutánon ablakomból észrevettem, hogy benne ül a sírkertben a padján, azonnal lementem s befordultam a Grosse Hamburgerstrassebe és ott termettem öregem mellett, a ki velem sétálva a sírkert utain, elmondta nekem minden egyes halottnak az életrajzát. »Da liegt der Dervisch in Lessings Nathan der Weise begraben« evvel mutatott Wolf mathematicus sírjára. Sokat fűradozott, hogy a sírköveket jókarba hozza és a sírokat felhantolja és virágokkal beültesse. De hasznát is vette munkálkodásának. Dr. Geiger a berlini zsidó hitköz-

ség 200 éves jubileuma alkalmából 1871-ben megjelent Geschichte der Juden in Berlin című munkájához ő szolgáltatta az adatokat a sirkövek felirataiból; a berlini rabbik életrajzait tartalmazó munkájához a sirkövek és a berlini chevra- és jegyzőkönyvei szolgáltatták az adatokat. A »Szemle« idézett helyén említett könyveken kívül még kettőt írt Landshuth. 1. סדר מראשית. I. kritikai fejtegetések a Peszách esti liturgiája forrásai és fejlődése felett. Berlin 1856 és 2. סדר בקור הולים מעבר יבן סופר הולים Berlin, 1867. Ez utóbbinak legérdekesebb részei az első, mely 72 lapon kritikai tanulmányokat a beteg- és halottaknál mondandó imák és végzendő szertartások eredetéről és fejlődéséről foglal magában és a hatodik, a melyben 48 lapon: 79 sirkövek feliratai közölve. E feliratok közt nincs egy se a »régii zsidó sirkert« sirkövéi felirataiból, mivelhogy ezek körülbelül 3000 számmal érdekes genealogiai és történeti jegyzetekkel ellátva, a berlini izr. hitközség előljárói megbízásából külön kötetben kiadandók voltak. L. az első rész végén (72. l.) De nem csak tudományos, hanem anyagi sikerrel is járt a boldogult Landshuth fáradozása a »régii zsidó sirkertben«; az inspektori fizetésén kívül tetemes ajándékokat is kapott azoktól, a kik felkeresték a régii zsidó sirkertben őseik hantjait, ezek között nagy számban voltak a kikeresztelték illetőleg ezeknek már keresztényeknek született ivadécai. Egy nap avval a megszólítással fogadott: lássa, mindig jó napom van, ha egy kikeresztelt vagy egy született keresztény eljön zsidó ősei sírját felkeresni. Volt már 20—40—50 tallér, de ma kaptam 200 tallért. Eljött egy fiatal katonatiszt ifjú feleségével és hugával, az atyja a gyermekkorában kikeresztelt Regierungsrath Hiltzig, a híres Itzig Dániel unokája. Az öreg gyengélkedik, nem jöhetett maga, azért küldte a fiát. Ez megnézte zsidó őseinek hantjait és adott 200 tallért, hogy tovább is csak ügyeljek a sírokra és a sirköveire, hogy jó karban legyenek. Nem ritka eset tehát, hogy egy németországi kikeresztelt, illetőleg zsidó származású keresztény nagy úr felkeresi zsidó őseinek sírhantjait. — A fent nevezett סדר בקור הולים stb. című könyv, melynek eredetileg 4—6 márka volt az ára, most Schlesinger József könyvkereskedésben Bécsben 70 kr. kapható, ajánljuk a könyvet a »Szemle« i. t. olvasói figyelmébe. A kik Bacher Simon úr indítványánál fogva szándékoznak érdekes sírfeliratokat közölni, sokat tanulhatnak a hatodik részéből, a kik pedig a betegek és halottak körüli teendőkről írni akarnak, szintén tanulhatnak sokat az első részéből, p. o. hogy nem elég eféle tanulmányokhoz, hogy valaki átolvassa a »Chathmath Adam«-ot és a »Sulchan-Arukh«-t, hanem át kell tanulmányozni a két talmudot, a »Gaonim« iratait és

Tassonemű legrégebb műveket; hogy tévedett a »Chokmath Adam« szerzője, ha a »תהנת הברה קדישא והאבל« című értekezése 9. §-ában azt állítja, hogy az ott nevezett szokásnak nincsen nyoma a régi talmudbeli irodalomban, mert a kérdéses szokás alapszik a jeruzs. Talmud Kilaím (ed. Krotoschin 32^b lap) és Kethuboth (35^a lap) és Beresith rabba 100 fej. 2. §-ában előforduló, Rabbi Jirmiáról szóló elbeszélésen és a halottak feltámadásában való liten (i. h. 39—40. lapján), a mi, miként Landshuth (i. h.) figyelmeztet, a híres pozsonyi rabbi, Szofer Mózes figyelmét is kikerítette (Ch. Sz., Jóré deá 327). Mellékesen megjegyzem, hogy nézetem szerint a »Chokmath Adam« szerzőjének, i. h. 13. §-ában foglalt állítása, miszerint az ott említett szokás pogány eredetű, nem áll, csak hogy ennek fejtegetése itt nagyon messzire vinne.

Bács-Topolya.

GOLDFAHN S. H.

Nyilvános felolvasó estélyek.

Tagadhatatlanul nagy a közöny, a melylyel a művelt és a kevésbé művelt nagy közönség a zsidóság ügye iránt viseltetik. Ideje, hogy e közönnyt megtörjék s lassanként érdeklődéssé változtassák át. E nehéz, de magasztos feladat megoldására vállalkozott az országos rabbiképző intézet felső tanfolyamának »Theologiai Egyesülete.« Ez egylet elhatározta, hogy még e tél folyamán nyilvános felolvasó estélyeket rendez. A cél, a melynek szolgálatába szegődött az egylet, az, hogy érdeklődést támaszson a nagy közönségen a zsidó nép története és irodalma iránt. A felolvasások népszerűen hangon lesznek tartva és pedig február havában, egymásra következő heti időközökben, az esti órákban. A műsor a következő:

1. A pessimismus a középkori spanyol-zsidó költészetben. Irta és olvassa: Dr. Kecskenéti Lipót.
2. Das Hohelied. (Német nyelven). Irta és olvassa: Dr. Elzász Bernát.
3. A talmudi agáda. (Szemelvényekkel). Irta és olvassa: Hofmann Emil.

A népszerű tudományos felolvasások intézménye Berlinben már régóta dívik s a nagy közönség csak úgy sereglik a »Hoch-

schule«-ba, a hol bemutatják neki a zsidó nép- és irodalmi termékeknek legkiválóbbjait. Nálunk ugyan nem kész, csak leendő tanítói Izraelnek lépnek a felolvasó asztal mellé, de hát ez elvégre nem változtat a dolgon. Az igazság csak igazság marad, ha ifjúi lelkesedéssel hirdetik is. A belépti-jegy ára az egész ciklusra : 1 frt 50 kr. A bejövendő összeg a »Th. E.« segélyalapja javára lesz fordítva. Reméljük, hogy a felolvasásoknak minél több látogatója lesz.

—k.

Tanügy.

A berlini rabbiszeminárium.

Az 1868-iki boldog emlékezetű kongresszus egyik legsajátosabb hajtása volt a zsidó felekezeti szellemnek, a mi legjobban mutatkozik annak eredményeiben s következményeiben. Míg ugyanis ezek egyfelől jelentékteleneknek bizonyultak, addig másfelől volt olyan is köztök, mely igen fontosnak mondható; egyrészt közvetlenül a kongresszus befejezése után, másrészt jóval későbbben, részben csak napjainkban jutottak érvényre: míg egyrésztől itt e hazában, addig másrésztől a távol külföldön érvényesültek; s ha volt a kongresszusnak üdvös hatása, nem maradt káros befolyás nélkül sem. A kongresszusnak csak jóval később s a külföldön nyilvánult, de fontos s üdvös következményeihez tartozik — a berlini rabbiszeminárium megalapítása. E felfedezésen, tudom, sokan s főleg az ifjabb nemzedék soraiban fognak csodálkozni; de a beavatottak s idősebbek előtt nem lehet az titok. Meg is adom rövideden a látszólagos talány nyitját; ama szeminárium megalapítójának s jelenlegi rektorának, dr. Israel *Hildesheimer* volt kis-martoni rabbinak személyében rejlik az. Ismeretes dolog, mint tette magát e kiváló férfi a kongresszus idejében közvetítő álláspontjával lehetetlenné; azontúl sem az orthodox, sem a kongresszusi párt tudni róla nem akart s neki Magyarországon maradása nem volt többé. Egy szép napon tehát a vállalkozó szellemű tudós rabbi felkerekedett Kis-Martonból s visszatért hazájába, Németországba, annak is leg-

szébb s fővárosát, Berlint, szemelte ki lakóhelyéül, a hol csakhamar ma is fennálló szemináriumát alapította meg.

Ez intézetet kívánjuk a következőkben, habár csak vázlatos vonásokban, ismertetni, a mi már azért sem lehet hiábavaló munka, mert amaz intézet ugy keletkezése módja, mint fejlődése szempontjából, de még több más tekintetben is érdekes és tanulságos megfigyelések tárgyául szolgálhat. Kitűzött feladatunk nehézségeit alá nem becsüljük; egyrészt mi sem esik meg könnyebben, mint hogy a sok személyes s tárgyi vonatkozás, mely ilyenkor elkerülhetetlen, a dologra szorosán nem tartozó térre ragadja el az embert; másrészt pedig a személyek s állapotok megítélése, mely főfő-részt képezi az ily referatumnak, mihamar nem ad alkalmat tévedésre s ennél fogva igazságtalanságra. Mindazonáltal iparkodni fogunk az objektivitás terét el nem hagyni s itéletünkben igazságosnak lenni, a mi ugy hisszük annál is inkább fog sikerülni, mivel ismertetésünk egy évi személyes tapasztalatom s a viszonyok beható tanulmányozásán alapszik.

Még egy megjegyzést legyen szabad előre bocsátanom. Eredetileg nem volt szándékomban összehasonlító tanulmányt írni az itt szóba jövő berlini és budapesti viszonyokról; de ha már megtette más s az összehasonlítás révén hamis színben tüntetett fel néhány kérdést, hát én is felhasználom az alkalmat, hogy e tévedéseket, esetről-esetre, helyreigazítsam. Sietek pedig elárulni, hogy az összehasonlítás nem Berlinnek, hanem többnyire Budapestnek fog előnyére válni; de már általánosságban s jó eleve jegyezzük meg, hogy igazságos alapon összehasonlításnak voltaképen nem is volna helye ott, hol más-más körülmények más-más befolyást gyakoroltak a dolgok fejlődésére, különösen pedig gáncsnak nem lehet helye a gyöngébbel, az elmaradottabbal szemben. Példának okáért: a berlini szemináriumot egy lelkes férfi akadályt nem ismerő buzgó tevékenysége teremtette meg, nem egyszerre, előre kidolgozott terv alapján s mindenkor tele pénzeszacskó assistenciájával, hanem évek során, esetről-esetre tett intézkedésekkel, a maga s más egyesek áldozatkészségéből. Holott a budapesti szemináriumot évtizedek alatt kifőzött tervezet alapján, kész organizációval s óriási tőkére támaszkodva a kormány parancsszava hívta életbe. A mi intézetünk fiatalabb eredetű lévén, tanult a többitől s a többi kárán; tanárai túlnyomóan tanárságra képesített pedagógusok, a berlinié ugy-

szólván dilettansok, kiket csak a gyakorlat tett idővel képessé állásuk betöltésére. Még több e nemű különbséget hozhatnék fel, de minek a szót szaporítani oly kérdéstről, mely úgy hisszük mindenki előtt világos.

Ugy is ideje már, hogy ad ipsam rem szóljak.

Ott hagytuk el Hildesheimert, a mint Magyarországból jöve Berlinben telepedett le. Ott a talaj az ő számára, bár tudta és hozzátevése nélkül, már elő volt készítve: a termőföld felszántva, a mag elvetve, sőt már csirában; csak a gazda hiányzott, ki kellő körültekintéssel gondozza a gyöngye vetést s majdan biztos fedél alá hozza a várható bő termést. S ez a gazda megkerült a kis-martoni rabbi személyében.

Dr. *Berliner*, jelenleg egyik tanára a szemináriumnak, volt az első, ki, mielőtt még Hildesheimer Berlinbe került volna, az orthodoxia tépett zászlaját — s ez alkalmasint sokak előtt ismeretlen s új dolog — ott újra kitűzte s vitézül meg is védte; csak-hogy ő nem volt az az ember, ki organizátori tehetséggel megáldva, külön pártot szervezhetett volna. E szerepre Hildesheimer volt hivatva, ki a természettől sok szép tulajdonsággal, különösen pedig szívós agítáló képességgel lévén felruházva, rövid idő alatt pártot s aztán községet is teremtett magának, melynek csakhamar az autonómiát is megtudta szerezni. Immár minden igyekezetét arra fordítá, hogy álmainak varázsképét, ábrándjainak délibábját valósággá változtassa, hogy gondolatainak már Magyarországon is dédelgetett kisedét, egy orthodox rabbi szeminárium eszméjét megvalósítsa.

Ah, tehát orthodox intézetről van szó?

Nos, látom már, darázs-fészekbe nyúltam e szóval. De nem is bolygatom tovább. Avagy mindjárt az elején kellett volna felmlitenem, hogy orthodox szemináriumról fogok szólni? Megvallom, fölöslegesnek tartottam ezt megjegyezni, mert Berlinben voltaképp csak ez az egy rabbiszeminárium létezik; a másik, a a Lehanstalt, nem reflektál a címre sem. — Tehát a rabbiszeminárium létrejött; hogy mikép s miből? Egyszerűen úgy, hogy praesumptív igazgatója első sorban a maga zsebéből (mely mindig tele szarúja dúis pénzbeli áldásnak), no meg néhány lelkes párhívének adományából fedezte az intézet összes költségeit; pedig két tanárt fizetni s a tanulók összes szükségleteiről gon-

doskodni mindenesetre oly multság lehetett, melyet szegény vagy szükkeblü ember nem egykönnyen engedhet vagy engedne meg magának. Hanem ott valósággal úgy történt. — A tanulóanyag beszerzésében az új intézet igazgatója nem volt épen válogató; befogadott minden törekvő, vallásos ifjút s ha egyiknek-másiknak profán tudománya nem ütötte meg a gimnáziumi felsőbb tanulmányok mértékét, azt ő maga segítette odáig, hogy érettségi vizsgálatot tehetett. A héber tudományokban pedig egyelőre igen csekély készütséggel is beelégedett. Ilyenformán mindenféle nevelésü, készütségü s származásü, nem ritkán más pályán zátonyra jutott fiatal emberekből állandó tanulóanyagot szerzett magának, melyből később nem egy értékes gyöngy vált ki s melynek ő volt testi-lelki atyja a szó szoros értelmében.

Ez történt 1873-ban.

Ily alkotáshoz, azt megengedik a tisztelt olvasók, sziv kelle és ész: nagy és nemes sziv, mely szeretettel képes átölelni idegen szülők szegény, de tanulni vágyó gyermekeit, s józan, praktikus ész, mely le tudja győzni a kezdeményezés számtalan nehézségeit s elhárítani az elébe gördített sokféle akadályokat. Sokan, ha ez alacsony, szikár, izgó-mozgó s külsőleg minden autoritást nélkülöző alakot s mindig nyájas, majdnem gyermekesen derült arcvonásait látják, nem akarnak elhinni, hogy e gyenge testben oly nagy sziv s oly erős lélek lakozik; de az átható ész, mely nála nem agyafűrt pilpulistikában, hanem inkább a praxis terén nyilatkozik, elárulják a 68 éve mellett ritka elevenségü férfi nyílt s nyájas derültségtől sugárzó szemei.

E férfi alkotta meg a berlini szemináriumot, mint mondánk, néhány lelkes párthíve közreműködésével, s ma már egyaránt szilárd anyagi s szellemi alapon áll az. Pedig ama férfiak nem tanácskoztak sokat, de annál többet cselekedtek; csak akkor fordultak másokhoz, mikor maguk megtettek volt minden tőlük telhetőt.

Tout comme chez nous.

Nálunk 1803-ban merült föl legelőször egy rabbiképző terve. De Haynaunak kelle közbejűnnie és a »veszett év«-nek, hogy 1877-ben végre megnyíljon, nehéz vajadás közben, az oly égetően szükségés intézet. De ki számlálhatná meg a gyűlések és konferenciák, a rendezetek és a le-meg feliratok, a bizottságok és albizottságok számát, melyek a megnyitás fényes ünne-

pét megelőzték? ¹⁾ Végre is a kormánynak kelle ráparancsolnia erősen a zsidainkra, hogy hát vállalják el, a mit olyan nagyon kívántak, de megteremteni nem tudtak, a rabbiképzőt. Bizony megérjük még idővel, hogy a reczepeziót is a kormány fogja ránk erőszakolni egy szép napon. Pedig blasphemia még csak elgondolni is!

Csekély volt a berlini szeminárium kezdete; de szerény múltja után tűrhető jelene van.

Én szép jövőt is jósolok neki.

Kívánom is, mert megérdemli.

Immár, hogy a szeminárium keletkezésének nehézségein s viszontagságain átestünk, rövidebbre foghatjuk a tollat. Szárazabb tárgyal is állunk szemközt: az intézet anyagi helyzetének ismertetésével. A mi ezt illeti; nem állnak ugyan rendelkezésére nagy tőkék, de van sok lelkes barátja a legkülönbözőbb országokban és vidékeken, kik évi járulékokkal és egyszerűsminenkori adományokkal támogatják. Az intézeti imaházban, mint a budapestiben is, van egy emléktábla, melyre, a szeminárium jótévőinek nevei vannak följegyezve. 20—30 név lehet már ott örök emlékül bevésve; a legtöbb persze Németországé, azután következik Oroszországé, majd Anglia, Dánia s Tunis. Megjegyezzük még, hogy magyarokkal csak az évi tagdíjasok közt, ott sem nagy számban találkozunk. — Az intézeti alappal, mely egy hét tagú kuratórium (elnöke Hildesheimer) felügyelete alatt áll, együtt kezeltilik, de mégis tőle külön van választva az *osztöndijalap* s az *özvegy- s árvaalap*. Minden alapok tökéi, ha nem is túlságos nagy összegek, egyes emberek adakozásaiból folytak be, a mit ha meggondolunk, nem fogjuk az eredményt kicsinyleni. Persze Németországban a zsidók nemcsak üres szavakkal de, ha kell, pénzben is késznek az elismerés adóját a tudomány és vallás oltárán leróni. De hadd szóljanak maguk a számok.

Az 188⁵/₆-iki tanévben (melyről a legujabb kimutatásról) az összes *bevétel* volt 44,844'13 márka és pedig tagsági díjakból 29,897'87 m., adományokból az *osztöndijalap* részére 2557'85 m., az *intézeti* alap részére 1871'75 m. stb. *Kiadás* volt ugyanazon tanévben összesen 36,339'62 m.; ebből tanári s egyéb fizetésekre

¹⁾ Bánóczi, Az orsz. rabbik. int. első évtized. tört. 7. l.

18,271'25 m. esik, a könyvtárra 485'45 m, (a mi elég kevés), stipendiumokra (vulgo: havi segély) 6700 m. stb. *Többlet* volt ez évben 7282'36 m. Összehasonlítva már most az 1886-iki 1885-iki év zárszámadásait (mindkettő szept. 1-ről van keltezve), a következő számokat kapjuk: 1886. szept. 1. az *összes vagyon* készpénzben s értékekben 271,350'85 m. (1885. szept. 1-én 231,715.38 m.); ebből az *osztöndij-alapé* 37,814'60 m. (36,217'10 m.), az *özvegy- s árva alapé* 1820'87 m. (1543'72 m.) E számok az utolsó két évben mindenesetre tetemesen gyarapodtak.

A budapesti szeminárium egészen más alapon tartatván fel, összehasonlításnak itt nincs helye: különben is az intézet értesítői idevágó adatokat nem közölnek, valamint tíz éves történetének vázlatra sem. A segélyezésről alább még külön lesz szó.

Most még röviden leírjuk az intézet tan- s egyéb helyiségeit. A szeminárium Hildesheimer saját három emeletes házában (C. Gipsstr. 12 A) és pedig ennek földszinti bal frontján a könyvtár pedig jobb frontján van elhelyezve. Amaz két nem nagyon tágas tereméből áll, meglehetősen primitív butorizzattal. A könyvtár egy nagyobb és két kisebb helyiség képezí, az utóbbiaknak egyike olvasóteremül szolgál. A könyvtár naponta d. e. 9—12 nyitra áll, mely idő alatt a könyvek kiadatnak akár haza, akár ott való használatra. A könyveket külön e célra szánt lapokon, melyek igen csekély áron kaphatók a szolgánál, előtte való nap kell megrendelni, (ugyan e lapok egyuttal térítvényül szolgálnak). Azonban szükség esetén a könyvtárnak távollétében is lehet a könyvtárban dolgozni s erre való a belépti jegy, melyet minden hallgató év elején kap. Mindezekben a királyi könyvtár szolgál a szemináriumak mintául; de nálunk Budapesten is nagyon kívánatosak volnának hasonló intézkedések. Nem különös-e, hogy egy dúsgazdag könyvtár, mint a budapesti szemináriumé, *hetenként két félóraban* legyen csak nyitva a tanulók használatára? Abban a két félóraban pedig annyi bajjal jár valamely könyvnek kézhez kerítése, hogy sokan inkább üres kézzel távoznak, semmint hogy a vadul tolongó kisebb s nagyobb fiuk lökdöséseinek, láb tiprásainak s egyéb gyengéd figyelmességeknek magukat kitegyék. Mindez sem a mienkhez képest elenyésző kis berlini szeminárium könyvtárban nem fordul elő, sem az ottani világhírű királyi könyvtárban, mely a szeminárium könyvtár szegénységét ritka gazdag héber könyvgyűjteményével tökélete;

sen pótolja. Nincs is sok olyan szorgalmas látogatója, mint épen a szeminárium hallgatói. Az intézeti könyvtárban csak egy szak van kellőleg képviselve s ez a rezponzumok irodalma, kéziratai incunábulái s egyéb ritkaságai nincsenek.

Az intézeti templom, hogy erről is pár szóval megemlékezzünk, egy első emeleti terem az udvar hátsó részén. Ennek kántora s tóra-felolvasója egy személyben nem más, mint Hildesheimer maga, ki naponta hihetetlen gyorsasággal végzi itt imáját.

Itt megállapodjunk, kedves olvasó.

Viszontlátásra a jövő számban.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

KÜTFŐK.

172. sz.

Zsidó körlevél 1848-ból.

Mózes vallásu magyarokhoz.

Tisztelt testvérek!

A honi izraeliták belügyeit kezelő választmány nevében f. h. 17-én hozzátok intézett körlevélnél fogva, szerencsés vagyok azon örvendetes tudósítást adhatni, miként az összes magyar nemzet forrón ohajtott kívánatai teljesedésbe mentek, s édes hazánk azon, a közszeretet és bizalomtól környezett férfiakban, kiket felséges királyunk böles határozata hazánk kormányzatával megbízott, legerősebb biztosítékát találja annak, miként a törvények az igazi haladás szellemében, az összes nemzet szeretete és testvériségének szellemében alkattatni és végre hajtatni fognak.

Annál fogva, tisztelt testvérek, kell, hogy mi is, jövődöbeli állásunk és a nemzet-testületbeli fölvetésünkre nézve, határtalan bizalommal viseltessünk azon kormány iránt, mely hazánk álladalmi ügyeit szilárd és a körülmények mivoltát szem előtt tartó belátással rendezi; azon *türelemmel párosult várakozásban*, hogy a mi kérdésünket is a legkedvezőbben megoldandja.

Legszentebb kötelessége tehát a hon összes lakosságának jelenleg, hogy békességgel és elégületen rendes foglalatosságainkhoz vissza térve, *kellő* időt engedjen ama férfiaknak, kik azon magasztos és nemes földadót magukra vállalák, hogy a nép-szabadság megalapítására hozott határozataikat felelősség alatt, s törvényes uton behozzák, s hogy azok *szabadon*, minden *rendkívüli* befolyástól menten fejlődve, előkészületekül szolgáljanak arra, hogy a legközelebbi országgyűlés előtt, melyben a közös népakarat, s a törvényes hatalom központosulni fog, tetteikről számot adhassanak.

Legelső, legszentebb kötelessége tehát minden becsületes és helyes gondolkozásu magyarnak ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot föntartani segítse. Ki jelenleg csak *saját egyéni* érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozza veszélybe, s oly vétkeket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyiránt, miként sem ezen sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat.

Általhatva tehát ezen eszmétől, nem találom czélszerűnek, hogy a jelen, az országra nézve oly nagyfontosságú idő percekben mi az ügyünket elővegyük; minél fogva is hiszem, hogy szándékaitoknak teljesen megfelelően, midőn a legünnepélyesebben kijelentem, miként jövődöbeli sorsunkat, s személyünk, úgy mint vagyonunk biztosságát s *bizalommal teljesen*, szeszük le a magyar nemzet kezeibe, s hathatós pártfogó sukba ajánljuk.

Minden rangú, korú és vallású férfiak, köztük azon nemeslelkű, a hazáért oly hön lügelő ifjúság, mellynek soraiba ti is beálltatok a magalom első pillanataiban, s melly örök példányul szolgálend arra, mikép gyökeres átalakulás nehéz perceiben is, összeegyeztetni lehet a bátorságot a renddel; mindezek önként nyujtanak kezét arra, hogy részükrel is biztosságunkat föntartani segélendik, s hogy kérdéseinket, az álladalmi testületbe egybecsatorlatását illetőleg, ők viszik át a szellem küzdemezéjére, melly által egyedül ügyünk végképi eligazítása előkészíthetetik, a közvélemény ez ügyben kihallgattathatik, a tévedések fölvilágosíthatnak s ekként a nemzeti szabadság legerősebb palladiuma, a szabad sajtó utján, egészen tisztába hozathatik. — Nem bennünket illet most tollat ragadni ez ügyben: azon nemes férfiak majd végrehajtják azt, mire magukat oly nagylelkűleg elhatározták, nekünk a dolgok jelen állásánál fogva kötelességünk csak az, hogy annak idejében, a *legnyúlabb felvilágosítást* adjunk, az eddigelő oly rejtélyes homályban burkolt, községi és vallási szerkezetünk felül; valamint az által is, hogy egyrészlől a leggyökereobb reformokat megkezdjük, más részlől pedig, hogy gyermekeinket, kivéve a küllön előadatandó vallástant, a nyilvános iskolákban képeztetjük, a legnagyobb bizonyítványt adjuk a felül, miként irányunkban a polgári társaság teljesen megnyughatik.

Fölkérlek tehát benneteket, tisztelt testvéreim arra, hogy tartsátok vissza magatokat mindennemü erőszakos törekvéstől a jog elnyerésére. Ne nyujtsatok be kérelmezvényeket; ne irjatok; hanem várjátok be békévez az időt, mellyben, ha isten úgy akarja, s mint én a legbiztosabban reményl lem, *legközelebb jövőben*, ügyünk a *polgári társaság közmegelegedésére*, teljes világosságba hozatandó, bevégzendó, és határozatba menendővé tétetik.

Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek békéttiréssel, mondja a sz. irás: Tartsátok föl a békét, belülről, és kívülről. Hogy ha pedig hazafüi érzelmeitek igénybe vétetnek, ez által kétszerte lekötelve éreztétek magatokat, ha néhol szükkeblüleg visszatasíttatotok, el ne mulasztátok ti azért kötelességeiteket; ha felebarátaitok jóllelte forog fenn, feledkeztetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, mellyeket tapasztalátok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek — a hazát.

Isten, haza és király, ez legyen jelszavunk. Becsület, és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.

An die Ungarn mosaischer Confession.

Gehrte Brüder!

Im Verfolg des vom Verwaltung-Comite an Sie erlassenen Rundschreibens ddo. 17. d. M. fühle ich mich beglückt, Ihnen heute die frohe Botschaft bringen zu können, dass die Wünsche der gesammten ungarischen Nation gottlob in Erfüllung gegangen sind und dass unser Vaterland, in jenen Männern seines unbegrenzten Vertrauens, welche die Weisheit unseres erhabenen Monarchen zur Leitung unseres Vaterlandes berufen hat, *die vollste Bürgschaft dafür finden kann*, dass die Handhabung der Gesetze, im Geiste des wahren Fortschrittes, *im Geiste der Liebe und der Verbrüderung der gesammten Nation* geschehen wird; und deshalb geliebte Brüder muss auch unser Vertrauen rücksichtlich unserer künftigen Stellung und Aufnahme in der Staats-Einheit, unerschütterlich auf den festen, die Verhältnisse und Sachlage berücksichtigenden und umfassenden Gang der Staatsverwaltung, in *geduldiger Erwartung* begründet bleiben.

Heilige Pflicht der Gesammtheit ist es nun gegenwärtig, in Ruhe und in Frieden, zu ihrer gewohnten Lebensbeschäftigung zurückzukehren, und jenen hochgeachteten Männern, welche die hohe und edle Aufgabe übernommen haben, die gefassten, die Freiheit des Volkes begründenden Beschlüsse unter Verantwortlichkeit, auf gesetzlichem Wege, ins practische Leben einzuführen, *gehörige Zeit* zu gönnen, um sich *frei* und ungestört *von äusseren Einflüssen*, hiefür vorzubereiten, um dann dem nächsten Reichstag, in welchem sich die Volksstimme, und die gesetzliche Gewalt concentriren wird, hierüber Rechenschaft zu geben.

Das Glück und die Sicherheit des Staates in seiner Gesammtheit zu befestigen, ist *die erste, die heiligste Pflicht* jedes ehrlich, redlich denkenden Menschen im Lande. Derjenige, welcher *nur sein* partielles Interesse im Auge behält, gefährdet hiedurch das Ganze! versündigt sich an göttlichem und menschlichen Recht, was er weder in diesem, noch im künftigen Leben wird sühnen können.

Von diesem Gedanken durchdrungen, finde ich es nicht am Platze, dass wir in dem gegenwärtigen für das Land so wichtigen Momente, unsere partielle Frage in Anregung bringen sollten, und deshalb glaube ich Ihren Gesinnungen vollkommen entsprochen zu haben, indem ich feierlich erklärte, *»dass wir mit vollem Vertrauen, in Händen der edlen ungar. Nation unser künftiges Schicksal, die Sicherheit der Person und des Eigenthums niederlegen, und ihrem mächtigem Schutze empfehlen.«*

Männer der verschiedensten Stände, vom verschiedenen Alter, und aus allen Confessionen, darunter auch die Vertreter *jener hochherzigen patriotischen Jugend*, in deren Reihen Ihr euch im ersten Augenblick der Bewegung brüderlich einverleibt hattet, und welche als Muster *des Muthes, und der Ordnung* im Augenblicke des Umschwunges sich in der Weltgeschichte ewigen Ruhm erworben haben, und durch fernere Erhaltung dieses, einheitlichen Sinnes sich ihm auch *bewahren werden*, haben sich

freiwillig die Hände gereicht, auch ihrerseits euer Schutz zu sein, und die Frage unserer Einverleibung im Staats-Verbande, auf das geistige Feld zu übertragen, *wo allein* die Entscheidung vorbereitet und die öffentliche Meinung hierüber, gesammelt, gesichtet und somit durch das schönste Palladium der Nation, durch die Pressfreiheit, festgestellt werden kann. Nicht *wir* dürfen hiebei die Feder führen, jene edlen Männer werden ihren Vorsatz ausführen, und diess selbst thun, unser bleibt blos die Aufgabe, zur geeigneten Zeit die *offenste Aufklärung* über unsere, bisher in mysteriösem Dunkel gehüllte, innere Gemeinde- und religiöse Verfassung abzugeben, und jene Bürgschaften der inneren Reform, so wie des Unterrichts in den öffentlichen Landes-Schulen, neben freien Vortrag über unsere Religionslehre, mit Bereitwilligkeit zu geben, wodurch sich die Gesellschaft beruhigt fühlen wird.

Somit bitte ich Euch geehrte Brüder, enthaltet euch jeder forcirten Rechts-Erlangung, petitioniret nicht, schreibt nicht, sondern wartet *geduldig* ab, bis so Gott will, und wie ich es hoffe, *recht bald* der Zeitpunkt kommen wird, wo die Acten über diesen Gegenstand zur *Zufriedenheit der ganzen Staats-Gesellschaft*, gehörig ins Licht gestellt, geschlossen und spruchreif gemacht werden können. *Gott* (durch edler Menschen Mund) wird für euch sprechen, *Ihr aber sollet stille schweigen*: sagt die heilige Schrift. Erhaltet den Frieden nach innen und nach aussen; nimmt man euere patriotischen Anerbietungen an, so fühlt euch dadurch doppelt verpflichtet, weist man euch an manchen Orten zurück, so thut nichts desto-weniger euere volle Schuldigkeit, und wo es das Wohl des Nachbars gilt, vergesst jede persönliche Kränkung, jede Zurücksetzung, und sehet in ihm — das Vaterland.

Isten, haza és király, bleibe euer Wahlspruch, Rechtlichkeit und Biederkeit leite alle eure Handlungen.

Ezt kérve, maradtam Pesten Martius 22-én 1848.

Kunewalder Jónás.

Közli:

BÁRÁNY JÓZSEF.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Schön D.* és *Stern A.* Olvasmányok a bibliából iskolai használatra. Második rész: Próféták. Budapest. — *J. Levi*, Elia Levita und seine Leistungen als Grammatiker. Boroszló. — *Perreau P.*, Intorno la vita e le opere del Rabbi Jona Ibn Ganah (Estratto dal »Corriere Israelitico« di Trieste). — Zum zweiten December 1888. Fest- und Jubelschrift von *D. H. Spitzer*. IV. Auflage. Budapest. — *ברכה לראש יוסף* Herzensgruss und Preisgesang. . . . zum Jubiläum des vierzigjährigen Krönungstages. . . . Franz Joseph's des Ersten. . . . von *M. J. Brettholz*. Stanislaw.

Zsidók külföldön. *Berlinben* a kösségtanács *dr. Fränkel Albertet* választotta a városi siytlök háza igazgatójává. — *Dr. Graetz H.* boroszlói tanár a *madridi* tud. akadémia tagja lett. — *Mainzban* a városi könyvtárhoz *dr. Heidenheimer Henriket* választották meg titkárnak. — *Isaac Molcho* pasa a török flotta felügyelőjévé nevezetett ki.

A biblia. A Britt és külföldi biblia-terjesztő Társulat 1888-ról szóló jelentése szerint e társulat 4.206,032 példány bibliát terjesztett ide számítva az egész bibliákat, az újtestamentomokat s az egyes bibliai könyveket. Fennállása óta, 1804. márcz. havától 1888. márcz. haváig 116.459,579 egész bibliát, újtestamentomot vagy bibliarészletet terjesztett. Ebből 55 millió angol, 15 millió német, 11 millió francia nyelven írott biblia volt, 35 millió más nyelveken. A társulat eddig 221 nyelvre és dialktusra közvetlenül maga fordította le a bibliát, 64 nyelvre való fordíttatását anyagilag mozdította elő, összesen 285 nyelven terjesztette a könyvek könyvét. Utolsó évi bevétele 250,382 font, 10 shilling és 5 penny, tehát 3.254,900 forintnál nagyobb összeg, kiadása pedig 224,823 font, 9 shilling, 9 penny, tehát 2.922,600 forintnál több volt.

Zsidó zszurnalisztika. Selikovitz G. New-Yorkban új zsidó napilapot ad ki *Der Volksadvocat* czímen. — A Varsóban megjelenő *Hazephírát* az orosz kormány négy hónapra fölfüggesztette.

A vallás- és tanulmányi alap állása. A miniszterium kezelése alatt álló *katholikus vallásalap* 20.396,858 frt 6 $\frac{1}{2}$ kr tiszta vagyon felett rendelkezik. A múlt év rendes szükséglete volt 1.170,480 frt; a ren-

des fedezet pedig csak 1,089,430 frt. A rendkívüli kiadás 33,450 frt, a rendkívüli fedezet 164,810 frt volna; de az utóbbi igen bizonytalan. — A tanulmányi alap vagyona az 1886-iki zárszámadás szerint 9.204.155 forint 90 kr. Előirányzott szükséglet 634,200 forint s kiadott 702,609 frt 58¹/₂ kr, tehát 68,409 forint 55¹/₂ krral több.

Uj zsidó felekezeti magyar lap. A berlini *Jüdische Presse* jól értesült budapesti levelezője ezeket írja: »M megbízható forrásból tudom, hogy dr. Mezey Ferencz ügyvéd ur a zsidó felekezeti érdekeknek szentelt új magyar *hetilapot* szándékozik megindítani. Ez a vállalat annyiban is fontos volna, mert egy komoly és magasabb színvonalon álló organumnak, mely a közönséget hetenként a zsidó felekezeti ügyekről az igazságnak megfelelően értesitené, híjjával vagyunk; a M.-Zs.-Szemle ugyanis havi folyóirat.«

A misszió Jeruzsálemben. A *Jüdische Presse*ben olvassuk, hogy a Jeruzsálemben élő keresztény felekezetek mindannyian oly intézeteket tartanak fenn, melyeknek fő- vagy kizárólagos céljok a zsidók térítése. Ez intézetek most a felnőttek helyett a gyermekekre vetik ki hálójukat, a kiket ingyenes oktatásban és ingyenes ellátásban részesítenek. A jeruzsálemi misszió intézetei, hová közel 200 zsidó gyermek jár, a következők: 1. az angol protestáns, 50 zsidó fiu és 50 zsidó leány tanulóval; 2. a szír-protestáns árvaház, melynek igazgatója Schneller, kitért zsidó, 20 növendékkel; 3. katolikus jezsuita misszió, *Institution Ratisbonne*, hová 15 zsidó gyermek jár; 4. a német-katolikus misszió, igazgatója Stein atya, szintén kitért zsidó, ide 10 fiu jár; 5. a francia katolikus apácza-kolostor, *Soeurs de Sion*, 30 zsidó leánynyal; 6. A többi ker. felekezetek misszió-intézetébe jár összesen 20 zsidó. E gyermekek többnyire Oláhországból, Egyiptomból és Konstantinápolyból valók.

Nyilatkozat. »Tekintetes szerkesztőség! Az »Egyenlőség« november 25-iki számában egy megjegyzés foglaltatik, melyben a berlini »Jüd. Presse« budapesti levelezője »egész tisztelettel« felkératik, hogy ha az egyenlőségből féltuczat hirt átvessz, ne vesse meg a forrást legálább az egyiknél.« Az igazság érdekében kijelentem, hogy az idézett megjegyzés minden alapot nélkülöz, mely a közönség félrevezetését éreztet. Seperjen inkább az E—g maga ajtaja előtt. A tek. szerkesztőséget soraim szives közlésére kérve, maradtam stb. a »Jüd. Presse« budapesti *Ei* levelezője.«

TUDOMÁNY.

Egy középkori rabbi és erkölctanító.

I.

Alámi élete és jelleme.

Valamint a középkor legtöbb zsidó tudósainak életéről, úgy Alámi életéről is csak keveset tudunk. Ámbár kiemelkedik alakja századának jelesei között és korának hiresebb embereihez tartozott, csak néhány adat nyújt felvilágosítást életéről, munkálkodásáról.¹⁾

R. Alámi Salamon, családi néven Ibn Lachmis,²⁾ 1360 körül született Portugáliában. Szülei alkalmasint kezük munkájával keresték kenyerüket s így korán szoktatták Salamont az élet fáradalmaira. Zsenge korában már oktatást nyert a szentírásban s a vele karöltve járó talmudi irodalomban. Kitartással és nemes buzgalommal fejlesztette az ifju műveltségi szemhatárát; elmélyed a hagyomány tengerébe, magáévá teszi a talmud és midrás etikáját. »Nem pihentem és nem nyugodtam gyermekkoromtól kezdve.«³⁾ Ezek saját szavai, miket legkedvesb tanít-

¹⁾ Forrásokul említendő: a) Alámi saját munkája *אגרת מוסר*; b) Conforte D., *קורת הדורות* cz. történelmi munkája és c) Di Lonsano Men. *שתי ידות* cz. műve. Ujabban említik és közölnék munkájából: Reggio J. S. *התורה והפילוסופיה*; Jost, *Geschichte des Judenthums und seiner Sekten VII.* köt. 87. l., Graetz, *Geschichte der Juden VIII.* köt. 43. ff. s Kayserling. *Geschichte der Juden in Portugal* 61. l.

²⁾ Steinschneider, Catal. Bodl., 6893., az Alámi nevet az arab *עמי* (vak) szóból származtatja. Reggio *התורה והפילוסופיה* pag. 85. jegyz. szerint az 1717 Velenczében kiadott *שערי בת רבים* cz. machzórban Solómo Ibn Lachmis néven idéztetik. Talán atyjának vagy inkább családjának volt a jelzője Ibn Lachmis.

³⁾ Bev. 11 sor. *כי לא שלותי ולא שקטתי מעורי*. Az idézetek vonatkoznak Alámi *אגרת מוסר* cz. munkájának Bécsben 1872-ben Jellinek által eszközölt kiadására.

ványa számára irt. Szüleitől örökölte a szerénységet s a szorgalmat; ezek csepegtették szívébe a hitet és a jámborságot. A szülőház csendes magányában fejlődött benne ama magasztos elv, mely a munkát minden fölé helyezi. Távol minden elbizakodástól itéli el mindazokat, kik tétlen várják Isten áldását. »Tanulj mesterséget, hogy keresményedből élhess, kezded szerzeményét ha élvezed, üdv és boldogság vár reád.«

Nemes szíve tárul elének szavaiban. »Fogadj minden embert nyájasan, szívesen; előzz meg mindenkit szíves fogadásban s ime kegyet és önmegelégedést lelsz. Ne vesd meg embertársadat, ha szegényebb is nálad.« Emberszeretetét, nemeslelkűségét félreismerhetetlenül tükröztetik következő tanai: »Látogasd meg a beteget és foglyot, még ha szegény is, mint meg szoktad látogatni a gazdagokat és előkelőket, hiszen főczélja a látogatásnak, hogy lásd őket nyomorukban s könyörülj rajtuk.«

Békeszerető, engesztelékeny ő; bármennyire sértették is személyét, elnéző volt; pártját fogta az elnyomottnak, védője lett a szegénynek és szűkölködőnek. Fáradhatatlanul működött kortársai erkölcsi nevelésén. Nem az eretnek büntetésében leli örömét, hanem akkor boldog, ha a tévedő megtér. »Ha fiatal korodban hibáztál s a vallás utjától [eltértél, hogy vágyaid teljesülhessenek, gondold meg ezt fiam s menekülj vétkeid hálójából. Hamar! Siess! ne állj meg a rossz dolognál, hanem tedd jobba kezdetednél végedet, hogy eltérítse megtérésed lelkedet a veremtől s ragyogjon jövőd az élet fényében.«

Tanulmányai nem csak a vallásos irodalomra terjeszkedtek, nem zárta el elméjét a filozofia előtt sem, ámbár kénytelen kikelni ellene a vallás érdekében.

Az 1391-iki év fordulópontot képez Alámi életében. Tudvalévő dolog, mit jelentett az említett év a spanyolországi zsidóság történetében. Martinez Fernando fanatikus szónoklataival fellázította — márczius 15-én — a zsidók ellen Sevilla népét, remélve, hogy ez által a zsidókat tömeges áttérésre bírja. Még jobban ingerelte a zendülőket, hogy Sevilla törvényhatósága a zsidók mellett foglalt állást olyannyira, hogy amazoknak két vezérét elfogatta és meg is ostoroztatta. E fölötti dühben gyilkolva fordultak a zsidók ellen, halállal fenyegetve mindenkit, ki a szerencsétlenek védelmére kelne. Végre néhány előkelő zsidó kérelmére a király megbizta a nemességet azzal, hogy a zendülőket szétverjék, mely

ezért el is érték. De alig három hónappal ezután (jun. 6.) újra megtámadta a nép a zsidó városrészt; a házak a tűz martalékává lettek; négyezer ember esett áldozatátul a nép vak dühének; számosan, hogy a biztos halált kikerüljék, áttértek a keresztény vallásra. Sevilla példáját követték Cordova, Toledo, Burgos és más városok. Körülbelül hetven községre terjedt ki a Martinez buzgalma által kitört üldözés. Még oly virágzó községek is, mint Valencia és Barcellona teljesen elpusztultak.¹⁾

Ámbár saját hazája, Portugália, megmaradt kimélve ezen első általános zsidóüldözés és zsidótérítéstől, mely a pireneusi félszigeten dühöngött, Alámit a gyászos esemény mégis lelke mélyében megindította és fájdalommal töltötte el. Ennek tartós hatása mutatkozik elmékedő, feddő, erkölcsstanító munkájában. Nehéz kételyeken, küzdelmeken mehetett keresztül jámborsága, Istenben való bizalma, míg végre győz rendíthetetlen vallásos érzülete. Izraelben magában, tévedéseiben, büneiben látja a veszedelem okát; Izrael elhagyá Istenét, ezért szenved, bűnhődik.

További életéről csak azt tudjuk, hogy 1415-ben még működik, ebben az évben írta Iggéreth Múszár »Erkölcstre oktató levél« című egyetlen művét,²⁾ mely kis terjedelme daczára a középkor ethikai irodalmának gyöngyeihez tartozik és melyből meritettük az írójának jellemzésére szolgáló vonásokat.

II.

Alámi mint Portugália főrabbija.

Portugália Európa államai között legelső azok sorában, melyek a zsidók belserveszétét szabályozták és rendezték. Hogy a közigazgatás fennakadást ne szenvedjen, már III. Alfonso (1248—79.) elrendelte, hogy a zsidók élén főrabbi (Rabbi Mor) álljon, ki közvetlenül a korona hivatalnoka s kinek kinevezése mint külön jog a királynak volt fenntartva.

Mi nagy volt e méltóság, mutatja azon körülmény, hogy a főrabbi jogkörébe vágott a »Correição«, azaz: meg volt neki engedve

¹⁾ V. ö. Graetz: Geschichte der Juden VIII. kt. 62. l. és kk.

²⁾ A bevezetésben: אבל כתבתי זה על המכונה אשר הייתי נבון זה כוד שנים כי כלתה אלינו הרעה שנת הקיץ.

az önkormányzással és önhatósággal járó kedvezményeket élvezni. A korona egyéb föméltóságaihoz hasonlóan, az ő kíséretét is a főbíró és a kancellár képezte, kiknek tisztje vala: iratokat, rendeleteket és utasításokat, melyeket a főrabbi kiadott, a hivatalos pecséttel ellátni és megerősíteni; külön írrok szerkesztette a jegyzőkönyvet, állította ki a per- és egyéb ügyiratokat; a főrabbi kíséretét a végrehajtó egészítette ki.

A közigazgatás szempontjából felosztatott az ország hét kerületre, miknek élén a főrabbitól függő kerületi előljárók állottak. A főrabbi hivatalos teendőihez tartozott e kerületek összes községeit évenként legalább is egyszer meglátogatni; ez alkalommal vizsgálat alá került a levéltár, tudósítást vett át a fenuforgó bűnesetekről s a folyamatban levő perekről. Ő volt az illetékes forum, kihez mindenki férhetett, hogy valamelyik kerületi előljáró vagy hivatalnok részéről elkövetett zsarolás ellen jogot keressen. Átvizsgálta az árvagondnokságok számadásait s ellenőrizte a szegények számára befolyt adományok kezelését.¹⁾

Ezen méltóságot viselte 1391-ben Don Navarro Mózes; ennek utódja lett Cohen Júda. Nincs biztos adatunk arról, hogy Alami Salamon e magas rangra emeltetett hazájában. Mert, hogy Portugáliából való rabbinak nevezi egy későbbi forrás²⁾, nem tekinthető bizonyítéknak. De művének bizonyos részletei sejtetik velünk, hogy ő a főrabbi tisztséget betöltötte és hitsorsosaihoz intézett intelmeiben az erkölcsstanító komolyságához járul a felekezet hivatalos fejének a tekintélye.

Azt említi egyszer Alami, hogy az istentisztelet élénkítése czéljából az előimádkozók félbe szakították imájukat, gyönyörködve hallgatóikat idegen származású dallamokkal és énekekkel. Ez ujtás annyira meghódította a közönséget, hogy a község előljárói előimádkozó választásánál nem arra fektették a fősulyt, megfelel-e a vallásosság követelményeinek, nem vették számba hogy a tudományban járatlan, előéletére nézve nem a legerkölcösöb; döntő volt hangjának szépsége.³⁾

¹⁾ Erről bővebben tudósít Kayserling: *Gesch. der Juden in Portugal* 9. l. kk. valamint Jost: *Gesch. der Juden*. VI. kt. 111. l. s. kk.

²⁾ Conforte D: קורא הדורות: 29b. הרב מפורשנאל והוא הרב ר' שלמה. אלעמי שחבר אגרת מוסר

³⁾ הוזהר מננינות שותי שבו ומשייר כסילים. המפסיקים. 10. l. אני מוסר
באמצע הבריכות בשירו עונבים במהשך החשך כלולים. שקולים במשקל התולים.

Alámi, a hagyomány szellemétől áthatott rabbi nem nézhetette el, mikép tűrnek az imára gyülekezett község tolmácsa gyánánt oly egyént, ki nem érdemli a megtiszteltetést, hogy ő legyen Izrael érzelmeinek és kívánságainak szószólója a Mindenható előtt. Utalja hitsorsosait ez állapot visszáságára; figyelmezteti, hogy érdemetlenek, laza erkölcsűek nyerték meg tetszésüket, mert »hangot hallanak, alakot nem látnak; csak verseik dallamát hallják.« Sőt egy ízben, midőn botránghős volt községének szószólója a frigyláda előtt, Alámi, nem törődve egyes előkelők haragjával s neheztelésével, hatalmával élve, megfeszította az illetőt állásától, hogy épségben, tisztaságban maradjon fenn a szentély.¹⁾

Mélyen fájlalta, hogy a hívők nem fordulnak áhitattal Istenhez, hogy az ima idejében nem arra gondolnak, hogy a világ ura előtt állanak, hanem pusztá szóként szórják az imákat és magasztalásokat. Gondolataik máshol járnak; a helyett, hogy imádkozzanak, végzik üzleti és egyéb társadalmi ügyeket és a helyett, hogy papjaik előadásait s fejtegetéseit meghallgatnák, az előkelők egy része álomba merül, más része beszélgetéssel zavarja az előadót. »Ha imádkozol — szól Alámi — ne fordulj ide s tova, hogy szemed ugyan tanítodat lássa, míg füled a mögötted mondottakra figyel; nyugodtan s alázattal terjeszd Isten elé fohászaidat. Gondold meg jól könyörgésedet, sőt ha ajkaidra veszed Isten szent nevét, úgy tekintsd magad, mintha földi uralkodó előtt állnál, mert csak ha szívből ered imád, hallgat meg az Úr s teljesíti kívánságodat. Ügyelj az imára, hogy megértsd minden szavát s ne légy mint madár, mely csicsereg, ha hallatni akarod az égben fohászodat, mert az ima áhitat nélkül megvettetik.« Példaképen hozza fel a keresztény vallás híveit, kik ha gyülekeznek, hogy meghallgassák a szónok igéit, férfi s nő egyaránt némán áll s mind megindul feddéseire. Nem álmos, nem szendereg egyikük sem, ha tanítójuk a beszédét tartja; epednek utána,

בני כותים וישמעאלים. למצוא הן בעיני האנשים. הלוי הדעת האנשים. אשר
הם נמשלים לנשים בעיני הנערים והתעלולים. והם כעובדי אלילים. . .
גם קדש מצאתי אני הכותב מונה בראש מנסותיהם: 30. l. אני מוסר
ויעורני אלהים לבקר הקדש ההוא מן הבית.

mint jótékony eső után, figyelemmel hallgatnak tanácsai forrására. ¹⁾

Bajosan választható el községügyekben a templomtól a pap és így csakis a természetes sorrendet tartjuk meg, ha ezek állására s társadalmi rangjára fordítjuk figyelmünket.

Nem volt irigylésre méltó a rabbik és talmudtudósok helyzete Alámi idejében. Míg a keresztény egyház gondját viselte papjainak, addig a zsidóság körében a pap községe kényének volt alávetve; érezte és meg is figyelte ezt Alámi s kötelességének tartja, a zsidók figyelmét ez állapotokra irányítani. Hevesen támadja meg a gazdagokat, kik szűkkeblűségükben elveszni engedik a tudóst, nyomorban sínlódni a bölcset. »Nem látod — ugymond — hogy ezek, kiknek országaiban mi élünk, miként hoznak tizedet s adnak ajándékokat oktatóiknak szívük sugallatából, önként termésük zsengeiből s osztályrészeket kellemessé teszik azáltal, hogy birtokaik közül a legjobbakat nekik szentelik — s ime ezen alapul vallásuk. . . . Izraél gazdagjai és előljárói pedig étel és ital nélkül engedik szenvedni tudósait szegényekre és gyalázatukra. Ők maguk élnek mint hercegek, öltözködnek mint fejedelmek — s bölcseik, kik szomorzkodva eszik a béreltek kenyerét s még ama kevésért is, mit élelmezésükre szabnak, szegyenkezve járnak az illetékszedőkhöz, hogy osszák ki köztük a nekik szánt részt. S mindez csak is arra alkalom, hogy lealacsonyítsák a szentírás tiszteletét, s hogy feledésbe menjen a tan. Hiszen pásztoraink s nagyjaink nem gondolnak arra, sőt nem is kívánják, hogy gyermekeik foglalkozzanak a tannal, vagy hogy ez legyen kenyérkeresetük; Isten igéje szegyénné vált, mely után járni nem engedi gőgjük. Már most, ha látja a nép a tudósok szegyenletes állapotát s szegénységét, inkább választja fia számára a legalantabb mesterséget, semhogy a szentírás tanálmányozásába vezesse be, mely őt oly megvetett helyzetbe jutatja.« ²⁾

De nemcsak hivatalársai mellett emel szót Alámi; melegen pártolja a szegényeket általában. Léteztek ugyan a portugál községekben emberbaráti intézmények a szegények támogatására,

¹⁾ הפך הנוצרים כהתאסף האנשים לשמוע דברי הדרוש 30 א' אומ"ס וועמדו יחד כאלמים ויתמהו מנערותו. לא ינום ולא יישן אחד מהם ועלימו הטף מלתו ויהלו כמטר לו ידמו למו עצתו.

²⁾ L. אומ"ס 29 1. 27 sor. — 30 ol. 10 soráig.

de hiányos lehetett kezelésök; nem hajtották be elegendő erélyvel az illetéket. »Az előkelők sokat ígérnek, keveset teljesítenek.« Semhogy befizessék adományukat, nagy összegekben költenek pénzt eszük sugallta perekre és vitás ügyekre. Ha ellenben jótékony célról van szó, siralmakkal, panaszokkal állanak elő. Tízszor napjában jár körül az illetékszedő: »Menj és jöjj el megint, holnap fogok adni« — ez a feleletük. A szegényre pedig, ki nagy nehezen várja a kiosztandó adományokat, kétszeresen nehezedik a nyomor, mert orvoslást remélt és ime lesújtás, könnyebbülést s ime könyhullatás.»

Buzdítja tehát híveit arra, hogy könnyítsenek a szegény során s támogassák a titkosan nyomorgót. De jótettüket ne sajnálják, mert csak a szívből eredő adomány kedves isten előtt.

De nemcsak a zsidóság társadalmi állapotjaira irányítja Alámi figyelmét; betekint a családba s előáll jó tanácsával a gyermeknevelésre nézve. Főelve az, hogy szigorral lépjen fel az atya, de ne túlozza szigorát annyira, hogy elnyomja a gyermek önállóságát; gyakran meg kell engedni, hogy saját akarata vezérelje a gyermeket, mert csak így nevelhető öntudatos nemzedék.

Az atya korán szoktassa gyermekeit tanulásra; nem szabad tulságosan megkimélni, hanem oktatni kell őket az erkölcs követelményeire, fokozni és tágitani értelmi képességüket. »Fenyítsd meg fiadat — ugymond Alámi — hogy belátást nyerjen még fiatal korában, ha igazán szereted; öreg korában is megmarad az neki . . . Erősítsd meg és szilárdítsd és vezesd be a szentírás tanaiba. Neveld nagyra őt, de nem úgy, hogy elkényezteted, öltöztetted s ápolod, hanem készítsd elő szívét arra, hogy szövetségre lépjen a tannal. Istenfélő bölcsek lábaihoz ültessd. Szenge korában még ne add mesterségre vagy kereskedésre.

Tartsd távol őt a görög tudománytól, mert az tövissé és tüskévé válhatik részére. ¹⁾

A milyen fontos a fiu nevelése, ép oly kevésbé szabad elhanyagolni a leány nevelését. Tiszta erkölcsre, erényre kell tanítani; oktatni kell a leányokat is hasznos munkára, hogy szükség esetén

¹⁾ דעות היונים alatt, mint alább látni fogjuk, a filozófiát érti; bár maga foglalkozhatott vele, károsnak tekinti hatásait a fiatalságra nézve és ez okból ellenzi és zárja ki a filozófiával való foglalkozást. אומ"ס 17. 1. és u. o. 24. 1.

önállóságuk veszélyeztetése nélkül tarthassák fenn magokat; szabad akaratukat elnyomni nem üdvös és e szabadságuk férjhez menetelüknel is jusson érvényre; ne az atya nézete s akarata legyen mértékadó, hanem döntsön a leány beleegyezése s kívánsága. ¹⁾

III.

Alámi mint bíró s tanító.

Mint már említve volt, Portugáliában a főrabbi jogköréhez tartozott ítélni s törvényt ilni hitsorsosai peres ügyeiben. Keresztek fel Alámit bírói hivatása gyakorlásában.

Döntvények töle írásban reánk nem maradtak, melyekből bírói működésére következtetni lehetne; mint élete többi mozzanatáról, úgy itt is csak művecskéjére szorítkozhatunk, mely kevés adatot ugyan, de elég oly jellemző vonást tartalmaz, melyek Alámit ezen oldalról is megismertetik velünk.

Bibliai álláspontján szilárd, megvesztegethetetlen szigorában nem túloz, minden ember egyenlő joggal bír szemei előtt, elfogulatlan az ítélete, akár szegény, akár gazdag az alperes. Nem hogy szivelné a pert, ellenkezőleg szóval és tettel egyaránt azon iparkodik, hogy testvéri szeretetben egyesítse hitrokonait, békés együttlétre bírja községét. Vezérelve a Példabeszédek könyvéből van véve. »Szemeid tekintsék a méltányost, szempiláid pedig egyengessék a jog utját elötted.«

Azon korban, melyben az erkölcsi világ veszendőben volt, melyben önző érdek vezette az embereket, melyben a legcsekélyebb ürügy okot szolgáltatott főbenjáró perekre, oly korban, melyben felebarát a barátját ellenének kész kiszolgáltatni, hogy utjában ne legyen, Alámi békességet, türelmet hirdet, az ember-szeretet és az igazság erényeire oktatja híveit.

»Tartsd meg a barátságot s a kegyet barátaidnak s jótevődinek, valamint ezek utódjainak is. Ha hibáznak ellened, nézd el hibájukat s ne tárjad fel vétköket idegen előtt; négy szem közt szemére lobbantathod bűnét. Egyébként, bármit szóljanak is felőled mások, ne gondoldj velök s ha szóval vagy tettel bántott is valaki, ne szólj: valamint ő cselekedett velem, úgy cselekszem vele. Ha mentegeti hibáját, vagy bocsánatot kér, ne tekintsd

¹⁾ U. o. 17. l. השיא בנך ובנותך סמוך לפיקן לדעתם ולהשקם.

többé vétkét, fogadd el mentségét s legyen felejtve előtted bűne.« ¹⁾

»Légy szilárd elhatározásban; tilj házádban s ne szállj ítéletre gondolatlanul, íme ekkor megmenekülsz a pusztulás elől; igazság, igazság után törj s örökölni fogod te a földet.«

Valamint hitrokonai érdekében, ép oly melegen szólal fel a nem zsidó érdekében is. Míg a szomszéd országokban főpapok és szerzetesek a más vallásu vesztére törnek, oly események lefolyásakor, minők voltak a 1391-ben végbement általános zsidómészárlás Spanyolországban, a zsidók kegyetlen kiűzése Franciaországból 1395-ben, Don Alguadez Meir kivégezése egy csodatevő erekye megsértésének hamis vádjá miatt 1410-ben, ugyanakkor midőn másodikban üldözttettek hitsorsosai a szomszéd Spanyolországban (1412—1414) — a lábbal tiport felekezet vezetője ekképen szólal föl keresztény felebarátjai érdekében: »Mit szád ígér, azt teljesítsd minden ember irányában; adás-vevés alkalmával ne zsarolj senkit. Ne szentségtelenítsd meg adott szavadat s ajkaid mondását el ne ferdítsd! Ki pedig csekélyebb bűnnek tartja, a nem-zsidót zsarolni, hazugságot hirdet, mert a tóra eme versének értelmében (Deut. 25, 26): »Isten előtt utálat az, ki jogtalanságot követ el.« hennfoglaltatik ez is. Isten, az igaz bíró, szereti barátjait s kárhoztatja azokat, kik ellene cselekednek.« ²⁾

Mi Alámi tanítói működését illeti, nincs tudomásunk arról, hogy nagyobb iskola élén állott volna. De tanítani, erkölcsre és nemes vallásosságra oktatni volt egyetlen ránk maradt művének rendeltetése. Így tanított ó halála után is; tanai oly széles körben hódítottak maguknak tért s hatásuk oly nagy volt, hogy Di Lonzano Menáhem (XVI. sz. végén) csak azon okból nem bocsátkozik az Iggereth Múszár, Alámi művének tárgyalásába, mert »mindenkinek birtokában van.« ³⁾

Egyik tanítványáról van mégis tudomásunk maga Alámi által; említett művecskéjét ugyanis ennek ajálja. A rövid bevezetés,

¹⁾ אַיִמוּסֵר 21. l. Továbbá v. ö. 9. l. 13. sor; 12. l. 12. sor és 13. l. 12. sor.

²⁾ מוֹצֵא שְׂפִתָּיךְ תִּשְׁמַר לְכָל אָדָם. וְכִי תִמְנוֹר וְתִקְנֶה אֶל אֵל. אִיִּמוּסֵר 11. l. תּוֹנֵה. לֹא תַחַלֵּל דְּבַרְךָ וּמוֹצֵא שְׂפִתָּיךְ לֹא תִשְׁמַר. וְהַמְקַל בְּתַרְמִית הַעֲבוּרִים שֶׁקֶר עֲוֹנָה. וּבְכֻלּוֹ כִּי תוֹעֵבֶת הַדָּשׁ כֹּל עֲוִשָׁה עוֹל יִמְנָה.

³⁾ L. Di Lonzano: שְׂתֵי יְדוּת: 90b.

melynek kíséretében történik az ajánlás, következtetni enged azonban viszonyra, mely tanító és tanítvány közt fönnállott ama barátságra, mely Alámit tanítványához fűzte.

»Nincs kezemben ajándék, mit neked hozhatnék,
Barátom, csak lelkem gyümölese és terméke.
Szerény adományomat ne vedd meg, hanem védj át.
Szívem ajándékának művemmel történt kiváltását.«¹⁾

»Mert drága vagy szemem előtt, szeretlek én téged és szeretetben van lekötve hozzád lelkem egyenességéd és gáncstalanságod fejében, azon nap óta, melyen megismertelek. De mióta elváltam tőled, folyton emlegetlek s ime hozzád való barátságom készlet, hogy elédbe tárjam ez iratot, mely tartalmazza a béke és igazság szavát, s mely serkenti a szívet s az ember tagjait, hogy szolgálják Istent, hogy ragaszkodjanak szilárdan a tanhoz és az erkölcsökhöz.«

IV.

Alámi mint a filozofia ellensége.

Két tekintélyes író: Conforte Dávid²⁾ és Di Lonsano Menahem³⁾ hangoztatják, hogy Alámi a filozofia ellen irányította leghevesb támadásait. Tényleg, kárhoztatta Alámi a »görög tudománnyal« való foglalkozást; lássuk közelebbről, miért akarta ettől a zsidó ifjúságot eltiltani.

Nem is érthetőnk Alámi jellemét egész tisztaságában, hanem maradt volna ránk iratában oly részlet, mely híven visszaadja Alámi lelkiállapotát, mindön ama tudomány ellen kel ki, melyet nagy elődei előszeretettel ápoltak, s mely által a szentírás

¹⁾ Alámi előtt s utána is szokásos volt, hogy a tanító tanulója kérelmére iratba foglalta tanait és ezeket ajánlani szokták tanítványaiknak. Így tudjuk, hogy Majmuni Mózes tanítványa József ibn Aknin kedvéért írta Móre Nebukhim (a tévelygők utmutatója) cz. művét, Abrahám Ibn Ezrá néhány művét tanulói számára írta, így a Szeftáh Jether cz. m. Chájim nevű tanítványa számára. Érdekes a kronológiai felsorolás a dedicatio (ajánlás) szokásáról melyet Reifmann J. בעל המאור ר' רחוקה הלוי בעל המאור a 9—11. l. összeállított.

²⁾ Conforte D. קורא הדורות 29b.

³⁾ Di Lonsano : pag. 90 שתי דעות :
הרב רש"למה אלעמי באגרת המוסר אשר
לו קם כנבור ערוין להלחם עם מתפלספי בני עמינו וישם פין כהרב הזה
ילשוני כהער מלוטש וגלה כהער השכורה בהם את הראש ושער הרגלים ונס
את חוקן . . . . .

magasztosságától ép ily áthatott tudósok, miként ő maga, még szilárdabb alapra fektették a zsidó vallás sarkelveit, a bibliai tanok igazságait. Nem Alámiban rejlik e szűkkeblűség oka; a kor viszonyai hozták azt magukkal, bár nem törekedett cselekvő részt venni a filozofia elleni harcokban. Kortársainak ingadozó vallásossága töltötte el aggodalommal lelkét; hogy a szentírás szellemét megvédhesse, hogy elejét vegye a balmagyarázatoknak, azért intézte népe bölcselkedőihez ama feddést, mely hangja bensősége s a benne rejlő igaz meggyőződés által megérdemli, hogy terjedelmesen közöljük.

»A törával foglalkozó tudósok közül néhány későbbi titkok ügyekezett a tökéletes tóra külsejét átalakítani; értelmezték görög, szír s más idegen gondolatokkal s görög mezbe öltöztették. S utnak eresztették őt, a búslakodót, hogy hátulról megtámadhassák. Birálgatni kezdték mondásait s mérlegelni parancsait eszük mérlegén anélkül, hogy (eszük) élesítette volna élet; tehát csak ferde törvény eredhetett. Azt gondolták hogy egybevetik Mózes, Isten szolgálója, tanait a görög tanokkal, hogy kiegészítsék s kiegyenlítsék, de a föld nem tűrte őket. Ezen tan égből, Istentől van, ki nagy a tanácsadásban s tökéletes a gondolatokban. . . Szándékuk ugyan az volt, hogy nagyobbítsák a tóra iránti tiszteletet, de megsemmisítették disztét s kivetkőztették fényéből az által, hogy egyenlővé tették azt egy hágsóval, míg a görög tudomány az emelet. Ezért van a tóra ingadozó félben s nem szól örökre igaz szózata. Sőt nézetük szerint, többet használtak nekünk Plato és Aristoteles kutatásai révén, mint tanítóink, Mózes tanaival, mert (szerintük) ha azok nem törekedtek volna s nem volnának meg filozófiai könyveik s eszük kutatásai, szellemünk sötétségben marad s nem jutott volna napvilágra elzárt helyéből.

»Kevés híján hasonlít e nézet a keresztények ama nézetéhez, mely szerint a gáncstalánok mind sirba szálltak s elvesztek, míg csak el nem jött felkentjük s megváltotta halálával.«

»S ha már most a gáncstalán nem élhet hitében, miért haljunk meg érte s viseljük a számkivetés igáját s szégyenét, melyek távol tartják az embert céljától? S miért hozták áldozatul Chananja, Misaél s Azarja lelküket, megvetve a király szavát s parancsát? Dániel pedig a halál elé tartá inkább lelkét, semhogy az előirt imát megváltoztassa. S mind négyen inkább életüket kockáztatták, semhogy a tilalom daczára részt vegyenek

az udvari lakomán. Könnyít igáján, ki lerázza nyakáról a tanjármát s elválik a számkivetett községtől s megszegi Isten szöveget, kipihenhet ugyan a számkivetés bajától s nyugtalanságától talál nyugvóhelyet lába számára, hogy elérje a célba vett tervet teljesen; de valóban nincs úgy, hanem az Örökké való Isten igaz, ki parancsolatait szorgosan megőrzi, cselekedvén igaz, élni fog s nem ingadozik. Menj végig fejezetről fejezetre a szentírás összes könyvein s azt találod, hogy nem dicsekedtek a gáncstalanok, kiket a szentírás könyvei emlitenek elbeszéléseikben bölcsességükkel, hanem avval, hogy alkotójuk akaratát szívük egyenességében teljesítik. — — — Ez utjuk, balgaságuk azoknak, kik bölcsék a saját szemük előtt s tudósok önnön tekintetük előtt: ime megvetik Isten szavát s mi tudomány marad nekik? Hoznak bizonyítékot a tórából, hogy igazolják nézeteik jogosultságát; ez ellen kiáltja a tóra: a milyen magas az ég a föld fölött, oly magasan állanak utaim utjaik s gondolataim gondolataik fölött. — — — S még van Isten mellett szavunk, hogy azokat megczáfoljuk; miután a filozofusok legkitünőbbjei, mint maga Aristoteles s követői beismerik, hogy a profetizmus bizonyos lehetséges állapot az emberben, mely a bölcsesség közvetítésével etikai tulajdonoktól függ, s hogy az erő természete cselekvésbe átmenni egy bizonyos időben: miért nem ment át cselekvésbe az első filozofusok idejében, kik Aristoteles előtt voltak, s kik utána éltek e mai napig 1700 éven át, hiszen utána mindenben rendezve s őrizve volt a filozofia, mert ő állította fel álláspontjára s alapította, rendszerbe hozta és átkutatta. S midőn Izrael békében lakott földjén, hány próféta találatotot közte, öreg s fiatal s tanu rá a szentírás ezen helye (Amós 2, 11.): »s támasztok fiaitok közül prófétákat s ifjaitok közt önmegtartóztatokat.«

»Még rosszabb s keservesebb ennél, hogy e megvetett nemzedékben találatnak népemben gazok, rókák, kik elpusztítják a tóra szözlőjét s bemutatnak Isten előtt idegen tüzet. S lőn, ha olvas egy zsidó három vagy négy fejezetet a görögök könyveiből, végig hasítja éles nyelvével, s mire az egész tekercest befejezi, gúnyt űz a parancsolatokból s vitatkozik a hagyománnyal. Éppen ellenkező az az araboknál s keresztényeknél, kik szilárdan ragaszkodnak dogmáikhoz, melyek felépültek erőtlén, hiú feltevéseken s hamis következtetéseken. S ime ezek a balgák nézeteik kárára

s tulajdonságaik ártó voltára nézve rosszabbak s vétkeesebbek amazoknál.«¹⁾

Sokan annyira mentek, hogy a templomba hozták filozófiai munkáikat, hogy dicsekedjenek hitrokonaik előtt.²⁾ Másoknál nem csak fennhéjázásra adott alkalmat a filozofia, hanem oly befolyást gyakoroltak kortársaikra, hogy számosan a köznép (עם הארץ) köréből tagadni kezdték a tulvilági élet létezését s Isten gondviselését s csak kevesen találtattak, kik hittek a lelkek jutalmazásáról és büntetéséről szóló hitcikkeketben;³⁾ még a szombatot sem tartják.⁴⁾

Voltak ugyan — így nyilatkozik továbbá Alámi — még oly férfiak, kik a talmud tanulmányozásának szentelték életüket, de általánosan kitűnt, hogy az isteni törvények iránt tanusított tisztelet többé-kevésbé megszűnt. A tudósok irigykedve vetekedtek egymással; czivódásaik és egymás elleni gyűlöletük által lealázták magukat a nép szemében, hiányzott az erély, túlságosan elnézők voltak a gazdagokkal s előkelőkkel szemben.

Ha exegezissel foglalkoztak, nem az egyszerű magyarázatot törekedtek nyújtani, hanem csak arra fordították gondolataikat és eszüket, hogy pontosan olvassák a szöveget s szaporítsák a meglepő magyarázatokat (הדושים); hasonlóan jártak el a misna tanulmányozásánál; magyarázatokat és idézeteket közölnek szá-

¹⁾ Ig. Múszár 24, lap 13 sor—26 l. 20. Mint legfontosabbat eredetiben adom a 26. l. 11—20. tarjedő részletet: רוע וזר מזה בדור הלזה הגבוה נמצאו בעמי ישעיים שיעולים מחבלים כרם תורה. ויקריבו לפני ד' איש ורה. והיו בקרא יהודי שלש דלתות או ד' מספרו הוונים יקרעה בתער לשונו עד תום כל המגלה מלעיג על המצות חלק על הקבלה. הפך ההגרים והאדומים המחוקקים בחוקי דתם החלושה באסמכותת הלושות והקשים מווייפים. והנה אלה הנבלים להפסד דעותיהם ורוע מדותיהם. דעים והטאים מהם:

²⁾ Ig. M. 10 sor 11. המשתלמים יכשלו להביא או אל בית הפלתם ספרי. הבונתם להתחבר נדר וקני עמם בקרב עדתם:

³⁾ Ib. 28. sor. 22. הן רבים עתה עם הארץ הפקרים בהשגחה בטפשים. ובתי מספר הם המאמינים בשטר הנשמות ועונשם.

Bizonyítja ezt *Jaabecz J.* — ארה היים cz. m. II, fejj., mondván korának filozofusairól: »Ezen férfiak, miután dicsekednek avval, hogy bölcsességük által megismerték Isten, lerázzák a tóra igáját magukról, nem ismerik el mennyei atyjukat, kigúnyolják s kinevetik a tóra és tanai teljesítőit; ifju voltam, meg is vénültem, s nem láttam legföljebb 100 között egyet, ki a tórával foglalkozott volna. V. ö. Reggio: התורה והפילוסופיה. 17. l.

⁴⁾ Ib. 28. l. 13. sor: ומחלול שבת יעלימי עניהם:

mos idegen munkákból, melyek nem használnak s nem segítik elő a nézetek s értelmezések változását. Minden jel, még az egyes betűk vonalkái is, okot szolgáltat új döntvényekre. Nem törődve a tóra igazságával, erkölcsi tételeivel s szentségével, lerontja az egyik, mit felépít a másik; a mit ez megtilt, megengedi amaz, míg a végeredmény, hogy vetélkedésük által mintegy két különböző tórára oszlott az egy tan. S ez mind csak azt okozza, hogy csökken a tóra tekintélye mindazok előtt, kik azt látják és hallják. ¹⁾

Ha megértettük e viszonyokat, nem nehéz megérteni, miért idegenkedett oly annyira Alámi, a tóra előharczosa, kora filozófijától. A tóra védelme kívánta ez áldozatot attól, ki maga ment volt balitélettől és tisztelettel viselkedett a tudományok iránt.

¹⁾ Ig. M. 23. l. E helyre vonatkozással mondja *Reggio* az idézett munka 85. l. »Nagy baj a későbbi tudósok némelyikénél, hogy a tanulmányozás igaz czélja helyébe álcézta tesznek, azaz: a helyett, hogy fáradoznának s arra törekednének, hogy elérjék az igazságot a tóra tiszteletére s saját tökéletesbitésükre, többnyire álcézból foglalkoznak vele, hogy dísekedjenek a nép előtt, hogy községek élén állhassanak vagy fitogtassák lángelméjüket s vitatkozó képességüket vagy talán pénzvágtyból s efféle okból, és ezért irigykedik az egyik a másikra, mert mindegyikük boszantani kíván döntvényeivel. Pedig nincs nagyobb bűn ennél s nem csodálható, hogy R. Alámi Salomo ennek tudja be mind ama bajokat, melyek Izraél érik.

Budapest.

KÖHLBACH BERNÁT.

(Vége következik.)

A török zsidók életéből.

Kulturátörténeti adalékok a XVI. és XVII. századokból.

I.

Bevezetés.

Gondviselésszerűség a zsidóság történetében. — A török birodalom, mint menedék. — A Tráni család. — Tráni József élete s működése.

Félreismerhetetlen gondviselésszerűség mutatkozik Izraél évezredes történetének viszontagságos folyamában.

A legnagyobb üldözések idejében, miután régi hazáját elvesztette és újra meg újra vándorolni kellett országból országba, az isteni gondviselés mindig oly országot nyitott meg számára, mely vendégszeretettel fogadta, s hol legalább ideig-óráig békében s nyugalomban élhetett vallásának, tanának.

Igy váltotta föl Palesztinát Babilonia, mely századokon át volt a zsidó szellemi életnek hazája, majd Európába helyeződött át a zsidóság súlypontja. A midőn Európában egyes nemzetek, angolok és francziák üldözték és kiűzték e fajt kebelükből, mindig volt számukra hely, hol jólét kínálkozott. Spanyolországban büszkén emelheté föl fejét a zsidó. Majd a XV-ik században itt is türhetlenné vált helyzetük; üldözések szakadatlan sora kísérítette meg életüket, majd pedig végleg kiűztettek innen is. Történet pedig ez az újkor hajnalán; azon év, mely az egész emberiség történetének egyik fordulópontját képezi (1492.), mely nyomot hagy a zsidóság történetében is. Mintha ebben az évben megpecsételtetett volna az ítélet: Izraél számára nincs e földön hely, ha a zsidó élni akar, legfőbb kincsét kell odaadnia: hitét, vallását!

De nem, az ítélet még nincs végleg helybenhagyva, a Gondviselés másképen rendelkezett s midőn megtiltották a zsidóknak élni a keresztény országokban, teremtett egy nem keresztény bi-

rodalmat, mely meghívta, tárt karokkal fogadta az egész világ üldözötteit.

Ez ország az újonnan alakult török birodalom. A zsidóság történetéből ismeretesek azon fényes napok, melyeket Izraél itt átélt. Jelen tanulmány célja nem fényét, de melegét tüntetni föl a török zsidóság életének. A zsidó *életet*, minő az a XVI. és XVII. században volt a török birodalomban, kívánom vázlatosan ismertetni *Tráni József* egykori konstantinápolyi rabbi rezponzumai alapján.

Ismerkedjünk meg előbb pár vonásban *Tráni József* életével.

A *Tráni* család *Apulia* *Trani* városától vette nevét. A család őse, *Jesaja* הראשון az első vagy הויקן az öreg a XIII-ik században élt. Több jelentékeny mű szerzője a szentírás-magyarázat és a talmudi tudomány terén. Benne a tószafoth-iskola egyedüli olasz képviselőjét ismerjük.¹⁾

A család, úgy látszik, később Spanyolországba vándorolt, mert a spanyol exulánsok közt több *Tránit* találunk, kik az előbitől származtatják magukat.²⁾

Említendőek: *Tráni Salamon*, ki szaloniki rabbi lett, *Áron* és *József*, kik előbb *Veronába* mentek, majd onnan, az előbbi *Drinápolyba*, az utóbbi *Szalonikiba* ment.³⁾

József fia *Mózes* (מבי"ט), nagybátyjának, *Áronnak* volt a tanítványa. Tizennyolcz éves korában *Száfetbe* ment, hol *Jákob Bérábot* hallgatta. 1525-ben,⁴⁾ tehát még tanítója életében dajján lett ugyanítt s ezen minőségben működött 54 évig. Meghalt 80 éves korában 1580. évben. Responzumait fiai *Salamon* és *Jó-*

¹⁾ Zunz, Zur Geschichte u. Lit. 38.

²⁾ Mediaeval Jewish Chronicles, ed. Neubauer 140.

³⁾ זה היום שקיינוהו מצאנו ראינו כי מהכמי קשטיליא אשר יצאו ראשונה באו מעור טראנה מהפו לי שנת עת ה'זמיר הגיע לפ"ק שני בני היצור שני אחים אורחים נשא אותם ד' על כנפי הנשרים באויר פורחים היה הרב המובהק כמהר"ר אהרן מטרני stb. L. Czofnath Paaneach előszava, melyet Mose Tráni (József fia) írt. Minthogy ezen alakban érthetetlen, következőleg kell olvasnunk: כי מהכמי קשטיליא אשר יצאו ראשונה מעור טראנה מאפוליא שנת עת ה'זמיר הגיע לפ"ק באו... stb. A hivatott évszámokban a ה az ezredet jelölí. I. Zunz, Zur Gesch. u. Lit. 329.

⁴⁾ Kore had. 36 a, 3. jegyzet. Sem hagg. I. 28 a.

zsef adták ki két kötetben s látták el bevezetéssel. Szerzője még a *Kirjath Széfer* és *Beth ha-Elóhim* cz. műveknek.¹⁾

Tráni József, vagy mint nevezni szokták, *Mahari Mitráni*, ezen jeles család legkimagaslóbb alakja. *Száfetben* született az 1569. év *Tisri* havában.²⁾ Atyját fiatal korában vesztette el. Mindegyik kegyelettel emlékszik meg róla s nem egyszer szállott síkra nézeteit megvédeni.³⁾ Tanulmányait *Szagisz Salamon* vezetése alatt végezte.⁴⁾ Majd pedig ismereteit bővítendő, valószínűleg testvérével együtt *Egyiptomba* ment, de hogy hol és kit hallgatott, nem tudjuk.

A talmud ismeretében s anyagának éleselméjű felhasználásában igen nagy haladást tett, úgy hogy alig 20 éves korában elnyerte szülővárosában a dajjáni hivatalt, 1590. körül.⁵⁾ Ez időtájt járt a szent földön is, de hogy megválasztatása előtt, vagy után-e, nem tudhatjuk.⁶⁾

Tekintélye és hírneve évről-évre öregbedett s nemcsak *Száfetben*, de az egész birodalomból, sőt külföldről⁷⁾ is fordultak hozzá kérdésekkel a legkülönfélébb ügyekben s döntvényeit ellmondás nélkül fogadták el mindenütt.

1604-ben a *száfet* község öt küldötte, mint a rabbikollégium egyik legjelesebb tagját, követségbe *Konstantinápolyba*,⁸⁾ hogy minő ügyben, nem tudjuk. *Konstantinápolyban* eddig is ismert volt neve, most azonban személyes tulajdonai által anynyira megnyerte a kedélyeket, hogy rögtön fölvették rabbinak, mely hivatalt, azon reményben, hogy nagyobb körben fog működni, el is fogadta.⁹⁾

Ez időtájt már megvoltak novellái (talmudi fejtegetései) egészben, vagy legalább *Kiddusin* traktátusra.¹⁰⁾

Konstantinápolyi működése két dolog által lett nevezetes:

¹⁾ Sem hagg. II. 8 a, 66. b.

²⁾ Bev. *Tráni József* Rp. hoz I. kiadásban.

³⁾ Rp. I. 19, 45, II. 2.

⁴⁾ Rp. I. 23, 76, II., 1, 21, stb.

⁵⁾ Rp. I. 10.

⁶⁾ U. ott II. 6, 72.

⁷⁾ Velenceze Rp. I. 68; valószínűleg *Fürth*, 13.

⁸⁾ Sem hagg. I. 40 a.

⁹⁾ Rp. I. 89.

¹⁰⁾ Rp. I. 89 és 118.

a rítusra ügyelő előljáróság *מחזור אשכנז* föllállítására által¹⁾ és hogy megengedte Konstantinápolyban szombatban a tiltult (helyről-helyre vitelt), jöllehet ebben heves ellenzésre talált.²⁾

Ezen döntést valószínűleg az Ibn Jais család kezdeményezésére hozta, kiknek le volt kötelezve. Az Ibn Jais családnak köszönhette ugyanis jórészt, hogy konstantinápolyi rabbi lett s pénzbeli segélyezésben is részesült általuk.³⁾

A tanítványok nagy serege gyülekezett a híres tudós köré s áhitattal függtek ajkain.⁴⁾ Egész nap el volt foglalva a »jesiva s bölcseivel, kik oroszánoknál erősebbek« úgy, hogy alig volt ideje magántanulmányaival foglalkozni. Egészsége is meg volt rongálva ez időtájt a túlfeszített munkálkodás következtében.⁵⁾

Három fia volt, kik közül kettő: Mózes és Jesája nevet szerzett magának a zsidó irodalomban, Jesája konstantinápolyi rabbi is lett.⁶⁾ A harmadik, kinek neve nem maradt reánk, még atyja életében halt meg 1629 körül, ennek nagy fájdalomra.⁷⁾

Tráni József meghalt 1639. tammuz hó 14-én [július 9.]⁸⁾ Responzumai mintaképei a halákhái döntvényeknek. Alapos tudomány, bonczoló éles elme, rettenthetetlen igazságszeretet és részrehajlatlanság egyesül benne a legnagyobb lelkiismeretességgel. A peres felek neveit nem akarja ismerni, hogy tekintélyük ne hathasson esetleg zavarólag reá a döntésben.⁹⁾

Óre és védelmezője a zsidó autonómiának s erélyesen ítéli el azok eljárását, kik ez ellen vétkeztek. S ép oly szigorúan rója meg Menachem ha Levi Kalmant, ki két község dajjánja volt, mert szenvedélyétől elragadtatva, tiszteletlenséget tanusított egy chákhám iránt, bár a vitás ügy érdemében igazat ad neki.¹⁰⁾

Tárgyalási módja igen egyszerű és világos. Többnyire szó szerint közli a kérdést, némelykor azonban saját szavaival mondja el s rögtön hozzácsatolja a feleletet, melyben részletesen

¹⁾ Sem hagg. I, 40 a.

²⁾ Rp. I, 94.

³⁾ Rp. I, 94. Sem hagg. I, 406.

⁴⁾ Rp. n. 21. 17. U. ott I. 90.

⁵⁾ Rp. I, 89, 105.

⁶⁾ Med. Jewish Chron. 154.

⁷⁾ Rp. II. 5. U. ott II, 21.

⁸⁾ Bev. a Czofn. Paan.-hoz.

⁹⁾ Rp. I, 60.

¹⁰⁾ Rp. I, 22

s minden oldalról meghányja-veti az ügyet s végül összegezve kimondja az ítéletet. Nehányszor az ítéleten kezdí s ezt követi a megokolás.

Responzumai két kötetben összegyűjtve Velenczében jelentek meg 1645-ben, fiai Mózes és Jesája bevezetésével ellátva. Másodizben ugyancsak 2 kötetben Fürthben jelentek meg 1768-ban. Az első kötet 152 responzumot tartalmaz, a második, mely többször, látszólag minden ok nélkül, újra kezdí a sorszámozást, összesen 236-ot. A gyűjtemény a czimlap szerint a Túr kódex szerint volna rendezve, de inkább kronologiai sorrend észlelhető.

Predikációi gyűjteményét szintén fiai adták ki Velenczében Cofnath Paaneach czimvel 1648-ban. Ugy szintén novellái, melyek azonban nem jelentek mind meg nyomtatásban.²⁾

A ki ismeri a zsidó responzumok természetét, nem fogja túlmerésnek tartani, hogy egy nem is tulságos terjedelmű 2 kötetes Rp. gyűjtemény alapján akarom vázolni a török zsidóság életét. Ezen irodalmi szak ismerője tudja, mily sok és becses anyag van minden ily gyűjteményben fölhalmozva s hogy az ily gyűjtemény szerzője nem egyes személy, hanem az élő élet s mint ilyen, igen alkalmas ennek vázolására. Teljességre pedig jelen kísérlet nem tart számot.

II.

A zsidók a török birodalomban.

A zsidók helyzete a keresztény országokban és a török birodalomban. — Üldözések, kiűzések. — Capistran, Vicente Ferrer, Konstant. eleste. — II. Mohammed s utódai eszélyes és zsidóbarát politikája. — Zsidó tudósok és költők. — Történetirők. — Hanyatlás.

Hallottam, írja Czarfáthi Izsák, a német zsidókhöz intézett köriratában, hallottam azon, még a halálnál is keserűbb nyomorról, melyet német testvéreink szenvednek, a zsarnoki törvényekről, kényszerkeresztelésekről, kiutasításokról, melyek napirenden vannak náluk. . . . Elűzik őket, éles kardot forgatnak fejök fölött, égető tűzbe, ragadó hullámokba és büzhödt mocsarakba dobják! . . . A török birodalom oly ország, melyben semmi, semmi sem hiányzik. Drága szövetekbe öltözködhetnek. Kiki nyugodtan élhet fügefája és szőlőtője árnyában. . . . A keresztények

²⁾ Sem hago I, 40 a.

közt alig merhetitek gyermekeiteket kékbe vagy pirosba öltöztetni, mert kiteszitek őket a veszélynek, hogy kék és vörösre verik. Ezért szegényesen és rongyosan kell járnatok. Szomorúak napjaitok, még a szombat és ünnepnapok is . . . . Idegenek élvezik vagyontokat . . . . hazug vádakát emelnek ellenetek . . . . Sem kort, sem tudományt nem tisztelnek. Kettős büntetést szabnak: kínos halált és vagyonelkobzást. Megtiltják az iskolákban a tanítást, zavarnak az imában . . . Ha a német zsidók csak tizedrészt ismernék azon boldogságnak, melyet a zsidók itt (Törökországban) élveznek, se hó, se eső vissza nem tartaná, se éjjel, se nappal nem nyugodnának, míg el nem jöttek ide.

Igy eseteli a Franciaországból származott a Törökországban letelepedett Czarfáthi Izsák 1480. körül kelt köriratában a török zsidó kedvező állapotát. S ha egy pillantást vetünk Nyugat-Európára s látjuk ama nyomorú viszonyokat, melyekben a zsidók a kereszténység minden államában sinylődtek, nem is tűnik föl túlzottnak a leírás.

Anglia és Franciaország, amaz 1290-ben, ez 1394-ben végleg száműzte a zsidókat, Németországban napirenden voltak az általános és részleges üldözések; hogy csak egy pár nevet említsünk: 1453-ban a würzburgi püspökség területéről üzettek ki, 1454-ben Boroszló, Olmütz, Brünn városokból, 1458-ban Bajorországból üzettek el. Capistrán János izgató beszédei is mindenütt megtermették vésses gyümölcsüket, hova a zsidók balsorsa csak elvezette. Lengyelországban is kényszerítette IV. Káz mért, hogy megfossa a zsidókat privilégiumaiktól s szigorú rendelkezetet bocsásson ki a gyűlöletes zsidójelek viselése ügyében.

Sőt azon országokban is, hol addig viszonylagos jólétben éltek, türehetlenné kezdett válni a helyzet. Ausztria 1420—21-ben üldözések színhelye volt. Spanyolországban Vicente Ferrer hintette el a vész magvát; 1470-től a spanyol zsidók élete az üldözések szakadatlan láncolata, főleg midőn 1480-ban behozatott az inquizició, melytől csak az 1492-ki végleges száműzés szabadította meg őket.

Mi boldognak mondható ezzel szemben a törökországi zsidók állapota!

1453-ban elesett Konstantinápoly s azzal a keletrómai birodalomnak ezer éves fönnállása után II. Mohammed véget vetett. Egész Európa mély gyászba borult. Csak a zsidókra de-

rült új hajnal. Konstantinápoly Stambullá lett, a Hagia Szófia székesegyházból Ája Szófia mecset. A keletrómai birodalmat a boldogság kapuja váltotta föl. Legalább a zsidókra az volt.

Mohammed nemcsak vitéz hadvezér volt, de okos államfő is. Tudta, hogy a török faj jó katonai háborúban, de rossz polgár békében, s hogy egy államban nélkülözhetetlen a polgári elem, mely a békés haladás útját kövesse. A török tud harezolni, de nem dolgozni, tud hódítani, de nem megtartani, tud meghalni hazájáért, de élni érte, ehhez nem ért.

Ezért szükséges volt teremteni polgárságot, mely az új államot bensőleg megszilárdítsa s fölvirágoztassa, erős s gazdaggá tegye. Ezen polgárság kontingensét pedig főleg a zsidók szolgáltathatták, a kik több, a törökök előtt eddig ismeretlen iparág ismeretével bírtak. A keresztény bennszülött lakosságban nem bízhatott, hisz az a törökben a hódítót, a leigázót látta, ki jólététől és államiságától fosztotta meg.

Mohammed fölszólította tehát a zsidókat, hogy telepedjenek le Konstantinápolyban s egész birodalmában is szabad telepedési engedélyt adott nekik. Megadta nekik mindazt, mit sehol sem nyerhettek akkor: a szabadságot; emberi jogokat biztosított számukra s módot nyújtott a megélhetésre. Egységes szervezetet kaptak; a konstantinápolyi főrabbit, kinek helye volt a divánban, még pedig a görög kath. patriárka előtt, a zsidóság politikai képviselőjévé is tette. Ő szentesítette a rabbikat, ő vetette ki és szedte be az adót. Meg volt engedve zsinagógák és iskolák építése.¹ Csakhamar nagyszámu zsidóság gyűlt össze az ifjú államban, kik részben Német-, majd pedig Spanyolországból jöttek.

S Mohammed várakozásai csakhamar teljesedésbe mentek. A zsidók virágzóvá tették a kereskedelmet s mi ipar a török birodalomban létrejött, zsidóké az érdem.

De az állam vezetése körül is hasznossá tudták magukat tenni a zsidók. Egyesek nagy befolyásra tettek szert. Mohammednek volt egy zsidó defferdárja, ki az állam pénzügyét vezette: Hekim Jakob. József naxosi herczeg huzamosabb időn — úgy-

¹ Graetz VIII. k. 7-ik jegyzet.

szólván vezette a török külpolitikát¹⁾ Szulejman és II. Szelim alatt, kik közül az előbbi észélyességből, utóbbi hajlamból kedvezett a zsidóknak. Szelim élénk rokonszenve a zsidóság iránt azon mondára szolgáltatott alkalmat, hogy kicserélt zsidógyermek lett volna, ki a hárembe csempésztették a valódi helyett.²⁾ Később Askenázi Salamon birt, bár csak indirekt befolyással.

Ezen kedvező állapotnak természetesen jó hatása volt a tudományokra. Csakhamar élénk sürgés-forgás észlelhető. Tudósok, költők és történetírók támadtak, kik ha nem is itt születtek, de ez országban élvezett nyugalomban fejlesztették tehetségüket, írták nagybecsű műveiket. Itt írta nagyrészt Káro József korszakalkotó kodexét. Hires talmudista továbbá Jákob Bérab, ki a rabbiordinációt akarta ismét följújtani; az általa ordinált 4 rabbi: Tráni Mózes, Káro József, Cordero Mózes és Szagisz József.³⁾ Továbbá Bérab nagy ellenfele: Levi b. Chabib s ennek atyja, az Én Jakob szerzője Jakob b. Chabib.

Költők, ha nem is versenyeztek a spanyol-kor klasszikus költőivel, ügyesen és izléssel pengetik a lantot. Itt talált mendedéket a Jachjidák két sarja: Mózes és Gedalja, itt élt Sámuel Usque és Izraél Nagára, a török zsidók legnagyobb költője.⁴⁾

Jeles történetírók megírták a zsidóság hányatott multját s vigaszt nyújtottak és reményt a jövő iránt. Kiterjesztették figyelmüket a világtörténelemre is. Itt írta Eliah Kapszali Szeder Elijah vagy Iggereth Dibré-Hajjámim cz. művét, melyben a török birodalom történetét tárgyalja, beleszóve a zsidóság szenvedéseit. Itt élt az Emek-Habbákha és Dibré-Hajjámim szerzője: Joszef ha Kohen. Itt írta Joszef ibn Verga gyönyörű könyvét: Sebet Jehuda. Ezen ország nyújtott menedéket Sullam Sámuelnak, ki Zacuto Ábrahám krónikáját kiadta s kiegészítette.

S jöllehet Szelim halálával nagy változás állott be, s Askenázi csak nehezen bírta elhárítani hitsorsosai fejről a vést, midőn Murád, fényűzésük miatt felbőszülve, ki akarta birodalma összes zsidóit végeztetni s Nagára több ízben talál okot jogtalan-

¹⁾ Sőt hire járt, hogy Szelim Cziprus királyává akarta tenni. Hammer — Purgstall. Gesch. d. Osmanen III. p. 564.

²⁾ U. ott III. 563.

³⁾ Graetz IX. p. 318. 2-ik jegyzet.

⁴⁾ L. M. Zs. Szemle, III, 98—106, 246—254.

ság és elnyomás fölött panaszkodni,¹⁾ a török birodalom Boldogság kapuja volt a XVI—XVII. században is a zsidókra nézve s még mindig megfelelt az igazságnak Sámuel Usque esetelése:

»A nagy török birodalom egy tágas és terjedelmes tenger, melyet urunk könyörületesége vesszejével megnyitott, hogy balsorsod árja elveszen benne s eltűnjön. Ott tárva előtted a zsidóság kapuja s a zsidósághoz hűmaradás lehetősége; sohasem is záródik be előtted. Ott megnyithatod bensődet, új állást szerezhetsz magadnak, rossz szokásokat elvethetsz, hamis és hazug tanokat elhagyhatsz s ismét fölveheted az ősi tanokat, elvetheted az isteni akarral ellenkező szokásokat, melyek utánzására kényszerítettek a népek, melyek közt vándoroltál. Elnyerheted ezen birodalomban az Ur kegyét, minthogy messzemenő szabadságot biztosít számodra, hogy bünbánatoddal megtehesd a kezdetet.«²⁾

¹⁾ Zemiroth Izrael p. 159.

²⁾ Consola: ao p. 233.

Budapest.

NÁDAI GYULA.

(Folytatása követk.)

ezen használata Palesztinában szokásban nem volt, csak a babiloniai talmud említi, nem a jeruzsálemi. Ezen apróságból is kitűnik, mily fontos adalékokat nyújt a hálákha a régiségek alapos ismeretéhez.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

*

Lówy Mór, temesvári rabbi úr »Apró részletek a Makkabéusok korabeli történetéhez« című cikkében azon eredményhez jut, miszerint a midrás ama szavai: »קָרַן הַשִּׁיר« eredetileg így hangzottak: »קָרַן הַשִּׁיק« és csak valamely másoló javította, illetve *rontotta* el שיר-ra. Eredetileg tehát így szólt a parancs: »irjátok ki a köztér (שִׁיק) sarkán.« Nézetem szerint az egész javítás, másítás fölösleges; meghagyhatjuk e szót úgy, mint az midrásban *irva* van, csak az *olvasást* kell megváltoztatni! ne olvassuk שיר (ökö), hanem שיר (fal-)nak és az értelme ez lesz: »irjátok ki a *falak szögleteire*.« Mert hogy שיר falat, קָרַן pedig szögletet jelent, az eléggé ismeretes.

Párkány.

SELTMANN LIPÓT.

A makkabéusok-korabeli történethez.

Tökéletes igaza van Lówy Mór rabbi urnak abban, hogy a midrás e kifejezésének: »קָרַן הַשִּׁיר« közönséges fordítása nem-tetszőnek és czélszerűtlennek látszik, és azért más magyarázata keresendő (M.-Zs. Sz. VI, 3.). Azonban nem okvetetlen szükséges helyesebb értelmezés végett a régi szöveg módosításához folyamodnunk, csak helyesebben kell olvasnunk a kétséges szót: שיר (ökö) helyett שיר-nak olvasandó, mely szónak jelentése úgy héber, mint arám nyelven »fal«-at jelent (I. M. 49, 22, II. M. 15, 8-hez a Targum fordítása). A homályos mondat e szerint így volna fordítandó: Irjátok fel a falnak sarkára vagy — Jes. 5, 1 analógia szerint: a falnak kimagasló helyére — Izraél hitének megtagadását. Hogy milyen fal értendő vagy szemléendő ki ezen feliratra? Valószínűleg vagy magának a szent templomnak fala vagy egyéb kitűnő épületé. Ezen magyarázatomat már évekkel ezelőtt közöltem Deutsch Henrik barátommal. Lówy ur láthatja, hogy az idézett hely értelmére nézve egyetérték vele, csak a szöveg módosításában nem.

Egyébiránt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az ökörszarv a misnában is mint íróeszköz fordul elő; Gittin 2, 3, ugyanis azt olvassuk, hogy váló-levelet szabad tehen-szarván írni és tehenestül átadni a nőnek. Ebből kitűnnék, hogy a marhaszarvon való irás nem volt oly rendkívüli dolog. Alkalmilag azt is megjegyzem, hogy Lówy Lipót »Graphische Requisiten« című, nagytudományú munkájában ezen íróeszközről nem tesz említést, valamint még egy másik is elkerülte figyelmét, t. i. a cserépedény, mely szintén, mint az elváló levélre való íróeszköz előfordul a talmudban (b. Gittin 21. b.). Ez utóbbi azért nem feltűnő, minthogy tudjuk, hogy Assziriában és Babiloniában egész könyvtárak irattak cseréptáblákra. Mivel pedig a cserép

IRODALOM.

A PENTATEUCH ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSA.¹⁾

Exodus vagyis Mózes második könyve és Leviticus vagyis Mózes harmadik könyve, masszoretikus szöveggel, magyarra fordította és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátta *Deutsch Henrik*. Budapest 1887—88.

»Isten látja lelkemet! eszem ágában sem volt, s nem is reméltem anyagi hssznot huzni e munkámból vagy általa különös tiszteletre és írói hírnévre szert tenni, sőt még nevet sem engedtem volna oda e vállalatra, ha vele nem teljesítettem volna sokak kívánságát.« Igy írja Mendelssohn bibliafordítása bevezetésében. S eme sorokat ajánló levél gyanánt használjuk, mellyel a fent jelzett munkát a »Szemle« olvasóinak bemutatjuk. *Deutsch Henrik* a szó szoros értelmében »Isten nevében« ír és dolgozik, nála a könyvszerkesztés nem írói viselkedés szüleménye, hanem öncél, s valamint egyáltalában nem hajhász dicsőséget, úgy legkevésbé keresi azt a napjainkban virágát elő reklám vásári zsi-bájában. Szerző át lévén hatva feladatának nagyságától, munkálkodását »szent munkálkodás«-nak tartja; meg is látszik rajta a lelkiismeretes latolgatás, az aggályos pontosság, a körültekintő alaposság s a jól meghányt-vetett véleményezés. Komoly, sőt olykor rideg tudományos szellem vonul végig dolgozatain, s a tartalom tömörsége sokszor csak nagy nehezen fér a forma keretébe. *Deutsch* bibliafordításában uralkodó elv a talmud elve, »hogy a thóra emberek nyelvén beszél«, emberek alatt itt közönséges embereket, a köznépet, a nagy közönséget értve, azért ő súlyt fektet a tiszta, egyszerű, szabatos értelemre, kerülvén minden szöszaporítást és fölösleges bővítéseket. S ez *masszoretikus* szövegből való fordításnál annál szükségesebb, minthogy a for-

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle IV., 411.

ditott szentírás is *szent* írás marad, melyből a tudni vágyó ifjuság a hittörvény meghamisítatlan ismeretét elsajátítja, s e szempontnak tekinteten kívül maradása mellett, könnyen sőt biztosan megesik, hogy »a tanítványok a rossz vizekből isznak, s Isten neve megszentelentive találtatnék.« Hiszen csak e szempont indította Száadja gáont arra, hogy arab fordításában bővítéseket és körülírásokat engedjen meg magának »mert« — ugymond a bevezetésben — »a ki az én fordításomra éber figyelmet fordít, ígyet fog vetni minden szóra, melyet bővítettem vagy rövidítettem, s ez által rá fog jönni a valódi értelmére, s sok kérdést és feleletet helyesen fog felfogni.« Már pedig az ilyen a »hűség« rovására történt toldásokat és rövidítéseket az azokat megelőzőt »hűségellenes« fordítások tették szükségessé, miért is hatványozott mértékben érdemi meg az a fordítás elismerésünket és méltánylásunkat, mely gondosan kerülve az ilyen toldásokat, fordásokat, mégis lehetőleg megközelíti a szöveget, értelem dolgában pedig vele azonos. Hogy a biblia fordításánál a legnagyobb óvatosság sem zárhatja el a tévedés utját, mutatja a »hetven vén« fordításának példája, mely bár elismerésben részesült a talmud korabeli tudósok részéről, de nézetünk szerint, Philo és az alexandriai allegorizáló iskolájának aligha szolgáltandott meleg-ágyaul a görög fordított szentírás, ha avatatlan kezek hozzájárulásával idővel nem homályosította volna el »Japhet szépsége« Sém hűségét. Jogosan fájlalja azért Krochmal Nachman (More Nebuche ha-zeman 41), hogy az ama korbeli zsidókat annyira kielégíté a hetven vén fordítása, hogy csaknem teljesen megszűnt a szent nyelv ismerete a görög városokban lakó összes zsidó nép között. *Deutsch* magyar biblia-fordítása nem szorítja ki a magyar ajku zsidó ifjú kezéből a szent szöveget, sőt ellenkezőleg, ép az a szándéka, hogy azt vele megkedveltesse, a mint a héber anyagot a magyar fordítással szembesítve, ismerteti annak tartalmát és szellemét. Hogy munka közben a hűség nem hunyja be szemét a nyelv csábító szépsége elől, az csak előnyére szolgál a fáradságos munkának, bár vannak esetek, a hol a »hűség« csakugyan aggódva és magába nem bizva kerüli a »szépséget.« Igy péld. II. k., XVI, 18: »hanem mindenki evése szerint szedett« helyett így fordítottunk volna: »hanem mindenki annyit szedett, a mennyit megevett.« Hasonlóképen u. o. 16. Az »evés«-nek csak a magyarázata a 17. vershez nem világosít föl eléggé a fe-

lett, ha vajjon a manának az ómerrel való megmérése már a szedés alkalmával történt-e, a mint Ibn Ezra gyaníttatja, vagy pedig a házba vitele [után, amint Rasi és Rasbam világosan mondják. — XVIII, 11 »Mert a mely dologgal vétettek, avval tört rájuk,« Rasi magyarázata értelmében van ugyan fordítva, de nehézkes hangzásán nem segít az ugyanott adott magyarázat, hogy a vers a **ב** szóval kiegészítendő. Szabatosabban fordítjuk Nachmanidest követve: »mert azért volt az (t. i. a büntetés), mert önkényt gyakoroltak rajtuk.« XX, 22 **אשר** nem lett fordítva, mi annál feltünőbb, mert a magyarázatban **אשר** helyesen mondatik kiegészítendőnek **אשר**-vel (v. ö. Ibn Ezra e. h. **אשר**). Helyesen így kellene fordítani: »Ha oltárt kövekből csinálsz nekem, ne építs azokból faragott kövű épületet.« XXII, 10, »hogy kezét nem nyújtotta ki felebarátjának *dolgára*« helyében, még a hűség sem szenvedett volna a következő fordítás alatt: »hogy kezével nem nyult felebarátja holmijához.« A **אשר** főnév szószerinti értelme a magyarázatnak lett volna fenntartva. Különös figyelemben részesült a XXV—XXVIII., valamint a XXXV—XXXIX. fejezetek fordítása, eltekintve egyes apróságoktól.

A III. könyvnek fordításánál annak tartalmánál fogva a fordító aránylag nem akad annyi nehézségre, mint az első 2 könyvénel, de azért itt is péld. a XI—XV. fejezetek elég nehéz munkát adnak a lelkiismeretes fordítónak. Hadd jegyezzük meg itt mindjárt, hogy eme része a munkának tanúságot tesz a költő állítása mellett: »Es wächst der Mensch mit seinen höhern Zwecken.« Tiszta magyarság, zamatos kifejezőmód és világos értelmezés, mely Wessely Hártvig magyarázó és értelmező módszerével csaknem egyrangúvá mondható, a munka eme részét különösen élvezetessé teszik. S ha mégis kiszemelünk egyet-mást, melyen fennakadtunk, tesszük azt azért, mivel a talmuddal azt tartjuk: »Boldog az az ember, a kinek a hibáit meg lehet számlálni.« VII, 18 **אשר**-nak inkább felelne meg e helyütt Onkelosz értelmében: »elvetendő,« (mellőzendő, eltávolítandó), mint a kissé erős »utálatos.« VIII, 29: »És tön azzal lengetést« nagyon is szószerinti és »hű« fordítás, mely a magyar szóhoz szokott fület sérti. Mi a schema etymologicont a fordításban is megtartandónak véljük, így: »lengetve lengette azt« hasonlóképen 27. v. — XIII, 2: »a mi válhatik testének bőrén a poklos sérelemmé,« sérelemmé válik a fültre nézve, — fölösleges itt a névelő, valamint

nem az illő helyen van az ige. — XIX, 16 **אשר** magyarázatánál, mely Rasi és Nachmanidest követi, nehezen nélkülözzük Ibn Ezra elmés párhuzamát a **אשר**-lal, ki árujával jár, kel, házal. U. o. »Ne állj vissza felebarátod vérenél« értelmessé lesz ugyan a magyarázat által, de avval még nincs megmagyarázva, hogy miért idegenkedett a fordító inkább a »tétlenül,« mint a »vissza«-féle határozótól. U. o. 23, **אשר** »elborított«-tal van fordítva, hihetőleg Rasi után, kit Rasbam és Nachmanides is követnek, de akkor inkább »elzárt«-tal vagy »hozzáférhetetlen«-nel fordítottuk volna, ha már Ibn Ezrával a szót közönséges értelmében nem használjuk. U. o. 27, csak Rasiból okolható meg a »kekre nyirjátok« a szó szerinti »körülnyirjátok« helyett. XXIV, 11, **אשר** nem eléggé szabatosan van fordítva: »kiejté«-vel, hanem mint Móz. IV, 23, 8 = »káromolja,« mely magában foglalja a kiejtés fogalmát is, a mint Rasi és Rasbam is hangsúlyozzák. A fordító magyarázata ez esetben Ibn Ezra nyomdokaiban halad. Hogy XXVI, 16 **אשר** módhatározó gyanánt veendő, nem látjuk eléggé megokolva, habár Ibn Ezra is — némelyek szerint — olybá veendőnek mondja. XXVII, 2: »kiváló fogadalmat« helyett a commentatorokkal »határozott fogadalmat« mondanánk. Birálatunkat avval a fogadalommal zárjuk be, hogy, midőn rövid időre a IV. könyv megjelen, ha Isten is úgy akarja, ép oly meleg érdeklődéssel s a tudós fordító iránti tisztelettel keresve keressük benne a netalán kifogásolni valót, a mint azt ez alkalommal is tettük, magunkba fojtva a hála nyilatkozatát, melyre e jeles munka mindenkit, a ki az igazságot kutatja, készlet.

Nagybecskerek.

KLEIN MÖR.

VALLÁSOS KÖLTÉSZET.

Kiss József. Ünnepnapok. 2. kiad. Budapest, 1889.

Az »Ünnepnapok« valódi költői értékéről, ugy elragadó lendületes nyelvezetükre, valamint igazi vallásos ihlettségtől átlengett tartalmukra nézve, nem is kell többé e helyen beszélnem. Hisz szólott erről a központi és vidéki hazai sajtó, még pedig jóformán egyhangulag elismerő lelkesedéssel, mely e vallásos költemények olvasóját méltán eltölti és megszerzi neki

ama meggyőződést, hogy Kiss József homlokát csakugyan megcsokolta a költészet géniusa, megpendíté az ő magyarul megzsidóul érző szívének lantját s lón »egy költő Isten kegyelméből«, mint Heine mondja.

De a költőnek hozzám intézett eme kérdésére: »Valjon az »Ünnepnapok« mint zsinagógai imák megsértik-e *képletes szózataik* által a zsidóság Istenezsméjének merő szellemiségét oly annyira, hogy ezek csakugyan — mint egy bizonyos bírálatban állítatik — az *anthropomorfizmus* nagy hibáját elkövetik?«, ezen b. folyóiratban feleletet akarok adni. — Mert, eltekintve e költői imák képleteitől, maga az eképen föltett kérdés: »Elkerülheti-e az imádkozó, beszéljen ő bármily nyelven, az Isten-eszmét érzékitő s emberiesítő frázisokat?« igen fontos szerepet játszik a zsidó liturgiában, és ezért annak megbeszélése mindig vallásos érdekekkel bír az istenitiszteletet illetőleg.

Az emberi nyelv, mondja Herder, keletkezési természeténél fogva, mely nem egyéb mint a kül- vagy belvilágunkban észlelt tárgyak, tünemények, érzelmek, gondolatok és fogalmaknak *hangidoma*, oly *érezkítő* hatással bír, hogy a tisztán szellemi lényt is szükségképen megtestesíti s egy, bár legmagasabb, személyiségként tűnteti képzeletünk elé. És ez való. Fakadjon csak, például, a legelvontabb eszményi kifejezésekben fohászoló ember csupán e szózatra: »Hallgass meg Istenem«, »tekints szívem mélyébe«; ugy már is érzéki tulajdonsággal, mintegy a »hallás« és a »látás« érzékével ruházta fel ő az Isten személyét.

Azon bírálat tehát, mely Kiss vallásos költeményeit az Isten-eszme emberiesítésével vádolja, következetesen magát az emberi nyelvet, legdicsebb adományát is vádolja ugyanazzal. — Mert — szerény véleményem szerint — teljes lehetetlenséget követel az, a ki kívánja, hogy mi gyarló emberek szavakban magasztaljuk az Isten kimondhatatlan nagyságát, mindenhatóságát s bölcsességét, de azért még is ment legyen ily *szóbeli* magasztalás minden érzékitő vagy emberiesítő kifejezéstől.

Maga a próféták prófétája, Mózes, a merőszellemű monotheizmus eme legelső hirdetője, ki nem kerülhetette fohászaiiban s Istenét dicsőítő hymusaiban az *anthropomorfizmust*. Ha ő — például — így énekel: »Eröm és *hangszerem* az Ur«, vagy »Isten a *harcz férfja*, vagy »orra lehellete által tornyosulnak

a vizek«, vagy »a *szirt!* tökéletes az ő műve«; vagy ha a neki tulajdonított 90-ik zsoltárban mondja: »Hatalmas *vár* vagy Te, ó Uram, nekünk nemzedékről nemzedékre« — vajjon ekkor nem élt-e ő is valódi emberiesítő s érzékitő szólásokkal? Dávidról és a többi zsoltárirókról, de különösen a középkori ugynevezett »Pajtánin«-ról nem is szólva, kiknek költői képletei számos helyen oly érzéki plasztikával ecsetelik az Isten milyenségét, hogy azt hiszi az olvasó, hogy egy a földtől az egekbe terjedő *emberóriás* áll ellötte, kihez fohászzkodva fordulnia kell. — Sőt az Isten 13 tulajdonsága, melyet a tóra fölemlít — II. M. 34, 6. 7. — és a zsidó liturgia az imádság egyik legfontosabb és legfenségebb részének tekint, nem egyéb, mint az emberi természet- és életmódon tapasztalt erényeknek legtulzóbb fokozata, tehát szintén tökéletes emberiesítő jellemzése az Istenségnek.

Ezért igen helyesen megegyeznek a régi sentirásmagyarázók és vallásfilozofusok abban, hogy azon éles ellentét, mely a tórának minden látható vagy megfogható alaktól távol levő Isten-eszméje és az ezen eszmét jelző kifejezései között tényleg létezik, csak egy magyarázható meg, hogy »דברה תורה כלשון בני אדם« a tóra is kényszerítve volt, miután emberi lényekhez szólott, ezeknek érzékitő nyelvén érthetőleg beszélni az egy Isten lényege és működéséről. Mert — teszi hozzá elmésen Maimonides — a tórának Istene, kinek imáadását ez megparancsolja, nem valamely elvont filozofiai fogalom, nem csupán elméleti gondolat, hanem egy *örökké élő egyéniség*, egy az általa teremtett világegyetem- és emberiség fölött álló, rendező és döntő mindenhatósággal bíró független *lét*, melynek milyenségéről, de különösen a természet- és a történelemhez való pozitív viszonyáról nem lehet másképen, mint csakis *anthropomorfizmusokban* tárgyalni. — [More Nebuch. I. 26 fej. Jesz. hatóra §. 10. s 12.]. Ama szigorú bibliai parancsolat e szerint, hogy t. i. Istenről semmiféle képet ne alakítsunk magunknak, a *szóképletre*, melyet maga a sz. írás is használ, nem vonatkozhatik.

Ha azonban az említett bírálat, a »modern zsinagóga« szubtil követelése folytán, a régi tanítóink e nézetét sem fogadhatja el, minthogy még az Istenségről alkotott költői szókép is megsérti annak tiszta szellemiségét, ugy a logikának igazsága szerint ebből nem következik, hogy az »Ünnepnapok« képletes szózatai nem felelnek meg a zsidó liturgiának, hanem

egyedül azon tétel, melyet Kant fölállított. — Kant t. i. a következőket mondja: »Wir mögen unsere Begriffe von Gott, Geist, Seele, Unsterblichkeit und Emsigkeit noch so hoch anlegen, und dabei noch so sehr der Sinnlichkeit abstrahiren; so hängen ihnen doch noch immer *bildliche* Vorstellungen an, wenn wir diesen Begriffen Sinn und Bedeutung im Ausdrücke verschaffen wollen.« És ezen igaz állításából, Kant aztán persze azon gyakorlati következtetést vonja le, hogy az ember még egészen elvont szavakban se imádja és dicsérje az Istent, hanem csak *szótlan* áhitatos elmélkedését irányozza ő, midőn lelki hangulata arra felhívja, ama kimondhatatlan, mert kifürkészhetlen tiszta szellemre. Ugyanily következtetés bölcsészeti magaslatára kell hogy vezessen ama tulszigoru bíráló is, mely az «Ünnepnapok» költői képeit az Istenségről a zsinagógai imákban nem tűrheti. Ily következtetés, bár az egyház és a zsinagóga ezt el nem ismerheti, még is mint az élesen gondolkodó logikának bátorsága, méltó a művelt ember tiszteletére, ki azt mondja, hogy miután az emberek többsége, a nép, még nem képes az Istent Kant kívánata szerint imádni, ugy imádja azt a mennyire lehetséges eszményibb kifejezésekben, ha mindjárt az érzékitő és emberiesítő képleteket ki nem kerülheti. — Ámde oly kritika, mely a héber imakönyvet és a középkori »Machzört« még mindig nyugodtan eltűri a »modern zsinagógában«, daczára annak, hogy azok a legszembeötlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusokban bővelkednek; ellenben az »Ünnepnapok« költői képeit, melyek csak annyiban érzékitik az Isten-eszmét, a mennyiben az emberi nyelv, különösen a költészetben, erre kényszerítve van, a »modern zsinagógából« kizárandóknak veleményezi: oly kritika — legalább az én korlátolt észjárásom szerint — nem egészen az objektív logikának a kifolyása és éppen azért nem egészen igazságos következtetéseiben.

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

JEREMIÁS SIRALMAI.

I. fejezet.

1. Ah, mint maradt magányosan
A népes város, özvegyül;
Ki nemzetek közt volt dicső,³
Országokon uralkodó,
Az sarczezal rótt alattvaló.
2. Éjente is zokogva sír,
Hullnak könyűi arczirol.
Mindannyi kedvesi közül
Nincs egy vigasztalója sem.
Baráti mind elárulák
És ellenségi lettenek.
3. Jehúda száműzésbe ment
Nyomor s nehéz robot miatt,
Pihenni vágy a népek közt,
De nyugtot sehol nem talál.
Utólérék úzói mind
Szorongató kinok között.
4. Czión utczái gyászosak,
Hogy nincsenek zarándokok,
Sivár-puszták kapúi mind,
Sohajtanak az áldozók,
Szüzlányai szomorkodók
S ő — óh jaj, meg jaj neki!
5. Fejévé lőn az elnyomó,
Túlboldogak a gyűlölők —
Azért sanyarta el az úr,
Mert bűnössége nagy vala —
Rabul menének kisedi
A durva martalócz előtt.

6. Cziónnak dísze mind oda!
Fejdelmi, legelőt nem lőt
Himszarvasok, erőtlennül
Menének a hajtó előtt.
7. Megemlékszik Jerúzsalem
A fájdalom s keserv idétt
A hajdan minden kincsiről.
Midőn a nép segélytelen
Az ellenség kezére birt,
Nézték kaján irigyei —
S kaczagtanak enyészeten.
8. Bünt bűnre tett Jerúzsalem
Azért leve utálatul;
Kik tisztelék most megvetik
Hogy meglátták gyalázatát.
Ő is sohajt és elvonul.
9. Ott a mocsok uszályain —
S *nem* gondolá meg végzetét,
Azért sülyedt oly rendkívül
És nem talált vigasztalót.
»Oh nézd, Uram, inségemet,
Mi nagyra van az elnyomó!«
10. Kezét tevő az ellenség
Mindenre ami drága volt.
Hah! népet lát szentélyibe
Betörni, melyről rendeléd:
»Ne jöjön községedbe az.«
11. Sohajtozik ő népe mind
Rimánkodik kenyér után,
Oda kínálta kincseit
Szívet üdítő ételért
Tekints le, Örökkévaló!
Oh nézd, mi nyomorult levék!
12. Vagyon-e bánat fogható
Ahoz, mely én rajtam esék?

- Kit megsanyargatott az Úr
Midőn haragja felgyuladt.
13. Fentről dobott csontom közé
Tüzet, velőt kiégetőt,
Hálót vetett lábam elé,
Megrendített, elkábított
Örökre senyvedővé tőn.
14. Kezében bűnöm járma kész
Nyakamra szállt, körülfoná,
Erőmet megtöré. Az Úr
Olynak kezébe juttatott,
Kinek ellent nem állhaték.
15. Vitézimet levágta mind
Az Úr, gyűlést hívott reám
Hogy összetörjék ifjaim
Mintegy sajtót gázolt az Úr
A szűz leány Juda fölött.
16. Ezek miatt kesergek én,
Siránkozik folyvást szemem,
Hogy messze van belém
Új lelket öntő résztvevő.
Elpusztultak az ifjaim
S győzelmet űlt a gyűlölő.
17. Czión kitarja karjait —
De nincs sehol vigasztaló.
Jákóbra zúdítá az Úr
Körösleg ellenségeit,
S Jerúzsalem — fertőzve lőn.
18. Ah ő, az Úr, igaz bíró
Mert szája ellen lázadék.
Halljátok csak oh népek mind
És nézzétek keservemet:
Leányaim és ifjaim
Rabul elhurczoltattanak.

19. Előhívám szerelmesim,
De ők rutúl megcsaltanak.
A papjaim s öregjeim
A városban epedtek el,
Midőn mentek kenyér után
Hogy felüdítsék lelköket.
20. Ah, nézd uram mély bánatom!
Johaimat *) emészti láng,
Szivem keblemben hánytorog,
Mert fellázdattam ellened.
Kivülről fegyver öldököl,
Belül mirigy halál gyanánt.
21. Hallák, a mint sohajtozám:
»Nincsen sehoh vigasztalom!«
S ellenségim mindannyian
Midőn hallák csapásomat
Örültenek, hogy Te tevéd.
Oh hozd elő a várt időt!
Kiálts: Sorsomra jussanak!
22. Jusson roszteztők mind eléd
S tégy úgy velök miként velem
tevé, mind én bűnöm miatt.
Mert jajjom sok s szivem alélt.

Kecskenét.

PERLS ARMIN.

*) Joh, régi szó = *בְּעִי* (beleimet).

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VÁLASZUL.

Dr. Herzog Manó úr az »Egyenlőség« jan. 13-iki számában a Löw-polemia ügyében nyilatkozatot tett közzé, mely szerint a M.-Zs. Szemle szerkesztősége cikkének javarészét törölte s ezért nem tetszik ki, hogy a Deutsch Lázár támadása (l. M.-Zs. Szemle VI. 22. l.) alaptalan, mivel dr. Herzog úr a neheztelt sorokat iróniaképen írta volna.

Ezzel szemben kijelentjük, hogy:

1. Dr. Herzog úr cikkéből csupán az —y személye elleni kifakadásokat töröltük az elejéből és egy régi Mendelssohn-féle anekdotát a végéből. *Ezeket* mondja a kaposvári főrabbi cikke javarészének. A kéziratot megőriztük és bárkinek, ki erről megakarna győződni, szívesen rendelkezésére bocsátjuk.

2. Dr. Herzog úr itt Budapesten a M.-Zs. Szemle mindkét szerkesztője és mások előtt is nyilatkoztatta, hogy Löw eljárását, mely —y cikkére adott alkalmat, *ő sem helyesli, sőt határozottan elítéli*; s a kérdésre: »Hiszen egy 2. kiadásra buzdította cikkében a szerzőt?« azt felelte: »Valamit csak el kellett ismernem, hogy —y-t támadhassam.« Ezek után dr. Herzog Mano úr akkori védelmének mint jelen nyilatkozatának erkölcsi értékével ép úgy tisztában lesz a közönség, mint az alulírottak.

A M.-Zs. SZEMLE SZERKESZTŐI.

TÁRSADALOM.

A missió.

A missió újabb időben Magyarországra vetette ki a hálót. Nyíltan és titokban, szóval és tettel, a hogy és a hol csak módját ejthetik, igyekeznek a zsidókat a kereszténység számára megnyerni. A magyar antiszemitizmus erősen megritkult csapatja láthatja ebből is, hogy a zsidó mégsem lehet oly elvetendő faj, ha a kereszténység magát ez elemmel igyekszik felfrissíteni. Pedig igyekszik ám, de még mennyire. Költség nem lehet oly nagy, fáradság sem oly súlyos, hogy a missió visszariadjon tőle, ha arról van szó, hogy a zsidó-felekezet élófájának egy-egy lehulló fergesét a maga hatalmába kerítse. Londoni hittérítő körökben sokat várnak egy Magyarországon kifejtendő akcióztól. Remélik, hogy a magyar-zsidó viszonyok zavarosából sok jó falatot kihasználhatnak, de én hiszem, hogy beleszakad a hálójuk. A legújabb, a mit czéloznak, nem kevesebb, mint hogy a hittérítést a *magyar állam védelme* alatt folytathassák; így a mint *londoni legmegbízhatóbb forrásból* tudom, a Mildmay-missió tiszt. elnöke a következő levéllel fordult a magyar kormányelnökhöz:

London, 1888. november hó 19-én.

T i s z a K á l m á n

magyar miniszterelnök úr ő excellentiájának.

A Mildmay zsidó-missió, mely 14 év óta működik és melynek tiszteletbeli elnöke én vagyok (Izraél érdekében kifejtett egyéb tevékenységén kívül) jelenleg a Salkinson által Bécsben héberre fordított és 100,000 példányban lenyomatott új szövetségi biblia ingyenes kiosztásával van elfoglalva. Ezen új szövetségi bibliáknak nagy számát Nyugat-Oroszország, Lengyel- és Németországban már kiosztották. *Baron Dávid* úr, egy kikeresz-

telkedett zsidó és ennek a missiónak ügynöke, Excellentiádtól engedélyt kér, hogy a bibliákat a magyar zsidók között kioszt-hassa, miért is czélirányosnak találtuk, hogy ezen engedély iránt közvetlenül Excellentiádhoz forduljunk.

Alig tartom felemlítendőnek, hogy ezen kedvezmény elnye-résével semmi politikai czélunk nincsen, egyedüli czélunk az levén, hogy a magyarországi zsidókat Jézus Krisztussal, meg-váltónkkal, a Messiással megismertessük.

Excellentiádnak alázatos szolgálja

Matheson E. James
a Mildmay-missió t. elnöke.

A terjeszteni kívánt új testamentom a Salkinson-Ginsburg-féle héber fordítás, melyet már 1886. évben kinyomattak és melynek néhány példánya Magyarországon is forgalomban van. Magától értetődik, hogy a hébernyelvű, tehát csak igen szűk körre szánt új testamentom terjesztésének czélja csak ürügy arra nézve, hogy Baron Dávid ügynök úr szabadon üzhesse a vallás és lelkiismeret adás-vevésének mesterségét, hogy a kormány tekintélyével fedve magát, nyíltan vásárt üzhessen az erkölcsökkel. Az ily ügynökök működése nem a keresztény eszmék, hanem az erkölcsi métegy terjedését mozdítja elő és azért kötelességünknek ismerjük, hogy hitfelekezetünk tagjainak figyelmét áldás-talan belviszályaik teréről arra a külső veszélyre irányítsuk, mely a felekezetit fenyegeti. Nem hiszszük ugyan, hogy a magyar kormány a missió ügynökeit szabadalmi levéllel felru-házná. Nem hihetjük, hogy a kormány társadalmi viszonyainak sok beteg tüneteit látva, a magyar állam hagyományaival szakítana és szabad folyást engedne oly eltévedt törekvéseknek, melyek következményeikben százazerekre menő az állam iránti köteles-ségektől áthatott polgárok lel ki nyugalomába mélyen belenyul-nak. De ha, mint bizton reméljük, a magyar kormány a vallás frivol agenseinek ajtót mutat is, kétségtelen, hogy az ablakon csak bejönnek. Ezért kell, hogy résen legyünk. A külső táma-dások ezer meg ezer alakban újulnak meg és mi a helyett, hogy ezekkel szemben áttörhetetlen sorfalat képeznénk, apróbb portyá-zásokban merítjük ki magunkat. Ezt fontolják meg azok, kik a testvéri béke és nyugalom után vágyódó magyar zsidóságot izga-lomban tartják!

A magyar zsidó tanítók közgyűlése 1889-ben.

Az országos izr. Tanítóegyesület közgyűlésre készül. Valószínűleg az augusztus 20-ka körüli napokat tűzik ki annak megtartására, mert ez időtájtban a közlekedési intézetek nagyobb kedvezményekben részesítik az utazó közönséget.

Az izr. Tanítóegyesület első közgyűlése, mely egyszerű alakulógyűlés is volt, 1866-ban tartatott meg. Nagy volt e korban az ilyenféle gyűlések iránt az érdeklődés. A szabadelvű sajtó — akkor az egész hazai az volt — nagy figyelemmel kísérte a tárgyalásokat. Az alkotmány visszaállításának korszaka volt ez s a hazai népnevelési ügy átalakítása, vagy jobban mondva újjáteremtése került szőnyegre s pedig nem csak nálunk, hanem egész Középeurópában. Nagyra voltak akkor a porosz iskolameszterekkel, kik éppen akkor »a könniggräzi csatát nyerték meg.« Németországból a mozgalom átcsapott Ausztriába és a bécsi néptanítók bátorsággal, észszel és tehetséggel magasra lobogtatták a szabad népiskola zászlaját. A magyarországi tanítóság, valláskülömbőség nélkül, csatlakozott ezen mozgalomhoz. A Bécsben, Brünnben, Grácban és Linczben egymásután tartott általános osztrák tanítógyűléseken mindig több száz magyar tanító is megjelent; sőt a németországi nagy tanítói gyűlésekre is számos magyar tanító zárandokolt.

És e mozgalmak kezdetével esik össze az orsz. izr. Tanítóegyesület megszületése. Első két közgyűlését Pesten tartotta; 1868-ban Szeged város közönsége, valláskülömbőség nélkül, rokonszenvesen üdvözölte falai közt az üléselő zsidó tanítóságot és 1869-ben Aradon részesült közgyűlésünk lelkes fagadtatásban.

Ez a közgyűlés volt az utolsó vándorülés és forduló pontot jelez már a fiatal egyesület életében. A szabad népiskola körüli mozgalom az 1868. népiskolai törvény megalkotásával egyelőre befejezést nyert. Mily lelkesedéssel fogadták az összes hazai tanítók e törvényt, mily mámor fogta el a szívet és az érzet, legjobban bizonyítja az, hogy az Aradon üléselő zsidó felekezeti tanítóegyesületi nagygyűlés hathatós enunciatívóval nyilatkozott a törvénybe iktatott felekezetenküli iskolák mellett. Ha határozatkimondásra kerül a dolog, eltörlik a zsidó felekezeti iskolát és ezzel maguk magukat. Bizonyítéka ez annak, milyen lehet

egy törvény szelleme, és mivé lehet ugyanezen törvény végrehajtóinak kezei közt.

Az aradi közgyűlés után a zsidó felekezeti népiskola és a fiatal egyesület alig feltűnt csillaga homályosodni kezdett. A sokat dícsőített és zsidó tanítóktól is megénekelt felekezetenküli iskolák megkivánták áldozataikat. Első rangu hitközségek — mint ezt most belátják — meggondolatlanul feloszlatták népiskoláikat, odadozták egy törvénybe foglalt eszmének, mely nem valósult és oly hamar valósulni nem is fog. Hiszen már ott vagyunk, hogy ezt a szót »felekezetenküli« vagy »közössiskola« óvatosan kerülik, hatóságok s községek már régen csak egyszerűen *községi* iskolákról beszélnek.

A baj rendesen bajt von maga után. Azt kellett hinnünk, hogy a fenmaradt népiskolák fentartói és a működő tanítók a legjobb egyetértésben, egymáshoz simulva és karöltve fognak iskoláik felvirágoztatására közreműködni és versenyre szállnak az új intézménnyel. Tévedtünk. Számos hitközség és tanítói közt harc fejlődött ki és a pörös akták megtöltötték a törvényhatóságok és a közoktatásügyi minisztérium irodáit. Ez az általános viszály ugy keletkezett, hogy egyszerre tanítók és községek nem tudták, hogy ki az úr a házban: az országos törvény vagy a kongresszusi alapszabályzat. A tanítók irtóztak a kongresszusi szabályzat azon §-aitól, melyek alkalmazásokra, véglegesítésökre vonatkoznak, de nevezetesen azt a §-t tartották legsérelmesbnek, mely peres ügyeket egy esküdtszéki bírósághoz utasítja, mely ellen fölbevezés nincs. És ebben igazuk volt. A ki a fővárosi sajtóügyi esküdtszéki tárgyalásokat figyelemmel kísérte és ismeri ezen bíróság döntvényeinek a logikáját, ha ott zsidó mint fel- vagy alperes szerepel, az tudni fogja: mi sors várta a tanítót, ha a megyebeli »baalébatim« ítéltek a tanító és hitközsége fölött.

A hetvenes években tartott egyesületi közgyűlések tárgyalásai tehát magukon is viselték e viszás helyzet bélyegét. A tanítók sérelmei és bajai voltak a napirenden; kérvények a minisztériumhoz, az országos irodához, segélygyűjtések földönfutóvá tett tanítók számára foglalkoztatta a közgyűléseket; a központi választmány pedig éveken át közvetítője, védelmezője és tolmácsa volt a szegény üldözött tanítóknak.

Szomorú napokat ért a zsidó népiskola. Tespedés, törvényteleniségek és iskolafeloszlások voltak a napi renden. A tanító-

egyesület azonban nyugodtan és czéltudatosan előre haladt. Segélyezett, közbenjárt, tanácsolt minden két évben, későbbben minden három évben megtartotta közgyűlését, szaklapot indított meg, mely már a tizennegyedik évfolyamot járja. Tartotta a remény, hogy utóvégre hitközségeink a felekezeti népiskolák nélkülözhetlenségéről meg fognak győződni.

És erre nem igen soká kellett várakoznunk. A »szabad népiskola«, a felekezetnélküli iskola, csakhamar üres frázisnak bizonyult. Csak az által különbözik a jó keresztény katolikus iskolától, hogy ez utóbbi a más hitet mindenkor respektálta, a felekezetnélküli iskola pedig a zsidó hit irányában napról napra türelmetlenebbé vált. A zsidó gyermekeket kényszerítik, hogy szombaton kézi munkát végezzen; a tanítónők a kézimunka órákat előszeretettel szombati napokra teszik. Kézimunka, rajz vagy írás alóli felmentés nem létezik. Az egész szombatot mulaszthatja és ha elmarad a tanulásban, elbukik, elveszti az évet. Hogy a zsidó ünnepekre ott sincsenek tekintettel, hol az egész iskolaifjúság $\frac{9}{10}$ része zsidó, ez is nagyon természetes. Messzire vinne, ha itt a zsidó gyermekek kinszenvedéseit közös iskolákban élénekelném, amint azokat ismerem; talán más alkalommal.

A közös iskoláknak itt jelzett és ecsetelt iránya nagyban elősegítette a zsidó népiskolák ügyét és közvetve a zsidó tanítóegyesület létjogát is újra bizonyította. A községek mind jobban felkarolták népiskoláik ügyét és ma ott vagyunk, hogy a zsidó népiskola szilárdabb alapon áll, mint valaha.

Az országos izr. Tanítóegyesületnek pedig most már nem csak segélyezések és a tanítók anyagi támogatása lehet főczélja, hanem a zsidó népiskola beléletének is szentelheti működését.

A legközelebbi közgyűlés napjaiban lesz alkalom a magyar zsidó tanítóságnak országvilág előtt kitüntetni, hogy a mai zsidó népiskolákat kik, és milyen férfiak vezetik, milyen szellem uralodik azokban, szakképességben és a népiskola jelenkori feladásának felfogásában versenyezhetnek-e a mi férfaink a községi és felekezeti tanítókkal e hazában.

Nem akarok a közgyűlés rendezésére kiküldött bizottságnak elébe vágni, de hiszem, hogy a hitoktatás kérdése első helyen ki lesz tűzve. A hitoktatás kérdése kiterjeszkedik a közép és polgári iskolákra is. Rokonszándék a héber anyag megválasztása az elemi népiskolák egyes osztályai számára.

Az olvasókönyvek kérdése is háládatos téma volna. Évek óta vannak használatban olvasókönyveink. A közgyűlés az a hely, hol a tanítók szakértelemmel azok előnyeit és hibáit alaposan ismertessék, hogy új kiadásoknál a szerzők ilyen útbaigazítást felhasználhassanak.

Anyagi dolgokra, mint a segélyezések rendezése, árvaházak létesítése, e helyen nem kívánok megjegyzéseket tenni; hiszen napirendre azok is fognak kerülni. Fősúlyt fektetek arra, hogy az ország zsidó tanítói e közgyűlés alkalmával úgy mutassák be magukat, hogy felekezetiünk büszkeségére váljanak. Vessék minden tehetségüket latba, hogy a tanítótság tekintélyét kifelé is emeljék.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

Hirsch Sámson Ráfael.

Szüil. Hamburgban 1808-ban, megh. M.-m.-Frankfurtban 1888-ban.

»... vezér- és nagy férfiú hullt el ma Izraelben.«
2. Sám. 3, 38.

Egy fényes név törültetett ki az élők sorából, a zsidósággal egy kimagasló alakja bukott le a sír gödrébe.

Hogyan méltassuk őt s működését, hogy túlhalvány képet ne nyújtsunk?

A rabszolga, ki esőrgő lánczát viselni megszokta, kinek teste s lelke a nehéz rabságban elsenyvedt, ha bilincsei egyszerre lehullanak, szenvedélyének határt többé nem szab, hanem tör, zúz, rombol maga körül mindent, szentet s szentségtelent egyaránt. Nagy szerencse, ha akad ilyenkor, ki intő szövegével képes őt észretériteni, megzabolázní az őrzöngöt, kit karhatalom le nem gyűrhetne.

Ez hűséges képe Németország zsidóságának a Mendelssohnt követő korban. A nép, mely hosszú századokon át testi s lelki szolgaságban sinlödött, felszabadul végre a súlyos iga alól, mely szellemét a röghöz nyomta le s az oly sokáig elborult égbolton

tündökölve ragyog fel a nap; ám a szabadság túlhirtelen jött, a napsugár perc alatt villant fel: a szem káprázik a meg nem szokott világozottságtól, a nem remélt szabadság érzete eszt veszi az eladdig szellemi sötétségben tévelygőknek. Mendelssohn iskolája már messzire túllépte a határt, melyet mestere eléje szabott, de a későbbiek lerontani iparkodtak még ama bástyákat is, melyek a zsidóságot eladdig megvédelmezték vala; immár úgy látszott, hogy a tradícionális alapon álló zsidóság napjai megszámlálvák.

Ám az isteni gondviselés, mely ezredéves történelmünkben oly csodaszzerűen nyilatkozott meg mindannyiszor, valahányszor veszély fenyegette a zsidóság létét, egy ihletett férfiút támasztott Izraélben, ki élbe vetette magát a rohanó árnak, ki eszméltre hozta az önkívületbe esetteket, ki mindent megmentett, mikor elveszettek látszott minden.

E gondviselésszerű férfiú volt *Hirsch Sámson Ráfael*, kit bátran mondhatunk a XIX. századbeli zsidóság egyik regenerátorának.

S ebben fekszik az ő nagy, történelmi jelentősége a zsidóság életében.

Ugyanezért a lefolyt polgári év utolsó napja, mely Hirsch Sámson Ráfael nyolczvan éves életének világát kialakulni látta, emlékezetes fog maradni a zsidóság újabb történelmében. Emlékezetes nemcsak a német, hanem az összes zsidóságra, s nemcsak az orthodoxiára, mely közvetlenül a legfájdalmasabban érzi az őt ért pótolhatatlan veszteséget, hanem a haladásra nézve is, melyre e férfiú működése következményeiben messzire kihatott.

Hirsch Sámson Ráfael volt az első, ki a zsidó újkorban (Mendelssohn óta) a zsidóság hagyományait történeti és filozofiai alapon magyarázta, mi által felemelte az eddig lenézett szegényletes alacsonyságából s egyuttal a műveltséghez s a műveltekhez közelebb hozta. Ez oly tett volt, mely a XIX. század vívmányai közt méltán foglalt helyet. S ha elismerjük azt — a mint elismernünk kell — hogy a századunk három első évtizedében hangoztatott reformtörekvések nem voltak képesek a pozitív zsidóságot új és szilárd alapra fektetni, másrésről azt kell belátnunk, hogy *Hirsch volt egyik megalapítója a mi modern zsidóságunknak*. A tulzott és történeti alap nélkül szükölködő reformmal, valamint a tudatlanság és fanatizmus álhitével szemben azt bizonyította,

hogy a valódi zsidóság sem vak s öntudatlan hívésben, sem pedig önkínzó szkepticizmusban s örökösen bonczoló kételkedésben, hanem a *zsidó tanok értelmében vitt öntudatos, felvilágosodottságtól s valóságos bensőségtől áthatott életben nyilvánul*. Ki ne ismerné el ma s közöttünk e definíció helyességét? Nem e törekvése legjobbjainknak, korunk zsidó vallásos életének ez eszméket tüzni ki normául? Bizonyos, hogy e törekvések mozgatják jelenleg a szellemeket pártkülönbőség nélkül nemcsak Németországban, hanem a művelt Európában általában s nevezetesen minálunk is, a hol csak egy — ugyan elég tekintélyes — kisebbség képez e tekintetben kivételt. Mindezt Hirschnek köszönhetjük első sorban; az ő eszméi, ha nem is mindig közvetlenül, de következményeikben messze hatottak ki. Nekik köszönhetjük mi magyar zsidók, hogy a minapi bohó reformkísérlet csakhamar dugába dőlt, mielőtt nagyobb károkat okozhatott volna. Ám ezt manap nem gondoljuk már meg, mivel Hirsch ezen eszméi teljesen átmentek a köztudatba.

Honnan van tehát, hogy oly széles örvény választotta el Hirschet a jelenkori zsidóság többségétől, hogy nem nevezheti őt a modern értelemben vett haladás a magáénak, hogy ő maga is csak egy kisebbségnek maradt feje és vezére?

E problémának a kezdete Hirsch egyetlen *tévedésében* rejlik. S valamint genialis férfiak nagy, világraszóló igazságokat hoznak a bámuló emberiség tudatára mindenkor, épúgy tévedéseik is rendszerint óriásiak. Azért volt oly óriási Hirsch tévedése is. Ő azt hitte, hogy azok, kik az ő elveit nem vizsik át az utolsó pontig a gyakorlatba, nem tekinthetők igazi zsidóknak; hogy az a zsidóság, mely nem él az ő eszméinek megfelelőleg, megszünt valódi zsidóságnak lenni; s azért mondta ki a *különválás* eszméjét, mely az ő tekintélyétől fedezve, roppant tért hódított magának az elmékben, sőt, ismét az ő példája alapján, a gyakorlatban is. Eme, tőle eredt különválás eszméje az, mely — legalább közvetve — okozta a mi házi bajainkat épúgy, mint a német zsidóké; ez az óriási tévedése oka annak, hogy a pártokra szakadt zsidóság erőteljes fejlődése a belátható jövőben meg van akasztva nálunk nem kevésbé, mint egyebütt; e tévedésben rejlettek csirái az áldatlan egyenetlenségnek, mely manap oly buján tenyész a zsidóság talajában. Valóban végzetes tévedés volt Hirsch részéről azt hinni, hogy egy töredék a maga elkülönö-

dése által fenntarthatja eredetiségében a zsidóságot, hogy duzzogó félrevonultságából hathatósan elősegítheti azokat a czélokat, melyeknek eléréséhez közös erőmegfeszítése, vállvetett czélirányos működése volna szükséges, hogy egy anya erőben gyarapodhatik, mikor fiai az egymás ellen vívott harczban enyésztek el erejüket.

S mikép értsük mégis e tévedést?

Nem volt az egyéb — úgyszólván — mint konzekvenciája ama küzdelemnek, melyet Hirsch a megújodási mánia ellen folytatott. Neki vaskövetkezettség volt egyik főjellemvonása; így történt, hogy ezen eszméket, melyekkel az újítókat legyőzte, az életbe is át akarta vinni az utolsó pontig. De mivel e következetesség gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult, nagyon természetes, hogy a zsidók nagyobb része elfordult a *pártvezértől*, kit mint az ősi vallás nagy elvharcosát tisztelettel környezett volt s hogy sokan, kik nézeteit egyébként osztották, de a belőlük folyó konzekvenciákat nem akarták hozzá hasonlóan, a maguk számára is levonni, egy másik kiváló férfú köré csoportosultak, a ki ma is feje még az irányadó német orthodoxiának.

Ám — így kérdezzük — mikép aratta Hirsch csodálatosan fényes sikereit?

Könnyű megértenünk az általa kivivott sikereket ha meggondoljuk, mily kiváló szellemi tulajdonságokkal volt e férfú felruházva. Éles, átható ész, meggyőző, világos logika, rendkívüli dialektikai ügyesség párosulva kimeríthetetlen munkakedvvel, lángoló szeretettel az ősök vallása iránt, mély avatottsággal a zsidó tudományban és megfelelő világi műveltséggel oly eszközök, melyek, kellőleg felhasználva, bizonyára képesek hatást előidézni. S Hirsch, kibén e tulajdonságok majdnem pazar mértékben voltak meg, fel is használta őket szóval, írásban és tétben egyaránt.

Ez, valamint a külső körülmények mindig kedvező volta, nevezetesen pedig az előkelő állás, melyet már ifjúkorától fogva betöltött, magyarázzák Hirsch feltűnő sikereit. Már nevelése is igen szerencsés körülmények közt ment végbe: a talmudba s a zsidó irodalomba kitűnő tanítók avatták be. Majd a bonni egyetemen töltött egy évet, hol későbbi hírneves ellenfeléhez, *Geiger* Ábrahámhoz szoros baráti kötelék fűzte. De már 22 éves korában *oldenburgi* tartományi rabbi lón, mely állását később az em-

deni, utóbb a *morvaországi* tartományi rabbisággal cserélte fel. Itt, Nikolsburgban, azonban éppen zsidó részről gőrdítettek számos akadályt tervei elé, melyeket nem tudván végkép elhárítani, 1851-ben a *M. m. Frankfurtnban* 11 férfi által alapított »Israelitische Religionsgesellschaft« meghívását fogadta el, melynek élén élte végeig maradt meg. Alatta a község minden irányban felvirágozott; egyletei, iskolái ma is mintaserüek.

Irodalmi működése több irányra, bár nem egyforma becsü művekben, terjed ki; leghelyesebben 3 korszakot különböztethetünk meg benne. Az *első* azokat a munkáit foglalja magában, melyek főleg dogmatikai s vallásbölcseleti tartalmuakscélzatuak. Ide tartoznak legfontosabb művei: *Neunzehn Briefe über Judenthum von Ben Usiel* (1836.) és *Choreb, Versuche über Jissroels Pflichten in der Zerstreuung* (1838), melyekkel az esztelen reformtörekvéseket akasztotta meg; sajnáljuk, hogy e küzdelmek folyamát bővebben ismertettünk s a nevezett munkák behatóbb méltatását e lapok szűk tere meg nem engedheti. — A *második* korszak kiválóan polémikus irányú iratokat produkált, melyek közül kiemeljük az *Erste Mittheilungen aus Naphtalis Briefwechsel* (1839.) és *Zweite Mittheilungen aus einem Briefwechsel über die neueste jüdische Literatur* (1844.) cziműeket. Ide tartoznak nagyrészt az általa alapított és 1854—1870. fennállott *Jeschurun* című havi folyóiratban közzétett dolgozatai is. — A *harmadik* korszak szorosabb értelemben vett tudományos működését öleli fel, melynek gyümölcse főleg néhány bibliai könyv magyarázattal ellátott fordítása volt; nevezetesen a *penta-teuchusé* (1867—1878.), a *zsoltárkönyvé* (1882—1883.), a *példabeszédek könyvéé* és az *Atyák mondásaié* (az utóbbi kettő az újabb *Jeschurun* 1884-iki s köv. évfolyamaiban). E harmadik csoportbeli munkái nem állnak a tudomány magaslatán; de nem is ez volt tulajdonképeni céljuk; szerzőjük nem annyira olvasóinak eszére, mint inkább szívökre akart e műveivel hatni; ő bennök a bibliából kiindulva a zsidó világnézetet, a zsidó élet normáit akarta megalkotni.

Eme sokoldalú irodalmi tevékenység, melyhez még számos apróbb dolgozat, röpkeirat és véleményes jelentés járul, nem akadályozta őt abban, hogy, miután a vakon újítóktól kiinduló veszedelmet elhárította — és bizonyára ez volt életének legnagyobb tette — bővebben jellemzett elvi tévedésének a gyakor-

latba átvivésén ne fáradozzék. A községből való kilépés eszméjét legelőször a Jeschurunban pendítette meg a hatvanas évek közepén, 1872-ben pedig felhívással fordult híveihez, melyben felszólítja őket, hogy egy »kilépési törvény« kieszközlése végett a porosz képviselőházhoz benyújtandó kérvényéhez csatlakozzanak. — Ugyanez ügyben két külön röpkéiratot is irt, de személyesen is utána járt a fáradhatatlan férfiú kérvénye elintézésének, a mi 1876. júl. 28-án, reá nézve kedvező értelemben, meg is történt.

Röviden választhatluk csak a küzdelmekben és győzelmekben, munkában és dicsőségben egyaránt gazdag, de egy nagy tévedéstől sem ment életet.

Tanuljunk tévedéséből is és kérjünk áldást emlékére a mi körünkben is.

ALFA.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A berlini rabbi-egyesület.

A németországi rabbi-egyesület központi választmánya — Central-ausschuss des Rabbinerverbandes in Deutschland — melyről a boroszlói közgyűlés, tehát 1887. július óta nem hallottunk semmit, ez év január első két napján tartá Berlinben gyűlését. Résztvettek a következő rabbik: *Bamberger Königsberg*ából, *Guttmann Hildesheim*ből, *Joël Boroszló*ból elnök, *Maybaum* Berlinből, *Rahmer* Magdeburgból, *Ungerleider* Berlinből, *Vogelstein* Stettinből, *Werner* Danzigből.

A szöbe hozott tárgyakról és határozatokról röviden a következőkben adunk hirt.

A németországi rabbik állása nagyrészt biztos alap nélkül való megválasztásuk módja, a fölmondás, a nyugdíj hiánya, az özvegyek és árvákról való gondosság bizonytalansága élénk megbeszélés tárgyat képezte és azt határozták, hogy a közgyűlésnek javaslatot tesznek nyugdíjpénztár alapítására szolgálatra képtelen rabbik ellátására, úgy szintén segélypénztár alapítására rabbik özvegye és árvái számára.

A zsidó községi hivatalnokok adóját illetőleg, melyre nézve az eljárás Németországban nagyon különböző, határozatba ment, hogy az ügy tanulmányozásával egy hirneves jogászt biznak meg.

A talmud enciklopediájára, melynek megírását az utolsó közgyűlés elhatározta, nagyszámu rabbi jelentkezett mint munkatárs; az anyag szerkesztésére és kiadására bizottság szervezetett. Elhatározták egy zsidó ifjúsági lapnak is legközelebb megindítandó kiadását. Az ifjúsági isteni tisztelet rendezését illetőleg örömmel konstatáltattott, hogy ez üdvös intézmény egyre nagyobb tért hódít. A választmány helyesléssel fogadta, hogy a berlini zsidó község is a legrövidebb idő mulva életbe fogja léptetni.

A metszőknek adandó minősítvényi bizonyítvány szövege — német nyelven — megállapítottott.

A rabbi egyesület alapszabályai szerint a vallásos vita- és pártkérdések tárgyalása tilos. Az értekezlet most e § megváltoztatását ajánlja oly módon, hogy mindig a központi választmány fog eleve határozni arról, mely kérdések tárgyalandók egyáltalán és melyik nyílt és melyik zárt ülésben; a hozandó határozatok a tagokra nézve nem lesznek kötelező erejűek.

A zsidók vallásos és erkölcsi bajai és kedvezőtlen viszonyai általánosan és egyes országokban különösen szintén fognak ezentúl a tárgyalás anyagául szolgálni; a választmány ezért népszerű röpkéiratokat fog terjeszteni a zsidóság némely csekély fölmerülő ilyenmü kérdéséről.

A következő közgyűlés augusztus vagy szeptember havában lesz a közgyűlés helyéül kiszemeltetett Magdeburg, Lipcse vagy Cassel.

— f.

Magyar zsidók Jeruzsálemben.

»Jerusalem« czím alatt Palesztináról Luncz A. M. ott élő tudós férfiú szerkesztésében egy évkönyv jelenik meg, a mely héber és német nyelvű értekezéseket és cikkeket közöl a szent föld hajdanáról és jelenéről. A vállalat, mint minden zsidó irodalmi vállalat, anyagi nehézségekkel küzd, úgy hogy az 1881-iki évfolyamot csak a hét szent számu év lefolyása után követhette a második, pedig mind gyönyörű héberséggel irt tudományos értekezései, mind pedig a szent földön élő hitsorsosaink helyzetét ismertető cikkei és javítására czélzó propozíciói nagyérdeműek és minden jámbor és művelt hitsorsosunk figyelmére méltók. Mi az érdekes két kötetből csak a bevándorolt magyar zsidókra vonatkozó adatokat akarjuk kiemelni, a melyek érdekességükön kívül ránk nézve tanulságosak is. Az adatok csak a jeruzsálemi hitközségre vonatkoznak, mert más városokban kevés bevándorolt askenázi zsidó lakik.

Jeruzsálem 13,920 zsidó lakosa származás szerint két hitközséget képez: egy szefárd és egy askenázi hitközséget. A szefárd község 7620, az askenázi pedig 6660 lelket számlál. Az utóbbihoz tartozó magyar zsidók száma 440, a kik a hazájukból befolyó könyöradományoknak egymás közt való kiosztása végett egy községet képeznek, intézvényeik egyébként a többi askenázi hitsorsos-

saikkal közösek. A magyar község, melyhez a perusim (= a chaszidim ellentéte) és a chaszidim egyaránt tartoznak, »a falak őrzői« (Sómré hachómóth) nevet viseli. Érdekes, hogy az osztrák község csak 30 taggal számlál többet és a chaszidokhoz tartozik, a miből világosan kitűnik, hogy az egész község *galicziai* származású.

1880-ig az összes perusim (az askenázi zsidók a chaszidim kivételével) közös elemi iskolákkal bírtak. Már az iskola neve »Talmud Tóra« mutatja, hogy tantervében a vallásos oktatáson kívül semmi más nem foglalt helyet. Az iskola tannyelve természetesen a bevándorlottak zsargonja, úgy hogy az ország nyelvének, az arab nyelvnek elsajátítására semmiféle alkalom nem volt. Montefiore Mózes, a szent föld nagy jóltevője, hetedik és egyszersmind utolsó otlétekor 1875-ben meggyőződés, hogy a bevándoroltak főképen az ország nyelvének nem-ismerése miatt nem boldogulhatnak, nagylelkűen felajánlott egy meglehetősen összeget, hogy egy tanító alkalmaztassék, a ki az iskolákban naponként egy órán át tanítsa az arab nyelvet. A község rabbijai és előljárói elfogadták az ajánlatot, és 1879-ben már ki is szemeltek egy istenfélő jámbor embert e czélra, midőn egyszerre nagy ellenkezés támadt a szándékolt újítás ellen. A láрма oly nagy volt, hogy a terv dugába dőlt és megmaradt minden a régienél. Ezen eredmény azonban nem nyugtatta meg a magyar községet, hanem ősi szokás szerint kivált a községből; nehogy jövőben ilyen újítások veszélyének kitéve legyen, 1880-ban külön iskolát alapított, a melyben 41 gyermeket 6 tanító oktatott. Már félévi fennállás után az iskola, különböző okokból, a melyeket az évkönyv kiadója jobbnak lát elhallgatni, megszűnt. A hazájából ily czélra hozott erélyvel azonban a magyar község 1886-ban újra iskolát alapított és hogy mennyi sikerrel, mutatja azon tény, hogy 16 növendéke van. Ezen, a szent földön történt esemény is bizonyítékul szolgálhat arra, hogy a magyar zsidóságot nem vallásos eltérés szakasztja pártokra, ha ez egyáltalában bizonyításra szorít meg. Igaza lehet az évkönyv kiadójának, hogy az európai zsidók tömeges bevándorlásának az utolsó években egyik oka a menekülés az iskoláztatás elől, mégis feltűnő marad, hogy az »Eveline Rothschild« leány-iskolájában, a mely növendékeinek az oktatáson kívül számos előnyt nyújt, egyetlen egy magyar születésű növendék sincs, holott még bokharai is van három.

Egyebet az említettekén kívül nem találni Magyarországról; az alapítványok között ott található Bécs, Páris, Berlin, London stb. Megemlítendőnek tartom még, hogy dr. Schwarcz a Rothschild-kórház igazgatója, a ki Jeruzsálem egészségügyi állapotáról rettentő képet tár elénk, magyar ember.

Budapest.

BLAU LAJOS.

Tanügy.

A berlini rabbiszeminárium.

II.*)

Oly férfiak jellemzése, kik a közélet előterén működnek, igen kényes feladat s nagy óvatosságot igényel. Ez okból tartózkodással fogunk a szeminárium *tanárkarának* méltatásához, mely túlnyomóan ily férfiakból áll. Igy első sorban az intézet igazgatója, vagy mint ott nevezik, rektora, dr. *J. Hildesheimer*. E kiváló férfiúról, ki tudós és publicista, rabbi és tanár, számos egyetelnöke s a szentföldi zsidók segélyezésére megindított nemzetközi akció egyik főintézője egy személyben, bár e sokféle minőségében kifejtett munkássága nem egyforma becsü, sok mondani valóm volna még. Ámde egynémely irányban úgyis jellemeztük már s így elegendő lesz utalni arra, mint dolgozik e férfiú napestig a közjó érdekében. Levelezése talán az egész földkerekségre terjed ki; a német ortodoxiának s főleg a balszárnynak, azaz a mérsékeltbb, nem túlbuzgó iránynak ő a lelke. — Mint szónok sem tartalmilag, sem alakilag nem nyújt kiválót; de sőt valóságos kín elnézni, mint fogják el beszéd közben minduntalan másodperczeig tartó köhögési rohamok. Ennek daczára majd minden szombaton tart beszédet, majd az Adasz Jisrael (az orth. község) templomában, majd a Béth-hamidrásban. Beszédei sajtáságos átmenetet képeznek a hajdani derásá és a modern hitszónoklat között; hallgatói bizony-bizony elszeretik őket bliczczelni. — Az intézeten a talmudot adja első a felső csoportban heti 6 órában. Mint talmudtudóst ám itélik meg mások, hivatottabbak; én csak előadásáról akarok annyit megjegyezni, hogy nem épen példaszerű s ebben a tekintetben a mi intézetünk

*) Az első közlemény homlokán (fent. 52. l.) tévedésből kimaradt az I.

sokkal szerencsésebb. Az előadott kérdésnek ritkán adván meg világos képét, nem is igen szeretheti áttekintést az egészről; azonfelül hallgatóit túlterheli saját és idegen gyártmányú agyafúrt kérdésekkel és szörszálhasogató magyarázatokkal.

Nem válhatunk el ezen oly sok tekintetben érdekes egyéniségtől a nélkül, hogy utólagosan mint embert is ne rajzolóknak még pár vonásban. Hallgatóit külömbiség nélkül úgy szereti, mint saját gyermekeit, a mit számtalanszor bizonyít be tetteivel; viszont a hallgatók is hálás tisztelettel és szeretettel környezik, a mi külsőleg abban is nyilatkozik, hogy Purimkor s születése napján ajándékkal lepik meg. De ha Hildesheimer atyja hallgatóinak, úgy mintegy 5 évvel ezelőtt elhalt neje még sokkal inkább volt anyjok; szeminarista soha sem hiányzott asztalánál s közös vendégségek napirenden voltak. Az idén is Chanukka és Purim alkalmából a rektor fényes estélyre gyűjtötte maga köré az összes hallgatókat.

Kivüle a tanárkarnak még 5 tagja van, kiknek bemutatásában ábecze rendben haladunk.

1. Dr. Jakob *Barth*, a berlini egyetem nyilv. rendk. tanára, bádeni származású, szegény szülők gyermeke. Berlinbe kerülén, Hildesheimerhez szorosabb viszonyba lépett, ki csakhamar felismervén benne a nyelvészeti tehetséget, orientalistának képezette ki s aztán lányát nőül adta hozzá. »Frau Professor Röschen« — ez nejeének családi neve — szeminarista körökben rendkívül népszerű személyiség; nem is csoda: ritka szellemes, lekötelező nyájasságú nő, ki előzékeny szívességgel fogadja férje hallgatóit. — Barth prof. az intézeten első sorban exegézist és héber nyelvtant, azonkívül pedig vallásfilozófiát ad elő. Ily tárgybeosztás helyes vagy nem helyes voltáról kinek-kinek meglehet a maga egyéni nézete, de Barth prof.-nál bizonyára nem volt az szerencsés. Ő szellemes ember, de nem filozofus. A bibliamagyarázatban természetesen konzervatív álláspontot foglal el s emendációtól őrizkedik; az arabsnak ellenben etimologiai s lexicografiai tekintetben nagy, talán túlságos befolyást enged. — Barth kitünő linguista, ki aránylagos fiatalsága daczára — a harminczas évek közepén van — az összes sémi nyelveknek, beleértve az assyrt, alapos ismerője. Egyetemi előadásai rendkívül érdekesek és tanulságosok s a szeminaristák nagy számmal hallgatják. A berlini egyetemen a sémi nyelvek négy tanára között

kétségtelenül a legderekbabb. Jelenleg nagy munkát rendez sajtó alá, mely a névszót tárgyalja az összes sémi nyelvekben. — A szeminariumon még különféle egy óras (privatissime) kollegiumot szokott tartani; az idén a téli félévben a fönicziai feliratokról, nyáron pedig a targumról olvasott. A hallgatók szellemi fejlődésére Berliner mellett ő gyakorolja a legnagyobb befolyást; innen van, hogy a legtöbben egyetemi tanulmányul a linguistikát választják. Mint ember, igen szeretetreméltó; hallgatóival szívesen közlekedik, tanácssal, utbaigazítással örömet szolgál. A mit vallásos dolgokban tanusított állítólagos kétszínűségéről mondanak, nem egyéb merő koholmánynál; ellenkezőleg benső vallásossága, bár nem vakbuzgó ember.

2. Dr. Abraham *Berliner*, a zsidó tudomány egyik ismert művelője, poseni születésű, a szó szoros értelmében autodidakta. 1865-ben megjelent kritikai Rasi-edíciójával hírnevet szerzett magának s ugyanakkor megkapta a tudori czimet honoris causa. Az intézetben ő a tanárkar jegyzője s egyuttal könyvtárnok is; főtárgya a zsidók története s irodalma. Mint Németországban a legtöbb tanár, előadásait úgy diktálja, a mi meglehetősen unalmas volna, ha nem füszerelné igen elmés s tanulságos megjegyzésekkel, melyekkel a hallgatók figyelmét számtalan fontos s érdekes kérdésre hívja fel. Műveire s a zsidó irodalomban kifejtett sokoldalú tevékenységére igen büszke s gyakran s örömet utal munkáira; különösen pedig az olaszországi könyvtárakban tett többszörös kutatásairól szeret beszélni. Ezekről hallott alkalmasint az, a ki őt szerföltti hiúsággal vádolta (M.-Zs. Szemle V. 242.); de fölöslegesnek tartom bizonyítani, hogy az illető ez állításával messzire vetette el a sulykot. — Berliner tanártársával, Hoffmannal együtt zsidó tudományos folyóiratot szerkeszt, mely »Magazin für die Wissenschaft des Judenthums« czímen évnegyedint jelen meg. De Hoffmann voltaképp csak névleges szerkesztőtárs; tényleg Berliner egyedül igazgatja a lapot. Nem érzem magam hivatottnak őt, mint tudóst megítélni; de általánosságban megjegyezhetni annyit, hogy ő inkább reproductív tevékenységet fejt ki, a mennyiben a könyvtárak lomjából sokszor fontos kéziratokat keres elő, melyeknek a zsidó tudomány nem ritkán nagy hasznát veszi. 1873. óta hétszer volt Rómában s az ottani könyvtárakat át meg átkutatta már; büszkén emlegeti, hogy a Vaticana, a pápai könyvtár, összes műveinek bekül-

désére kérte fel. Munkáiból kiemelendő az Onkelos targumának új kiadása, melynek első kötete az 1577-ik évi sabbionetai kiadás alapján adja a targum szövegét, míg a második kötet, terjedelmes és nagybecsű bevezetést és jegyzeteket tartalmaz. — Mint zsidó, mély, mondhatnám megható vallásossága, de nem türelmetlen ember, mit az is bizonyít, hogy dr. Rosenzweig hazánkfiával, e nagyközség egyik kitünő rabbijával, sürü érintkezésben áll. Ellenben dr. Maybaumtól széles örvény választja el úgy őt, mint Hildesheimert. Az orth. község templomának Berliner az elnöke (Synagogenvorsteher) s mint ilyen sóha, de soha sem mulasztaná el a templomot reggel s este felkeresni. Hildesheimert rabbi-funkcióiban itt-ott helyettesíteni szokta. — A hallgatókkal szívesen érintkezik, s örömmel vállalja el a fáradságot, hogy tudományos szárnypróbálgatásaiban segédkezősökre legyen. — Berliner ritka becses könyvtárt nevez magáénak. A legtöbb zsidó s számos keresztény tudóssal állandó összeköttetésben áll; külön kiemelem, hogy az utóbbiak körében nagy tekintélynek s kedveltségnek örvend.

3. Dr. Salamon *Cohn*, egyik berlini konzervatív fiók-hitközségnek rabbija (az u. n. Potsdamer Viertelben) s a szeminariumon az elméleti homiletika tanára. E tárgyat — miért miért nem — igen kevesen hallgatják; tán hogy methodusa nem célirányos. Az idén a midrás alkalmazásáról a hitszónoklatban olvasott; ennek ő valóságos mestere. Kitiunik igazán fényes német stílusa s ragyogó nyelvezete által; szónoklatai is inkább ezen, semmint tartalom tekintetében tűnnek ki.

4. Dr. Hirsch *Hildesheimer*, a rektor fia, az intézetben a második templom korabeli történetet s a Palesztina geográfiáját adja elő. Maga is a szeminariumban végezte héber tanulmányait; azonkívül igen jól ért görögül. Nagyobb munkát eddig egyet irt »Beiträge zur Geographie Palästinas« czímen (Berlin, 1886.), melyről a kritika általában elismerőleg nyilatkozott. Előadásai nem nagy frequentitásnak örvendenek, pedig érdemes őket meghallgatni. A hallgatók körében, kikkel a szó szoros értelmében baráti viszonyt tart fenn, igen kedvelt személyiség; nagyobb befolyást reájuk azonban nem gyakorol. — Hirsch Hildesheimer szerkesztője a *Jüdische Presse* című hetilapnak, mely kétségkívül az összes német felekezeti lapok legderekbabbika. Orthodox, de nem tulzott, álláspontját nyíltan s becsülettel védi meg s nem ad

helyet a sok lokális s vidéki tere-ferének. Állandó levelezői vannak Európa összes fővárosaiban (Budapesten is), azonkívül Jeruzsálemben, Alexandriában s New-Yorkban. A gondosan szerkesztett lapnak havi periodikus mellékletei is vannak; ilyen az »Israelitische Lehrer und Cantor« és az »Israelitische Monatschrift« című kisebb tudományos folyóirat, melyet a most bemutatandó

5. Dr. Hoffmann Dávid hazánkfia, a talmud, a decisórok és a pentateuchus-magyarázat tanára szerkeszt. Maybaummal együtt Pozsonyban végezte gimnáziumi tanulmányait; mindketten Hildesheimernek is voltak tanítványai s Hoffmann még most is nem szól róla másképp, mint tanítójáról. Ezt az éles eszű, szellemes talmudistát s kritikust mint tudóst megítélni nincs se tehetségem, se kedvem; csak utalni kívánok számos, különösen a pentateuchusra, a misnára s a midrásra vonatkozó dolgozataira s munkáira, melyek mint legújabb, »Zur Einleitung in die halachischen Midraschim« (Berlin, 1888.) cz. műve is a tudományos világban nagy becsben állanak. Szakmájának ritka alapos ismerője; rendkívül szorgalmas ember, a szemináriumon neki van legtöbb (15) órája; ezenkívül a Sasz-Chevrában naponként két órát ad elő. Mint tanár, nem válik ki; a talmudot az alsó csoportban adja elő s bár Rasi s a Tószafothon kívül a későbbi autoritásokat is tekintetbe veszi, mélyebben nem hatol be a tárgyba. Az exegézisben természetesen a pentateuchus forrásait kutató kritikának ellensége; ennek híveit hévvel, nem ritkán gúnynyal támadja meg. A hallgatók közül csak néhányat köt hozzá bensőbb viszony. — Mint már említve volt, a Magazinnak szerkesztőtársa és az Isr. Monatschrift kiadója.

Szinte fellélekzem, hogy munkám e részén átestem.

Itt, e tisztán személyes téren volt legnagyobb a veszély, itt lehetett legkönnyebben botlanom. Ám ennek tudata ki nem zárja, hogy tényleg tévedtem, hogy igazságtalan voltam.

De ha figyelemmel kísértél, szives olvasó, rögzös utamon, a száraz szavakat kíséző egy hang, a hálás szeretet és tisztelet hangja volt tanítóim iránt, el nem kerülhetette figyelmedet. Hadd ragadjam meg tehát a kínálkozó alkalmat, hogy szívem mélyében érzett hálás köszönetemet kinyilvánítsam berlini tanítóimnak szives jóvoltukért, melyet irántam mindenha tanusítottak.

Az elégikus hangulat, mely ime erőt vett rajtam, épen alkalmas arra, hogy a szeminárium *tantervére* vessünk egy pillantást. Hallgattam künn talmudon, decisórokon s midráson kívül grammatikát, exegétikát, homilétikát, filozofiát, filológiát, históriát s talán még egyebet is; s szeretem hinni, hogy együtt éreztem kollegáimmal, ha nem ritkán szerfölött súlyosnak találtam a tudomány igáját. Mégis sokszor óhajtottam, vajha még néhány a tudományra készülőnek szükséges és a szorosán vett theológiába bevezető tárgyat hallgathatnék — cserében másokért. Emlékezzünk most vissza, hogy a szeminárium fennállásának első idejében Hildesheimer legfőlebb elemi készülségű tanulókat is befogadott intézetébe. Azóta a szeminárium nagyot fejlődött: jelenleg csakis érettségi bizonyítvány s az alapszabályokban körülírt héber felvételi vizsgálat alapján juthatni be. Mióta pedig — főleg 3 évvel ezelőtt — a tanulók száma tetemesen megnövekedett, két csoportot alakítottak: az elsőkben főleg minél nagyobb anyag átvételére, a félévben pedig a tananyagra való minél mélyebb behatolásra törekednek. Azonban ez az elválasztás csak a talmudot s az exegézist illetőleg van szigorúan keresztülvéve s az előbbire nézve külön megjegyzendő, hogy azt az újonnan belépőknek legalább egy félévig okvetetlenül az alsó csoporttal kell hallgatniok.

Ha a tantervet a mi intézetünkével hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy nálunk mind a tárgyak, mind a tanórák száma nagyobb az alsó, mint a felső évfolyamokban, míg Berlinben ép ellenkezőleg áll a dolog, különösen a hivatalos tanrend szerint, mely azonban épen nem irányadó. De egyáltalán véve is nagyobb nálunk a tárgyak s órák száma, mint a berlini szemináriumban. Ez részben onnan van, hogy künn kellő tekintettel vannak a hallgatók egyetemi tanulmányaira s úgy iparkodnak, hogy a késő délelőtti órákban, a mikor az egyetemen a tanulók által leginkább frequentált előadások tartatnak, a szemináriumban ne legyen óra. Megjegyzendő ezenkívül, hogy a talmudot kivéve voltaképp egy tárgy sem köteles, csakhogy uzus, miszerint a talmud mellett mindenki hallgatja Barthnak és Berlinernek legalább egy-egy kollegiumát. A teljes tanszabadság ez elve nézetünk szerint ilyféle szakintézetben nincs helyén; s tényleg előfordul, hogy egyesek akár négy féléven át nem hallgatnak oly fontos tárgyat, a minő pl. a decisórok. Viszont üdvösnek tartjuk azt a beosztást,

hogymint minden tárgy, úgy a talmud is egyszerre csak egy órában adatik elő.

A tanév, mint ez egyetemen is, nagyobb szünetek által két félévre van osztva. A téli félév kezdődik chesván hó 1-jén s tart Purimig, illetőleg Adár végeig; a nyári félév tart Ijjar 1-től Ab hó 9-ig, illetőleg áb végeig. A nagy szünetekben Hoffmann privattissime ad elő talmudot. Mint minden berlini iskolában, az előadás nyáron már reggel 7-kor kezdődik.

Végül a tanári kar, a tantárgyak s órák könnyebb áttekintése végett a következő táblázatot adjuk, mely első sorban a mult 1887/8-iki tanévről vonatkozik.

Előadó tanár	Tantárgy	Heti óraszám			
		a téli félévben		a nyári félévben	
		alsó csop.	felső csop.	alsó csop.	felső csop.
J. Hildesh.	Talm. stat.	—	3	—	3
—	Talm. curs.	—	3	—	3
Hoffmann	Talm. stat.	4	—	4	—
—	Talm. curs.	3	—	3	—
—	Decisor ¹⁾	5	5	5	5
—	Pentat. ¹⁾	2	2	2	2
—	Pentat. ²⁾	1	1	1	1
Berliner	Történet	2	—	2	—
—	Kéziratok ³⁾	—	2	—	—
—	Források ⁴⁾	—	—	—	2
Barth	Exegézis	—	2	—	2
—	Grammatika	2	—	2	—
—	Főnicz. nyelv	—	1	—	—
—	Targum	—	—	1	1
—	Filozofia	—	1	—	—
H. Hildesh.	Történet ¹⁾	2	2	2	2
—	Geografia ¹⁾	2	2	2	2
Cohn	Homiletika ¹⁾	1	1	1	1
Összesen		24	25	25	24

¹⁾ Közösen mindkét csoportnak.

²⁾ A pentateuchusnak halálkhai szempontból való magyarázata.

³⁾ Jüdische Handschriftenkunde.

⁴⁾ Quellen zur Geschichte der Juden.

Az alsó csoportban tehát előadatik 10—11 tárgy heti 24—25 órában, a felsőben 11—22 tárgy ugyancsak 24—25 órában. Ezzel szemben a budapesti szemináriumban az első két évfolyamban 15 tárgy adatik elő heti 28 órában, a 3—5. évfolyamban pedig 14—7 tárgy 27—18 órában.

Rendszeres vizsgálat a felvételin kívül még csak az elbocsátás előtt van. E képesítő vizsgát a hallgató többszörre s tetsszerűségi időközökben, de mindig meghatározott mennyiségű anyagból teheti le. Ha ez a beosztás nem is helyeselhető minden tekintetben, még sem tagadhatjuk, hogy az anyag részletes s alapos megismerését s betanulását nagyban elősegíti. — Talmudból négyhetenkint »repetíció« tartatik, a mit kétszer egy félévben Barth és Berliner is meg szokott tenni. Jellemző, hogy míg az előadások látogatásában némely hallgatók nem egészen pontosak, e vizsgálatokról, melyek nézetünk szerint tökéletesen pótolják a nálunk szokásos kollóquiumokat, csak ritkán maradnak el egyesek.

Mára félbeszakítom ismertetéseimet, a türelmes olvasó bocsánatát kérve, ha hosszasan tartóztattam.

Iparkodni fogok tanulmányomat egy harmadik közleményre nyel befejezni.

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

KÜTFÖK.

174. sz.

A nagy-kanizsai hitközség történetéből.

Részles kiírás.

T. N. Zala Vrgyének 839-iki 2-ik és 14-ik Sep. tartott kfs. gy. Jkönyv. 2550.

A Nagy mtgu m. kir. H. Tanács Kanizsa m. város községének több rendbéli leg-felsőbb helyre is tett folyamodásaik érdemében, — mely szerint, ezen megye, tavalyi Jan. 15-i köz Gyűlésén hozott végzése, mint állittása szerint, a közte, és az ottani zsidóság között fenforgó panaszokra ki-adott leg felsőbb rendeletekkel összevitköző ellen, szükséges orvoslásért esedezik, — ugyantsak m. e. November 5-i köz Gyűlésben hozott leg felsőbb helyre fel terjesztett végzésére a Megyének, ő cs. kir. felsége kegyelmes kir. rendeleténél fogva következendőket méltóztatott határozni.

a 4-ik pontban sérelemképen fel hozott azon megyei végzés alol, mely szerint a kebelebeli Czéhnek a zsidó mesteremberekk bévételére, sőt azok keresztény Legényekk adására is köteleztettek, felmentetvén az e' részben 804 e. 10 br. 21-ől 12384 és 1823-ik e. febr. 28-ik 2746 sz. alatt ki adott rendszabályok, melyek értelmében a zsidó mesteremberek ugyan magok sorsabeli Legényekkel is tizhetik, 's a' hol többen vannak, ott czéhet is alkothatnak, keresztény Legényeket azonban és tanuló Inasokat semmi esetre sem tarthatnak, szorosan tartassanak meg, végezetre, — miután

a 6-ik pontban elől adott panaszra nézve tett vizsgálatból kivilágosodna, hogy a' Kanizsai zsidóság petsétjén ugyanazon czimmer, mely a' község petsétjén látható, t. i. egy fejű sas kiterjesztett szárnyakkal találtaik, a' zsidóság ezen petséttel való további éléstől tiltasson el.

— — — ezen kir. rendeletéről az illető Irományok vissza-rekesztése mellett, a megyét m. é. november 5. köz Gy. 2605 sz. alatt kelt felirása folytában, a tellyesittendők tellyesítése végett, legfölsőbb k. kir. parantsbol értesitti f. e. Julius 23-áról 24990 sz. a.

Végzés: Minthogy a' jelen Intézményben Kanizsai város Tanácsának leg-fölsőbb helyre be-adott folyamodására a' megyének tudtára adott határozatok közt több ollyas pontok is foglaltatnának, melyek eránt a

megyei köz gyülekezetnek intézkedni szükséges volna, azért is a' jelen Intézmény ezuttal tsak föl olvastatván, a' további végzések létele a' legelső köz gyre elhatározatik.

1839 esztendei November hó 4-én folytatva tartatott Tettes Nemes Zala Vrgye köz Gyülekezetében, ezen k. k. Parantsolat republicáltatván

Végeztetett:

— — — — ugy továbbá, hogy a keresztény mester legényekk megtiltassék az: hogy a' midőn ők önkényessen a' zsidó mester embereknél szolgálatba lépni kívánnak, oda menni ne merészeljenek, magával a' közigazsággal tsak azért is, hogy ez által ezek a' legbiztosabb, s' legigazságosabb szerzehetési módtól, és szorgalmok méltó gyümöltse szedhetéstől elzárattassanak, s egyedül a keresztény mester embereknél, s tán öltőbb bérért dolgozni kintelenitessenek akkor, a' midőn a' zsidóknál több bért kereshetnének, egyenesen ellenkezne, és magokkal a' természeti jogokkal, hogy kiki maga jobb sorsán 's előmenetelén minden a' Törvény által nem tiltott módon munkálódhasson, szinte öszve ütökzö, — ugy végre, hogy a' zsidó közönségesek a Petsét tartás elültassék, akkor, a' midőn ők még az 1787-ik Esztendőben kiadott, és folyamodásukhoz mellékelt felsőbb határozatnál fogva a' magok közti kissebb ügyeikk, s belső viszonyaikk és vallási szertartásaikk elintézésére, árva 's egyéb pénzeik kezeltésére, különös Elöljárókk választására, 's tulajdon Petsétjeikk is tartására, — mely Petsét amugy is a' Hazai Törvények által értett köz hiteli Petsétnek ugy se tartatik, — felhatalmasítás ezek gyakorlásában 's tulajdon Petsétjeikkel való élésben szakadatlan, 's háborgatás nélkül benne való; — egyenesen az ezen Intézet Levélben oly sokszor felhivott gyakorlati Joggal ellenkezne, — de külömben a városi Tanács és Zsidó Község Petsétje közt nem tsak a' czimmerre tekintve, hanem a német körirást is figyelmeztve a' legszembetűnőbb különbség volna, e szempontból tehát a fentebbi k. Intézmény határozatát a' megyei RR. az örökös szerződéssel, és a' zsidóság részére harezoló gyakorlattal ellenkezőnek látván, a nagy m. k. Helytartó Tanács meg fog kéretetni, hogy a' megyei végzést az elszámlált pontokban továbbá is a' maga erejében hagyni, 's a' zsidóságot Petsétjével mellynek körirása mindazáltal a Hazai 's Törvény nyelvére lézen által teendő, — való élésben megtartani méltóztassék.

Nagy-Kanizsa városa levéltárából közli

NEUMANN EDE.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Jahresbericht des jüdischen theologischen Seminars. Vorangeht: Ein Wort über die Mechtilda des R. Simon», von Dr. J. Levy. — *Isidore Loeb*. La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne. (Extrait de la Revue de l'Histoire des Religions). — *Monatschrift für Literatur und Wissenschaft des Judenthums*. Herausgegeben von Arthur S. Weissmann. Erster Jahrgang. Erstes Heft. Wien (Jahres-Abonnement 6 fl. ö. W.). — Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Szerkesztők: Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. 4. füzet.

Schurz Károly az antisemitizmusról. New-Yorkban a mult év végén fölvattak egy egyszerű jótékony intézetet gyógyíthatatlan betegek számára, a melyet az elfelejtethetlen nagy emberbarát nevérol Montefiore-Home-nak neveztek. A fölvatásnál *Schurz Károly*, a német származású híres államférfiu, tartott beszédet, melynek legkimagaslóbb részét az antisemitizmus elkarhoztatása képezte. Abból indulván ki, hogy az amerikaiak különösen büszkéek lehetnek iskoláikra és kórházaiakra, melyek mind egyszerű polgárok hazafias bőkezűségének köszönik létesülését, így folytatta beszédjét: »E tekintetben Amerikában a zsidók épanynyit tettek, mint akármilyen polgári osztály, sőt — ismétlem a mit már sokszor másutt is mondtam — számukhoz képest aránylag sokkal többet tettek ők. Annál inkább ismétlem ezt most, mert az imént alkalmam volt — németországi tartózkodása alatt — az ugynevezett »antisemita mozgalom« eredetét, jellemét és céljait megfigyelni. Oly mozgalom ez, melyben a fanatizmus és üldözés sötét szelleme bántalmazza a 19. század fölvilágosodását, mely a legostobább balitéletekhez, a legelvakultabb szenvedélyekhez fordul, melynek igazságtalansága megsérti a méltányosságot és illem érzékét, s melynek gyávasága minden önmagát becsiló embernek megvetését fölidézi. Ezen mozgalommal szemben, mely évek óta izgalomban tartja Európa országait és még az óceánon túl is, a mi partjainkra vetette árnyékait, örül az emberi szív a Montefiore-Home elnökének azon mondására, hogy jelen intézet Izraél legszegényebbjei számára van alapítva ugyan, de semmi emberi lényt nem utasít vissza vallása miatt. Fogja

meg a dühöngő antisemitát kezéinél, mutassa neki a zsidó pénz. zsidó munka, zsidó közszellem, zsidó jótékony és odaadás által megalapított és fenntartott kórházakat, árvaházakat és szegényiskolákat és szóljon így hozzá: »Ha van még betegek, aggyastántok, gyermektek, kik másutt nem találhatnak segílyt, itt nálunk van hely számukra, tárt karokkal fogadjuk.« Mit felelhet erre az antisemita? Nem, nem, ezen mozgalom nem tarthat sokáig, szégyenletesen el kell vesnie, gyalázatos sirba utalják az emberi természet nemes ösztönei épügy, mint a kor civilizációja.«

A ghetto Florenczben megszűnik. Január 14-én huszonhét házat sajátítottak ki összesen 311,450 lira értékben, helyöbbe széles forgalmi ut lép.

Palesztinában orosz zsidók eddig csak három hónapig tartózkodhattak; most a szultán ezekre nézve is minden korlátozást megszüntetett és csak a tömeges bevándorlás marad ezentul is tiltva.

Zsidók külföldön. Dr. Löwenberg eszásári kormány-tanácosos *Berlinben* a fizikai-technikai birodalmi intézetnek második igazgatójává nevezetett ki. — Dr. Berger Emil, magántanár Grázba »Adalékok a szem anatómiájához« cz. művével a párisi akadémia Monthyon-díját nyerte. — Coralie Cohen asszony a francia becsületrend lovagjává nevezetett ki. — Sonnino-Sydney az olasz pénzügyminiszterium államtitkára lett. — Ascoli a híres nyelvész az olasz szenátus tagjává lett. — Worms Henrik báró Londonban titkos tanácsossá nevezetett ki; Angliában ez a második eset, hogy zsidó ily kitüntetésben részesült, az első az elhunyt Sir Jessel országbíró volt. — Loewy Mór a párisi obszervatorium aligazgatója, az angol asztronómiai társulattól kiváló tudományos munkálataiért nagy arany érmet nyert.

Berlin zsinagógái. Németország fővárosában összesen 20 zsinagóga van, melyek közül csak kettőben fér el több 1000 embernél; valamennyi összesen 8000 férfi és nő számára ad helyet. Ezzel szemben a zsidók száma 75,000. — Enek kapcsán egyuttal megemlítjük, hogy hitoktatásban részesül mindössze 2200 gyermek, ellenben 9000 iskolálgató zsidó gyermek, tehát nem kevesebb mint 85°/_o, minden hitoktatás nélkül marad.

A párisi rabbi szeminárium részére a képviselőház az idén is megszavazta a szokott 22000 frank évi segedelmet, valamint a zsidó hitközségi alkalmazottak számára is 158,900 frankot.

Szerbia zsidó községei. Szerbiában az új alkotmány következtében a zsidók teljesen egyenjogusítottak s így tartózkodásuk a vidéken, mely eddig csak türetett, ezentul jogos lett. A zsidók létszámáról a vidé-

ken a következő megbízható adatokat közölhetjük: lakik kerekszámban Jozovedáciban 200 zsidó lélek, Sabáciban 250, Szemendriában 100, Leskováciban 100, Nisben 1200, Piroban 1000. Magában Belgrádban 3000 zsidó lakik; itt tanítóképző-intézetet is tartanak fenn egy év óta, mely 2500 frank évi járulék és 5000 franknyi alap fölött rendelkezik.

A Törvényhatósági Naptár, melyet *dr. Toldy László* 1889-re szerkesztett, Tisza, Orczy, Szapáry, Földváry, Ráth, Kamermayer, Gerlóczy és Kada arcképeivel diszítve megjelent. Az általános ezimtár közli az uralkodóház névsorát, az összes udvari hivatalokkal, az összes kormányzó hatóságokat és pedig egy a közösek, mint a hazaiakat, valamennyi intézménnyel, melyek keretökbe tartoznak. A törvényhatósági ezimtár Budapest főváros közigazgatásának teljes és kimerítő képét nyújtja. A főváros után következnek a megyék, a törvényhatósági joggal felruházott, a rendezett tanácsú városok és a nagyközségek, végre a horvát hatóságok. A hasznos tudnivalók rovatán kívül jegyzéknaptár is van benne. A 472 lapnyi vászonba kötött naptár ára 1 frt 50 kr.

Uj felekezeti lap. Vonatkozással a berlini Jüd. Presse nyomán közölt ama hírünkre, hogy *dr. Mezey Ferencz* ügyvéd legközelebb felekezeti hetilapot indít, felkérte annak kijelentésére, hogy a tervezett felekezeti magyar lap kiadása egyideig függőben marad.

Zsidó statisztika. 1887 április 1-től 1888 ápr. 1-ig *New-Yorkban* 22,560 zsidó kivándorló érkezett, ezek között közei 15,000 *New-Yorkban* telepedett meg. — *Az orosz* hadseregnek 54,000 zsidó katonasága van; háboru esetén 135,000 zsidó hivatható be. — *Palesztinában* összesen 35,000 zsidó lakik a legújabb hírek szerint; ezek a következőkép oszlanak meg; Jeruzsálemben lakik kerekszámban 20,000, Jáfetben 6000, Tiberisban 3000, Jaffában 2000, Hebronban, Kaifában és Szidonban egyenként 1000, Akkában 150, Szikemben és Gázában egyenként 120. — *Bulgária és Kelet-Rumélia* lakosainak száma, mint a legújabb statisztikai adatok bizonyítják, összesen 3.154,375; ezek között van 2,326,25J bolgár, 60,700 török, 58,000 görög, 50,000 cigány és 23,400 zsidó.

Az olasz hadseregben több zsidó tölt be előkelő állást. Egy német felekezeti lap felemlíti *Ottolenghi* generálist és *Segre, Casini, Rovighi* és *Guastola* ezredeseket, kik közül az utolsó a morsalai ezredhez — mille eroi — tartozott és *Garibaldi* hadsegéde volt.

TUDOMÁNY.

A török zsidók életéből.

Kulturátörténeti adalékok a XVI. és XVII. századokból.

III.

Községi élet. Foglalkozás.

Alkotó elemek: romagniotá, askenázi, szefárd-zsidók. — Viszonyuk egymáshoz. — Név. — Nyelv: török, spanyol, héber. — Főrabbi. — Kahija. — Autonomia. — Községi alakulás. — Községi szervezet. — Ohákhám, dajján, parnász, gizbar, bizottságok. — Karaiták. — Községek a török birodalomban. — Adó, adókvetés. adónemek. — Kereskedelem, kereskedelmi czikkek, fattor, kambio, zabt, ipar, hivatalnokok.

A török birodalom zsidósága három elem vegyülete. A benszüllöttek, kiknek ősei már akkor is itt laktak, midőn még a görögök voltak a föld urai, ha nem is zömét, de magvát képezték a később oly nagyszámu török zsidóknak. Ők magukat *romagniotáknak* nevezték, mely név valószínűleg a török *rum* szóval függ össze s *görögöt* jelentene. Később hozzájuk járultak a, főként Németországból bevándoroltak, kik mindenütt feltűnést keltek nemcsak a nem-zsidók, de még az efféle látványhoz nem szokott benszüllött zsidók között is, talmudi jártasságuk s majdnem tulságos és asketizmusba menő vallásosságuk, főleg pedig külső viseletük: hajfürteik és hosszú, idegenszerű ruházatuk által.¹⁾ Talmudi tudományuk által domináltak ugyan a ritus terén, de társadalmilag beleolvadtak a romagniotákba, úgy hogy az *Askenázi* nevet alig lehetett hallani.

Sokkal élesebb volt az ellentét, melyet a spanyol zsidók képeztek. Mihelyt letelepedtek az országban, külön tömörültek

¹⁾ Basjáczi. Adreth Eljahu, p. 66.

s elkülönítették magokat nem-spanyol hitsorsosaiktól. Külön községeket képeztek mindenütt. Büszkén hivatkoztak *szezárd*, spanyol eredetűkre. Több ízben találjuk ellentétben felsorolva: romagnioták és szezárdok.¹⁾

Surlódások is előfordultak közöttük. A romagnioták betolakodott parvenüknék tartották s tekintették a spanyolokat, kik szegényül jöttek az országba, itt meggazdagodtak s most uralkodni akarnak fölöttük. Így hallunk egy romagniotát ez ellen panaszkodni s keserűen alkalmazta rájuk a szentírás eme versét: »S az idegen a te kebeledben, emelkedik fölfelé, fölfelé.« (Dent. 28, 43.)²⁾

De viszont a romagnioták is tulterjeszkedtek nem egyszer hatáskörükön, mi aztán alkalmat szolgáltatott a spanyoloknak, hogy visszaadják a kölcsönt. Midőn egy ízben a romagnioták akarták kivetni a spanyolokra az adót, ezek rájuk alkalmazták a próféta versét: »S Júda gyermekeit eladtátok Jáván — a görögök — gyermekeinek, hogy eltávolítsák határaikról.« (Joel 4, 6.) A romagnioták sértést láttak benne, hogy »Jáván« névvel illették őket s a tettes megbüntetését kívánták.³⁾

De nem mindig elégedtek meg ezen kölcsönös nyájaskodásokkal. Nem egyszer mellőznek, sőt sértegetnek agg és érdemes tudósokat, csak azért, mert idegenek. Így panaszolja Eliézer Maugara Ortaköjben⁴⁾ s több más esetet is találunk.

A nem zsidó lakossággal jó viszonyban éltek, legalább sehol sem találunk panaszt. *Jehúdi* néven nevezték a törökök, mely mellett használatos volt tréfás és gunyos értelemben *csifut*, mely a perzsa *dsehud*-nak »tahrif«-ja, népies elváltozása. Dsehud pedig jehud-ból származik. S nem mint Strausz, ki tudósnak magyarázza,⁵⁾ mi alapon, rejtélyes. Csufutkale régibb eredetű, mint mióta a Balkán népei ismerték e szót, mely különben is csak a törökök révén jutott hozzájuk.

A zsidók ismert alkalmazkodási képességüknél könnyen sajátították el a körültk lakó nép nyelvét s java részük beszélt törökül, bár a spanyol zsidók megtartották társalgási nyelvökül

¹⁾ Rp. II, 11. sz., 39. l.; 46. sz., 69 l. stb.

²⁾ U. o. I, 134.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ U. ott II, 19. sz., 16. l.

⁵⁾ M.-Zs. Szemle, IV, 179.

a spanyolt, mely még a vallásos életben is helyet tudott magának szorítani.¹⁾ A tanuvalomásokat a béth-din előtt héberül vagy spanyolul tették. De töröknyelvű tanuvalomásokat is találunk, igaz ugyan, hogy keveset s nem zsidók nevében idézve,²⁾ de meg kell fontolnunk, hogy Tráni itélőszéke előtt ugy szólván kizárólag spanyolok fordultak meg. Igen sok török szó, leginkább hivatalok s hivatalnokok s törvénykezési fogalmakat jelölők, egészen átment a héber nyelvbe s héber gyanánt él velök.³⁾

A héber nyelv kiejtésében kevés eltérésre akadunk. *š*-ban érezhető volt a dentális *T*. A karaiták a *š*-et *szt*-nek ejtették, mi Tráni szerint a görög nyelv befolyása (valószínűleg a *θ*-ra czéloz.) *š* = *szt*, szó elején *eszt*-nek ejtetett, bár az írásban elmaradt a megfelelő *š*.⁴⁾

A spanyol zsidók előtt természetesen teljesen ismeretlen volt a görög, míg a romagnioták, ha nem is tökéletesen, birták.⁵⁾

¹⁾ Rp. II, 39. sz., 58 l.

²⁾ **או זאבאל דאהוד אלדרמישלר בנינו אינדי אוימדי** (olv.: קנארי) o zevalli Daud öldürmíslér, benüm evimde konardı (Szegéry Dávid! megölték, az én házamba szokott_{szállani}). **יוקדה יוקאי באלאמוט יאנידה** Jokda jokari, Balamut janinda, bilírüme iki kisi öldürdiler Sari Miriadan (Oh nem, főlebb, B. mellett, tudomásom szerint Sari-Miriai egyén ölte meg). Rp. II, 35. sz., 54 l.

³⁾ **מוקטעה** = mukatta, ingatlan; **טיפטיש** = teftis, adóívek kiigazítása; **נוול** = nuzuli: letelepedési adó, **בירגא** = virgü: adó, **אווארים** = avarisz; **עבארצי** = rendkívüli adó, **ויקיל** = vekil, **באוארבאשי** = bazarbasi, **דיפטר** = defter: adórajstrom, **דיפטרדאר** = defterdar, **ראיש** = reisz: főnök, **מוטויל** = müteveli, **אילטיואם** = iltizam: bérlő, **מולטיוים** = mültezim: bérlés, **שירעי** = sar'i: törvény, **ביראט** = bera't: a birtokbavétel okirata, **מולקי** = mülki, **פראגא** = feraget: a birtoklási jog feladása, **קיררהאנה** = kjarchane: műhely, **נאיש** = esaus, **שפאהו** = szpahi, **מוהור** = muhaddhar, **נאף** = na'f, **נארהאר** = esohadar: törvényszolgák nevei, **חאן** = chan: koresma, **נאדראק** = dsardak: sátor, csárda, **בוניק** = b'zimmet bojnuni: a nyakadon levő kötelesség, stb. stb.

⁴⁾ Rp. II, 11. sz., 30 l. **אז אצילוי הנדוי הדיוקנים מרגשים אותה כבית והקראים קורין לסמך אסטמך נראה שנגררו אהר לשון הוינו ועשו כן להבדול בין שון לסמך ובהני ניהא שבל שין שהיא סבלת מבטאה כמבטא הסמך וכשתבא בתחלת התיבה ההמון קורין אסט ואנו מפילים האלף בנט לפי שהיא נוספת בתחלת התיבה והטעם שמשוירין הטיה לפי שאף הסמך שבאמצע התיבה מבטאה סט כנון יוסף קורין יסטוף וכן בשישמאלית קורין ישראל ישטראל**. Ezen kiejtésbeli sajátosságából következteti, hogy Esztopola nem Eszterből, hanem Szárából származik (-pola kicsinyítő képző).

⁵⁾ U. ott.

A török birodalom zsidóságának feje a konstantinápolyi főrabbi volt, kit Mohammed szultán széles hatáskörrel ruházott föl. Később, valószínűleg hogy a zsidóknak állandó képviselője legyen az udvarnál, fölláttatott a *kahijaság*, mely méltóságot Elia Mizrachi idejében egy bizonyos Saltiel töltött be.¹⁾ Hosszabb ideig állott-e fönn ezen hivatal, adatok hiányában nem dönthető el. Graetz ugyan azon körülményből, hogy a *kahija* szó abstractumát: *kahijalik* is találjuk, ezt következteti.²⁾ S a mit mond, hogy ezen abstractum csakis akkor képezetett, midőn e hivatal hosszabb fönnállása után ismeretes lett, magában véve helyes. De erre nézve nem fogadható el argumentumnak, mert a legrégebb idő óta találunk a török udvarban kahijákat s valószínűbb, hogy ezen hivatalok adtak életet a kahijalik szónak.

Önálló törvénykezése a zsidóknak nem volt egész a spanyol bevándorlásig, mikor tömegesen telepedvén le az országban, engedélyeztetett számukra.³⁾ A mint azonban ezen jogot elnyerték, szigoruan ragaszkodtak hozzá, s áruháznak tekintették, ha egy zsidó az államtörvényszékek elé vitte ügyét, s excommunicatioval büntették. Perzsiában ellenben egyenrangú volt a kettő s tetszése szerint vehette igénybe a kádi vagy a beth-din segélyét, hogy igazságot nyerhessen.⁴⁾

A török birodalom zsidóságának beléletében más tekintetben is forduló pontot képez a spanyol exilium. Ekkor vesztette el egységét. Hol nagyobb számban telepedtek le spanyolok, külön szervezkedtek, külön községeket alkottak s nem elegyedtek romagnióta hitorsosaik közé. De maguk a szefárdok sem képeznek egy egységes egészet, s nem egy városban találunk nem csak két: romagnióta és szefárd községet, hanem a spanyol községek is megoszlanak s különválnak tartományaik, sőt szülővárosaik szerint s minden csoport külön községet képez, mely községek aztán sem ritus, sem szokás, sem nyelv tekintetében nem különböznek egymástól.⁵⁾

A községekben mindenütt határozott szervezettel találko-

¹⁾ L. Elia Mizrachi Rp. 14, 15.

²⁾ Graetz, Gesch. d. J. IX, 38 l.

³⁾ Rp. II, 6. sz., 7. l.

⁴⁾ U. ott 7. sz., 12. sz., 40 l.

⁵⁾ U. ott I, 86. sz.

zunk, mely az egész birodalomban egyöntetű volt s nagyjában megegyezik a más országbeli községek szervezetével.

Elén állott a *chákhám*, ki annak feje és vezére volt. Sok helyütt esküfélével kellett magát megválasztatása után kötelezni, hogy nem fogja községét elhagyni.¹⁾ Miből láthatjuk, hogy hiány mutatkozott tudósokban, különben nem siettek volna a községek mintegy legfoglalni maguk számára. Jechiel Baszan panasolja is, hogy a rabbinátusok sok helyütt érdemetlenek által vannak betöltve.²⁾ S minthogy a legtöbb városban több község volt, melyek gyakran semmiben sem különböztek egymástól, s ezek mindegyike, ha csak tehette, tartott chákhámot, nem csodálható, hogy ezen chákhámok szerették volna hatáskörüket egymás rovására kiterjeszteni, mi nem egyszer surlódásokra adott alkalmat.³⁾ Egy konstantinápolyi rabbi maga mellé akarta venni fiát a rabbi-kollegiumba, bár ennek nem volt meg kellő qualificatiója, mi ellen Menachem Ha-Levi Kalman erőlesen protestált.⁴⁾

A községi szervezethez tartozott a *dajján* és *parnász*, mely két hivatalt egy személy is viselhet, mint azt az épen említett Menachem Kalmanról tudjuk. Működésüket elősegítették a bizottságok (ממוני העדה), minőt többfélével ismerünk. Így a ממוני ההקמה, mely az ingatlanok felügyeletével volt megbízva, ממוני מיסים az adóbizottság, ממוני חצר הדין minőt Tráni léptetett életbe. Általános nevek: ממוני הדין. Működési idejük egy év volt, melynek leteltével új választás ejtetett meg.⁶⁾ Kiegészítette a szervezetet a מוהל — kinstárnok — ki mintegy az executiv hatalmat képviselte, bár ez csak pénzügyekre szorított. A beth-din minden nap, meghatározott időben összeült s hozta ítéleteit, melyek végrehajtására ellenszegülés esetében csak egy eszköze volt: excommunicatio.⁷⁾

Az előjáróság azonban nemesak vallási és polgári pörös ügyekkel foglalkozott; beleavatkozott, ha a zsidóság érdeke egy hozta magával, a magán életbe is. Damaskuszban 1600 körül

¹⁾ U. ott I, 53. sz.

²⁾ U. ott II, 21. sz., 17 l.

³⁾ U. ott I, 86. sz.

⁴⁾ U. ott I, 32. sz.

⁵⁾ U. ott I, 59. sz.

⁶⁾ U. ott I, 132. sz.

⁷⁾ U. ott 43. sz., 94 l.

megtiltotta a nőknek ékszeres és himes atlasz ruhák viselését.¹⁾ Ez különben csak felújítása III. Murád 1579-iki rendeletének,²⁾ melyről egyesek megakartak feledkezni, de az előljáróság, hogy elejét vegye esetleges bajoknak, jónak látta a maga részéről feljítani.

A karaiták a rabbanitákhoz számítottak, a rabbanita községeknél fizették le adóikat s ez elé tartottak vinni pörös ügyeiket.³⁾

Nem lesz talán érdektelen a török birodalom zsidó községeinek — bár nem teljes — összeállítására, mint azokat Rp. gyűjteményünkben említve találjuk: Amazia, Brussa, Bejandor, Izanimit, hol virágzó község volt, Drinápoly, Galipoli, Bejo, Vezmir (?), Rodosto, Tripolisz, Szkutari, Magnezia, Ortaköj, és régi községgel, Galata, mely talán azonos a mai Konstantinápoly hasonnevű városrészével, s maga Konstantinápoly. Továbbá: Tiria, Kafa, Kablia, Aleppo, Kasztoria, Lepanto, a szigetek: Kandia, Rodosz, Patrasz, Chiosz és Cziprus. A szent földről: Jeruzsálem, Czidon, Gáza, — végre Damaskusz. A török hódoltság európai területéről említve találjuk: Plevna,⁴⁾ Filippopolisz, Belgrád, Szófia és Buda községeit.

A községekre volt bizva az állami adók behajtása, melyeknek volt is egy e célra választott bizottsága: ממוני מיסים. Az adó egy összegben rovatott ki az egész községre s a bizottság osztotta föl arányosan az egyes adózók között. Az állam intentiója az volt, hogy mindenki egyaránt járuljon az állam terhehez, s nem — jegyzi meg Tráni — mint Edom, melynek csak az volt célja, hol pénzt sejt, kicsikarja. Az előljáróság azonban nem egyenlően osztotta föl az adókat, hanem arányosan, vagyoni állapothoz mérten. Elvök az volt, hogy a gazdagabb segítse a szegényebbet. S ez, amily humánus, oly helyes is. Az adók fejében, jegyzi meg Tráni, védelemben részesülünk belső és külső ellenéseink ellen, megvédik személyünket s vagyonunkat; méltányos tehát, hogy a gazdag, kinek esetleg jókora vagyona is részesül az állam védelmében, többet adózzon, mint szegény társa, kinek

¹⁾ U. ott I, 76. sz.

²⁾ Hammer-Purgstall, Gesch. der Osmanen, IV, 247 l.

³⁾ Rp. I, 47, 48. sz.

⁴⁾ V. ö. Kohn Sámuel, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. 147 l.

életén kívül alig részesül valamije az állam védelmében.¹⁾ Nők és kiskorú árvák, ha volt is saját vagyonuk, föl voltak mentve az adó alól.²⁾

Az állam időnkint összeíratta a községek adófizető tagjait s ezen lajstrom, — *defter* — alapján rótták ki az egyes községekre a rájuk eső összeget, még pedig elég méltányosan. Az ilyen *defter* alapján megállapított összeg állandó maradt mindaddig, míg nem létesítettett új *defter*, habár némelykor változtattak rajta, mi *teftis*, kiigazításnak neveztetett. Az állam előtt az egy városban lakó zsidók egy községet képeztek, mert egy összegben rovatott ki rájuk az adó, s ezek egymás között fölosztották. Erre valószínűleg egy külön közös bizottság küldetett ki, mit következtetünk abból, hogy midőn egy helyütt a szefárd község előljárói a romagniotákra bízta az adó kivetését, a község zugolódásban tört ki: miért szolgáltatott bennünket azon községek kezébe, melyekhez nem tartozunk, kikkel együtt nem imádkozunk s kik rajtunk nem könyörülnek.³⁾

Mínt hogy az egyszer megállapított *defter* huzamosabb ideig volt érvényben s a községnek a rája kivetett adót, még ha adófizető tagjai száma kevesbedett is, mindaddig fizetni kellett, saját érdekekben és figyelemmel kísérték elköltöző társaikat s némely községek formális egyezséget kötöttek, hogy a betelepedetektől nem követelnek adót az új *defter*ig, hanem azok oda fizetik a rájuk eső részletet, hol a lajstromba fölvetettek. Így volt ez pl. Lepanto és Patrasz között.⁴⁾

Kivételes adóról, melyet csupán zsidók fizettek volna, sehol sem találunk említést téve. Az ifjú török birodalom, mint sok más szükkeblű zsidó-ellenes intézményt, a zsidó adókat sem vette át elődeitől.

Az adó általános neve בינה = *virgü*. A főbb adók, melyekről említést találunk téve, következők: *fejadó*, *harács* (ביאחי) ⁵⁾ továbbá *nuzuli* ⁶⁾ (נוזולי) mely valószínűleg letelepedési adó volt, a *várfalak fenntartására, építésére* szánt adó ⁷⁾ s az *eszpendsi*

¹⁾ Rp. II, 1. sz., 71 l.

²⁾ U. ott II, 61. sz., 112 l.

³⁾ Rp. II, 16. sz., 14 l.

⁴⁾ U. ott II, 60. sz., 112 l.

⁵⁻⁶⁾ U. ott II, 60. sz., 112 l.

⁷⁾ U. ott II, 1. sz., 71 l.

(משכן), mely a hadi foglyok kiváltására szedettet. Véraló alól föl voltak mentve. Mind az adók a *házak* (cháne) szerint vettettek ki.

Ezekon kívül volt még a *rendkívüli adó, avarisz*,¹⁾ melynek azonban csak neve volt »rendkívüli,«²⁾ fizetése egész rendszeren történt évről évre.

A fizetendő adók összege nem mondható túlmagasnak, tűrhető volt, legalább közvetlenül a birodalomhoz tartozó részekben, nem úgy a hódoltatott tartományokban, mint pl. Palesztinában, hol, főleg a nagyobb községekben, igen súlyosan voltak adóval terhelve. Ezen tartománnyal a közlekedés is meg volt nehezítve, minek tulajdonítható, hogy az addig hivatott zarándokolás a közel fekvő tartományokból: Syriából, Egyiptomból, csökkent, sőt jóformán megszűnt.²⁾

A kereskedelem jó részt a zsidók kezében volt, s a görögök és örmények versenye daczára is emberül állották meg helyüket. Zsidók tartották fenn a kereskedelmi összeköttetést a külfölddel. Kiterjedt az egész Indiáig. Élénk összeköttetésben állottak Velenczével és Alexandriával, mely két város képezte fővásárhelyüket, hol beszerezték a bevételre szánt czikkeket s eladták az ország fölös termékeit.³⁾ Kereskedelmi czikkül említettnek: kardovánbór,⁴⁾ melynek főpiacza Velence volt, szövetek (נאמילוישיש = γαυλωτής)⁵⁾ s bakam azaz brazilfa⁶⁾ melyen átlag 20—25%^o-ot lehetett nyerni.

A forgalom megkönnyebbitésére az élénkebb forgalmi helyeken *bizományosaik, ügynökeik* voltak (פאטרוויש = faktor), kik bizonyos díjban részesültek⁷⁾ fáradságuk fejében, felelősség azonban nem terhelte őket.⁷⁾

A vásárlás nem mindig történt készpénzzel, gyakran *kambio* (קאמביו) segélyével.⁸⁾ Ez olasz eredetű szó eredetileg escamptot jelentett, de az itteni használatban körülbelül megfelel a mi

¹⁾ U. ott II, 70. sz., 112 l.

²⁾ Rp. I, 134. sz.

³⁾ U. ott II, 31. sz., 52 l.

⁴⁾ U. ott II, 110. sz., 138 l.

⁵⁾ U. ott II, 109. sz., 138 l.

⁶⁾ U. ott II, 70. sz., 118 l.

⁷⁾ U. ott II, 110. sz., 138 l.

⁸⁾ U. ott II, 38. sz., 26 l.

váltónknak. S bár a szó átment a törökbe is, a zsidók valószínűleg mégis az olasz kereskedők révén ismerkedetek meg vele.

Némelyek törököktől vett kölcsön pénzzel dolgoztak, s dicsérettel kell fölemlitenünk, hogy a török hitelező rendszeren igen humanusan járt el. Sőt arra is találunk esetet, hogy egy török a neki járó összeget elengedte egy szerencsétlenül járt kereskedő özvegyének, mi annál szebb, minthogy a zsidó hitelezők szigoruan ragaszkodtak törvényadta jogukhoz, fönttartották és be is hajtották követelésüket.¹⁾

Káros befolyásu volt azonban a kereskedelmre a *zabt*. Alatta az állam azon joga értendő, mely szerint azon ürügy alatt, hogy az állam czéljaira szükséges, lefoglalhatta a kereskedő áruit. A lefoglalt árukért ugyan a törvény értelmében kárpótlás járt volna, ez azonban rendszeren el szokott felejtődni. Az állam ezen jogát egyes önkénykedő tisztviselők saját javukra is föl szokták használni.²⁾

Különféle mesterséget űztek s faluról-falura járva végezték az előadódó munkát, úgy hogy sokszor egyik szombattól másikig is távol voltak házuiktól és családjuktól.³⁾ Ilyen utja alkalmával aztán nem egy nyomtalanul tűnt el, kirabolatott és megöletett.

Voltak olyanok is, kik nagyban űzték az ipart, gyárakat (קיארחאנע kjarchane) állítottak föl, melyekben nem zsidók is alkalmazást leltek. Lóporgyárról is találunk említést.⁴⁾ A selyemtermelők soraiiban is sok zsidóval találkozunk.⁵⁾ Voltak, kik abból éltek, hogy utasoknak kölcsönözték ki barmaikat.⁶⁾

Az állami hivatalok sem voltak zsidók elől elzárva. Így találjuk őket a vámhivatalnokok közt, hol is teljesen elsajátították a török hivatalnokok jó és rossz tulajdonságait, s így olyik a zabtot, követve társai példáját, saját czéljaira használta föl.⁷⁾ A mütevellik, az ingatlan birtokok felügyelői közt is képviselve volt

¹⁾ Rp. II, 32. sz., 24 l.

²⁾ Rp. I, 126. sz.

³⁾ U. ott II, 35. sz., 54 l.

⁴⁾ U. ott II, 83. sz., 124 l.

⁵⁾ U. ott I, 83. sz.

⁶⁾ U. ott II, 33. sz., 64 l.

⁷⁾ Rp. I, 126. sz.

a zsidóság.¹⁾ A nyilvános jövedelmek bérlete, iltizam, is jó részt, ha ugyan nem egészen, zsidó mültezim, bérlők kezében volt.²⁾

IV.

Belső állapotok.

Telek-jog. — Bérlés, bera'et, féraget. — Kunterosz hahaszkhamóth. — Telek-revizió Budán. — Takkánath jissub. — Jótékonyság, foglyok kiváltása, végrendeleti hagyományozások. — Családi élet, házasság, rózsza mint szimbólum, nedunja. — Rituális művek. — Zsarolás az állam részéről, tisztviselők önkénykedése. — Közbiztonság. — Zsidók pénzhamisítók ellen.

A török *telekjoj* főbb vonásaiban következő: Az ingatlan birtok a szultáné, ki azt egyeseknek hűbérrül adományozza. A hűbérjóság elidegeníthetetlen s neve *mülki* (מילקי) bizonyos kötelezettséggel jár, mint a lótarítás, mi abban áll, hogy a hűbéres bizonyos, a birtokhoz arányított számú lovat köteles az állam rendelkezésére bocsátani háboru esetén. E kötelesség neve: *bezmot bojniki*, mely zimmet bojnun-ból származik s jelentménye: a nyakadon levő kötelesség.³⁾

Ezek után természetesnek fogjuk találni, hogy zsidó nem szerezhett birtokot sem örökáron sem hűbér-jószág gyanánt. Pénzért sem adtak el telket, hadi szolgálatot pedig zsidók nem teljesítettek, már pedig a hűbérjóság épen a hadi erények megjutalmazására szolgált. De bérelhetett. *Kira* útján jóformán oly jogokat szerezhett magának, mintha az sajátja volna, annál is inkább, minthogy a bérleti idő hosszabb ideig, 90—100 eszten-deig is tartott.

Bérelni lehetett egyes emberektől, vagy az államtól, mely esetben mindig ki voltak téve a folyton pénzzavarokban levő állam részéről presszióknak.⁴⁾

Bérelhetett egyes ember, vagy e *czélra* alakult szövetséges társulat. A birtokbavétel *beraet* = *beraet*, privilegium okirat által történik. A kiszabott idő lejártával a beraet természetesen megújítható. A bérletösszeg állandó maradt mindig, ha concurrente följobb rugtatták, a többlet a hadipénztárba ment.

Az állami jószágokért járó bér behajtásával hivatalnokok

¹⁾ U. ott II, 25. sz., 88 l.

²⁾ U. ott I, 45.

³⁾ U. ott II, 102—103. sz., 35 l.

⁴⁾ U. ott I, 120 sz.

voltak megbízva, kiket *משנה הגדול פנקסי* héber — s mütevelli vagy vekil török néven találunk említve.¹⁾ Mint minden hivatal, ez is nyitva állott zsidók előtt.²⁾

Az ingatlan birtok neve *מקטעה* = *mukatta'a*, a hűbérbirtokos: *בעל המקום*, a *bérlő*: *בעל החוקה*, a *telekbizottság*: *במנהי החוקות*.

Mindenütt, hol zsidó törvényről találunk említést téve, el lehetünk rá készülve, hogy az mindent csak előnyöst nem tartalmaz; a török birodalom ebben is kivételt képez. Szpeciáliter zsidó viszonyokkal foglalkozó törvénykönyvet a török zsidók történetében csak egyet találunk s ez egy is — zsidó eredetű. Nem lesz tehát feltűnő, hogy a zsidókra nézve igen előnyös. Foglalkozik pedig a telekjoggal. Meghatározza a tulajdonos és bérlő viszonyát. Iparkodik a versengésnek elejét venni, nehogy ez által a bérösszeg emelkedjék s egyesek kapzsiságának az összesség adja meg árát. Czime: *תורה המקטעות* vagy *קנינות ההכמות*. A mű maga elveszett, csak egyes részeit tartotta fenn számunkra a szerencsés véletlen, idézetek alakjában, melyeket e Rp-gyűjteményben találunk. Lehet azonban, hogy maradtak még más töredékek török korabeli Rp-okban. Az ezen gyűjteményben talált töredékekből következtetve ezen mű terjedelmesebb lehetett, mert idézve találunk a második fejezetből³⁾ s egy bekezdést így vezet be: *ברק מפרקי ההכמות*.⁴⁾

Bevezetéssel is el volt látva, melyből megtudjuk, hogy mi adott alkalmat e mű létrejövetelére, habár ez időre és szerzőre homályban hagy. Mindenesetre kétségtelen, hogy zsidó tudósok szerkesztették s a következő elv vezérelte őket:

»Meg akarjuk szüntetni az ismaeliták, mint a föld urainak, panaszaikat, midőn mondják, hogy mi elsilányítjuk földjeiket; de meg akarjuk mutatni, hogy épen ellenkezőleg, szándékunk megjavítani azokat, mint ez majd az egyes fejezetekből ki fog tünni.«

A fennmaradt töredékek következők:

»Ha pedig a birtok tulajdonosai elűzik a bérlőt, mert bozsantotta őket, furfanggal élt velök szemben, vagy több mint hat

¹⁾ U. o. I, 95.

²⁾ U. ott I, 120.

³⁾ U. ott II, 43. sz., 98 l.

⁴⁾ U. ott I, 59.

hóig nem fizetett bért vagy bármi más okból gonoszsága miatt, elvesztette jogát örökre.«

»Ha egy ingatlan birtok leégett vagy leromboltatott s a bérlőnek nem áll tehetségében fölépíteni, köteles eladni (jogát) vagy keresni valakit, ki fölsegitse s az építéshez szükséges pénzt előadja. Mert ha a bérlőnek nincs elég tehetsége hozzá s tétlenül maradna : az illető jószág huzamosabb időn keresztül pusztán és kopárán maradna s a birtokos zugolódna a bérlő ellen, minek az összeség vallhatná kárát. Ime ez esetben jogában van minden zsidónak ezen birtokhoz jogot szerezni, vagy vásárolni, csak hogy köteles a bérlőnek annyit visszatéríteni, mennyire az előljáróság becsüli. Becsértéke pedig mostani állapota szerint ítélendő meg s nem az eredeti érték irányadó, mert hisz épületeit s felszereleseit tűz emésztette meg«.

»Ha pedig netán valamely zsidó hibát követne el s társa bérjóságát lefoglalná, nem szabad bemennie, hogy lakjék benne s jogokat szerezzen hozzá, akár férfi, akár nő, sem neki sem másnak Izrael gyülekezetéből nem szabad élvezni ezen telket. Sőt ha az ismaelita maga üznél ok nélkül házából, ugyanezen szabály szerint kell eljárni.«¹⁾

Ezek azon töredékek, melyek e fontos munkából fönnmaradtak. De minthogy e telekjog egészben ezen alapul, az ilyes ügyekre vonatkozó döntvényekből összefüggő képet alkothatunk magunknak róla.

Látjuk, hogy a nép nem fogadta oly szívesen a nagyobb számban letelepedő zsidóságot, mint a kormány. Nem szívesen adták bérbe zsidónak jószágait, mert félték, hogy nem fogják kellőleg gondját viselni. S ezen bizalmatlanság legyőzésére mozgalom indult meg a zsidóság kebelében, melyben a kor legjelesebb tudósai vettek részt s melynek célja volt megvédeni a birtokos jogait, hol veszélyben forogtak, de visszont szem előtt tartották a bérlő érdekeit is, nehogy zaklatásoknak legyen kitéve a tulajdonos részéről, vagy bárki más is kellemetlenséget okozhasson neki. Ennek eredménye volt e telekjogi codex, mely ha nem is nyerte meg az állam szentesítését, az életben tekintélyt tudott magának szerezni. A zsidóknál egyedüli normául tekintett. S egyes rendeletei a nem-zsidókra is kihatottak, annyiban, hogy

¹⁾ Rp. I, 59.

ha a nem-zsidó nem vetette volna magát alája, nem akadt bérlője. Mert a bérlők, ha nem is kizárólag, de jórészt zsidók voltak. A törökök szerezhettek és szereztek is fekvő jószágot, bérelniök tehát nem kellett. A görögök nagyjában meghagyattak földjeik birtokában s az örvények inkább a kereskedelemhez fordultak, sem hogy ekével turják a földet. Itt tehát csak zsidók béreltek, s a török birtokos, akarva nem akarva, kényszerült magát a zsidók előirta szabályoknak alávetni, ha csak bérlőt akart kapni.

Pótlólag megjegyezzük még a következőket : Zsidónak meg volt tiltva, hogy nagyobb bérösszeget igérjen s kiüzessen valakit a telekből, bár ezt az állam megengedte, sőt szabályozta is, a többlet a hadipénztárt illeti. Magán emberektől való bérletknel fölösleges lett volna a tilalom, ez nem fog sietni elüzni bérlőjét, ha különben meg van vele elégedve, csak azért, hogy a hadipénztárba is jusson valami. De helyes volt a rendelet az állami jószágok bérleténél. Ha egy jószág, föld vagy ház huzamosabb ideig fekdűt parlagon s nem állott tehetségében megművelni, vagy nem bírta fölépíteni a leégett házat, a tulajdonos megfoszthatta a bérlettől s bárki megszerezhetta. Ha azonban kiegyezkedett a birtokossal, halasztást nyert. Ha valaki nem birtokolta tényleg bérjóságát, de fönnakarta tartani jogát, nyilvánosan ki kellett hirdettetnie minden három évben, miről bizonylatot állítottak ki neki. A kihirdetés a zsinagógában történt.²⁾

Ha a bérlő nem akarta megújítani a berá'et-ot, vagy időközben átakarta másnak engedni, írásbelileg kellett kijelentenie s csak ekkor volt szabad másnak kivenni a jószágot. Ezen okirat neve *feraget* (פיראגט) lemondás.³⁾

Budán, a török birodalom ötödik városában, melynek a költők Dsigerdilen nevet adtak (szívfájdító), szintén a török zsidó törvények voltak érvényben. Egészben, valószínűleg midőn török járom alá került, telekrevizió végeztetett benne. Erre vonatkozólag olvassuk : »Néhány év előtt elrendelték a város előkelői és tudósai s kihirdették, hogy mindenki, kinek igényei vannak valamely telekre, bizonyítsa azt be, vegyen róla okiratot s hirdettesse ki a templomban. Kinek pedig már van okirata, hozza el a község tudósaihoz, hogy ráírják, hogy három év alatt kihirdet-

¹⁾ Rp. II, 30. sz., 90 l.

²⁾ U. ott II, 66. sz., 115 l.

tetett. Ki azonban nem vált most okiratot a tudósoknál s nem hirdette ki a templomban, vagy ha van irata, de nem mutatja be a tudósoknak, hogy ráírják tanuskodásukat a kihirdetés megtörténtéről, elvesztette jogát. Így aztán elhozták az okiratokat a tudósokhoz s fölirotokkal látták el; kinek még nem volt, de bebizonyította törvényes jogait, kiállítottak annak egyet s nyilvánosan kihirdették mind a jogokat és igényeket. ¹⁾

Pénzügyletekkel foglalkozni nem mindenkinek volt megengedve. Egyes személyek szerezhettek reá jogot. Pénzért s a szultántól. A birodalom kerületekre volt fölosztva s egy kerületben csak egy pénzkölesönzőnek volt szabad üzleteket csinálni. Ezen jog neve: *חֵן יָשׁוּב* ²⁾

Az uralkodó halálával megszűnt a jog s az új szultántól újabb pénzáldozatok árán kellett megszerezni. ³⁾ A jogot át lehetett másra ruházni, »átíratni«. ⁴⁾

Midőn az adóról beszéltünk, megjegyeztük, hogy külön adóról, melyet csak zsidóknak kellett volna fizetni, sehol sem találunk említést. S az állam nem is vetett ki rájuk ilyeneket, de vetettek ők magok, hol csak szükség volt, mint mindenütt, hol zsidó lakik, önkéntes adót és áldozatokat hoz s mutat be testvéreiért, felebarátaiért. Hol nyomort láttak, segítettek, árvák és özvegyek könyeit letörölték, fájdalukat enyhítették. Így jótékonyság az, hogy az árvák és özvegyeket fölmentették az adók alól s sajátjából fedezték a rájuk eső összeget. Ha valaki birságban marasztaltatott el, a büntetés-pénz foglyok kiváltására fordíttatott. ⁵⁾ Ugyanezen czélra szentelték az idegen kereskedőkre Konstantinápolyban kivetett adóból befolyt összeget is. A konstantinápolyi kereskedők ugyanis saját lokális érdekeik megóvása czéljából elég szűkkeblűek voltak adót vetni ki a más községből áruik eladása végett ide jött kereskedőkre. Ezen adó csakis a jótékony czél kedvéért nyerte az előljáróság s főleg Tráni beleegyezését. ⁶⁾

S valamint életökben nem voltak szűkkeblűek s áldoztak a közjóért, úgy végrendeletükben sem feledkeztek meg a szegényekről

¹⁾ Rp. II, 30. sz., 90 l.

²⁻³⁾ U. ott.

⁴⁾ Rp. II, 53. sz., 109 l.

⁵⁾ Rp. II, 28. sz., 49 l.

⁶⁾ Rp. II, 13. sz., 79 l.

s a töréről. Legtöbb végrendelező meglemekezett a Szent földről s tekintélyes összegeket hagyományozott majd jeruzsálemi, majd a még nagyobb szafeti községre, melyekből segélyben részesültek a szegények, a tanintézetek s ezek tanulói. Hogy saját községük szegényeiről nem feledkeztek meg, jóformán fölösleges emlitenünk. ¹⁾ Ezek különös vonásai a török zsidók jótékony-ságának, a többit, miben megegyeznek külföldi hitsorsosaikkal, nem soroljuk föl.

A zsidó családi élet tisztasága közismert tény. Házasságtörés a zsidóknál legnagyobb ritkaság s midőn egy ily esetet Tráni elé terjesztettek, azzal ad kifejezést megbotránkozásának, hogy eltérve rendes szokásától, megnevezi az illető bűnösöket, hogy megbélyegezze őket az utókor előtt. S ha olvassuk a tanuvallomásokat, melyeket foganatosítottak ez ügyben, hangjukból kiérezhetjük, mennyire osztozott mindenki megbotránkozásában. ²⁾

Fiatalkorukban házasodtak s adták nőül leányaikat. Egy fiatal ember, ki 25 éves korában nőtlen volt, egészen agglégénység számba ment, s minthogy a zsidóknál az agglégénység ritka jelenség, mindenféle furcsa hír keringett felőle. ³⁾

A házasodásnak első része volt a *siddúkhin*, mely körülbelül megfelel a mi *eljegyzésünknéknek*. Sokszor a sidduchinnál formális szerződés köttetett s viszály esetén bánatpénz fizetésére kötelezték magukat. ⁴⁾ Tetszésszerű időben követte a *kiddúsin*, az *esküvő*. A kiddúsin adásánál az ismeretes formula hébernyelven mondandó el, s csak a spanyoloknál volt szokásos spanyolul mondani: *toma esto por kiddusin* vagy *toma estas rosas por kiddusin*. ⁵⁾ A rózsa, melyet adni szoktak, a házasuló anyagi helyzetéhez képest arany, ezüst, vagy réz volt s ép úgy, mint pl. a magyar parasztoknál az alma a házasság szimbóluma volt, melynek elfogadása beleegyezést, visszautasítása kosarat jelentett.

A leány *hozománya* (nedunja) négy részből állott, negyede készpénz, negyede ruházat, negyede ékszerek és negyede ágybeliekben adatott ki. Szalonikiban csak pénzt s ágyneműt szoktak

¹⁾ Rp. I, 39. sz., 46 l.; II, 2. sz., 7 l. stb.

²⁾ U. ott, II, 1. sz., 34 l.

³⁾ Rp. I, 131.

⁴⁾ U. ott

⁵⁾ U. ott II, 39. sz., 58 l.

adni. ¹⁾ A romagniotáknál kiirták a ketubbában a nedunja egyes tárgyait névszerint. ²⁾

Idegen emberhez nem szívesen adták lányaikat, mert ha a férj fimagzat nélkül halna el, bajos volna fitestvérét föltalálni, hogy chaliczát adjon s ekkor a nő örökös özvegyiségre volna kárhozható. Szafetben meg kellett esküdni, hogy nincs fitestvére. ³⁾

Azon műveken kívül, melyek az összes zsidóságnál auktoritással bírnak s a rituális és polgári ügyekben a döntések alapjául szolgáltak vagy más módon befolyást gyakoroltak az életbe, találunk egyes munkákat, melyek a keleti zsidóknál normálul szolgáltak s melyekre kétes esetekben hivatkoztak. A már említett קניטרום ההכמות-on kívül még a következőket találjuk.

1. תקן יששכר ⁴⁾ mely alatt talán Jiszchar Beer műve értendő, ki megjegyzéseket irt a talmud azon helyeihez, melyekre a Toszafistáknál nem találunk. Ezen művét elküldte a szafeti községnek, hol a rabbi kollegium tetszéssel fogadta. ⁵⁾

2. מנהג ק"ק פאם ⁶⁾ Fez ritusbeli szokásait tárgyalja. Körülbelül ilyen munka lehetett a

3. סדר הכדיקות לרבני שאולוניץ ⁷⁾ melynek szerzője a szaloni kii rabbi kollegium. Megkülönböztetendő ettől

4. סדר טריפוית של שאולוניץ, mely alatt Jozsef Figo műve értendő. ⁸⁾

5. זכרון הנשים של בני רומאניאה ⁹⁾ melyben a romagniotáknál használatos nőnevek voltak alfabetikus sorrendben összeállítva, a válólevekben a nőnevek írásánál követendő orthographia megállapítása czéljából.

Dicsérfőleg hallottuk ugyan, hogy az adókért, melyeket fizetnek, védelemben részesíti őket az állam ugy külső, mint belső ellenségeik ellen, de ezen védelem sokszor csak írott malaszt maradt. Mindenekelőtt nem védelmezte meg őket az állam — az állam ellen. Volt alkalmunk megismerkedni a zabt remes

¹⁾ U. ott II, 28. sz., 48 l.

²⁾ U. ott II, 3. sz., 36 l.

³⁾ U. ott I, 82.

⁴⁾ Rp. II, 4. sz., 8 l.

⁵⁾ Sem hagg. I, 58.

⁶⁾ Rp. 9. sz., 12 l.

⁷⁾ U. ott.

⁸⁾ Rp. II, 9. sz., 1. Sem hagg. I, 41.

⁹⁾ Rp. II, 11. sz., 39 l.

intézményével, mely ugyan nem csak zsidóknál alkalmaztatott, de legnagyobb mértékben mégis őket sújtotta. A gazdag zsidók azonkívül is folytonos zsarolásoknak voltak kitéve. Soha meg nem történt büntettek miatt elfogattak s szabadságukat csak busás pénzáldozatok árán nyerhették vissza. Majd pedig tisztóságokra neveztek ki a gazdagokat, kik aztán felelősek voltak, s legkisebb gyanura, de még ez sem kellett, csak ürügy legyen, életökkel s vagyonkkal lakoltak. Nincsen természetesebb tehát, mint hogy áldoztak mindent, csak hogy megszabaduljanak e veszedelmes kitüntetéstől. ¹⁾

A tisztviselők minden ürügyet megragadtak, hogy zsarolhassanak. Ha önként nem adódott alkalom, gondoskodtak róla. Juszuf tripoliszi helytartó megölet egy szegény zsidó szabót, a mint ez mestersége gyakorlására faluról-falura járt, hogy alkalma legyen vérdíjat vetni a tripoliszi községre. Szigoru nyomozást indított a tettesek kiderítése czéljából, kiket természetesen nem lehet fölfedezni. A szultán alattvalójának halálát megboszulatlanul hagyni nem lehet! S bár mindenki tudta, hogy Juszuf maga a gyilkos, a vérdíjat le kellett fizetni! ²⁾

Egy zsidó kereskedő orgyilkosságnak esett áldozatul, mely bosszu műve lehetett, mert a nála volt pénz és áru érintetlenül hagyatott. Törvény értelmében a defterdár veszi gondjára alá a vagyont s három hóig várnia kell, nem jelentkezik-e törvényes örökös, ha nem, az államot illeti. Itt azonban rögtön foganosított az eladás, jóllehet a kádi figyelmeztette, hogy várjon 3 hóig. ³⁾ Ezen buzgóság az állam érdekében történt-e, okunk van benne kétkedni.

Azonban maga a kádi sem volt mindig ily skrupulózus. Az ortaköji hajlik a jó szóra, segédkezet nyujt egy zsidónak, hogy ellenszegüljön a béth-din határozatainak s fegyveres erővel támogatja. ⁴⁾

A galatai bazárba ritkítja párját élelmesség dolgában. A zsidók ugyanis vásároltak turót és sajtot nem-zsidóktól, ha ezeknek volt írásbeli bizonyítékuk, hogy a készítésnél meg lettek tartva a zsidó rítus szabályai. A galatai bazárba tehát azon

¹⁾ Rp. II, 46. sz., 101 l.

²⁾ Rp. I, 52.

³⁾ U. ott II, 12 sz., 78 l.

⁴⁾ U. ott II, 43. sz., 88 l.

okos gondolatra jött, hogy olcsó pénzen összevásárolta a hasznavehetetlen sajtót és saját maga gyártva vagy gyártatva a rituális készítettésről tanuskodó iratot, jó drágán eladta a zsidóknak. Ugy látszik, hogy ezen hamisításnál zsidókat, vagy kitért zsidókat használt eszközül. ¹⁾

Az utakat veszélyeztették a rablók, kik ellen alig volt segítség. Ha valaki katonasággal kísértette magát útjában, veszte még biztosabb volt. Egy bizonyos Nizsim Kohen Szófiából Drinápolyba akart utazni s két spáhival kísértette magát. A két védő megölte s kirabolta. ²⁾

Ily állapotok daczára a zsidók oly szentül megtartották az állam törvényeit s oly tiszteletben tartották jogait, hogy pl. kiátkozás terhe alatt tették kötelességévé minden zsidónak, midőn a pénzhamisítás nagyon elharapózott, hogy ha tudomása van ily esetről, rögtön följelentse. ³⁾

¹⁾ Rp. II, 5. sz., 7 l.

²⁾ U. ott II, 32. sz., 53 l.

³⁾ U. ott 90. sz., 127 l.

Budapest.

NÁDAI GYULA.

(Vége.)

Egy középkori rabbi és erkölcstanító.

V.

Alámi etikája.

Alámi erkölcstani munkája,¹⁾ működésének egyetlen irodalmi emléke, méltán csatlakozik az ethika azon termékeihez, melyeket a legrégibb időktől fogva létrehozott a zsidóság szelleme. Mily gazdag e tekintetben a középkor irodalma is, régen megmutatta *Zunz* azon gyönyörű fejezetben, melyet a középkor erkölcstanítóinak szentelt. E fejezet elejéből hadd álljon itt egy pár mondat:

»Az exegeták s törvénytudók voltak egyuttal az erkölcstanítók; egy üldözött néptörzs rágalmazott vallása történetében fontos erre utalni. Mily hatalmasak s tiszták voltak az erkölcsi meggyőződések; mutatja ép oly mértékben a vallásos költészet, mint a gyakorlati törvényismertetés; a mi az egyikben érzelem félig eszmény, a másikban valódi, bebizonyítható tette válik; mit Sámuel, a jámbor s más hymnologusok költeményei lelkesen vallanak, alakot ölt, életet nyer Júda Hakóhén, Salamon b. Izsák s Jákob b. Méir jogdöntvényeiben, Izsák b. Abraham, Eliezer Halévi, Meir b. Báruch s utódjaik déczizióiban, a metzi Eliezer és coucyi Mózes törvénytáiraiban.

De e kor tanítói koránt sem elégedtek meg azon hatással, mit költemény és halákha gyakorolt; magok lettek oktatók mind zsinagógai előadások, mind pedig külön erkölcstanok megírása által. . . . Ez irodalom termékei megjelennek részint mint a régi misna Abóth magyarázata vagy mint halákhai és exegetikus

¹⁾ Először Velenczében jelent meg 1712-ben אגרת התוכחה והאמונה cím alatt.

munkához járuló toldalékok, részint külön könyvekben, még pedig majd gyermekeknek s rokonoknak szóló végrendeletek alakjában, majd mesében s versbe szedve, majd végre mint kalauzok erkölcsös s istenfélő életre. 1050—1490. legalább harmincz ilyen munka keletkezett, melyeknek szerzői Német- és Franciaországban éltek.«¹⁾

Ez irodalmi termékek közé tartozik az »Iggéreth Műsúr« is.

Mint már említve volt, az 1391. évben lefolyt zsidóüldözés Spanyolországban indította Alámit arra, hogy erkölcsi elveit összefoglalja hitrokonai oktatására és utbaigazítására.

A rendkívüli sanyargatások megrendítő hatással voltak Alámi lelkére. Ujra meg újra hangzott fel a kérdés: »Mi az, mit Isten ellenünk mivel, hogy többé gyermekeinek nem ismer el, hogy kiszolgáltat bennünket az Emóri kezébe, ki minket kiirtani tör? Midőn végre kinyitá szememet, ki szemei világát visszaadja a vaknak, akkor láttam és értettem, hogy mi magunk ástuk meg a vermet, melybe estünk s bajt hoztunk saját magunkra, ellenünk támasztva szorongatást s szükségét.«

»De fenséges az Örökkévaló ítéletében s magasztosnak bizonyul igazságszeretében. Ez okból gyűjtöttem könyvbe e tanokat, hogy engem kövessenek s cselekedjenek mint én, kik ragaszkodnak hitükhez.«²⁾

Föltett szándékának kivitelét tartva szem előtt, Alámi nem bocsátkozik az ethika fogalmának elvi fejtegetésébe, hanem rövid vázlatban nyújtja a gyakorlati ethikának kalauzát Izrael vallásos, társadalmi s családi élete szempontja szerint.

Ha tekintjük *vallásos* elveit, nem rideg szabályokat nyújt s nem ritustörvényeket szab; tanai a szívet keresik. Első sorban elégedjék meg az ember sorsával s viselje türelemmel *végzetét*; az inség és szorultság napjaiban ne vegyen erőt rajta a csüggedés, hanem szilárdan, elhatározottan lépjen sikra a *balvégzet* ellen. »Türeelmes légy s ne tartsd nehéznek a kezdetet; könnyebb bármely dolog vége, mint kezdete.«³⁾

Az istenhez való bizalommal szoros összefüggésben áll az

¹⁾ Zunz, Zur Geschichte u. Literatur cz. m. 122. l. s. kk.

²⁾ Bevezetés, 7 l. 14 sor s. kk.

³⁾ Igg. Műsúr. 20. l. 7. sor.

ima, mely az érzelem kifejezője. »Az ima a szív dolga, az érzelem kifolyása; ima áhitat nélkül megvetendő s rut dolog, mely halotti áldozathoz hasonló és való, hiszen az áhitat gyümölcse a szív érzélmé, a lélek tisztasága.«¹⁾

A zsidó vallásos életének alapja a szentírás, és ez az, minek tanulmányozását minduntalan ajánlja Alámi, mert a ki a szentírás tanait követi, nem ingadozik életében.

Nem kevésbé fontos az ember viszonya embertársához. Mig a vallásos élet a szívre hat, a *társadalmi* életnek mind az erkölcsre, mind a külső viseletre van hatása. Alámi, ki nem dogmatikát akart nyújtani, gyakorlati szempontból veszi fel »Utbaigazító levelébe« a társadalmi rend követelte illemtanokat is.

A társadalmi rend első sorban megköveteli, hogy egyes tagjait az egyetértés s egyetértés fűzze egymáshoz; ebből folyik, hogy kiki alkalmazkodjék embertársa viszonyaihoz. »Ne busulj szerfölet, kivált ne azok előtt, kik örvendenek a létnek; de vigadni sem illik azok jelenlétében, kik szomorkodnak s busulnak.« Barátság a társadalmi élet megörvendeztetője; ezt fenn kell tartani mindenkiel szemben. »Fogadj minden embert örvendetes arcczal, járj elébe nyájas üdvözléssel s megnyugvást lelsz; ne vess meg egy embert sem, ha szegényebb is nálad, mert jövőjét nem sejtheti senki.« Ha meg van kötte a baráti frigy, távol kell tartani az irigységet, mely gyanut ébreszt s elzárni fülünket vádak előtt, mik elidegenítenek testvért testvértől. »Órizkedjél s ne hallgasd meg a hamis hírt s ne figyelj a gonosz nyelv vádjaira; légy kiméletes a hamis vád hallatára s mentsd ki lelkedet a gonoszok szövetségéből. Zárd el füledet, hogy ne hallja a gáncs, gúny és hizelgés szavát, mert gúny s könnyelműség következménye a fajtalanság, mely abban nyilvánul, hogy feltárod felebarátod hibáit, mi minden czivakodás eredete. Tartsd távol nyelvedet a rossztól; őrizkedjél rágalom- és hamis vádtól; hamis hírt ne terjeszsz s ne légy rossz hír hozója, mert busítod embertársadat.«

De ha e hibáktól ment is, azért az emberi társadalom fönn nem állhat, ha nem vezérli az igazság szeretete. Ez lebegjen mindig s mindenkor az ember szeme előtt. »Órizkedjél a hizelgő- és kétszínűtől, ki alázatosságában rejt töröket; szájából béke sza-

¹⁾ U. o. 19. l. 3 sor s. kk.

vakat hirdet, míg keble lesre gondol. Ha könyörgő is hangja, ne bizzál benne; hét gonosz tettet forral szívében. Légy azon teljes erőddel, hogy magasztossá és dicsővé tedd az igazságot s jogot, valamint követőit s a hozzá ragaszkodókat; ellenben gáncsold és fedd meg a hazugságot, a gonosztságot, nem különben támaszait s esatlósait.«

Az igazság érzete megkívánja, hogy adott szavának álljon az ember, mert adott ígélet teljesítése oly kötelesség, mely alól felmentés nincs. »Még ha méltányosak s igazságosak cselekedeteid, ne dicsekedjél, mert még ezred részét sem éred el azon foknak, melyen megelőzött teremted. Add meg minden dolognak a magáét; ne emeld fel felebarátod ellen a kezedet s ne nyulj idegen vagyonhoz; tégy, mi szép és méltányos Isten s ember előtt s szeretni fognak téged. Tetteid eltávolítanak Istentől, s ismét tetteid azok, mik közel hoznak hozzá.« Számos az utasítás, mely a baráti viszonyra vonatkozik. Nem lehetünk elég óvatosság barátságaink megválasztásában; ebben is kalauzolja testvéreit Alámi. »Ne becsüld meg az embert gazdagsága és jóléte kedvéért, ha üres fejű és tudatlan; ne tekintsd külsejét s termete szépségét. Szerez magadnak barátot, istenfélőt, kivel terveidet megbeszélheted; ne hallgass a vádló szavára, ki a barátságot felbontani kész. Még ha ellened szól is, vedd figyelembe, hogy barátod ő, mert ha nem bocsátasz meg barátod vétkének, nem lesz barátod soha a földön. Barátod szerencsését soha ne irigyeld, mert nem érsz el avval mást, mint szegyént; az irigység még a csontokat is emészti s számos oly hibát szül, mik megvonják az embertől mindkét világ élvezetét; sőt figyelmeztessd őt, ha esetleg kár vagy vész fenyegeti.«

Káros hatása van a dőlőfnek s fennhőjázásnak is. »Tartsd magad távol a dőlőftől s következményeitől, mert lerombolja a házat s alvilágba vezetnek utjai. Valamint a dőlőf kevés és homályban rejlő észnek a jele, úgy szerénység az ember dísz s tisztelete, mely kegyet s elismerést szerez Isten és embertársai előtt. Nem illik büszkélkedni a világ birtokaival és gazdagságával; idegen ezen imádás, nem zsidós ennek bálványozása. Ne légy büszke tudományodra, mert vajmi elenyésző az ember tudása Istenéhez képest; ne bátorságodra, mert mulandó; reggel virul, erőt vált, este elhervad, kiszárad; ne gazdagságodra, mert a vagyonnak szárnyai vannak s ki tudja, nem szerencsétlenségedet

okozza-e, megrontva testedet s lelkedet; ne előkelő voltodra, hisz ez gyakran elrejtí a hamisságot az elől, ki abban bízik.«

Ezek volnának azon lényeges kötelességek, melyekkel az ember tartozik felebarátjának, embertársának; vannak azonban oly erkölcsi szabályok, miket hogy kövessen az ember, maga magának tartozik vele; ilyenek a külső megjelenésre vonatkozó illemtársalgási modora; legjobban következtethetni a beszélőre beszédjéből, magaviseletéből, megjelenéséből. S im, a középkori zsidó rabbi figyelmét ez sem kerüli ki.

»Ha templomba vagy társaságba mégy, ne gondolkodj soká, hogy hova ülj; ülj oda, a hová épen kerülsz, mert ha hozzád legkevésbé illő is a hely, ott is érvényre jut dicsőség. Nem illik állani, ha ülnek a többiek s nem ülni, ha állanak. Illetlen a lábakat egymásra rakni; ne hanyagold el külsődöt, mert az lelked tisztaságával párosul. Itéld meg magadat úgy, mint megitéled felebarátodat: tanulj nyugodtan beszélni; válaszolj gyengéden s csillapítsd haragodat; gondold meg szavaidat, mielőtt kimondod, mert vissza nem vonhatod; fontold meg a szót, mely nem használ a ferde gondolatot, melyet helyre igazítani nem lehet. Nem szabad saját magát meggondolatlan szóval lelaesonyítani; szólj minél kevesebbet; ha mondasz valamit, végezz röviden. Ha beszélsz, nem illik hozzá ujjal mutatni vagy fejet csóválni, valamint illetlen (beszéd közben) kezdeddel fogni szakállodat, mert elharmkodónak fognak tartani. Vita alkalmával keresd a békét s kövesd, még ha a tóra érdekében foly is a vita, válaszd a rövid utat, mert ez az egyenes; tudatlannal és ferde észjárásával ne felelelj, nehogy a vita hevében hozzá hasonló légy. Becsüld meg magad s ne keresd a vitát; igazságot, igazságot kövess s elfoglalod az országot.«

A társadalmi élet magával hozza, hogy gyakran megosztja az egyik felebarátjával lakomáját; itt is alkottak illemszabályokat, miknek alávetni a társadalom követelménye. Alámi erről sem felejtkezik meg.

»Ha asztalnál ülsz, ha tudod is, mi van előtted, ne nyulj hozzá, mielőtt vendéged nem vesz részt lakomádban; ha ő jólakott, hagyj fel te is az evéssel. Végy mindig abból, mi közeledben van s ne siess az evéssel; ruhádon ne legyen látható semmi-

féle folt, de még a kenyéren sem. Ételben és italban tartsd meg a kellő mértéket; illetlen egy hajtásra kiüríteni a poharat.

Ha ásítasz, tedd kezedet a szájad elé; ne köpj embertársad jelenlétében, még ha nehezrede is esik nem tenni.«⁵⁾

VI.

Alámi munkája mint korrajz.

Láttuk, mikép inti Alámi hitsorsosait az erkölcs és illem szorgos megőrzésére s önkénytelenül vethető fel a kérdés, mi indította Alámit erre amaz időben, midőn saját állítása szerint a zsidók Portugáliában jó viszonyok között éltek. Hiszen voltak sokan, kik a királyi családdal s a főurakkal belső barátságban éltek, kiket szívesen láttak az udvar körében.⁶⁾

Mint azonban Alámi maga értesít, ezen jólét lett kutforrása ama közönynek, mely minden körben a vallásos étellel szemben nyilvánult. Az iparosok követik a nagyok példáját, nem tekintve szegénységüket, utánozzák szokásaikat, meggazdagodásra törnek; Izraél felejtí teremtőjét, palotákat épít, drága áron vásárol gyors öszvéreket s kékes ruhába öltözködnek. Feleségük a fényűzés szolgái; úgy járnak mint megannyi fejedelem és nemes asszony, a legszebb arany- és ezüst ékszert hordják, gyöngyöt s drágaköveket; megvetik a szentírást, a szerénységet s az ipart, szeretik a kényelmet, döllyöt s kevélységet.

Jólétükben s a hatalomért való küzdelemben még felebarátjaikat sem kimélik. Gyűlölet és irigykedéstől vezérelve, egymást rágalmazták az udvar előtt, nem sejtve, hogy saját vesztükre törnek. Lealázzák magukat elleneik s szorongatóik előtt. Eltávolították őket az udvari körökből s midőn egy zsidó sem birta többé a király kegyét, midőn nem akadt már szószólója a zsidóságnak, fölemelkedtek ellenei s gyökeret vert a reactió.

De nemcsak ebben mutatkozott a hibás eljárás; elterjedt a vallás iránti közömbösség, nem tartották meg a szombatot. Szenvedett a társadalom is; vita és czivakodás volt napi renden; »hiúság fölött perbe szállnak, mihelyt gyülekeznek; a legtöbb baj, mi Izraélt éri, abban leli okát, hogy nincs egyetértés, hogy

⁵⁾ Iggereth Múszár 10. l. — 14 l.

⁶⁾ העומדים לפני המלכים בטויותיהם ובהצריהם

pártokra szakadt a nép.« Ez erkölcsi hanyatlást az is jellemzi, hogy az igazságszeretet is hiányzott s mélyen fájjalja a zsidók vallási feje, hogy hitsorsosainak erkölcsromlása oly nagy volt, hogy keresztény felebarátjaik előtt gyűlölet és megvetés tárgya lettek.⁷⁾

Végül megemlítem, hogy Alámi munkája értékes visszpillantást tartalmaz az Almohádok korabeli zsidóüldözésre és ezuttal Maimuni híres tanítványáról, József Ibn Akinról is beszél,⁸⁾ úgy hogy munkája a zsidók történetének forrásműveivel is számítható. De azzá teszi egész tartalma is, a mennyiben egy hanyatló, kiváló emberekben szegény kornak háttérén kiemelkedő nemes egyéniségnek történeti érdekű nyilatkozatait és tanításait tartotta fenn számunkra.

¹⁾ Igger. Múszár 26. l. s. kk.

²⁾ Az Iggereth Múszár történeti részét képezi a 22. l. 1. sor — 23 old. 19. terjedő részlet. József ibn. Akin idézetére vonatkozik Dukés megjegyzése a »Ltrblatt d. Orient« (1243. 139. l.) cz. folyóiratban.

Budapest.

KOHLBACH BERNÁT.

(Vége.)

A makkabeusok-korabeli történethez.¹⁾

A csak tavaly meghalt híres Krochmal Ábrahám már az 1867-ben megjelent *ירושלים הבנויה* című és jegyzeteket a jeruzsálemi talmudra tartalmazó könyvében (52. l.) úgy értelmezte ezen kifejezést: קרן השור — vagy miként a jeruzsálemi talmudban (Chagiga 77^d) olvassuk: קרן שור — hogy a fal sarkát (קרן שור) jelenti. A jeruzsálemi talmud idézett helyén az mondatik ugyanis, hogy Manáchém (l. Grätz III. k. 2. kiad. 178. lap) kilépett a szanhedrinből és vele kilépett 160 (שמונים וזה) törvénytudó, kiknek »arca» vagy »megfeketült» (elsötétült) mint a (kormos) fazék külseje²⁾, minthogy azt mondták nekik: למה חלק ישראל, Krochmal nézete szerint ezen elbeszélés arra vonatkoznék, hogy a rómaiak a szanhedrintől megvonván a főbenjáró bünök feletti ítéltozhatalt, az általuk kinevezett bírakra ruházták e jogot; a ki pedig vállalkoznék a római kormánytól birói kineveztetést elfogadni, azt a jeruzsálemi templom pitvarainak »fala sarkán» kellett azt nyilvános fölirotok útján közhírré tenni. De a ki a rómaiaktól hivatalt elvállalt, azt úgy tekintették, mintha megtagadta volna az Izrael Istenében való hitét.³⁾ Ugyancsak Krochmal az 1881-ben megjelent »Scholien zum babylonischen Talmud« című munkájában a bab. talmud párhuzamos helyére, Chagiga 16^b, írt jegyzetében bevallja ugyan, hogy a kérdéses elbeszélés nem vonatkozhatik a mondott eseményre, mert Herodes király uralkodása idejében még megvolt a zsidóknak

¹⁾ L. M.-Zs. Szemle VI. 88.

²⁾ Ezen kifejezés: »השחרור פניהו בשולי קריה« visszavezethető Jóél próféta 2. fej. c. versére és Náchum próféta 2. fej. 11. versére, hol e szók: כל פנים קצבו פארו — a régi fordítások szerint annyit jelentenek, mint: az arcok mind fazékszinüekké — sötétekké lesznek.

³⁾ A mennyiben nem Izrael istenét, hanem Rómát ismerte az ország urának. Az *ירושלם אין לכם חלק באלק ישראל* kifejezésre nézve, l. *Jósua* 22., 25., 27., II. *Sámuel* 20., I, II, *Királyok* 12., 16.

saját ítéltohozási csorbítatlan joguk, de ragaszkodik itt is azon véleményhez, hogy קרן השור alatt a fal sarkát kell érteni.

Nézetem szerint adhuc sub judice lis est. Mindenekelőtt tény, hogy szokták a marhák szarvaira írni, mert ezt már majdnem két évtizeddel ezelőtt *Berliner* (a »Literaturblatt der jüdischen Presse« 1870. 18. lapján) és *Friedmann* (Mechilta di Rabbi Ismael, Bécs, 1870., 71^b lapján), *Szóferim* 5. fejezete 13. §-ából bizonyította; továbbá átvitt értelemben mondható a bálványoknak hozandó áldozatok aranyozott szarvairól, hogy reájuk van írva, hogy az áldozó megtagadja Izrael istenében való hitét, mint Jeremiás próféta 17. fej. 1. versében a bálványimádó zsidókról azt mondja: »Jehuda büne ráírva és bevésve van szívük táblájára és oltáiraik szarvaira,« a hol szintén nem tényleges feliratokról van szó. Utalok itt *Tertullian* »de corona militis,« v. »a katona koszorújáról« című értekezése 12. fejezetére, a hol a nevezett egyházatya hasonló értelemben azt állítja, hogy oly keresztény katona, a ki részt vesz a pogány császárok tiszteletére rendezett ünnepélyeken, a melyeken a katonák azt a fogadalmat tették, hogy »megaranyozott szarvu ökröt fognak áldozni« Jupiternek, ez által megtagadja keresztény hitét, ha ő maga még egy szót sem mondott, csupán azzal, hogy azon ünnepélyen jelenléte által részt vett és fején volt a katonai koszorú. Ugyanilyen katonai fogadástelekre czélozhat a jeruzsálemi talmud fentidézett elbeszélése is.¹⁾ Ismeretes dolog, hogy Herodes a római császár tiszteletére és a zsidók bosszantására behozta Palesztinába sőt Jeruzsálembé is a pogányszertartású játékokat és ünnepélyeket.²⁾ Hogy a pogányérműi főpapok a szir-görög királyok idejében szintén ugy cselekedtek, hasonlóképen ismeretes dolog³⁾ és erre vonatkozhatnak a *Midrás rabba* és *Tanchuma* fent (3. l.) Löwy által idézett mondatai. Nem ritka eset az agáában, hogy a szir-görög királyok összevetestnek a Makkabeus- és Herodes-házbeli királyokkal.⁴⁾

¹⁾ E mellett szólna talán az elbeszélés ezen vonása, hogy a szanhedrin tagjai voltak מלובשין תיקו זהב azaz arany vértékkel felvértezve. תיקו = θώραξ vagy θώραξ, thórax זהב = θώραξ χρυσός λεπιδωτός vagy thorax multiplicis auri.

²⁾ L. Grätz, *Gesch. der Juden*. III. köt. 2. kiad. 122. lap.

³⁾ L. Grätz u. o. II. 2., 247. s. köv. II.

⁴⁾ L. Grätz u. o. III. k. 2. kiad. s. köv. I.

Lehetséges tehát, hogy a kérdéses kifejezés: כתבו על קרן המגארניוזוט szarvu áldozatokra» czéloz, de én mégis inkább azt hiszem, hogy *Krochmal* Ábrahámnak és *Hochmuth* Ábrahámnak igaza van, hogy t. i. «קישור» vagy «קישור» a fal sarkát vagy a fal kiálló vagy kiemelkedő részét jelenti. Hiszem pedig azért, 1. mert e föltevés szerint a jeruzsálemi talmud elbeszélése Herodesnek oly — alább nevezendő — cselekményére vonatkoznék, mely még bosszantóbb volt a zsidókra nézve, mint a pogány hadi játékok és ünnepélyek behozatala; 2. mert történt a szír-görög üldözések idejében még bosszantóbb dolog, mint a »megaranyozott szarvu ököráldozat« fogadástétele, t. i. felállították a jeruzsálemi szent templom oltárára az olympusi Zeus bálványát, és 3. mert a szóban forgó midrás kuforrása, *Mekhilta* ¹⁾ (i. h.) nem szól semmit arról, miféle rendelet volt az, a melytől az izraeliták szemei elsötétültek, hanem egyszerűen azt mondja, hogy *M. I. könyve 15. fej. 12. versében* e szó: «השכה» »sötétség« a szír-görög birodalom jelképe, mert elsötétítette az izraeliták szeméit: בתענית a sok böjt által,²⁾ a kérdéses mondat tehát a midras későbbi szerkesztőjének magyarázata, a melyben azt, a mi sokkal később történt, tévesen a szír-görög zsarnok királyára vitték át, és Antiochus Epiphanes a római és bizanczi császárral tévesztetett össze.³⁾ A rendelet, melyre a midrás kérdé-

¹⁾ Hogy a *Mekhilta* illető mondása ősrégi, arról tanuskodik: 1. hogy névtelenül közöltetik; 2. hogy a *Mekhilta* szerkesztője előtt már kétféle verzióban vala; 3. mert Rabbi Simon bar Ábba (élt időszámításunk 3. század 2. felében) mint általánosan ismert és elfogadott tételre vonatkozik rája. (Peszikta di. R. Káhana Buber kiad. 42^b lapján és párh. helyén.)

²⁾ A mi egyértelmű a: «בכונותיה»-vel »rendeletei által«; mert a legrégebbi időtől fogva (I. Jóél 1. 14.; Eszter 4. 16.; Dániel 9. 3. és a misnát és talmudot több helyen) szorongott időkben böjnapokat szoktak rendezni. Hogy a sok böjttől elsötétül az ember szeme, hogy a böjttől elgyengül a szeme fénye, állítja *Rabbi Lévi*, jeruzsálemi *Táanith* 68^d lapján.

³⁾ Minthogy a Makkabeusok-korabeli iratok mint apokrifok ki voltak tiltva, a szóbeli hagyományok pedig a későbbi történetek által háttérbe szorítottak, vagy miként a *jeruzsálemi talmud* mondja (*Szöta* 24^b lapján) a zsidókkal az előbbieket csapásait, a későbbi midrások és elbeszélések a Makkabeusok korabeli eseményeket a római császárok alatt történetekkel összetévesztik. Különben a bizanczi császárok görögöknek is nevezetnek. Hogy miért tiltották ki a zsinagágából a makkabeusok könyveit, ennek okával némelyek azt állítják, hogy a későbbi makkabeus házbeli királyok az igazí val-

ses mondata vonatkozik, nézetem szerint Hadrián római császár és ennek utódainak rendelete, mely szerint az izraelitáknak meg volt tiltva Jeruzsálem városába belépni, sőt még hozzá közel jönni sem volt szabad.¹⁾ Ennek a rendeletnek a hirdetménye minden bizonynyal Jeruzsálem várfalának kiálló és kiemelkedő pontjaira lett ki függesztve. Erre a rendeletre pedig hivatkoznak Justínus, Tertullian stb. annak bizonyítékául, hogy a zsidók már nem az isten népe, hogy helyükbe mások elnyerték az »Izraél« dísznevet.²⁾ Most már értjük, kik voltak, a kik azt mondták az izraelitáknak: כתבו לכם — mert így olvasandó כתבו helyett — *oda-írták* ³⁾ nektek (kitették nektek Jeruzsálem) várfala kiálló vagy kiemelkedő helyére (a hirdetményt), hogy nincs nektek többé részetek Izraél istenében. Értjük továbbá, hogy mit jelent a *midrás*-nak ama kifejezése (V. r. 15. sz.) «בחרה במרותיה על ישראל ונה» *Löwy Mór* maga bevallja, hogy az ő magyarázata (l. fent 2. lap.) »elégge nehézkes és keresett.« Én már azért sem fogadhatom el az ő magyarázatát: 1. mert a szír-görög királyokat nem *Leukidáknak* neveztek, hanem: *Seleukidáknak*; 2. mert a fent idéztem helyekből kitünik, hogy inkább azt mondták volt, hogy a komorságtól megfeketül, elsötétül az arcz, nem hogy fehérré váltnék. Én azt hiszem, hogy: הבהר (gyöke: בהר fényleni)

lás utjáról letértek; mások szerint azért, mert nem akarták a harezias indulatokat felgerjesztetni. Nézetem szerint mind a két véleményt igazolja a *Chanukka szombatnapjára behozott Haftóra*. Ez először szól Jósua főpapról, a kin szennyes ruhák voltak, mi annyit jelent, hogy *gyermekéi* nem jártak az igaz uton (l. Szanhedrin 93^a lapj. és »Justinus Martyr und die Agada« czimű munkám 37. lap) és parancsoltatik neki, hogy az isten parancsolataira figyeljen. Azután arra inti a prófétai ige Izraélt, hogy nem boldogulhat sem hadakozás, sem erőszak által, hanem csak az isteni szellem hatása által.

¹⁾ Grätz »Geschichte der Juden IV. köt. 2. kiad. 462—63. és a Monatschrift. 1876. évf. 4—5. lapján.)

²⁾ Lásd »Justinus Martyr und die Agada« cz. munkám 6. lap 1. jegyzetét és 30. lap 2. jegyzetét.)

³⁾ Lásd Tanchuma, Buber kiadása M. I. k. 219. lapján: מלכות יין ויהיה אוו כותבת בקרן השור או לבני הלק (a *regi* kiadásában *Venetiae 1545*) 23^a lapján: הלק באתרן ישראלי (a zsidó papok) áldoztak ököket (t. i. a sátoros ünnepen 70 darabot a világ 70 = összes népei fűdeért), יין ellenében pedig hirdeti, hogy a zsidóknak nincs részök az fűdösségben.

annyit jelent, mint ugyanezen gyöknek származéka; ¹⁾ שֹׁבֵר אִשְׁתֹּבֵר valamivel (ב) kérkedni, nyeglélkedni (על) valakivel szemben. Justin és Tertullian védbeszédei, Eusebius elbeszélései, Hieronymus bibliai magyarázatai és Aranyszájú szt.-János beszédei a zsidók ellen, ugyanannyi bizonyítékai annak, hogy nyeglélkedtek az izraelitákkal szemben azokkal a rendeletekkel, melyek Jeruzsálem várfalára ki voltak függesztve, hogy nem szabad a zsidóknak Jeruzsálembé lépni, tehát a zsidó népnek nincsen már része Izrael istenében.²⁾

A jeruzsálemi talmud idézett elbeszélése pedig vonatkozik Herodes ama cselekményére, a melyet *leginkább* rossz néven vettek tőle, t. i. hogy a jeruzsálemi szent templom *főkapuja boltívére* felállította a római hatalom és Jupiter jelképét: egy arany sas, a mi által Herodes mintegy azt jelentette ki, hogy a *szent templom egyedüli védnöke* a római hatalom és annak istene Jupiter (l. *Josephus Flavius Antiqu. XVII. könyv 6. fejt. 2. §-át*); a templom főkapuja boltívére felállított arany sas *minden feliraton vilákosban* azt hirdette, hogy nincs Izraelnek része az istenében, a kik tehát Herodes pártjára állottak, azoknak elsötétült az arcuk, mert azt mondták nekik, lássátok: ott az arany-sas a szent templom boltívén, falragasz gyanánt azt hirdeti: hogy nincs már Izraelnek része az ő istenében.

¹⁾ L. Bernstein szótárát *Kirsch Chrestomathiájához* s. v.; *Fürst* héber szótárát s. v. פֹּאֵר (הַתְּפֹאֵר עַל) továbbá גִּדְּרָל-ból: הַגִּדְּרָל, הַתְּגִדְּרָל עַל.
²⁾ L. Grätz Geschichte IV. k. i. h. és Monatschft. i. h. Joël, »Blicke in die Religionsgeschichte« I. köt. 31. lapon. Továbbá: Jóna 56b—57a és Jehámoth 102^b és cikkemet: »Ueber den Ursprung und die Bedeutung des Ausdrucks «גִּבְרִי» stb.« Grätz. Monatschft. 1870. évf. 169—70. lapján.

Bács-Topolya.

GOLDFAHN S. H.

IRODALOM.

EZEKIÉL PRÓFÉTA HUSZADIK FEJEZETE.

הַצִּיִּי «Ezechiel, Kapitel Zwanzig.» Erläutert von M. Friedmann.
Bécs, 1888.

Az ismert tudós e legújabb értekezése két részből áll melyek elseje a zsidóság társadalmi állásával, kiváló tulajdonságaival foglalkozik, míg a kis füzetke második fele Ezekiél próféta 20-dik fejezetének tudományos magyarázata. E helyen egyedül az utóbbit akarjuk bírálat alá venni.

A próféta ezen beszéde nem egy nehézséget okoz a magyarázóknak és Friedmann ur következő értelmezéssel az említett fejezetet egészen új szempontból fogja fel.

Az izraeliták, kik Jójákhin király alatt és a templom lerombolása után fogságba vitettek, nem akartak Palesztinába visszatérni, hanem új hazájukban végleg letelepedni szándékoztak. Két pártra oszlott az exilium zsidósága; az egyik egészen egygyé akart lenni a bennlakókkal és a bálványimádás hívói, pártolói lettek, míg a másik, derekabb párt hí maradt istenéhez és épen e czélból a templomot akartak építeni, hogy ez az elvesztettet helyettesítse, hogy a nép Isten házában, ne pedig dombokon hozzon áldozatot az Egyetlen Egynek, mint azt az exiliumban tenni kezdte. Szándékuk kivitelére Isten és a próféta beleegyezéséért esdekelní jöttek Ezekiélhez a számküüzésök hetedik évében. (Friedmann szerint a templom elpusztulása utáni 7. évben). (1). Isten azonban nem méltatja őket határozott, direkt feleletre, hanem szemükre veti atyáik és saját bűneiket. Egyiptomban való tartózkodásuk óta hányszor hagyták el Istenüket, ki mindannyiszor büntetni, megsemmisíteni akarta a népet, de még sem tette, megkönyörült rajtuk, hogy szent neve a népek között még ne

tisztátalaníttassék. De bűneik miatt szigorú törvényekkel büntette őket, melyek, ha Isten parancsai szerint cselekesznek, nem rovattak volna rájuk (25). Ezek után megdorgálja őket a próféta *bálványimádásuk* miatt, minek utána az ítélet következik, mellyel mind a két párthoz fordul (22—39): Isten egybegyűjtve őket a népek nagy síkságára vezeti, szigorú törvényt ül és csak a jámborok térnek vissza hazájukba. Az ítéletre következik az intés, hogy Isten szent nevét meg ne tisztátalanítsák bálványimádás által, ha már törvényei szerint nem akarnak élni (39). Egyedül Jeruzsálemben fognak Istennek áldozni, ott majd, megemlékezve gonosz terveikről, megutálják azokat és egyedül Istent szolgálják (40—44).

Friedmann urat felfogásához szembeötlőleg a 32—40-ig terjedő versek vezették és szellemes hipotézise első pillanatra tényleg teljes összefüggését nyújtja az egész beszédnek.

Hogy a próféta szavaival valóban két párthoz fordul, bizonyítja a 37. és 38-dik vers (v. ö. 12, 16—21). A kérdés az marad, hogy a próféta melyikhez intézi a két párt közül beszédét. Friedmann ur felfogása szerint azon hívőkhöz fordul, kik szintén hazájukba visszatérni nem szándékoznak, hanem az exiliumban templomot építeni és ott áldozni akarnak. De épen ez állításra a legcsekélyebb támasztékot nem nyújtja az egész fejezet, sőt ellenkezőleg az egész beszéd élével csak az elpártoltakra vonatkozik. A 32-dik vers a beszéd fordulópontja, az pedig így hangzik: »A mi azonban *tínektek* esetetekbe jut, az meg nem történik; hogy azt mondjátok, olyanok akarunk lenni, mint a népek, az országok nemzedékei, *fát és követ akarunk imádni.*« Hisz az félreértés lenne a próféta részéről; hisz azok, kik előtte állanak, Isten hű szolgálói. De tekintsük csak az igazi beszédhez való átmenetet: »Ember fia! akarsz ítéletet hozni fölöttük, atyáik bűneit tudasd velük (4).« Mi okból? Mivel vétkeztek e jámborok, kik a vallás fenntartása céljából új templom felállítását tervezték, hogy a próféta oly szigorral rájuk támad? Hisz igaz, érthető a pap haragja, ha látja, hogy a jeruzsálemi szentélyt más által helyettesíthetni vélik, de ez más alakot öltene, mint az előttiünk levő beszéd. A 40-dik vers kivételével — és az is csak föltételesen — az egész fejezet egyetlen mondata sem czéllozhat ily istenfélő kérelemre. — Ezek a szöveg-nehézségek, melyek Friedmann ur felfogása ellen szólnak. De ez történelmileg

is tarthatatlan. A hetedik évben tartatott e beszéd. Ily korán felejtették volna a jámborok Jeruzsálemet, melynek fényes szentélyét saját szemükkel látták? csak későbbi nemzedék lett otthonossá Babylonia termékeny vizei partján, s menjünk tovább, kik voltak azok a jámborok, kik a dombokat megvetették? A papok, és azok lettek volna oly hamar hűtlenekké központjukhoz? Hisz ők voltak azok, kik fél századdal később legnagyobb számban a szent földre visszatértek.

A beszéd tehát csak a hűtelenekre, az exiliumi bálványimádókra vonatkozhatnék. De ez is lehetetlen; hisz maga Friedmann ur felveti a kérdést, hogy kérhetik ezek a próféta beleegyezését istentelenségükhöz (6. l. a 32. vershez)? Azonban számolnunk is kell az egész könyv elismert szerkezetével. A könyvnek egész első része — 4—24. fej. — Jeruzsálem bukásával és annak okaival foglalkozik; a mi fejezetünkhez hasonló bevezetéssel találkozunk: 14, 1; 22, 1 és 23, 26. Mi bírhat arra, hogy e beszéd tartalmát másra vonatkoztassuk? És tényleg, ha e beszéd felosztását közelebb megtekintjük, úgy belátjuk, hogy a próféta valóban csak Jeruzsálemet és annak lakóit tartotta szem előtt. Maga Friedmann ur párhuzamba hozza e fejezet egyes részeit a pentateuchban említett büntetésekkel, de ezen túl nem megy. Pedig a 28. és 29-dik vers kétség kívül a birák korszakára vonatkozik és a 30-dik vers már az exulán sokra vonatkoznék? Ezekielnél ily kronologiai ugrás elgondolhatatlan.

Ugy hiszem, hogy legegyszerűbb, ha e beszédet következőkép magyarázzuk. Elismert dolog, hogy Ezekiel beszédeit nem tartotta, hanem írta (1. 2, 9, 10; 3, 2, 3). Hogy az összefüggést a jelennel megtartsa, arra különben egészen jelentéktelen bevezetés szolgál (1. és 2-dik vers; 1. 8, 1; 14, 1). A 4-dik vers képezi a beszéd kezdetét (1. 22, 1; 23, 36). 4—29-ig megemlékezik a próféta Izrael bűneiről, Egyiptomból való kivonulása óta egész e koráig. 29. és 30-ban kortársainak szemére lobbantja, hogy a népekhez hasonlóan bálványokat imádnak; 31, egy, az akkori helyzethez képest élesebb ismétlése a 8, 14. és 22-dik versnek; de még ha a népekhez hasonlók is akarnak lenni, Isten büntetésül fogságba vetteti ugyan, egybegyűjti őket mégis, még akaratuk ellenére is (32—33). 35—39-ig Isten ítélete: hajléktalanul bolyongnak a hűtelenek, hazájukba nem térnek vissza; hadd szolgáljanak csak bálványaiknak, de szent nevemet ne szentség-

telenítsék meg országomban (39). 40—44-ig a zársót képezi, a próféták szokásos vigaszát a jövőre nézve (I. 11, 17—21; 36, 22—25).

Az időmeghatározásban sem érthetnek egyet Friedmann urral és itt is az egész könyv pontos kronológiájának tekintetéből. Egész világosan adja a próféta időszámítását az első fejezet 2-dik versében: *הגלות המלך ירמיהו* és két helyen ismétli ez adatot és mind a kétszer *לגלותו*-val jelzi, miből kiviláglik, hogy saját száműzetését veszi időszámításának kezdeteül. Hogy fejezetünk adata a Jeremiáséval (52, 12) megegyezik, az csak véletlen; hogy a napot is megadja, az nem bizonyítja az esemény fontosságát, mert Ezekiel ezt előbbi beszédeinél is megteszi.

Friedmann ur a 25 és 26-dik versről igen szellemes magyarázatot nyújt, de alig hiszem helyesnek ez értelmezést: én is adok nektek rossz, azaz szigorú törvényeket, melyeket nem kaptatok volna, ha jámborok lettek volna őseitek.

Az 51-dik zsoltár Friedmann ur által idézett része elvitázhatatlan exiliumi, de valjon épen Ezekiel idejébe való-e, az eldönthetetlen.

Ha összefoglaló véleményt akarunk ezen a mai Izraélra is kitérő kis értekezésről adni, ki kell mondanunk, hogy az egész inkább elmés homiletikai fejtegetés, mint komoly alapu tudományos magyarázat.

Karlsbad.

ZIEGLER IGNÁCZ.

RABBI MÉIR ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

Rabbi Meir. Leben und Wirken eines jüdischen Weisen aus dem zweiten nachchristlichen Jahrhundert nach den Quellen dargestellt. Von dr. Adolf Blumenthal. Frankfurt a/M. 1888.

A talmud és midrás összefoglaló neve alatt létező irodalom szerzőinek életrajza kifoghatatlan anyagot szolgáltat a zsidó irodalom munkásainak, a mióta irodalmunkban a múlt mulasztásait kipótlendő, a történetírás lett uralkodóvá. Az általános tartalmu, nagy munkákon kívül számos monographia létezik már e téren, melyek egyes tannák és amórák életrajzával foglalkoznak. Az előttünk fekvő mű szerzője is azon érdemes feladatra

vállalkozott, hogy a legnagyobb tanna — Akiba — legkiválóbb tanítványának életét és működését adja elő.

Terjedelmesen — hogy ne mondjam terjengősen — tárgyalja Méir nevét, származását, mesterségét (könyvmásoló volt), tanuló éveit és viszonyát tanítóihoz (1—4. fejezet, 1—37. lap). Miután még külön fejezetekben előadta a Hadrian alatt kitört nagy lázadás, (133-ban, időszámításunk szerint) és az Úsában megalakult szanhedrin történetét, áttér R. Méri halálkhájará és különös előszeretettel foglalkozik agádájával, a melyet hat pontra oszt (5—8. fej., 37—97. l.). Egy-egy fejezetet szentel Méir meséinek, érintkezéseinek, vallásos vitáinak, a patriarchával való meghasonlásának és halálának (9—13. fej., 97—133. l.). A munkát öt függelék zárja be (134—142. l.).

Szerző szorgalmáról és tárgyszeretéről tanuskodik a dolgozat terjedelme. A R. Méirre vonatkozó irodalom gondosan föl van használva; az életéről vagy életrajzáról csak távoli kapcsolatban fölmerült kérdések szép olvasottsággal beszéltetnek meg, habár minden új eredmény nélkül. Kár, hogy szerző lelkesedésétől hőse iránt annyira elragadtatja magát, hogy mindent nagyító üvegen lát és szabadon csapongó képzeletében oly hőst alkot R. Méirből, a milyenek a források nyomán nem ismerjük. Csak az eredményt idézzük: »das Bekenntniss seines Gottes, das er wie wenige durchdrang, und wie keiner mehr verkündete« (133. l.). Eme lelkesedés szüli továbbá azt is, hogy egyik-másik, Méirről szóló dicséző nyilatkozat annyiszor ismétlődik, hogy unalmassá válik. Az ismétlések általában nagyon megnyújtják a dolgozatot. Eme lelkesedés kifolyása továbbá a sok szószaporítás, értelmetlen és helylyel-közzel feltűnő állítás is. Csak néhányra utalunk: 26. lap: »Igy magyarázódik meg (Méir) tanának eklekticizmusa és a különböző iskolák által képviselt *meggyőződések és álláspontok szerencsés egyesítése*,« — nagyon szerencsétlen állítás. *Bámulatosnak* találja szerző, hogy R. Méir képes volt Eszter könyvét emlékezetből leírni (24. l.). Egészen sajátosságos észjárás, hogy Méir emberszeretétét éppen ismert megnevezítései bizonyítják (64. l., 10—15. sor). Hasonló állításokban bővelkedik az előttünk fekvő dolgozat és így nem csoda, hogy *egy* tanna életrajza több tért foglal el, mint a misna hat részének bármelyike.

Téved szerző (16. l., 2. j. és 23. l., 2. j.), midőn az ismert elvből kiindulva, azt állítja, hogy minden névtelen misna R. Méir

nézete (Löw, Graphische Requisiten etc. 147—149. l. hasonlóképen); mert azon mondás csak azt állítja, a mint szerző maga is helyesen magyarázza értekezése folyamán (61. l.), hogy a R. Méir által előadott misna a mienknek alapul szolgált. A Tószafóth egyik helyének félreértéséből keletkezett szerzőnek azon tévedése is, hogy az Árukh Sámuel ben Méirt követi (22. l. 5. j.). Öreg hiba, hogy a rabló a rablott tárgyat kétszeresen tartozik megtéríteni (68. l.). Helytelen fordítások is előfordulnak (92. l., בלגה balgaság; 95. l., 3. sor és hasonló). Szerző szerint בור paraszt (Bauer!) (94. l.). A szó eme jelentésének lehetetlenségét bizonyítja R. Méir ama mindennapi benedictioja »nem teremtettél engem bórrá,« holott parasztnak lenni sem nem szégyen, sem nem szerencsétlenség. בור = tudatlan és etimológiája, nézetem szerint, בויער, a mely szóalak a héberben és az aramban megvan, az ץ el van nyelve, a mire a sémi nyelvekben sok példa található. Több apró hiba (pl. Idiot 52. l., 2. j. Édújóth helyett s hasonló) sajtóhibára vezethető vissza.

Nem zárhatom be bírálatomat, a nélkül, hogy szerző szorgalmát és olvasottságát újra ki ne emelném; a főfogatkozás elkerülhető lett volna, ha szerző az e téren meglevő nagyobb munkák epigrammszerű rövidségét több figyelemre és utánzásra méltatta volna.

Budapest.

BLAU LAJOS.

IBN GAJJÁT KÖLTEMÉNYEIBŐL.

1. Óh halljad e napon Könyörgő szózatod, Tekints reám, Uram!	5. A mennyek magasát S a fényt ki alkotád, Tekints reám Uram!
2. Atyáink Istene, Szívünknek mindene, Kegyelmezz, ó Uram!	6. Ha bűnkben esdeklünk, Te hallod, Istenünk, Kegyelmezz, ó Uram!
3. A távol és közel Neveddel teljen el, Tekints reám Uram!	7. Hozzád kiáltok csak; Ha gondok bántanak, Tekints reám, Uram!
4. S ki még nem ösmere, Nyilatkozz néki Te, Kegyelmezz, ó Uram!	8. Add ránk irgalmadat, Segítsd szolgálodat, Kegyelmezz, ó Uram!

9. Te védsz, pajzsom Te vagy, Ki engem el nem hagy, Tekints reám, Uram!	13. A gógös, balga had, — Az eszes és a vak — Tekints reám, Uram!
10. Törvényed és igéd, Lelkemnek égi ék, Kegyelmezz, ó Uram!	14. Hogy értse mind a szív, Mire a jós felhív, Kegyelmezz, ó Uram!
11. Ki téssz nagyot s csodást, Vigaszod ránk bocsásd, Tekints reám, Uram!	15. Tanítsad a hívőt, A hitben kételkedőt, Tekints reám, Uram!
12. Hogy lássa mind a szem, Ki vagy, tedd Istenem! Kegyelmezz, ó Uram!	16. Ki mindenütt jelen, Hallgass meg Istenem, Kegyelmezz, ó Uram!
	17. Hogy mind a bűnös szív, Vajh' volna hozzád hív, Tekints reám, Uram!

Budapest.

MOSONYI ALBERT.

ALCHARIZI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Jeruzsálem városára, midőn Egyiptomból jövet ide érkezém:

Szent város, üdvözöl Országok vándora, Kesergve, hogy letint Fényed díeső kora. Ajkam szent földedet Kéjjel esőkolja ma, Lelkem fájdalom az S enyhítő balsama.	Az Úr, kinek laka Itt állt falad között, S kinek távoztakor Szűd gyászba öltözött, Majd újra visszatér S kegyét nyújtván neked, Letörli arezodról A forró könyeket.
---	--

*

Czion után epedt Szívem szünet nélkül, Pihenni boldogan E helyre menekül. Legét ha szívhatom, Eyhül a sajtó seb, Egét ha láthatom, Keservem kedvesebb. Nyugalmat kebelem Kivüle nem talál, Itt élni — égi üdv, Itt édes a halál.	Mit nékem illatos Kábító fűszerek, E légnél illatosb Tömjént nem ismerek. Lenézem más vidék Legdrágább gyöngyeit S gyönyörrel esőkolom Czion göröngyeit. S ha földje szent porát Sebemre hinthetem, Fájdalmam elműlik S boldog lesz életem.
---	--

Budapest.

LEDERER IGNÁCZ.

TÁRSADALOM.

A gyász alkalmából.

Lezajlottak immár a lesújtó gyász napjai, a fájdalom első rohamát követett aléltásból felocsudtunk. Az égető fájdalom nem tombol többé pusztító viharoként ereinkben, csak a csendes bánat rezdíti még meg szívünk érzékenyebb húrjait.

Am emléke a drága halottnak nem tűnt el gondolatainkból, fenkölt szelleme tovább él körünkben. Lelki szemek sokat s gyakran révedeznek vissza daliás alakjához, képzeletben még mindig kísérgetjük magasröptű szellemének szárnyalását, mintha nem tudnánk, hogy a fejedelmi sas, villámtól sújtva szárnyaszeggetten hullott alá a magasból.

Ha így kijózanodva a fájdalom mámorából, tekintjük őt, akkor jutunk csak veszteségünk egész nagyságának, pótolhatatlanságának tudatára. Nemcsak szívünkben érezzük már, a benne tátongó úr miatt, de eszünkkel is felfogjuk, józan megfontolás alapján, hogy mi volt ő nekünk s jövőnknek s hogy mit veszítettünk benne mi s a jövő. Érezzük s felfogjuk pedig mindezt mint emberek, mint hazafiak s mint zsidók.

Sőt a zsidóság vesztesége s ehhez képest fájdalma felöleli az emberiségét s a nemzetét is.

Mert a zsidóság minden izében a felvilágosodás s a szabadelvűség vallása, egész hosszú történelmében e jelszavak voltak zászlójára írva, ezeknek terjesztése minél tágabb körökben képezte törekvésének alfáját s omegáját. De felvilágosodás s szabadelvűség volt egyúttal a paizs, mely a történelem ádáz viharai közepette bennünket megvédett; a hol e jelszavak uralkodtak, ott a népek sokat zaklatott Jóbja is megpihenhetett.

Ezért oly sötétek a középkor idői minékünk, ezért szeretnének egyes jobb belátású ujkori keresztény írók tabula rasát csi-

nálni belőlük. A középkor a sötétség s elfogultság országa volt, azért nem lelte a zsidó sehol honját a hazában.

S ez manap sincs máskép.

Azért láttuk s látjuk még ma is a középkor kedvelt »zsidó-hajszáit« éppen ott új betanulással előadatni, a hol önkény és zsarnokság, szellemi eltompultság s erkölcsi súlyedés bénítják meg az érzést az emberekben. Hogy az antisemitizmus mocsárvirága buján tenyész amaz országokban is, melyeket megszoktunk a műveltség s tudományos felvilágosultság bölcsőitől tekinteni, el ne tántoritson bennünket nézetüktől: az antisemitizmus lábrakapása nem egyedüli tünete a szellemek elposványosodásának melyet a XX. század hajnalának derengésénél biztos szemmel kivehetünk.

Ugyanezért a zsidóság különös részvételével kíséri a felvilágosodás s szabadelvűség minden egyes bajnokának kidülését a hadsorból, jól tudja, hogy minden csapás, mely az emberi eszmék e legfenköltebbjeinek egy-egy harcuzatát teríti le, őt egy hű s odaadó védőjétől fosztja meg.

Mennyivel nagyobbak kell tehát fájdalomunknak lenni, mennyivel súlyosabban érezzük a sors karjának reánk nehezülését, midőn a halál irtó anyala legsajátabb eszméink bajnokai közül éppen azt szemelte ki áldozatul, ki egyedül állásánál fogva is leginkább volt képes s hivatott ez eszméknek egykoron diadalra juttatására egy hatalmas birodalom népei körében?

S ki merné vajjon tagadni, hogy áldott emlékü trónörökösünk szabadelvű gondolkodású volt minden izében, hogy a felvilágosodás szolgálatában állott, szóval, írásban s tetteivel egyaránt? S ha bizonyos gyöngébb hitűekkel szemben mégis bizonyitanunk kellene állításunkat, zavarba jönnék vajjon?

Bizonyára nem!

Politikai szabadelvűségét ugyan ki nem mutathatta, a mire mint trónörökösnek, alkalma nem nyílt. De minden egyéb téren, hol állására való tekintetek nem gátolták véleménye nyilvánításában, a felvilágosodás s szabadelvűség hívének bizonyult.

Az irodalomban csak úgy, mint az életben.

Hiszzen már maga az a tény, hogy a trón lépcsőinél s hozzá legközelebb állva, szakított ősei hagyományával s irodalmi munkásságra adta magát, eléggé bizonyít tisztult s szabad gondolkodása mellett.

De még jobban bizonyítják ezt irodalmi működésének gyümölcsei.

Rudolf költő volt a szó szebb, igazabb értelmében. Nem olyan, ki a maga gyönyörűségére, de gyakran a közönség gyötrelmére rímekbe szedi üres szóáradatát, de a ki egy tájkép szépségében lel gyönyört, a szabad természetért lelkesedik, költői lélekkel gondolkodik, költői felfogással rajzol. Ilyen költői volt Rudolf s a költő fogékony a jó, a szép, a nemes iránt, bárholnan jőjjön az.

Rudolf író volt s mint művei bizonyítják, jeles író. Bennük önálló gondolkodás, eredeti felfogás nyilvánul; tekintélyt nem ismer el, előítéletre nem hederít. Rudolf szabad gondolkodású író volt s mint ilyen, nem lehetett elfogult lelkű, ki különbséget tesz ember s ember között.

Nem is volt az.

Legjobban kimutatta liberális gondolkodását körútjai alkalmával, a midőn el nem mulasztotta a többi felekezethez hasonlóan a zsidó templomokat is felkeresni, a zsidó községek küldöttségeit is leereszkedő nyájassággal fogadni. Zsidókkal szemben tanusított szabadelvű eljárásáról nem egy jellemző adománnyal a nép ajkán.

Ime, Rudolf nemcsak a theoriában volt szabadelvű, de az életben is s a zsidókkal szemben is. Mi több: ismert nagy irodalmi vállalata német részének élére egy hirneves bécsi zsidó írot állított; ugyanez a vállalata, melynek létrejöttén s aztán továbbvitelén lelke egész erejével fáradozott, mely immár — királyunk határozatából — örök emlékjelül van számára kijelölve, egyik szerkesztőjén kívül is nem egy zsidó írot látott munkatársai sorában.

De éppenséggel a zsidóság bámulójaképp tűnik fel ama halhatatlan szavaiban, miket keleti utazásáról irt fényes munkájában a zsidóságról mondott, melyekben csodálja, mint tartotta meg a zsidóság legtisztábban eredeti vallását, melyekben kárhoztatja a nyugat népeinek kegyetlen bánásmódját a zsidókkal szemben, melyekben jós-lélekkel ama hitének ad kifejezést, hogy *a történelem még csak a jövőben fog a zsidóságnak teljes igazságot szolgáltatni.*

A ki oly költői lélekkel birt, mint Rudolf, a ki oly szabadelvű gondolkodó volt mint író, a ki az életben is annyira ment

tudott lenni minden modern fajbéli előítéletektől, a ki Izrael múltjának oly bámulattal s annyi elismeréssel tudott adózni, s oly szilárd hitet táplált annak jövője iránt, mint Rudolf: az a gyűlölet s szellemi sötétség bérében nem állhatott, az a reakzionárius elvek híve nem lehetett, *az a zsidóságnak is melegen érző barátja volt.*

Ime, a mit Rudolfban az emberiség és a nemzet nagyot s nemest elvesztett, mindezt fokozott mértékben vesztette el benne a zsidóság.

De kívántok még további bizonyítékot is?

Ám legyen.

Negatív bizonyíték lesz csak, a mit felhozunk; de ha bizonyítékkal valaha sulyt vetettek a latba, úgy bizonyára ennek van döntő értéke.

Mert *miképp nyilvánult a gyász*, melyet a nagyreményű királyfi tragikus halála hazaszerte okozott?

Az első perczben úgyszólván megmerevülés fogta el a szíveket és fejeiket, a legborzasztóbbat, a leghihetetlenebbet, azt, a mit legkevésbé várhatánk, elhinni senki nem akarta, felfogni senki nem tudta. Csak lassankint tört magának utat a kegyetlen fájdalom a megmerevült szíveken át s akkor felhangzott szóval és írásban és minden élő nyelven a fohász, könnyítve a határtalan gyásztól lesujtott kebleken. Az Isten házai (a miket t. i. kitértak) megteltek az ájtatosok tömegeivel, a kik a lelkészek szájából kívánták hallani fájdalmas megdöbbenésük nyilatkozását s a mindenfelé kifejtett gyászpompa is kellő kifejezést adott a lelkekben korlátlanul uralkodó fájdalom sötét érzetének.

Oh de a közös gyász e megható nyilvánulásában nem holt összhangzás a monarchia s a nemzet kebelében, de sőt napról-napra szaporodtak a gyász harmóniáját szentségtelenül megzavaró hangok.

Csak a zsidóság közepette nyert a mindeneket átható fájdalmas érzés megragadón egyöntetű kifejezést, csak az ő kebelében nem találkozott senki, ki meg merte volna emelni a fejedelmi tragédia leplének csak egy szélét is; a fájó érzelmek nyilvánulásának fenséges versenyében a magyar zsidóságnak jutott a győzelmi pálma.

Alább (176. lap) egy korántsem teljes lajstromot állítottunk össze, melyből kitűnik, hogy 172 helyen 192 zsidó község és testület rendezett gyászistentiszteletet a rajongva szeretett trónörö-

kös gyászos elhunytá alkalmából. S azok közt találni neolog s orthodox, statusquo s egyéb bármilyen néven nevezendő községekét.

Pedig a zsidó vallásos törvénykodexnek is meg van a maga paragrafus az *öngyilkosról*. Tessék azt elolvasni (ha ugyan módjukban van) azoknak, kik oly hozzáférhetetlen erkölcsi magaslattól szokták bírálgatni a »zsidó morál« gyöngéit, ott foglaltatik a Sulchan Árukh Jore Dea 345. §-ának 1. s 2. pontjában s ha elolvasták (és megértették), itéljenek újból, de aztán már méltányosan az oly igazságtalanul vádolt zsidó erkölcsről.

Mert két dolog tűnik ki abból igen világosan. Az egyik az, hogy maga a törvény csak a legtrikább esetekre nézve konstataálja az öngyilkosságot; a kommentátorok pedig még ezeket az eseteket is mennél kisebb számra iparkodnak redukálni, úgy hogy a mai fogalmaink értelmében kétségkívül öngyilkosság, azt ők korántsem minősítik annak, hanem engedik a szerencsétlent más becsületes halandó módjára eltemetni szépen. (L. Sabbatái Kohen kommentárját az idézett helyre.) Ez is »zsidó morál«.

A másik dolog, mely a zsidóság magatartásából a trónörökös halálával szemben tűnik ki, abban áll, hogy a képzelhető emberi gyász esetek legiszonyubbika, mely annál megrendítőbb, mivel népek millióinak jövő reménye az áldozatja, a ki azonfelül a koronás szülők egyetlen, imádott férfinagzatja — hogy ily gyász eset tragikumával szemben a mindennapi esetek szempontjából alkotott vallásos törvény megszűnik a zsidóságnak törvény lenni, még a legmegátalkodottabb vaskalaposnak is. Ez is még »zsidó morál.«

Ellenben minek nevezzük az országos gyász megzavarásának számos példáit, melyekre a közvélemény ujjal mutatott annak idején s mely példákat nem a zsidó felekezet szolgáltatotta? S ismeretes a tény, hogy a saját templomukból kizárt nem zsidó hívők a zsinagógában vettek részt zsidó polgártársaikkal együtt a gyászisteniszteleten.

De távol van tőlünk, hogy mint az ellenünk követni szokott eljárásnak megfelelőleg tehetnénk, az egész keresztény felekezet ellen koholjunk ezekből vádat. A »zsidó morál« nem teszi felelőssé az összességet egyesek hibái miatt.

De bizonyítéknak elég jó, hogy a megboldogult nem tartozott ez exclusiv körbe, sőt inkább, hogy a legszebb, legemberibb eszmék szolgálatában állott.

Ám, minél inkább volt ő miénk, annál nagyobb veszteségünk. Hogy mit veszítettünk, tudjuk már; hogy mit hoz helyébe a jövő, ki mondhatná ezt meg?

Szemeink aggódva révedeznek a jövő felé, hasztalan iparkodva süri fátyolán átállatni.

De ne csüggedjünk. Sokszor bebizonyult már rajtunk a zsoldárköltő szava: »Ime, nem szunnyad, se nem alszik Izrael oltalmazója.«

Hisszük, hogy ezental is úgy lesz.

Hisz maradt még egy vigaszunk. Tekintsük a koronás apát, jóságos uralkodónkat, kinek mi legdrágább kincsünket, mindenünket: egyenjogositásunkat köszönhetjük, kinek oldalán nőtt fel immár Istenben boldogult trónörökösünk a legfelvilágosodottabb, legszabadelvűbb férfiúvá: a méltó fiúnak nagy atyjába, a legjobb királyba vessük bizodalunkat, benne pontosítsuk minden szeretetünket s megerősödünk vele s általa.

Jöjjetek, imádkozzatok.

»Sokáig éljen a király!«

Budapest.

ENYEDI MÁTYÁS.

Eskü hajadon fövel.

A fenytörvényésznek február hó 14-én tartott bünyítő tárgyalásánál a többek közt egy K. nevű zsidó is szerepelt tanu gyanánt. A mint az eskütételre került a sor, K. fölteszi kalapját és az elnök kérdésére kijelenti, hogy azért fődí be a fejét, mert a hajadonfövel elmondott eskü csak játék, szófia beszéd, olybá vehető, mintha az ember nem is esküdött volna meg, szóval nem bir kötelező erővel. Az elnök, hogy K. lelkiismeretét teljesen megnyugtassa, megengedte neki az esküt föltett kalappal elmondani.

A sajtó nagy része ezen incidenshez azt a megjegyzést fűzte, hogy nagyon érdekes és jellemző K.-nak ezen nyilatkozata arra nézve, hogy miként gondolkodnak a zsidók a törvény előtt letett esküről és annak kötelező erejéről. Az ügy, bár kicsinyesnek lássék is első pillanatra, mégis figyelmet érdemel. Tudjuk, hogy mennyi vádra, rágalomra használták föl elleneink az engesztelő nap előestéi »kol nidre« imáját. És valóban a legveszedelme-

sebb rágalom valakinek istenre való hivatkozással elmondott szent meggyőződéséből folyó esküjét semmibe se venni. De veszedelmessé válhatik az is, ha törvényszéki teremben oly ünnepélyes alkalommal egy zsidó maga mondja azt, hogy a hajadon fővel tett eskü nem eskü. Mert az bizonyos, hogy a zsidók, ha törvényszéknél tanuként szerepelnek, majdnem mind — talán ezen egyetlenegy K. kivételével — hajadon fővel tették le mindig az esküt, mióta csak megszüntették az eskü »more iudaico« letevését. Ámbár, mint majd alább látjuk, volt idő, mikor egy nagy zsidó tekintély még a rituális esküt is, ahol pedig az »Adonai« is előfordul, megengedte hajadon fővel letenni.

Igaz ugyan, a mit K. mond a törvényszék előtt, azt minden zsidó nem írja föltétlen alá, de tudjuk, hogy az ilyen dolgokban, mikor rólunk zsidókról van szó, vakon szoktak ítélni, mert hát Themisnek a szemei is be vannak kötve.

Viszont az is bizonyos, hogy csak egy példát hozzak föl, hogy a katonaságnál a zsidó ifjak kivétel nélkül mindnyájan hajadon fővel teszik le az esküt. Mit mondunk tehát annak, aki azzal találna előhozakodni, hogy ezek alattomosan kijátszották a törvényt, mert tulajdonképen kibujtak az eskü alól?

Azt feleljük, hogy igenis a hajadon fővel tett eskü, a zsidó vallás szempontjából, teljesen érvényes. Az a K. tulajdonképen miért is mondhatta azt, hogy a hajadon fővel tett eskü érvénytelen? Más oknál fogva nem, mint a mily oknál fogva ő tiltottnak hiheti egyáltalában födetlenül jární-kelni a szobában vagy a szabadban. Más ok nem föroghat fönn, mint hogy nem esküdött »more iudaico.« Maga az a K. pedig a tárgyalás alatt tényleg födetlenül ült, tehát önnönmagával keveredett ellenmondásba, a miért szavai a törvényszék előtt számba nem vehetők. De hagyjuk K.-t s hozzuk a dolgot magát tisztába.

Mondtuk, hogy a hajadon fővel elmondott eskü érvényes, mert csupán a hajadon fővel való járás-kelésnek a kategóriájába esik. De hát ez meg van-e engedve? Maga a kérdés furcsa ugyan, de fölvethető, mert még mai napság is lesznek, akik nemmel felelnek reá. De csak nálunk, meg talán Lengyel- és Oroszországban, már Németországban például a legaggályosabb »igazhíttű« is födetlenül eszik.

Nézzük a kérdésnek történeti fejlődését. Itt a szót Löw Lipótnak adjuk át, a ki Chorin Áronnak dr. Weil álnév alatt

irt biografiájában ¹⁾ ezt a kérdést is az ő szokott alaposágával és átlátszó viláosságával taglalja.

»Azon körülményből, hogy a tóra a papi fővegről és kucmáról (migbááh és micznéfeth) határozottan kimondja, hogy csak diszruhák legyenek, és hogy egybütt sehol sincs említve, hogy mások is viseltek ilyeneket, abból . . . következik, hogy a régi hébereknél a fővegviselés egyáltalában nem volt szokásban.«

Ezt Löw még más adatokkal is támogatja és a többek közt fölhozza Reggio Izsák Sámuelnek a véleményét, a ki Jerem. 14, 3. Eszter 6, 12. Ezek 8, 3. II. Kir. 2, 23. Jona 4, 8. Én. én. 5, 2-re támaszkodva kimondja, hogy a régi héberек rendesen nem fedték be fejüket. ²⁾ De föltéve, hogy ezen idézett helyek nagyrészen előforduló מַשְׂכָּתֵי רֶגֶל tényleg födetlen főt jelent, azért ezekből még sem következethetünk a mai korra, mert mi rabbinikus zsidóság vagyunk, már pedig e közt és a bibliai zsidóság közt igen nagy a különbség. Vannak dolgok, a mik a bibliai zsidóknak meg voltak engedve és ma el vannak tiltva és viszont olyanok, a mik ma meg vannak engedve és akkor el voltak tiltva. De Löw, a ki mindig rajongott a bibliai zsidóságért és a rabbinikus hagyományok nagy részének a mellőzésével, minden áron egy ilyent szeretett volna szervezni, ³⁾ első sorban, bár a praxis szempontjából tárgyalja a kérdést, mégis a bibliára hivatkozik.

Persze jól tudja, hogy szélesebb körben mégis leginkább a hagyomány alapos kutatásával lehet hatni, azért a biblia mellett a talmudi és talmud utáni hagyományt is tüzetesen szemre veszi. Az eredmény az, hogy a talmudi időben az emberek legtöbbszörre nem fedték be fejüket, ⁴⁾ sőt bizonyos benedictiókat is mondtak födetlenül. ⁵⁾ De viszont a perzsa zsidóknál a becsület-tudáshoz tartozott, hogy tekintélyesebb emberek előtt födetlenül

¹⁾ Aron Chorin. Eine biografische Skizze von Dr. Weil (külön lenyomat a Ben-Chananja cz. folyóiratból). 73—94. l.

²⁾ Hátóra veháfilozofia. L. 139.

³⁾ Die jüdischen Wirren in Ungarn von Leon da Modena Redivivus. 99. l.

⁴⁾ Nedár. 30, 6. Táan. 14. stb. L. különösen a gyásznak szombatnapon mutatandó smellőzendő jeleire vonatkozó vitát és elbeszéléseket (פְּרִיעַת רֵאִי-ra nézve) a jeruzs. talmudban, Móéd Kátón 82. d. (onnan Berésith rabba, 100. fej. v. 5. bab. Móéd Kátón 24. a.)

⁵⁾ Berákh. 60b.

nem illik megjelenni. ¹⁾ »Ezen uralkodó szokásnál könnyen támadhatott az a gondolat, hogy az embernek, minthogy folyton isten közelében van, sohasem szabadna a főveget levenni.« Csakugyan ez a körülmény mozdította leginkább elő ezen szokásnak meggyökeredzését.

Igy R. Nachmán b. Izsák anyja a fiát, mivel azt jószolták neki, hogy tolvaj lesz belőle, folyton föltett főveggel járatta, »hogy istenfélelem legyen rajta és imádkozzék.« ²⁾ De Európában ezen szokás még a talmud utáni korban is csak itt-ott bírt lábra kapni. Még R. Mózes Isserles nyíltan kimondja, hogy a folytonos fővegiselés sehol sincs megparancsolva, csupán chasidéns szokás. ³⁾ De nemcsak ezt engedték meg, még más egyebet is. A híres bécsujhelyi rabbi R. Isserlein a boroszlói zsidóknak hozzá intézett kérdésére adott feleletében kijelenti, hogy szabad levett főveggel esküdni, — persze »more iudaico« — minthogy sehol sem talál erre vonatkozó tilalmat. ⁴⁾ A sötét középkorban — Isserlein a XV-ik század első felében volt Bécsujhelyben rabbi — megengedték azt, a mire ma senkinek esze ágába sem jutna még csak gondolni is. Lassankint ugyanis általánossá lett a hiedelem, hogy süvegelés keresztény szokás, azért riadtak tőle oly nagyon vissza. Ezt még leginkább előmozdította az anyák aggodalma, a kiket fölbuzdítottak R. Nachman b. Izsák anyjának a példáját követni, továbbá az a körülmény is, hogy a nép »kallúth rós« (könnyelműség) fogalmát, ami az engesztelő napi bünlajstromban foglal helyet, összetévesztette a »gillúj ros«-al (süvegelés). Azt hiszem, hogy ezen szokás elterjedését is, mint sok másét, leginkább az a tulságosan előrelátó, nagyon is óvatoss, mondhatnám aggályos körülmétekintés mozdíthatta elő, mely minket zsidókat különösen vallásügyi dolgokban annyira jellemez. Valamelyik elismert híres tudós ezt meg ezt ajánlta jó tanács képen, ezt meg ezt füzte a hagyományhoz magyarázatul. Idő múltán, mikor már azon híres tudósnak az alakja legendaszerű szövénynnyel lesz bevonva, a jótanács, a hozzáátétel már kegyelethből is törvény erejével lesz gyakran fölrüházva. Történik azután, hogy ehhez egy másik jó tanács is járul, nem egyszer még egy

¹⁾ Nedár. 30 b., Kiddúsin 29. b. Sabb. 79. b. stb.

²⁾ Sabb. 156 b.

³⁾ Tur O. Chajj. 8-hoz Darkhé Móse,

⁴⁾ Peszákim, 203. n.

harmadik jámbor óhajtás is, mit a negyedik, akár félelemből, akár tiszteletből, akár pedig kegyelethből föltétlen kötelezőnek ismer el. Így kap lábra egy-egy gyöngén megokolt szokás és követőkre is talál, a kik persze nem is gondolnak arra, hogy majd mennyire sinli azt meg az utókor.

Szabadjon még a fönt elsoroltakat következő, a boldogult Löw figyelmét elkerült egy adattal bővitenem.

A XIV-ik században élt R. Jehuda ben Asertől azt kérdezte unokaöccse R. Salamon, vajjon figyelmet kell-e fordítani arra, hogy a tanuláznál az ember ne üljön hajadon fővel? Már maga a kérdés föltétele, még pedig ilyen személyiség által, elég jellemző és már eleve, mielőtt a feleletet hallanánk, arra enged következtetni, hogy voltak tudósok, a kik ezt megtették. Mondanom sem kell, hogy a tanulás alatt a tulmudtanulás értendő továbbá, hogy ezen kérdésből magából is napnál világosabban tiünik ki, hogy ha nem tanul az ember, akkor természetesen szabad süvegelni. A kérdés csupán csak az, hogy szabad-e a talmud tanulásánál is süvegelni. R. Jehuda azt feleli, hogy טוב הוא שלא יושב בגלוי הראש בשעה הלימוד למי שיוכל לסבול לפי שילמוד יותר באימה aki el tudja viselni, jó, ha nem tanul az ember, akkor természetesen szabad süvegelni. A kérdés csupán csak az, hogy szabad-e a talmud tanulásánál is süvegelni. R. Jehuda azt feleli, hogy טוב הוא שלא יושב בגלוי הראש בשעה הלימוד למי שיוכל לסבול לפי שילמוד יותר באימה aki el tudja viselni, jó, ha nem tanul az ember, akkor természetesen szabad süvegelni, hogy nagyobb istenfélelemmel tanuljon; de némelyeknek a nagy hőség miatt lehetetlen ¹⁾ Ama híres Rabben Asernek, a ki átokkal sújtotta a bibliának bölceleti magyarázóit, annak a fia és utódja a toledo-i rabbiságban: R. Jehuda mondotta ezt a XIV. században. És mi hol vagyunk ma a XX-ik század közösbén a mi kicsinyes előítéleteinkkel, ha a törvényszékek előtt nem akarnak hajadon fővel esküdni!

Budapest.

BELEDI MIKSA.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

414. *Kőrösmező* (Máramaros m.) Elnök: Bresler Mózes. Anyakvv. Bergmann Ábrahám rabbi.

415. *Mezőberény* (Békés m.) Elnök: Hoffer Károly. Anyakvv. Hirschfeld Mór rabbihelyettes.

¹⁾ Zikhrón Jehuda. 4. I. 20-ik kérdés.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Gyászistenitiszteletek.

A trónörökös tragikus halála hazaszerte benső részvétet keltett s mély gyászt okozott. Belőlük kijutott a zsidóságnak is a maga része, talán több is annál. Lapunk más helyén elmondtuk észrevételeinket a zsidóság gyászában nyilvánult valóban impozáns egyöntetűségről. Itt csak azon hitközségek s testületek mindenesetre hézagossá névsorát adjuk betűrendben, melyek a trónörökös temetése napja (febr. 5.) óta gyászistentiszteletet rendeztek. Az ünnepélyek lefolyását bővebben ismertetnünk természetesen nem lehet; csakis a fővárosi nagyobb templomokban tartott istentiszteletek lefolyását rajzoljuk pár vonásban.

A fővárosban.

Február 5-én már a kora délutáni órákban városszerte tolongtak a hívők a zsinagógákba, hogy az azoknak majdnem mindegyikében délután 4 órára kitűzött gyászistentiszteleten jelen lehessenek. A kitűzött időben zsufolásig voltak tömve a templomok, úgy hogy igen sokan a később jövők közül künn rekedtek. Maguk az imaházak komor gyászdiszben pompáztak: a frigyláda fekete függőnyvel eltakarva, a nagy gáztartók, a szószékek, a karzatok és a bejáratok feketén voltak bevonva, úgy hogy a számtalan gázláng is csak borongó fényt vetett maga köré. Az egymás hátán tolongó tengernyi sokaság közepette az első padsorokban ültek az illető községek előljárói testületileg; ellenben állami, városi s egyéb hatósági képviselőket nem láttunk. Az istentisztelet mindenütt a kántor s a kórus megragadó gyászénekével kezdődött s végződött, közben pedig a rabbi szónokolt. A közönség mélyen megilletődve távozott a templomokból; a febr. 5-iki gyászistentiszteletek bizonyára feledhetetlenek maradtak a jelenvoltak emlékezetében. Megelőzőleg, reggeli 9 órától fogva, az

orthodox és a nagy hitközség alamizsnát osztogatott a jelentkező szegényeknek; egyedül a nagyközség 1553 frtot osztott ki.

A *dohány-utcai* nagy templomban dr. *Kohn* Sámuel rabbi mondott gyászbeszédet. Amaz ismert versből indult ki, hogy: az Isten adta, az Isten vette stb., s miután szívhez szóló szavakban kifejtette, mit vesztett az elhunytban a nemzet, a tudomány s irodalom, főképp pedig a zsidóság, gyönyörű imával fejezte be beszédét.

A *rombach-utcai* templomban *Pollák* Lajos rabbi mondott német gyászbeszédet, melyet magyar imával zárt be. A misna ama mondasából indulva ki, hogy az Adárhó beköszöntésével gyarapítani kell az örömöket, meghatóan vázolta, mikép változott el számunkra az öröm hónapja a fájdalom havává. Különösen szép volt beszédének azon része, melyben a trónörökös asszony gyászos sorsát hasonlítá össze a bibliai Noémi szomorú történetével, a mi homiletikai szempontból is igen sikerült részlet volt.

Az *orthodox község* templomában az istentisztelet, minthogy a község rabbi nélkül szűkülöködik, gyászimák elrecczálásából állt.

A *budai* hitközség templomában dr. *Goldberg* Ráfael rabbi szónokolt.

A *rabbiépző-intézet* templomában febr. 6-án volt a gyászünnepély, melyen a vezérő-bizottság részéről *Wahrmann* Mór országos képviselő és dr. *Simon* József továbbá a tanárkar összes tagjai voltak jelen. Dr. *Kecskeméti* Lipót intézeti hallgató mondott gyászbeszédet.

Az *ó-budai* hitközség febr. 10-én rendezett gyászünnepélyt, melyen dr. *Klein* Gyula rabbi mondott beszédet.

A felsoroltakon kívül gyászistentisztelet tartott még a fővárosban és pedig a *talmud-egylet* (*Sasz-Chevra*) templomában (szónok *Süssmann* Farkas rabbi), az *ujlaki orth. község* zsinagógájában (szónok *Schwartz* Ármin vallástanító), a budapesti *közzsolygók önségélyző egyletében* (szónok *Freund*), a pesti hitközség *fiú-árvaházában* (szónok *Csajági* Béla igazgató), a nagytemplomban az *ifjusági istentisztelet* alkalmából (szónok *Schön* Dávid hit-tanár) és a *ferencz- és józsefudvari imaházában*.

A vidéken.

A vidéki községekben sok helyütt a megyei és községi tisztviselők is jelen voltak az istentiszteleten, melynek nem egy helyütt igen számos keresztény résztvevője is akadt. A községek többnyire jegyzőkönyvileg is megörökítették az elhunyt trónörökös emlékét, nemkülönbben különféle jótékonyági aktusok által. Itt következő lajstromunk kétségtelenül sok-

kal teljesebbé válhatna, ha mindazok, kiknek tudomásuk van valamely itt fel nem említett gyászünnepekről, azt velünk közölnék. Térszükre miatt lajstromunkban csak a hely és, a mennyiben ismerjük, a szónok megnevezésére szorítkozunk. Ime a lajstrom.

Abauj-Szepsi, szónok *Beutum* Salamon rabbi.

Albert-Irsa, szónok *Büchler* Zsigmond rabbi.

Alsó-Kubin.

Arad, szónok dr. *Rosenberg* Sándor rabbi.

Árokszállás, szónok *Wallasz* Áron rabbihelyettes.

Aszód, szónok *Schreiber* J. L. rabbi.

Bács-Bresztovác.

Baja, sz. dr. *Adler* Lipót r.

Békés-Csaba, sz. *Kohn* E. H. r.

Békés-Gyula, sz. dr. *Rosenberg* Sándor r. Aradról.

Beregszász.

Bezdán, sz. *Blitz* r.

Bia.

Bolyok, sz. *Katzburg* J. r.

Bonyhád, sz. dr. *Reich* G. H. r.

Breska.

Buttyin, sz. *Deutsch* Lázár r.

Csabrendek, sz. *Müller* Salamon r.

Csáktornya, sz. *Schwarz* r.

Csongrád, sz. *Büchler* Márton r.

Csurgó, sz. dr. *Schreiner* Márton r.

Czegléd, sz. dr. *Feldmann* József r.

Dárda, sz. dr. *Spitzer* Sámuel r. Eszékrol.

Darúvár.

Debreczen, sz. *Bernfeld* Jónás r.

Deés.

Devecser.

Duna-Földvár, sz. dr. *Pinkusfeld* Sámuel r.

Eger, az orth. községben sz. *Schreiber* Simon r., a kongresszusban sz. dr. *Schwarz* Miksa r.

Eszék, sz. dr. *Spitzer* Sámuel r.

Esztergom, sz. dr. *Weisz* Ignác r.

Fegyvernek, sz. *Klein* Hermann r.

Fehértemplom, sz. dr. *Sidon* r.

Galgóc, sz. *Rosenfeld* József r.

Gödöllő, sz. dr. *Kecskeméti* Lipót rabbijelölt.

Gyömörő, sz. *Pollák* Simon r.

Gyöngyös, sz. dr. *Kelemen* Adolf hittanár és *Fürst* Lázár r.

Gyöng, sz. *Fischer* Imre r.

Győr, sz. dr. *Fischer* Gyula r.

Gyulaféhevár, sz. *Weisz* Kálmán r.

Halas, sz. *Krausz* r.

Hatvan, sz. *Fürst* Ferencz r.

Hátszeg, sz. *Frisch* Ede rabbihelyettes.

Héthárs, sz. *Margita* Mózes r.

Heves, sz. *Elfer* Jakab r.

Högyész, sz. *Goitein* E. M. r.

Igló, sz. *Löwy* Mór iskolaigazgató.

Ipolyság.

Jánosháza, sz. *Reichenfeld* r.

Jászberény, sz. *Büchler* Áron r.

Kaba, sz. *Rosenfeld* Ignác r.

Kalocsa, sz. *Wolf* S. r.

Kapocs, sz. *Weisz* Mór r.

Kaposvár, sz. dr. *Herzog* Manó r.

Karczag, sz. *Schuch* Salamon r.

Kassa, sz. *Liebermann* Kálmán r.

Kecskemét, sz. dr. *Perls* Ármin r.

Kisbér.

Kis-Czell.

Kisvárd, sz. *Grünfeld* Mór r.

Kolozsvár, sz. dr. *Klein* Jakab r.

Komárom, az orth. községben *Steinberger* Sándor r., a kongresszusban dr. *Schnitzer* Ármin r.

Kopreinitz, sz. *Hessel* r.

Körmend, sz. *Ehrlich* Miksa r.

Köszeg, sz. *Richter* Zsigmond r.

Kün-Félegyháza, sz. *Silberstein* S. rabbihelyettes.

Künszentmárton, sz. *Stein* Miksa r. Törökszentmiklósról.

Léva.

Liptószentmiklós, sz. *Singer* Vilmos r.

Losonc, sz. *Rosenthal* r.

Lugos, sz. *Weisz* Salamon r.

Mágócs.

Makó, sz. *Fischer A. E.* r.
 Máramaros-Sziget.
 Mátészalka, sz. *Grünbaum Manasse* r.
 Mezőkövesd, sz. *Wechsler Soma* r.
 Mezőtúr, sz. *Goldberger* r.
 Mindszent, sz. dr. *Wiener Márkus* r.
 Miskolcz, sz. *Rosenfeld Mayer* r.
 Mohács.
 Monor, sz. *Kohn Mihály* r.
 Moór, sz. *Büchler P.* r.
 Mosóc.
 Mosonyi izr. iskola, sz. dr. *Flesch Salamon* iskolaszéki elnök.
 Nagy-Abony, sz. dr. *Vajda Béla* r.
 Nagy-Atád, sz. dr. *Steinherz Jakab* r.
 Nagy-Báród.
 Nagy-Becskerék, sz. dr. *Klein Mór* r.
 Nagy-Kanizsa, sz. dr. *Neumann Ede* r.
 Nagy-Károly, sz. *Perls Mayer* r.
 Nagy-Kőrös.
 Nagy-Salló, sz. *Jungreis Pál* r.
 Nagy-Surány, sz. *Plaut Fülöp* r.
 Nagy-Szent-Miklós, sz. *Vogel Náthán* r.
 Nagy-Szombat, az orth. községben sz. *Fürst Zsigmond* r., a status
 quoban sz. *Sidon Simon* r.
 Nagy-Várad, az orth. községben sz. *Fuchs Mór* r., a kongresszusi-
 ban sz. *Schneekendorf B.* r.
 Námesztó, sz. *Duschinsky B.* r.
 Nemes-Vid.
 Nyírbátor, sz. *Rosenberg Hermann* r.
 Nyiregyháza.
 Nyitra, sz. dr. *Perls Ármin* r. Kecskemétről.
 Ó-Gyalla, sz. *Deutsch Ignác* r.
 Ó-Kanizsa, sz. dr. *Flesch Ármin* r.
 Oravicza.
 Orosháza, sz. dr. *Rosenfeld József* r.
 Paks, sz. *Szófer* r.
 Pancsova.
 Pécs, sz. dr. *Bárdny József*, a pesti hitközség tanfelügyelője.
 Pinczehely, sz. *Karpales Ábrahám* r.

Pozsony, az orth. községben sz. *Schreiber B. r.*, a kongresszusiban
 dr. *Dávid Gyula* r.
 Ráczkeve, sz. dr. *Kohlbach Bernát* rabbijelölt.
 Rednitz, sz. *Ehrlich Mór* r.
 Resicza.
 Rimaszombat, sz. *Singer S. L.* r.
 Rozsnyó, sz. *Lemberger Lipót* r.
 Ruttká, sz. dr. *Hönig Adolf* r. Zsolnáról.
 Salgó-Tarján, sz. *Schlesinger Ármin* igazgató-tanító.
 Sárbogárd.
 Sátoralja-Ujhely, az orth. községben sz. *Hazay jegyző*, a status
 quoban *Bermann Lipót* r.
 Sepsí-Szent-György, sz. *Arany Izor* iskola-gondnok.
 Siklós, sz. *Roth Áron* r.
 Simontornya.
 Siófok, sz. dr. *Elsass Bernát* rabbijelölt.
 Stomfa, sz. *Winter Lázár* r.
 Szabadszállás, sz. *Kalisch Mayer* rabbihelyettes.
 Szarvas, sz. *Reichard Márkus* r.
 Szatmár.
 Szeged, sz. dr. *Löv Immanuel* r.
 Szeghalom, sz. *Landsberg Lipót* r.
 Szegszárd.
 Székesfehérvár, sz. dr. *Steinherz Jakab* r. Nagy-Atádról.
 Szempez, sz. *Bresnitz* r.
 Szeicz, sz. *Marmorstein Lipót* r.
 Szentes.
 Szigetvár, sz. *Oestreicher Adolf* tanító.
 Szilágy-Somlyó, sz. *Rosenbaum Mór* r.
 Szilas-Balhás, sz. *Klein Albert* r.
 Szinyér-Váralya, sz. *Benedikt* r.
 Szirák, sz. *Hertenstein* r.
 Szolnok, sz. dr. *Friedlieber Ignác* r.
 Tapolca, sz. dr. *Rosenstein Mór* r.
 Tata, sz. *Handler Márkus* r.
 Temesvár, a status quo községben *Grünhut Lázár* r., a kongresszusi-
 ban dr. *Lóvy Mór* r.
 Tétény, sz. *Ungár Rudolf* r.
 Tisza-Beő, sz. *Klein Dávid* rabbihelyettes.

Tisza-Dada.

Tokaj, sz. *Schuck* Dávid r.

Topolya, sz. dr. *Goldfahn* S. H. r.

Torna, sz. *Steinberger* J. r.

Török-Becse, sz. *Pollák* r.

Török-Szent-Miklós, sz. *Stein* Miksa r.

Trencsén, sz. dr. *Diamant* Mór r.

Turdossin, sz. *Salamon* Mózes r.

Turkeve.

Újpest, az orth. községben *Friedmann* Ármin r., a status quóban

Schwartz S. L. r.

Ujvidék.

Ungvár, sz. *Löv* Lázár r.

Vác, az orth. községben sz. *Silberstein* J. r., a status quóban sz.

Ullmann Frigyes r.

Vág-Szered, sz. *Pscherhofer* M. r.

Vágújhely, sz. *Weisse* József r.

Várpalota, sz. *Singer* Ábrahám r.

Várna.

Verbó, sz. *Reich* Károly r.

Verebély.

Versecz, sz. dr. *Sidon* M. r.

Veszprém, sz. *Hochanuth* Ábrahám r.

Vörösvár, sz. *Baum* Jakab r.

Vukovár, sz. *Löwy* r.

Zágráb, sz. *Jakobi* r.

Zenta, sz. *Klein* Salamon r.

Zsámbék, sz. *Fleischmann* Joachim r.

Zsolna, sz. dr. *Hönig* Adolf r.

Összesen tehát, beleértve a fővárost is, 172 helyen 192 gyűjteményes-
telet tartott, eddigi értesüléseink alapján; mely számok azonban bizonyára
még tetemesen volnának nagyobbíthatók.

ALFA.

Deák Ferencz egy nagy-kanizsai rabbiról.

A hála és kegyelet, melylyel a nemzet halhatatlanainak tartozunk, kötelességünké teszi, hogy az utókor számára mindent megőrizzünk, a mi a haza nagy fiainak személyével bármely kapcsolatban állott, a miben szellemük és egyéniségük még a legcsekélyebb mértékben tükröződik is. Minden igaz vonás növeli a kép hűségét és hozzájárul a történeti alak kidomborításához. Emlékiratok és levelek a história legbecesebb kútforrása s a történetírás legkeresettebb segédeszközei. A legkisebb ereklyének elkallódása pótolhatatlan veszteség az egész országra nézve.

A »haza bölcsének« hatalmas egyénisége mindig tisztán állott előttünk, de mi tagadás benne, képe sok individuális vonásban gazdagodott, mióta összegyűjtött beszédeinek birtokában vagyunk. S még sokkal gazdagabb lesz, mert lehetetlen, hogy a jeles gyűjtőnek figyelmét számos levél és egyéb nyilatkozat, a melyekre Deák Ferencz rányomta szellemének bélyegét, el ne került a légyen. Sok el van szórva az országban és talán évtizedek múlva fog csak napfényre kerülni.

Az alább következő ajánló levél véletlenül akadt kezem ügyébe. Midőn megpillantottam és végig olvastam, a szoltár szavát mondtam el: »örvendek beszédeden, mint a ki nagy zsákmányt lel«. Deáknak saját kezeirása, minden sorban a bölcsnek fenséges nyugalma, minden szóban a páratlan nemes léleknek humanitása. Negyvenöt éve múlt, hogy Deák megírta e sorokat, de ugyanazon szellem leng bennük, mint ama huszonhárom évvel utóbb tartott beszédben, melyben azt mondá: »Azt gondolom, legegyszerűbb módja az emancipációnak az lesz, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, azon törvények illető pontjainál kimondjuk, hogy: minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, a mit sokkal célszerűbbnek tartok, mintha arról az eszméről: emancipatio, különös törvényt alkotnánk. Én ezt a szót általában nem szeretem. Elfogadott szó ugyan, de szégyenítő a világra, mintha mi rabszolgákat tartottunk volna. Őket megillette volna joggal azon alap, és midőn mi azt meg fogjuk nekik adni, sem rokon-, sem ellenszenvek nem vezetnek bennünket, hanem tisztán egyedül az igazság.« (III. kötet 435. l.)

Ime a levél¹⁾:

Löwy Sámuel urat, ki több évekig a nagy-kanizsai Izraelita közönségnél Rabbinus volt, hosszabb idő óta személyesen ismerem 's ötet valóban szelid jámbor erkölcsös, művelt és tudományos embernek tartom, — még kanizsai hivataloskodása idejében megvizsgáltam egykor hivatalosan a kanizsai Izraelita iskolákat, melyeknek főigazgatójuk akkor említett Löwy Sámuel ur volt, 's azokat mind a rendre és tisztaságra, mind a tanítás czélszerű módjára, mind a tanulók szorgalmára és előmenetelére nézve oly állapotban találtam, hogy azt későbbben is több hasonló intézeteknél mint követésre méltó kitérő példányt ajánlani nem kételkedtem. De mióta hivataláról lelépett Löwy Sámuel ur, azóta is többször megfordult házzamnál s volt alkalmam szelidségét, olvasottságát s' erkölcsös magaviseletét örömmel tapasztalni. Ha tehát Löwy Sámuel ur ismét Rabbinsi hivatalt kíván valahol vállalni, én ötet, mint tudományosan művelt, erkölcsös embert, ki becsülésemet méltón bírja, tellyes buzgósággal ajánlom. Kehidán, Julius 14-én 1843.

Deák Ferencz.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

Az izr. siketnémák országos intézetéről.

»A jó pap holtig-tanul«, mondja a példabeszéd. »Mindenkitől tanul az okos«, hallhatni többektől. Tehát összevetve ezt, tanuljunk mindig és mindenkitől. Az emberiség jelszava: »Tovább, tovább!« Tudásvágya nem elégszik meg a meglévővel, többet akar, saját eszméit összekötve elődei gondolataival, e kettőből alkot újat. Ez új között kevés van érdekesebb és egyuttal áldásosabb, mint a pedagógiai tudomány egyik új hajtása: a siketnémák beszédre való tanítása.

E szerencsétlenek a természet mostohái. Tőlük elvonta a végzet a hallást és így önmaguktól nem tanulhatják meg a beszédet, nem utánozhatják, mert nem szereztek róla semminemű benyomást. Rájuk nézve Liszt, Patti művészeté hatással nincs. Őket nem indítja meg a kérő, a könyörgő, a fájdalomt gerjesztő hang, nem vidítja fel az édes anya enyelgő beszéde, nem rémíti meg a csendes éjben keletkezett láрма; de nem is sietnek

¹⁾ A levél jelenleg Goldmann Samu úrnál van, kinek szívesességéből közlöm e másolatot.

segédkezet nyújtani a segélyért kiáltónak. Rájuk nézve a hangzó világ nem létezik.

Alig van helység, hol ne találkoznék egy-egy a siketség miatt némaságra kárkoztatott egyén. Nem értve környezetét és őt környezete, terhére lesz még szülőinek is. A társadalom e kinövése ijesztő réme a gyermekszeregnek és gúnytárgya embertársainak. Felőlük a legrosszabb hír kering, daczosnak, bosszúállónak festik, de nem veszik tekintetbe, hogy ez, e szerencsétlen teremtetéseknél, nem velük született tulajdonság, csak az örökös ellenmondás, érthetlenség teszi azzá. Kik oly könnyen törnek pálcázat felettük, nem fontolják meg előbb, hogy itt a nevelés-oktatás hiánya teszi őket a társadalom türehtetlen tagjaivá.

Ezek is emberek, hozzánk hasonlók! Emeljük ki a tudatlanság sötétségéből és megmentettünk egy élő lényt, a társadalomnak pedig hasznavehető tagot adtunk. Így hazánk is ép oly derék, munkás polgárt nyerhet benne, mint bármely épérezéküben.

Istennek tetsző munkát végez az, ki gyámolítja a szegényeket és árvákat, ruházza és nevelésben részesíti. De mily isteni jutalmat érdemel, ki a természet árváit veszi gondjaira, ki ezéul tüzi ki, hogy a siketnémáknak visszaadja, ha részben is, mit tőlük a gondviselés megtagadott.

A Bethlen-téren emelkedő impozáns palota tanúskodik, hogy találkoztott oly emberbarát, ki felismerte a társadalom e salakjában a színaranyat és gondoskodott, hogy értéke érvényre jusson. Névtelen akart maradni e nagy ember. Szerénysége nem engedte, hogy jótékonyágáról a világ beszéljen. Vagyonának tetemes részét bár jótékony ezélrá hagyta, de életében senkivel sem sejtette nagyratörő terveit. Magasróptú lelkének egyedüli vágya, törekvése a jó tett volt. Halála előtt csak is legmeghittebb barátaival közölte óhaját és ezek önkénytelenül meghajoltak ezen külsőleg egyszerű, de a szívjóság fényében ragyogó ember előtt. 1874. évi május 31-én halt meg, de emléke örökké fog élni közöttünk.

Fennáll a nagy adakozó akarata szerint épült intézet »Az izr. siketnémák országos intézete« nevet viselve. 1877. évi február 14-ke óta számos siketnéma nyeri ott kiképzését. Az intézet berendezésével százhusz növendékre számítottak ugyan, de ezeknek száma eddig a 88-at meg nem haladta. Ez évben 86 gyermek élvezi az intézet jótékonyágát; ezek közül 38 leány és 48 fiu. Vallásra nézve a 6 keresztény kivételével mindannyian zsidók.

Tudta a nagylelkű alapító, hogy tekintélyes hagyománya sem lesz elegendő ily nagy terjedelmű intézet fentartására, azért végrendeletében megjegyzi: »Ha az általam rendelt pénzmennyiség az intézet berendezésére

elégséges nem volna, úgy a hiány az egész országban eszközrendő gyűjtések útján volna beszerzendő. « Ezzel még azon óhaját is akarja kifejezni, hogy az intézetbe való felvételre jogosan jelentkezhesék Magyar- és Erdélyország mindkét nembeli siketnéma gyermeke. Az intézet ne szorítkozzék csak a helyben levőkre, hanem gyűjtse növendékeit hazánk bármely részéből, így felel meg aztán az országos elnevezésnek. Zsidó felekezeti az intézet, de a nemes adakozó gondoskodott, hogy más vallású gyermek is nyerhesse ott kiképzését. E szándékát a következőkben fejezi ki: »Az intézet köteles legyen mindenkor két helyben született, szegény, nem izr. felekezeti siketnéma gyermeket, ha ilyen neki Pest városa részéről nevelés végett átadatik, ingyen felvenni, velük ép úgy, mint hitközségünk gyermekeivel bánni, azokat az állam hasznos polgáraivá képezni és arról is, hogy magukat az intézetből kilépésük után tovább fentarthassák, lehetőleg gondoskodni. « A végrendelet végrehajtói és gondnokai lettek Neuwelt Ármín, Baumgarten Ignác, dr. Pollák Henrik és Deutsch Sámuel. Ez utóbbi jelenleg az intézet nagyérdemű elnöke. Baumgarten Ignác 1886. évi október 27-én meghalt. Rövid időre rá az intézetet újabb veszteség érte: meghalt 1888. évi január 15-én az intézet első elnöke: Neuwelt Ármín. A ki csak ismerte e jóarcú urat, bizonyynyal szerette is. Mily odaadó szeretettel csüggött hivatásán! Mintha lelkéhez lettek volna növe, úgy szerette azokat a szegény siketnémaikat, az ő kedveltjeit. Látogatásai alkalmával sugárzott az arca a boldogságtól, ha a kicsinyeket, de még ha a felnőtteket is, teljes egészségben és jókedvben találta. Mindenkihez volt egy barátságos szava. Megdöbbenően hatott halálának híre. A gyászkiáltásban lehetett látni a feketébe öltöztetett siketnéma növendékeket, arczukról mindenki leolvashatta mély és igaz fájdalmukat. A sír fölött egyik fiu kaddis imát mondott. Megható volt e fiu ajkáról elrebbenő ima és a tömeg meglepetésének halk morajban adott kifejezést. E gyermek felfogja és helyesli az emberek bámulatát, mert maga is érzi a vele történt csodat és tudja, hogy a mily mértékben emelkedett, oly mértékben súlyedhetett volna is. Arca azt látszik kifejezni: »Nemde veletek egyenlő vagyok?« Lelke a legnagobb hálával van tele és öntudatlanul rebeg annak lelkiüdvéért imát, a kinek nagylelkűsége őt emberré tette. Névtelen akart maradni és a siketnéma teljes odaadással kéri az Istent: »Adj, Uram, békés nyugalmat meghalt jóltevőmnnek és részesítsd kiváló kegyedben az intézet alapítóját, a derék, a jó Fochs Antalt!«

A derék emberbarát követésreméltó példája lebegjen szemünk előtt és gyarapítsuk csekély adakozásunkkal a már meglevő alapot, hogy ennek következtében minél több ingyenes növendék nyerhesse kiképzését e jót-

konyczelű intézetben! Az intézet rászolgált és — mondjuk ki nyiltan — rászorult egyúttal. A mindig áldozatkész főváros zsidó lakossága évről-évre megemlékszik róla, a vidék, mely szintén igénybe veszi, fájdalom, csak elvétve. Óhajandó, hogy e szerény soraim felköltsék a figyelmet ez intézet iránt, mely országszerte árasztja el áldását.

N. N.

Kimutatás.

(3. sz.)

Az »országos zsidótanítói árvaház« alapja javára mult évi augusztus 22-től alulirt napig befolytak következő adományok:

<i>Steinschräber Józseftől Sajó-Sz. Péter . . . . .</i>	1 frt 17 kr.
<i>A szilasbálhási izr. hitközségtől Kellner Fül. tanító utján Szilasbálás . . . . .</i>	5 » — »
<i>Wilhelm Francziska tanítónőtől Kaloosa . . . . .</i>	27 » 40 »
<i>Füvedi Ignác tanítóképző tanártól Budapest . . . . .</i>	2 » — »
<i>A sárbogárdi izr. jót. nőegylettől Berger Vilmos ta- nító utján Sárbogárd . . . . .</i>	5 » — »
	Összesen 40 frt 57 kr.
<i>A 2. számú kimutatás összege . . . . .</i>	290 » 51 »
	Főösszeg 331 frt 08 kr.

azaz háromszázharmincegy frt és 08 kr o. é. Egyúttal kértnek mindazok, kik gyűjtőveket kaptak, hogy ezeket a begyűlt összegekkel együtt dr. Steiner Kálmán ügyvéd urnak, mint az »orsz. zsidótanítói árvaház« bizottsági elnökének Veszprémben« ezime alatt a jó ügy érdekében minél előbb hozzánk juttatni szíveskedjenek. Gyűjtőveket készségesen küld még a bizottsági ellenőr.

Veszprémben, 1889. február 28-án.

SZÉP LIPÓT,
bizottsági ellenőr.KRAUSZ JÓZSEF,
bizottsági pénztáros.

KÜTFŐK.

175. sz.

4594. szám.

Vallás és közoktatási m. kir. Miniszter.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izraeliták orsz. irodája Elnökének.

Jász-Nagykun-Szolnok megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. alatt kiadott itteni szabályrendelet mellékletében 236 f. sz. a. létesített jász-kiséri izraelita anyakönyvi kerület feloszlattassék, és az ahoz beosztva volt községek, jelesül: Jász-Apáthi s Jász-Szent-András községek a **jászberényi**, — Jász-kisér és Jászladány községek a **szolnoki**, — s Tiszasüly község a **tisza-beői** izraelita hitközség anyakönyvi kerületeihez csatoltassanak.

Budapest, 1889. február hó 9.

Gróf Csáky s. k.

176. sz.

A kecskeméti zsidók a szabadságharc alatt.¹⁾

Die Judengemeinde der Stadt Kecske-mét hat sowie jene der Stadt Pest und Altofen, durch ihr schändliches und gesetzwidriges Benehmen im Allgemeinen und insbesondere durch mannigfache Begünstigung und Unterstützung der Sache der Rabellen, ihre schlechte Gesinnung gegen ihren rechtmässigen Kaiser und König auf eine so offenkundige Weise an den Tag gelegt, dass ich mich veranlasst finde zur wohlverdienten Straafe der bedachten Judengemeinde folgende Requisition an Pferde und Montursorten als zu leistende Vergütung aufzuerlegen, und zwar: 10,000 Infanterie-Mäntel, 2000 Kavallerie-Mäntel, 5000 Infanterie-

¹⁾ L. Kútfők, 14. sz. (M.-Zs. Szemle I., 412.)

KÜTFŐK.

189

Pantalons, 2000 Kavallerie-Pantalons, 10,000 Paar deutsche Schuhe, 15,000 Paar ungarische Schuhe, 20,000 Stück Hemden, 20,000 Stück Gatyen, 75,000 Jagdleibl, 7500 weiss Leibl für deutsche Kavallerie, 2000 grüne Leibl für deutsche Kavallerie, 2000 adjustirte Tornister il fertigem Zustande, 8000 Ellen hechtgraues, 500 Ellen graumelirtes, 1000 Ellen weisses Tuch, 150 Ztr Sohlenleder, 75 Ztr Oberleder, 50 Ztr Brand sohleder, 200 schwere Artillerie-Zugpferde.

Die gedachten Montursorten sind in gleichen Partien u. z. die erste Rate einen Monat vom heutigen Tage gerechnet und dann von 14 zu 14 Tagen an die Altofner Monturs-Commission einzuliefern, so dass binnen 6 Monaten das ganze Quantum abgegeben sein muss. Im Falle das an dem einen oder andern Termin eine Verspätung in den Lieferunge einer Sorte eintreten sollte, ist der Gemeinde eine Strafkontribution von 500 fl C. M. in klingender Münze vorzuschreiben, allsogleich von derselben hereinzubringen und an die Operations-Hauptkasse abzuführen. Sollte ungeachtet diesen eingezahlten Strafkontribution die Ratenlieferung dennoch nicht eingehalten werden, so ist beim Eintritt des nächsten Termins auf's neue wieder der Betrag von 500 fl per Tag vorzuschreiben und in dieser Weise bis zur gänzlichen Ablieferung vorzugehen, so dass für den Tag eine doppelte, dreifache, etc. Kontribution gezahlt werden kann. Was die Pferde betrifft, so sind von 8 zu 8 Tagen 50 Stück an die 132. Division abzuliefern, so zwar, dass binnen einem Monate die ganze Lieferung vollendet sein muss. Im Nichtzuhaltungsfalle ist der Judengemeinde die gleiche Strafkontribution wie bei den Montursgegenständen aufzuerlegen.

Hauptquartier Kecske-mét, 27. Juli 1849.

»Haynau m. p.«

Az »A. Z. des Judenthums« 1879. évi évfolyama után közli

BOLLESÓI ELEMÉR.

177 sz.

A nagy-kanizsai hitközség történetéből.

30202

Admodum Reverende Reverendissime Domine,

Copia

Nobis observande!

Sua Mattas Ssima in ordine ad eam Altman Resolutionem Regiam Ao 1787 editam, et adhuc sub 22º Maji eiusdem Anni No. 18638 circulariter intimatam: quod Judaeis labores opera manuum suarum, v. auxilio suae Religionis Hominum perficere, adeoque etiam exustio eremati¹⁾ in domo,

¹⁾ Az okmánynak a levéltárban meglevő német fordításában ezen szók így vannak fordítva: »und so auch die Weinbrennung.«

quam tenent, v. inhabitant diebus Dominicis, et Festis indulgeatur quidem, ast simul iidem diebus sacris diebus ab actibus publicae emptionis, et venditionis prohibeantur, inductisque per Regnum politicae sacrae Ordinibus semet accommodare, et conformare debeant, hosce ordines quidem in suo vigore relinqui, in eorum tamen nexu suppletoria (sic) Regnotenus disponendum, et publicandum dein audare obgnata¹⁾ est, ut Iudaei praemisso indultu non obstante a sectione et vectione Lignorum aut aliis quibusvis strepitosis laboribus diebus Dominicis, et Festivis in intravillanis Possessionum praesuscipiendis, et perficiendis sollicitate abstineri noverint.

— — — — —
 Datum ex consilio R : L : H : Budae die 9 a Xbris 823 celebrato.
 Praetiae D. Vestrae Benevolus ad officia papati Josephus Comes
 Brunszvikius. Alexander Beöthy m. p.

Admodum Reverende Domine Pa-roche, et V. A. Diaconi Reverendi Domini Parochi Condistrictuales in X-to. Fratres!

Altissimam de 9-a X-bris a : p : Nro. 30202 editam, et in paribus sthice adnexam Resolutionem Regiam ad promovendam diertum Dominiciorum et Festorum sanctificationem, quosvis strepitosos labores Judaicis diebus iisdem in Possessionum intravillanis prohibentem, in procurandum eiusdem effectum cum D. Vestris communico.

¹⁾ A fordításban: zur Vollziehung aber haben wir befohlen und kundgemacht. (E két képtelen szó »audare obgnata« helyébe lapunk egy barátja ezt a javított olvasást ajánlja: addere dignata.)

Nagy-Kanizsa városa levéltárából közli

NEUMANN EDE.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Schmitzer Ármin*, Emlékbeszéd Rudolf trónörökös fölött, Komárom. — *Stein Miksa* rabbi, Emlékbeszéd Rudolf trónörökös fölött, Török-Szent-Miklós. — *Steiner Eduard*, zalalövői rabbi, Eine enthüllte Perle, relig. Vortrag zur 25. Jahreswende seines Amtireus (Bischitznének ajánlva).

Mendelssohn szobra. Az anhalti herceg a Mendelssohn szobra számára a Dessau város pályaháza előtti tért jelölte ki. A szoborra hirdett verseny eredménye az, hogy négy pályamű érkezett be. A bíráló bizottság *Janensch* szobrát ajánlta kivitelre s a *Hoffmeisterét* dícsérettel tüntette ki.

Két pénzügyi bizottsági elnök. Olaszországban úgy, mint nálunk, zsidó elnöke van jelenleg a parlament legfontosabb és legtöbb munkát végző bizottságának. A magyar képviselőház pénzügyi bizottsága *Wahrmann Mórt* választotta elnökévé, Rómában pedig egy másik kiváló és az állami élet több terén nagy érdemeket szerzett hitsorsosunkat, *Luzattit*, érte e nagy kitiüntetés.

Pietro Perreau, a parmai nagy könyvtárnak igazgatója, végleg viszalépett ezen állásáról. Midőn sajnálattal erről tudomást veszünk, azt kívánjuk, hogy e kitünő férfiú még hosszú évek során élvezze nyugalmat a zsidó tudomány és művelőinek javára. A M.-Zs. Szemle olvasói szívesen fognak arról értesülni, hogy Perreau is közéjük tartozik e lapok fennállása óta. Az olasz tudós ugyanis Mezzofanti méltó földije — ő is kath. pap — és a magyar nyelvet ép úgy bírja, mint sok más európai és keleti nyelvet. Figyelemre méltó tény, hogy keresztény pap léte, irodalmi tevékenységét nagyrészt olasz nyelvű zsidó folyóiratokban és zsidó írók német nyelvű dolgozatainak olasz ismertetésében fejtette ki, és hogy többnyire zsidó tudósoknak bocsátotta rendelkezésükre a parmai könyvtár kézirati kincsei felhasználásában igénybe vett és ritka készséggel nyújtott segítségét.

A jeruzsálemi telepítvényesek között nagy az izgalom. Az 5649. év semitta-év, s a két jeruzsálemi főrabbi, *Salant S.* és *Diskin G. L.* köz-hírré tették, hogy »nincs semmiféle engedély arra, hogy ez évben szántsá-

nak, vessenek, arassanak és plántáljanak, kivéve azt, a mi a gyümölcsfák fönntartására okvetetlenül szükséges, a mire nézve a rabbi urak közelebbi utasítást fognak adni. Reméljük, hogy az isteni parancs követése különös áldással fog jární s fölösnek tartjuk a büntetésre utalni, melyet a semitta mellözése maga után fog vonni. Ennélfogva egy 30 tudós férfiból álló bizottság alakult Jeruzsálemben, mely a semittát-ünneplő telepítvényesek segélyezésére szólít föl. Egy angol lapban egy zsidó ez alkalomból azt fejtegeti, hogy a semitta szentül tartása tönkre fogja tenni a 2—300 földművelő családot, melyek közel 700,000 frankra szorulnak egy esztendő alatt: ki fogja ezt nekik adni? s ha fele áron eladják igavonó marhájukat, honnan veszik majd a pénzt, hogy egy évvel később dupla áron másikat vegyenek? De fenyegeti ez a telepítési ügyet általában, mert ki fog Palesztinában szántóföldet venni s mintán hat évig megmunkálta, a hetedikben szünetelve, mindent tönkre tenni? — Egy orosz rabbi, Spektor Kownóban, kihez ez ügyben fordultak, azt mondá, hogy a telepítvényesek adják el földjeiket a 7-ik évben nem-zsidónak s akkor tovább munkálhatják, úgy a mint husvét előtt eladja a zsidó a kovászost (chamecezet) is nem-zsidónak.

Palesztinai vasut. Nabon József engedményt nyert a török kormánytól egy Jaffából Jeruzsálembé vivő vasut építésére. Az engedményes egy szövetségre ruházta át jogát, melyhez az ottomán bank és angol pénzüzetek is tartoznak; optimisták azzal biztatják magukat, hogy a tavasszal hozzá is fognak majd az építéshez.

Zsidó statisztika. *Svajczban* az általános népszámlálás 1888 decz. 1-én történt s a kiadott hivatalos jelentésből megtudjuk, hogy egész Svajczban lakik 8386 zsidó lélek, 1870-ben 6996 volt; városok szerint *Baselben* 1110 (1870: 406) *Zürichben* 715 (231), *Sa. Gallenben* 415 (212), *Bernben* 358 (286), *Genjben* 723 (574). — *Scvédországban* mindössze 3000 zsidó lakik, ezek közül *Stockholm*ban 1200; a fővároson kívül még csak *Gothenburgban* van nagyobb község; *Norlköpingben* van templom és rabbi, de csak a nagy ünnepekkor akad anyyi zsidó, hogy istentiszteletet tarthatnak; e három helyen kívül laknak még zsidók: Scndswack, Malmö, Wiby és Karlsström városokban.

TUDOMÁNY.

Jézus nevei a talmudban.

I.

Bar Pandera.

Jézus egész élete rövid, szerény és zajtalan volt. Tragikus halála sem keltett akkora megdöbbenést, mint azt a hitrajongó képzelet utólagosan kifesti. Különben merő lehetetlenség volna, hogy a zsidó történetírás és törvényhozás e megrázó jeleneteket hallgatással mellözze. Pedig még nevét sem említik Jézusnak. A nálánál idősebb, de Claudius császár koráig virágzott Philónak két helyütt lett volna alkalma róla megemlékezni: mikor a palesztinai keresztyénekhez annyira hasonlító esszenusok rendjéről szól és mikor a szomorú emlékezetű Pontius Pilatus működését tárgyalja. Csodálkozásunkra ő mind a két alkalmat elszalasztja. Sokkal feltünőbb Josephus hallgatása, ki huzamosan Galileában élt, sőt Jézus működésének egyik színhelyén, Kefárnahumban is tartózkodott. Ő, ki keresztelő János és Jézus fivérének, Jakobusnak halálát oly tüzetesen írja le, magáról Jézusról egy szóval sem emlékezik meg. Mert ahhoz manapság már kétség sem fér, hogy az a reformáció óta oly sokat vitatott hely (Régiségek 13, 3, 3.), melyet sem Origenes, sem Chrysostomos, de még a késő Photius sem ismer, és melynek nyelvazete János evangéliumához oly feltünően hasonlít, jámbor keresztyén kezének az interpolatiója. A második hely (Régiségek 20, 9, 1.) — még Keim szerint is — lehetne ugyan igaz, de hitelességét föltétebb gyanussá teszi a kifejezés: »Az úgynevezett Christus,« melyet Pilatus is használt. Josephus kortársának tiberiasi Justus-

nak krónikája, melyet 100-ban irt K. u., elveszett ugyan, de Photius ki, még látta és olvasta, bizonyoságot teszen, hogy nagy honfitársáról, Jézusról egy árva betűvel sem emlékezett meg.

A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivattott öreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetett tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanított ujat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirák, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázatosságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány megdöntésének árán. Isten egyetlenegységét és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének vagy mint ő mondja *πρώτη ται μεγάλη έντολή* — mint előtte Hillel (Sabbat 31a) és utána Akiba (Szifrá, Lev. 19, 18-ra), Bar Kappara (Berákhót 63a) és többen. A hitélet külső nyilvánulatait, a szertartásokat és vallásos gyakorlatokat ő is több ízben szenteknek és sérthetetleneknek nyilvánította. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a bűjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanítványai és a többi »farizeusok« mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen »Isten fiának« vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalom meghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfemia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sújtották. A római helytartó ki mondta, végrehajtatta az ítéletet, a megfélemedett tanítványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt.

Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor a görög nézletekkel saturált, tetterős, szenvedélyes, szivós és merész Paulus lépett a sikra. Ő, ki Ciliciának fővárosában Tarsusban született és nevelkedett, Jézust, a mint azt apostoltársai több ízben szemére lobbantják, nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az összes szertartásokat eltörölte és a *vallás-erkölcsi cselekvéssel szembe állította a puszta hitet* Jézus megváltó nevében és isteni voltában,

mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Új rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, beutazza Görögországot, Kisázsziát, Syriát, behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltéríti a hívőket, új községetek alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai kereszténységnek alapját.

Most már lett volna oka a központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjön és megéreztesse sulyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50—64. közti évekre esik, mikor a zsidó állam minden eresztékében recsegett, belső villongások és párttusák különben is emésztették erejét és már-már feltünedeztek előjelei annak az elkeseredett élet-halál harcznak, mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött.

Csak Judaea romjain indult a fiatal kereszténység lendületnek. Az állam megdőlésével elszakadt az *anyagi érdekek* minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagógához fűzte volt. A nemzet meghalt. A *félekezethez* való hozzátartozás pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensívába szorult. És élt is a védekezés minden eszközeivel. Institutiókat teremtett, hogy hitigazságai,¹⁾ és istentisztelete²⁾ tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvjá, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leálczazza, fölismeresse, távol tartsa³⁾ és a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. Hogy a csata hevében nem igen latolgatta szavait, hogy a szenvedély és elkeseredés olyan állításokat is adott ajkára, melyeket a történeti hűség nem igazolhat mindenkor — az a dolgok természetéből folyik. A vallási küzdelmek soha sem maradtak a higgadtság és szoliditás korlátain belül. Hiszen csak azon, mint Erdélyi mondja: »betyáros« hangra és modorra kell visszagondolnunk, melyen Pázmány folytatta polemiáit Magyar, Alvinci és társaival, hogy azon durva

¹⁾ B. Kamma 50., jer. Béca III, 9., Megilla 24b., jer. Berúkh. V, 3., jer. Taanit II, 1., Debar. r. VIII, 6.

²⁾ Berak. 12., jer. Berúkh. X, 8. Peszachim 56., Berak. 28b., 54a.

³⁾ Megilla 24b. Berúkh. IX, 5. V. ö. Geiger, Urschrift 264. Grätz, Gesch. der Juden IV, 458., L. Löw, Gesamm. Schriften I, 199.

nak krónikája, melyet 100-ban írt K. u., elveszett ugyan, de Phottius ki, még látta és olvasta, bizonyosságot teszen, hogy nagy honfiktársáról, Jézusról egy árva betűvel sem emlékezett meg.

A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivattott őreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetett tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanított ujat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirá, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázatosságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány megdöntésének árán. Isten egyetlenegységét és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének vagy mint ő mondja *πρώτη και μεγάλη έντολή* — mint előtte Hillel (Sabbat 31a) és utána Akiba (Szfirá, Lev. 19, 18-ra), Bar Kappara (Berákh 63a) és többen. A hitélet külső nyilvánulatait, a szertartásokat és vallásos gyakorlatokat ő is több ízben szenteknek és sérhetetleneknek nyilvánította. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a bűjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanítványai és a többi »farizeusok« mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen »Isten fiának« vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalom meghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfemia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sujtották. A római helytartó ki-mondta, végrehajtatta az itéletet, a megfélemedett tanítványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt.

Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor a görög nézletekkel saturált, tetterős, szenvedélyes, szivós és merész Paulus lépett a sikra. Ő, ki Ciliciának fővárosában Tarsusban született és nevelkedett, Jézust, a mint azt apostoltársai több ízben szemére lobbantják, nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az összes szertartásokat eltörölte és a *vallás-erkölcsi cselekvéssel szembe állította a puszta hitet* Jézus megváltó nevében és isteni voltában,

mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Új rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, beutazza Görögországot, Kisásziát, Syriát, behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltéríti a hívőket, új községeket alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai keresztényiségnek alapját.

Most már lett volna oka a központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjön és megereztesse sulyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50—64. közötti évekre esik, mikor a zsidó állam minden eresztékében recessgett, belső villongások és párttusák különben is emésztették erejét és már-már feltűnedeztek előjelei annak az elkeseredett élet-halál harcznak, mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött.

Csak Judaea romjain indult a fiatal keresztényiség lendületnek. Az állam megdőltevel elszakadt az *anyag* érdekek minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagóghoz fűzte volt. A nemzet meghalt. A *felekezethez* való hozzátartozás pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensívába szorult. És élt is a védekezés minden eszközeivel. Intitutiókat teremtett, hogy hitigazságai,¹⁾ és istentisztelete²⁾ tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött térítőket, a félvérzsidókat leálczázza, fölismeresse, távol tartsa³⁾ és a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. Hogy a csata hevében nem igen latolgatta szavait, hogy a szenvedély és elkeseredés olyan állításokat is adott ajkára, melyeket a történeti hűség nem igazolhat mindenkor — az a dolgok természetéből folyik. A vallási küzdelmek soha sem maradtak a higgadság és szoliditás korlátain belül. Hiszen csak azon, mint Erdélyi mondja: »betyáros« hangra és modorra kell visszagondolnunk, melyen Pázmány folytatta polemiáit Magyar, Alvinci és társaival, hogy azon durva

¹⁾ B. Kamma 50., jer. Béca III, 9., Megilla 24b., jer. Berúkh. V, 3., jer. Taanit II, 1., Debar. r. VIII, 6.

²⁾ Berak. 12., jer. Berúkh. X, 8. Peszachim 56., Berak. 28b., 54a.

³⁾ Megilla 24b. Berúkh. IX, 5. V. 6. Geiger, Urschrift 264. Grätz, Gesch. der Juden IV, 458., L. Löw, Gesamm. Schriften I, 199.

és személyes kifakadásokat, melyekkel a zsidóság az előnyomuló keresztyénséggel szemben — és viszont — élt, ha nem is igazolni, de legalább indokolni tudjuk. Megmozgatott mindent, hogy az új tant hívei szemében népszerűtlenné tegye. Különösen megalapítóját igyekeztek tisztelői előtt lealacsonyítani. Mindenféle gúnynevekkel illették, hogy megvetésüket és felháborodásukat kifejezzék. E gúnynevek közt első helyen a פנדירא (v. פן בן) szerepel. Celsus, ki a 2. században élt, már tudja, hogy a zsidók Jézust Bár-Panderá-nak hívják. E hirt pedig, mint Origenes mondja, közvetlenül zsidó kézből vette. A talmudban csakugyan elég sűrűn találkozunk e névvel. Együtt ¹⁾ az van elbeszélve, hogy Jehosúa ben Lévi torokbajban szenvedő unokáját úgy gyógyította Jézus valamelyik híve, hogy Bar-Pandera nevében sugott valamit a beteg fülébe; másutt ²⁾ meg, hogy a Kefar szamai Jakobus Dama fiát R. Eleázárt szintén Jézus Pándera nevében akarta meggyógyítani. De a jelenlevő R. Ismael nem engedte meg. Inkább, mondá, haljon meg a beteg, de nem türjük, hogy a bölcsek sövényén rést üssenek.

A legklasszikusabb hely azonban Sabbat 104b fordul elő.³⁾ Minthogy Levy ⁴⁾ és Cassel ⁵⁾ ha határozottan félreértették, fordításával együtt iktatjuk ide a szöveget: בן סטרא בן פנדירא הוא אמר רב חסדא בעל סטרא בעל פנדירא בעל פפוס בן יהודה הוא אלא אמר סטרא רב חסדא אמו מגדלא נשיא הואי אלא כדאמרי במוטפדיתות ספית דא מעלה volt szó, hogy »Ben Szetada« bolond volt, vallásos tételeket pedig nem szokás bolondok tetteivel támogatni. Aztán folytatja:

Kérdés: »Szetada« fiának mondod, hiszen Panderának volt fia? ⁶⁾

¹⁾ Jer. Sabbat XIV, 4.

²⁾ Toszefta Chullin (ed. Zuckermandl) II. 22. jer Sabbat u. o. Ab. Zara II, 2.

³⁾ Rabbinovicz, Variæ lectiones 226.

⁴⁾ Chald. Wb. I. 272. (Uj szótárában Neuhebr. und chald. Wörterbuch III, 479. Levy már helyes fordítását adja e talmudi helynek).

⁵⁾ Paulus Cassel, Aus Litt. u. Gesch. 324.

⁶⁾ Ez nem lehet pusztá állítás, mint C. és L. mondják, hanem kérdés és vonatkozik a fölebb már említett סטרא בן-ra. Ezt az is bizonyítja, hogy a következő mondatban az állítmány elől áll. Cassel egész értelmezése különben is merő tévedés.

Felelet: Mondá R. Haszda: A törvényes férj Szetada volt, de a csábítót Panderának hitták.¹⁾

Kérdés: De hiszen a törvényes férj neve Pappos ben Jehuda volt?

Felelet: Akkor az anyja volt Szetada.

Kérdés: De hiszen az anyjának Mária Magdolna ²⁾ volt neve?

Felelet: Az volt, de Szetadának is hitták, mert Pumpaditában az erkölcsstelen nőre azt szokták mondani: Ez elpártolt urától.

A csábítót tehát Panderának nevezték, de miért éppen Panderának? Tulajdonnév-e az vagy jelző? és mit jelent? A talmud korabeli rabbinusok már nem voltak egészen tisztában a név viselője, eredete és értelme iránt. Ők is már csak tapogatóznak. Majd Jézus atyját, majd anyját mondják Szetadának. Jézus anyját, Máriát összetévesztik Mária Magdolnával. S habár abban állapotnak is meg, hogy Pandera volt a csábító neve, de urát vetni már nem képesek. Celsus véleménye a talmudéval egészen összevág. Szerinte Panthera egy római katona volt, ki Máriával bűnös viszonyban élt, e viszony gyümölcse lett volna Jézus. Origenes felháborodással utasítja vissza e gyalázatos föltevést, de jobb magyarázatot ő sem tud adni. Alm szerint ³⁾ Pandora annyi mint flagellum, ostor, egy gúnynév, melyet a zsidók Jézusra alkalmaztak volna. Strauss ⁴⁾ πυνθηρός-t, vőt, Éli vejét látja benne. Kohut ⁵⁾ úgy vélekedik, hogy József és Kleofas családi neve Πάνθηρ volt, azzal támogatja, hogy a Πάνθηρος névvel a görög irodalomban elég sűrűn találkozunk! Ugyan így Levy. Igen szellemes Cassel felfogása.⁶⁾ A Bar-Panderát ő is gúnynévként tartja és abból a feltevésből indul ki, hogy a zsidók szokása volt egyik-másik díszítő jelzőt készakarva elferdíteni, hogy gyűlöletüket a nevet hordozó személy ellen kitüntessék. Ez eljárásnak első nyo-

¹⁾ Ezt Levy így fordítja: A mi Szetada férjét illeti, csábítója Pandera, férje azonban Papos volt. No ez is elég furcsa!

²⁾ L. Schwarz, Das heil. Land 92. Neubauer, La Geographie d. T. 14.

³⁾ Theolog. Briefe II, 531.

⁴⁾ Athenaeum 1869. febr. p. 15. Cassel nyomán.

⁵⁾ Aruch Compl. u. o. סטרא בן.

⁶⁾ Aus Litt. u. Geschichte 321—347. Zweites Targum Esther 66.

maít már a bibliában véli feltalálni. Bizonyításai hivatkozik Babel-re, mely eredetileg »Isten kapujá«-t jelenti, Bet-El-re, melyből Bet Aven-t csináltak. (Hos. X. 5.) — Így lett Evangelion-ból אין גליין Ben Kokhba-ból Ben Koziba. Ugyan ilyen módon nyilváníták megvetéseket Jézus ellen is. A keresztyén egyház ugyanis Jézust ex virgine származtatja és Jez. VII, 14-re támaszkodik. Az ott előforduló עליזה a Septuaginta παρθενος-sal adja vissza. A keresztyén zsidók tehát Jézust Ben-Parthenosnak, a »szűz fiának« nevezték. A régi hitükhez ragaszkodó zsidók ezen megbotránkoztak és a פנתר-בנת-*t* פנת-*ra* fordították. Így lett בנת-בנת-*nak* pedig azért mondták, mert a πάνθηρ (párducz) fajtalanság és bujaság jelképe. Midőn tehát a zsidók a παρθενος fia helyett πάνθηρ fia-t mondtak, feltüntették a nagy ellentétet, mely a zsidó világnézetet a görögtől elválasztotta. E magyarázat, nem lehet tagadni, szép és szellemes, de keresett és mesterkelt. Eltekintve attól, hogy az ος rag elhagyása feltűnő, alig hihető, hogy a conceptio immaculata hite már a II. században annyira el lett volna terjedve, hogy Jézust egyáltalában a parthenos fiának neveztek volna, mert Máté Jezsaiás idézett helyét Jezusra vonatkoztatja. Különösen erőszakolt a párducz belevonása az értelmezésbe. Hogy a bacchusi tisztelet áldozata a párducz volt, hogy papjai párduczbőrökön heverték, még mivel sem bizonyítja, hogy a zsidók is a fajtalanság jelképét látták ez állatban. Ezt a zsidó irodalomból vett adatokkal kellene támogatni. Ehhez járul még az is, hogy a talmud és midrás hordozói a párduczot sohasem mondják פנת-*nak*, hanem — egy helyet kivéve — mindig és következetesen בדרלם-*nak*.

Én a következő magyarázatot ajánlanám.

Jézus természetfölötti nemzetése csak az istenember fogalom szükségszerű következése és kiegészítése. Mihelyt a υἱός θεού-t (Isten fia) reá alkalmazni, még pedig szó szerinti értelmében alkalmazni kezdték, a vallási mythosnak szükségképen a πνεύμα ἄγιον közreműködését kellett segítségül hívnia. Ugyde a szent lélek illetén szereplése a zsidók gondolati világában egészen hallatlan volt.

Tiltakoznak is ellene hevesen és ismételten.¹⁾ Az ebioniták

¹⁾ R. Akiba 4. tételének 4le Aboth III, 19—22. határozottan a keresztyén felfogás ellen irányul. L. Geiger, Ges. Schriften IV, 341. — Jer. Taanit

és dokéták sem akarták készpénz gyanánt elfogadni. Sőt József is el akar válni nejétől, midőn értesül: εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα s akkor áll el szándékától, mikor az isteni angyal kijelenti neki, hogy a születendő gyermek ἐκ πνεύματος ἐστὶν ἁγίου. De a prot-evangelium Jacobi X. fejezete szerint a zsidó közvélemény nem érte be annyival, hanem a templomi papság elé idéztette Máriát, és alávetette a procedurának, mely Mózes 4. k. 5. fejezetében van körülírva és melyen minden hűtlenségről vádolt nőnek keresztül kellett mennie. A »keserüségés vizeket« kellett meginnia, hogy a gyanut magáról elhárítsa. Akár való akár fikció a prot-evangelium e tudósítása, annyi mindenesetre kiderül, hogy a nép Mária nevét nyelvére vette és hűtlenséggel gyanúsította. De az elkeseredés és gyűlölet itt meg nem állott. Tovább ment és a gyanut bizonyágnak és való tény képen állította oda, Máriát elesettnek, fiát törvénytelen, házasságon kívül szülöttnek nyilvánították. Hogy Mária és fia hirnevét meggyalázzák, ezzel nemcsak nem törődtek, hanem ez volt föltett szándékuk és céljuk, lealacsonyítani őket tisztelőik szemében. Kifejezésre pedig úgy juttatták szándékukat, hogy Jézust Bar Panderának nevezték, mely azt teszi: a feleslt erkölcsű nő fia. A Septuaginta ugyanis a férjes nőt egyszerűen ὑπανδρος-*nak* mondja, a mely megfelel a héber תחת איש kifejezésnek. Így Num. XX, 5. a papnak megszólítását a hűtlenséggel gyanúsított nőhöz תחת אישך *ig* יתן *ig* adják vissza: εἰ δε σὺ παραβέβηκας ὑπανδρος οὖσα, u. o. 29. Ha elhagyol תחת אישך *ig* ἡ γυνή ὑπανδρος οὖσα. Proverb. VII, 27. a hol תחת אישך *ig* helyett תחת *ig* olvasott ἀπὸ γυναίκας ὑπανδρου *ig* mint u. o. 29. ὑπανδρον. Némely görög írónál pedig a ὑπανδρος *ig* nemcsak férjes nőt, hanem hűtlen férjes nőt is jelent. Ha már most szem előtt tartjuk azt a sivár, szomorú helyzetet, melyben a zsidók a templom lerombolása óta synyletek, a megtámadtatások és zaklatások, melyeknek keresztyén részről ki voltak téve, az elkeseredést, melyet érezniök kellett láttára annak, hogy saját gyermekei elhagyták és ellene fordultak, hozzá veszzük a gyanut, mely a köznép száján forgott és a protevangelium azon híré, hogy Máriára »a házassági féltés törvénye« alkalmaztatott, mint מושע-*ra*, akkor legalább nagyon is valószínűvé van téve,

II, 1. . . . יאמר לך אדם אל אני מכוב Midr. Sochér tob II. fej. מכאן תשובה בן לאומרים יש לו *ig* és egyebütt.

hogy בן פנדור nem egyéb mint Ben Hypandra azaz בן סוטה. E nézet még Jézus másik nevén is בן סטרא is elég világosan keresztül tetszik, mely nem lehet más, mint a בן סטרתא vagy mint a talmud mondja בן סטרתא רבא מבעלה. A Peszikta rabbati a בן סטרא-t világosan ברא דגיתא-val magyarázza. Értekezésünk folyamán még lesz alkalmunk kideríteni, hogy Jézus azonosítása בן סטרא-val tevédesen alapul. Ben Szetada az állam megdölte után élt, álpróféta volt és Lyddában kivégeztetett. A két férfi sorsának hasonlatosságából származott a confusio.

Későbbben a Pandera eredeti értelme egészen feledésbe ment. A zsidók szégyen nélkül is gyakran viselték e nevét, elanyyira, hogy a codificatorok gyakorlati vallásos szempontból is kénytelenek vele foglalkozni és helyesírási szabályait megállapítani (l. Bet Sámuel férfi nevek ב betü végén).

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

Egy talmudi helynek megvilágítása egy másik által.

R. Jehuda, a Misna szerkesztője, meghagyta tanítványainak, hogy a vallási tárgyokról ne beszéljenek az utcákon és nyilvános helyeken, és az illem ezen szabályát, agádai módon, egy szentirási versből (Énekek éneke 7, 2.) származtatta. R. Chijá Jehudának tanítványa e szabállyal nem törődött. A mester ezen nagyon megharagudott s megbüntette »nezifával,« azaz harmincz napig nem volt szabad színe előtt megjelennie. Ezen idő múlva, kérdőre vonatván a mestertől, a szentírás egy másik idézetével vélte magát mentegeetni,¹⁾ mely amaz illemszabály ellenkezőjét ajánlja (Példab. 1, 20). Erre R. Jehuda azt mondta neki: אס קריה לא שניה ואם שניה לא שליש, ואם שליש לא פירשו לך azaz, ha olvastad is (e verset) nem olvastad másodszer; ha másodszer is olvastad, nem olvastad harmadszor; ha harmadszor is, nem magyarázták meg neked (a bölcsek) és rosszul (b. Moed Kátán 16. b.) A talmudnak egy másik elbeszélése szerint (b. Berákhoth 18a), R. Chija maga használja ezen kifejezést ifjabb társával vagy tanítványával R. Jonatánnal szemben. Ebből látszik, hogy úgy R. Jehuda mint R. Chijá azt tartották, hogy a szentírást olvasója s tanulmányozója csak akkor érti meg alaposan, ha *négyszer* olvassa és kutatja. De miért épen négyszer? A kommentároktól nem érintett ezen kérdésre keresnünk kell a feleletet a talmud egy másik helyén (b. Erubin 54b.). Ott ugyanis olvassuk a következőket: Hogyan és mily módon adta elő Mózes a neki Isten-től kinyilatkoztatott törvényeket? felelet: Elsőnek Áron ment Mózes sátrába és ez előadta s megmagyarázta neki a törvényt. Ez után Áron félre ült, s bejöttek Áron fiai, melyek előtt Mózes másodszer ismételte a törvényt. Erre ezek is félre állván, elérkeztek a nép vénei, melyek előtt Mózes harmadszer adta elő a

¹⁾ A második idézetet a jer. talmudban Berákhot II, 3 és Kóhelet rababan (9, 5-hez) is olvassuk; de ott a tanítónak figyelmeztetése tanítványával szemközt röviden így hangzik: אס קריה לא פירשו לך azaz: ha olvastad is, nem magyarázták meg elegendőleg. Ez nyilván rövidítés a bab. talmud hosszabb mondatából.

törvényt. Végre ezek is félre állván, megjött az egész nép és Mózes negyedszer elmondta a törvényt. Így hallotta Áron Mózes szájából négyszer a törvényt, Mózes eltávoztván, Áron adta elő a törvényt, és fiai is négyszer hallották. Arra Áron eltávozott, fiai ismételték a véneknek s a népnek, és végre ők is eltávoztván, a vének ismételték a törvényt a népnek. Ezen sorrend szerint: Áron, fiai, a vének és a nép mindnyájan négyszer hallották a törvény előadását. Ebből azt következteti R. Eliézer, hogy minden tanító köteles tanítványának négyszer előadni s megmagyarázni a tananyagot. R. Akiba ugyan nem elégszik meg négyszeres előadással, hanem arra kötelezteti a tanítót, hogy többször is előadja a tárgyat mindaddig, míg a tanítványok meg nem értik alaposan. De mindenesetre annyit kivehetünk az idézett forrásból, hogy szokásban volt, legalább magát a szentírást négyszer előadni s olvasgatni, és arra való célzással jól értjük R. Jehudának Chija tanítványával szemben tett utbaigazítását.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

A török zsidókról.

Helyreigazításul.

A M.-Zs. Szemlének márcziusi füzetében 144-ik lapon Nádaí ur azt állítja, hogy a "שיש" alatt talán Jiszachar Beer műve értendő, ki megjegyzéseket irt a talmud azon helyeihez, melyekre a tószafigsták nem terjeszkedtek ki. Ezen állítás egészen alaptalan. Ugyanis ezen Nádaí említette Jiszachár Beer nem más mint Jiszachár Beer Eulenburg, a ki Friaul tartományában rabbi volt. Ő irt magyarázatokat (tószafoth) a talmud azon helyeihez, melyet a tószafigsták nem magyaráztak. Ezeket elküldte Szafetbe, hogy az ottani talmudisták átnézzék és a szokásos ajánlatokkal (haskamóth) ellássák. Eulenburg ki is nyomatta ezen magyarázatokat 1616-ban. A munkának czime: »Beér Sebá,« melyben a responsumai is találhatók. A "שיש" nem egyéb, mint zsidó naptár. Szerzője Jiszachár b. Mardochai, a kire Tráni egy intercalatio megállapításánál hivatkozik. Nádaí ur hivatkozik a Sém Hagdolim című munkára; ott azonban semmi sem található, a mi az állítását támogatná.

Budapest.

SPIRA JAKAB.

IRODALOM.

OLVASMÁNYOK A BIBLIÁBÓL

iskolai használatra fordították és jegyzetekkel ellátták *Schön D.* és *Stern A.* hittanárok, II. rész. Próféták. Budapest, 1889.

Az előttünk fekvő füzet 107 lapra terjed; 87 lapot a szöveg foglal el, azontul jegyzetek következnek.

A szemelvények Ésaiás, Jeremiás, Ezékiel, Hósea, Ámós és Habakuk című prófétai könyvekből vannak választva; a 12 kis próféta könyveiből tehát csak 3, még pedig úgy, hogy Habakukból csak egy fejezet nyert felvételt.

A mi legelőször meglep, ha a füzetet kezünkbe vesszük, az a prófétai könyvek egymásutánja, mely nem a héber eredeti sorrendjét követi, hanem a kritika megállapította kronológiai sorrendet. Hogy ezen, főképp irodalomtörténeti szempontból fontos kritikái sorrend mennyiben felel meg a történeti igazságnak, annak kutatására nem érezzük magunkat hivatottnak; de hogy *középkolai* használatra szánt *hittani* könyvben helyén való-e a kritika, azt határozottan kétségbevonjuk.

Középkolai tankönyvekbe kritikát belevinni paedagogiai okokból nem tanácsos és határozottan káros, ha a könyv vallástant tartalmaz. Ily eljárás mellett a tankönyv, a helyett hogy céljának megfelelően a hitet megszilárdítaná az ifjúságban, ellenkezőleg csak kételyeket ébreszt, és a mai gyermekek sziveiben, főképp a fővárosiakéban, a hit bizony még nem vert oly mély gyökeret, hogy ily, a hitet mindenesetre inkább megrendítő, mint megszilárdító tanokat hirdetnénk nekik.

Ugyanezen okból, fölötte károsnak tartjuk a szerzőknek az olvasmányok megválasztásánál követett eljárását, arról nem

is szólva, hogy e tekintetben — és mint később látni fogjuk, együtt is — a legnagyobb következetlenség vádjá terheli őket.

Már maga a tény, hogy valamely irodalmi termékből szemelvényeket választunk ki, inkább csökkentí, mint emeli annak értékét, mivel az annyit jelent, hogy van benne sok kevésbé jó is, már pedig a szentírásban minden részlet egyaránt jó, minden szava igaz és szent, mert mindannyi egyazon isteni forrásból ered. De a szerzők többet tettek, mint olvasmányokat választottak, szetszakgatták a fejezeteket, ketté vágták az egyes verseket, kihagytak mondatokat, szókat tetszésük szerint.

Az olvasmányok megválasztásánál kritikai tekintetek mellett, fájdalom, még egyéni erkölcsi és theologiai szempontok is szerepelnek.

Kritikai okokból elhagyott: Ámós 6. (VII.)¹⁾ fej. első 9 verse, mivel azok a kritikai beosztásnál fogva a megelőző fejezethez tartoznának; csakhogy akkor a 7. (VIII.)-et sem lett volna szabad az elején kezdeni, mivel az említett beosztásnál fogva ennek bekezdő 4 verse még az előző fejezethez tartozik és épúgy kellett volna a 8. (IX.) fej. első 6 versét a megelőző fejevéhez csatolni. — Hósea 4. (VI.) utolsó versének harmadrésze.

Egyéni erkölcsi okokból kihagytak:

Ésaiás 3. fejezetének utolsó 12 verse. — Jerem. 2. (VII.) 9. verse közepéből e szó אֵלֶיךָ , míg Hósea 3. (IV.), 2. ugyanezen szó felvételét és »féltelenség«-gel fordítottat. — Hósea 1, 2, hol az van, hogy az Isten a prófétának megparancsolja, hogy parázna nőt vegyen magának. Ezen vers kihagyása folytán az összefüggés teljesen megszakadt. — U. o. 2, 3—18; a III. egészen, mert a szerzők felfogása szerint, némely részlete nem áll teljesen a mai kor erkölcsi színvonalán. — U. o. 3. (IV.), 10. közepéből ezenszó אֵלֶיךָ = fajtalankodnak, mimiatta párhuzam nagyban szenved; ugyanezen szó ugyanezen fej. 11. versében fel van véve és »fajtalanság«-gal fordítva. — U. o. 3. (IV.), 13. közepétől 19-ig stb. — Végül kihagytak Hósea 2. utolsó 3 verse, továbbá Ezekiel 7. (XXXVII.) utolsó 11 verse, ki nem fürkészhető okokból. Hogy ezek is valahogy gyanuba ne essenek, sietek kijelenteni, hogy erkölcsiség tekintetében teljesen megfelelnek korunk legszigorúbb

¹⁾ A római számjelzés a héber szöveg fejezetszámait jelenti.

követelményeinek. — Ámós első fejezetéből csak az első 2 vers volt szerencsés főlvetetni, a többi, talán mivel idegen népekről van bennök szó, kihagyott, míg a 2. fej. első 3 verse, noha azok is idegen népekről szólnak, felvételtek.

Habak. 3, 13-ból kitöröltetett a következő mondat: $\text{אֵלֶיךָ מִיִּשְׁרָאֵל}$ »hogy segítsed a te felkenteted.«

Én nem hiszem, hogy akadna valaki, kinek bátorsága volna a profán világirodalom valamely kiváló termékét ily megcsonkított alakban vinni a közönség elé, de a mi szent irodalmunkat minden hivatlan büntetlenül megcsonkíthatja. De a mit Habakuk fent idézett fejezetein követtek el, az már több mint vakmerőség, az valóságos szentségtörés. Ez ép úgy a zsidó tudományban, mint a paedagogiában való roppant járatlanságról tanuszkodik. Ha ugyanis azt hitték, hogy már a próféták idejében is ismeretes volt a messiási hit s nem tudták, hogy az csak később fejlődött azzá, minek mi ismerjük, akkor paedagogiai hiba volt azt kitörölni. Mert ha prófétát adunk a tanuló ifjúság kezébe, azért tesszük, hogy a prófata hirdette tanokkal ismerkedjék meg, hogy lássa, miként ostromozta lángszavakkal a bűnt és magasztalta a jó cselekedetet, hogy megtudja, mire tanította a népet, mitől intette óva, hogy megismerje amaz örök igazságokat, miket Isten sugallatára hirdetett — szóval, hogy tudja, mit *hitt a prófeta*, nem pedig, hogy mit *nem hisz* a 19-dik századbeli *hitoktató*.

A mi az erkölcsi okokból történt törléseket illeti, azt hiszem, hogy azok alaptalan voltát mindenki első pillanatra be fogja látni. A tankönyvekben előforduló ily helyek csak az erkölcstelen emberre teszik azt a hatást, mit a szerzők nekik tulajdonítottak, erkölcsös emberre soha. Eddigelé széles e világban még senkinek nem jutott eszébe, hogy a középiskolákban olvasott latin irodalomból az abban nagy számmal előforduló ily féle helyeket kitörülje. Hogy az ilyen még legkényesebb természetű helyek is erkölcsrontó hatást soha nem tettek, legjobban bizonyítja a zsidók eddigi tanításmódja, mely szerint a bibliában és talmudban minden kifejezést szóról-szóra lefordítottak, minden körülírás nélkül, de azért sokkal erkölcsösebb volt az eddigi fiatalág, daczára annak, hogy ily frivol dolgokat tanult, mint a mai, mely a bibliát csak szemelvényekből, a talmudot pedig alig hirtől ismeri.

A fűzetnek imént jelzett tudományos külseje után itélve, az ember azt hinné, hogy oly szerzők, kik már biblia-kritikával is foglalkoznak, kétségkívül teljesen bírják azon nyelvet, a melyből fordítanak és — csalódik.

Engedelmet kérünk, de enyhébben nem jellemezhetjük ezen fordítást, mint hogy azt mondjuk, hogy az minden tekintetben a kritikán alul áll. Minden sorából kéri az írói fegyelmézettségnek, a héber nyelv ismeretének és a fordítói szakavatottságnak teljes hiánya; gyermekies kapkodás, hogy ne mondjuk fejtelenség, ez elejétől végig a könyv jellegzetes vonása.

Különben hadd szóljanak a tények:

Átírási hibák:

Az egész könyvben tán egyetlen egy héber név sincs, mely ha hibásan is, de következetesen, egyazon módon iratnék át. Palaestina fővárosa váltakozva következőleg fordul elő: Jeruzsálem, Jeruzsalem és Jerusalem (Káldi után). Rendesen Zion (a Zunz-féle német bibliafordítás után, mely Ewald: »Die Prophe- ten des Alten Bundes« cz. munkája mellett vezérfonalul szolgál; ezen német források használata magyarázza meg azon körül- ményt is, miszerint a hosszú hangzókról az ék rendesen hiányzik) de gyakran Czion. Ezen tulajdonnév Uzijáhú: Uzijáhu, Uzi- jahu, Uzia. (Ésaiás 1, 1; u. o. 5. (VI.), 1; Ésaiás 6. (VII.), 1, — Majd Egyptom, majd Egyptus, Ámós 7, 9. stb. stb.

Fordítási tapasztalatatlanságról tanuskodó hibák:

Némely ugyanazon értelemben használt héber szó az illető fogalom majdnem összes synonym kifejezéseivel lett fordítva, ugyan- azon igealak, majd át-, majd bennható értelemben használtatott, majd pedig ugyanazon magyar szó több synonym héber kifejezésre alkalmaztatott.

Ime néhány példa: **בשע** = bűn, gonoszság, véték (ugyanazt teszi **חטא** **עין**), hamisság. Ámós 2, 1; u. o. 2, 4 (Kámory); u. o. 3, 14 (Káldi); u. o. 5, 11 (Károlyi). — **בקר** = büntetni, meglátogatni, lakoltatni, megtorolni. Ámós 3, 2 (Kámory); u. o. 3, 14 (Káldi); Jerem. 3. (IX.), 8; Hósea 5. (VIII.), 13. — **אביון** = ügyefogyott, szűkölködő, szegény. Ámós 7. (VIII.), 4; u. o. 2, 7. (Károlyi); u. o. 5, 11. (Káldi). — Hósea 2, 7. (II. 21.): **משפט** = igazság, **צדק** = szeretet, mig u. o. 3. (IV.), 1: **אמת** = igazság s **חסד** = szeretet. Jerem. 2. (VII.), 34: **ששון** = vigasság, **שמחה** = öröm, holott ugyanott 4. (XV.), 16: **ששון** = öröm és **שמחה** = vigasság stb. stb. —

Ámós 5, 22. s még több helyen ezen szót **מנחה** így fordítják: mincha-áldozat (Károlyi), mig ugyanazon fejezet 25. versében étel-áldozattal fordítják (Zunz). — Ámós 2, 13 ezen formát **מעיק** így fordítják: »sülyeszteni,« mig ugyanazon igeformát, **העיק** így »sülyedni,« mi miatt a mondat értelme is szenved.

A szerzőknek a héber nyelvben való járatlanságát követ- kező *elemi* hibák bizonyítják:

Ámós 4, 10 ezen mondatát: **ואנעלה באש מהינכם ובחפכם** követ- kezőleg fordítják: »táborotok tüzét büzét (!) orrotokba juttat- tam.« A fordítók, kik biblia-kritikával alkalmasint többet fog- lalkoztak, mint héber vocalisokkal, ezen szót **באש** = bűz a hasonló mássalhangzókat tartalmazó **באש** = tűz szóval tévesztették össze, mire azután valahogy figyelmessé tétetvén, kijavítandók ezen szót »büzét« is oda tűzték, úgy hogy aztán mindkettő a szövegbe ke- rült. Ez lehet körülbelül e furcsaság általános története, a rész- letekre is kiterjedő magyarázatot első sorban mindenesetre a fordítók vannak hivatva megadni.

Ezen, a szerzők alapos héber nyelvismeretét nem épen minden kétséget kizáró módon bizonyító testimonium mellé leg- méltóbban a következők sorakoznak: Ám. 5, 8 ezen fordulatát: **הים הקורא לי** így fordít, »a ki *eloszlatja* (!) a tenger vizét.« Vilá- gos, hogy ezen kifejezést **הקורא** = hívni, felszólítani, összeté- vesztették a hangzására némikép hasonló **הקורע** kifejezéssel, mely annyit jelent, mint »kettévágni,« s innen a fordítás »*eloszlatja*.« — Ámós 7, (VIII.), 8, és 8 (IX.), 5: ezen kifejezését **ישקעה**, kö- vetkezetesen így fordítják: árad, holott **שקע** gyök épen az ellen- kezőt jelenti: sülyedni, apadni. — Ésaiás 13 (XXIX.), 2: ezen fordulatát **היה לי כאריותא**, következőkép fordítják: »s ő nekem Ariel (*áldozati kos*) (!) léssen.« Hogy miféle etimologia alapján jelenthet Ariel »áldozati kos«-t, azt soká nem birtam felfogni, s megvallom, még most sem értem; de a már több ízben idézett Zunz-féle biblia-fordításban a szóban forgó helyre nézve a követ- kező foglaltatik: »und es sei mir gleich dem Ariel (Opferaltar).« Így már érthető az etimologia, tehát: **Opferaltar** annyi mint: **áldozati kos!** Ámós 5, 11 ezen helyét **בר תקחו ומשאת** így fordít- ják: »és *gabna*keresményét,« elveszitek, e h. »és *gabna*ajándékot fogadtok el.« A szerzők talán a **ומתן** és **ומתן**-ra gondoltak, mely frá- zis a rabbinikus irodalomban kereskedést jelent.

Önkényes, fordítások a következők:

Ámósz 7, (VIII.) 3. והילילו שיריה היכל. így fordítják: »jajgatással lesznek a templom énekei (Károlyi), e. h. jajgatnak a palota énekei, — u. o. ורב הפגור ככל מקום השליך הם. = »sok a hulla mindenütt, szerte-szélylyel! Halálosend!« (ezt Károlyi és Káldi karöltött közreműködésének köszönhetjük), e. h. »temérdek a holttest, minden helyen eldobják csendesen« (értelme: hogy annyi a hulla, mikép nem lehet azokat az akkoriban szokásban volt gyászpompával eltemetni). — Ésaiás 2, 7 ezen mondata ויביליו נכרים = »és az idegenek fiaihoz szegődnek« (Kámory), e. h. és az idegenek szüleményeiben (szokásaiban) gyönyörködnek; u. o. 5 (VI.), 13: וישבה והיתה לבנר = »az is fogságba vitetik és elpusztúl« e. h. ismét kiirtássá lesz. Ezen kifejezést וישבה úgy értették, mintha וישבה volna. Ily grammatikai tévedések gyakran fordulnak elő. U. o. 7. (X.), 23 שאר ישראל ופלישת בית יעקב = »Israel maradéka is, a ki megmenekül Jákob házából, e. h. Izrael maradéka és Jákob házának menekültjei. — Ámósz 2, 11 האף אין זאת = »vagy nem én tettem-e mindezeket,« e. h. vajjon nem úgy van-e? — Hab. 1. (III.), 11: לאור הצדק יהלכו = »a te repülő nyilaid (!) világosságára,« e. h. nyilaid világosságánál haladnak. — U. o. 17. vers ezen mondata כהש מעשי ויה = »az olajfa megcsalja a munkát« e. h. megcsal az olajfa termése; amint, a grammatikai és nyelvbéli okoktól eltekintve, az ezt közvetlenül megelőző ואין יכול is mutatja. — Hósea 4, (VI.), 3 ezen mondat כשהר נכון = »ő feltünik, mint kedves (!) virradat« e. h. mint hajnalé, oly biztos megjelenése. Alighanem ismét a német tett kárt. A Zunz-féle fordításban ez áll: »Wie das Frühroth schön ist sein Aufgang.« Az a hihetetlen dolog esett tehát meg a szerzőkön, hogy a »schön«-t a »Frühroth«-ra vonatkoztatták és így Frühroth schön = kedves virradat!

Nagyon komikusak a következők: ותרנו בטני = »szívem (!) reszket,« ורקו נפשו = »gyomra (!) üres,« שבנא הסופר = »Sebna az íródiák (!) stb. Hab. 1. (III.), 16 (Kámory és Káldi); Ésaiás 13 (XXIX.), 8; u. o. 17 (XXXVI), 14.

Azonban ki kell jelentenem, hogy az eddig felsorolt hibák legtávolabbról sem merítik ki ama minden rendű szarvashibák sorozatát, melyektől csak úgy hemzsegnek az »olvasmányok,« a felsoroltak csupán csak szerény szemelvényeknek tekinthetők,

a melyek azonban mindamellett már is meghaladták azon szűk határokat, melyek ezen soroknak szabattak.

Nem tartozik feladatomhoz, nincs is szándékom keresni, hogy voltaképp kinek jutott a feladat, hogy a hittani tankönyveket megvizsgálja, mielőtt számukra az iskola megnyittatná; de annyi bizonyos, hogy a budapesti hitközség, mely e részbeli áldozatkészségével egyedül áll az összes zsidó hitközségek között, valóban megérdemelné, hogy másként gondoskodjanak ifjusága vallásos neveléséről a hivatott közegek.

Mielőtt soraimat befejezném, legyen szabad azon reményemnek kifejezést adnom, hogy gondja lesz a budapesti hitközségnek, hogy jövőre ilyesféle elő ne fordulhasson.

Budapest.

ROSENBERG EDE.

EGYHÁZI SZÓNOKLATOK.

Fest- und Gelegenheits-Prädigten von dr. K. F. Frankl. Berlin 1888.

Az irodalmi termékek közt alig van egy, mely oly kevés méltatásban és elismerésben részesülne, mint a hitszónoklat. Bizonyos előítélettel tekintenek reá és legjobb esetben bántatlanra hagyják a szerzőt csak azért, hogy nem érdemesítik bírálatra. De kiváltképen korunkban nagy azok száma, kik unalmasnak találják a prédikáció olvasását, ha csak szerzője nem híres mulattató vagy legalább érdekfeszítő képességéről. Csak ha ismerőseinkről, hozzánk közel állókról van szó, meghozzuk az áldozatot és el is olvassuk a följánlott ingyempéldányt, ha nem is végig, legalább egyes részeit.

De vajjon honnan származik a szellemi tevékenység épen ezen irányának általános kicsinylése, hogy nem mondjuk lenézése? Valóban oly kevés hivatottság, elmeél és készületség követtetik még a jó prédikációhoz is, hogy legfeljebb egy rövid idei szórazoktatónak járja, ha egy remek szónok ajkairól hangzik és a mesteri előadás csalódásba képes ringatni? A művelt olvasó bizonyára nem fog habozni egy pillanatig sem, ezen kérdésünkre tagadólag válaszolni és így más körülményben kell keresnünk az érintett tapasztalat okát. Egy futó gondolat hitszónokaink nagyobb részére, csakhamar utba fog bennünket igazítani. A felületesség és vele együtt járó könnyelműség sehol sem

merészebb, mint a hitszónoklás terén. Szemben azon tudattal, hogy a vallás szószólója a jónak és nemesnek bajnoka, az erkölcsi kinövésnek kérlelhetetlen ostromozója: elhallgat minden kritika és alig akad, ki a hallottakat más szempontból is mérlegelne, mint a szubjektív benyomás szerint.

A hatás a földolog, hogy mily eszközökkel, az kevésbé vagy egyáltalán nem jó számba. És hányszor nem esik meg, hogy a leggondosabban kidolgozott és elmondott beszéd hidegen hagyja a hallgatóságot azon egyszerű oknál fogva, hogy a legnagyobb rész képtelen volt a gondolatmenetet követni és az egésznek összefüggését felfogni. Hitszónokaink nagy részét az efajta észlelet arra bírja, hogy inkább az elérendő hatásra mint az eszmegazdagságra legyen tekintettel beszédeinek elkészítésében — ha egyáltalán még szükségesnek tartja az elkészülést. Pedig bölcsseink Jób 28., 27., 28. versei kapcsán azt tanítják, hogy Isten maga is minden ígét, melyet Mózesnek mondandó volt, előbb 2—4-szer is átgondolta magában (Ber. r. 24. fej.) Annál nagyobb elismerésre és méltatásra tarthatnak igényt az oly beszédek, a minők a zsidó tudomány nagy kárára korán elhunyt Frankl berlini rabbitól — a M.-Zs. Szemlének is egyik derék munkatársától — fekszenek előttiünk.

Megtanulhatjuk belőlük, minő gazdag kincstárát képezi ma is szentírásunk a hozzá fűződő irodalommal az erkölcsi fölépülésnek és minő hatással idézhetjük a mai nemzedéknek is a régi aranymondásait.

Fr. ünnepi beszédeiben első sorban meglepő, hogy a legtöbb nem az alkalmi szent olvasmányhoz támaszkodik, hanem a szentírás valamelyik helyéhez, melyben a szónok az illető ünnep hivatását legjobban találja kifejezve. Így a három ujévi beszéd szövegei közül egyik sincs az ép akkor fölolvassandó szentírási részekből véve, hanem azért nem kevésbé alkalmoszerűek a művészi kidolgozás folytán. A szöveg illetén megválasztása mindenestre a szentírás ritka ismeretét tételezi föl és egyúttal megóvja a szerzót a közhelyektől vagyis az unalmasságtól. Az említett beszédek mindegyike annyiban is megfelel az ujévi ünnep méltóságának, hogy feloleli Izrael egész hivatását és kimeríti nagy vonásokban minden irányú föladatait. Ép oly tartózkodás nélküli dicséretet érdemelnek az engesztelés napjára irt beszédek is.

Egy rég általánosan bevallott tény a vallásellenes áramlat kivált a világvárosokban, a minők egyikében szerzőnknek is az a nehéz feladat jutott, a vallás zászlaját fennen tartani. Ily körülmények között nem pusztán konvencionális szólalomokra van szükség, hanem a lélek mélyéből és a zsidóság szelleméből merített igazságokra, melyek messze túl a pillanaton hatnak és a megrendülteket újra megszilárdítják ősi hitökben. Hogy ily szónoklatok nem óráknak, hanem egész napoknak lehetnek csak művei, azt mindenki meg fogja engedni, ki Fr. beszédeit elolvassa. Eredetiségre fog akadni nemcsak a szöveg megválogatásában, hanem épugy az előkelő gondolatmenetben és a keresetlen úde nyelvezetben. Olvasva az év többi ünnepeiről szóló beszédeket, bajosan tudnók megmondani, melyik a tartalomban dúsabb, melyik a művészibb kidolgozása. Kiváló érdekléssel bir az 1880. évi semini áczeretkor tartott beszéd, hol Mózes szavainak (Deuter. 33, 18.) kapcsán egymással szemben állítatnak a világ emberei a sátrakéival vagyis a tudomány embereivel, kiemelve az egymást kölcsönösen támogató és kiegészítő hivatásokat. »Nem szabad — úgymond — az okoskodásokban alámerülnöd, gyöngyöket kell, nem pedig üres kagylókat napfényre hoznod. Kutatásodnak oly irányt kell adnod, hogy eredményei ne legyenek meddők, hanem tájékoztatók az összeségnek.« Ezzel kapcsolatban igen találóan idéztetik Kr. I. 12, 33., mely Iszóchár fiáról vagyis hagyományos értelmezés szerint a szinhedrinről szól.

A legjobbak közé, mit a nagybecsű könyv tartalmaz, sorolhatjuk az egyetlen sátoros ünnepi beszédet. Az első rész szellemesen fejtegeti az »ánané kávod,« »becsület felhőit,« melyek egy régi bölcs szerint sátrak alakjában védték a pusztai zsidóságot minden támadástól. Ime az idevonatkozó rész: »Akarjátok tudni, melyek a megérett Izrael részére a becsület felhői, melyek kiváltképen nemzedékünket hivatva vannak megvédelmezni és megóvni? A vallási becsület ez, a helyes önérték, a jogosult önbecsülés, a belső méltóság teljes tudata, a becsület lényegében és nem a becsület rendjelei az egy becsület és nem a kitüntetések (Ehren). Ezen egyetlen becsület oly annyira összeforrt Izrael tiszta érzésével, hogy nyelve az ember értékének összes foglalatait, vagyis a becsületet léleknek nevezi.«

A héber nyelv mély ismeretére valló hasonló megjegyzések éppen nem tartoznak szerzőnknel a ritkaságokhoz. Áttérve ezután

azon védelemre, melylyel viszont Izrael tartozik isteni vallásának, szónoka azon figyelemre méltó észrevételt teszi, hogy őseink a legújabb korban nagyot hibáztak, midőn mindenfelé az emberi és polgári egyenjogusításért küzdöttek, de a vallási függetlenségről teljesen megfeledkeztek.

Emeli még ezen igazságánál fogva kiváló hely hatását egy idézet a talmudból, melynek fölhasználása a homiletika valódi gyöngyének mondható.

Egyébiránt a beszédek tulnyomó része hangosan szól az idők mostohaságairól, melyek közepette tartattak (1879—86.) Ezen szempontból is megérdemlik tehát a zsidó hitszónoklat ezen remekei, hogy minél nagyobb körökben olvassák. Megismerkedünk belőlük a fájdalommal, mely hitsorsosaink legjobbjait a civilizációjára oly büszke német birodalomban, az utolsó évtizedben eltöltötte.

És most szólanunk kellene még az alkalmi beszédekről, melyek a gyűjteménynek harmadrészét foglalják el.

De a mondottak utánk elégségesnek találjuk utalni a tárgyak kiválóságára (templom, sinylők háza, temető felavatása stb.) és sokféleségére.

És ezzel a legmelegebben ajánljuk a legigazabb vallásos-ságról épügy, mint mély gondolkodásról tanuskodó, a zsidó homiletikának díszére váló könyvet az egész művelt közönségnek, de kivált a lelkes kartársaknak.

N.-Atád.

STEINHERZ I.

GABIROL KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Merengés.

Az éj kitárta büvös szárnyait,
A légben néma csend honolt,
S átszóve-szórvá fényugárait
Mosolyga rám a szende hold.
»Sötét éjnek bolyongó vándora
Örök rejtély... homályos sejtetem...
Kisérj, vezess az értelem felé,
S ösvényedet hagyj értenem!
Mosolyg reám; hintsd nyájas fényedet,
Melybe a lélek elmerül;
Ébreszd az ismeret örök lángját
Mosolyg reám szünetlenül!..«

De im... suhog a szárny... vihar közel,
Tódúl-nyomúl a fergeteg;
Száguld a bőszi orkán, tombol vadúl,
Nyargal a felleg fellegen.
Komor, setét az éj: homály fedi
A hold vakító fénykörét;
Zuhog a zápor s zordon fellegraj
Foszlik... kóvályog szanaszét.
Az ég magára ölte gyászköpenyt,
Halott a hold: e fényvezér
A fellegraj körötte könnyezé;
Sötét gomoly — a szemfedél.
De ha!.. mi hallik?... tompa dördülés
Zúgó zőrej robog tova,
Lobog a villám kardja s meghasad
Az éj szilárd páncélvasa.
Kilép a győzelemittas Szeráf
Homályt vakító fény hidal,
Tánczban kering a fellegraj tova
Rohanva villámszárnyival...

Ime! — miként e fellegek,
Melyek most tovalengenek
S párákép... a ködgomoly,
Mely szálló füstként szétomol;
S miként a rezgő köd alul,
— Melytől egy percze elborul
Vakító fényvel lejt tova
Az éj bolyongó vándora —
Igy kinez engem is a vakhomály
Mogorva... zordon fellege;
De szűm kitör, lerázva lánczait
Mint hős: a harcznak győztese!

Budapest.

MAKAI EMIL.

NYILT LEVÉL.

T. szerkesztőség! A theologiai egyletben az Énekek énekéről tartott fölolvásásom az Egyenlőségben ismételve oly kritikának tétetett ki, melyet a dologra nézve igazságtalannak, magamra nézve sérelmesnek tartottam. S midőn ez ellen az E—g-ben nyilatkoztam, a szerkesztő ujjabb, még tulzobb támadással tétézte eddigi eljárását. Nyilt levelem közzétételét, mit loyaltásától várhattam, megtagadta. Igazán szerencse, hogy van még egy fe-

lekezeti organumunk; legalább szóhoz juthat az önvédelem és az igazság ügye is.

Levelem, melyet az E—g-hez intéztem, a következő:

»Nyilt levél az »Egyenlőség« szerkesztőjéhez!

Mivel a t. szerkesztő ur nyilatkozatomra tett megjegyzéseiben felolvasásom ellen felhozott kifogásait fentartani törekszik, kötelességemnek tartom még egyszer szót emelnem, nem az igazoláshoz — mert erre nem volt szükségem — hanem a n. é. közönség felvilágosítására, a mely a t. szerkesztő és Hornyik ur felszólalása után bizony borzasztó véleményt táplálhat a tartott felolvasásról és annak felolvasójáról.

És miután a t. szerkesztőség eljárásomat annyira elítélte, legyen szabad nekem is a t. szerkesztő ur ez eljárásával szemben megjegyzésemet nyugodtan megtennem. Legalább is furcsának tűnik fel az a t. szerk. ur részéről, a ki — mint tudom — szívvel, lélekkel aláírja a lapjánakezen évfolyam 11-dik számában közzétett »zsidó erkölestán alaptételeit«, és ezeknek 4-dik és 5-dik pontját is, a melyeknek szövege így hangzik: »4. A zsidóság parancsolja: Tartsd szentnek felebarátod becsületét, mint saját becsületedet. Tiltja tehát: felebarátunk kedvezőtlen híresztelés által való megálázását stb. 5. A zsidóság parancsolja: Tiszteld másoknak valóságos meggyőződését« stb. A t. szerk. ur tán azt feleli, hogy nem személyemet, hanem felolvasásomat támadta meg, és csak azt illették az »obscoen, trágár, megbotránkoztató« ékes jelzői. Jól tudta a t. szerk. ur, hogy a nagy közönség a felolvasásról — még pedig joggal — a felolvasó egyéniségére következett.

Vagy tán Hornyik ur levele készítette a t. szerk. urat arra, hogy alaptalan vádjaival lépjen fel ellenem és felolvasásom ellen? Ha H. ur, mint református lelkésznevendék, nem ismeri el a »zsidó erkölestán alaptételeit«, nem csudálom, de hogy a t. szerk. ur azokat mi okból hágtá át, az előttem megmagyarázhatatlan. Vagy tán felolvasásomban az intézetünkben uralkodó szellemet látta megnyilvánulni, és ezt a szellemet akarta felszólalásában kárhözvinni? Egy intézet hirneve tán nem oly szent, mint egyes felebarátunké?

Furcsának tetszik a t. szerk. ur támadásában az, hogy daczára annak, hogy saját kijelentése szerint nagyrabecsülését nem tudja megtagadni ártatlan felfogásom előtt — és hogy felfogásom ilyen volt, azt az előadásomnál tanusított komolyságom bi-

zonyította, a miről maga a t. szerk. ur tanuskodhatik — mondom, daczára annak, hogy előadásomnál az illő komolyságról egy perczig sem feledkeztem meg, a t. szerk. urnak mégis mint megbotránkoztatót tetszett föltüntetni. — Furcsának tetszik az is, hogy Ön t. szerk. ur szintén a jóízű közönséget teszi bíróná arra nézve, hogy szabad-e azt tisztességes társaságban elmondani, a mit felolvasásom keretében elmondtam. Ne felejtkezzék meg t. szerk. ur arról, hogy én azt a felolvasást egy nagyszámú közönség előtt már tényleg meg is tartottam, és hogy hallgatóságom tán kizárólag az igazán művelt és szépízlésű társaság tagjaiból állott, erre nézve ismét a t. szerk. ur maga lehet a tanum. És hogy fejezte ki a válogatott vendégkoszoru megbotránkoztatását és elszörnyűködését? Tapssal és tetszésnyilvánításokkal. És erre ismét a t. szerk. ur tanuságára bátorodom hivatkozni.

Persze a t. szerk. ur aesthetikai izlése sokkal érzékenyebb, és neki az énekek énekének szép költői részletei csak obscoeneknek és trágároknak tetszenek. De nem! nem! Kész bevallani, hogy mind szép volt, csak három, mondd három vers sértette oly iszonyuan a fülét, a melyek fordításomban így hangzottak:

»Deine Brüste gleich zwei Rehen,
Zwillinge einer Gazelle, IV, 5.
Dein Nabel dem runden Becher gleich,
Dem am Mischwein nicht gebricht.
Dein Leib eine Weizengarbe
Mit Lilien umkränzt.« VII, 3, 4.

Ezeket az eredetiből fordított verseket — a melyekhez hasonlót és melyeknél sokkal különbet is számtalanszor találunk modern nagy költőinknél — ezeket tartja t. szerk. ur obscoeneknek, ezeket trágároknak. *Aesthetikailag* más kifogásolni valót maga t. szerk. ur — saját kijelentése szerint — egész felolvasásomban nem talált és egyszersmind beismeri, hogy hű a fordítás, és hogy komolyan olvastam föl az idézett verssorokat, és daczára mindennek, egész felolvasásomat merényletnek mondta az aesthetikailag művelt közönség izlése ellen. Furcsán világítja meg a t. szerkesztőség ebbeli nézetét még azon körülmény is, hogy a »Neuzeit« t. szerkesztősége, a mely egyrészt főt. dr. Jellinek vezetése alatt áll, még sem átaljja felolvasásomat teljesen ki nyomatni.

A t. szerkesztő ur felháborodását azonban nemcsak a felolvasásomban előfordult és fentidézett verssorok okozták, hanem

azon állításom is, hogy az énekek éneke nem bölc Salomótól való: »Mily vakmerőség az illet állítani, hisz a könyv első sora megnevezi a szerzőt és így hangzik: «שֵׁר הַשִּׁירִים אִשֵּׁר לְשֹׁלֹמֹה» így sopánkodik a t. szerk. ur. Bocsánat! Nem az én feltevésem volt az, hogy nem Salomo írta, hanem e tekintetben nagy elismert tekintélyekre hivatkoztam, és úgy hiszem, a t. szerkesztő urat is Graetz idevágó munkájára utaltam. Igaz, a t. szerkesztő ur a tudomány eredményeivel mitse törődik, ő csak azt tudja, hogy a felirat Salomo nevét viseli és ő rá nézve ez megdönthetetlen bizonyíték is. Van-e tudomása a t. szerk. urnak azon óriási, régibb irodalomról, melynek műveiről a tudományos kutatás kiderítette, hogy egészen más író szerzeményei, mint a kinek neve alatt megjelentek, és a melyet azért pseudepigraphikusnak neveznek? Nem! Akkor hát legyen szabad e kérdést az énekek énekére nézve egy analógiával megvilágítanom. Ha nem tévedek, b. lapja egyes cikkei Mordechai Hajehudi névvel vannak aláírva. Képzeljük már most, hogy két, három ezer év múlva ezek a cikkek egy nagy bölc kezébe akadnak, a ki csakhamar kész ezeket a bibliai Mordechai-nak tulajdonítani. Előáll majd egy másik és figyelmezteti bölcsünket: »Hisz az lehetetlen, hogy a bibliai Mordechai írta volna e cikkeket, hisz egészen más nyelven vannak írva, mint a milyennel a biblia Mordechai-ja élhetett, ezen cikkeknek tartalma és iránya egészen más korra vallanak, mint a bibliai Mordechai korára.« De a jövőnek nagy bölcse rá- rival az imigyen okoskodóra: »Mily vakmerőség ezen állításomat kétségbevonni, mindenki az én nézetemet vallja, és azonkívül nem látod az aláírást? Nézd és olvasd. Nem Mordechai Hajehudi neve áll alatta, hogy mered állítani, hogy más írhatta.« Persze bölcsünk, és a vele egy nézetet vallóknak eszük ágában sem lesz, hogy ezen cikkek mostan élő írója csak azért rejtőzött Mordechai Hajehudi név alá, mert ezt elég hangzatosnak tartotta, hogy a közönség figyelmét cikkére fordítsa. A t. szerkesztő ur már kitalálta az analógiát. És, hogy hasonlóképen vagyunk a Sir-hasirim-mal és szerzőjével, azt megmutatja könyvünk nyelvezetének egy kissé behatóbb megfigyelése. Egészen elütt az a régibb termékek nyelvezetétől, és sokkal fiatalabb kor nyomát viseli magán. Hogy Salomo király neve pedig elég hangzatos volt, hogy a költő művét ezen névvel ruházza fel, ehhez kétség csak nem fér. Különbözik még több ok is birta rá a tudó-

mány embereit, hogy a felirat Salomo-j alatt ne Salomo királyt értsék, és ezeket felolvasásom keretében fel is hoztam. Megengedem azonban, hogy a tudomány ezen felfogása még vita alá jöhet, de ilyen kérdéseknél csak a tudomány fegyvereivel, nem pedig a megbotránkozás kifejezéseivel lehet győzni.

Mert én eme tudományos nézetet tárgyaltam, és azt hajlandó vagyok el is fogadni, azért t. szerkesztő ur már anathémát mond ki a fejemre, mert a tudomány ezen állítását elfogadtam, hitetlennek mond?

Nem tudom, mióta lett hitünk egyik alapvető tétele, hogy az énekek énekét Salomo király írta? Különbözik más szempontból tekintve a dolgot, hisz ebben a kérdésben én is csak hitre szorulok, mert sajnos, a mult eseményeiről absolut biztos tudomásunk nem lehet; csak az a kérdés, melyikünk hite áll szilárdabb alapon? Kérдем tehát a t. szerkesztő urtól, az hozta ki annyira nyugalmából, mert én e kérdésben más nézetet vallok, mint Ön? Ez botránkozta meg annyira? Legyünk egymás iránt legalább egy kissé türelmesebbek.

Nem! Megbotránkozását nem ez, hanem azon hallatlan vakmerőség okozta, hogy én a szöveget betűszerinti értelmében vettem »és minden tradíció ellenére kijelenttem, hogy az énekek éneke a tiszta szerelem hymnusa.« Engedelmet kérek t. szerkesztő ur, nem ismeri a talmud ama felfogását: «דברים כהנים» hogy a szentírás szavai betűszerint veendőek, és a szentírás magyarázat azon alapelvét: «אין מקרא יוצא מדי משוטי» csak a szószetint való magyarázat az egyedüli helye» De Ön mégis a tradíció felfogására hivatkozik. Már bocsánatot kérek, ha kijelentem, hogy a t. szerkesztő ur e kérdésben a tradícióval nem igen foglalkozhatott, mert akkor tudta volna, hogy volt idő, midőn az énekek énekét tisztán szerelmi költeménynek tartották, és tudta volna, hogy Jedajim tractatus 5. szakaszának ötödik misnájában, a hol a szentíratok szentségéről van szó, említés van téve, hogy az énekek énekéről vitás volt a nézet: «דבי יוסי ואומר קהלת אינה משמש» Rabi Joszi szerint: Koheleth nem tisztátalanítja a kezét, Sir-hasirim könyvére nézve pedig eltérők a nézetek. Ebből világos, hogy bölcseink idejében is voltak azon nézetnek szószólói is, hogy az énekek éneke, nem vallásos érzelem, hanem a tiszta erkölcsi szerelem kifejezése és Rabi Akiba csak azért jelentette ki »legszentebbnék«, hogy kivihesse, hogy a ká-

nonba felvétessék. A 12-dik században Ibn Ezra szintén betűszerinti magyarázatát adja az énekek énekének, és a mult század végén ezen magyarázat jut tulsulyra Mendelssohn fordítása által, — újabb időben pedig a tudományos magyarázók mind Mendelssohn nyomdokaiba léptek. Mert én, mint szerény követőjük, nézetüket magamévá tettem, az annyira megbotránkoztatta a t. szerk. urat?

Felfogásom megtámadására kész nagy tekintélyű magyarázók interpretációját evvel szembe állítani. Hisz felolvasásomban a többi magyarázat-módokat is említettem, és én csak ezek egyikéhez csatlakoztam. Hogy miért tartom a betűszerintit — a leghelyesebbnek, erre minden tudományos képzett ember megadhatja a választ. Önnek az allegorikus magyarázat jobban van inyére, mert különben az énekek éneke elvesztené Ön előtt a szentség varázsát, és abban csak obscoen és trágár jeleneteket látna leirva. Én pedig az ilyen felfogás ellen tiltakozom és daczára annak, hogy szószerinti értelmében veszem, szentnek tartom, igenis *szentnek*, mert szent előttem az emberi érzelmek legtisztább nyilvánulása. De végre is rám, mint felolvasóra, nem volt az a kérdés, mit hisz Ön, mit vallok én, hanem az, hogy melyik felfogás helyesebb, igazabb, hogy hol rejlik az igazság?

És csak azért, mert az énekek énekének felfogásában nézeteink eltérnek, kész engem a papok közösségéből, vagy tán még a zsidóság kötelekéből is kizárni? Uram! azt már meg fogja bocsátani, ha kijelentem, hogy az mégis csak sok, ha hitemet és meggyőződésemet meri kétségbevonni, csak azért, mert Önnel egyik vagy másik kérdésben nem egy véleményen vagyok.

De az Ön véleménye, azt mondja t. sz. ur, a közvélemény és azért volt annyira megbotránkoztató a felolvasásom, mert hadat izent ennek a közvéleménynek. Ha a közvélemény alatt hallgatóságomat érti, akkor be fogja vallani, hogy annak felfogása ellen valami merényletet nem követtem el, mert, mint az eredmény mutatta, az fejtegetéseimet helyesléssel fogadta. Vagy pedig a nagy közönség véleményére hivatkozok? Sajnos, hogy az ilyen kérdésekben semmiféle álláspontot nem foglal el, mert azokkal nem foglalkozik. De hagyján! Hát a közfelfogott nézet legyen a papra nézve irányadó, vagy pedig nem, megfordítva hiszi-e, hogy a pap vezesse a közönséget a saját hite és meggyőződése szerint? Mit mondana Ön, t. sz. ur, azon paphoz, a ki az ördög-

ben való hitet már rég feladta, ha a legnagyobb komolysággal az ördögöt exorcisálja, csak azért, mert községének tagjai azt tőle megkívánják. Igaz, a józanság és okosság parancsolja, hogy hivi eszejárása szerint cselekedjék, mert különben ott kell hagynia papi székét, de nem tűnik fel legalább is álszenteskedőnek? Nem vivja ki inkább az Ön becsülését és tisztületét is akkor, ha minden megtámadtatás daczára nyiltan és őszintén mondja ki a véleményét és nézetét, és nem tartja Ön is ama pap kötelességének, hogy a népet téves hitükről felvilágosítsa, és az ő meggyőződését előttük hirdesse? Vagy tán azért ne hirdesse az egyszer elismert igazságot, mert a babonás vagy téves hit megingatásával az igazi hit egyes tételei is megingattatnának? Bizony csak gyenge lehet a bizalma a hitben annak, a ki a tudományos igazságok terjesztésétől annak megrendülésétől tart. A papnak nem az a feladata, hogy a tudományos felvilágosodottság terjesztését megakassza, hanem az a kötelessége, hogy a felvilágosodás bajnokainak első soraiban küzdjön, mert nem csak a hit, hanem az igazság öre és hirdetője kell, hogy legyen. Szent vallásunk soha nem követelte hiveitől a vak hitet. Jelszava: »Keress és kutassd az igazságot,« és így első sorban a zsidó rabbi kötelessége, hogy a tudomány eredményeivel számot vessen, mert csak így válhatik a hite meggyőződésévé.

Ezek után világos lesz a t. sz. ur előtt az én énekével szemben elfoglalt álláspontom, világos lesz Ön előtt, hogy igenis a papi pályán maradok, és hogy, mint pap soha mást, mint meggyőződésemet nem fogom hirdetni, és hogy mint olyan, az egyszer elismert igazságról kellő tapintattal másokat is meggyőzni lesz a törekvésem, és hogy ezt tekintem életem feladatául.

Ezen kijelentéssel egyszersmind véglegesen befejeztem a t. sz. urral való polemiámat. Maradtam stb.«

Ezek után a Tek. Szerkesztőséggel még csak azt akarom közölni, hogy utánjárásom kiderítette, hogy az E—g. H o r n y i k-ja, kinek még a kéziratát is köröztették, nem existál. A Tek. Szerk.-nek szives köszönetet mondok, hogy e soraimnak helyett adott.

Budapest.

ELZÁSZ BERNÁT.

TÁRSADALOM.

A zsidó istenitiszteletről.

Talán semmisen czáfolja meg jobban azoknak nézetét, a kik csak egy vallásban akarnak fejlődést látni, minden másban pedig csak megállapodást, tespedést, mint egy pillantás a zsidó istenitisztelel történetére. A vallásos gondolkodás e nyilvánulásánál szembetűnők a nagy átalakulások, a miken a zsidóság az emberi tudásnak, az erkölcsi ítéletnek s a történelmi viszonyoknak megfelelőleg átment, látjuk miként gondoskodott öntudatlanul már századokkal katasztrófák előtt eszközökről, a melyek fennmaradását biztosítják. A következő soroknak célja e fejlődésre egy pillantást vetve, korunk jelenségeit e tekintetben megítélni s a következményekre mutatni, a miket e jelenségek maguk után vonhatnak.

A zsidók kultusza a legrégebb időkben, motívumait tekintve, semmiben sem különbözött a régi pogány nemzeti vallások kultuszától. Az ókori ember áldozatai s közös étkezések által az istenek kegyét megnyerni, s magát velük közösségbe helyezni iparkodott. Az istenek kegye az áldozatok pontos bemutatásától s a szokásos szertartások megtartásától függött, de a pártfogoltak erkölcsi magatartásától teljesen független volt. Ezzel a felfogással, valamint a bálványimádással s a természeti vallások erkölcsi eltévelyedéseivel a zsidóság a próféták tanítása folytán, a melynek sikerült azokat a zsidónéppel alaposan megutáltatni, végleg szakított. A próféták vallásos és erkölcsi nézeteinek befolyása alatt fejlődött papi törvények szerint az áldozatok a nemzet s az egyes ember hódolatának (égő áldozatok), a büntudatnak kifejezésére szolgáltak (bűn áldozatok), részben pedig megtartották a régi közös étkezések jellegét (hála- és egyéb áldozatok).

Az áldozati kultusztól függetlenül fejlődött a második templom korában a zsidóság nagy intézménye, a zsinágoğa. Az itt lefolyó istenitisztelelnek legrégebbi részét képezte a tóra felol-

vasása és magyarázata, ez a mindig megújuló kinyilatkoztatás. Ehhez járultak a vallásos énekek, a melyek egy része a zoltárkönyvben ránk is maradt. Már a zsinágoğai istenitisztelel ezen két alkotórészében látjuk, mi fogja képezni kultuszunk lényegét. Az írott tannak s az írástudók szóbeli tanának felolvasása s magyarázata által az Isten szelleme szól az emberhez, mint egykor a próféták szóbeli tanítása által, a vallásos énekekben pedig az embernek fölemelkedése az Istenhez jut kifejezésre. Így hozta a zsidó ember viszonyba lelki életét a világ fölött uralkodó hatalommal.

Nagy jelentőségű volt a *semá* szakaszainak behozatala az istenitisztelelbe. Egy régi forrás azzal okolja meg használatukat, hogy bennük a bálványimádás negációja, az Isten uralmának elismerése, a tóra tanításának s a vele való foglalkozásnak parancsolata van kifejezve. A *semá* olvasásának instituciója mindenestre visszanyul a második templom korára. A szakaszok kiválasztása a vallásos tanítók kitűnő tapintatára mutat, mert legfőbb vallásos eszméink majdnem mind kifejezésre találnak bennük. A »semá«-hoz járult lassankint mindig több és több pótlással ellátva a tefillá, mint a nemzet könyörgése. Jellemző a zsidóságra nézve, hogy e könyörgés tárgyát legelső sorban tudás, megtérés és bűnbocsánat képezik.

A *semá* szakaszait megelőző benedikciók az Istennek a természeti erőkből s az Izraél népe iránti szeretetben való megnyilatkozásáról szólnak. A *semá* után következő benedikciókra nézve megjegyezzük, hogy az Egyiptomból való kivonulás imáinkban tipikus esemény, a mely Izraél népének minden bajból való megszabadulását jelképezi. Hogy ezt már régen így fogták fel, mutatják a pészach-haggáda szavai: »Nem egy támadt föl ellenünk, hogy elpusztítson, minden nemzedékben támadtak emberek, a kik meg akartak semmisíteni, de a Szentséges, dicsértessék ő, mindig megmentett bennünket.«

Nem szólhatunk itt a zoltárok használatának történetéről, a tefilláknak s a gáonok korában keletkezett imáknak eredetéről, a melyek eléggé meg vannak világítva, csak annak kiemelésére szorítkozunk, hogy a *kedussá* azért tett szert olyan fontosságra, mert ez lett a zsidóság tanúságtétele az Isten szentségéről, mint a *semá* tanúságtétel volt az ő egységéről. Egy vallásüldözés ide-

jén, valószínűleg a második században, össze is olvasztották mind a kettőt s ma ebben a formában is használtatik.

Az így létrejött zsidó istenitisztelel tehát az Isten akaratának megismeréséből állott s az ember fölemelkedéséből az Istenhez, a melynek a vallásos énekek, a két tanuságtétel és a tefillák adtak kifejezést. Különösen a semát megelőző s követő benedekciók, továbbá a tefillák első s utolsó benedekciói körül csoportosultak későbbben a zsinagógai költők művei, ámbár másutt is el szokták helyezni azokat.

Az istenitiszteletnak minden mozzanatában, mint minden vallásos intézményben, annak objektív és szubjektív oldalát különböztetjük meg. Objektív oldala a kulturális intézménynek, hogy mint a vallásos szellemnek meglevő formája, a felekezet tagjainak emlékeztetőül, a bibliai kifejezés szerint jelül szolgál; szubjektív oldala pedig az, hogy az intézményt tisztelő ember általa tanuságot tesz arról, hogy hisz az eszmében, mely benne kifejezésre jut. Így tehát maga az istentisztelet is emlékeztetőül szolgál azon eszmékre nézve, a mik benne kifejezésre jutnak s a benne résztvevők összességének tanuságtételül. Mai felfogásunk mellett az istenitisztelel céljáról, azt a módját fogjuk a legtökéletesebbnek mondani, a mely a legintenzívebb módon segíti elő az isteneszmébe való elmélyedést, a benne való hitet, a mely az erkölcsös képzeteknek mozgékonytágot s világosságot kölcsönöz s az Isten népének hivatásában való hitet megerősíti. Imáink e tekintetben nagy tökéletességekkel bírnak. Mi segítheti jobban elő az Isten megnyilatkozásaiba való elmélyedést, mint a mi szoltáraink? Mi erősítheti meg jobban az Istenben való hitet tanuságtételeinknél az ő egységéről s szentségéről, a melyeknek minden szavához az emlékeknek egész sora fűződik? — A zsidó nép közös tefillájánál alig fogunk nemesebbet találni, természetesen eltekintve a »birchath ha-minim«-tól.

Nézetünk szerint tehát nem kellene szíddúrunkról úgy beszélni, mint olyan dologról, a melynek napjai meg vannak számlálva. A rajta megkísérlett változtatásokról már volt alkalmunk szólani.

Sokkal kevesebb kiméletet kell tanusítanunk machzórunkkal szemben, nem azért, mert középkori — lehetne nekünk olyan középkori héber machzórunk, a minőt a vallásos érzés mélysége tekintetében költőink talán még századokig sem lesznek képesek

produkálni — hanem azért, mert a német rítus költői a legnehezebben érthetők, grammatikailag a legtöbb kifogás alá esnek, olyan midrás-helyekre céloznak, a melyek vallásos gondolkodásunknak nem felelnek meg s költői tekintetben nagyon mögötte maradnak a nagy zsidó költőknek, a kik az iszlám országaiban éltek. Ezen utóbbiak igen sok esetben tudatosan feleltek meg a régi görög poetikai s retorikai szabályoknak, a miket a mohamedán világ költői s írói továbbfejlesztettek s jobbára igen fejlett izlésű emberek valának. Nem volna tehát nehéz a vallásos tudatunknak nem megfelelő részeket a középkori nagy és jámbor költők műveivel pótolni. Luzzatto azért vállalkozott Júda Halévi vallásos tartalmu költeményeinek kiadására, mert azt várta, hogy majd a német rítus egyes részeinek pótlására fognak felhasználni. Zuzot is az istenitisztelel érdekei vezették a zsinagógai költészet tanulmányozásához. Mire munkálataikkal elkészültek, a zsidóság e kérdésekkel szemben meglehetősen közömbös lett, a kihagyott püjjutok az újév és engesztelés ünnepén végnélküli szünetekkel, a melyek legkevésbé istenes dolgokra szoktak felhasználni s mindenféle esztétikai élvezetekkel pótolattak. A zsinagógai költészet története az istenitisztelel fejlődésére nézve fölöslegessé vált, a zsidók örülnek, hogy megszabadulnak a héber szótól, nem hogy még héber költeményeknek újabb behozatalát óhajtanák. Ezért tudtunkkal nem is használta fel egy nyugati zsinagóga sem a régi püjjutok pótlására Júda Halévi vagy Mózes Ibn Ezrá költeményeit. Egy végzetes rögeszme uralkodik a nyugati zsidóság nagy része fölött, az, hogy lehetőleg a héber nyelv kiküszöbölése felé kell törekedniük. Ennek a rögeszmének, melyre már utaltam, bénító hatása volt különösen a középiskolai hitoktatásra, melyet egészen helytelen irányba terelt. Káros hatásait majd csak a közel jövőben fogjuk igazán látni.

A mi vallásos érzés nélkül való időnkben régi nagy költőink műveivel hozhatnánk új életet a zsinagógába. Természetes, ha a mi időnkben lenne költőnk, a ki tanaink és törvényeink szellemétől áthatva, a zsidó vallásos tudatnak megfelelő kifejezést tudna adnia, úgy ez igen jó jel lenne felekezetünk szellemének állapotára nézve s ama költemények használhatók is lennének a zsinagógában, a mennyiben ezt az istenitisztelel lényeges részei megengedik. De a jelenkor zsinagógai költőjének alkotásaihan

nem a naiv hit egyes mozzanatainak tetszetős feldolgozását keressük, mert akkor majdnem semmit sem nyertünk velük s elmondhatjuk róluk: »A régi bajok miatt bánkodunk s te meg újakat hozol reánk«, hanem tisztult s erős alapon álló meggyőződéseket, instituczióink mély jelentőségének revelációját s azon érzések kifejezését, a miket az Isten népének története egy hozzá tartozó költő lelkében ébreszt. Ha új zsinagógai költeményeket hozunk be az istenitisztelebe, úgy azoknak a vallásos gondolkodás jelen állásának meg kell felelniök. Meg fogjuk ezt mutatni egy példán, a mely nézeteltérésre adott alkalmat.

Ismeretes, hogy Maimûni vallásos nézetei milyen forradalmat idéztek elő a középkori zsidóságban, s hogy mennyire tisztító hatással voltak az Istenben való hitre. Maimûni oly határozottsággal ítélte el az anthropomorfizmust, bárhol s bármilyen alakban jelentkezett is az, mint előtte senki. De a zsidóság nem maradt meg az általa elért magaslaton, a mint egyáltalában sok küzdelemtől lettünk volna e században is megkímélve, ha fejlődésünk folytonos lett volna s ama fényes korszaknak vívmányait, a melynek Maimûni legnagyobb képviselője volt, el nem felejtettük volna. Ma nem cselekszünk tehát rosszul, ha visszamegyünk a Maimûni nézetére s megvizsgáljuk, hogy tovább mehetünk-e nála. Közlelbi vizsgálat után azt fogjuk találni, hogy nem tehetjük. Maimûni szerint csak az Istennek létét ismerhetünk meg biztonsággal, lényéről semmiféle pozitív attributumot nem használhatunk, az Istennek megismerése csak negatív s cselekvésbeli attributumok által lehetséges. Ma sem mondhatunk egyebet. Az Isten téren és időn felül van, mindenható, azaz reá nézve nincs különbség a lehetséges és lehetetlen között, megnyilatkozik az ember számára közvetve a világnak minden pontján, a természetben s az emberiség erkölcsi rendjében, közvetlenül az igazság után való vágyban s az erkölcsi ítélet kényszerében. Társadalom nem állhat fenn, a melyben az emberek mindig hazudnának, gyűlölködnének s joggalankodnának, tehát a dolgok végső oka igazságra, szeretetre, egyesülésre s jogos cselekvésre teremtette az embereket s ezért igazságos, a természet által eláraszt minden élő lényt örömmel, a tökéletesség felé engedi, sőt kényszeríti haladni teremtményeit s ezért jóságos. Ezeket s a hozzájuk hasonló tulajdonitványokon túl menni nem vagyunk feljogosítva.

Maimûni nézete igen közel áll a Herbert Spencer nézetéhez a megismerhetetlenről. Szerinte minden tények között a legbizonyosabb, hogy a hatalom, a mely mindenségben nyilvánul, megismerhetetlen. Polemiája jelenkori theologusok finomabb anthropomorfizmusa ellen sokban emlékeztet Maimûnira. »Egész könyveket lehetne írni, ugymond, az istenfélők istentelenségéről. A vallástánitók nyomtatott s szóval hirdetett gondolatain csaknem mindenütt a dolgok legfőbb titkával való ismerettségnek vallomása vonul végig — jó ismerettségnek vallomása, a mely, hogy keveset mondjunk, mindennel, csak nem a szerénységgel hozható összhangba, melyet ezek az emberek egyidejűleg hirdetnek.« »Ha fölveszünk egy pillanatra, hogy egy órának ketyegése s egyéb mozgásai az öntudatnak bizonyos nemével lennének összekötve s hogy ilyen öntudattal bíró óra azon nézetben lenne, hogy az órának cselekedetei, épen úgy mint az övéi, rugók s horgonyok által határozottnak meg, úgy csak a hasonlatot tettük teljessé, melyről némely vallástánitók oly sokat tartanak. S ha fölveszünk, hogy egy óra nemcsak hogy létének okát ilyen mechanikai kifejezésekkel formulázná, hanem azon nézetben is lenne, hogy az órák általában ezt az okot illő tisztelettel így tartoznak formulálni s minden órát atheistaként kürtölne ki, a mely nem merne ilyen kifejezéseket használni — úgy csak a theologusok merészségét jellemeztük, a midőn saját állításaikat kissé tovább követjük.« »Mindenki hallott a királyról, a ki ott szeretett volna lenni a világ teremtésénél, hogy tanácsokat adhasson. Szerény ember volt azokhoz képest, a kik azt mondják, hogy nemcsak a teremtő s teremtett közötti viszonyt értik, hanem azt is, milyen a teremtő. S mégis ez a transzcendentális szentelenség, a mely azzal dicsekszik, hogy átlátja a hatalom titkait, a mely minden létezőben nyilatkozik, de még azzal is, hogy e hatalom vállán áttekinthet s működésének feltételeit megfigyelheti — ez az, a melynek utlevele jámborságról szól.«

A rokonság a Maimûni nézete s a Hebert Spenceré között szembetűnő. Azok között, a kik az emberi tudás relativ voltát tanították, Spencer Hamilton nyomán megemlíti Leo Hebraeust és Spinozát, a kikre Maimûni befolyása kétségtelen. Annyi bizonyos, hogy Maimûni ámbár metafizikai dedukcio útján s nem ismettani úton jut nézetéhez, oly következetességgel vitte keresztül az Isten külön lényének megismerhetetlen voltáról, minővel senki elő-

te, úgy hogy ujkori bölcsészeti nézetek alapján állva sem mehetünk tovább nála. A Spencer nézetét azért idéztük, mert sokkal közelebb áll a zsidó vallásos felfogáshoz, a mint az legnagyobb vallásos gondolkodónknál Maimúninál élénkbe lép, újabb spekulatív nézeteknél, mint aminők a Fechner, Lotze, Carrière-éi, vagy ujkantista dogmatikusok rendszereinél. A pesszimistákról nem is szólhatunk. Gyűlöletük a zsidóság iránt a dolgok természetéből folyik, egész világfelfogásuk homlokegyenest ellenkezik a zsidósággal, a mely mindennel inkább hozható összhangba, mint e »modern gnoszticizizmussal«.

Az eddigiekből világos, hogy a jelenkori vallásos költészetnek, a mennyiben ez lehetséges, anthropomorfisztikus kifejezések használatában, a Maimúni követeléseinek meg kell felelnie, azaz azokat kerülnie kell.

A magyar zsidóságnak legujabban költője támadt *Kiss József*-ben. Nem czélja a következő soroknak e jeles költőnek költői érdemeit méltatni — ez nem theologus dolga — csak mint felekezetünk szellemének egyik jelenségével, mint zsinagógai költővel akarunk vele foglalkozni. Már régebben a zsidó népelet egyes alakjait nagy szeretettel állította élénk, egyes sajátos emberi vonásaikat megismertette közönségünkkel, mindezzel szeretetet mutatott faja iránt, míg mások lelketlenül elfordultak tőle, legyen neki hála és köszönet érte. Egészen máskép kell itélnünk a zsinagóga javai felől való nézeteiről.

Az elnyomás a zsidóságra, mint összességre nézve mindig jó hatással volt. Meglátszik ez a zsinagógai költészet történetén is. Ennek legerőteljesebb hangjai az üldözések korából hatnak el hozzánk. A görög üldözések megteremtették a makkabaeusi zsoldárokat, a középkori elnyomás a zsinagógai költészet legjavát, az ujkori *semád*, melyet antisemitizmusnak neveznek, a *Kiss József* költői egyéniségére volt befolyással. Csakhogy nagy különbség van a különböző idők költőinek vallásos meggyőződése között. Ismeri mindenki K.-nak *Az ár ellen cz.* költeményét. Olyan időkből származik, a miket nem akarunk jellemezni, mert zsidónak, a ki csak kis részben is ismeri népének történetét, az emberiség vallásos és erkölcsi javai, a műveltség körül, szellemének nyilván-

nulásait, egyéniségének értékét, csak igen kemény szavai lehetnek a közvélemény akkori magatartásáról, a midőn túllépve hatáskörét s nem tisztelve a lelkiismeret szabadságát, vádló s bíró lett egy személyben, vádolta a zsidóságot, ezt a páratlan történelmi jelenséget s itélni akart fölötte. Mit énekelt akkor *Kiss József*?

Óh hunyjatok le, hunyjatok!
Ti ragyogó, szép csillagok:
Kis fiam édes szemei! —
Minek ily éjben fényleni?
Ó hisz e fény is ellenem
Fordulhat egykor, ugy lehet,
Ha sirva megemelegeted
Végzetes örökségedet,
Én édes, árága gyermekem!

Ez a sirva megemelegetett végzetes örökség a zsidóság lenne! Bizony nem így beszélt a zsoldár-költő sokkal rosszabb időkben: »Egész nap előttem van az én szégyenem s arczomnak pirulása borított el engem. A gúnyolónak s káromlónak szava miatt, a gyűlölő és bosszúálló miatt. Mindezek értek bennünkre s mi nem feleltünk el tégéd s nem tagadtuk meg frigyedot. Nem hátrált meg a mi szívünk s nem tért le lépésünk a te ösvénydről . . . Bizony nem felejtettük el Istenünknek nevét s nem terjesztettük ki kezeinket idegen isten felé. Az Isten tudja ezt, mert ő ismeri a szívnek titkait. Mert te miattad ölnek meg bennünket s tekintenek levágni való juhnyájnak«. (Zsolt. 44, 16 — 23.) Vagy hasonlítsuk össze Júda Halévinak *Kiss József* által lefordított költeményét (Ünnepnapok 55. l.) a fentidézett versszakkal, akkor is látni fogjuk a különbséget a középkori s a jelenkori zsinagógai költő vallásos meggyőződése között. Nem a költőt illeti a szemrehányás, hanem a nemzedék közszellemét, a melynek érzülete hű kifejezést nyert általa. A mi művelt zsidóinkat kell vádolnunk azzal az érzülettel, mert ha az ő legnagyobb részük nem gondolkodott volna így, a költő nem úgy szólott volna.

Hallottátok-e már, hogy egy lengyel zúgolódott volna sorsa ellen, azért, hogy ő lengyelnek született? Csak a zsidóságban vannak annyian, a kik »sirva megemelegetik az ő végzetes örökségeiket.« A zsidóság minden politikai aspirációk nélkül való nép, a melynek egyénisége van olyan fontos az emberiségre nézve mint bármely nemzeté, azért azt, a mi sajátosságát, vallását s

vallásos életét teszi, legalább is úgy kellene féltennie, mint a nemzetek a magukét. Ez a nép megteremtette a bibliát, döntő befolyással volt a művelt emberiség vallásos életére, mindenütt közvetített kereskedelmet s tudományt... de hát minek soroljunk fel tényeket, a mikből egy is elég, hogy a zsidóság helyét a leghatalmasabb szellemű népek között biztosítsa? S ha ehhez a néphez számíthatja magát valaki, annak vallásos igazságait származásával együtt »végzetes örökségnek« tekinti, melyet »sirva megemleget.« Kiss József, a zsinagóga költője, a XIX. század végének erőtlén zsinagógájáé.

Hogy nem olyan szempontból tekinti a zsidóságot, mint kellene, annál kevésbé vehető rossz néven, minthogy a német zsidó költők, köztük Kompert és Auerbach sem ismerték helyesen a zsidóság történelmi fejlődését. Auerbach 1867-ben csodálkozva hallotta, hogy a zsidók Spanyolországban már egyszer szabadok voltak. E költők csak a jelenlegi zsidó népelet külső megjelenését ismerték, de történelmi ismeretek hiányában nem voltak képesek a jelenségek lényébe behatni. Nem is lehettek igazán a zsinagóga szellemének kifejezői, mert a zsidóságnak, mint történelmi jelenségnek nagyságát nem értették, még kevésbé hatoltak vallásos eszméink s intézményeink mélyébe. Nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy Kiss a zsidóság tipusául Ahasvért használja, a középkori néphit ezen alkotását. Az »Uj Ahasvér« így szól:

Fekély borítja testemet
És lelkem, ah, még betegebb,
Pihenni vágyom, nem lehet...
Méretlen idők átka nyom,
Nincs istenáldás utamon,
Ó meddig kell még bolyganom?

Sok jeles költő énekelte meg a »bolygó zsidót«; költeményeik szépek lehetnek, de az alak valóságos káromlás a zsidóságra nézve. Ahasvér vétkezett és bűnhődik, a zsidóság nem vétkezett úgy, hogy szenvedéseit bűnhődésnek lehetne tekinteni, Ahasvért lelkiismerete furdalja s kergeti, a zsidóság egyáltalában nem tartotta magát rosszabbnak a világ többi népeinél s nem is vándorolt, ha nem kergette a mások gonoszsága, Ahasvér mindig ugyanaz a változatlan alak, a zsidóság nem volt soha az a fejlődésre képtelen valami, a minek különösen keresztyén theologusok tekin eni szeretnék. Ahasvért tehát, ezt a szűkkeblűség és gyűlö-

let szülte alakot nem volna szabad zsidó költőnek a zsidóság tipusának használni. A mi a fekélyeket, meg a lelki betegséget illeti, azok egészen új keletűek lehetnek. A zsidó népszellem intézményeinek védelme alatt mindig egészséges volt, erkölcsi tekintetben egészségesebb, mint ma.

Végül előttünk vannak még Kiss nyilatkozatai némely vallásos intézményeinkről. Főnnebb volt már szó a zsidóság intézményéről, melyet zsinagógának nevezünk. Ezt nem pótolhatja sem a természetnek, sem »a költészetnek magasztos temploma.« Zsinagóga és közös kultusz nélkül nincsen közös vallásos meggyőződés és érzés, tehát nem is valósíthatók meg az eszmék, a mik a felekezetet létezésre jogosítják, Kiss az Ünnepnapok első költeményében mégis azt mondja:

Más templomot keveset jártam:
Az ihlet perce a szentélyem,
Hol bűnbocsánat nyílik nekem.

Már mások utaltak arra a furcsa jelenségre, hogy az imához való bevezetésben valaki tagadja az ima szükségességét. Kiss így szól:

Minek, kérem uram! tetődél,
Hisz vágyaink is tőled jönnek?

A bűnösök is? — De nem időzünk ez utóbbi gondolatnál, csak ki akarjuk emelni, hogy a theologia már régen túl van az ilyen ellenvetések az ima ellen. Schleiermacher óta minden kezdő theologus is tudja, hogy az istenitiszteletnak sem meteorológiai sem fiziológiai változások nem képezhetik célját. Az istenitiszteletnak célja a vallásos fölemelkedés, a véges szellemnek érintkezése a végtelen szellemmel, az erkölcsi életnek megerősítése s a zsidóság hivatásában való hitnek megszilárdítása. Minden más önző célnak fölvétele, pathológikus mozzanata a vallásos érzületnek.

A költő csak azért hirdethetett ilyen nézeteket, mert költeményeit egy falusi zsinagóga énekeinek »zümmögő melodiájára« írta. Abból a zsinagógából nem indulhatott ki számára a zsidóság megértése, azok a »zümmögő melodiák« nem képesítik a költőt arra, hogy a zsidó vallásos tudatnak kifejezést adjon. Három évezrednek harmóniája az, a melyre hallgathatott volna, négy százánál több zsinagógái költőnek szava, a kik között nem egy lángész volt.

Ne csodálkozzék senki, hogy annyit foglalkozunk költőnk elejtett nyilatkozataival. Ezek a szép versekbe foglalt gondolatok, a melyek azonban minden igazság nélkül szükölködnek, több kárt tesznek vaskos könyveknél. Ki tudja, hogy eddig is a mi lágyameleg zsidóságunkban hány embert erősített meg az ő zsinagóga- s istenitiszteletnélküliségében?

A mondottak után senki sem fogja feltűnőnek találni, hogy Kiss J. vallásos énekeiben vannak dolgok, melyek a zsidó vallásos gondolkodással össze nem egyeztethetők. Igy pl. a 82. l.

Maradj velünk, légy menedékünk
Ő mindenható szeretet.

Az Istent zsidó költő sohasem azonosította a szeretettel. »Az Isten a szeretet,« ez keresztyén tan (János I. lev. 4, 16.). Az Isten a létezők alapja, forrása, az egész mindenség az ő megnyilatkozása, egyes jelenségekkel azért nem szabad azonosítanunk. Azért nem is tartjuk helyénvalónak egy nagy bölcsész következő (derus) magyarázatát: »Szeresd az Urat, a te Istenedet, azaz az erkölcsi jót egész szívvel, egész lélekkel.« Az Isten nem az erkölcsi jó, nem a szeretet, nem az igazság.

Az Istennek megnyilatkozásai ezek mind. Az ilyen nyilatkozatok megingatják az isteneszme objektív realitásában való hitet. Pedig az Isten a minden jelenségek mögötti realitás. Épen azért nem helyes a következő sem: 87. l.

Te vagy az igazság,
A törvény, az ítélet.

Nem zsidó befolyásra mutatnak a következők is: 82. l.

S megszűnik a lét vizsálya
Ha ránk borult a szemfedő.

44. l.

Üdv és hosanna! megváltó láng te
Ő üdv neked te égi fény!

A *hosanna* szó a zsidóságban fordítatlanul nem használható. Semmiesetre sem használható dicsőítő értelemben. A szót költőink némelyike így is használja: »Hosanna néked«, de ez félreértése Máté ev. XXI. 9.-nek. A szó, mint minden héberül értő tudja, annyit tesz: »ó segíts.«

Feltűnő anthropomorfizmus a 45. l.

Éjnek évadján, haragvó Isten!
Végig suhintád pallosod stb.

Olyanokat sem lenne szabad használni: 80. l.

Ki negyedizig torolsz vétket,
De jót nem felejtesz soha.

A mint látni fogjuk, a bibliai kifejezés nem jogosít fel bennünket az ilyenek használatára imádkában. Csaknem blaszfémia a 40. l.

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból,
Téged uram! javaink legjavát.

Voltak theologusok, a kik hasonló dolgok, különösen pedig anthropomorfizmusok miatt, a melyek nagy része bibliai kifejezéseken alapul, a költeményeket zsinagógai használatra alkalmatlanoknak nyilvánították. Mi e véleményt helyeseltük volna még akkor is, ha a költemények kifogástalanok lennének s a költő csak a fentemlített nyilatkozatokat tette volna. Felekeztünk, a míg csak meg van győződve arról, hogy objektív igazságok birtokában van, hogy nincsen külön igazság a zsinagóga s külön igazság a »művelt ember« számára, hanem minden igazságai s intézményei egyenlően értékkel bírnak a felekezet minden tagjára nézve, nem adathat olyan költeményekben kifejezést valóságos érzéseinek, a melyeknek szerzője, midőn saját nevében szól, a zsidóságot Uj Ahasvérnek, »Végzetés örökségnek« nevezi s legsarkalatosabb intézményeink értékét ama költemények bevezetésében tagadja. S mégis akadtak theologusok, a kik e költeményeket, a miket egyáltalában nem tekinthetünk a modern valóság tudat kifejezéseinek, magasztalták, legutóbb pedig az aradi főrabbi úr kelt védelműkre s objektivitás hiányával vádolja azon bírálókat, a kik a Kiss J. verseit zsinagógai használatra alkalmatlanoknak nyilvánították.

Igazat kell adnunk az aradi főrabbi úrnak abban, hogy az Istenről teljesen adequat módon nem szólhatunk. Hiszen azért ajánlotta Maimüní csak a negatív és a működési tulajdonitmányokat. De anthropomorfizmus nem igazolható azzal, hogy a bibliában is előfordul, nem amaz anthropomorfizmusok a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jelei, a melyen a zsidóság már felülemelkedett. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a zsidóság gondolkodói már igen régi időkben kénytelenek voltak allegorizálni azokat. Ha valaki az anthropomorfizmusokat ma épen úgy akarná használni, a mint azok a bibliában vannak, úgy tűnik föl előttünk, mintha a törvényt: fogat fogért, szemet sze-

mért, ma is alkalmaztatni akarná. Az antropomorfizmus a vallásos, az idézett törvény pedig a jogi fejlődésnek régi maradványa. Az annyiszor alkalmazott mondás *מִי בְּרַחֵם הוֹדָה בְּלִשׁוֹן בְּנֵי אָדָם* más értelemben igaz. »Az Istennek tana mindig az emberek nyelvén beszél hozzánk«, mindig az emberi gondolkodás állapota szerint. Mi tehát azt tartjuk, hogy a jelenkor zsinagógai költőjének nem szabad azért még anthropomorfizmust használnia, mert a bibliában is előfordul.

Nézetünk azonos a Maimüni-ével, a ki egészen más nézettel bírt, mint a minőket az aradi főrabbi úr neki tulajdonít. Az ily kifejezést: »az Isten örökké élő egyéniség« blaszfémianak tekintette volna. De csak a dolog lényegére akarunk szorítkozni. Az aradi főrabbi úr azt következteti Maimüni két nyilatkozatából, hogy a bibliai parancsolat, a mely szerint »az Istenről semmiféle képet ne alakítsunk magunknak, a *szólépletre*, melyet maga a szentírás is használ, nem vonatkozhatik. Ha azonban az említett bírálat, a »modern zsinagóga« szubtil követelése folytán, a régi tanítóink e nézetét sem fogadhatja el stb.«

Az aradi főrabbi úr e dolgokat oly apodiktikus módon mondja, mintha általánosan elismert igazságok lennének. Pedig lapozunk csak tovább a Móre Nebuchimban, főtisztelendő uram! . . . Itt vagyunk az 59. fejezetnél. Itt Maimüni R. Chaninának egy nyilatkozatát magyarázza. Szavaiból kitűnik, hogy tefillánknak kezdetén e szavakat: »a nagy, hatalmas s félelmetes Isten«, csak azért szabad használnunk, mert a tórában állanak és mert a »nagy gyülekezet« férfiai fölvették a tefillába, különben ezeket sem lenne szabad használnunk. Tehát nem szabad minden tulajdonítványt használnunk, mely a bibliai könyvekben előfordul »nem pedig mint azok az igazi balgák cselekesznek, a kik imárikban, a miket összeállítanak, predikációkban, a miket szerkesztenek, halmozzák a tulajdonítványokat . . . s beszélnek róla mindenfélét, a mit csak megengedhetőnek tartanak s terjengősek lesznek e dologban, míg végre hitük szerint az Istent megindították úgy, hogy meg van hatva. Hát még ha egy próféta szövegében ilyen dolgot találnak, akkor megengedettnek tartják, hogy idézzenek helyeket, a miket még okvetlenül magyarázni kellene, szószerint idézik azokat, még újabb dolgokat származtatnak le belőlük s állításokat építenek rájuk. S ezt oly sokszor engedik meg maguknak a költők, predikátorok s olyanok

a kik hiszik, hogy tudnak verseket csinálni, hogy vannak munkálatok, a melyek tiszta hitetlenséget tartalmaznak, mások pedig olyan gondolat szegénységet s a képezelte olyan ferdeséget mutatják, hogy az ember nevetne rajtuk, a mikor hallja, de sírhatna, ha meggondolja, hogyan lehet az Istenről ilyen dolgokat mondani . . . De el kell gondolnod, hogy ha a rágalmazás és rossz híreknek terjesztése nagy bűn, mennyivel inkább, ha az ember szabadjára hagyja a nyelvét, mikor az Istenről beszél.« (L. Kaufmann, *Attributenlehre*, 447.) Hasonló okokból tiltja Maimüni a csöndes tefillánál is a megállapított szövegen túlmenő tulajdonítványok használatát. Más helyen pedig bálványimádónál rosszabban mondja azt, a ki az Istenről nem megfelelő dolgokat mond.

Láttnivaló, hogy ama »szubtil« követeléseket a modern zsinagóga csak a Maimüni elvei alapján támasztja, nehogy valóságos érzéseinek kifejezésénél a »transzcendentális szemtelenség« hibájába essék, s hogy nem azok, a kik a Kiss verseit a zsinagógai használatra alkalmatlanoknak tartják, hanem a Kiss költeményeinek föltétlen dicsőítői állanak ellentétben a Maimüni nézetével. Abból, hogy valaki a Maimüni követeléseit meg akarja valósíttatni, úgy hisszük, nem fogja már mostan az aradi főrabbi úr sem következtetni, hogy neki csak a Kant-féle imádkozás való, a minthogy előbb sem következtette volna, ha tovább megy vala a nyelvfilozófiában Herdernel, a vallásbölcsészletben Kantnál és a Móre Nebuchimban a 26. fejezetnél.

Különben épen az aradi főrabbi úr védettje az, a ki ama nézetet az imáról hirdeti s a főrabbi úr ezt elnézi, valószínűleg az »élesen gondolkodó logika bátorsága« iránt való tiszteletből. Sajnáljuk, hogy ezen túlhaladott nézettel szemben ilyen tisztelettel nem adózhattunk s úgy hisszük, hogy nincsen külön igazság a zsinagóga és külön igazság a művelt emberek számára. A vallásos és erkölcsi javak, a mikben a zsinagóga hiveit részesíti, nagyon ráférnek a mi »művelt« embereinkre s egyáltalában nincsen okuk a zsinagóga istentiszteletét olyan dolognak tekinteni, a mely csak a fejletlen szellemek számára való. A mi héber imakönyvünk pedig, a melyet az aradi főrabbi úr a Kiss versei mögé helyez, úgy hisszük, meg fog maradni a zsinagógában, a míg csak komoly theologusok lesznek felekezeteinkben, a kik a tudatlan közvélemény kedvéért vallásos életünk érdekeivel játszani hajlandók nem lesznek.

Igy tehát a kísérletet, hogy istentiszteletünkbe jelenkori vallásos tudatunkat kifejező énekek hozassanak be, sikerültnek nem mondhatjuk. A gondolkodásnak jelen irányaitól mit várhatunk istentiszteletünk jövőjére nézve, ezt a következő pontban fogjuk kifejteni.

Az istentisztelet legközvetlenebb nyilvánulása a felekezet szellemének, azért ezen látszik meg legjobban vallásos gondolkodásának s érzéseinek állapota. A vallásos tudatnak ébredése az istentisztelet hatását a lelkekre intenzitás s kiterjedés tekintetében növeli. Mennél igazabb életet élnek a vallásos eszmék az összesség szellemében, mennél inkább bizonyulnak olyan hatalmaknak, a melyek az egységesített emberi tudás körén belül befolyást gyakorolni képesek, tehát mennél inkább bizonyulnak kulturhatalmaknak, a melyek az emberiség által elért igazságokkal szerves összefüggésbe lépni képesek s szellemi életünkben helyet s befolyást követelnek maguknak, annál mélyebb és igazabb lesz az istentisztelet befolyása is s annál szélesebb köre, mondjuk annál több egyénre fog ez a befolyás kiterjedni. Csak hogy ehhez vallásos eszméinknek olyan felfogása szükségeltetik, a mely nem áll ellentétben az egységesített tudással s nem vonatkozik az ész szavával szemben *auktoritásra* s ennek a felfogásnak mennél szélesebb körökben kellene elterjednie. Mivel ez nincs meg eddig, azért hirdeti az Istentől elidegenedett gondolkodás az ő téves és felületes tanait. Elszomorító látvány, hogy a közvélemény vallásos kérdésekben általa becsült egyénektől milyen nézetekkel tápláltatik.

Csak nem rég hirdette a fővárosnak egy előkelő napilapja a melynek sok zsidó olvasója bizonyára vallásfilozófiai kérdéseken is azt tartja legfőbb tekintélynek, egy Renan zsidó történetéről szóló bírálathoz, hogy a zsidóságnak, a mely tagadó állást foglalt el az egyiptombeliek, asszirok, perzsák, görögök s rómaiak vallásával, a keresztyénség s az iszlámmal szemben, meg kell tagadnia végre önmagát is. Tanai meg vannak ingatva, ünnepei pedig elvesztették jelentőségüket. Az ilyen nézetek hirdetése kárt tehet, ámbár szakembernek különös gondolatai vannak, a mikor ugyanez a kritikus szemére veti Renannak, hogy nem kutatott az után, hogy nem vették-e a zsidók át tanaikat az egyiptombeliektől vagy más ókori néptől, holott Renan könyvének egyiptomi

kölcsönzésekre vonatkozó fejezetei nem kisebb egyiptológus, mint Maspéro nézte át s pótolta jegyzetekkel. Renan dogmatikus is ama kritikus szemeiben, mert nem hivatkozik előzőire. Csak hogy Renan mondja, hogy fölteszi olvasóiról, hogy ismerik a tárgyára vonatkozó újabb munkákat. Ilyen alaposág mellett hirdetik jóakaróink a zsidóság jövőjéről való lemondást. Bennünket e kis jelenség csak mint némely zsidó körök Istentől elidegenedett gondolkodásának nyilvánulása érdekel. Ez a gondolkodásmód a zsidóság műveltebb részében igen nagy mértékben van elterjedve, a mi e résznek vallásos életünk formái iránt való közömbösségében is nyilvánul.

A másik oldalán meg a reakció ulti diadalait. Még e folyóirat hasábjában is olvashattuk a német orthodoxok főembereinek dicsőítését, úgy, hogy azt hinné az ember, hogy ezek az orthodox theologusok voltak azok, a kik a zsidóság tudományos megismerésének alapját megvetették, hogy ők megmentői a zsidó vallásos életnek, mélyebbé tették institúcióink felfogását. Pedig, a ki ezt hiszi, alaposan csalódik. Nem orthodoxok teremtették meg s fejlesztették a zsidóság tudományát, sőt ellenkezőleg a zsidóság tudományának legjobb munkásai az orthodoxok által perhorreskált »eretnekek« voltak. Ha egyik-másik náluk némi tiszteletnek örvend, ez tiszta következtelenség részükről. Orthodox ember még a tudomány szempontjából igazán jó könyvet nem irt; nem csoda, tudomány, a melynek keze-lába meg van kötve, nem tudomány.

Keleti Európának igazi orthodoxizmusa következetes, föltétlenül hódol a vallásos dokumentumok s írók auktoritásának, ez a multa támaszkodik; a nyugati orthodoxizmus sánta, kancsal következtelen, a reakció szüleménye, zsidó katolicizmust akar megteremteni, úgy mint a reformálók egy református zsidóságot. Az egyik épügy ellenkezik a zsidóság szellemével, mint a másik. Az orthodoxia tudományos tényekkel szemben is non possumus politikát akar követni, a mellett fölületes, nem is támaszkodik mélyebbre ható theóriákra, még alabornak is rossz a zsidóság szekerén, annál kevésbé lehet a zsidóság megmentőjének tekinteni. Csak egyben volt és van igaza, abban, hogy vallásos intézmények elengedhetlenségére mutatott, de nem mutatta meg tudományos alapon azoknak szükségességét és fontosságát. Az orthodoxizmus egyoldalú, helytelen vallásos irány, csak *auktoritás*-ra

épi a vallásos megismerést, a tudományos kutatásnak és gondolkodásnak csak annyiban enged működési kört, a mennyiben ezt az auktoritás, hagyományos főlvételek megengedik, de e tekintetben is sokszor következtelen. Káros a zsidóság fejlődésére, mert ott, a hol uralkodik, legjobb talaja a képmutatásnak, mert ha valaki tudományos igazságokkal megismerkedik, auktoritásai nem maradhatnak teljesen érintetlenek. Mert hát az Isten ugy teremtette az emberi gondolkodást, hogy nem lehet azt maradandóan elaltatni természetes és természetfölötti igazságoknak megkülönböztetésével. Irodalomtörténeti felvétel pl. a mely a tudomány szerint nem igaz, nem lehet vallásos szempontból igaz. Hogy Spencerrel szóljunk, nem hihetjük el, hogy az Isten ugy teremtett volna bennünket, hogy eszünk s vallásos érzéseink örökös ellenmondásban legyenek egymással. Azt mondták néktek, hogy ne higgyetek oly gondolatnak, a melynek szivetek ellentmond, én pedig azt mondom néktek, ne higgyetek sem a sziveteknek, sem tekintélynek, ha az igaz tudomány, az ész nekik ellentmond. A zsidóság tanainak nem szabad fölszínesen érintkezniök az emberiség elérte igazságokkal, ugy hogy a theologus agyában a vallásos dokumentumok helyes vagy nem helyes ismerete s »világi ismeretek« szépen elkülönítve egymás mellett legyenek, a mi tanainknak feltétlenül élő, szerves összefüggésbe kell lépniök az egységesített emberi tudás által megteremtett világnézettel s erős meggyőződésünk, hogy csak akkor fogjuk igazán látni, hogy azok élő hatalmak, melyek a lelkeket mozgatni képesek. Akkor nem fogják a »művelt« emberek tanainkat olyan dolgoknak tekinteni, a mikben csak a rabbinusnak kell hinnie, institúciónkat pedig érthetetlen szokások halmazának, a miket művelt ember életében nem gyakorolhat. Az orthodoxizmus mindezt megakadályozza, azért káros s talán veszedelmes is a zsidóságra nézve.

Ha az orthodoxizmus az utolsó időkben hódított Németországon, ugy ezt egyrészt a vallásos gondolkodás hiányának, másrészt pedig a minden téren mutatkozó reakciónak kell tulajdonítanunk. A mit tehát mesélni hallottunk a német orthodoxizmus egyik vezérférfjáról, Hirsch Sámson Ráfaelről, a kit most a »zsidóság regenerátorának«, »megmentőjének«, meg nem tudom én minek neveznek, eleitől végig óriási túlzás. Érdeme az, a mi az őszinte orthodoxizmusé általában, hogy a vallásos intézmé-

nyek fontosságára utalt, s hogy nem elégedett meg a theoretikus orthodoxizmussal, hanem az elmélet megvalósítását követelte. Nézete tehát nem felelt meg annak a közjellemtelenségnek, a mely nálunk nemcsak megvan, hanem hódít is, a mely szerint vallásos tanaink és intézményeink felfogásában nincs szükségünk haladásra, minden maradhat s maradjon ugy a mint van, de van kétféle jámborság: az egyik a rabbinusok számára való s annyira terjed, a mennyire az illető hitközség megköveteli, a másik a laikusoknak való s mindent megenged, a mit az anyagi érdekek, a jó izlés és a kényelem, eme hatalmas tényezői a mi zsidóságunk nem fejlődésének, követelnek. Ebben Hirschnek nem volt része, nem is volt szükség megalapítására, s ha valaki megalapította volna, nem sok köszönettel tartoznának érte.

Egyébként Hirsch működése tudományos jelentőséggel nem bírt, praktikus theologus volt minden izében. Ha azt mondjuk, hogy vallásos dokumentumaink felfogásában nem állott a tudomány színvonalán, ugy azt is mondtuk ezzel, hogy tanaink és törvényeink felfogását illetőleg is így állott a dolog. »A felvilágosodás és öntudatosság« a vallásos gondolkodásban nem abban áll, hogy az ember egy-két nyelvnek a grammatikáját tudja s bizonyos mennyiségű »világi ismereteket« vesz föl magába. Hirschnek működése egyáltalában nem volt olyan, hogy az egész zsidóságra kihathatott volna s a mi ugynevezett vallásos mozgalminkban is elenyészőleg csekély része volt az ő munkásságának.

Azt fogja kérdezni az olvasó, hogy mi köze mindennek istenitiszteletünk fejlődéséhez? — A mi igazi orthodoxaink eddig azért váltak külön, mert gyűlölői voltak minden nem héber betűnek s veszedelmet láttak benne a zsidóságra nézve. Önmagától keletkezett egy irány, melyet fönnebb jellemeztünk s a zsidóságban hallatlan módon kétféle vallásosságot különböztet meg A német orthodoxizmus dicsőítése ennek az iránynak javára szolgál, a mely esetleg meggátolhatja nálunk a szabad vallásos gondolkodás fejlődését, tudományos theologiai munkásság keletkezését s egész vallásos életünkre bénító hatást gyakorolhat. A fönt említett tényezők mellett ez az irány az oka istenitiszteletünk s egész vallásos életünk hanyatlásának.

Ilyen viszonyok között az igaz theologusoknak kötelességük a reakció jellemes s nem jellemes nyilatkozásaival közönséget nem vallani, a zsidó vallásos igazságot az Istentől elidege-

nedett gondolkodás támadásai között megvédeni s az észnek, a szabad kutatásnak, az egységesített emberi tudásnak jogát a zsidóságban érvényre emelni.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Egy levél a régi jó időkből.

Hazánk történetének azon huszonöt éve, melyről Horváth Mihály három kötetet írt, méltán a magyar nemzet politikai ébredése korának nevezhető. Haladási és átalakulási törekvések minden téren jellemzik ezen korszakot. A zsidóság pedig mind megértette a kor szavát és kivált oly országban, hol maguk a kiváltságos osztályok és ezek közt a köznemesség, mely a nemzetet testesítette első sorban, oly igazán nemesen a szabadság és egyenlőség zászlaját kibontották. Az 1836/7. országgyűlés óta a nemzet legjobbjai lelkesítése és buzdítása mellett a zsidóság is a reformok terére lépett; azóta hangzanak el zsidóknál is az orthodox és neolog szavak az ellentétes irányok jellemzésére vallásos téren. Magyarosodás, korszerű elemi iskolák és karénekes templomok alapítása, európai műveltségű hitszónokok alkalmazása kerültek a napirendre (1845-ben Kossuthnak »Pesti Hirlap«-jában egy magyar-zsidó seminarium alapítására gyűjtöttek és keresztények voltak az első adakozók.) Nem volna kár azt a kort gyakrabban bolygatni, tüneteit taglalni, a mai kor kézzelfoghatólag meggyőződnek, hogy mily sokban mennyire haladtunk — hátrafelé is. Még az sem lett eddig kellőképen illusztrálva, hogy a zsidó mindenhol, de társadalmi elzárkozottságában is, azon nemzet szokásait, erényeit, gyöngéit és a társadalmi hangot is eltanulta, a melynek kebelében él. Áll ez kiváltképen a magyar zsidókról. Herlesson német író egyik regényében, melynek színtere Csehország, egy magyar zsidó ifjú mint főhős szerepel s minden egyes vonásaiban azt bizonyítja, hogy a magyar zsidó jellemében, cselekményeiben és véralakításánál fogva is magyar. A magyar zsidók viselkedése a nagy szabadságharc alatt szintén e nézetünket bizonyítja.

Ezeket kellett előre bocsátanunk, hogy az itt következő levelet megérthessük, vagy jobban mondva félre ne értsük. Reformtörekvésekre vall és egyszersmind világosságot vet az akkori

magyar közállapotokra és a hatalomkezelésre, melyekről a mai nemzedék talán azt hinné, hogy ez sohasem volt igaz.

Az eredeti levél bold. Löw Lipót irattárából való. A czimoldalon áll: Herrn Izraelit. O. Rabiner in Pest. Postabélyeg: »Veszprém.« A pecsétoldalon zsidóbetűkkel olvasható: bitte abzugeben an die H. Judenvorsteher.

A levél zsidóbetűkkel van írva, és hiven lemásolva itt következik:

Veszprim den 2. April 843.

Beste Herren Vorsteher. Indeme Ihnen bewust sein wird, den werten und hochgeschätzten Nuhm den ich mir gl. erwerblich gemacht habe, da ich schon bereits fünf nach einander folgende Jahre Rosch-hakahal bin und werde auch ohneweiters noch mahl so lange Ros-hakal bleiben und zugleich auch Weisenvater bin, folglich können Sie sich beiläufig auch denken, dass der Ewige in mich auch Vernunft und Weisheit geprägt hat, wodurch ich mit Gottes hilfe ein schönen Cultustempel, sammt ein weiterühmten Corsänger her zu stellen im Stande war, welches mich sehr viel Mühe gekostet hat, folglich nimmt mich sehr Wunder auf Ihnen, da mir ins Ohr gesteckt worden ist, das Sie unser berühmten Corsänger ablocken wollten, daher ersuche Sie gütigst diesen Gedanken zu verwerfen, worein ich gar nicht zweifle, widrigenfalls aber, so wahr ich hiesign Rosch-hakahal und Weisenvater bin, dass es Ihnen muss theuer kosten, und sollte mir einer von Eurer Gemeinde unter meine Hände geraten, werde ich ihm einsperren und züchtigen lassen, um ihm zu überzeugen, was ich als Wesprimer Rosch-hakal im stande bin zu thun. Daher dienen Ihnen diese Zeilen zur Nachricht um sich in Acht zu nehmen.

Indessen hoffe ich von Sie mittels eine baldige Antwort Ihre Exkusierung zu vernechten, verbleibe Ihr freund: ארון Weisz, Roschhakahal u. Weisenvater in Weszprim.

NB. Dieses Alles geschieht mit Wahrung meine Beisitzen.

A ki most Weiss Áron büszkeségét arra, hogy ő ros-hakahal és árva-atyja, hogy karénekes istenitiszteletet létesített, nem érti és Weisz uram rátartósága fölött talán nevetgél, az csak azt bizonyítja, hogy Weiss uram korát nem érti. Karénekes templom, az már a reformok netovábbja volt és csak olyan férfiú tehette, ki pesti hitsorsosoknak, ugy a sorok között, olvasatlan

huszonötöt ígérhetett és ezen ígéretet rövid uton be is válthatta. Hogy is ne válthatta be adott szavát! A főszolgabíró hivatalába igtatta; ha azután az alispánnal is jó lábon állott, akkor a zsidóbiróság hatalom volt. A pesti zsidó hitközséget a pesti szükeletű *német* magistratus nem igen kényeztette el, semmiféle diszkrecionárius hatalommal föl nem ruházta a zsidókat és Weiss uramnak igaza volt, ha a pestieket lenézte és elvárta, hogy majd exkuzálják magukat.

Weisz ur csak úgy irt, úgy gondolt, úgy cselekedett, mint mindazok, kik az ő korában a hatalmat gyakorolták; eltanulta azt a fő- és alszolgabiráktól és alispánoktól és én bizván fajunknak assimilációra való nagy hajlandóságában, reménylem, hogy mindenkor és mindenben a magyar nemzet örömei és bajai mindig a mieink is lesznek, erényeik, hibáikban egyek leszünk és ezzel átadom a magas főszolgabíróhoz méltó ras-kalho-hol írott emléket az utóknak a megőrzésül.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Hitközségi költségvetések.

A néma számok mily beszédesek! A hallgatag, komor statisztikai adatok mily ékesen szólnak! Föltárják elénk a hitközség szervezetét, életét, bepillantást engednek vetni szívkamráiba. Ami az embernél a pulzus, az az országnál, városnál avagy községnél a statisztikai adat, a szám. Egy tapintás és a pulzus veréséből lüktető, pezsdülő, egészséges szervezetre vagy pedig lázas, kóros állapotra következtethetünk. A mai gyenge beteges generációnál gyakori az idegbántalom, sőt még a ftizis is járja. Annál jobban esik kifejlődött, erőteljes, a kórság lehetőleg még csak meg sem érintett embereket látnunk. Ilyen egészséges, erőteljesebb duzzadó a pesti hitközség. Pulzusa jól ver, tüdeje hatalmasan zihál, szíve nagy, egy szóval mindene rendjén van. Lássuk hát közelebbről az előttünk fekvő pesti izr. hitközség előjáróságának jelentését az 1888-iki közigazgatási évről.

Első sorban az *oktatásügy* vonja magára figyelmünket, A hitoktatás a nép és polgári iskolákban 446, a középiskolákban 110 hetenkinti tanórát igényel. A tanító személyzet, beleértve az elemi iskolákban működő tanítókat, 41 tagból áll, kik 50 iskolában teljesítik feladatukat. Csupán a nép és polgári iskolákban 325 osztály részesül hitoktatásban.

A hitoktatás és elemi iskolaügy fejlesztése czéljából, a tanügyi adminisztráció vezetése, az oktatás ellenőrzése végett új oktatási felügyelő állás lett ez idén szervezve és dr. Bárány József által betöltve. Kötelessége » a tanórákat minél sűrűbben látogatni, havi jelentésekben az előjáróságot a felügyeletére bízott ügy mindenkori állásáról és szerzett tapasztalatairól tájékoztatni, netalán fenforgó fogyatkozásokról jelentést tenni és az ezen ügykörben szükséges intézkedéseket kezdeményezni.« Bár az előjáróság ezen hivatalhoz az oktatásügy felvirágzásának a reményét fűzi, azonban mégis fölhívja az iskolaszékek figyelmét is, hogy a külső felügyelet gondjaiból ők is vegyék ki részüket, mert különben az ellenőrzés az oly felette nagy számú iskolákban, mint a pestiekben, teljes lehetetlenség. »Már pedig e téren jogos okunk van a panaszra — mondja a jelentés. — Az iskolaszéki kerületek egy részében az ügynek tulajdo-

nitott fontossággal össze nem férő közönyösséget tapasztalunk. A gimnáziumokra és reáliskolákra csak nagy ügyvel-bajjal voltunk képesek a legutóbbi években vizsgálati elnökökre szert tenni. Bizalommal képesek a Önökhöz, hogy legyenek komoly és cselekvő támogatóink e vallásos, szent ügyben. « A felügyeletre valóban égető szükség van, először azért, mert évről-évre szaporodnak a növendékek, tehát az oktatásügy kiterjedése folyton nagyobb mértéket ölt, másodsor pedig azért, mert azon tudat, hogy nincs ellenőrzés, a hittanár és tanító urak egyikét-másikat épenséggel nem igen erősíti meg hivatalos buzgalmában. A jelen tanévben megtörtént, hogy az egyik hittanító az egy és ugyanazon órában két helyen tanított, persze csak -- »in effigie.« Ugyanezen hittanító ural történt meg, hogy mikor a boldogult 14. §. ellen dühös harc folyt az utczákon, ezen szavakkal állít be az osztályba: »fiaim, ma nem lehet előadás tartani, mert — tüntetnek az utcán. Menjetez szépen haza.« És az elemi iskolás kis fiúk a nagy utcai tüntetések daczára ép kéz-lábbal érkeztek haza. A jelentés ezt a két utóbbi adatot nem ismeri.

Az arányok az oktatásügy körében azonban oly nagyok, hogy épenséggel nem lehet csodálni, ha visszaélések is fordulnak elő.

Hitoktatásban részesültek a *középsiskolákban*: 1864-en, tavaly: 1737, harmad éve: 1641. A *polgári iskolákban*: 1483, tavaly: 1520, harmad éve: 1405. A *népiskolákban*: 6546, tavaly: 6287, harmad éve: 6396. A *talmud-tórát* látogatta: 117, tavaly: 92, harmad éve: 92. A *héber tanfolyamokat* látogatta: 118. Az *elemi iskolákban* az összes növendékek száma: 1206, tavaly volt: 1169, harmad éve: 1098. Ezen elemi iskolai, valamint a fővárosi népiskolákba járó szegény zsidó tanulók közt 2473 darab ingyenes tankönyv lett kiosztva. A 8 elemi iskolába járó 1206 tanuló közül 803 volt tandíjmentes. A hitközségi oktatás intézményei, összegezve az előbbieket 11,284 tanulóra terjedt ki, tavaly 10,805-re, harmad éve: 11068-ra. A *leányiskolák* újjáalakításával is foglalkozik az előjáróság, de egyelőre csak »éber figyelemmel tartja szem előtt.« Bizony, bizony ezt mihamarább kívánnánk megvalósulva látni. A zsidó lányok kimondhatatlan sokat szenvednek a különböző városi és felekezeti iskolákban. Folytonosan gúnyolják, csipdesik őket a tanítók, gyakran egész nyíltan kimondják, hogy a zsidókat nem állhatják ki. És teszik azt harmad-, negyedosztályú polgári iskolába járó leányokkal. Amellett azután magas tandíjakat szednek tőlük. A siputezai polgári leányiskolában közel $\frac{3}{4}$ része a tanulóknak zsidó és még más iskolákban is túlnyomó a zsidó elem, az ezek által kifizetett tandíjakkól talán főnn lehetne tartani egy zsidó polgári leányiskola tanerejét? Az épületet az

áldozatra mindig kész fővárosi zsidóság talán fölemelné? Annyi bizonyos, hogy egy *zsidó polgári leányiskolára* égető szükség van. A leányokat ott egészen más szellemben lehetne nevelni, a zsidó szellemben, gondolkodással kellene ott őket megbarátkoztatni. Mert az kétségtelen, hogy az asszonynak legnagyobb befolyása van a családban uralkodó zsidó szellemre. Az angol misszió karmai közül is ki kellene szabadítani a kis lánykákat. Az angol kisasszonyok valósággal térítik a lányokat. El kell mondaniok a miatyánkot, a hiszekegyet stb. A szegény zsidó lányokat magukhoz veszik, hogy az ártatlan, mit sem sejtő csemetéket apáik hitétől eltántorítsák.

Tagadhatalan, hogy a hitközség mindenféle úton, módon igyekszik a vallásos érzületet a zsidó ifjúság közt megszilárdítani. E célból meghonosította az ifjúsági *istenitiszteleket*. Minden szombat délután összejületekzik a mindkét nembeli összes fiatalság a déleesti istenitiszteletre. Igazán lélekemelő látvány az óriási zsinagógát ifjakkal, lányokkal zsufolva szemlélhetni. Jelen kell lenni aprajának, nagyjának. Az egyik buzgó hittanár vigyázót nevezett ki, hogy az az ő osztályából a szombat délutáni istenitiszteleten hiányzókat jegyezze föl. Nem a jelentésből irtuk ki ezt az adatot, de azért bizony tény.

Az istenitisztelek emelése céljából már 1881 óta fáradozik az előjáróság új magyar *énekeskönyv* megalkotásán. A tavalyi jelentés azt mondta ezen énekeskönyvről, hogy »e munka szakembereinknek a szerző hozzájárulásával való megvizsgálás végett kiadatott; a tőlük elvárt jelentés és a netán szükségessé váló módosítások mértékétől, úgy mint néhány hiányzó részlet elkészítésétől függ, valjon az 1888. év folytán azon helyzetben leszünk-e, hogy az új énekeskönyvet a közönség kezébe bocsássuk.« Nagy reményeket fűzött mindenki ezen új énekeskönyvhöz, mely ha beválik, a liturgiában mélyen érzett hézagot tölt ki. Nagy várakozással nézett mindenki a mű elé, melynek szerzője (azt hiszem, elárulhatom a nyílt titkot, bár a jelentés elhallgatja a költő nevét) *Kiss József*. Azonban, kik sokat vártak, kevéssel kellett beérniök. Vajudtak a hegyek és megszületett — az egér. Egér ez, legalább vallásos és liturgiai szempontból. Hogy mint költészeti és irodalmi mű mekkora a becsé, azt megmondta a »Buda-pesti Szemle«; hogy liturgiai és vallásos szempontból mennyit ér, arról a jelentés azt mondja, hogy »sajnálattal kell konstatálnunk, hogy reményünk nem teljesült. Szakembereink, kiknek a munkát nem költészeti és irodalmi, hanem pusztán vallásos és liturgiai szempontból való bírálatra kiadtuk, a hozzánk benyújtott munka némely darabjára nézve kimerítő írásbeli jelentésükben a reájuk tartozó szempontokból szakszerű megjegyzéseket tettek, melyeket az előjáróságnak nem volt módjában figyelmen

kivül hagyni. Megbizottjainknak a költemények szerzőjével ez irányban folytatott tárgyalásai nem vezettek célhoz; sőt a szerző a tárgyalások folytán kézirátát tőlünk visszavonta. Az előljáróság nem tartotta volna célhoz vezetőnek, hogy szerző e kívánatát megtagadja; de a benyújtott kézirát visszaszolgáltatása mellett fentartotta magának, hogy a magyar liturgia megállapítása alkalmával azon részekből, melyekre megjegyzések nem tétettek, egyet-mást új énekeskönyvébe átvehet, minthogy az előljáróság ezentul is szemmel tartja azon rég kitűzött célt, hogy a templomi istentisztelet számára új énekeskönyvet szerkesztessen.

Budapest.

BELEDI MIKSA.

(Folytatjuk.)

T a n ü g y .

Az orsz. izr. tanító-egyesület közgyűlése.

A közgyűlést előkészítő bizottság (elnök *Csakási Fülöp*, jegyző *Maislís Ferencz*) a központi választmány elé terjesztendő következő közgyűlési tárgysorozatban állapodott meg:

I. csoport: folyó ügyek. Ebbe a csoportba tartozik:

a) elnöki megnyitó beszéd és titkári jelentés, melyek az egyesület utolsó évtizedében felmerült legfontosabb mozzanatait tárgyalják. b) Pályadíjak odaitélése. c) Számvizsgáló bizottság jelentése. d) Tisztujtás. e) Szabályszerűen bejelentett önálló indítványok.

II. csoport: Az egyesület által nyújtandó anyagi és szellemi kedvezmények. Árva- s segélyalap. Az egyesület vagyonforrásainak szaporítása.

III. csoport. Az egyesület belserveszeteze vonatkozó javaslatok nevezetesen: újabb fiókkörök létesítése és a már létezők hatáskörének tágítása, a vidéki választmányi tagok működés-körének szabályozása.

IV. csoport. Hitoktatás.

a) felekezeti, és b) a közös iskolákban. A héber tananyag terjedelme és módszere.

V. csoport. Általános nevelés- s oktatástani tételek, különös tekintettel a zsidó népiskolára.

Vélemény-nyilvánítás egyesületi kiadványaink felett.

Felsorolt tételeknek kitűzése egyhangulag elfogadtatik.

VII. A közgyűlésre felránduló tagok szórakoztatásáról és kirándulások rendezéséről annak idején külön albizottság utján fog a rendező-bizottság intézkedni. E bizottság lehetőleg mindent

el fog követni, hogy a tagok minden méltányos igényeinek eleget tegyen.

Az elnökség által a *vidéki választmányi tagokhoz* szétküldött levélből a következőket vesszük át:

Igen tisztelt kartárs ur!

A folyó évi augusztus 20—21-ik napjára megtartandó közgyűlésünk előkészítésére kiküldött bizottságnak A/. alatt ide mellékelt jelentését, a közp. választmány f. hó 14-én tartott ülésében egyhangulag elfogadta.

Most már a tanítószágon van a sor, hogy a kijelölt irányban és mederben a központot a közgyűlés sikere érdekében támogassa.

Ugyanis alapszabályunk, az anya-egyesület vidéki köreire vonatkozó XII. fejezetének 2. és 11. §§-ai, nemkülönbön annak 17. §-a, világosan intézkednek vidéki köreink hatásköréről és az anyaegyesülethez való viszonyáról.

Vonatkozással fentebb említett határozatra és a központot kötelező alapszabály intézkedéseire tiszteletteljesen felkérjük:

1. Hasson oda, hogy a vidéken lakó zsidó tanítószá egyesületünk egyik vidéki körévé tömörüljön és nyomban a megalakulás után, ide mellékelt alapszabályunk intézkedése értelmében, a közp. választmány által kitűzött kérdéseket megvitassa, illetve, hogy a többségnek nyilvánuló véleménye alapján határozott megállapodásra jusson és az orsz. magy. izr. tanító-egyesület közgyűlésének napirendjére tüzendő egyes tárgyak szakszerű és kimerítő, a kör megállapodásaival megegyező előadására nézve, saját kebelükből való valamely tagjának megbízást adjon.

2. Ha működési helyén, vagy közvetlen közelében, már egy tényleg szervezett fiókkör léteznék, úgy sziveskedjék a fiókkört vezető többi kartársakkal egyetértve, az illető közgyűlést április havának valamely napjára egybehívni, mellékelt javaslatot megvitatni, a közgyűlés napirendjére tüzendő egyéb tárgyakra vonatkozó megállapításait is a központnak előterjeszteni, az előadókat kijelölni, végre ajánlatba hozni azon tagokat, kiket saját képviseltesükre az orsz. anyaegyesület vidéki választmányi tagjának megválasztatni óhajtanak.

3. Az alakulandó körök egybehívásánál szem előtt tartandó alapszabályunk azon intézkedése, mely világosan elrendeli, hogy a kör kötelékébe mindazon izr. tanítók tartóznak, kik az orsz. magy. izr. tanítóegyesületnek tagjai és . . . vidékének területén működik. Tagokul felvehetőek még azon önkényt ajánlkozó orsz. izr. tanítóegyesületi tagok, kik oly szomszédos megyében működnek, melyben ily vidéki kör szervezve nincsen és végre az anyaegyesület pártolótagjai.

A központhoz ez ügyben intézendő jelentését, legkésőbb április hó végéig elvárjuk. Ugyanezen időpontig sziveskedjék az illető körülről szóló jegyzőkönyveket, valamint a kör tagjainak pontos névsorát is hozzánk származtatni.

KÜTFÖK.

178. sz.

Az orsz. iroda körlevele.

Az izraeliták országos irodájának elnökségétől.

14,334. szám.

Tekintetes hitközségi elöljáróság!

Midőn a vallás- és kereskedelemügyi miniszteriumok újabb rendeleteit mellékelten átküldeni szerencsénk van, felhasználjuk ez alkalmat, hogy anyakönyvi és hitközségi ügyekben miniszteri intézkedések alapján több hasznos tudnivalót is közöljünk, mely közleményünk folyamán a t. Elöljáróság utolsó évi működésünkről szintén értesítést nyer.

I. Az 1885. évi anyakönyvi szabályrendelet gyakorlati alkalmazásában teljesen sikerültnek bizonyult, a mennyiben — mint ezt különben már mult évben is kiemelni szerencsénk volt — nemcsak az anyakönyvi intézménynek jövőben való helyes kezelését biztosítja, hanem az által, hogy a mult mulasztásainak jó részét felderíté, a családi jog nem csakély előnyére ezerekre menő be nem jelentett esetek utólagos anyakönyvi feljegyzésére is vezetett. Oly tömegesen érkeztek utóbbi időben az ez érdembeni kérvények, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága folyó évi márczius hó 6-án 10,442. sz. alatt kelt / a. közölt rendeletével utóbb szükségeseink találta ezen ügyekben az eljárást tüzetesen szabályozni s az elsőfoku érdemleges intézkedés jogát az alispánnak, illetve városi tanácsnak hatáskörébe utalni. Ezen rendelettel az anyakönyvvezetők a hatóságoknál a felek érdekében való közbenjárásra is felhatalmazva lettek, mely joggal eddigelé nem bírtak.

Mint hogy a rendelet 5. pontjában utalás történik az 1888. évi szeptember hó 27-én 18,211. sz. alatt kiadott körrendeletre, 2. / a. az utóbbi is szó szerinti szövegében közöljük,¹⁾ megjegyezve, hogy ezen tula az utóbbi rendeletnek csak azon intézkedései veendő figyelembe, melyeknek értelmében feleket nem anyakönyvi kivonat alakjában kiállított születési bizonyítvány nélkül csak a kultuszminiszterium engedélye alapján szabad házasságra egybeadni.

Felkérjük a t. Elöljáróság útján azon anyakönyvvezető urakat, hogy e rendeletek határozatait tudomásul venni és hivatali eljárásukban ugy ezen, valamint az 1863. évi udvari cancellariai rendeletet, nemkülönben a nmu kultuszminiszterium 1885. évi 1924. eln. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kelt körrendeleteit szem előtt tartani sziveskedjenek. Különösen arra figyelmeztetünk, hogy az udvari cancellariai rendelet 2. pontja szerint a kihirdetésnek három egymásután következő szombati vagy ünnepi

¹⁾ L. M.-Zsidó Szemle V. k. 579—80. l.

napokon kell történnök és hogy emédfogva azon több helyen meghonosodott helytelen gyakorlat, hogy hétfőn és csütörtökön is történnek házassági hirdetések, megszüntetendő, ha csak az anyakönyvvezető urak sulyos következményekkel járó törvényszegést elkövetni nem akarnak és ha ebből folyólag a feleket kellemetlenségeknak és egyéb hátrányoknak kitenni nem kívánják.

Egyidejűleg az anyakönyvvezető urak emlékeztetébe idézzük mindazt, a mit 1888. évi január hó 24-én 12,156. és m. é. 12,735. sz. alatt kelt körleveleinkben hivatali teendőik iránt felhoztunk, késznek nyilatkozván a magunk részéről, hogy a mint a lefolyt évben különböző ügyekben hozzáunk fordult 183 izraelita anyakönyvvezetőt a szükséges utasításokkal és ubaigazításokkal elláttuk, ugy ezentul is szivesen fogunk tanácsal szolgálni mindazoknak, kik e végből hozzáunk folyamodnak.

II. Mióta a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának 1888. évi június hó 21-én az izraelita hitközségi viszonyok rendezése tárgyában kiadott körrendelete életbe lépett, azóta több különvált községnak a jelzett rendelet határozatai alapján eszközölt békés egyesülése vitetett keresztül, és számos jelenség — a milyen nevezetesen az a körülmény is, hogy mult év július hava óta izraelita hitközség kötelekéből egyetlen kiválás sem történt — a mellett tesz tanúságot, hogy az utóbbi rendelet üdvös következményei mindinkább előtérbe lépnek.

E rendelet egyes intézkedéseiről, valamint az izraelita hitközség jogai felől egyáltalán a következőket bátorodunk kiemelni:

1. Előfordultak oly esetek, hogy Bécsben lakó és az ottani izraelita hitközséghez tartozó izraeliták, kik az év egy részét Magyarországon lévő birtokukon töltik, arra való utalással, hogy már egy hitközségnek adófizető tagjai, a maguk számára azon jogkedvezményt igényelték, hogy az illető magyarországi hitközség terhehez való hozzájárulás alul felmentessenek.

Mint hogy a bécsi cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal folytatott jegyzékváltás közben kitűnt, hogy a Bécsben lakó és magyar illetőségű izraeliták e tekintetben semminemű kedvezményt nem élveznek, a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium akként döntött és ez immár általános szabályul szolgált: hogy az izraeliták csak a magyarországi izraelita hitközségek között választhatják meg szabadon azt, melyhez tartozni kívánának, azonban egy Magyarországon kívül létező hitközség e részben tekintetbe nem jöhet.

2. Folytatva azon törekvésünket, hogy az izraelita hitközség ősrégi kivételes jogait hatósági védelemben részeltessük, sikerült kieszközölnünk, hogy ugyanazon elvek mellett, melyek a mult évi szeptember hó 23-án 13,170. sz. a. körlevelünkkel megküldött és a kóserhús-ügyet szabályozó rendeletnek alapul szolgáltak, az izraelita hitközségeket a husvédi kenyér (mazoth) szolgáltatása körül megillető jogot is megerősítettük. A magy. kir. földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magy. kir. miniszteriumnak a magyar királyi belügyi és vallásügyi miniszteriummal egyetértéleg folyó évi márczius hó 24-én 14,040. szám alatt kibocsátott és 3/4. alatt ide zárt rendelete kimondja: hogy minden izraelita hitközség kizárólagos

joggal bír arra nézve, hogy saját területén husvéti kenyeret (pászka, mazsoth) készíttessen és elárúsíttasson, következőképen senkinek sem áll jogában, hogy a hitközség engedélye nélkül husvéti kenyerek készítésével, eladásával vagy a hitközség területkörén kívül eső helyről való bevitelével foglalkozzék. Az ezen tilalom ellen cselekvők 50 forintig terjedhető pénzbírsággal büntetettek, és azon fölül a náluk talált vagy czimük alatt érkezett husvéti kenyerek is elkoboztatnak.

3. A hitközség és fiókhitközségek, de sőt a hitközség és tagjai között is a *hitközségi adók és illetékek* ügyében sürin merültek fel viták.

Az anyakönyvi szabályrendelet ugyanis gondoskodik arról, hogy a mennyiben az anyakönyvi kerület másképen nem intézkedik, az anyakönyvi kerület közös költségei az állami adó arányában vetendők ki, és az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt rendelet ennek kiegészítéseképen még azon intézkedést tartalmazza, hogy ily esetben a fiókhitközségi tagok állami adójának csak a fele veendő a kivetés alapjául.

Ezen csak a közös költségek fedezése szempontjából külön szabályok nem léte esetére érvényes határozatot számos hitközség a hitközségi adó kivetésénél is irányadóul vette, legtöbbször még oly esetben is, midőn a hitközségi alapszabályok ily adózási mód felett tüzetesen nem is rendelkeztek. Oly esetben tehát, midőn valamely helységben egy zsidó bérlő vagy földbirtokos van letelepedve, kinek állami adója több ezer forintra rug, míg a többi izraeliták közül egyetlen egynek az állami adója sem tesz ki többet 50 forintra, ha az állami adó szolgál a hitközségi adókivetés alapjául, az a visszas helyzet számazik, hogy *egy* tag fogja a hitközségi költségvetés túlnyomó részét viselni, mi mellett megtörténhetik, — mint már volt is reá egy eset — hogy a hitközség többsége a hitközségi adót az állami adó 40°/_o-ára emeli, hogy ez által *egy* adófizető rovására jobb kántort szerződtethessen.

Ép ugy előfordul, hogy hitközségek oly fiókhitközségi tagoktól, kik a hitközséggel csak a rabbiságra nézve állanak közösségben, tulszáns nagy illetékeket (rechas) szednek, holott ily tagok a hitközség terheihez hozzájárulni nem kötelesek.

Hasonló és más esetekben a mult évben 230 hitközség és 50 fiókhitközségből fordultak hozzánk, és örömistekre szolgál az a tapasztalat, hogy tanácsaink meghallgatásra találtak s hogy igen kevés kivétellel a feunforgott vitákat ilykép minden hatósági közbenjövétel nélkül kiegyenlítettünk sikerült.

Állandó törekvésünket képezi, hogy a hitközségek gazdasági önállóságát továbbra is épségben fentartassuk, de ép ezért felkérjük a t. Elöljáróságokat, hogy a gazdasági viszonyokban lehetőleg bizonyos állandóságot létesítsenek, nehogy az adókules évente változzék és a hitközségi tagok oly mértékben terheltecsenek, hogy a hatóság már az állami pénzügyi igazgatás érdekében — mely megköveteli, hogy a polgárok adózási képessége a nem tisztán állami czélokra szolgáló terhekkel ki ne merítessék — kénytelen legyen módosító s a hitközségi adót restringáló intézkedésekkel beavatkozni.

Hogy tehát az államnak a hitközségi adózási eljárásába való be-

avaskozása meggátoltassék és hogy a hitközségek és fiókhitközségek között előforduló viszályoknak vége vettessék, két körülményt bátorkodunk a t. Elöljáróság figyelmébe ajánlani:

a) Bármínő kulcs szolgáljon is az adókivetés alapjául, intézkedés volna teendő az iránt, hogy a tagok osztályok szerint csoportosíttassanak és hogy minden osztály számára eleve meghatározassék azon adóösszeg, melyen túl senki közvetlen adóval nem terhelhető. (Mibezhartásul tudatjuk, hogy a pesti izr. hitközségnél, melynek évi szükséglete kerekcszámban 250,000 forintra rug, a legnagyobb közvetlen adótétel, melylyel valamely tag terhelhető, ez idő szerint évenként csakis 400 frtot teszen ki.)

b) Minthogy az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. szám alatt kiadott körrendelet 2. pontjának b) alpontja szerint az anyahitközség székhelyén kívül fennálló fiókhitközségek és imaházi egyesületek csak az anyakönyvvezető rabbisághoz és az általuk *állandóan* használt anyahitközségi intézmények terheihez kötelesek hozzájárulni, a hitközségeknek nem áll jogában, hogy oly fiókhitközségi tagokra, kik külön templomigazgatással bírnak és a kik az anyahitközséggel csak a rabbiság tekintetében állanak közösségben, rechas-illetményeket vessenek ki akkor, midőn az esketési szertartás a fiókhitközségben megy végbe és a midőn ennél csakis a rabbi működése lesz igénybe véve.

4. Az izraelita hitközségek és egyeseknek az országos izraelita iskola-alapból és az izraelita egyházi czélokra törvényhozásilag megállapított javadalomból való *segélyezése* a lefolyt évben is rendszeren eszközöltetett. Az 1888. évben a nagym. miniszterium részéről a következő segélyek adományoztattak:

a) izraelita hitközségeknek: népiskolai és tal-	
mud-thora intézeti czélokra	12,800 frt
kultusz-czélokra	4,200 »
b) szegény rabbik és özvegyeik részére	1,000 »
c) elaggott tanítók számára	1,500 »
a segélyekre fordított egész összeg tehát	19,500 frt

5. Minthogy az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelet intézkedése szerint az anyakönyvi kerület székhelyén fennálló hitközségekre nézve az »izraelita anyakönyvi kerület« elnevezése helyébe az »izraelita hitközség« elnevezése lépett, és minthogy e hitközségek arra is köteleztettek, hogy a mennyiben még szabályszerien jóváhagyott alapszabályokkal nem bírnának, *helyi alapszabályokat alkossanak és azokat a bemutatási záradékkal látassák el*, 65 izraelita hitközség fordult hozzánk a végből, hogy alapszabályaikat kellő módon elláttassuk, a mely megkereséseknek — a jelzett alapszabályok tüzetes felülvizsgálatának eredménye szerint elrendelt helyesbítések után — megfelelően olyképen, hogy azok legnagyobb részét a nmu. miniszterium a bemutatási záradékkal már ellátta.

III. A fenti közleményeinkből kitetsző tevékenységen kívül az izraelita országos iroda a magas miniszteriumok és hatóságokkal is — melyek hozzánk felvilágosítások és véleményekért fordultak — élénk összeköttetésben állott.

Postakönyvünk szerint az 1888. évben 3220 hivatalos levelet küldötünk szét.

Nem hagyhatjuk felemlítés nélkül, hogy alig mulik nap, melyen több hitsorsosunk az ország különböző részeiből bennünket a végből fel ne keresne, hogy hitközségeiket érdeklő ügyeikben velünk személyes érintkezésbe lépjenek. Ez által módunk nyílik, hogy számos vizálykodásnak elejét vehetjük; mivel pedig a velünk pártállásra való tekintet nélkül személyesen érintkező egyének és hitközségek száma mindinkább növekszik, ebben azon alá nem becsülendő jelenséget látjuk, hogy az adminisztratív ügyekben kifejtett őszinte és önzetlen működésünk, valamint a szervezeti egységnek kebelünkben leendő helyreállításának tekintetében részünkről szakadatlanul hangsúlyozott szükségesség hovatovább szélesebb körben talál méltánylásra és hívekre.

Nem rajtunk mulik, ha mindazáltal a végézel felé láthatólag közelebb nem jutottunk és ha ennél fogva a zsidó felekezeti egységes szervezetét közel kilátásba nem helyezhetjük.

Az e részben megkívánt előfeltételek még mindig nem teljesültek. A hitközségek anyakönyvi kerületei közül 87 még megalakulva sincsen, de a megalakult kerületek közül is számosak azok, melyek még különböző irányban rendezést igényelnek; ezerekre rug a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz a múlt 1888. év folyamán zsidó ügyekre vonatkozólag beérkezett beadványok száma, s már a folyó 1889. évben is meghaladják a 400-at azon ügyek, melyeket nevezett miniszterium csak hozzáánk küldött le véleményes jelentéstétel végett. Szemben ezen a folyó ügyekből eredő tetemes munkával, mely legfélreismertlenebb bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy a hitközségek helyi viszonyainak rendezése befejezetnek még korántsem tekinthető, nem kecsesgethetjük magunkat azon reménnyel, hogy viszonyaink további consolidálását célzó újabb szervező lépés megtételére felső helyen az időt már is elérkezettnek fog-nak látni.

Nem tagadhatjuk, hogy tetemesen előmozdíthatná maga a hitfelekezet is önkormányzati jogának törvényes biztosítását, de mielőtt ez irányban kezdeményező lépés tételnek, tájékozottnak kell lenni az iránt, nem fogna-e bármínő actio az egyik részről hitsorsosaink más részénél reactiót szülni, a mint ennek múlt évi január havi körlevelünkben is kifejezést adtunk. Mint fentebb már előadtuk, a különböző pártárnalathoz tartozó hitközségekkel való érintkezésünk közben egyetlen egy alkalmat sem mulasztunk el arra nézve, hogy békitőleg hassunk és a közös egyetértés mellett való továbbhaladás előnyeit feltüntetjük; ha mindamellett ez idő szerint nagy sajnálatunkra e téren sem vagyunk képesek kézzelfogható eredményre rámutathatni, úgy legalább a tett tapasztalatok megerősítenek bennünket azon meggyőződésünkben, hogy a magunk elé tűzött ezél felé, melyet az egységes vallásfelekezet jogainak a törvényesen bevett felekezetekéihez hasonló módon való biztosítása képezi, a megkezdett uton eddigi óvatossággal kell előre hatolnunk és hogy ebben magunkat sem néhány elégedetlen ellentállása, sem pedig a tulbuggók siettető felszólalásai által zavartatnunk nem szabad.

Egyébiránt utalunk az 1888. évi január hó 24-én 12,156. sz. a. kelt körleveleink végpontjaiban foglaltakra s arra kérjük a t. Elöljáróságot: hogy — ha az eddigi eredményekben a további céltudatos és üdvös működésünkre nézve biztosított nem láthatna — becses véleményét, további eljárásunk iránt való tájékozhatás végett, velünk leplezetlenül tudatni sziveskedjék.

Midőn még arra kérjük a t. Elöljáróságot, hogy az anyakönyvvezetésre vonatkozó közleményeinket az anyakönyvi hivatal tudomására juttatni sziveskedjék, hitrokoni üdvözlettel vagyunk.

Budapest, 1889. évi márczius hó 27-én.

V. fűrdő-utca 10.

Az izraeliták országos irodájának elnöksége:

Schweiger Márton
irodai elnök.

179. sz.

Utólagos anyakönyvelés.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztertől.

10,442. szám.

Valamennyi törvényhatóságnak!

Az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet nemcsak a jövőre biztosította az izraelita anyakönyvek helyes kezelését, hanem a múlt évek mulasztásait is felderítette, a mennyiben a hadkötelezettségi ügy és a családi jog nem csekély előnyére már ezerekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvvezetésére vezetett.

Mint hogy utóbbi időben tömegesen érkeznek az izraeliták kérvényei utólagos anyakönyvvezetés elrendelése iránt, egyrészt az eljárás egyöntetősége, másrészt pedig az elintézés gyorsasága érdekében szükségesnek mutatkozik az ezen ügyekben követendő eljárás szabályozása, minélfogva rendelem a következőket:

1. Az izraelita anyakönyvvezetők a felekkel szemben csupán a bejelentett anyakönyvi esetek pontos bejegyzésére s az anyakönyvekből kért hű másolatok kiszolgáltatására szorítkozzanak. Ha valamely fél oly születési, házassági vagy halálzási esetről kér bizonyítványt, mely az anyakönyvekben bevezetve nincsen, akkor az anyakönyvvezető a felet utasítsa, hogy az illető eset utólagos anyakönyvelése iránt az illetékes elsőfoku közigazgatási hatósághoz (megyékben a szolgabíróhoz, városokban a polgármesterhez) folyamodjék, de szabadságában áll ezen hatósághoz az anyakönyvvezetőnek is a fél megbízásából folyamodni, mely esetben az anyakönyvvezető a féllel mindazon ténykörülményekről, melyek az anyakönyvi bejegyzés tárgyát képezik, az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet 12. §-ában felsorolt anyakönyvi rova-

toknak megfelelően, jegyzőkönyvet vegyen fel, és azt az őrizete alatt lévő összeírásai, körülméletési vagy egyéb feljegyzési könyvekben netán az esetre vonatkozólag előforduló bejegyzések hivatalos másolatával esatolja, melyben a fél által megnevezett tanuk nevei s lakásai, az illetékes hatósághoz intézendő kérvény mellé, valamint az eset kiderítésére szolgáló egyéb bizonyító körülmények is előadandók.

2. A szolgabíró, illetve a polgármester a féltől, vagy az anyakönyvvezetőtől beérkező kérvény alapján mindazokat, kik az anyakönyvelendő születési, házassági vagy halálozási esetről tudomással bírnak, teljesül: a közel rokonokat, tanukat, rabbit, bábát, körülméletőt, haláleseteknél a chevra-kadisa-egylet tisztviselőit is, hit alatt kihallgatja mindazon körülményekre nézve, melyek az előző pontban idézett szabályrendeleti szakasz szerint anyakönyvbe bejegyzendőek, továbbá az esetre vonatkozólag netán szükséges vagy rendelkezésre álló egyéb bizonyítékokat is (mint p. az állítási lajstromokat) beszerzi s befejezett eljárás után az iratokat határozás végett megyékben az alispánhoz, törvényhatósági joggal bíró városokban pedig a városi tanácshoz betérjeszti.

3. Az alispán, illetőleg tanács az utólagos anyakönyvelés iránti kérelem fölött érdemben határoz, esetleg újabb vizsgálatot vagy a vizsgálat kiegészítését rendel el.

A kérelem teljesítése esetében az illetékes izr. anyakönyvvezetőnek meghagyandó, hogy az esetet — a meghagyásban az anyakönyvi rovatoknak megfelelően feltüntetendő adatok szerint — az általa vezetett anyakönyvekbe, a meghagyás vételekor, folytatólagos tételszám alatt vezesse be, s az engedélyező határozatot a vonatkozó anyakönyvi tétel »jegyzet« rovatában jegyezze fel.

A visszautasító határozat ellen 15 nap alatt felfolyamodásnak van helye. A felfolyamodással az iratok, végelintezés végett, hozzám terjesztendők fel.

4. Az izraelita anyakönyvvezetők az utólagosan bevezetett, de korábbi évekből származó anyakönyvi esetekről külön, évszerinti nyilvántartási könyvet is vezessenek, melyek segítségével egyrészt az utólag anyakönyvveltekre vonatkozó hiteles anyakönyvi bejegyzések könnyen feltalálhatók legyenek, másrészt pedig a korábbi években született egyéneknek későbbi évben történt anyakönyvelése folytán, az illetőknek hadkötelezettségi szempontból való szabályszerű kiírását az anyakönyvvezető el ne nézhesse.

5. Az 1888. évi szeptember hó 27-én 18.211. sz. alatt kiadott körrendeletem azon intézkedése, miszerint szabályszerű születési anyakönyvi kivonat nélkül a jegyes felek csak engedélyem alapján adhatók egybe, továbbra is érvényben marad.

Miről a címet további eljárás és a területén működő izraelita anyakönyvvezetők megfelelő utasítása végett tudósítom.

Budapest, 1889. évi márczius hó 6-án.

Gr. Csáky Albán.

180. sz.

A husvétii kenyér elárúsítása.

A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. k. minisztertől.
14.040. szám.

Valamennyi törvényhatóságnak!

Többször fordult elő panasz az iránt, hogy az izraelita hitközségek azon jogát, mely őket a husvétii kenyereknek a hitközségi tagok részére való szolgáltatása tekintetében megilleti, egyesek azáltal esorbitják, hogy husvétii kenyeret előállítanak, elárúsítanak vagy a hitközség területkőren kívül eső helyről szállítatnak, a nélkül, hogy erre az illető hitközségtől engedélyvel bírnának. Mindezen esetekben a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg kimondottam, hogy a husvétii kenyereknek elárúsítása nem a szabad ipar, hanem az egyházi önkormányzat tárgyai közé tartozik, minélfgva ezen jog gyakorlását illetőleg az egyes hitközségek vannak hivatva saját hűveikre nézve intézkedni.

Tekintettel arra, hogy ezen intézkedések daczára a hitközségek engedélye nélkül szállítottak husvétii kenyerek, az említett ritualis jellegű élelmi czikk készítése s árúsítása iránt a vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügyminiszter ural egyetértőleg a / . alatt mellékelt rendeletben intézkedtem és felhívom a törvényhatóságot, hogy az izraelita hitközségeknek a husvétii kenyerek szolgáltatási jogát esorbitó esetekben a mellékelt rendelet alapján járjanak el.

Budapest, 1889. márczius hó 24-én.

Széchenyi. s. k.

*

Rendelet az izraeliták husvétii kenyereinek árúsíthatása tárgyában.

1. §. Az izraeliták husvétii kenyereinek (pászka, laska) a hitközségi tagok részére való szolgáltatása az izraelita hitközség kizárólagos joga. Ennélfgva husvétii kenyereket előállítani és elárúsítani vagy a hitközség területkőren kívül eső helyről szállítani csak az van jogosítva, a ki erre az illető községben fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyer.

2. §. Az izraelita hitközség autonóm jogköréhez képest önállóan és igényeinek megfelelő módon intézkedhetik a husvétii kenyereknek a hitközségi tagok részére való szolgáltatása tekintetében.

A husvétii kenyerek árúsítását tetszés szerint vagy önmaga kezelheti, vagy bérbé adhatja, vagy megállapíthatja azon feltételeket, melyek alatt az árúsítást a jelentkező kereskedőknek vagy vállalkozóknak megengedi. Az izraeliták husvétii kenyereinek árúsításához iparhatósági engedély vagy igazolvány nem szükséges.

3. §. 1879: XL. t.-ez. I. §-a alapján ezennel kijelentem, hogy kihágást követ el és a rendőrhatalóságok által 50 frtíng terjedhető pénzbüntetéssel fenytendő s ezen felül attól a nála talált husvétii kenyerek is elkobandók, ki a nélkül, hogy arra az illető izraelita hitközség által feljogosítva volna, husvétii kenyerek készítésével foglalkozik, vagy husvétii

kenyereket bár elárúsít, bár a hitközség területkörén kívül eső helyről szállítat.

4. §. A rendőrhatalóságok által kiszabott pénzbüntetések a városi, illetőleg községi szegényalapra fordítandók.

5. §. Mindazon jogok, melyeket ezen szabályrendelet az izraelita hitközségek számára biztosít, az izraelita hitközségek székhelyein kívül fennálló izraelita fiókhitközségeket és imaházi egyesületeket is saját területükre nézve megilletik.

Budapest, 1889. márczius hó 24-én.

Széchenyi s. k.

181. sz.

A trencsényi levéltárból.

Zsidók nem tarthatnak keresztény családot.

Statutum praeterea est, ne Foeminis christianis apud Hebraeos servitia assumere sub gravissima animadversione tam in Judeum conductem, quam et christianam servitia assumentem decernenda licitum sit, plurimis tam foedissimi christianarum, cum Judeis coitus, quam et neglectae legis christianae exemplis salutare hoc statutum condendi svadentibus.

Judaeis limum tertio jam Instantialiter ad J. Comitatum recurrentibus, ut Ancillas Christianas pro Servitio suscipere us dum vetitum sit, ulterius etiam prioribus. Determinationibus insistere placuit J. Statibus Lordinibus, nulla rationaliti causa existente Cur Statutum illud Legi Christianae Conformare et ad evitandas Christianarum cum Paganis Commixiones conditum in favorem Judaeorum sufferi oporteret.

Határozat a türelmi adó-ügyében.

In quantum porro Judaei Processus transmontani, veluti a conventiculo eorund absentes in repartitione pro A^o praeterito Taxe Tolerantialis damnificatos semet fuisse quererentur fine ponendi eatenus remedii, ac instituendae novae rursus intra eosdem pro Anno futuro reparationis praefigitur ijsdem concursus pro 20. 8bis Anni nunc currend' 1763 in oppido Hlava celebrandus.

Mend Leidersdorffer adóügye.

Contextu 6^{ti} Die 10. Feb. 1761. expediti E. L. R. Consily Intimati comittitur! quatenus Comitatus ad rationem m/300 florenorum per Judaeum Mendl Leidersdorffer anticipato praestitorum exolutionis, ad reparitum sibi quottam ad J. officium Provincialis Commissariatus erga Apochas Excellmi ac Illustrmi Dni Comitatis Provincialis Commissariatus Directoris, in Computu Commissariatus in defalcationem Quanti Contributio-nalis acceptandas, quo citius administrare student.

Cui gratioso Intimato, sub praeterito pro mensibus hybernatisbus Anni currend' celebrato Commissariati Computu satis factum est.

A trencsényi megyei levéltárból közli.

Diamant Gyula.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett *Löwy Mór* temesvári fő-rabbi, Gyászbeszéd Rudolf trónörökös fölött: kiadja a község. Temesvár. — *Klein Mór*, nagy-becskerei főrabbi, Gyászbeszéd Rudolf tr. emlékére. N.-Beeskerek. — *Flesch Ármin* ó-kanizsai ker. rabbi, Gyászbeszéd Rudolf tr. fölött. Zenta. — *D. H. Spitzer*, Ehrenmitglied des Kronpr. Rudolf-Vereins, Oesterreich-Ungarns Trauer über des Ableben d. Kronpr. Rudolf-Budapest.

Gyászistenitisztelet. *Braun Lipót* hittanár urtól a következő sorokat veszszük: Tisztelettel értesitem, hogy itt *Jászfényszaru*n is tartott a zsidó hitközség gyászistenitiszteletet a trónörökös emlékére; a gyászbeszédet ez alkalommal *főt. Büchler Aron* jászberényi rabbi ur tartotta.

Boulanger Magyarországon. Egy föltétlenül megbízható angol felekezeti lapban olvassuk, hogy Boulanger mellett utolsó párisi választása alkalmával Drumont, az ismert francia antisemita irodalmi izgató, azzal is korteskedett, hogy a »brav' général« antisemita. Sikeres megválasztása után azért a *budapesti antisemita párt* (the anti — Jewish party in Buda-Pesth) üdvözlő feliratot küldött Boulangernek. Vajjon ki ez a »budapesti antisemita párt«?

Rabbikongressus van tervben Párisban, a világkiállítás alkalmából. Egy olasz rabbi javasolta, azzal, hogy a kongressuson »bizonyos nemzetközi kérdéseket« tegyenek vitatkozás és esetleg határozat tárgyává, melyek az egész zsidóságot érdeklik. Eddigélé nem valószínű, hogy a terv valósággá legyen.

Az olasz felsőháznak, megbízható adatok szerint öt zsidó tagja, szenatora, van: *Isacco Artom*, *Tullo Massarini*, *Samsone d' Ancona*, *Isaia Ascoli* és *Cesare Parenzo*. A számarányhoz képest a zsidóknak egyetlen felsőházi tagságra sem volna joguk.

Zsidók külföldön. A *hollandi király Texeira de Mattos* József Henriket, a németalföldi mezőgazdaság körül szerzett érdemeiért bárói rangra emelte. — *Giulio Fano* tanárrá neveztetett ki a *genauai* egyetemhez. — A *berlini* akadémia tudományos kutatások czéljából *Freudenthal* tanárnak Boroszlóban 1500 és *Auerbach* Lipót tanárnak ugyanott 2000 márká segélyt szavazott meg. — *Asser* tanár *Hollandiában* a külügyminiszter-

riumban tanácsossá neveztetett ki. — *Ottolenghi Jónás, Aquiban* (Olaszország) tíz év óta 500,000 frankot adakozott jótékony czélokra.

Az oláh kormány megengedte, hogy a *bukaresti akadémia* a Neuschatz Jakab Jassyban elhalt zsidó 20,000 frtos hagyatékát elfogadja. Egy német felek, lapnak ez alkalomból azt írják Bukarestből, hogy Neuschatz — ki osztrák nemességgel volt fölrüházva. — 1887-ben hiába folyamodott oláh polgárjogért. E levelező soraiból megtudjuk azt is, hogy Halfon bukaresti zsidó már régebben 100,000 frankot adományozott az ottani akadémiának egy 5000 frankos évi díj alapítására.

Zsidó tanulók a porosz és magyar egyetemeken. A porosz férfi lakosság között esik 100-ra 64:24 evangélikus, 34:15 r. katolikus és 129 zsidó. Ellenben a porosz egyetemeken tanulók között az arány a következő: 69:94⁰/₀ evang., 20:12⁰/₀ r. kath. és 9:58⁰/₀ zsidó. Tisztán a porosz alattvalókat tekintve, vallás szerint: 71:69 evang., 18:76 r. kath. és 9:19 zsidó. — A felsőbb tanintézetek látogatói között volt 72:5⁰/₀ evang., 17:6⁰/₀ r. kath. és 9:7 zsidó. Az arány tehát mindenütt körülbelül ugyanaz. *Magyarországon* a legújabb miniszteri jelentés szerint a hallgatók így oszlanak meg felekezet szerint: a *budapesti* egyetemen van róm. katolikus 42:1⁰/₀, görög kath. 1:8⁰/₀, görög keleti 2:6, helvét 11:4, ág. evang. 8:9, unitárius 0:6, zsidó 32:6⁰/₀. A *kolozsvári* egyetemen róm. kath. 44:3⁰/₀, g. kath. 9:8, g. keleti 7:6, helvét 27:5, ágostai ev. 7:7, unitárius 5:7, zsidó 5:8⁰/₀.

Érdekes kézirat. Párisban a Hotel Drouotban a minap I. Napoleon korára vonatkozó több kéziratot árvereztek el nyilvánosan. Ezek között volt az a hála-fóliat, melyet a központi zsidó konzisztórium 409-ben adott át a nagy császárnak. Az *Archives Israélites* azt véli, hogy e MS, mely 20 frankon kelt el, nem az eredeti kézirat volt, hanem a főmmaradt számos másolatok egyike.

Zsidó statisztika. *Németország* lakossága összesen 46.855,704. Ebből evangélikus: 29.369,847; r. katolikus: 16.785,734; egyéb keresztény: 125,673; zsidó: 562,172; egyéb vallású és felekezetenküli: 11,278. 1871 óta a gyarapodás százalékban az evang. lakosságnál 14.8⁰/₀, kath. 12.9⁰/₀, zsidó: 10⁰/₀. Megjegyzendő, hogy osztrák-magyar és orosz zsidó alattvaló 20,000 utasított ki Poroszországból = 3.6⁰/₀. — *Párizsban* élt zsidó 1809-ben 2730, 1832: 20,000, 1860: 30,000 1888: 50,000.

TUDOMÁNY.

A talmudi büntető jog egyik pontja.

Általában el van terjedve azon vélemény, hogy a talmud büntető törvénye szerint a nem-zsidó megölése nem jár büntetéssel. E vélemény a talmud ellenfeleinek azon állításából keletkezett, hogy a palesztinai büntetőtörvény, a mely 1900 évvel ezelőtt érvényben volt, semmiféle büntetést sem szab az idegenek megölésére. A vád tehát az, hogy a talmud époly kegyetlen idegenekkel szemben, mint más népek büntető törvénye volt az ókorban és némelyeknél még a közelmúltban is. Tekintsük meg e kérdést közelebről: igaz-e, hogy a talmud az idegenek megölését nem tartja büntetendőnek?

Mielőtt azonban e kérdés vitatásába bocsátkozom, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy azon korban, a melyből az idevágó büntetőjogi tételek származnak, Palesztina lakossága nem volt már a büntető törvénykezés birtokában, mert az — épúgy mint más provinciákban — az uralkodó rómaiakra szállt át. Főbenjáró ügyekben a római hatóság ítelt mind a bennszülöttek, mind az idegenek fölött. »Negyven évvel a templom lerombolása előtt (28 vagy 30 időszámításunk szerint) a büntető törvénykezés elvetetett.«¹⁾ Ha tehát igaz volna is, hogy a talmud nem tartja büntetendőnek a vérontást, ha annak idegen esett áldozatul, akkor

¹⁾ L. Szanhedrin I. fej. 1. halákhá, VII. fej. 2. hal. Szifrá Leviticus 20. fej. 3. verséhez (ed. Weiss 91 c, 12. sor), b. Szanh. 41 a. Mommsen Th., Römische Geschichte 1885. V, 512 l. Mekhiltá Exodus 31. 17-hez (ed. Friedmann 104 b, 5. sor) szintén ide tartozik, csakhogy ott már az egész törvénykezésről van szó, a mely csak a templom elpusztítása után ment át a rómaiakra. L. Mommsen id. hely. 548 l. A palesztinai forrásokban mindennél *גזל*, a mi prágánasabb, mint a b. talmudban (i. h.) található *בטל*.

sem terhelné egyetlen egy ember vére sem a több mint félszáz emberöltő előtt sírba szállt palesztinai büntető jogászokat.

Lássuk azonban az idevágó helyeket. A misnában (Szanhedrin 78 b. v. ö. Bábá Kamma 44 a. Tószeftá ib. IV, 6. Kethubóth 15 a és párhuzamos helyeit) a következő található: »Ha valakinek szándékában volt leölni valamely állatot és véletlenül megölt egy embert, vagy ha meg akart ölni valamely bálványimádót és megölt egy izraelitát, vagy valamely időtlen szülöttet és megölt egy egészséges szülöttet: fölmentendő.«¹⁾ Épigy található még, hogy az, a ki a bálványimádót megöli, fölmentendő a szentírásban kiszabott büntetés alól. Szifré I, 160. fej. (ed. Friedmann 61 a.); Mekh. 21, 14. (ed. Friedm. 80 a.) és Tószeftá Szanhedrin XI, 4. (ed. Zuckerman 431, 19). Az nem áll sehoh, hogy a vérontás meg van engedve, hanem csak az, hogy fölmentetik a halálbüntetés alól. Világosan mondja a Mekhiltá (az i. h.): »Valóban csak azt mondták, hogy fölmentetik a világi törvényszék büntetése alól, és átengedtetik büntetése az égnek«, mert nem lehet megengedve Izraelnek, a ki a törát elfogadta, a mi a többi népeknek tiltva van; a tóra nem könnyít, hanem súlyosbít.«²⁾ Világosan magyarázza tehát ezen fölmentés értelmét az egykorú tanító. A törvény a büntetésben különbséget tesz a hitrokon és nem hitrokon közt, épúgy a hogy a régi népek különbséget tettek a törzshöz tartozók és az idegenek közt. A ki némi jártassággal bír a jogtörténet terén, az épen azt találná feltűnőnek, ha Palesztinában közel két ezredév előtt ezen különbség megszűnt volna. Ez annál feltűnőbb lenne, mert Palesztina tudósai az idegen alatt első sorban a gyűlölt és büszke Rómára gondoltak, a mely őket kivándorlásra és »száműzésre« kényszeríté, pedig »a száműzés az összes szerencsétlenségek közül a legsúlyosabb.«³⁾ Gondoljunk a hazai viszonyokra, a melyek még nem is oly régen milyen különbségeket mutattak föl a büntető jog terén nemesek és jobbágyok közt, akkor bizonyára elismeréssel fogunk adózni azon

¹⁾ פל: időtlen = 30 nap előtt okvetlenül elhaló gyermek. Suerenhusius latin misnafordításában e szavakhoz להגות והרג בן קיימא a következő fordítás található: sive apostatam et caeciderit filium foederis.

²⁾ במתא אמרו vonatkozik az elődökre. Iszé b. Akiba már magyarázza ezen szavakat פרת לאהרים במתא. ארם = ארם בקישטא = ארם (l. Onkelos Genesis 17, 19) a nyomatékoság kifejezésére szolgál.

³⁾ Szifré II, 43. (82 a.)

nemes felfogásnak, a mely az elnyomóval szemben is igazságos tudott lenni. Ezen igazságosság annál többre becsülendő, mert ezen igazságosságra nem a gyakorlati élet szükségessége kényszeríté, hiszen csak elmélet tárgyát képezte az egész büntető jog. Ezen körülmény magyarázza meg azon tényt is, hogy a bűnös megbüntetését az égre bízták, nemcsak a szóban forgó esetben, hanem számos más esetben is. Csak egy példa. Ha valaki szándéktalanul emberölést követ el, akkor a szentírás törvénye szerint száműzésbe ment e czélra kijelölt hat város valamelyikébe (Mózes IV, 35 s több helyen). De ezen törvény csak azon esetben alkalmazandó a hagyomány szerint, ha egészen kétségtelen, hogy véletlenül történt, ha azonban a gyilkos a megöltnek ellensége volt és kétség támad az iránt, hogy a véletlenség talán csak színleges volt, akkor nem volt szabad száműzésbe mennie, mert a száműzés nem elegendő bünhődés és egészen fölmentetik, mert megbüntetésé az Istenre van bízva.¹⁾ Számos más büntényre a büntetés: kiirtás az Ég által, vagy halál az Ég által. A gondviselés által végrehajtható halál a büntetések közé fel van véve és a büntetések sorában mindig közvetlenül a világi törvényszék által végrehajtható halálbüntetés után következik. Ha tehát valami feltűnő a talmud ezen törvényében, akkor csak az lehet, hogy a törvény ellentétben más törzsekkel szigoruan sújtotta az idegenen elkövetett gyilkosságot.

A »fölmentést« a fentidézett helyekben soha sem magyarázta commentator máskép, mint ahogy itt magyaráztuk. A büntetőjog egyetlen codificatora Maimuni, a következő tételt állítja föl: »Ha valaki Izrael közül megöl valamely idegent, nem lakol miatta halállal a törvényszék által.«²⁾

A vérontás e szigorú elitélése szép összhangot képez a talmudi büntető törvény enyhe szellemével, a melynek jellemzésére csak néhány tételt akarunk kiemelni. »Azon Szanhedrin (felsőbb itélőszék), a mely hét év alatt csak egy embert is kivégeztet, gyilkosnak nevezetik. R. Eleázár ben Azarjá állítása szerint akkor is, ha egy embert hetven év alatt végeztet ki. R. Akiba és R. Tarfon odanyilatkoznak, hogy ha ők ültek volna a Szanhedrinban, sohasem íteltetett volna ember halálra.«³⁾ A szándékosság

¹⁾ Makkóth 9 b. s több helyen.

²⁾ Hilkhóth Róczéach II, 11. József Káro hoozáteszi, de az Isten által.

³⁾ Misna Makkóth, 1 fej. végén.

(dolus) megállapítása csak akkor tekintetett teljesnek, ha a bűnös a tett elkövetése előtt a tanúk által meg lett intve és figyelmeztetve a bűnre és a velejáró büntetésre és egyszersmind kijelentette: »Tudom és mégis teszem.«¹⁾ E scrupulositás szép világitásba helyezi a büntető jog szellemét. E szellem szülte azon számtalanszor ismétlődő exegetikai szabályt, hogy »a hol a töróban csak röviden halálbüntetés van kitéve, a halálnem megjelenése nélkül, ott mindig a könnyebb halálnem alkalmazandó.«²⁾ A halált pl. bűnök cumulatiojánál súlyosítani nem szabad;³⁾ sőt az ítélet végrehajtása előtt az elítéltet elbódító ital által érzéktelenné kellett tenni.⁴⁾ Meg volt tiltva eltorzító halál által kivégezni, »szép halált válassz ki neki.«⁵⁾ A törvényszéknél egy szavazattöbbség az elítélésre nem volt elegendő, háromnak kellett lenni. Gyermeektelen férfinak nem volt szabad főbenjáró ügyekben ítélni.⁶⁾

A büntető jog eme enyhe szelleme a talmudi ethika kifejezése, amelynek mindent átható elve a könyörületesség, a szeretet. E gazdag kincses házból néhány gyöngy: A vérontás tisztátalanná teszi az országot, átkot hoz rá; megszentégteleníti a szentélyt, eltávolítja az isteni szellemet (sekhiná), okozza a szentély elpusztulását;⁷⁾ Szodoma egyik főbüne a vérontás.⁸⁾ »Egyetlen egy életnek a megsemmisítése fölér egy egész világ megsemmisítésével, megtartása, egy egész világ megtartásával.«⁹⁾ »Akiba szerint az, a ki vért ont, mintegy megcsónkítja az Isten képét.«¹⁰⁾ Akibánál még tovább megy tanítványa R. Méir, a ki azt állítja, hogy az Isten fájlalja a gonoszok vesztét, »ha így fájlalja a gonoszok kiontott vérét, hát még a jámborokét.«¹¹⁾

¹⁾ Szanhedrin 40 a. Makkóth 6 b, 15 b. s számos helyen.

²⁾ Pl. Szanh. 52 b.

³⁾ Chullin, 81 b, Szanh. 81 a.

⁴⁾ Szanh. 43 a.

⁵⁾ i. h. 52 b.

⁶⁾ Tószeftá Szanhedrin VII, 5.

⁷⁾ Szifré I, 161. A szentély lerombolása = az ország önállóságának megsemmisítése a rómaiak által.

⁸⁾ Tószeftá Szanh. XIII, 8.

⁹⁾ Misna Szanhedrin IV. végén.

¹⁰⁾ Genesis r. 34 f. végén, l. Bacher, Die Agada der Tannaiten I, 286, 4. jegyzet.

¹¹⁾ Szanh. 46 a.

A talmud idevágó számos tételei közül hadd álljon még itt két szabály, a mely a háboruskodásra vonatkozik. »Az ellenséget engedj futni«;¹⁾ nem szabad az ellenséges város alá azon szándékkal vonulni, hogy az kiéheztetés, szomjúság vagy járványos betegségek által megadásra kényszeríttessék.²⁾ Gyönyörűen fejezi ki Maimóni a hagyomány szellemét következő halákhájában: »A világ összes kincsei nem elegendők, hogy váltságdíjjal szolgálhassanak a gyilkos számára, még a vérrokonok beleegyezésével sem, mert a megölt nem a rokonok tulajdona, hanem az Isten tulajdona.«³⁾

Ha az előzőket összefoglaljuk, a következő eredményeket nyerjük: A talmud ethikája és büntetőjogának szelleme határozottan visszaütíti azon föltevést, hogy a pogányokon elkövetett vérontás meg van engedve; a büntetőjog világosan büntetést is szab rá.⁴⁾ Sem a misnában, sem a midrásban, sem sehol a zsidóirodalomban nem található az, hogy pogányt meggyilkolni szabad, csak az olvasható, hogy »fölmentendő«. A fölmentés mint számos más esetenél, egyenesen a bibliai törvényre vonatkozik, hogy ez alól, azaz a világosan kitett halálbüntetés alól fölmentendő, a mi világosan kitűnik a biblia ezen helyeihez csatolt azon megjegyzésből: kivéve az idegen.⁵⁾

A talmudi büntetőjog, kevés kivételtől eltekintve, a biblia-exegeziséből származik. Innen magyarázható meg azon feltűnő tény, hogy a megbotozáson és a kivégzésen kívül nem ismer más világi büntetést. Vagy halálbüntetés vagy semmi világi büntetés. A gyilkosság szerzője vagy a gyilkosbérlo világi büntetéssel nem sújtható, mert »fölmentendő« a bibliai törvény büntetése alól.

¹⁾ Szifré I, 157 (ed. Friedm. 59 b, 12.)

²⁾ Szifré II, 199. Többet i. h. Deut. 20. fejezetéhez.

³⁾ Hilkhót Róczéach I, 4. Modern felfogás szerint az ember a közösségé, az államé.

⁴⁾ Mekh. 21, 14 vershez (80 a).

⁵⁾ Megelőző jegyzet és Szifré I, 160 a mint már fent említve volt. Hasonló eset, hogy egy példát idézzünk, a következő is. A tolvaj a bibl. törvény szerint (Exodus 22, 2. 6.) a lopott tárgyat kétszeresen tartozik megteríteni, ha azonban a tolvajtól lopta, csak egyszerűen. Ezen törvényt így fejezi ki a Mekhilla az i. helyhez (91 b) és a misna Bába Kammá VII, 1. »Ha tolvajtól lopta, fölmentetik (scilicet a törvényszabta büntetés alól, de a dolgot vissza kell adni). A misna a biblia magyarázásából keletkezett; ezen eredete érezhető még egyes tételeinek formulázásán.

Az *elméleti* büntetőjog megelégedett a biblia idevágó helyeinek magyarázásával. Időszámításunk előtt azonban, a midón a büntető törvénykezést még önállóan gyakorolták, Palesztinában más, a bibliában nem foglalt büntetőjogi szabályok is léteztek, a mint egy barajthából kitűnik.¹⁾ Azon időben valószínűleg nem elégedtek meg úgy az általunk tárgyalt esetben, mint más esetekben azzal, hogy valamely cselekedetet bűnösnek nyilvánítsanak, de a büntetést egészen az Égre bízták. Ha a büntető törvények számára a misna tekintélyeinek korában tér nyílt volna, akkor bizonyára ők sem elégedtek volna meg a pusztá tilalmakkal.

Ezzel, azt hiszem, az összes idevágó helyekből bebizonyítottunk tekinthető, hogy a zsidóság irodalmában soha semmiféle helyen olyan nézet nem nyilvánított, hogy a vérontás megengedve. A talmud ismerői mosolyogni fognak, hogy ilyen tényre bizonyítottok, de a mig a talmud szerzőinek oly ivadékaik lesznek, a kik bankárok, kereskedők, ügynökök stb., addig minden bizonyításra szorúl. Sőt nem is elegendők ezen bizonyítékok, mert azok, a kik a zsidóság irodalmát polemikus célból, vagy — a mi e téren a polemiával egyjelentésű — gyűlölet és üldözés felkeltése és igazolása céljából átböngésztek, kisütötték, hogy a talmud szerint nemcsak meg van engedve a vérontás idegen népek ellen, hanem az még jó cselekedet számába is megy. A sokat idézett szerencsétlen hely, a melyért a talmudot döngetik, nem található a babylóniai talmudban, hanem a »Mekhilta« nevű midrásban, a mely a harmadik század elejéről származó magyarázatgyűjtemény Mózes második könyvéhez.²⁾ A 14. fejezet 7. verséhez (Friedmann kiadásában 27 a) a következőket olvassuk:

»És vón hatszáz válogatott szekeret (Fáraó). Kiei voltak a barmok, a melyek a szekereket vonták? Talán azt hiszed, hogy az egyiptomiakéi voltak? Hiszen azt olvassuk: Megdöglött Egyiptom minden jószágá (Móz. II., 9, 6.) Vagy pedig azt

¹⁾ Szanh. 46 a. Figyelemre méltó, hogy Eliezer ben Jákob, a hagyomány hí letéteményese, állítja a történeti eseménnyel összekapcsolt szabályt, hogy a törvénszék oly büntetést is szabhat, a mi a bibliában nem található és ezen szóval kezd: hallottam.

²⁾ Azon kívül, de az exegetikai alapja nélkül, megvan a mondás a Jeruzsál. talmudban (Kiddúsin vége felé; v. ö. Szófrim XV, 10.) A Mekhiltából átvette a Midr. Tanchumá, ed. Buber, Exod. 9, 20-ra, Simeon b. Jócháj nevé nélkül a közönséges M. Tanchumában, *בשלח* elején.

hiszed, hogy a Fáraó barmai voltak? Hiszen azt olvassuk: Ime az Isten keze lesz jószágodon, a mely a mezőn van, a lovakon stb. (u. o. 3. 3. Mózes mondja Fáraónak). Vége azt gondolod, hogy Izraél hátramaradt barmai voltak? Hiszen azt olvassuk: Jószágunk is velünk jön, egy pata sem marad hátra (u. o. 10, 26). Kinek a barmai voltak tehát? Azon egyiptombeliekéi, a kik az Istentől félték. Ebből látjuk, hogy azon jószág, a melyet a jámborok megmentettek, Izraélnek veszedelmül szolgált; ezen versnél mondta Simeon (ben Jócháj): a legjobbat a népek közül öld meg, a legjobb kigyónak zúzd be az agyát. Simeon b. Gamliél azt mondta: nézd, milyen nagy ezen bűnös birodalomnak (Róma) a gazdagsága és a hatalma stb.«

E hí fordításban a közölt helyből századok óta, a mióta csak sillabizálni tudnak a talmudban nem zsidók, nem idéztett más, mint néhány szó »a legjobbat a népek közül öld meg.« Az is el lett hallgatva, hogy ezen szavak csak Simeon nevében tradáltak. Az természetesen magától értetődött, hogy Simeon a gyilkolásra gondolt, holott az egész zsidó-hagyomány szigorú büntetést szab a vérontásra, még akkor is, ha az ellenséges pogányon követtetett el. Értekezésünk folyamán láttuk, hogy a talmudi büntetőjog és erkölcsstan egyaránt a legszigorúbban kárhóztatja a vérontást. Erre nézve sehol nézeteltérés nem említetik, tehát az sem tételezhető fel, hogy Simeon egyéni nézetnek ad kifejezést. Ha az apologia vezérelne bennünket, igen könnyen bánhatnánk el ezen helylyel, mert azt mondhatnók, hogy a zsidó nem felelős azért, a mit egyik tanítója a második században Palesztina utolsó vonaglása között állított; mert a zsidóvallás sem egy embernek, sem egy kornak, hanem millió meg millió szellemnek és évezredeknek a szüleménye. De mi a megvetett filologia alapján szeretnők a helyet megérteni, ezen az alapon pedig fel nem fogható, hogyan taníthat valamelyik tannaita oly tant, a mely homlokegyenest ellenkezik azon hagyomány egész tartalmával, a melynek felépítésében az illető tannaitának oly kiváló része van.

Azonban nemcsak a talmudi büntetőjog egyenes szabványával és az erkölcsstan szellemével ellenkezik Simeon nyilatkozata, hanem a talmudi erkölcsstan világos rendeleteivel is. Simeon nyilatkozata szerint a népek *legjobbjai* halálra érdemesek, a Tószefta szerint pedig »a népek jámborai a túlvilági javakban

részesülnek¹⁾; a gonoszokra nézve sem tétetik különbség a zsidó vallás hívei között és mások között.²⁾ Simeon kortársa Meír azt tanítja, hogy még »a pogány is olyan, mint a főpap, ha a törával foglalkozik.«³⁾ Hogy pedig a pogány a »népek jámborai« közé számítassék, nem volt nagyon nehéz, mert csak a bálványimádásról kellett lemondania és a »hét törvényt« megtartania, mivelhogy az, »a ki a bálványokban hisz, olyan, mintha tagadja, olyan, mintha az egész törát tagadta volna.«⁴⁾ A zsidó vallás tekintélyeinek gyűlése nem önző fajgyűlölet, hanem az erkölcsileg és vallásilag gonosznak a gyűlése, a melyre itt bővebben nem terjeszkedhetünk ki; nem érthető tehát, hogy miképen állíthatja Simeon, hogy »a népek legjobbjait irtsd ki?«

De még tovább mehetünk és megczáfolhatjuk Simeon nyilatkozatát, ha az szószerint veendő, azon helyből magából, a mely erre a nyilatkozatra készítette. Ezen helyen az áll, hogy az Isten a jámbor egyiptomiakat megkímélte csapásaitól és megmentette jószágukat és ezen jószágot használta fel Egyiptom királya Izrael üldözésére. Az Isten tehát a jámbor egyiptominak még a barmát is megkíméli és Simeon ezen helyből következteti, hogy »meggyilkolandó?!«

Mindezen nehézségek, a melyeket részletesen fejtettünk ki — de még részletesebben is kifejthettünk volna — Simeon ezen nyilatkozata ellen, elesnek, ha egy pillantást vetünk azon korszakra, a melyben Simeon élt és ezen korszak eseményeire. Simeon szemtanúja volt Judaea utolsó szabadságharcának, ezen szabadságharc alatt életveszélyellett tanítónak felavatva. Hadrian Judaea önállóságának utolsó maradványait is elkobozta,

¹⁾ Szanhedrin XIII, 2, b. talmud u. o. 105 a. Maimóni által kodifikálva Hilkhót Édúth II. fejelet végén. A misna ugrannót XI. hallgatólag szintén azt tetelezi föl.

²⁾ Tószefta u. o. 4. Maim. idézett helyen szintén a talmudra támaszkodva, a zsidó valláson lévő gonoszokat még súlyosabb büntetéssel sújtandóknak tartja.

³⁾ Szanhedrin 59 a. Szifrá 18, 15. (ed. Weiss 86 b, 10—18 sor), ez utóbbi helyen ירמיהו ר' helyett olv. מאיר; u. o. עינים-ből lett a hasonló hangzásו עישהו.

⁴⁾ Szifrá I, 111. II, 54 végén Chullin 5 b. A »Nóé ivadékaira szóló 7 törvény« (Tószefta Abóda Zára VIII, 4 s számos helyen) vonatkozik a bálványimádásra, fajtalanásra, vérontásra, stb.

az ország nevét is eltörölte. Az ország elpusztulva, a férfilakosság lemeszárrolva, az iskolák megsemmisítve, fejeik, közöttük Akiba, Simeon tanítója, a vérpadon kegyetlen halállal kivégezve. E páratlan kegyetlenséggel viselt háborúban a Judaeában lakó hellének és más idegen törzsek a telhetetlen Róma pártján állottak. Az ország ősi lakossága, a zsidó nép, saját hazájában ellenségektől látta környezve magát, az árulás kétségtelenül napirenden volt. Ilyen események között, vagy események után az elkeseredés, a gyűlölet eltöltötte Simeont és ezen elkeseredésnek és gyűlöletnek úgy adott kifejezést, hogy még a legjobbakat is meg kellene ölni. Nem Egyiptomról szól szemében a szentírás, hanem Rómáról, nem az egyiptomira gondol a szentírás olvasásánál, hanem az élő és elnyomó rómaina. És valóban látjuk, hogy ugyanazon helyen Simeon ben Gamliél párhuzamot von Egyiptom és a »bűnös birodalom« között.

A »megömlendő« szót nem értette betűszerinti értelemben; e szóval csak gyűlöletének ad kifejezést. Felháborodásában, károztatásában a legerősebb kitételt használja. Ily beszédmód máshol is előfordul a talmudban, még pedig hitrokon ellen. A palesztinai és babilonai zsidóságban a tudósok és a nép alsó rétegei között általunk már nem egészen érthető gyűlölet uralkodott. Lehet, hogy a tudósok a népben vagy legalább egyik töredékében a vallás tilalmainak áthágóit gyűlölték, míg amazok a tudósokat gögjük, megvetésük miatt vagy talán a hatalom birtoka miatt gyűlölték. Akármí volt az oka, a tény kétségtelen és számtalan helyen kifejezést is nyer a talmudban. Legjellemzőbb Akibának egyik mondása: »Midőn még tudatlan (am háárecz) voltam, azt mondtam, ki hoz nekem egy tudóst (talmid chákhám), megharapnám, mint a szamar.«¹⁾ Eleázár azt mondja: »Az am hááreczt le szabad szúrni oly szombaton is, a mely a hosszú napra esik«; Jóchanan szerint: »Szabad széjjeltépni mint a halat.«²⁾ A kommentátorok zavarban vannak. De egészen helyesen jegyzi meg Nachamán (13. század) Chagigá 22 a-hoz írt megjegyzéseiben: »A dolog kétségtelenül túlzás, nem akarták meg-

¹⁾ Peszáchim 49 b. Babiloniában a 4—5. században a tudósok a nem-tudósokat szamaraknak nevezték, erőszakoskodtak a községekben stb., a miket a talmud gáncsol. Nedárim 81 b. Az említett két helyen az am hááreczről nagyon szigorú nyilatkozatok foglaltatnak.

²⁾ Pesz. ib.

engedni a vérontást, sőt a ki megöli (az am hááreczt), halállal lakol érte. Csak gyűlöletből, a melylyel a tudósok el vannak telve a tudatlanok ellen, túloztak ilyen módon stb.¹⁾

Látjuk tehát, hogy a »gyilkolás« nemcsak a pogányok ellen használtatik Simeon által, hanem többek által saját faj- és hitrokonai ellen. Ez tökéletesen meggyőzhet mindenkit arról, ha még erre szükség van, hogy ama sokat idézett hely a Simeon ajkain nem volt egyéb, mint túlzás, a mely beszédmód különben számos más alakban is nyilatkozik a talmudban. Már az a tény, hogy Simeon még azt a mondatot fűzi hozzá: »A legjobb kigyónak zúzd be az agyát«, a mellett szól, hogy első mondása is csak »velős tétel.« Ily velős tétellel találkozunk még egyebütt is a misnában. »A számárhajtók többnyire gazemberek, a tevehajtók többnyire becsületesek, a hajósok többnyire jámborok, az orvosok jobbika a gyehennába való és a legbecsületesebb mészáros Amálek társa.«²⁾

Azt hiszem, hogy ezek után mindenki tisztában lesz Simeon nyilatkozatának értelmével, a mely nyilatkozatnak az ókorban egy pogány sem esett áldozatul, de talán annál több hitsorsosa Simeonnak a középkorban. Ha S. nyilatkozatát az elkeseredés és gyűlölet kifakadásának vesszük, a mint ezt több oldalról bizonyítottuk, akkor mindazon nehézségek, a melyeket fölhoztunk, megszűnnek és a mondat az összefüggésben világos értelmet nyer.

Hátra van még, hogy ezen mondás hátterére, a forrásra, a melyből fakad, rámutassak. Már megemlítettem, hogy a római elnyomás volt az elkeseredésnek főforrása; de ezen politikai okon kívül még más vallási és erkölesi okok is szították a palesztinai zsidó lakosság gyűlöletét a »pogányok« ellen, ahogy a többi lakosságot minden nemzetiségi különbség nélkül rendszeren nevezik, mert az ő szemükben a földolog a vallás volt és nem a faj. Hiába keresnénk a világtörténelemben példát, hogy egy felekezet annyira iszonyodott volna a bálványimádástól, mint a zsidó vallás hívei Palesztinában a második században. A bálványimádásról egy egész traktátus szól. A bálványimádásnak még a nyomától, a látszatától is iszonyodtak. Azon három bűn között, a melyek

miatt inkább a halálba kell menni, mintsem elkövetni, első helyen áll a bálványimádás. Már idéztük azon tételt, hogy a bálványok tagadása egyenértékű az egész szentírás (tóra) elismerésével. Ime még néhány példa: »Három nappal a bálványimádók ünnepei (= Kalendae, Saturnalia stb.) előtt nem szabad velük kereskedni, kölcsön adni és venni, fizetni vagy tőlök fizetést elfogadni.«¹⁾ »Ha valakinek a pénze a bálvány előtt elszóródott, nem szabad lehajolnia, hogy fölszedje, mert azon látszattal bír, hogy a bálvány előtt hajlik meg. Nem szabad lehajolni és inni azon forrásból, a mely a bálvány előtt kibugyog stb.«²⁾ A második bűn az említett három bűn között a fajtalanság. Azokból, a mik erről a talmudi irodalomban ránk maradtak, azt látjuk, hogy a görög és római írók nem túloznak az erkölestelenség leírásában. A legtermészetellenesebb bűnök otthonosak voltak a pogányságnál.³⁾ A harmadik bűn a vérontás. A palesztinai pogányok gyanúsak a vérontásra nézve. Ezen okból: nem szabad magát általa lenyirratni, csakis nyilvános helyen; pogány nővel nem szabad gyermeket szoptatni; ha valaki egy pogánnyal találkozik az úton, ha kard van a pogánynál, akkor a jobb oldalra tuszkolja, ha bot, a baloldalára.⁴⁾ Hasonló számos tétel fordul elő a tannaitikus irodalomban. Ezen néhány idézet föltárja előttünk a palesztinai idegen lakosság erkölceit.

Benne nemcsak a politikai ellenfelet, a mely az ország ősi birtokosait elárulta és elnyomta, gyűlölte Simeon, hanem a zsidó vallás értelmében a legsúlyosabb három bűnt is, a bálványimádást, a fajtalanságot és a vérontást. Nem az idegen törzs vagy faj képezte a gyűlölet tárgyát, hanem az erkölcstelen ember. Ha nem is lehet helyeselni Simeon kifakadását, de megérteni lehet, ha rúgót ismerjük. Nem véletlen az, hogy a gyűlölet eme kitörése a második század közepéről, Judaea végleges megsemmisítése idejéből és oly tanítótól származik, a ki tanítóját és népének legtiszteltebb férfait mesterséges kegyetlenség által szigorított halállal, hóhér keze által látta kimúltni. Az sem véletlen hogy ezen nyilatkozat egészen elszigetelve és követő nélkül maradt a

¹⁾ Abóda Zára első misna.

²⁾ Tószefta u. o. VI, 4—6.

³⁾ L. pl. Tósz. Ab. Zára III, 2. A talmud különböző helyeiből arra lehet következtetni, hogy a zsidóknál is előfordultak ilyen bűnök.

⁴⁾ Ab. Z. 27 a; ib. 26 a, Tósz. ib. III, 3.; ib. 25 b, Tósz. ib. III, 4.

¹⁾ Lekútoth Ha-ramban. Salonichi 1780. 11 a.

²⁾ Kiddásin végén. Az orvos segítségét a talmud szerint igénybe kell venni. Rasi e nyilatkozatok miatt zavarban van.

hagyományos irodalomban. A gyűlöletes kifakadások a tudósok részéről a tudatlan, vallástalan nép ellen századokig tartanak és Babilóniában sem szűnnek meg, csak a talmud befejezésével a hatodik században; a pogányok ellen azonban Simeon utáni korban hasonló nyilatkozat többé nem tétetett. Árván állott magában; a talmud tekintélyei, a kik a talmudnak minden zegé-zügát átkutatták, sem ismerték vagy nem méltatták figyelemre, míg másfélezer év múlva a *szeretet* feltámasztotta halottaiból — a zsidók bámulatára.

Budapest.

BLAU LAJOS.

Egy főuri zsidó család a XVII. században.

I.

A XVI. században a spanyol eretneknyomozás — daczára az inquisitorok leleményességének és fáradságot nem kimélő ügybuzgalmának — éppenséggel nem volt végzetes a zsidóságra nézve, sőt végeredményében annak megszilárdulását mozdította elő. Igaz ugyan, hogy az üldözéstől való félelemben sokan kerestek menedéket a katolikus egyház kebelében, de ez csak látszólagos veszteség volt a zsidóságra, amennyiben eme színleg áttértek nagy zöme rendíthetetlen szilárdsággal és csak annál legyőzhetetlenebb szívóssággal ragaszkodott ősi hitéhez és tényleg eme marranosok kebeléből váltak ki e korszak zsidóságának legjelentékenyebb emberei. A kényszer alól megszabadulni kívánkozók számára a XVI. század végén új menedék nyílt meg: a szabadá lett Hollandia. Majdnem száz évvel a spanyolországi zsidók elűzetése után az első kivándorló marrannos csapat szállt ki Emden kikötőjében. ¹⁾ Rövid idő multán 1598-ban már Amsterdamban ujonnan emelt imaház hirdette a letelepültek békés fejlődését.

Az új lakók gyors lendületet vittek az új hon üzletforgalmába, nem csekély mértékben mozdítva elő a most fölvirágzó állam jólétét. A marranok tőkéje és tevékenysége tetemesen hozzájárult azon nagykereskedelemhez, mely Hollandia hatalmát és tekintélyét annyira emelte. A félreismerés szülte előítéletek lassanként eloszladoztak, mert a spanyol grandezzaival fellépő, előkelő, művelt zsidók becsét felismerni és méltányolni kezdték. 1614-ben temetőhelyet sikerült nyerniök Amsterdam közelében Ouderkerkben. ²⁾ A Németalföldön letelepedettek zavartalan bé-

¹⁾ Graetz IX. k. 514. l.

²⁾ Ezen sirkert föliratai közül a legfontosabbakat találni a Keur van Graefsteenen op de Nederl. Portug. Israail. Begraafplaats te Ouderkerk aan den Amstel ez. munkában, írta D. Henriques de Castro (Ceylon 1883.) L. M.-Zs. Szemle I. 243.

kés fejlődésének és emelkedésének híre eljutott a marranokhoz Portugalliába. Új Jeruzsálemnek kezdték tekinteni Amsterdamt, vágyuk és óhajuk célja a szabad államban való letelepedhetés volt, mert ott térhettek vissza nyíltan ősi hitükhöz.

A bevándorló családok száma nőttön-nőtt. Mérlegelve azon előnyt, mely a bevándorlók által az államra háramlík, IV. Keresztély, Dánia királya, 1622-ben levélben kereste meg az amsterdami hitközséget, telepednének egyes családok az ő birodalmában meg.¹⁾

Azon szerencsétlen marranok közé, kik az inquisitió dühöngésétől való féltökben színleg a katolikus hitet vallották, de meggyőződésük egész erejével a zsidó vallásért rajongtak s ezen belső küzdelem okozta kinoktól szabadulni törekedtek, tartozott *Diego Teixeira*. A család már a XVI. században viselt nemesi rangot Portugalliában *Sampayo praedicatummal*.²⁾ Valószínűleg e családnak volt sarja *Pedro Teixeira*, a híres utazó is. Cziméruk kék mezőn arany kereszt volt.³⁾

Diego Teixeira Sampayo 1643-dik év elején hagyta el Portugalliát, hogy, mint egy Lissabonból kelt leveléből kitünik, oly helyet keressen, hol zavartalanul térhessen meg és élhessen ősei Istenének. Fogadta egyszersmind, hogy azon esetben, ha sikerül neki vágját teljesedve látni, tettekben fejezi ki halálját Megmentőjével szemben.

1643. február vége felé *Antwerpenben* telepedett meg. A mindenha tisztelettel és becsüléssel környezett nemes nem nélkülözhetette azon okmányt, mely nemes volta mellett bizonyítana s családjának előkelőségét tárná fel. IV. Fülöphöz, Spanyolország királyához fordult tehát azon kérelemmel, küldené meg számára nemesi oklevelét. A király *Diego* kérését teljesítette is. 1643. márczius 3-án *Don Pedro de Salazar* ministere által elküldötte a kért nemesi oklevelet. Abban el van mondva, hogy a spanyol czimer-könyvekben, melyek Spanyolország nemesi családjainak és azok czimereinek leírását tartalmazzák, feltalálható a *Sampayo* nemesi család és czimere. A *Sampayo* nemzetségük és nevük Portugalliából származnak, laknak és honosítva vannak *Oloban*, becsületes *Hidalgok* és ilyeneknek ismertek régi időtől

¹⁾ Graetz IX. 527. l.

²⁾ Biographie Universelle Ancienne et moderne XLI. k.

³⁾ Antonio de Villasboas, Nobiliarchia Portugueza.

fogya. Ennek következtében az említett nemzetség és család valamennyi törvényes utóda élhet e nemesi névvel minden tisztos és méltó okiratban és ügyletben, a czimet viselő nemések szokása szerint, a mint az a spanyol tartományokban hasonló lovagoknak és neméseknek meg van engedve.¹⁾

A család németalföldi czimerét *Da Costa* következő módon ismerteti:²⁾ Négy részre osztott czimer, az első és negyedik koczkán, arany mezőn, martalékára csapó biborszínű sas, a második és harmadik koczkán 16 részre osztott arannyal és feketével koczkázott sakktábla. A czimer vörös széllel van szegve, melyen 8 ezüst S látható.

Hat évet töltött *Teixeira* *Antwerpenben*. Hazájából való elutazása előtt tett fogadalmát itten nem teljesíthette. Hogy vágját megvalósíthassa, *Hamburgot* szemelte ki lakóhelyéül, hol már szép számban telepedtek volt meg hazájuktól búcsút vett marranok, noha nem részesültek oly kedvező bánásmódban, mint *Amsterdamban* lakó hitrokonaik. Mielőtt *Teixeira* hamburgi viszonyaival megismerkednék, hallgassuk a város történetírójának ecsetelését a zsidók viszonyairól.³⁾

»Hogy az új letelepedés jelentékeny lendületet nyerhessen, más különös eseményeknek kellett közbejönniök Európában. Keresztény fanatikuskoknak mindenkor kárhözthatandó vallásos türelmetlensége, egyrészt Németalföldön nagy számú gazdag protestánst, másrészt Portugalliában sok vagyonos zsidót arra kényszerített, hogy hazájukat odahagyják és a vallásos türelem új lakóhelyét keressék fel. *Hamburgban* vélték ily hazát található. Azonban a tanács hajlandósága ellenére újra felébredt a lutheránus papságban a legocsmányabb zelotismus, melynél fogva a szabad istentisztelet jogát sem engedélyezték nekik...« — A mi tehát a portugall zsidókat illeti, a türelem nagyon csekély jeleivel találkozhattak, mivel jónak látták magukat hivatalosan újonnan áttért keresztényeknek — »neubekehrte Christen« —

¹⁾ Ezen hivatalos okirat alapján lett a család a németalföldi nemesség körébe főlvéve. — Örömmel ragadom meg e helyütt az alkalmat, hogy Velenczében lakó báró *Teixeira Henrik de Mattos* németalföldi főkonzul urnak azon lekötölező szívességéért, mellyel birtokában levő némely fontos okiratot részemre lemásoltatni kegyeskedett, illő köszönetemet fejezzem ki.

²⁾ Adelige Geslachten cz. munkájában.

³⁾ *Hamburgische Chronik* von Fr. Clement 345. l.

nevezni; a katolikusokhoz csatlakoztak s a katolikus temető szolgált temetkező helyül számukra 1611-ig, a mely évben külön temetőt vásárolhattak a szomszéd Altonában. ¹⁾

A portugall zsidók bevándorlását Hamburgba, követte német hitsorsosaik tömegesebb letelepedése a városban, de míg az előkelő modoru portugall marranok tekintélye mindinkább gyarapodott, ²⁾ úgy hogy végre engedélyt nyertek, hogy Hamburgban állandóan tartózkodhassanak, addig német zsidók ki voltak zárva ezen engedélytől. Ily körülmények között évről-évre több tőkepenzes marranos telepedett meg Hamburgban. Midőn (1619—23.) a városban egy banknak lett alapja megvetve, melynek kereskedelmi virágzását s gyors lendületét köszöni Hamburg, legalább 12 gazdag zsidó járult pénzével a bank meg-alapításához. ³⁾

1626-ban egy kis imaház berendezésére volt bátorságuk. A lutheránus papság minden követ megmozgatott ugyan, hogy annak bezáratását kieszközölje, de hasztalan. A gazdag portugallok fenyegetésének, hogy azon esetben, ha imaházukat betiltják, elhagyják a várost, meg volt a hatása. A város és jóléte évről-évre emelkedett.

Midőn Diego Texeira Hamburgba érkezett, fogadalmának kivételéhez fogott. Nejével Sara l'Andrade-val két nemes és jótékony egyletnek vetette meg alapját, az egyik »Szükségűködő hajadonok kiházásítását« tűzte ki feladatául, a másik pedig a »Foglyok kiváltását« czélozta. ⁴⁾ Mindkét jótékony egylet ma is áldásosan működik s fennen dicséri alapítójának nagylelkűségét.

De hogy Izrael tényleges tagjává lehessen Texeira, a legnagyobb áldozattól sem riadott vissza. Nemsokára megérkezte után a 76 éves aggastyán fölvetette magát Ábrahám frigyébe és az Ábrahám nevet vette föl. ⁵⁾

Hazájából hozott nagy tőkével alapját rakta le ama nagy bankháznak, mely királyoknak tett szolgálatot, hitrokonaira hozott dicsőséget. A hamburgi zsidók egén ama fényes nap lett ezentúl a Texeira család, melynek jótékony sugarait az idegen

¹⁾ Neue Chronik von Hamburg von F. G. Zimmermann 523. 1.

²⁾ Hamburgische Chr. 367. 1.

³⁾ Graetz X. 19.

⁴⁾ Keur van Grafsteenen Nr. 20.

⁵⁾ Schudt Jüdische Merkwürdigkeiten IV. k. 9. fejt. 144. 1.

országban lakó hitrokonok is érezték. Hazájában a nemesség körében elsajátított művelt, előkelő és tiszteletreméltó fellépése, párosulva egy nagy összegre rugó vagyonnal, alkalmassá tették Diegot arra, hogy királyi és fejedelmi személyeknek szolgálatában álljon és nagy küldetéseket végezzen. Diego nagy s fejedelmi pompájáról és fellépéséről — őt is, mint egykoron Józsefet, a naxosi herceget, par excellence a »gazdag zsidó«-nak neveztek — elég körülményesen értesít bennünket egy szemtanu: ¹⁾ »Egy nagy urral Hamburgba jöttem. Lakoma után sétálni mentem s megtekintettem a várost, melyet még nem rég láttam. Csodálkoztam, hogy rövid idő alatt mennyire szépült. Végre a Neustadtban lakó barátomat akartam meglátogatni. Midőn háza elé értem, egy bársonnyal bélelt fogat robogott el mellettem. A bakon díszbe öltözött szolgálta ült. A mint a fogat megállott, egy szolgálta, ki mint hallottam, keresztény volt, legmélyebb hajlongások között nyitotta ki a fogat ajtaját s egy éltes férfit emelt ki abból, ki hosszú selyem talárt viselt. Püspöknek, éltes fejedeleme- nek, avagy grófnak véltem e férfiút, s oly mélyen emeltem le kalapom, mintha a szász választófejedeleme lett volna. Kérdést intéztem egy mellettem álló nőhöz, ki légyen az az úr? Mosolygó ajakkal feleli a jámbor asszony: »Egy zsidó, kit a gazdag zsidó- nak neveznek.«

Biztos alapokra fektetett bankháza nagy hirre vergődött s oly pénzügyi hatalommá nőtt, mely fejedelmi udvarok figyelmét is magára vonta. IV. Keresztély Dánia királya bizalommal fordult Texeirához, tegyen szolgálatot a dán koronának néhány százezer tallér kölcsönadásával. ²⁾ Texeira eme tekintélyes összegért földbirtokokat kapott a királytól s több ízben tett még fontos szolgálatokat a dán koronának.

Bár IV. Keresztély 1622-ben meghívta a zsidókat országába, ők, úgy látszik, nem vették igénybe vendégszeretetét. Schudt ugyanis azt állítja, hogy Dániát a gazdag zsidó Texeira alkalmazottain kívül, kik Koppenhágában s a nagy kiterjedésű birtokokon tartózkodtak, nem lakták zsidók. Talán visszavonta a király kiadott rendeletét, vagy a lakosság tanúsított ellenérzést irányukban. Diego közbenjárására és kérésére IV. Keresztély

¹⁾ Schudt V. k. 9. fejt.

²⁾ Schudt IV. k. 40.

1657. január 19-éről kelt okiratában szabadalmak és kiváltságok birtokába helyezte a birodalmában megtelepülő avagy lakó zsidókat,¹⁾ mely privilegiumokat 1670. és 1684-ben V. Keresztély is megerősített.²⁾

A másik éjszaki királyság, Svédország trónján akkor a művészetért és tudományért lelkesülő Krisztina ült, Gusztáv Adolf leánya. Ez utóbbi nem türt zsidókat birodalmában és Krisztina sem tárta fel számukra városainak kapuit, de érintkezésben állott néhány zsidóval. Manasse ben Izraél Amsterdamban bizta meg héber könyvtára rendezésével. Benedict de Castro orvosra lett Hamburgban. Residense, ügyvivője, megbízottja és barátja pedig Diego Texeira volt. A királynő kegyébe ajánlotta Antonio Pimentelli, spanyol követ a svéd udvarnál. — 1654. június 6-án Krisztina lemondott a trónról és már a következő hónapban mint Texeira vendége tartózkodik Hamburgban.³⁾

»Krisztina svéd királynő ő felsége — így szól a jelentés — 1654. július 3-án déli 12 órakor férfruhában itt megjelent s Texeira gazdag zsidó házában szállott meg, mely a Michaelis templom mögött fekszik.«

Egy másik jelentés⁴⁾ ezen tény említéséhez azon megjegyzést fűzi, hogy Krisztina már hosszabb idő óta állott összeköttetésben Texeirával.

Archenholtz a királynő élettörténetének írója elmondja,⁵⁾ hogy a királynő Hamburgba szép és diszes kísérettel érkezett meg és valamennyi előkelő fejedelem és vezér összejött Texeira házában, hogy a királynő előtt tisztelegessenek.

Hogy Diego Texeira Krisztinával uralkodása alatt is összeköttetésben állott, bizonyítja ez utóbbinak Lipót császárhoz Manuel Texeira ügyében írott egy levele, melyben azon jó szolgálatokra utal, melyeket Diego neki tett. Diego Texeirának a királynő residensévé való kineveztetésére vonatkozik a következő adat: A hamburgi Camerei 1655. márczius 7-ikéről kelt jegyző-

könyvében elő van adva, hogy a senatus felszólította a Camerei-behördet, tisztelné meg Diego Texeirát, kit Krisztina svéd királynő residensének nevezett ki, egy ujonnan kinevezett diplomata szokásos ajándékával, egy akó borral. A Camerei azt feleli, hogy Hamburgban már el van ismerve egy svéd residens (még pedig a most uralkodó királytól residensi minőségben kinevezett Licentiatus Vincent Moller, egy igen előkelő hamburgi férfin) s Krisztina nem is uralkodik már. Ha az akó borral megtisztelnék, mint hivatalosan kinevezett s elismert residens megtadná a városi adó fizetését. De mivel a senatus megkövetelte az akó bor kiadását, a Camerei kénytelen volt bele egyezni. Látni való tehát, hogy már Diego Texeira viselt residens-czimet.¹⁾

Diego Texeira óhaját teljesítve láthatá. Letéphette az álarczot, melyet hazájában viselni volt kénytelen, nyíltan szolgálhatta Istenét. Tisztelete és becsülése napról-napra gyarapodott. Büszkén tekinthetett széles és biztos alapokra fektetett bankházára, és ezt egyetlen fia Mánuel szakavatott kezeire azon biztos tudattal bízhatta, hogy a család vagyonát gyarapítani, tekintélyét és fényét emelni fogja.

Boldog megelégedésben válhatott meg ez élettől, melyben oly sok belső küzdelmet és tusát vívott. Mint tisztelt agg szállott sirba 5426 tammúz hó 29-én (1666. július), mint a hamburgaltonai portugall sirkertben talált gulaalaku sirkövének felirata mutatja.

Hü élete párja Sara D'Andrade sokkal későbbben, 5654 kiszlív havában (1694. december) lett örök nyugalomra téve.

¹⁾ Graetz szerint, Diego III. Ferdinand császártól egy privilegiumot kapott volna, ennek nyomára azonban sehol sem sikerült akadnom.

Budapest.

DIAMANT GYULA.

¹⁾ Koenen »Geschiedenis der Joden in Nederland« 430. l.

²⁾ Keur van Grafsteenen Nr. 20.

³⁾ Versuch einer zuverlässigen Nachricht von dem Kirchlichen und Politischen Zustande der Stadt Hamburg in den neuen Zeiten, III. Theil pag. 697.

⁴⁾ Hamburgische Chronik von Fr. Clement p. 400.

⁵⁾ I. k. 450 l. s IV. k. 264. l.

akarom a Talmudból, Midrásból, egy középkori kommentárból és egy fordításból választott egy-egy példán állításom helyes voltát bebizonyítani.

I. Jeremiás 15, 9. így szól: »Elfogyatkozott a hetet szülő, kilehelé lelkét, leáldozott napja, midőn még nappal volt; megszegyenítettett s elpirult; maradékokat is az ellenség kardjának engedem át, így szól az Örökkévaló.« Mit jelent ילדה שבעה »a hetet szülő?« Kimchi Dávid és utána az újabbak, például Ewald, költői kifejezésnek tartják, mely annyit jelentene, mint: »a sokat szülő.« Azonban ha megengedjük is, hogy a hetes szám kerékszámának elég gyakran szerepel a héber költészetben (I. I. M. 4, 15, III. M. 26, 24, Példab. 24, 16), miként értsük versünk azon kifejezését, hogy a nap leáldozott, mig nappal volt? Ez valóságos contradictio in adjecto!*) Halljuk, hogy magyarázza a b. Talmud (Gittin 88 a). Efrájim országában, azt mondja az id. helyen R. Jósua b. Lévi, hét külön család uralkodott, úgymint: Jorobeám, Báasá, Omri, Jéhu, Menáchem, Pekách, Hóséa, kinek uralkodása alatt az ország tönkrement. Tényleg Zimri, hét napos lázadó (I. Kir. 16, 15) és Sallum, ki csak egy hónapig uralkodott (II. Kir. 15, 13) nem jöhetnek számba. Azt is tudjuk, hogy mikor Hóséa, Efrájim utolsó királya, Samária székvárosával együtt, az asszíriai király hatalmába került s az éjszaki királyság végét érte, akkor Juda országa Ezekiás királya alatt, a hatalom és nagyság fénypontján állott. Szanheribnek, Jeruzálemet ostromló hadserege megsemmisült és Babel királya Ezekiás szövetségét kereste. Jeremiás idejében azonban ezen ország is, mint a hajdanában egyesült Izrael maradéka (I. II. Kir. 21, 14, hol Juda birodalma szintén שריה maradéknak neveztetik) már hanyatlásnak indult, melynek végét Jeremiás többször jósolta. Már most e tények segítségével magyarázza a talmud Jeremiás idézett versét. Szerinte Jeremiás azt mondja: Elfogyatkozott a hét, tudniillik a hét uralkodó családot vagy dinasztíát szülő, azaz Efrájim országa, kilehelé lelkét, leáldozott napja, mig — Júda országában — még nappal volt; megszegyenítettett és elpirult; de maradékokat is — azaz Júda birodalmát — az ellenség kardjának engedem át, így szól az Örökkévaló. Véleményem szerint ritkán található oly kitünő magyarázat

Adalékok a szentirásmagyarázathoz régi forrásokból.

»Habent sua fata libelli.« Ezen latin közmondással párhuzamba teszi — ha jól emlékszem — *Dukes*, a héber irodalom ismert buvárja, a héber iratokban előforduló hasonló közbeszédet, mely így hangzik:

הכל הלוי במלו אפילו ספר תורה שבהיכלי azaz: a frigszekerényben levő tóratekercek is alá vannak vetve a sorsnak annyiban, hogy mig némelyikük az év alatt többször vétetett ki a belőle tartandó olvasásra, mások ott hevernek a frigszekerényben évenként át a nélkül, hogy belőlük is olvastak volna. De nem csak a könyvek könyve, annak fordításai és magyarázatai is alá vannak vetve a vak sorsnak. A szentírás eredetijének minden olvasója, tanulmányozója jól tudja, hogy ritkán található oly fejezet, kivált a prófétai és költői könyvekben, melyben nem akadnánk nehézkes s homályos helyekre, akár nyelvi, akár értelmi tekintetben. Azon két évezred alatt, melyekben szentírásunk könyvei szentesített gyűjtemény gyanánt olvastatnak, fordítatnak, értelmeztetnek, nem létesült tökéletesen kielégítő fordításuk és magyarázásuk. Évszázadról-évszázadra, évtizedről-évtizedre, sőt évről-évré uj, újabb, legújabb munkák jelennek meg a bibliafordítás és exegézis terén, maga a munka pedig nincs még bevégezve. Nem tagadhatni ugyan, hogy századunkban, az előrehaladt nyelvtudomány és helyesebb módszer alapján, a szentírás magyarázata nagy lendületet vett, mi által sok homályos bibliai hely jobb világításba helyeztetett; de másrészt azt sem szabad szem elől eltéveszteni, hogy a fordítások és magyarázások sokaságával a véleményeltérések is gyarapodnak és cserben hagyják a biztos, megvitázhatatlan értelmezést keresőt. Annál sajnosabb, hogy az új magyarázók által a már századok óta a régiekben lerakott klasszikus magyarázatok vagy fordítások nem vétetnek elegendőleg figyelembe, holott azok az igazságot kereső exegézisnek számos nagybecsű anyagot nyújthatnának. A következőkben

*) L. azonban Ámós 8, 9; Mikha 3, 6. (Szerk.)

a szent írás kommentárjaiban. Megjegyzem még, hogy Rasi is egy pár szóval rántal az ő kommentárjában e helyre.

II. I. Sám. 6, 19. azt olvassuk, hogy Isten megverte Bét-Semes embereit *כִּי רָאָה בְּאֵיךְ ה'* »mivel Isten frigszekerényébe lát-tak«; de nem tudjuk, miben vétkeztek oly nagyon, hogy Isten oly súlyos csapással büntette őket? A Midrás Sámuel hozzá ezt jegyzi meg: *מִפְּנֵי שֶׁרָאוּ מַלְאָכִים בְּאֵיךְ* azaz, mivel megvetéssel néztek rá és gunyolódtak rajta. Ez kiváló nyelvérzékre valló magyarázat. Mert ezen igék *רָאָה*, *הֵבִיט*, *דָּבַר*, ha *ג*-ragot vonzanak, ellenséges értelemben való tekintést, beszédet jelentenek (I. IV. M. 12, 1, Zsolt. 22, 18). Alkalmilag megjegyzem, hogy *שָׁמַע* igét is kell a nevezett igék sorába helyezni, mi által Zsolt. 92, 12. vers második felét jobban értjük; mert *שָׁמַע בְּקִנְיָם*, szintén ellenséges értelemben párhuzammal áll *הֵבִיט בְּשׂוֹרֵי*-val. Kimchi Dávid már említést tesz az idézett Midrásról, de magyarázatát nem fogadja el.

III. A IV. M. 22, 33. versben előforduló *אוֹלֵי* kötőszócskát Onkelosztól kezdve le a nagy. izr. tanító egyesület által kiadott magyar fordításig »ha nem«-mel fordítják. Azonban az egész szentírásból nem lehet egyetlen egy példát sem előhozni annak bizonyítására, hogy *אוֹלֵי* ezt is jelentheti: ha nem. A hol előfordul: talán, bárha jelentése van. R. Sámuel b. Meír, Rási unokája, a torá kommentárjában klasszikus módon magyarázza ezen verset olyképp, hogy *אוֹלֵי*-nak megmarad eredeti jelentése. Először arra figyelmeztet, hogy ugyanezen versben az igető *נָטָה* kétféle, sőt ellentétes ragot vonz, egymint *נָטָה מִפְּנֵי* és *נָטָה לְפָנֵי*. Ezen fel-tűnő különbségre alapítja magyarázatát, azt mondván, hogy *נָטָה לְפָנֵי* oly kitérést jelent, melynél a személy, mely elől kitérnék, az előtérben megmarad, a kitérő pedig hátrál — *נָטָה מִפְּנֵי* pedig oly kitérést jelent, melynél a kitérő azt a személyt, mely előtt kitér, háta mögött hagyja és utját folytatja. Világos, hogy a kitérés első módja a *tisztelet*, a második a *megvetés* jele. Az elbeszélés egész folyamából tudjuk, hogy a számár a kitérés első módját követő, tehát az angyal iránti illő tisztelet megtartotta. Az angyal azt elismervén, szólt Bileánnak: a számár, tiszteletét mutatván, kitért előlem; *ha pedig* háta mögött hagyott és ez által megsértett volna, »akkor tégedet megölnének is.« — (Nem helyes itten a tanító-egyesület e fordítása: »tégedet is megölnének«; mert kit még? Hisz a szamarat életben hagyta volna! A fordító nem tudta, hogy a héberben a kötőszó *וְ* mindig a mon-

dat kezdetén áll, habár nem vonatkozik a közvetlen utána álló szóra.)

IV. Jeremiás 5, 17. ezen szókbán *יִאֲכַל בֶּן־בְּנוֹתָיךְ* Jónathan targuma, Vulgáta, Rási, Kimchi, Sachs, Ewald a *יִאֲכַל* igét, mint az előtte álló *יִאֲכַל* és az utána való *יִאֲכַל* a támadó ellenségre vonatkoztatják, tehát: »az ellenség emészteni fogja fiaidat és leányaidat.« Kimchi érzi e magyarázat nehézségét és azzal akar segíteni rajta, hogy *יִאֲכַל* jelentése itten nem épen megenni, hanem megsemmisíteni, tudniillik karddal. De mért áll *יִאֲכַל* többesszám, míg az előtte és utána való és ugyanazon alanyra vonatkozó igék az egyes számban vannak? Helyes magyarázatot találtam a prófé-táknak régi zsidó-német fordításában. E szerint *יִאֲכַל* nem az ellenségre, hanem *בְּנֵי־בְנוֹתָיךְ*-ra vonatkozik és úgy kell érteni: »És megemészti — az ellenség — a te aratásodat s kenyeredet, melyet ennének fiaid és leányaid, megeszi — szintén az ellenség — juhodat s ökrödöt stb. Megjegyzem, hogy Károlyi Gáspár is ezen értelemben fordítja a verset.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

Egy talmudi helynek megvilágítása egy másik által.

Az igen tisztelt *Hochmuth* főrabbi urnak talmudi exegeziséhez, melyet a M.-Zs. Sz. utolsó füzeté (201. l.) közölt és mely bőlcseink ismert mondatához: *בְּמִקְוֵם וְעִשְׂרִים בְּמִקְוֵם* — egyen szabad hasonlót esetet csatolnom, melyben szintén az egyik talmudi hely értelmezhető egy másik szerint. Olvassuk ugyanis Táanith traktátus végén (31 a) *דְּלֵא מוֹרֵה יִסָּה*, a ki Áb 15-étől kezdve nem gyarapítja — tanulási idejét —, az elvész. Erre azt a hagyományos magyarázatot közli Rab József amóra: *תְּקַבְּרֶיהָ אִמִּיהָ* »azt el fogja temetni az anyja.« Ezt úgy érti Rasi, hogy meghal 'ideje előtt. Azt hiszem, legjobban földéri a mondat értelmét R. Jósua b. Chananjának tétele, mely Szanhedrin 99a taláztatik: *הַלּוּמֵר תּוֹרָה* — *וּמִשְׁבַּחָה דְּרַמָּה לְאַשָׁה שְׂוֵלְתָהּ וְקוֹבְרָתָהּ*. A ki törát tanul és elfelejti, hasonlít oly asszonyhoz, ki szült és szülöttjeit eltemeti.

Siklós.

ROTH ÁRON.

Jézus nevei a talmudban.

Megjegyzések Dr. Perls cikkére. ¹⁾

I.

Dr. Perls ur az általa idézett és fordított talmudi helyen (Sabbath 104b, v. ö. Szanhedrin 67a) ezt a nevet מרים מנדלא (szó tévesen kimaradt a szövegben) így fordítja: Mária Magdolna. De ezen fordítással csak מנדלא szónak tesz eleget, azt Magdala nevü helységtől származtatva, míg נשיא szó fordítatlan maradt. Máriának jelzője teljesen így hangzik נשיא שער מנדלא (v. ö. Chagiga 4b) és jelentése: aki a nők haját fonja, fodrásznő. Ezen teljes alakban találjuk a jelzőt השבת אבידה cz. munkában, (így idézi Levy is nagy szótárában I,301a), de שער nélkül is csak anynyit tesz, mint: a nők fodrásznője. A מנדלא névre adott magyarázattal mindenesetre ellenkezik azon tény, hogy férfinévnek tekintették.

Léva.

KOHN AMBRUS.

II.

A Tószefta és a jeruzsálemi talmud alapján említi Dr. Perls ur (169. l.) Kefar szamai Jakóbust, ki Jézus nevében győgyított. Arra kellett volna utalnia, hogy Jézus e tanítványa a babilóniai talmudban is említették, még pedig ily jelzővel איש נפרי שכיניא Kefar-szekanjai (l. Abóda zára 17a és 29b). Ily nevü helység előfordul még Gittin 57a, hol Egyiptomhoz tartozónak mondatik.

¹⁾ L. fent a 193. s köv. II.

Párkány.

SELTMAN LIPÓT.

IRODALOM.

HITSZÓNOKLATOK.

Ünnepi és alkalmi prédikációk. Irta dr. Perls Ármin, kecskeméti főrabbi
Első kötet. Ünnepi prédikációk. Székesfehérvár.

A magyar zsidó homiletikai irodalom igen kevés termékkel dicsekedhetik még eddig. Igaz ugyan, hogy csak néhány évtizede annak, hogy egyáltalában magyar szó hangzik hazánk zsinagógáiban s csaknem vele egyidejűleg tartotta a modern szónoklat is bevonulását szószékeinkre.

S míg ezen egy körülmény már eléggé igazolja azon tényt, hogy miért nem nagy a magyar zsidó prédikációk gyűjteményeinek száma, mégis főokul az szolgálhat, hogy a közönség nem érdeklődik irántuk és nem olvassa azokat.

Sajnos ugyan, hogy irodalmunk bármely ágára nézve is elmondható ezen panasz s talán a tudományos munkákkal szemben tanusított közömbösséget azzal igazolja a nagy közönség, hogy azok csak szakavatottak számára készülnek; a prédikációkról ez azonban nem állítható, mert hisz azok egyaránt érdekesek és alkalmaszváknak műveltek és nem képzetek számára. Igaz, hogy prédikációkat szivesebben hallgatunk meg, mint olvassuk azokat, mert nem élvezhetjük annyira, mintha a szónok előadná. A prédikáció egész szervezete oly irányzatú, hogy közvetlenül akar hatni a szívre és elmére, okadatolásával meggyőzni a hallgatóságot és oly cselekvésekre akar indítani, a melyeneket a szónok mint üdvösöket tüntetett fel s melyek igazoltukat mi is belátjuk. A szónok mindig elégedetten hagyja el a szószéket, ha látja, hogy beszédével le tudta kötni hallgatóinak figyelmét, hogy érdeklél követék előadását, ez az egyetlen legbiztosabb ítélet a beszéd fölött: hogy hatott, nem pedig azon hízalgó szavak, melyekkel jóakarói üdvözölni szokták a szónokot.

Az előszó közvetlenségének varázsa összehasonlíthatatlanul fölülte áll azon hatáson, a mit az oratio olvasás közben ránk gyakorol. Igaz ugyan, hogy a jó gondolatok logikai csoportosítása szép nyelvezetbe burkoltan olvasáskor is nyújt élvezetet, de hogy mennyire fokozódik a hatás egy szép előadás által, azt mindenki tapasztalta már s annak fejtegetése fölösleges.

Az előadás szépsége sokban pótolhatja a gondolatok gyengeségét és a nyelvezet hiányait s innen van, hogy tetszést és hatást el lehet érni oly prédikációval is, melyet, ha leirtunk volna s akkép adjuk a közönség rendelkezésére, bizonyára kevés elismerést arathattunk volna. De nem csak a nagy közönség tetszéséről szólok, a melyet annál könnyebben nyerhetünk meg, minél közelebb halad gondolatmenetünk az ő észjárásukhoz és szavunk az ő szójárásukhoz, hanem még azokéról is, kiket joggal sorozhatunk a művelt hallgatóság közé.

A szónoklat nem részesül azon elismerésben, melyet kiérdemelne mint művészileg alkotott irodalmi termék s a közönség nagyrésznél sejtelve sincs arról, hogy mennyi képzettség, mily nemes műzslés s mily gondos munkálkodás szükséges egy igazán jó és hatásos prédikációhoz. Innen van, hogy tetszésben részesül igen gyakran olyan is, kinek sejtelve sincs a szónoklat kellékeiről, feltéve, hogy nem beszélt értelmetlen dolgokat s csak nagyon kevesen ismerik fel ép azon mozzanatokot, melyek által a beszéd szónoklattá válik. Kevesen tudják méltányolni azon ügyes fordulatokat, mikkel némely gondolatot megvilágított, miképp tudta akkép adni elő tárgyát, hogy sem fölösleg, sem hiány benne észlelhető ne legyen, miképp tudott esetleg közismeretes tényeket magasabb szempontból itélni meg s hogyan válogatja meg a szónok azt, mi alkalomszerű: mily sokan nem értik, miképp tudott a szónok több gondolatot egy fegondolat medrébe vezetni bele, nem ismerik fel ama nehézséget és ügyességet, mely megköveteltetik ahhoz, hogy a beszéd egységes, kerekded legyen. Sokan azt tartják a jó beszéd kriteriumának, ha telve van semmitmondó frázissal, ha minél többfélét ölel fel magában, ha nyelvezete minél fellengősebb: pedig a modern szónoklat csak egyszerű magvas, erőteljes tiszta nyelvezetet kíván, és egyik kellékét képezi azon kiváncsalm, hogy a hallgatóság nagy zöme is megérthesse és nemcsak néhány a kiválón műveltek közül. S míg az eddig felsorolt követelmények minden egyházi

beszédnek képezik kellékét, addig a zsidó prédikációknak egygyel több tényezővel is kell felruházva lennie. S ez az, hogy zsidó legyen. Legyen benne a zsidó színezet, a mennyiben ne nélkülözze azon kiváló előnyöket, melyek nekünk rendelkezésünkre állanak, ne foszssa meg magát ama diszes ékszeréktől, melyeket a talmudi és midrási kincsesbányákból merítve dolgozhat fel. A zsidó prédikációknak egyik kelléke, hogy lehetőleg a szentírásnak akkor felolvasott szakaszáról induljon ki, mint alapigéből s a szónoknak a bibliai vers minden szavát kell tudni érvényesítenie, az évezredek előtt kihirdetett igazságokat a mai viszonyokra kell tudni alkalmazni, a mai élet reális követelményeit ki kell tudni egyeztetni a vallás által feltüntetett eszményi világnézettel s a szónok egyik nagy előnye, ha a talmudi agádának vagy midrásnak látszólag lényegtelen megjegyzését feltudja tüntetni egy erkölcsi eszme egyszerű, de nemesen megható kifejezője gyanánt. Ily szónoki kellékekkel felszerelt, alakilag és tartalmilag egyaránt mintapredikációk azon ünnepi beszédek, melyeket Kecskemét nagy tudományu rabbija bocsájtott az olvasóközönség rendelkezésére.

Szívükből erednek vallásos és erkölcsi meggyőződésének nyilvánulásai és meg is pendülnek szívünk legnemesebb érzelmeinek hurjai azok olvasásakor, s annál inkább azok hallásakor. Egyaránt rendelkezik a szentírás és agádai irodalom alapos ismerete mint a magyar nyelv legszebb és legválogatottabb kifejezéseivel. Különben dr. Perls sokkal nagyobb hírnévre tett már szert a magyar zsidóság körében, semhogy arra szorulna, hogy én mutassam be az ő munkálkodását, elég őt egyszer hallani vagy csak egy beszédét olvasni s mindenki fel fogja ismerni benne hazánk egyik kiváló egyházi szónokát.

Beszédeinél inkább csak ismertetésre szorítkozhatom, semmint kritikára, ha csak egyes csekélységek nem emelnék ki pl., hogy szereti némileg a keresett és ritkán használt kifejezések alkalmazni.

A prédikációk gyűjteménye 11 beszédet tartalmaz. Van benne négy újévi, öt kol-nidre esteli, egy chanukkai és egy pészáchi.

Két újévi, két jom kippuri és a chanukkai beszédet egy hosszabb könyörgés előzi meg, melyben áldásért könyörög az illető innep alapgondolataival összefüggésben. Mesterre vall a szónoklat terén amaz ügyes csoportosítása és fokozása a kifejezéseknek

és a diszitó jelzőknek, melyekkel minden beszédben találkozunk többször. Nincs lap, mely nem diszelegne a nyelvbeli szépségekkel, hasonlatokkal többnyire a természet köréből véve, ellentétekkel, melyek mind megannyi eszközei a hatás emelésének és a szónoki siker biztosítékai. Hadd szóljon a sok közül csak egy példa: »Ma bőjtölök, holnap dőzsölök. Letérek egykor-máskor a szigoru becsület utjáról, de lemosom a föltöt alamizsnával. Gőgös vagyok önfeleimmel szemben, de megalázodom máshitűek előtt. Rágalmazok egy kicsit; majd aztán imádkozom. Zsarnokoskodom a házban, de megjuhászokodom a társadalomban. Bőkezű, pazar vagyok önmagamra, majd fukarkodom és megtakarítom feleségemen, gyermekeimen. Szigoru bírāja vagyok másoknak, de elnézést kívánok a magam hibái iránt. Felháborodom más következetlenségén, de én magam áruba bocsájtom meggyőződésemet».

A beszédek szerző alapgondolatukat ismertető czimekkel látta el: Szív és ész; Ábrahám a kötelesség tudás példányképe; Ki a bölcs? A zálog és a háló; Por vagyunk; A lelki tisztaság; Absolon története a bűn története; Mené, Mené, Tekél; Sirás és könyörgés; A főpap és a vádló; A megváltás és a nő. Az élet tapasztalatából meríti tárgyát, azt festi szemléhetőn, élénken, annak vizsátságait gunyolja csipősen, testi ki mintegy közszemlére, azt czáfolgatja, annak ferdeségeivel állítja szembe az erény, a becsület, a munka és szeretet, a vallásosság és eszményiség örök becsü vivmányait. Szeliden és gyöngédeden akar meggyőzni inkább, semmint dörgő szavaival ostorozni. Inkább magához vonzza hallgatóságát, mintsem magával ragadja. Érdeket tud felkelteni tárgya iránt mindvégig, leköti és sehol sem engedi lohadni a figyelmet, mert mindig új meg új megvilágításban láttatja velünk alakításait. A történelem alakjai megifjodnak lelki erejükben és nagy eszmék hordozóiképp szerepelnek. Ügyes allegorizálása. Absolon, az atyának kedveltje, a minden előnynek örvendő gyermek atyja kárára tör. Izraél Istenétől nyeri kegyadománykép életét, értelmét, akaratát, gazdagságát — és mégis ellene fordítja, bosszantására használja. Vagy Jeruzsálem temploma ledől, de a templom, melyet minden ember magában hord: a hit, az erény, az igazság, szabadság és szeretet temploma. Ennek szent edényei: a gondolat, az akarat, az érzékek, a képzelet, az emlékezet, az érzés, a szív és lélek minden erői és tehetségei.

A beszédek külalakjára térve át, meg kell jegyezmem, hogy itt nem tartja magát mindig az általános szabályhoz, mely szerint bevezetés után a textusnak két, vagy esetleg három részre osztása következnék, mert míg némely beszéde még e téren is példányképpül szolgálhat, addig más beszédeinél mintegy nyűgnek tekintette a szónok a tartalomra nézve az alaknak eme korlátát, öntudatosan töri át s témájának ekkép enged szabad menetet. Jellemző egyik beszédeinek megkezdése, melyben mintegy engedelmet kér ilyenmü eljárásához (99. l.): »Ugy szeretném, ha mai előadásomat mindenki megértené: gyermek és aggastyán, férfi és asszony, művelt és nem művelt. Azért nem is nyulok ma a hit-szónoklat mesterfogásaihoz, hanem beszélek egyszerűen, mesterkéletlenül, úgy, a mint Isten a szót ajkamra adja«.

Perls beszédei különben persze a művelt hallgatóság igényeihez vannak szabva. A héber verseket nagy előszeretettel alkalmazza s értelmezésük sok helyütt a kitünő exegétát árulja el.

Találunk többször hosszabb idézeteket a magyar költészet remekeiből is, a melyek csak díszére válnak a beszédnek.

Azzal fejezhetem be soraimat, vajha minél tágabb körben olvastatnának; különösen a kezdő szónokok nagyon sokat tanulhatnak belőle.

Ó-Kanizsa.

FLESCH ÁRMIN.

JEREMIÁS SIRALMAI.

II. FEJEZET. ¹⁾

1. Hévében mint vetett az Úr
Czión lányára gyászhomályt,
Dobá az égből Izraél
Dicsőségét a földre le,
S nem szánta lába zsámolyát
Boszú haragja idején.
2. Megostromlá kímeltelen,
Jákób lakásit mind az Úr;
Dühében — jaj — lerombolá
Jehúda lánya várait
Porig töré; megfertezett
Királyságot, fejdelmeket.

¹⁾ L. fent 97. l.

3. Felháborulva Izraél
Agyarjait letörte mind,
Hatalmas jobbát elvoná
Az ádáz gyűlölő előtt,
S Jákób ellen felgyúlva dúlt
Miként a tűz, ha lángra csap
S mindent emészt köröskörül.
4. Ellenként ajzá kézívét,
Emelte jobbát, mint vivó,
S leölt mindent, mit szem kívánt.
Dühe leontá tűz gyanánt
Czión leánya sátorát.
5. Halálos ellen volt az Úr,
Megostromolta Izraélt,
Meg mindmegannyi disztrakát,
Lerombolá erődeit,
S növelt sírást-sivalkodást
Jehúda lánya közepett'.
6. Miként a kert sövény falát
Úgy hányta szerte hajlokát,
Bontotta el gyűlő helyét.
Cziónban ellefejtetett
Sabbátot, ünnepet az Úr,
S amint dühödtt haragja tört,
Beszenyezett királyt, papot.
7. Oltárát elhagyá az Úr,
Szent templomát befertezé,
Ellen kezére juttatá
Kastélyai falazatát.
Az Úr házában úgy rijong
Miként ha ülne ünnepet.
8. A mint az Úr elvégezé
Czión leánya kőfalát
Lerontani: zsinórt huzott
És vissza nem voná kezét
Az ostromtól, míg gyászba nem
Borúltak árok, várfoka.
Immár együtt busonganak;
9. Kapui földre estenek
Letörve, zúzva zárai,
Királya és fejdemei
Pogányok közt; tórája: nincs.

- Még jósai sem nyertenek
Az Úrtól többé látományt.
10. A földön ülnek, szótlanak,
Czión leánya vénei
Fejükre hintenek hamút,
Derékra zsákokat öltenek;
A földre horgasztják fejük
Jeruzsálém szűz leányai.
  11. Szemem könyvtől homályosult,
Johóimat emészti láng,
A májam földre leömölt
Népem leánya nyomorán,
Hogy ott a székváros terén
Rogyott le kiseded csecszszopó.
  12. Anyáikat unszolgaták:
»Hol van kenyér, italnyi bor?«
Sebzetteként epedtek el
A városnak közterein
S anyáiknak ölébe — jaj!
Lehelték ki a lelköket.
  13. Jeruzsálém leánya mint
Szólítsalak? Hasonlatul
Kit említek? Kit sorsosul
Neked, hogy vigasztaljalak,
Cziónnak szűz leánya te?
Ah, tengernagy a bánatod
Ki adhat néked gyógyulást?
  14. Jóslóid látományai
Hazugok és izetlenek,
Nem tárták fel büntettedet,
Hogy sorsodon lendítsenek,
De hirdetének áltató,
Hazug látásokat neked.
  15. Minden utas, ki arra járt
Kezeit összecsapta rád
Szisszent, csóváltatá fejét
Jeruzsálém szűze fölött:
Ez hát a székváros, melyet
Egész világ tökéletes
Szépség gyönyöreiként esodált?
  16. Száját tátotta fel reád
Minden te gyűlölőd, pisszent,

- Osikorgatá fogát, kiált:
Mi törtük meg, ah, itt a várt
Idő, megértük, láttuk azt!
17. Betölté szándokát az Úr
Valósítá ítéletét,
Melyet még hajdanán hozott:
Ellent örömkaczajra birt
Erősbité agyarjait.
18. Szivök az Úrhoz felkiált.
Czión lányának kőfala!
Patak gyanánt ömöljenek
Naponnan-éjen könnyeid,
Ne csillapulj, szünetlenül
Szakadjon könnyed zápora.
19. Kelj fel, sirj éjszakákon át,
Öntsd viz gyanánt ki szívedet,
Az Úr kegyes színe előtt,
Emeld hozzája kezeid
Kicsinyeidnek élteért,
Kik éhen lankadának el
Minden utczáknak szegletén.
20. Ah, nézz Uram, tekints alá,
Kit ért még így sujtó kezed?
Egyék-e nők gyümölcsöket,
Onápolj kisdedeiket?
Az Úr szentélyiben, belül,
Ölessék meg jós, áldozár?
21. Utczák porában szerte-szét
Feküsznek aggok és fiuk,
Leányaim és ifjaim
A kard alatt hullottak el.
Óltél, midőn boszud hevült,
Mészároltál kiméltelen.
22. Mint ünnepnapra csődítéd
Körüllakóimat reám,
De haragod napján Uram
Nem volt szökés, menekülés,
Neveltjeim s ápoltságaim
Kiirtá mind a gyűlölöm.

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

Gróf Csáky miniszter álláspontja a zsidó ügyben.

Távol élve a világ zajától, de kiváló érdekekkel viseltetve hitfelekezetem ügyei iránt, szorgalmas olvasója vagyok mindenféle irányú zsidó érdekű lapnak és nyilatkozatnak. Járatom a »Magyar Zsidó Szemléte« úgy, mint az »Allgemeine Jüdische Zeitung«-ot, a bécsi »Neuzeit«-ot úgy mint a mainzi »Israelit«-ot. Orthodox vagyok, de — mint már az a tény, hogy e folyóiratba írok, is bizonyítja — nem tartozom azok közé, a kik, midőn látják, hogy egészséges fejlődés kezd győzedelmesen átvonulni a hitfelekezeti életen, semmittevésökből felocsudva vak lármába törnek ki s igyekeznek a tudatlan tömeget ellenszegülésre bírni. A ki külömben a »visszamaradók« ily ismétlődő hirtelen fellépését az idő visszaesésének akarná magyarázni, az nagyon téved; ellenkezőleg, az ilyen látszólagos visszaesés a legnagyobb bizonyíték a haladás és fejlődés hatalma mellett, mely a veszkialtókat le fogja küzdeni, mert előbb-utóbb kiderül, hogy a kiabálás rugója az önzés vagy a sértett hiúság.

Igy elmélkedtem magamban, midőn mult év őszén az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« a hitközségeket buzdította, hogy a hozzájuk küldött minta szerint gróf Csáky Albin miniszter úrhoz beadványt intézzenek az 1888. évi június hó 21-én 1191 eln. sz. a. kelt Trefort-féle körrendelet visszavonása iránt; és ily hangban adtam kifejezést álláspontomnak, midőn folyó évi január hava folyamán a nevezett »közvetítő bizottság« ugyanazon ügyben híveit értekezletre egybehívta. Fontos ügy volt az, mely ellen az »orthodox közvetítő bizottság« hitközségeinek félrevezetett elnökeivel együtt támadást intézett; és még fontosabb volt azon értekezlet tárgya, mely a »közvetítő bizottság« helyiségeiben folyó évi január havában heteken át tartott...

Hozzá vagyunk szokva, hogy az »izraeliták országos iro-

dája a hitközségekhez időközönként intézett körleveleiben regisztrálja mindazt, a mi a hitközségek életében és szervezési ügyében történik; de mert az »iroda« körlevele, melyet e folyóirat utolsó száma közzétett, kiterjeszkedik az utolsó évben és a folyó év első hónapjaiban történt eseményekre, anélkül, hogy az 1888. évi 1191. eln. sz. alatti körrendelet ellen benyújtott kérvények és emlékirat sorsáról csak egy szóval is megemlékeznék, azt hiszem, hogy szolgálatot teszek egy későbbi történetírónak, ha az »iroda« körlevelében mutatkozó hézagot pótlom, és — a mi köztünk nem titok — elmondom, hogy folyó évi január havában az »orthodox közvetítő bizottság« helyiségeiben tartott értekezlet tárgyát gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságának az „orthodox izraelita közvetítő bizottság“ elnökéhez 1888. évi december hó 31-én intézett rendelete képezte, mely a következőket tartalmazza:

»Az 1871. évi november hó 15-én 26,915. sz. a kelt itteni körrendeletben, melylyel az izraelita hitközségeknek az akkoron közzétett orthodox szabályzat szerinti szervezkedés megengedettett, nyíltan kimondatik, hogy a nevezett szabályzatban »hivatolt vallási tanok és szabványoknak, mint kizárólag a lelkiismereti meggyőződésen nyugvó hittételeknek bírálatába a ministerium nem bocsátkozhatik.« és az ugyanakkor hason kelet és szám alatt az izr. orthodox közvetítő bizottság elnökéhez intézett rendelettel ki lett jelentve, hogy a fentemlített körrendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak: »hogy ezen intézkedés folytán az orthodox izraelita s a congressusi izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szűnni.«

Az ezen intézkedéshez fűzött remény azonban, miszerint az izraelita hitközségek immár kivétel nélkül vagy a kongresszusi, vagy az orthodox szabályzatot követendők, teljesebbé nem ment, hanem **ugyanazon indokokból, melyek** — a fentidézett körrendeletben foglaltak szerint — **az orthodox hitközségek alakulásának engedélyezésénél mérvadók voltak, a ministerium nem ellenezhette s nem akadályozhatta meg azon izraelitáknak hitközségekké való alakulását sem, kik a már meglevő két (congressusi s orthodox) szervezési szabályzat egyikét sem akarták elfogadni, hanem vagy régi alapszabályaiknál, u. n. status-quo-ante alapon megmaradni, vagy pedig »szefárd« czímű külön hitközségekké alakulni óhajtottak.**

De úgy az ez érdemben kibocsátott rendeletek, valamint az azoknak alapul szolgált képviselőházi határozatok az izraelita hitköz-

ségek szervezési ügye terén csak a kényszer mellőzését célozták, és korántsem decretálják azt, hogy az izraelita hitközségek szervezetök különféslegéhez képest mindmennyi külön hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

Mint hogy pedig az izraelita hitközségek szervezési szabadságának a gyakorlatban oly kinövésai mutatkoztak, melyek már az anyakönyvezetésre s az iskolaügyi fejlődésére is kártékony befolyásuaknak bizonyultak, úgy, hogy ezen veszélyeztetett államérdekek rendszabályok hozatalát okvetlenül szükségessé tették: **csakis helyeselhetem elődömnök azon eljárását, hogy az izraelita anyakönyvi ügyet az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettel, és az izraelita hitközségek viszonyait az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályozta, s nem erzem magamat indíttatva e rendeleteknek akár visszavonására, akár megváltoztatására:**

mert különösen az utóbb nevezett rendeletben lefektetett azon elv, hogy hazánkban csak egy izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság történelmi fejlődésében teljes igazolásra talál mert mindkét idézett rendelet részletes intézkedései a külön szervezeti izraelita hitközségekre egyaránt és egyenlő joghatálylyal terjednek ki, mindazoknak, melyek a szervezetüket megillető autonómiával elni óhajtanak, a teljes önkormányzati jogot meghagyván, és csak azon esetre intézkedvén a vitás ügyeknek közigazgatási uton való mikénti elintézéséről, ha **ugyanazon okokból, melyeknek ép az orthodox szervezési szabályzat is létezését köszöni, az izraeliták a hitfelekezeti választott bíróságnak magukat alávetni nem akarják:**

mert továbbá az idézett szabályrendeletek ellen sem a congressusi, sem a status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségek közül egy sem szólalt fel, de az orthodox hitközségek is az anyakönyvi ügyre vonatkozó szabályrendeletet három éven át mindannyian kifogás nélkül hagyták, és többen közülük már a folyó évben kiadott, az izraelita hitközségi ügyeket szabályozó rendelet némely határozatainak viszonyaira való alkalmazását is kérelmezték:

mert végre az anyakönyvi szabályrendelet a gyakorlati kivitelben máris sikerültnek bizonyult, amennyiben nemcsak a jövőre biztosította az anyakönyvi intézmény helyes kezelését, hanem a múlt évek mulasztásait is felderítette, s a hadkötelezettségi ügy és családi jog nem csekély előnyére már ezekre menő be nem jelentett izraelita anyakönyvi eseteknek utólagos anyakönyvezetésére vezetett: a hit-

közönségi ügyek rendezése tárgyában kiadott körrendelet kibocsátása óta pedig hitközségeknek békés úton való összeolvasztása vitetett márkereztül, és egyéb jelenségek is arra mutatnak, hogy e körrendelet üdvös következményei szintén várhatólag mindinkább nyilvánulni fognak.

Igy szól a rendelet. Tartózkodom a kommentálásától, mert csak mint krónikus írok, e minőségben azonban még azt a ténytetartom konstatálándónak, hogy az »orthodox közvetítő bizottság« értekezletén e rendelet vitákra adott ugyan alkalmat, de a szótvihar lecsendesülése után a józanabbak és önzetlenekek szava jutott érvényre, kik kimutatták gróf Csáky miniszter úr álláspontjának megdönthetlenségét, és kiadták a jelszót a béke s a »hitközségi egység« utáni törekvésre. Adja az ég, hogy mindenki megértse, s a szerint cselekedjék.

EGY ORTHODOX ZSIDÓ.

Adjuk a fenti nagyfontosságú közleményt, melyért őszinte köszönettel tartozunk a cikkírónak, mert nem tudjuk, hogy nélküle mikor értesült volna a zsidóság »Gróf Csáky álláspontjáról.« Azok a férfiak, kik felekezetünk ügyeit vezetik, azon meggyőződésben látszanak lenni, hogy a külső hatás végett nem szabad mindazt nyilvánosságra hozni, a mi a felekezet jogviszonyainak rendezése körül folyamatban lévő csendes, de biztos irányu küzdelemben történik. Részünkről ez óvatosságot kissé túlzottnak tekintjük ugyan, mindamelllett azonban, midőn tapasztaljuk, hogy a legszebb sikerek és egy jobb jövődő biztató jelenségei önmegtadással és mindig csak a czélt tartva szem előtt, hallgattatnak el, annál kevésbé tagadhatjuk meg az intéző köröktől az elismerést, minél éktelenebb az a zaj, melyet a személyes hiúság és féktelen nagyravágás czintányérjain folytat. Ezek a felekezetmentő komédiások sűrűn ki-kiállanak bódéjok elébe, éjig dicsérik az ő mutatóványaikat, de közönséget toborzani nem tudnak. A rikácsoló hangu kikiáltó váltig veri a mellét, hogy bent vannak a világ leghíresebb vezérei, a kik elviszik a zsidóságot az ígéret földjére, hol halászléből állanak a folyók, hol rózsza páprika-ligetek között lehet éledegni; tessék, tessék beszélni! Senki sem mozdul. Uraim, lépjenek közelebb, itt az

idő, most vagy soha! De hiába hivatgatja őket a ketreczre kárhoztatott oroszán hangja, hiába minden kecsegtetés, a közönség mozdulatlanul s szánakozva tekint e vásári képre. . . .

Nincs elismerés a földön, sopánkodnak a művészek. És a közönség hálátlanságának láttán igazán megbotránkozunk. Hát elfeledte-e a felekezet, hogy a főrendiház ujjászervezések ők emlékiratoztak? Igaz, hogy egy kiváló politikai állású egyén ezen emlékiratukat nyilvánosan a felekezet elleni árulás bélyegével tisztelte meg, de vajjon lealacsonyodhattak-e ők annyira, hogy ez igazságtalan vád ellen védekezzenek? Igaz, hogy e vád olyan helyen jelent meg, hol világboldogító eszméiket szemlére teszik, de nem nyilvánul-e abban, hogy ők e helynek megbocsátottak, az igaz zsidó nagylelkűség? Vagy elfelejtette volna a felekezet, hogy ők az anyakönyvi szabályrendeletnek a rabbihelyettesre vonatkozó intézkedése ellen országos agitációt kezdtek? Igaz ugyan, hogy felső helyről megértették velők, hogy az ő nagyszabású agitációjuk kenderázató elleni harcot jelentett, de végre is ők a felekezeti öntudatnak ébresztésére ezt szükségesnek találták, és ha a miniszter megjíedt attól a 9 hitközség egy kaptafára készült önértékes hangjától, melyek a vezér körül csoportosultak, úgy ebből a jövőre nézve levonhatják a consequentiákat. Vagy feledve lenne, hogy az utóbbi alkalommal ők az anyakönyvi szabályrendeletet úgy jellemezték, hogy ezt »minden józan gondolkozású zsidó igaz lelki örömmel fogadta« és hogy a rendelet feletti »mélyen érzett hálájuk«-at a miniszter elé vitték? Igaz ugyan, hogy most ugyanezt a rendeletet »fogyatékos és tökéletlennek és kapkodásnak« nevezik, de végre is a nézet változhatik, és nem lehet mindenki mindig józan, és bizony megesik, hogy az igaz lelki öröm is savanyu bánattá változik. Vagy megfeledezhetett volna a felekezet arról, hogy ők az 1888. évi júniusi rendelet alkalmával sürgönyileg fejezték ki mély hálájukat Trefort akkori miniszternek a »hazai zsidóság egységes szervezésének alapját megadó ez intézkedéseért,« és hogy azoknak, kiket e rendelet kezdeményezőiként tekintettek» a szervezés, a megvalósulás óhajtott sikeréhez közelebb vivő« eljárásukért hálájukat nyilvánították. Igaz ugyan, hogy most azt kiáltják, hogy »ne áltassák a felekezetet: az az ötletszerű rendelet-gyártás szégyene a magyar zsidóságnak,« de utoljára a szégyenérzet elkésve is jelentkezhetik, a földolog az, hogy egyáltalán meg legyen, és vajjon az a körülmény, hogy

akkori hálájukat elhamarkodva *sürgönyileg* nyilvánították, nem mentség-e a mostani álláspontjuk mellett?

Nincs kifogásunk az ellen, hogy a felekezet jogviszonyainak rendezése beható megbeszélés tárgyává tétessék, sőt kívánatos, hogy a felekezet a törvényes szervezet lényege, célja és áldásos hatása felől kitaníttassék, de midőn olyanok, kiknek tapintata soha sem bizonyult helyesnek, vezérszerep után kacsingatnak és zajongnak azok ellen, kik eddig mindig helyes érzeléssel birtak a felekezet érdekei iránt, a sok lármától nekünk is megfájt a fülünk és bár úgy vagyunk is meggyőződve, hogy egy pohár tisztai zavaros vízben tomboló vihar kárt senki és semmiben nem tehet, nem hagyhattuk egészen szó nélkül a nevetéses ambitio visszatetsző rugaszkodását.

A magunk részéről azt hisszük, és a felekezet magatartása e hitünket csak megerősíti, hogy az ügyek vezetése komoly és céltudatos férfiak kezében van letéve, kik minden talpalatnyi sikert nagy küzdelmek árán érnek ugyan el, kik azonban soha sem tévesztették szemök elől azt, a mi a zsidóság érdekeinek és méltóságának megfelel. — Épen ezért tudjuk, hogy e férfiak a béke és egység zajt nem tűrő munkájában magukat zavartatni nem engedik. Annál kevésbbé, mert tisztába jöhetünk már egyszerű azzal, hogy a zajongók mögött csak azt a néhány konkoly-szemet lehet nagy nehezen felfedezni, melyet nagyzási mániájuk termel. Elismerjük, hogy sikerült egy politikai állású férfi jó-hiszeműségét czéger gyanánt megszerezniök, de végre a politikai viszonyokat illetékes források alapján ismerve, bizonyára be fogja látni, hogy neki ott nincs helye, mert az ő működésök nem egyéb, mint: zsidó boulangismus.

A domonyi pör.

E sorok írója is egyike azon sokaknak, kik megütközéssel olvasták a domonyi pörben kihallgatott szakértők nyilatkozatait. Senki se hitte volna, hogy ezen pör tárgyalása folyamán felekezeti életünk még szomorubbna tűnhetnék föl, mint a milyenek addig is tartottuk minden szervezet nélküli állapotunknál fogva. Nem akarjuk itt kutatni, mennyiben terheli az agg rabbit is felelősség a botrányos pör előidézésében, noha erre nézve sem osztjuk a szakértők véleményét. Ezen sorok egyedüli célja rá-

mutatni főtiszt. dr. Kohn úr állításainak össze nem egyezésére a zsidó közfelfogással és a bevett gyakorlattal. Első sorban azon a szakértő úr által helyesnek mondott eljáráshoz van szavunk, mely szerint a község előjáróinak jogukban áll rabbijukat funkciótól eltiltani egyszerű decretumuk által.

Vagy más szóval, a község bölcei törvényt ilhetnek rabbijuk — mert hisz nekünk lelkezeink nincsenek — eljárása fölött, és kimondhatják függetlenül minden más forumtól, hogy méltatlan vagy képtelen állásának betöltésére. Tehát a község e szerint kiteheti bármikor rabbijának szürét, mely ukászon csak az országos Iroda változtathat egy rabbi-collegium meghallgatása után. Nem nehéz az efféle szóbeszédet ad absurdum vezetni mert azonnal átlátható, hogy a rabbi hatásköre ilyformán a lehető legszűkebb volna, és a községnek jogában állana még azt is megszabni, mily tartamu, irányu és hangos beszédeket tartson.

De menjünk sorban. Hogyan vagyunk dr. Kohn állítása szerint a rabbi praerogatíváival? Ezek szerinte attól függenek, mennyire tarthat az illető számot főképen theologiai tudományánál fogva az ilyenekre; továbbá attól, van-e községében olyan egyén, ki őt képzettségével fölülmulja vagy sem?

Nagyon sajnáljuk, hogy a szakértő úr rendszerét bővebben ki nem fejtette, vagyis hogy elhallgatta, ki legyen hivatva ily esetben eldönteni, vajjon melyik a rabbi és versenytársa közt a nagyobb tudós és ennél fogva a tiszteletreméltóbb is. Mert világos, hogy a rabbi részére köztisztületének illetén kockáztatása mellett nem marad egyéb hátra, mint magát egy összehasonlító vizsgálatnak alávetni. De kíváncsiak lehetünk arra is, mint képzeleli a szakértő úr az oly rabbi sikeres működését, kinek szerencsétlenségére tudományos versenytársa akad községében, és így tekintélyétől jogosan megfoszthatnék. Hajlandó volna-e szakértő úr is lemondani pesti állásáról azon esetben, ha a fővárosban méltóbb egyén akadna nálánál, ha ugyan ez ily bizonytalan hivatatra vállalkoznék? Mert mi más sors várhatna a tekintélyét vesztett rabbira, mint állását odahagyni.

De felekezetünk dicsőségére legyen mondva, hogy a rabbi állása évszázadok óta sokkal biztosabb alapokra van fektetve, mint a hogy azt dr. Kohn úr előadta. — A megválasztott rabbi mindenkor mint községének szellemi és vallás-erkölcsi vezetője föltétlen tiszteletben részesült, mi a Ráb vagy Rabbi értelméből

is kitetszik, mire nézve elég emlékeztetni ama régi szentencziára: »Tanítód előtti tiszteleted oly nagy legyen, mint Istened előtt.« Hogy mennyire felelt meg az immár fölmentett domonyi előljáróság eme ősrégi zsidó fölfogásnak, azt minden értelmes olvasó ítéletére bizzuk. — De ép oly kevéssé, mint az érintett pontra nézve, adhatunk a szakértő úrnak a többiben igazat.

Nem áll, hogy a község előljárói — gondoljunk csak azoknak rendes qualificatiójára! — a rabbi meghallgatása nélkül intézkedhetnének bármily tekintetben is az isteni tiszteletré nézve. Mert hiába distinguál szakértő úr »lényeges és nem lényeges« között; mert ismét csak azt kérdezzük, ki más mint a rabbi lehet hivatva egyes dolgokat lényegeseknek vagy nem azoknak nyilvánítani?

Hasonlóképen nem osztozhatunk azon nézetben sem, mintha a neilá imának szokásos előadása a rabbi által minden jogos alapot nélkülözne és a zeneértés, párosulva a hang szépségével, nagyobb kellék volna a jom kippur utolsó legünnepélyesebb ima elmondásához, mint a vallási kifogástalanság, melyet első sorban a rabbiról föltételeznek.

Áttekintve most ft. dr. Kohn úr egész álláspontját a szóban forgó ügyben, sajnálattal kell azon meggyőződésünknek kifejezést adnunk, hogy az nemcsak az általános zsidó-fölfogásnak nem felel meg, de nagyon is alkalmatos — a szakértő előkelő állása folytán — befelé és kifelé egyaránt kártékonyan hatni. Minő fogalmat alkothatnak maguknak keresztény honfitársaink a rabbi állásának tiszteletreméltóságáról, ha az ország egyik legtekintélyesebb rabbija szerint holmi községecske előljáróinak alapjában igazuk volt, midőn a leg rövidebb úton papjukat 48 évi szolgálat után elcsapták.

És ép oly jogos abbéli aggodalmunk is, hogy a pesti verdictum sokakat fölbátoríthat a hős domonyiak nyomdokaiba lépni.

Engedje Isten, hogy balsejtelmeinkben csalódjunk, és a vallásunk iránti tisztelet és a hitfelekezeti méltóságunkra való tekintet megóvjanak hasonló megszegényítő esetektől.

N.-Atád.

STEINHERZ JAKAB.

A zsidó isteni tiszteletről.

— Észrevétel fötisztt. dr. Schreiner Márton czikkére. —

Égész őszintén és szerényen bevallom, hogy nem csak Herdernél, Kantnál s a Móre Nebuchim 26. fejezeténél tovább mennek az igazság megismerése érdekében, hanem örömet fölfelétőrekedném még a komolyan s tudományosan, bár kissé tulbuzgóan gondolkodó fötisztt. urnak vallásbölcészeti magaslátára is, ha azt tudnám, hogy ottan megtalálom az igaz nézetet.

De, fájdalom, az ő czikke nem kelté bennem ezen tudatot, és ezért megmaradok én már alázatosan eme kis emberek, Herber, Kant, és a Móre 26. fejezete mellett. Mert ha csakugyan a Móre 59. fejezetében kifejtett elvek döntők lennének az imáinkban használható, Istent magasztaló kifejezésekre, úgy kényszerítve volnánk egyedül a Kant-féle imádkozást itélni méltónak az isteni lénynek dicsőítésére, t. i.: az áhitattal elmélkedő *hallgatást*, melyet épen az 59. fejezetben maga a Móre is a legdicsőbbnek tart. — Lapozzunk csak kissé visszafelé a Móreben, fötisztt. uram! Ottan a következőket olvassuk: »A letalálób e fontos tárgyra nézve (az isten imáadását illetőleg) a zoltárookban előforduló eme mondat: לך רוּמָהּ הַהוּל azaz: kifürkészhetetlen lényedet tekintve, Isten, a *hallgatás* a valódi dicséret (Zs. 65,2). Valóban kitünő egy szózat ez kérdésünkre vonatkozólag! Mert miután minden praedicatumban, mely által mi Istennek egy dicsőítésre méltó tulajdonságát kifejezni szándékozunk, tényleg még is csak sértegető korlátozás rejlik; ugy a *szótalan ájtatos elmélet* mindenestre méltóbb az ő merő szellemiségének magasztalására, miként már ama tökéletesek rendelik, mondván: »Elmélkedjete szivetekben, nyughelyeteken és *hallgatatok* Szeláh« (zs. 4,5).« — Maimuni ezen vallásbölcészeti nézetből, fötisztt. uram, az élesen gondolkodó logika bátorsága folytán, ugyanaz következnék, a mit Kant állított; de a Móre, miután szintén különbséget teszen a »művelt« kiváló egyéniségek (הַיְהוּדִים) és a nép (הַמָּוֶה) között, mely ily szótalan áhitatra még nem képes, az *imádkozást* illetve csak azt vonja le ebből, hogy szigorúan szorítokoznunk kell, nehogy kényünk-kedvünk, jó vagy rossz ízlésünk szerint szaporítsuk az érzékítő, megemberesítő frázisokat, azon anthropomorfizmusokra, melyeket a »nagy zsinat« férfiai a töráből és a prófétákból átvettek az imaszövegbe. — Nos, mást és

többet én sem mondtam, csakhogy hozzátettem, hogy az »Ünnepnapok« képletes szövegei épúgy megfelelnek a zsidó liturgiának, mint ama tóra- és prófétai könyvekből kivont anthropomorfizmusok; mivel részint egy és ugyanazok; részint pedig talán még eszményibbek az érzékítő szóképeknél, melyek a »Sziddur« és a »Machzor«-ban előfordulnak. — Mert azon kifogásból szóképek, mikre nagy-nehéz gyomlálás után a főtiszt. ur és ama »kritika« az »Ünnepnapokban« akadtak, fel nem jogosíthatnak arra, hogy azokat mint imákat a »modern zsinagógából« kirekasztszük.

Ha, például, a költő felkiált: »Ó! mindenható szeretet«, ugy nem mondja ő ezzel, hogy Isten azonos a szeretet eszméjével, hanem hogy Isten a szeretet is gondviselő működése folytán. Az pedig, hogy ezen képlet keresztény nézetre emlékeztet, valóban szomorú egy bírálat! Hisz épen megfordítva mondhatjuk mi jogosan és öntudatosan, hogy a »Chészed«-eszme, tehát az isteni szeretet, melylyel a kereszténység olyannyira büszkélkedik, őseredetileg zsidó gondolat; és ha a keresztény imában előfordul a szózat: »Az embervilág szereteten épül«, úgy emlékeztet ez a zsidó dicsőre: *עולם השרי יבנה*. Ha, továbbá, a költő Istenről zengi: »Te vagy az igazság, a törvény, az ítélet,« ugy ez — szerény nézetem szerint — sokkal helyesebb mint a szokott kifejezés: Isten igazságos, jogos, egyenesen ítélő! Mert míg ilyen *melléknevé* szavakkal mi az Istennek épúgy mint az embernek ezen erényeket csak *esetlegesen* tulajdonítjuk; addig mi a *főnevé* magasztalás által: Isten az igazság stb., ezen erényeket mintegy *egybeforrasztjuk* Isten lényegével, kizárva minden más eshetőséget és egyszersmind oly epithetont használva, minőt mi emberről nem mondhatunk. Ez által — azt hiszem — nem ingatjuk mi meg »az isteneszme objectív reálításában való hitet«, de ellenkezőleg megerősítjük azt a kifejezett meggyőződéssel, hogy a legnemesebb, legszentebb ember sem lehet olyképen igazságos mint Isten, kinek objectív reálításától az igazság el nem választható!

A »hosanna«-szó helytelen használatát illetőleg igaza van ugyan a főtiszt. urnak, de ez nem érinti vitatkozásunk tárgyát, hanem csak azt mutatja, hogy kitünő magyar költő nem valami jeles hebraista is.

Hogy a 10 parancsolat egyik szólására emlékeztető emekifejezést: »Ki negyedig torolsz vétket«, nem lenne szabad az

imában használni, előttem egész uj tilalom és nem tudom minő codexből merítette azt a főtiszt. ur; de azt tudom, hogy egy régi szokás előírja, hogy a reggeli ima végén mondja naponta minden zsidó a 10 igét époly »kavváná«-val mint a »semá«-t, mivel ez szintén vallása alapigazságát képezi (conf. Selá Zoh. nevéb. II. k. 240. l.) A 10 igében pedig előfordul az is, hogy Isten megtorol negyedigiz. — Vagy talán azt hiszi a főtiszt. ur, hogy a »modern zsinagóga« ne említse a megtorlás Istenét, mivel a »szeretet vallása« ezt szemére hányja az ősi zsidóságnak? Nos, ezen szemrehányás — véleményem szerint — csak dicsőreterés váltatik a *zsidó vallásnak*, mely távol minden beteges, édes-mézes vallásos rajongástól oly Istent hirdet, ki nem csupán a megengesztelő szeretet, hanem a büntető *megtorlás* Istene is ott, a hol az igazság védelme ez utóbbit követeli. Pedig, kej be gyakran követeli ezt az ítélő igazság amaz elbizakodott, dölyfös, jogtalan népek történelmében, a hol az engesztelő isteni szeretet vajmi keveset javíthatna.

Költőnk tehát, ha a megtorló Istent is felhívja az imában, csak az egészséges, erélyes zsidó-prófétai szellemben gondoskodik és méltán Heinéval mondja:

Unser Gott, und der ist auch
Ein gesunder Gott; kein Mythos
Bleich und dünne wie Oblatten
Oder Schatten am Kocythos.
Unser Gott ist stark. In Händen
Trägt er Sonne, Mond, Gestirne;
Throne brechen, Völker schwinden,
Wenn er ruzelt seine Stirne!

Hogy végre a főtiszt. ur eme igazán gyermeki odaadás- és benső jámbor kedélyiségéből eredő költői verset:

»Egyet menténk meg a nagy pusztulásból,
Téged, Uram! javaink legjavát!«

blaszfémianak bélyegzi, nagyon sajnálom, mert ez arról tanuskodik, hogy a főtiszt. ur, fiatalága daczára, csekély költői lendülettel és még csekélyebb vallásos kedélyességgel bír. Hisz a költő nem azt állítja, hogy Isten mentésünkre szorult, hanem hogy mi képesek voltunk őt, azaz a tiszta isteneszmét magunknak megmenteni egyedül védkincsünk gyanánt minden pusztulás, veszély és csábítás daczára. — Valóban ily szörszálhasogató kritika dermesztő fagyként előli a vallásos költészet legszebb

virágait is! Vajjon blaszfémia-e, ha Ézsaiás a mindenható Istenzellemről mondja: »Izraél szorongatásában Isten is szorongott« (63,9, a helyesebb *ק"ל* szerint)? Nem, mert a próféta ez által csak ama legbensőbb gyermeki és atyai viszonyt költőileg jellemezni akarja, mely Izraél és Isten között létezik; pedig Istent a szorongatásban vélni a legfeltünőbb anthropomorfizmus, ám csak annak, a ki Istenét a jég hideg prózái észszel, nem pedig a meleg költői szívvel imádjá.

Nagyon örülök annak, hogy a főtiszt. ur igazat ad nekem abban, hogy az Istenről teljesen adequat módon nem szólhatunk; csak hogy én még többet mondtam, t. i. ezt: »Teljes lehetlenséget követ el az, a ki kívánja, hogy mi gyarló emberek szavakban magasztaljuk az Isten kimondhatatlan nagyságát, bölcsességét, de azért még is ment legyen ily *szóbeli* magasztalás minden érzékitő és emberiesítő kifejezéstől.« — Ime, főtiszt. uram, minden elméleti vitatkozás helyett bizonyítsa be ön gyakorlatilag, hogy igen is képes oly imát *költetni*, mely az Istent érzékitő vagy emberiesítő szóképlettől ment, és én igaz lelkesedéssel fogom önt a modern zsinagógai költészet genialis mesterének elismerni s ezentúl csak a Schreiner-féle imádkozást fogom rebegni. — Amit pedig nem mondtam és csak a főtiszt. ur mondatja velem, ez az: hogy a jelenkori zsinagóga költőjének azért szabad anthropomorfizmust használni, mert a bibliában is előfordul. Így nem okoskodtam; hanem hangsúlyozva az emberi nyelv megtestesítő hatását, magára a próféták prófétájára, Mózesre, hivatkoztam, ki mint a merőszellemű monotheizmus legelső és legjelesebb hirdetője bizonyosan kikerülte volna *imáiban* és Istenét magasztaló *hymnusaiban* az anthropomorfizmust, ha erre képes lett volna. A mire pedig egy Mózes képtelen volna, azt egy modern költőtől sem lehet követelni. — Vagy tán azt véli a főtiszt. rabbi ur, hogy ama Mózes *imáiban* előforduló anthropomorfizmusok »a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jelei, a melyen a zsidóság felülemelkedett? Szegény Mózes! Te hát nem tudtál oly tiszta nyelven imádkozni alacsony vallásos stádiumodon, mint például Schreiner dr. conservatív rabbi ur, ki állásponton felülemelkedett, pedig a tórában írva van, hogy a te vallásos magasztalatra ember soha többé fel nem emelkedhetik! No, de nem is mondotta mindezt komolyan a főtiszt. ur, a mint nem veszi komolyan azon kissé sántító hasonlatában előforduló álli-

tását sem, hogy a szt.-irási törvény: »fogat-fogért, szemet-szemért«, a jogi fejlődésnek egy régi maradványa. Mert igen jól tudja a rabbi ur, hogy a *szóbeli hagyomány* (*קבלה*) szerint e törvényt már Mózes idején is a testi sértésnek megfelelő pénzbüntetésre magyarázták, különben nem merte volna a talmud ezt másképen felfogni, a mint nem módosította a mellette álló törvényt: »Életet életért!« (l. talmud Baba kammá 83 b és 84 a).

Hogy én a héber imakönyvet a Kiss versei mögé helyezem, azt a főtiszt. ur szintén soraim közt, de nem soraimban olvashatta; mert én csak annyit mondtam, hogy oly kritika, mely az »Ünnepnapok« költői képeit a »modern zsinagógából« kizárandónak véleményezi, a héber imakönyvnek a legszembetűlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusait pedig nyugodtan eltűri, nem egészen az objectiv logikának a kifolyása. És ez való; mert a mit »modern zsinagógában« magyarul kifejezni nem szabad, azt héberül elmondani sem szabad! Ha pedig, mint a főtiszt. ur, magyarázva a *ברכתה של ישראל*-t, mondja: »az Istennek tana, mindig az emberi gondolkodás állapota szerint beszél;« ugy kérdem: megfelelnek-e jelenkori vallási gondolkodásunknak ama számos héber imák, melyekben mi a merőszellemű Isten-től kérve kérjük, hogy hozza be ismét a *véres áldozatok* kultuszát és delectálja az ő tiszta szellemét az égő tulkok és kosok zsirjának mennyfelé ható illatán? Nem a legmerészebb emberiesítése-e ez az isteni lénynek? Nem nagyobb érzékitő blaszfémia-e a merőszellemről föltenni, hogy a véres állatáldozat neki a legtetszőbb szolgálat, mint róla átérzett szóképletben állítani, hogy mi őt »megmentettük magunknak a nagy pusztulásból?« Tegye kezét szívére, főtiszt. uram, és feleljen aztán őszintén e kérdésre: Vajjon nem fogná el önt is a szegénypir egy igazi kulturemberrel szemben, ha ez az ima valósulna és a jelenkori zsidóság ismét *állatokat* vágna le szentélyében a merőszellemű Isten dicsőségére? Én azt hiszem, hogy igen; de akkor miért mondja ön, hogy ez a héber ima is megfog maradni a zsinagógában, míg csak komoly theologusok lesznek felekezettünkben? Minden szerénytelenség nélkül bátran állíthatom, hogy én is komoly theologus vagyok, csakhogy a komolyság mellett bírok egy kis bátorsággal is, benső meggyőződésnek nyíltan kifejezést adni, nem »a tudatlan közvélemény kedvéért«, hanem a felvilágosító

igazság érdekében. — Itt pedig az az igazság, hogy nem a *kikerülhetetlen* anthropomorfizmusok, hanem a véres áldozatkultusz-
nak újraváló helyreállítását óhajtó héber imák a »vallásos fejlődés egy régebbi stádiumának jelei«, a melyen már a próféták felül-
emelkedtek, de melyre visszasüllyednek mindazok, kik ily héber
imákat komolyan rebegnek és mégis követelik, hogy a vallásos
eszmék, melyek isteniszteletünknel kifejezést nyernek, »oly kul-
turhatalmak legyenek, a melyek az emberiség által *elért igazságok-
kal* szerves összefüggésbe léphetnek és szellemi életünkben helyet
és befolyást követelhetnek maguknak! Vajjon, főtisz. uram, a
véres birkaáldozat is oly kultureszme, mely a mi szellemi éle-
tünkben befolyást követelhet magának?

Erkläret mir, Graf Orindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!

Arad.

ROSENBERG SÁNDOR.

Ifjaink a politikában.

Józan magyar embernek aligha fog eszébe jutni, hogy ha-
záját a vallásszabadság tekintetében Ausztriával avagy Német-
országgal szembe állítsa. A jogegyenlőség teljes volta és az
általános felekezeti reciprocitás törvényben kifejezve vajmi szép
és kívánatos dolog, de inkább mondjunk le róluk, mintsem mel-
lettük és daczukra olyan nyomoruságos visszasságok uralkod-
hassanak a társadalomban, mint a milyenek az említett két
szomszédos államnak maig is szegyenükre válnak.

Mi magyar zsidók kibekültünk a magunk társadalmával; rajta leszünk, a mennyiben tőlünk is tellett, hogy tetteink rugóit, sem tetteinket gáncs ne érhesse, és jól esik lelkünknek, hogy nincsen ok, mely ajkainkat panaszra nyissa. S ha a harmóniába, az egyetértők áldásthöző működésébe itt vagy ott egy fülsértő hang bele is rikkant, egy részeg fő lábatlankodni is talál, föl sem veszszük már, nem is bánjuk többé. Erős a hitem, hogy az a sokszor fölpanaszolt túlérzékenység nem fog többé a magyar zsidóság hangulatán dominálni, hanem igenis a férfias önértet, mely holmi apróságok fölött közönyösen napirendre tér, de báb-

ran és követelőleg fog föllépni ott, a hol becsületéről és jogos vitális érdekeiről leszen szó.

Ilyen előrebocsátások után következtelenségnek tűnhetik föl, ha a Szemle hasábjain egy magában véve jelentéktelen inci-
denst teszünk szó tárgyává, mely a közelmúlt napokban a ma-
gyar képviselőházban fölmerült volt.

Rohonczy Gedeonról szól az ének, a ki politikával is fog-
lalkozik, s a mi fő, bizonyosan tudja, hogy az őse Árpád apánk-
kal együtt jött be a szép országba.

Vajjon mi ingerelte föl annyira Rokonczy urat?

Az új védelmi törvény tárgyalása nagy hullámokat vetett
országszerte a f. év 3 első havában. Az intelligens ifjuság létkér-
déseit látta megtámadva s elérkezettnek hitte az időt arra, hogy a
magyar nyelvnek a dualizmus keretében a némettel egyenlő rangot
követeljen. Törvénybe óhajtotta vétetni, hogy a magyar önkéntes
vélte biztosítékát annak, hogy az új törvény által az önkéntes-
ekre rótt esetleges második évi szolgálati kötelezettség igazán
csak tanulmányi okból és nem magyarságuk miatt fogja őket
sujtani. Akármint vélekedjünk is az ifjuság által az őket érdeklő
törvény és annak létesítői ellen rendezett tüntetések felől, annyi
bizonyos, hogy e tüntetések első fázisaikban figyelmet érdemlők,
s a cél, ha akadályokba ütköző és némiképen kivihetetlen volt
is, országos rokonérzületet támasztott.

S ki vitte e mozgalmakban az ifjuság zászlaját?

Ugyanaz a zsidó ifjuság, melyről az elfoglaltság azt állí-
totta, hogy önző szeparatizmusból mindig csak a kormány, a
hatalom felé szít; hogy ebből folyólag nincs igazi politikai meg-
győződése. Ugyanazok a zsidó ifjak álltak a rend fenntartásaért
működött katonák szuronyai elé, a kikről eddig azt tartották,
hogy a legszorgalmasabb hallgatók, kollokvensek és vizsgázók
ugyan, de egyébbel nem értenek, mert kényelmüket zavarná. És
ugyanazok a zsidó hitű egyetemi polgárok csapták a legnagyobb
zajt, lelkesedtek és lelkesítettek a legtüzetesebben, a kiknek a
német nyelvű tiszti vizsga legkevésbé okozhatna gondot, s a
kik tehát egyénileg nem is oly igen voltak érdekelve az új vé-
delmi törvény körül.

Nagy gyönyörűségük telhetett ebben azoknak a tiszta ma-
gyar eredetű, ősmagyar névvel ékeskedő nem-zsidó ifjaknak,

mert olyan magatartást tanusítottak e mozgalomban zsidó kollégáikkal szemközt, a mi becsületükre vált. Megtették azt, a mi ellenkezett a tradícióval, s azzal, a mire őket a mindennapi élet tanította. Lemondtak a dicsőség, a szerepelhetés java részéről zsidó bajtársaik részére, nekik adták át eszméik zászlaját, közülük választották legjobb szóvivőiket, vezetőiket. Azt mondhatná valaki, hogy abban semmiféle nagylekületet nem lát, ha a tehetséget kitüntetés, az érdemet jutalom éri, s az ifjuság csak az igazságnak hódolt, mikor így cselekedett; de talán elég egyszerűen konstatálnom, hogy bizony az — sajnos — nem olyan igen természetes. . . .

Mindezekben a jelenségekben talán még antisemiták is örömeiket lelték. De akadt egy ember a magyar képviselők házában, a ki kárhóztatni merészelt a hazai zsidó ifjuság legműveltebb elemeit, a miért a magyar nyelv, az önálló magyar hadsereg eszméje érdekében tüntettek, mert magukat a legszélsőbb magyar politikai párt híveinek mutatták, és szemökre hányta az ősi nevek viselőinek, hogy vezéreikül »holmi Weiszfeldek, Pollacsek Salák és Fischer Jákók« szerepeltek.

Rohonczy úr revolvere, hál Isten, ez egyszer nem talált.

B. S.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kivonatoknak, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás).

416. *Maros-Ludas* (Torda-Aranyos m.) Elnök: Mózes Ábrahám.

Anyakönyvv.: Stern Géza rabbi. (Új kerület.)

417. *Kaba* (Hajdu m.) Elnök: Berger József. Anyakönyvv.: Heinrich Izrael r. h.

418. *Nyitra-Zsámbokrét* (Nyitra m.) Elnök: Hofbauer Ignác. Anyakönyvv.: Neumann Mór rabbi

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pesti zsidó hitközség és a M.-Zs. Szemle.

A következő levelet tettük:

919/89.

Tekintetes Szerkesztőség!

Több ízben sajnálattal azt tapasztaltuk, hogy a »M.-Zs.-Szemle« hitközségünket, vagy annak egyes intézményét munkatársai által oly megtámadtatásoknak teszi ki, melyek minden alapot nélkülöznek. Nem vonjuk ugyan kétségbe a felekezeti sajtonak azon jogát, hogy akármely felekezeti testület vagy intézmény nyilvános működését az objectiv bíráló tárgyává tehesse de nem tartjuk komoly szaklaphoz, mely első sorban a felekezet érdekeit van hivatva szolgálni, méltónak, hogy vádakat emeljen, anélkül, hogy azok alaposságáról előzetesen meggyőződést szerzett volna. Még kevésbbé tarthatjuk méltányosnak a »M. Zs.-Szemle« — már ugy látszik rendszeres — eljárását épen hitközségünkkel szemben, melynek évek óta tetemes anyagi támogatását is élvezi.

A »M.-Zs.-Szemle« áprilisi számában referálván hitközségünk múlt évi jelentéséről, hitoktatóink közül többet kötelesség mulasztással és a vallás nyilvános megszegésével vádolja. Amint hitközségi tanfelügyelőnk jelentéséből — ki a dolgot tüzetesen megvizsgálta — értesülünk, ezen vádak kősa mendemondákon alapulnak, semmiféle komoly alappal nem bírnak s nem egyebek mint egy meggondolatlan tanulónak könnyelmű vadaskodásai.

Midőn ezt a tek. Szerkesztőségnek hivatalosan tudomására hozom, egyszersmind elvárom, hogy megtalálja a kellő alakot és módot, hogy b. folyóiratának jövő havi számában ezen alaptalan

vádaskodás méltó módon rectificáltassék és hogy ezentul a hitközség ellen intézett ép úgy gúnyos mint alaptalan támadásoknak nem nyitja meg a folyóirat hasábjait.

Kitünő tisztelettel

Budapesten, 1889. április hó 9-én.

SCHWEIGER MÁRTON,

a pesti izr. hitközség oktató, ügyoszt. előljárója.

* * *

A legesekélyebb változtatás nélkül, betűről-betűre, közöljük a pesti zsidó hitközség okt. ügyosztálya igen tisztelt előljárójának e levelét, melyhez azonban kénytelenek vagyunk pár megjegyzést csatolni.

Magát a nehezelt ügyet, noha még fér hozzá szó, e sorok közlésével elintéztetnek tartjuk. Nem tehetjük azonban, hogy csodálkozásunknak ne adjunk kifejezést a fölött, hogy az igen tisztelt és nagyérdemű előljáró ur közölt helyreigazításába ok nélkül vonja bele a »M. Zs.-Sz.« magatartását a pesti zsidó hitközséggel szemben és oly vádakkal illeti, melyek, mint a Szemle elfogulatlan olvasói jól tudják, minden alap nélkül szűkölködnek.

A »M. Zs.-Szemle« eddigelé a következő helyeken szólott a pesti zs. hitközség működéséről: I. k. 147—151, 537—538, 655—657; II. k. 137—139, 185—187, 538—550; III. k. 211—213, 299—300, 425—426, 483—484; IV. k. 179—182, 253—255; V. k. 187—192, 431—436, 498—501, 577—578. E cikkek és ismertetések irányát illetőleg idézzük a mult év márcziusi füzetének (187. l.) következő sorait: »Valóban, ha azon számoszlopokat vizsgáljuk, melyeket ezen mintaközség költségvetési előirányzata föltüntet, úgy kétségtelenné válik előttünk, hogy itt tekintélyes tényezők állanak rendelkezésre, melyek üdvös irányban való termékeny működtetést, eszméket kívánnak. Nyilvánvaló ennél fogva, hogy az ilyen nagyszerű gépezet mozgásba hozatala és mozgásban tartása az intézők részéről nemcsak hatványozott szellemi munkát igényel, hanem azoknak vállára annál nagyobb felelősséget hárt.«

Am voltak kifogásaink is. Ezek közül az első (IV. 179. l.) rámutatott arra, hogy a pesti zsidó község végre már a zsidóság országos ügyeivel is foglalkozik. Hatása az volt, hogy a község

következő évi jelentésében szólott a bibliafordításról, az irodalmi vállalatról stb., a miket épen a »M. Zs.-Sz.« pendített meg. V. k. 431 a pesti zsidó község anyakönyvi hivatalával foglalkozott s dicsőretre érdemes mellett hibáztatni valót is talált. Ugyanitt volt közölve (498. l.) egy szakértő cikke az új zsidó kórház alkalmatlan helyről, a mire nézve számos részről föltétlen helyesléssel találkoztunk, czáfolatot ellenben a község részéről senki be nem küldött. Végül pár sornyi vegyesben (V. 584 l.) elmondottuk, hogy az új kis imaház ugyanabban a stílusban hagyott meg, mint a vele szemben lévő közhasználatra rendelt helyes kis épületke.

Mindezekre nézve kérdezzük az érdemes és komoly munkássága által köztiszteletben álló előljáró urat: hol vannak itt a »megtámadtatások, melyek minden alapot nélkülöznek« és miben fedezhető föl az a »rendszeres eljárás«, melyet szemünkre lobbant?

A mi végül a »tetemes anyagi támogatást« illeti, úgy véljük, hogy az a 200 forint, melyet nekünk a hitközség 1886. óta juttat, »tekintettel azon üdvös működésre, melyet e felekezeti folyóirat kifejt« (I. III. k. 225. l.) sem a »M. Zs.-Sz.«, sem a pesti hitközség budgetjéhez képest tetemesnek épen nem mondható.

A MAGYAR-ZSIDÓ-SZEMLE
szerkesztői.

Schwarz M. A.

pacsai rabbi, meghalt 1889. márczius 31-én.

Szomorú és jellemző jelenség korunk irányára nézve, hogy még az egyén személyes értékét is az általa elért külsőleg szembeálló eredmény szerint hajlandó a nagy közönség megítélni.

Ha csak távolról is ezt a mértéket akarnók alkalmazni e sorok élén feltüntetett jeles ember méltatásánál, mily téves alapokon nyugodnék ítéletünk.

Az elhunyt harminczkét éven át — élte 71 éves koráig — egy kis községben működött szerény fizetés mellett; életpályájának kezdetén e hely jutott osztályrészeül, és ő véghetetlen szerénységében soha még kísérletet sem tett annak jövedelmezőbb

helylyel való felváltására, pedig képzettségével, kiváló szónoki tehetségénél és igazán puritán jelleménél fogva bármely nagyobb községnek diszére és ékességére vált volna.

Egyike volt azoknak, ki véghetetlen szerénységében vallásának és a tudományoknak élve, csendes falusi magányában igazi bölcsshöz hasonlóan megelégedéssel tölté napjait. Kiváló talmudi képzettséggel birt, e révén már fiatal korában az e téren első rangu tekintélynek, *Rapoport* Farkas pápai rabbinak elkényeztetett kedveltje volt; *Rapoport* fiának, a szintén elismert talmudistának, *Rapoport* Emánuelnek leányát nőül vette; a kettő között az évek hosszú során át ritka érdekes és nagyszabású talmudi vitákat felölelő levelezés folyt. — Apósa iránti háláját méltón lerotta az elhunyt a »*Neuzeit*« című lapnak 1865-diki évfolyamának 25. és 26-dik számában »*M. Rapoport's Leben und Wirken*« című gyönyörű cikksorozatában. A »*Neuzeit*«-nak fiatalabb éveiben hosszabb ideig volt munkatársa, és különösen »Über Proselyten und Proselytenmacherei im Judenthum« című éles hangon irt cikksorozata keltett a szakkörökben méltó feltűnést. Általában a zsidó ügy iránt ritka odaadással viselkedett, még csak 5—6 évvel ezelőtt a »*Hamechaker*« című folyóiratban több szép értékezés jelent meg tőle, és még súlyos betegségének közepette is — épen e becses folyóirat hasábjain a *Lów-féle* imádságok összeállítása körül felmerült vita alkalmával ő is talmudi képzettségének egész erejével tiltakozni akart a zsidóság szent ügye ellen véleménye és meggyőződése szerint elkövetett merénylet ellen, de betegségének mindinkább súlyosabb volta megakadályozta szándékában. A ki őt látta, a mint súlyos és borzasztó fájdalmainak ignorálásával a lelkesülés ifjúi hevével és a meggyőződés szent erejével érvelt állításai mellett, csak annak lehet fogalma az elhunytak igazi lelki nagysága felől.

Talmudi képzettsége mellett magas műveltségű és felvilágosodott gondolkodású ember volt; tanúskodnak erről kiváló szépségű szónoklatai, melyekkel annyi izben elragadta, bár kisházi, de intelligens hivatott, a melyeknek sajtó alá rendezésével az elhunytak fiai — *dr. Schwarz Adolf* és *dr. Schwarz Zsigmond* — fogják iránta a kegyelet adóját leróni.

Véghetetlen szerénységénél csak lelki jósága volt nagyobb. Kis fizetése dacára a községbeli szegényeket, anyagi viszonyait

messze túlhaladó áldozatkészséggel gyámolította, ez által is példát adva hűveinek. Községének tagjai egész a bálványozásig szerették és tisztelték őt.

Bármilyen elkeseredett vitát és érdektusát az ő kedves, játszó humorát tükröztető egy-egy szavával eldöntött. — Ujabb időben — leégvén a község temploma — új és diszes templom épült, mely a tagok áldozatkészségét a legnagyobb mértékben igénybe vette; a hozzájárulás arányának kérdésénél heves érdektusák fejlődtek ki, és napi renden volt a surlódás és pártoskodás, de mint egy monarcha a pártok harcza felett, úgy tört meg ő tekintélyével minden viszályt és civódást.

Szűk anyagi viszonyai dacára, áldozatok árán, fiaiból a társadalomnak hasznos munkásokat nevelt, egyik — *dr. Schwarz Adolf* — kiváló renomméának örvendő, sokat elfoglalt ügyvéd Nagy-Kanizsán, másik — *dr. Schwarz Zsigmond* — most van közel tanulmányi pályája befejezéséhez; ez utóbbitól e lapok 1887-diki évfolyamában (IV. 291) jelent meg egy egyházi kis értekezés.

Az elhunyt temetése az egész vidék intelligenciájának — köztük számos tekintélyes földbirtokos — a közigazgatási hatóság képviselőinek részvétele mellett ment végbe; a ravatal felett az új templomban zsufolásig megtelt közönség előtt *dr. Neumann Ede* nagy-kanizsai rabbi tartott kiváló szépségű, megható gyászbeszédet.

Nagy-Kanizsa.

FLEISCHMAN SÁNDOR
ügyvéd.

Hitközségi költségvetések.

Most rátérünk a szivre. Ez a nagy szív minden jóért hevül, minden nemes ügyért dobog. Rengeteg jótékonyság! Talán páratlanul áll az egész világon. Itt látszik csak, hogy kik vagyunk, mi zsidók. Nem szorulunk mi hangversenyekre, nem táncolunk a szegények javára, nem is rendezünk nagy aplommal a városligetben meg a Dunán tündérvjátékokat, nem hirdetjük nagy apparatussal a »jó szívet.« »A titokban adott ajándék engeszteli csak ki a haragot« Salamon mondása szerint. A társadalom egyenlőtlenségéből származó haragot a titokban adott ajándék engeszteli ki. Láttátok-e, mikor az utcaszaroknál álló nyomorék koldus mellett egy-egy nemes nő alak elsurran, mily észrevétlenül esusztatja a szenvedő

tenyerébe a neki szánt alamizsnát? Ilyen a zsidóság. Egyedül jöttében keresi és találja a nemes cselekedetért járó hálát és köszönetet. Azon tudat, hogy jót tett, eléggé dagasztja keblét, emeli szívét. Az igazi nemes ember nem keres zajos, föltűnő köszönetet. Az az egyszerű zsidó nemeskedő leteszi a nagy összeget, hogy építsenek belőle szegény kórházban szinylődők számára az egészségügyi követeléseknek megfelelő új *kórházat*, pedig nem is kiált ki a lapok a jótékonyágát. De azért a serény nemeség lankadatlanul járul hozzá, hogy a humanizmus e nagy műve minél előbb létesüljön. Rövid idő alatt együtt van közel *félmillió forint*. A pesti izraelita Szent-Egylet adott 50,000 frtot, Spitzer Gerzon és Julia 5000 frtot, Wahrmann Mór 6000 frtot. 30 ágyalapítvány létesült, egy-egy 2000—5000 frt összegig. Összesen 63,500 frt. Kórházi jötevek (2000—2000 frt) cím alatt ötvennégyen 57,000 frtot adományoztak a kórház fölépítésére. Kisebb 100—600 frtig terjedő adakozások kitesznek 77,051 frt 67 kr. A templomban befolyt adakozások: 9777 frt 70 kr. A Fochs és Johanna-féle alapítvány és kamatai: 6976 frt 72 kr. Egyéb végrendeleti hagyományok és a régi kórházból eladott telekrészek 145,251 frt és 51 krt tesznek ki. Összesen 1888 december végeig az új kórház fölépítésére *420,557 frt 60 kr* gyűlt össze. Az építés már javában folyik. »Ha a munkálatok továbbra is az eddigi arányban haladhatnak és hitközségünk, úgy mint tágabb körök áldozatkészsége gyámolítja törekvésünket, úgy folyó év augusztus havában már beköltöztethetünk az emberszeretet és a tudománynak emelt ez új szentélybe.« Azonban, ha a zsidó jótékonyág föntartása még tetemes pénzáldozatokat igényel. Azért az előjáróság a hitközség azon köreihez intézi szavait, amelyek e nagy mű anyagi előmozdításához eddigelé még egyáltalán nem, vagy nem a tőlük elvárt mértékben járultak hozzá. »Ezekhez, úgy mint a hitközségen kívül levő mindazon körökhöz, melyek mindíg készségesen mozdítják elő az emberszeretet szent ügyét, fordulunk azon szózatunkkal, segítsék elő e hitközséget egy munka megteremtésében, mely hiven vallásunk tanaihoz, felekezeti külföldiség nélkül szenvedő embertársaink gyámolítására a magyar főváros zsidó hitközsége hagyományaihoz méltó módon lesz hivatva, mely utódaink számára hatalmas hatalmas tanuja legyen azon kegyes szellemnek, azon humánus buzgalomnak, azon lelkes közérzületnek, mely minket e maradandó mű tervezésére bátorított és annak létesítését lehetővé tette!« A sorok közt olvasható oszondes szemrehányás, hogy kiket illet, mindenki tudhatja. Azoknak *szól* az, a kik a pártoskodást, a torzsalkodást még ilyen szent és magasztos ügybe sem átalják behuzozni, azoknak, kik fölkapott olesó-

pártjelszavak mögé rejtőzködve, ki akarnak bujni az őket megillető kötelezettség alól.

»A *jótékonyági* ügyosztály — mondja a jelentés — évről-évre fokozottabb szükséglettel látja magát szemben. Fővárosunk és hitközségünk folytonos gyarapodása kíséretében a szegényügy is mind szélesebb tért követel a maga számára. Rendszerint a segély mértékét nem a kérényező valódi szükségletéhez, hanem a rendelkezésre álló eszközök arányához voltunk kénytelenek szabni. Ez évben is a t. *izr. nőegylet* és a t. *Chebra Kadisa* hozzájárulását vettük igénybe.« Rendes havi segélyekben, segélyadományokban és téli kiosztásban 14,365 frt került kiosztás alá. Husvétkor ki lett osztva 9131 kilogramm laska 2556 frt 68 kr. értékben. 185 *izr.* vallásu katona részesült széder-estebédben. Ingyenes esketésben 150-en részesültek. Kiházasítási segély fejében kiadtak 3290 frtot. A ruha kiosztás alkalmával jutott a súp-utczai fiuiskolában 289 tanulóknak 151 kabát, 232 nadrág és 278 pár csizma; a n.-mező-utczai fiuiskolában 77 tanulóknak 34 kabát, 71 nadrág és 76 pár csizma; a leányiskolában 167 tanulóknak 167 ruha, 167 szoknya és 163 pár cipő. Ezenkívül 87 iskolás-gyermekek élemezett a hitközség saját költségén. A hitközség ez évben is kiosztotta a rendes ösztöndíjakat. A Nádor-alapítványban (200—200 frt.) Komor Marezel és Mendl Emil műgyetemi hallgatók részesültek. A rabbiképző-intézeti hallgatók számára rendelt két (100—100 frt) ösztöndíj dr. Keeskeméti Lipót és dr. Vajda Bélának adományoztattak; a Baumgarten-féle tanítóképző-intézeti ösztöndíj ismét Eichler Jakabnak adatott ki. Ösztöndíjakban részesültek még Klein Ede Párisban tanuló szobrásznövendék. Naschitz Béla szobrásznövendék, Márkus Dezső, a konzervatorium növendéke, Radó Ilona, Párisban művelődő festőnő. Ez évben ismét kapott a M. Zs. Szemle 200 frtnyi, az Egyenlőség 100 frtnyi szubvenziót.

Továbbá a következő hitközségeknek és intézeteknek jutott kisebb-nagyobb segélyadomány: a bözöd-ujfalvi, bars-szt.-kereszt, tiszolczi, krompachi, ugyszintén a jeruzsálemi magyar hitközségnek; végre a karlsbadi *izr.* szegénykórháznak.

A kórházi bizottság javaslatára ez idén egy negyedik szegényorvosi állás rendszeresítettett. Részint a szegényorvosok, részint a kórház által 18,326 beteg részesült a hitközség jótéteményében.

A hitközség felügyelete alatt áll még, de önálló bizottság által lesz kezelve, a *fiarvánház*. Az árvaházban ez év folyamán 92 növendék nyert ellátást, akik részint az ipariskolát, gimnáziumot, polgári iskolát látogatták. Voltak köztük asztalosok, lakatosok, de voltak szigorló-orvosok is.

A fiárvaház egy-egy növendékének eltartása ez idén 156 frt 10 krba került. Az intézet összes bevétele: 76,992 frt 62 kr., kiadása: 38,658 frt 78 kr., vagyona: 85,698 frt 15 kr.

Az intézet, hogy a folyton szaporodó növendékeknek elegendő helyet adhasson, megvásárolta az Andrassy-ut 113. sz. villáját 38,500 frtért, amelynek telkével tetemesen megnagyobbítja az amugy is szűk árvaházi helyiségeket — a mivel különben e kiváló intézet helykérdése nem megoldva, hanem csak elodázva van.

Az izraelita *siketnémák* országos intézetében 86 növendék részesül nevelésben. Az intézetben 171 siketnéma gyermek nyert végleges nevelést és képesítést arra, hogy a társadalom hasznavehető tagja legyen; köztük 8 keresztény vallású is volt. Az intézetben kiképzett finövendékek közül ez idő szerint 3 könyvkötő, 1 műasztalos, 1 porcellánfestő, 11 cipész, 9 nyomdász, 1 szobrász, 1 földbirtokos stb. Az elbocsátott leánynövendékek közül 10 szabónő, 8 varrónő, 1 férjnél van stb. Egy-egy növendék neveltetése, oktatása és eltartása átlag 243 frt 6 krba került. Már pedig a 86 növendék közül 36 egészen díjtalanul részesül nevelésben, csupán csak 8 fizeti az egész tandíjat. Az összes bevétel: 26,890 frt 29 kr., a kiadás 21,146 frt 59 kr.

A *nyugdíjintézet* vagyona 112,308 frt 47 kr. Az 1888. évben 21 egyén élvezett nyugdíjat. — Az összes hitközségi szükséglet 247,201 frt 87 kr., az összes fedezet 238,444 frt 31 kr., a hiány 8757 frt 56 kr.

Ami a *rabbiság* ügyforgalmát illeti, házassági perben 124 esetben járt közben, szertartásos házasságfelbontást 21-et (tavaly 29-et) végezett, chaliczát 8-at adott.

Az *anyakönyvi hivatal* 2580 születési esetet jegyzett be (tavaly 2398-at) amelyek közül 342 törvénytelen. A születési esetek száma tehát az idén 182 pluszt mutat a tavalyival szemben. — Esketés 532 van bejegyezve (tavaly 564), tehát 32 minuszt mutat a tavalyival szemben. Haláleset 1810 fordult elő (tavaly 1757) tehát a plusz: 43.

Végül megemlékszük a jelentés elhunyt érdemes előljárójáról: Strasser Alajosról, továbbá Neuwelt Árminról, dr. Reinitz Józseféről és dr. Herzóg Árminról.

*

Berkezett még a *losonci és losoncz-tugári* izr. statusquo hitközség előljáróságának 1888. évről szóló jelentése. Itt már láthatjuk, mily tüdővös a hatása a mult évben kiadott 1191. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletnek. »Az alig tíz egyénből álló losoncz-tugári orth. izr. hitközség imaegyesületté vált. Részünkről — mondja a jelentés — ez

ugyan anyagi áldozatot kíván, mert míg eddig évi 360 frttal — aránylag így is busasan — az orth. hitközség tagjainak gabellában hitközségünk pénztárába fizetett közvetett adójukat visszaadtuk, most nevezett törvény értelmében intézményeiket kell föntartanunk, mi évi 4—500 frtba fog kerülni. De a nagy erkölcsi nyereség tudatában tesszük ezt, azon reményben, hogy nemsokára az ima-egyesület hitközségünk második imahelye lesz.« — A hitközségi *iskolát* 244 tanuló látogatta. Hitoktatásban részesült 1157 gimnazista, 14 felsőbb lányiskolai növendék és egy tanítóképző-intézeti tanuló.

A *Jótékonyág* terén bámulásra és elismerésre méltó törekvést fejtett ki a hitközség. Emberbaráti czélokra mult évben 1978 frt 97 krajczárt költött.

Az összes bevétel 11,766 frtra rug, a melyben a gabella 4810 frttal van képviselve. Deficit nincs. A népesedési mozgalmat a következő adatok mutatják. Születési eset 74 volt, mindannyi törvényes. Házasság 21 kötött. Elválás nem fordult elő. Haláleset 37 fordult elő.

*

Vettük a *losonci izr. nőegylet* 1888. évi zárszámadását, melyből látjuk, hogy az egylet bevétele 833 frt volt, amiből a humanizmus szolgálatában álló derék nőegylet 765 frtot költött jótékony czélra. Ezen összeg részint gyermekek fölruházására, árvaleány-tartásra, segélyezésekre és közmivvelődés-egyleti alapítványra lett fordítva. Az egylet tiszta vagyona 1086 frt 82 kr.

*

A *pécsi izr. hitközség* az 1888. évről szóló jelentését küldte be. A pécsi hitközség is egészséges ember. Idegei jól feszülnek, de nincsen, ahová összpontosulhatnának. Nincsen rabbija. »A lelkeszi hivatallal járó functiók — mondja a jelentés — bár kielégítő módon végezettek, mindazonáltal az előljáróság elodázhatlan kötelességének fogja tartani, a rabbiszéket a hitközség jelentőségének megfelelőleg betölteni.« »Dunkel ist der Rede Sinn« (de ezt már nem a jelentés mondja). Hát minek akkor a rabbi? Luxusnak? Vagy a »kielégítő« szóban rejlik a bibe? Hogy t. i. csupán csak »kielégítő módon végezettek el a functiók,« de jobban nem? — Jól esik hallanunk, hogy »a templom minden időben nagy látogatottságnak örvendett« elannyira, hogy az iskola dísztermét pótimaháznak kellett berendezni. A templomi kiadások 4351 frtot tettek, a templomi székek bérletéből 3138 frt 50 kr. folyt be.

Az *oktatásügy* a lehető legnagyobb istápolásnak örvend. 32,000

frton »egy az egészségtan minden újabb vívmányainak figyelembe vételével, a viszonyoknak és a modern igényeknek megfelelő iskola épületet» emelt a hitközség. Eme iskolát a múlt tanévben 252 tanuló látogatta, köztük 90 részben vagy egészen tandíjmentes. Mégis tandíjban befolyt 3188 frt (az előzőévben 3111 frt). A hitközség pénztára 6872 frtot (az előző évben 5043 frtot) utalványozott ki a hiányok és szükségletek fedezésére. Az összes iskolai kiadások 11,106 frtra rúgnak (az előző évben 8499 frtra). A könyvtári kiadások 364 frtot tesznek ki (az előző évben 53 frtot). Hittani oktatásban mindössze 314 növendék részesült, beleértve a középiskolai tanulókat is.

Jótekonny czélra 456 frt lett fordítva. Azon fölül 171 frt áru laska került kiosztásra. Az iskolának szegény tanulóit 379 frt értékű ruhával látta el, »mely költséghez Pécs szab. kir. város tek. tanácsa 100 frttal és egyesek 75 frt adománynyal járultak.«

A pénztári forgalom legnagyobb tételét a közvetlen járulék adja. t. i. 7859 frtot, továbbá a húsfogyasztási átalány és a sechita 7690 frtot ad. A czedókba 534 frt folyt be. Az összes kiadás a 10,500 frtnyi felvett kölcsönnel együtt, valamint az összes bevétel 40,741 frtra rúg.

Az 1888. és 1889. évre 23,290 frt van elő irányozva. Ezek közt ott található a főkántor 1500 frt. évi előirányzott fizetéssel, a rabbi 1200 frttal. Most már mégis kezdem egy kicsit érteni, hogy mit mond az a »bár kielégítő módon végeztek a rabbi functiók.« A titkár eddigi fizetése 1000 frt volt, ha rabbi lesz, csak 800-at kap, nyilván mert az anyakönyvet a rabbi fogja vezetni. Eddig hittanári állás volt menősítve 800 frt fizetéssel, ha rabbijuk lesz az végkép kimarad, nyilván mert a rabbi lesz egészen a hittanár épugy, mint a titkárnak a fele. Tehát 1000 frt erejéig ezen megszüntetett illetőleg redukált hivatalból jut ki a rabbi fizetése, a hitközség csupán 200 frtot tesz hozzá és azon vesz magának rabbót. Most már egészen értem, hogy mit mond az a »bár kielégítő módon végeztek a rabbi functiók.«

A népesedési mozgalmat mutassák a következő adatok: A hitközségnek 276 (lélekszám körülbelül 3000) beirott tagja. Születési eset 90 fordult elő. 3 törvénytelen. Házasság 39 kötöttet. 4 elválási eset fordult elő. Halálzási eset 54 fordult elő.

*

A szegedi szent-egylet 1888. évi zárszámadásából a következő adatokat közöljük: az egylet bevétele 14,734 frt, amely összegben az évi díjak 1048 frttal, a temetkezési díjak 1352 frttal vannak képviselve. A menedékház főtartására 1211 frtot, segélyekre 870 frtot, szegény

tanulók fölruházására 160 frtot, szegényeknek orvossággal való ellátására 135 frtot fordított a szent-egylet.

Nem tudom, nem követtem-e el denenziációt, midőn e közléssel elárultam, hogy a szegedi *cheara*, az ő zárszámadását a M. Zs. Szemlének beküldte.

Budapest.

BELEDI MIKSA.

*

Jegyzőkönyvi kivonat a körmenői izr. hitközségnek f. é. január hó 1-én tartott közgyűléséről fölvett jegyzőkönyvből.

A gyűlés tárgyát képezte a képviselőtestületnek lefolyt évi működéséről szóló jelentése és a tisztújítás.

Elnök Grünbaum Béla megnyitó beszédében lelkes szavakban üdvözlé a közgyűlést, visszapillantván a hitközség lefolyt évi életére, rámutatva ama hiányokra, melyek a hitközség szervezete körül még lépten-nyomon észlelhetők, és melyek szerinte a hitközség vezetését nem ritkán nagyon is megnehezítik. Hálásan emlékeztén meg a nagytekinetű orsz. iroda legújabban kifejtett tevékenységéről és különösen ennek nagyérdemű elnökéről Nagyságos Schweiger Márton urról, aki a fennforgó bajok orvoslását folyton szem előtt tartva, a magyar zsidóság körül igazán hervadhatlan érdemeket szerzett. Az elnöki megnyitó után a hitk. jegyzője a képviselőtestület működését a következőkben adá elő.

A hitközség költségvetése a múlt évben 6230 frtban állapított meg, m. p. a szorosán vett hitk. institutiók fentartására 3600 frt, az iskolára pedig 2630 frt, mely összegek a gabella, hitközségi adó és tandíjak által fedeztettek. A hitközség vagyonát képezi a templom, iskola és fűrdőház; alapítványokkal ez időszertint még nem bír. Az iskola, mely a hitközség szemefénye, már 1860. óta áll és igazán nagy áldozatok árán tartatik fenn. Az iskola hatosztályú, melynél 5 tanerő van alkalmazva és melyet folyton 180—200 tanuló látogat.

As iskola mellett már évek óta egy leány-ipariskola és a felnőttbányák számára egy mindemapi ismétlő iskola áll fenn. A hitközség a lefolyt évben 158 fizető tagból állt.

Mint nevezetesebb mozzanatok említendő: a) a templom renoválása és annak chamukka szombatján, azaz december 1-én történt ünnepélyes fölavatása, (mely alkalommal főt. *Ehrlich Miksa* helybeli rabbi ur valóságban sikerült magyar felavató szónoklatot tartott és a jelenbeli hatóságok képviselői részéről nagy elismerésben részesített.) A templom-renoválási költségei fedezésére adományoztak: Rechner Salamon (Bécsből) és Grünbaum Béla hközségi elnök urak egyenkint 200 frtot, Dr. Gergő Samu

járásorvos és Gottlieb Albert urak egyenként 100 frtot; az új oltférőgőny beszerzésére adományoztak: az izr. nőegylet és egyes nemesszívű hölgyek összesen 441 frt. 64 krt; b) a hitk. alapszabályai a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által jóváhagyattak; c) az ujabban kinevezett közoktatásügyi miniszter ő nagy méltóságához üdvözlő felirat kintetett; d) mozgalom indult meg egy orgona beszerzése és az istentiszteletnek a kor színvonalára való emelése érdekében; e) a képviselőtestület 22 ülést tartott és ezekben intézte el a hitk. ügyeit.

A jegyző és számvizsgáló bizottság jelentéseinek tudomásul vétele után a tisztújítás Dr. Füredi Gusztáv elnöklele alatt következőképen ejtett meg.

A hitközség elnökévé, tekintve a hitk. érdekében eddig kifejtett páratlan buzgalmat és tevékenységet, egyhangulag Grünbaum Béla választott meg.

Alelnökké: Gottlieb Albert; pénztárnokká: Ritscher Adolf; tanácsosokká: Piek Ignác, Hász Sándor és Kauders Károly választattak meg.

Választmányi tagokká: Hilmayer Ede, Schwarcz Lipót, Wiener Adolf, Hilmayer Mór, Eppinger Lipót, Pollák Samu, Rabbinek Adolf, Hafner József, Klein József, Geber Lipót, Spiegl Samu, és Fricz József, számvizsgálókká pedig Rechniczter Ödön, Schwarcz Mór sen. és Schwarcz Mór jun. választattak meg.

Körmend.

WURMFELD IGNÁC
hitk. jegyző.

*

A *bács-topolyai izr. hitközség* 1888-ik évi jelentése szerint az összes bevételek 4998·23 forintot tettek ki, és pedig 2012·66 frt hitközségi adó, 1607 frt gabellabérlet, 567 frt fiókhitközségek járuléka és a fenmaradó összeg földbérlet, lakbér, tandíj, husvágatási jog bérbeadása és egyéb czimeken folytak be. — A 4854·35 forintnyi kiadásokból 1800 frt az iskolára, 2000 a templomra, a többi pedig dologi, jótékonyági és más közhasznú célokra fordítottak. Fenmaradt az év végén 426·50 forint részint készpénzben, részint behajtható hátralékos adókövetelésben, a mely kedvező eredmény a hitközségi tagok áldozatkészségének és az erélyes igazgatásnak köszönhető. Ezen, bár csekély, de hitközségünk viszonyainál fogva igen kedvező anyagi eredmény folytán lehetett a hitközségi adót leszállítani és jogossá vált a remény, hogyha a meggyökeresedett, jól megállapított ügykezelés jövőre sem tévesztetik szem előtt, ugy a teher, mely az egyes tagokat vagyoni viszonyaikhoz képest aránytalanul nyomja, évről-évre csökkenteni fog. A nagyméltóságú m. kir. földmivelés-, ipar- és

kereskedelemlügyi ministerium részéről kibocsátott kóser-husneműek árusítását szabályzó magas rendelete alapján sikerült, a kóser-hús árusítási jognak bérbeadását bizton idővel fokozható jövedelmi kútforrássá tenni, ennek folytán a baromfiak után eddigelő fizetett magas *gabelladijak* is leszállítva lettek, a mi különösen a szegényebb tagokra nézve nem megvetendő előnynek mondható.

A hitközség az év folyamán a helybeli nőegylettel karöltve a szegény iskolás gyermekeket jó és meleg ruházattal ellátta. Az iskolaszék a fegyelmi eljárást és iskolalátogatást szabályozta, az ifjúsági istentiszteletet a lefolyt évben a leány növendékek is látogatták rendszeresen. Az iskola tulajdonát képezi 10 hold föld, a melyet gr. Zichy Nepomuk János városunk kegyura a hitközségnek ajándékozott oly czélból, hogy a föld haszonbérleti összegét a tanítók fizetésének javítására fordítsa.

Tartott az év folyamán 19 előljárási, 15 képviselő-testületi és 3 iskolaszéki gyűlés. Az anyakönyvi hivatal kimutat 50 születési, 34 halálozási és 7 esketési esetet, a melyekből hitközségünkre 26 születési, 16 halálozási és 7 esketési eset esik. Dr. Goldfáhn S. Henrik rabbi ur szombat- és ünnepnapokon 15 és 5 alkalmi szónoklatot tartott.

Az év folyamán özv. Ettinger Józsefné urhölgy zsinagógiai használatra egy értékes asztalterítőt és Adler Ignác nagykereskedő ur Budapestről szülővárosa iránti kegyeletből egy Tóra-tekercset egy hozzávaló aranyhimzésű bársonyköpenyeggel adományoztak a hitközségnek, a mely nemeszívű tettek a hitközségi élet mindennapiságát mint kimagasló fénypontok felváltották és egyuttal példaadólag és serkentőleg hatottak. Az előljárási adakozóknak illő módon háláját kifejezte, a Széfer-Tórárt ünnepélyesen felavattatá, a mely alkalommal Adler Ignác ur ismételve a hitközség intézményeit jelentékeny összegű pénzádománnyal gyarapította. Vajha így nemeskeblű férfiak minél több utánozokra találjanak!

A helybeli szent egylet többnyire közadakozásból egy halottas-kocsit szerzett be, a mivel nevezett egylet, mely az előbbi években a temető rendezése körül fáradozott, ezuttal is érdemeit nagyobbitotta és működésével a közelismerést kivíva magának. Ez fényesen nyilvánult az egylet által márczius 10-én rendezett disz-vacsora alkalmával, a melyen ugyanis a helybeli intelligencia és számos tiszteletbeli tag felekezeti különbség nélkülül résztvettek. Ugyanezen napon tartotta az egyleti tisztújító közgyűlést, melynek eredménye, hogy eddigi tisztviselői és pedig Epstein Ignác elnök, Grünfeld Simon és Lederer Adolf igazgatók, nagy többséggel újból lettek megválasztva.

A jótékonyágáról országszerte ismeretes gróf Zichy Nepomuk Jánosé

született Kray Irma bárónő ez évben másodízben a helyb. izr. jótékony nőegyletnek, mint ezen egylet tisztelőbeli tagja, 50 forintot adományozott. A nőegylet fennállása rövid idejének dacára nem megvetendő alaptőkét gyűjtött és noha nem részesül osztatlan pártfogásban, tehetsége és jövedelmi forrásaihoz képest, enyhíti a nyomort és az inséget. Jelenlegi elnöknője Henduska Manóné, pénztárnoknő özv. Ettinger Józsefné urhölgyek és titkárja Ettinger Mór ur.

Hogy a hitközség ügymenete az évfolyamán szükségessé vált többszöri tisztújítások miatt, a mely alkalmanká a kedélyek folytonos izgatásban tartattak, csorbát nem szenvedett, ez a legtöbb hitk. tag jóindulatának, valamint azon tapintatos eljárásnak és erélyes intézkedésnek köszönhető, a melyeket Dr. Koch Mór ur, mint hitközségi elnök, egy évi működése alatt kifejtett. Legnagyobb sajnálatunkra ezen ügybuzgó férfin az állásról leköszönt, ennek folytán a képviselőtestület elhatározta, hogy a több mint 10 év óta mint hitközségi alelnök a működő és köztiszteletben álló Stern Mór ur ez év végeig az elnöki teendőket végezze. Adja az Ég, hogy hitközségünkben az összetartás, az egyetértés és a kölcsönös bizalom honoljanak, a melyekre a zsidó hitközségeknek mint az egész zsidóságnak oly nagy szükségük van, hogy kitűzött, bár súlyos terhekkel járó de magasztos czéljaiknak megfelelhessenek, a mely szent czéloknak megfelelni még a legkisebb hitközségnek is erkölcsi kötelessége, hogy igye méltó helyet foglaljon el a társadalom körében. Hogy hitközségünk a mult évben mennyire felelt meg ezen hivatásnak és mennyire haladt a kitűzött czél felé, azt ezen, bár rövidre foglalt jelentés alapján a szives olvasó fogja megítélni.

Bács-Tapolcsa.

LÉVAI IZOR.

KÜTFÖK.

182. sz.

Miniszteri rendeletek a zsidó anyakönyvi kerületek ügyében.
2560. szám.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izr. országos irodája elnökének.

Borsodmegye közigazgatási bizottságához egyidejűleg menesztett rendelettemmel megengedtem, hogy a szentpéteri járásban fekvő Apátfalva, Bánfalva, Bánhorváth, Dédes, Dubicsány, Galgócz, Ivánka, Mátyinka, Monosbél, Nagy-Bárca, Szt.-Márton, Szilvás, Tardona, Topolesány, Vadna és Vihnyó községek a sajó-kazinczi izr. hitközség anyakönyvi kerületéből a **sajó-szt.-péteri** izr. hitközség anyakönyvi kerületéhez átesatoltassanak.

Budapest, 1889. február hó 21.

Gróf Csáky, s. k.

183. sz.

Vallás és közokt. m. kir. miniszter.
10346.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az izr. orsz. irodája elnökének.

Torda-Aranyosmegye közig. bizottságához egyidejűleg menesztett rendelettemmel megengedtem, hogy a tordai izr. hitközség anyakönyvi kerületéből Maros-Ludas, M.-Dátos, M. Lekence, M.-Orbó, Oláh-Dellő, Ugra, Magyar-Dellő, Szt.-Margitta, Mező-Pete, M.-Ujfalu, Kis- és Nagy-Ikland, Mező-Uralj, M.-Kapus, M.-Gerebenes, M.-Bogát, Hadrév, M.-Kecze, M.-Bodon, M.-Szengyel és M.-Szakál községek kilépve, **Maros-Ludas** székhelylyel külön anyakönyvi kerületet képezhessenek.

Budapest, 1889. márczius hó 27-én.

Gróf Csáky, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *W. Reich. Culturfragen* von biblisch-talmudischen, socialen und geschichtlichen Standpunkte aus beleuchtet. (Baden). — *Noa Fürst. Traer um den Einzigen. Elegie auf das Hinscheiden des Kronprinzen Rudolf. Héber.* (Bécs). — *Ch. D. Lippe. Bibliographisches Lexicon. Zweiter Band. Zweite Lieferung.* (Bécs). — *Zsilinszky Mihály. Egy forradalmi zsinat története, 1707—1715.* (Budapest). — *Magyar Nyelvtörténeti szótár, 6. f.*

A »Mekiczé Nirdamim« héber irodalmi egyletnek 1888-ra szóló kiadványai, még pedig a következő munkák: *Pachad Jizchak*, a ן betű végét és ezzel az egész munkának befejezését tartalmazó kötet; 2. *Halahoth Gedoloth, nach dem Texte der Handschrift der Vaticana.* Herausgegeben und mit kritischen Noten versehen von *F. J. Hildeshaimer*; 3. *Sepher Sikkaron, Grammatik der hebräischen Sprache* von *R. Joseph Kimchi.* Zum ersten Male herausgegeben von *Dr. Wilhelm Bacher*; 4. *Maimuni misnakommentárja* *Tohoroth* részre (folytatás), arab és héber nyelven kiadja *J. Derenbourg*; 5. *Sammelband kleiner Beiträge aus Handschriften mitgetheilt von Neubauer, Halberstam und Berliner.* — Az 1889. évfolyam kiadványai közt lesz a híres *Machzor Vitry* is. Előfizetési díj 6 forint. Küldhető dr. Berliner címéhez (Krausnickstrasse 8. Berlin).

Uj messiás. Mint a *Jewish Chronicle*ben olvassuk, Jemenben, Arabiában, *Abdalla Jbsef* nevű zsidó, mint messiás lépett föl, ki azt vallja földadatúl, hogy hitsorsosait Arabiából öseik hazájába vezesse. *Abdalla* sok pénz fölött rendelkezik és hívei máris nagy számmal vannak. Sana főrbibija energikusan küzd az álmessias ellen.

Ujncozás Oroszországban. A múlt évben Oroszországban összesen 861,823 hadköteles volt, ezek között zsidó 44,918. Nem jelentkezett 19,807, közöttük zsidó 4024, 1887-ben nem jelentkezett 4229 zsidó. Megjegyzendő, hogy egy 1886-ban kiadott rendelet szerint — a mely évben nem kevesebb mint 6039 vonta ki magát a hadkötelezettség alól — az ujncozásra meg nem jelenő zsidó ifjuért a családja 300 rubelt fizet, esik tehát 1888-ra 1.207.200 rubel büntetés-pénz.

TUDOMÁNY.

Egy főuri zsidó család a XVII. században.

II.

Diego élete utolsó éveiben nagy bankháza ügyeinek vezetését fiára és méltó utódára, *Manoelre* (héber nevén Izsák) bízta. *Manoel* híre messze országokban ismert lett. Nagy elragadtatással tekintettek a királyok kegyével és bizalmával elárasztott főuri testvéreikre elnyomott hitrokonaik, bizalommal fordultak hozzá távol országból a veszély órájában, büszkén említették nevét, annak czáfolatára, hogy a zsidó nagyobb küldetések teljesítésére érdemtelen és képtelen, hogy a zsidó lakosságnak az állam nem láthatja hasznát.

A XIII. század közepe kábultságban tartotta a zsidókat. A rajongásra annyira tápot nyújtó Keleten Smyrnában a *kabala* balhite által elvakítva, egy ál messiás lépett föl, ki nyomorban tengődő testvéreinek megváltását hirdette. Az üldözött zsidók seregestül tódultak Sabbataj Czewi zászlaja alá, kit külső megjelenése és életmódja messiás színében tüntettek föl.

Sabbatáj híre bejárta az egész zsidóságot, mindenüvé elharapódzott a messiási őrjöngés. A Hamburgban lakó tekintélyes portugall zsidók is eme betegség rabjai lettek. *Manoel*, *Krisztina* residense és minisztere is Sabbatáj híveinek sorába tartozott. A fejedelmi fellépésű *Texeira* által alapított és fenntartott talmudi iskolában is, melyben valószínűleg *Sasportas Jakab* volt alkalmazva, termékeny talajra talált a messiási rajongás.¹⁾

¹⁾ קצור ציצת נובל צבי

Könnyen megérthetjük azon talán feltűnőnek látszó tényt, hogy Hamburgban egy messiás megjöttéről szóló hír a művelt portugall zsidók körében oly élénk visszhangra talál. Nekik is alkalmuk kínálkozott, sőt igen gyakran, a protestáns papok igaztásainak keserű gyümölcsét megízlelni. A szűkkeblű Hamburg még Texeirának, Krisztina residensének sem akarta megengedni, hogy engedély nélkül a városból távozhasson, jó akarójához, a derek királynőhöz volt kénytelen fordulni, ki is védenze és hű residense érdekében két levelet intézett; egyiket I. Lipót császárhoz, a másik erélyes hangu levél Hamburg magistratusának volt szánva. A császárhoz olasz nyelven írott közbenjáró levele így szól: ¹⁾

»Oly fontos azon jó szolgálat, melyet nekem Diego Texeira és fia Manuel érdekeimnek előmozdításában sok éven át tett, hogy lehetetlen nem éreznem különös hajlamot közbevetni magam értük Felségednél a czélből, hogy részesítse azon kegyben, a melyet Felségednek kegyességétől remélnék. Az említett Diego, a mint Felséged a csatolt memorandumból láthatja, meg lón zavarva a császári cancellária eljárása által azon kegy élvezetében, melyben már Felségednek császári atyja részesítette volt Montecuculi gróf ajánlatára és a mely kegy Fenség által szavakkal is biztosítva lón! És miután ezen kellemetlenségek megfosztják az említett Texeirát azon szabadságtól, hogy ügyeim fölött örködhessék, ezért a legnagyobb melegséggel ajánlom Felségednek nem csak hogy erősítse meg neki e kegyet, hanem kötelezzen le engem azon intézkedésével, hogy az említett Diego és utódjai jövőben, sem személyükben, sem vagyonukban ne legyenek többé zavarva és legyen nekik szabad utazni szabadon, a hol akarnak az egész birodalomban, és ha Felséged e kegyet megadni kegyeskedik, a mint reméllem, akkor biztonságuk és nyugalmuk érdekében kívánnám, kegyeskedjék számukra egy mindenüvé szóló útlevelet kiadni.«

Krisztina residense iránti meleg érdeklődéséről tesz tanúságot azon erélyes és követelő hangu levél, melyet a hamburgi magistratushoz ír. — »Igen meglepett a hír, azon bánásmódot illetőleg, melyet residensem Don Manoel Texeira irányában alkalmazni merészek, a mennyiben kényszeríteni akarják, hogy a

¹⁾ Arckenholtz III., p. 228.

várost csak előleges engedélyükkel hagyhassa el. Nagyon megsértett ezen bánásmód s mélyen megilletődtem; olybá veszem, mintha személyem lett volna megsértve. Texeira residensem tőlem függ, azt határozottan állítom, hogy bárhová mehet az önk engedélye nélkül. Nyilatkozzanak ezen ügyben, mint barátságuktól s igazság szeretetüktől elvárom, hogy tudjam, mihez tartsam magam a jövőben önökkel szemben.« ¹⁾ Ezen két levél eredményezte azt, hogy a magistratus megváltoztatta részben eljárását Texeirával szemben, a királynő örömeire. Nem találjuk többé nyomát sem annak, hogy a magistratus Manoel szabad költözködési és utazási jogát kétségbe vonta volna. Mily kaján szemekkel tekinthetett a hamburgi senatus Texeirának napról-napra növekvő kegyére a királynő előtt, mily visszatetszést szülhetett széles körben azon szerződés, melyet a következő évben Krisztina Texeirával kötött! Hat évet töltött volt a lutheránus egyháztól elpártolt Krisztina a pápai városban. Pazar és költséges személye nem érthette be azon összeggel, melyet hazájából kapott. A háboruk által sokat szenvedett birtokainak állapota rosszra fordult, az abból folyó jövedelem rövid néhány év alatt 200,000 tallérről 107,000-re apadt. Ezen összeget sem kapta meg pontosan A pápa, hogy gyakori pénzzavarából kisegítse a királynőt, évi 12,000 scudi járulékot biztosított számára. Vagyon viszonyát és jövedelmét rendezendő, 1660-ban Károly Gusztáv halála után, 6 évi távollét után első ízben lépte át Krisztina hazája határát. Noha hitszegése ellenszenvet keltett hazájában, a tisztelet minden nyilvánulásaival adóztak egykori birodalmában. De egyrészt, mivel a lutheránusok vallásos érzületét több ízben megsértette, másrészt mivel a megüresedett trónra igényt látszott emelni, egyszer és mindenkorra lemondó okiratot volt kénytelen kiállítani. Elhagyta egykori hatalma és dicsősége színterét s 1661. május hóban ismét Texeira vendége.

Majdnem egy évet töltött megbizottja vendégszerető hazájában. Ezen évben kötötte Texeirával azon szerződést, melynek életbelépte után pontosabban és rövidebb úton juthatott jövedelméhez, Texeira útján. A szerződés következő pontokból áll:

1. »Én Manoel Texeira tudatom mindazokkal, a kiket illet, hogy szerződést kötöttem Ó Felségével Svédország királynőjével,

¹⁾ Arckenholtz II., 86. p.

Krisztina Alexandrával, a királynő jövedelmét illetőleg, azon formában, mint itt következik: Ő Felsége megelégszik azzal, hogy azon jövedelmek, melyek Svédországból jönnek, 1661. augusztus hó 1-ső napjáig az én kifizetésemre fordíttassanak, azon előleg kiegyenlítésére, melyet adtam 19,154 Rs. 31 Soet, és arra nézve, a mit adni fogok az említett augusztus hó 1-ső napjáig, azon esetben pedig, ha a mondott jövedelmek nem volnának elegendők kifizetésemre, Ő Felsége megengedi, hogy 6%-os kamatot számítsak azon összeg után, melyet 1661. augusztus 1-jéig előlegezni fogok.

2. Minekutána Ő Felsége szerződésének egész érvényét mindkét részről 1661. augusztus 1-jéig kell megtartania, Ő Felsége kötelezi magát, hogy az említett naptól kezdve egészen 1662. augusztus 1-jéig, tehát egy év lefolyása alatt nekem ki fog fizettetni és így folytatólag minden évben, míg ezen szerződés érvényben marad, 107,000 Rst. évenként, a mely összeg jelenleg Ő Felségének biztosított jövedelme. Ezen összeget Ő Felsége birtokainak főkormányzója által fogja kifizettetni, ki egyszermind kötelezi magát, hogy a fenn megnevezett összeget számomra vagy rendeletemre időről-időre kifizeti 1661. augusztus 1-jétől kezdve, még pedig oly módon, hogy a nevezett összeg az év lefolyása után teljesen birtokomban legyen.

3. A mivel szemben én Manoel Texeira a jelen okirat erejénél fogva a legjobb formában kötelezem magam, hogy Ő Felségének, vagy rendeletére, bármely helyen, a hol neki tetszik, minden hó első napján 8,000 Rst. fogok kifizetni és az említett fizetést 1661. augusztus 1-jén kezdem meg; tekintet nélkül a svéd váltók elkésésére. Minek hitelül jelen iratot saját kezem aláírásával hitelesíttem és reá nyomtam pecsétemet. Hamburg 1661. július 8-án. L. S. Manoel Texeira.«

A szerződés pontjait nem teljesítette mindkét fél híven. Texeira pontosan szolgáltatatta a havi összeget királynőjének, de főkormányzója szemében nem volt szent a szerződés, mert megszegte a reá vonatkozó passust, a Svédországból jövő pénzt hasztalan várta Texeira. Midőn a királynőnél a jószágkormányzó hűtlen eljárása miatt panaszt emelt a residens, Krisztina szigorúan meghagyta Sevedt Baat főkormányzójának, hogy a Texeirának járó összeget a kiszabott időben mindenkor haladéktalanul küldje meg. »Texeira a szerződés pontjainak teljesítésében a legna-

gyobb pontossággal jár el. Megkövetelem tehát, hogy vele szemben ugyanazon módszert alkalmazzák. Beláthatja, hogy az ön által követett mód legkevésbé sem alkalmas arra, hogy helyzetemen javítva legyen, azért megparancsolom, hogy kormányzóim pontosabban járjanak el megbízatásaikban.«

A zsidók iránt szükkeblüséget és barátságtalan magatartást tanúsító hamburgi senatus megütközött azon, hogy Krisztina residense zsidó s ha méltóságától nem foszthatá meg, hivatalával járó tisztelet és kitüntetést megtagadta tőle. Midőn Krisztinának tudomására jutott a senatus eljárása, erélyes közbenjárásával ezen állapotnak véget vetett. 1663-ban a királyhoz fordul főkormányzója útján: »Mondjátok meg a királynak, írja Krisztina, hogy Texeira oly ember, ki megérdemli a kitüntetést, nemcsak azért, mivel az én szolgálatomban áll, hanem azért is, mert pénzével a koronának fontos szolgálatokat tehet, én pedig melegen érdeklődöm iránta.«¹⁾ Ezen levél eredménye felilmulta a hozzá fűzött reményeket. A hamburgi magistratus mindazon kitüntetések és előjogok élvezetében részesítette Texeirát, melyeket a többi residens kapott. Manoel hatalmának tetőpontján állott, dicsősége fénypontját érte el.

Hallgassuk meg, mint ecseteli egy szemtanu Texeira tiszteletét és fejedelmi fellépését.²⁾ »Csodálkozhatunk a fölött, mily kitünően ment dolguk a portugall zsidóknak Hamburgban. Manoel Texeira, a gazdag zsidó, ki az én időmben élt s Krisztina Svédország királynőjének volt residense, drága és fényes fogatot használt, melyen elől és hátul szolgálk állottak, kik között keresztények is voltak s a kiszállás vagy felszállás alkalmával a legalázatosabban segédkeztek. Ha a tágas Uj Vásár felé hajtott, az egész díszörség fegyverben állott tiszteletére. Fejedelmi palotában lakott, a legelőkelőbbek tették nála látogatásukat s játszottak is vele.« S csodálhatjuk-e, ha a sokat szenvedett zsidók büszkén tekintettek azon magaslatra, melyet hitrokonuknak rövid idő alatt elérni sikerült? Nemcsak Texeirát érte a megtiszteltetés, valamennyi portugall zsidó gyönyörködött a kitüntetésben és személyét a »tisztelet s nagyra becsülés legnagyobb jeleivel környezték a gazdag s tudós zsidók.«

¹⁾ Arckenholtz II. p. 86.

²⁾ Arckenholtz II. p. 230.

Öt évet töltött Krisztina Rómában, a midőn újra fölébredt benne a vágy, hogy hazáját láthassa. Néhány nappal elutazása előtt 1666. május 1-én sajátkezű levélben kérte föl hű residenst, hogy Nürnbergben találkozzék vele, mert fontos ügyeket akart vele személyesen elintézni. Svédországban nem volt sokáig maradása Krisztinának. Azt kívánta a protestáns lakosság tőle, hogy katolikus szolgákból álló kíséretét, melyhez katolikus papok is csatlakoztak, küldje el. A királynő nem határozhatta magát el ezen lépésre, inkább távozott Hamburgba. A magistratus által följánlott lakásnál többre becsülte Teixeira vendégszerető házát. Atok és szitokkal illette a protestáns papság Krisztina ezen eljárását. Huzamosabb időn át tartózkodott residensénél, kinek házában fényes ünnepélyt rendezett az ujonnan választott pápa tiszteletére. »Krisztina királynő 1668. július 15-én IX. Clemens tiszteletére Teixeira gazdag zsidó házában fényes ünnepélyt rendezett. Az azon czélra épült szökőkútból fehér és vörös bor folyt. Este a kút csúcsán »Sokáig éljen Clement pápa« felirat tündökölt számtalan lámpa fénye által megvilágítva. A részeg csöcselék felháborodva ezen szokatlan dolog láttán, szitkokat szórt a pápára; megdobálta a feliratot s az őrséget a házba kergette. A házba üzött őrség egy matrózt magával vitt. A csöcselék ki akarta őt szabadítani az őrség kezéből, megdobálták tehát az őrséget. Krisztina szolgálói közül egyik a ház ablakából a csöcselék közé lőtt s egyiket közülök lelőtte. Ezért a csöcselék még inkább felbőszült s a házat valószínű ostrom alá vette. Csak nagy megerőltetéssel menekülhetett el a királynő azon keskeny kapun át, melyet mai napig Krisztina-kapunak neveznek, esőkönyben, Möller residens házába. A zavargásnak erős katonai segély szakíthatott csak véget.«¹⁾

Hamburgból Krisztina Rómába tért vissza. Hogy mily nagyra becsülte Teixeira tanácsát, megvilágítja azon levél, melyet svéd residensének, Rosembachnak írt: »Beszélje meg ügyét Texeirával és kövesse tanácsát, azok bölcsék és okosak, én minden tekintetben helyeslem azokat.«²⁾

Két szerző fejezte ki tiszteletét Texeirával szemben azzal,

¹⁾ Versuch einer zuverlässigen Nachricht der Stadt Hamburg. p. 936. Ugyanezen tényt említi Fr. Klement »Hamburgische Chronik.« p. 40.

²⁾ Arckenholtz III. p. 399.

hogy munkájukat neki dedikálták, egy zsidó s egy keresztény író. Jakob Júda Leon a zsolttárok könyvének spanyol fordítója művét, mely 1670-ben Amsterdamban jelent meg, Texeirának, Krisztina királynő residensének ajánlotta.¹⁾

Andreas Kemper szabadelvű orvos »Izrael örvendetes üzenetje, a jámbor zsidók és vallásos keresztények megvigasztalására« című művét »Az előkelő gazdag zsidónak Hamburgban, Manoel Teixeira, Krisztina svéd királynő residensének« ajánlotta, mint jámbor és vallásos lelkületűnek.²⁾

Az 1670-ik év nagy szerencsétlenséget hozott Bécs zsidóságára. Margit császárné a jezsuiták, különösen gyóntatója, Kolonic által felizgatva, Loyola tanainak követői által nevelt férjét, I. Lipót császárt azon szigorú rendelet kiadására bírta, hogy a zsidók február 14-től számított 3 hónap lefolyása alatt hagyják el Bécs városát. A jezsuiták hatalomra vergődését másutt is megsínylették a zsidók. Csak az imént kergette ki Mária Anna, Spanyolország özvegy királynője, gyóntatója, Neidhard jezsuita tanácsát követve, a zsidókat Oránból s Afrika észak-nyugati szögletének más városaiból. Az anya eljárását követte leánya is. Hasztalan fáradozott a bécsi zsidóság a szigorú rendelet visszavonása körül. Ajándékaikat elfogadták, de a rendelet érvényben maradt. Hiába utaltak azon nagy szolgálatokra, melyeket az uralkodóháznak tettek.

A szerencsétlen zsidók végső eszközhöz nyultak. A leggazdagabb s legtekintélyesebb zsidóhoz fordultak tehát, ki fejedelmekkel barátságos és jó viszonyban állott; a hamburgi Manoel Texeirához. 5436. niszán hó 2-dik napján (1670.) levelet intézett a község előkelősége Manoel Texeirához, melyben előadják kérelmüket, hogy nagy tekintélyével hasson oda, hogy a fölötte káros rendelet ne hajtassék végre. Altonai hitrokonoktól értesültek, hogy mennyire fáj neki kiüzetésük hire, ezért esdekelnek előtte, írjon a szász herczegnek s a spanyol gyóntatónak, hogy tekintélyüket vessék latba a bécsi udvarnál a rendelet megszüntetésére. A kérésvélelben Gerson Askenázi rabbi nevén kívül 7 tekintélyes férfiú aláírása olvasható, u. m. Júda Löb orvos,

¹⁾ Arckenholtz II. p. 86.

²⁾ Schudt V. p. 536.

Mardochai Marzilius, Júda Simon fia, Jechiel Kohén, József Jakob fia, Naftali Herz Lévi, Chanoch Halévi Prágából.)

Texeira felelete érdekes világot vet azon viszonyra, mely közötté s előkelő személyiségek közt fennállott. Azon eszközt tartja mindenekelőtt Texeira tanácsosnak, melylyel ősei éltek, valahányszor szorultságban voltak. Bójt napot rendelt el, melyen az egék urához fohászodjanak, hogy háriítsa el a fenyegető nagy veszélyt a bécsi hitrokonok fejről. Az altonai község tagjaival megbeszélte azon módozatokat, melyeket követni fog. »Irtam, — így szól a levél — Spanyolország nagyjainak, kiknek egy része biztosított arról, hogy egy, a császárnő gyóntatója előtt nagy tiszteletben álló főur közbenjárásával sikerülni fog a Bécsben való tartózkodásra szóló engedélyt meghosszabbítani. Isten talán éreztetni fogja velük kegyét; ha keveset ragadtál is meg, megkaptál valamit. Irtam azonfelül a nagy vezérnek, gróf Montecuculinak, kinek hatalma s hire van az udvar körében, hogy tekintélyét használja fel a zsidó ellenes háramlat lecsillapítására s azon esetben, ha ezen levélét siker koronázná, tudósítsatok, hogy alkalmam legyen köszönetemet kifejezni a generálisnak, sikeres baráti eljárásáért. Irtam még Azolini bibornoknak Rómába és könyörögtem közbenjárásáért, a mennyire csak terjedhet; hanem a pápaválasztás miatt nem igen hajolhatnak Rómában kéresemre, noha az általam megbízott küldött biztosított, hogy a bibornoknak, ki most többi bibornok társaival nem távozhatik a palotából, a legelső kinálkozó alkalommal előterjeszti kérelmemet. Azonfelül irtam a svéd királynőnek, ki Rómában tartózkodik és e héten kaptam levelet titkárától, melyben a legjobb eredményt és legüdvösebb kimenetelt helyezte kilátásba, mert a királynő érdekemben irni fog a másodpápának, az apostoli nuntiusnak, ki Rómában van, azonfelül a császárnénak és felséges anyjának (spanyol) császárnőnek és bizton remélli, hogy közbenjárása sikeres lesz Isten segítségével. A titkár megígérte,

¹⁾ Jakob Sasportas „אהרל יעקב“ című responsumainak 77-ik számában van a bécsi községnek Texeirához intézett levele, a 78-ik pedig Texeira válaszáat tartotta fenn számunkra. A »Ben Chananja« VIII. évf. 103. l. Wiener az elősorolt neveket következésképp magyarázza: מרגולית = מרגולית s azonos az előkelő Mardochaj Schlesingerrel, ki Margolit Jáfe nevet is viselte. Júdát, Simon fiát azonosítja Júda Pollak gazdag zsidó biróval, Jechiel Kohent Michel Gerstel zsidó biróval, Naftáli Hercz Lévi dajján volt.

hogy ezen leveleket az első futárral fogja elküldeni, lehet tehát, hogy már Bécsben vannak. Ezen ügyet megbeszélte a titkár Salamonnal, a római község előljárójával, hogy ez tudósítsa a bécsi hitközséget.

Ma irtam feleletet a titkárnak, melyben újból előadtam ügyemet s azon ajándékon kívül, melyet a bécsi községtől fog jutalmul kapni, részemről is igen tekintélyes jutalmat helyeztem kilátásba, és ha e leveleknek sikerük lesz, királynőjével, kinek szemében a pénznek nincs értéke, valamint a többi kiváló személyiségekkel szemben más módon fogok hálásnak mutatkozni. Irtam még a fejedelemlőnek, a szász választófejedelem feleségének, kivel ismeretségben állok, ki vendégem is volt házamban és felkértem, támogassa ügyemet fejedelmi férjénél, hogy támogatson bennünket; mivel az altonai község tagjai azt vélték, hogy e levél eredménytelen lesz, mert nem kerül a választó fejedelem elé, visszatartottam, kész vagyok azonban a bécsi község kívánatára azt is rendeltetése helyére juttatni.

Hamburg ijjar hó 12-én 5430-ik évben, Kadosim szakasz hetében: Jiczchak Senior Tegeira. ¹⁾

Később újra kapott Texeira levelet a királynő titkárától, azon levelek másolatával, melyeket Krisztina residense kérelmére irt. Texeira bécsi hitrokonait azonnal értesítette a levelek tartalmáról. A jezsuiták befolyása sokkal hatalmasabb volt, sem hogy az általok szított ellenséges áramlatnak gátat emelhetek volna Krisztina ajánló levelei. Növelte a bajt, hogy épen azon időben a pápaválasztás folyt Rómában s így a pápai széket nem lehetett rávenni arra, hogy döntő szavát használja fel a rendelet megszüntetésére. A jezsuiták örömrivalgása kísérte a királyi ház körül érdemeket szerzett szerencsétlen zsidókat, midőn Bécs kapuinak búcsut mondtak. Személyes támadás és zaklatás ellen megóvta őket a császár rendelete.

Minél tovább állott összeköttetésben Texeira a királynővel, annál jobban tisztelte és becsülte Krisztina residense személyét. Wassenau grófhhoz, Ulászló lengyel király törvénytelen fiához, intézett levelében ékes szavakkal magasztalja Texeira fenkölt szellemét. »Texeira oly okos és bölcs levelet irt önnek, hogy Salamonn sem irhatott volna jobbat. Semmi hozzáfűzni valóm nincs,

¹⁾ A Texeira névnek héber átírata טייירה.

ha csak nem az, hogy ön mindazt hajtsa végre, a mit Texeira ön elé szab, és hogy ne tegyen semmit, ha vele előbb meg nem beszélte azt. Ha Texeira meg lesz elégedve, én is. Hajtsa végre Texeira rendeleteit, mint az enyéimet; mert hosszú tapasztalatom folytán tehetsége, buzgósága és irántam való hűsége felől teljes bizalommal viseltetem irányában, vigyázzon csak, hogy ne tegyen semmit az ő helyeslése nélkül.«¹⁾ Valószínű, hogy ezen levelet Kázmér lengyel király birtokai ügyében írta. Krisztina ugyanis, mint az elhalt lengyel király rokona, igényt tartott annak birtokaira. Hat évig fáradozott annak megszerzése körül, de eredmény nélkül, meghatalmazásával Texeirát bízta meg, hogy Danzigba menjen, ott közeli rokona Kázmér lengyel király birtokait foglalja le, különösen értékes szőnyegeit tétesse zár alá.²⁾ De nemcsak érdekei fűzték a királynőt Texeirához, a bizalmas őszinte barát hangján szól hozzá diplomaciai levelezéseiben is, midőn a politikai világban lezajlott valamely nevezetesebb esemény fölött véleményét mondja el residensének. Minden alkalommal tudósítja őt, ha valami nevezetesebb esemény adja elő magát magánéletében: »Pótolhatatlan veszteségem van, elvesztettem egyik hű szolgámat, ön pedig derék barátját, de Monte marquis meghalt.« Nem csoda, hogy a királynő által ennyire tisztelt residenset becsülték a főurak is. Krisztina svéd residense, Rozembach több ízben kereste fel Texeirát magánleveleivel: »Uram, önnek legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója B. de Rosembach — így zárja be sorait.«³⁾

Olivenkrans, Kristina újonnan kinevezett főkörmányzója, a birtokok kikötött jövedelmét nem juttatta Texeira kezeihez: panaszt emelt tehát a residens a királynő előtt, hogy kormányzója a legkíméletlenebb és leghanyagabb eljárást követi, a mi által ő érzékeny kárt szenved.

»Csodálattal veszem észre, kezdi Krisztina szavait, hogy önnel mit sem lehet végezni. Ha Texeirának a neki járó fizetést nem teljesíti pontosan, akkor nem az én ügyemet szolgálja, hanem káromat óhajta.«⁴⁾

¹⁾ Arckenholtz III. k. 476. p.

²⁾ Arckenholtz III. p. 455. j. Arnold »Kirchen und Ketzler Historie«.
p. 917.

³⁾ Arckenholtz III. 428.

⁴⁾ Arckenholtz IV. 139.

Olivenkrans, ki a királynőnek Texeirával kötött szerződését felbontani törekedett, a fizetés teljesítése körül tovább sem követett lelkiismeretes eljárást. A királynő ismételten kifejezést adott megbotránkozásának: »Nem találhatok elég erős kifejezéseket, hogy visszatetszésemet önnel tudassam. Változtassa meg magatartását, mert egy idő óta nem elégíti ki eljárásával, melyet Texeirával szemben követ. Jól látom, hogy meg akarja semmisíteni a vele kötött szerződésemet, de határozottan kijelentem, hogy az nem fog önnek sikerülhetni, mert óhajtom, hogy az minden záradékaival fennálljon.«¹⁾

Krisztina egészsége hanyatlani kezdett, az óvatos királynő tehát vagyona rendezését akarta keresztül vinni. Szándéka volt házat, melyet Texeira lakott, eladni. Texeira, Olivenkrans főkörmányzó eljárását követve, egy általános nyugta kiállítását kérte Krisztinától, mely sok évi hű szolgálatáról lenne hivatva tanúságot tenni. 1687. végén a következő okiratot állította ki:

»Az utolsó nyugtán kívül, a mit residensünk Don Manoel Texeira számára kiállítottunk, 1687. ápril 19-iki kelettel, jelen okirat által kijelentjük, hogy azon tekintélyes érték daczára, a mit a fenn említett nyugtatványban kitett évek sora alatt szerezhetett, lelkiismeretünk megnyugtatóására, és szerzett érdemeire való tekintettel, jelen okirat erejénél fogva a legjobb és legszébb formában megajándékozuk őt azon összeggel, a mit tőlünk nyerhetett. Azért kívánjuk és parancsoljuk, hogy az említett Don Manoel Texeira, utódjai és örökösei soha ne legyenek zaklatva számlánk miatt.«²⁾

A királyné és Texeira között továbbra is barátságos viszony állott fenn. Krisztina személyesen tudósítja Texeirát egészségi állapotáról. Néhány héttel halála előtt közli residensével azon örvendetes hírt, hogy »Veszélyes állapotomból Isten irgalmával föllábadtam. Jelenleg nem kényszerülök már ágyamat őrizni, gyógyulásom folyamatban van, napról-napra visszanyerem veszített erőmet. Biztos vagyok benne, hogy halálom hire oly érzékenyen sujtaná önt, mint egész Rómát.«³⁾ A hír nem is késett sokáig. 1689. ápril 19-én hunyt el Krisztina, siratva hű residense által is.

¹⁾ Arckenholtz IV. 140. és 141.

²⁾ Arckenholtz IV. 160.

³⁾ Arckenholtz IV. 166. p.

A XVII. század alkonya végzetessé vált Hamburg virágzó kereskedelmére, Hollandia hatalmába kerítette a kiterjedt tengeri kereskedelmet. A kereskedelem pangása által kereset nélküli lakosság 1693-ban lázadást támasztott a senatus ellen s ki is vívta a győzelmet. A viszonyok ily kedvezőtlen alakulását első sorban a zsidók érezték. 1697. január 21-én ¹⁾ tartott gyűlésen a polgárság elhatározta: hogy valamint a portugall, úgy a német zsidóknak meg lesz tiltva ezentul iskolát tartani s péntek este gyertyát gyujtani, azonfelül a portugall zsidók 20,000 márkának $\frac{1}{4}\%$ -át, az utóbbiak pedig 30,000 márkának $\frac{1}{4}\%$ -át tartoznak fizetni. Egy főnemes meleg pártfogásába vette a zsidók ügyét, s ecsetelte azon nagy kárt, mely ezen törvények életbe léptével a városra s egyes polgárokra hárulnak. Mindkét nemzetiségű zsidók által szerkesztett kérés levelet nyújtott át, s egy küldöttség kiküldését kérte, mely a portugall zsidókkal tanácskozásokat lenne hivatva folytatni. A polgárság azonban makacsul ragaszkodott határozatához. A márczius 18-iki gyűlés azzal szigorította meg az előző törvényeket, hogy a zsidóktól a keresetény szolgálk tartása is megvonatott. Mindezen törvények csak akkor lépnek életbe, ha a zsidók szerződése lejár, azon ideig hatályon kívül marad. A zsidók védője a főnemesen kívül a kereskedelmi kamara volt, ez érezte a zsidók jogait annyira megcsorbító intézkedések nagy horderejét, mely túlszigoru törvények a városnak már hanyatlásnak indult kereskedelmét fenyegetik pusztulással. Az 1698. január 13-án tartott gyűlésen a zsidók ügyének lelkes szószólója, a főnemes, tudatta a polgársággal, hogy a portugall zsidók legnagyobb része pénzét a kereskedelmi forgalomból kivette, házaikat eladta s minden előkészület megtett az esetleges elköltözésre. Azért kívánatosnak találná a főnemes, hogy egyezményre lépjenek velük s törüljék a rájuk nézve sérelmes pontokat, úgy elérhetnék azt, hogy Texeira (a ki maga sok tonna arany birtokosa) s a többiek a városban maradnak. A polgárság a határozatot hozatalát a jövő gyűlésre halasztotta. Márczius 31-én fájdalommal tudatja a főnemes a polgárokkal, hogy a portugall zsidók egy része már elhagyta a várost, ennek következtében sok

¹⁾ Versuch einer zuverlässigen Nachricht von dem kirchlichen und politische Zustände der Stadt Hamburg in den neuen Zeiten, nehmlich von Kasper Leopoldt des I. bis auf die zweiten Kaiser Josephs des I. Vierter Theil. Anno 1736.

ház üresen áll. A polgárság mindennek daczára nem módosította a szigorú intézkedéseket, sőt erélyesen követelte az $\frac{1}{4}\%$ behajtását. Ezért következett be szükségképpen — mondja a város történetirője — hogy Texeira s a vagyonos portugall zsidók odahagyták Hamburgot s csak a szegényebb rész maradt továbbra is a város lakója. Intéző szelleme ezen a zsidók ellen irányuló mozgalomnak Mäyers volt, ki a zsidókat támadó heves kifakadásokkal telt szónoklataival fellázította a polgárságot.

Manuel Texeira hű szolgálata más uralkodó kitüntetését is eredményezte. V. Keresztély, Dánia királya, 1698. január első napjaiban azzal róttá le háláját Texeira működése iránt, hogy a residensi méltósággal tüntette ki. Azon zsidóellenes áramlatnál fogva, mely a hamburgi lakosságot azon időben magával ragadta, a hamburgi senatus nem volt hajlandó kinevezését elismerni. 1698. január 13-án tartott gyűlésen a zsidók pártfogója, a főnemes tudatta a polgársággal, hogy Ő Felsége Dánia és Norvégia uralkodója, Emanuel Texeirát a vestfáli tartományban residenének nevezte ki. A polgárság, tekintettel arra, hogy Dániát már képviseli egy residens, megbizta a főnemest, járjon közbe Ő Felségénél, hogy ezen kinevezést vonja vissza. A főnemes megjegyzté erre, hogy már fordult e kérelemmel a királyhoz, de eredménytelenül. A királyi kinevezés el nem ismerése rossz következményt vonhat maga után. A polgárság ezen fenyegető nyilatkozat daczára megmaradt határozatánál. ¹⁾

A hamburgi polgárságnak ellenséges magatartása a zsidókkal szemben azon szándékot érlelte meg a mindenha nagy tisztelettel környezett Manoel Texeirában, hogy a várost odahagyja. Már 1698. márczius 2-áról Hamburgban kelt portugall nyelven írott végrendeletében többek között kijelenti: »Azon esetben azonban, ha, a mitől tartanunk kell, a város részéről nemzetünkkel szemben támasztott nehézségek azon elhatározásra kényszerítenének, hogy ezen országot elhagyjam és családom jóléte érdekében Amsterdamba költözködjem, a mint ez szándékomban van: kívánom stb. . . .« Manoel authentikus aláírását Johann Ludolf Linnerking közjegyző következő szavakkal erősíti meg: »A nemes és előkelő Izsac Cenneor Texeira, Ő Felsége

¹⁾ Texeirának dán residenssé való kineveztetését említi Schudt is »Jüdische Merkwürdigkeiten«. IV. k. 58. l.

Dánia királyának tanácsosa és residense a Westphali tartományban sajátkezüleg írta alá a végrendeletet.«

Még ez év folyamán valósította meg szándékát s Amsterdamba költözött, 1699-ben e virágzó község előljárója (Parnasz).¹⁾

Manoel Teixeira három ízben nősült, első neje Rachel Rebekka Ceneor de Mattos volt. Ezen házasságból született fia a nagyatyja nevét vette föl, Abraham Senior Teixeira de Mattos, alias Diego Teixeira de Mattost Krisztina (Gentilhombre) nemesének nevezte ki.²⁾ Ezen idő óta viseli a Teixeira család Manoel első nejétől származott ága a »de Mattos« nemesi praedicatumot. Manoel második neje Rachel Ceneor Henriquez volt, ennek halála után Ester Ceneor de Amesquitát vette nőül. Ezen házasságból 3 fiú és egy leány származott. Sámuel Amsterdamban élt, atyja bankházát még jobban felvirágoztatva,³⁾ Dávid és Benjamin Hollandiába költöztek, Haagában éltek, a hol nagy vagyonuk s nemes tulajdonaiknál fogva az első rangú személyiségek által igen tisztelve voltak.⁴⁾ Manoel egyetlen leánya Sára a többszörös milliós Isaac Suassohoz ment nőül, kit II. Károly Spanyolország királya báró Avernes de Gras czimmal tüntetett ki.⁵⁾

1705. június 15-én zárta le örök időkre szemeit a hitrokoniért nemesen érző agg Manoel Teixeira Amsterdamban. A majdnem két évszázados remek alkotású sirköve nem esett a pusztulás hatalmába, könyörületesen mutatkozott iránta az idő.⁶⁾ A sirkő felső részén egy négy mezőre osztott czimerpajzs van, első s negyedik mezőben egy-egy oroszán, a második és harmadikban sűrű lombozatu fa. A pajzs hercegi sisakkal van fűdve, melyből egy oroszán magaslik ki jobbra fordított fejjel. A czimerpajzs és sisak lamberguinokkal van környezve. Ez alatt díszes foglalatban minden oldalról drapériával környezve következő portugall felirat olvasható:

¹⁾ Keur van Grafsteenen 106. p.

²⁾ Meghalt 5461. ijjar hó 23-án (1701. május 31.), mint az buderkerki portugall sirkertben feltalált sírfelirata mutatja. Keur van Graf. 1082.

³⁾ Elhunyt 5477. ijjar 23. (1717. május 4.) Keur van Grafsteenen 109. l.

⁴⁾ Arekenholtz II. k. 230 l.

⁵⁾ Keur von Grafst. 106 l. s Graetz X. k. 328. l.

⁶⁾ Keur van Grafsteenen Nr 19.

Sepultura de Ishack Haim Cenor

Teixeira ¹⁾ Que foy recolhido Desta

para melhor vida cur 13 de Sivan

Do Anno 5465 ה'תצ"ה

Fordítása :

Izsák Cháim Teixeira sirja, ki ezen

életből egy jobba elköltözött 5465.

szivan hó 13-án (1705. júni 15.).

A felirat alatt egy oltár födele látható, melyen egy koponya van, két keresztbe fektetett csontvázal. A koponyán egy szárnyas homokóra és e mögött két sarló látszik.

Mi Manoel czimerében kifejezve látjuk tettekben gazdag életét, az oroszán ama hatalmat jelképezi, melylyel a XVII. században egy zsidó felruházva lehetett, a sűrű lombozatu fa a család azon hatalmas fejlődésére utal, melynek szilárd alapjait Manoel vetette meg.

¹⁾ A felhasznált kutatókban a család Teixeirának van nevezve, a sírfeliratok Teixeirának mondják, a család mai napság is Teixeirának nevezi magát.

Budapest.

DIAMANT GYULA.

A talmudi büntető jog egyik pontja.

Pótlék.

E folyóirat májusi számában megjelent cikkem egyik-másik pontjához legyen szabad a következőket pótlólag hozzácsatolni. A törvénykezés átszállását a rómaiakra (257 l. 1. jegyzet) bizonyítja még egy hely a Midras Haggádóiban (Ex. 22, 14. verséhez): *ישל* helyett mint a b. talmudban *בשל*; a mondat második fele, a megokolás, későbbi származású. V. ö. Nachmáni Numeri 35,29-hez, Jalkut I 787 a. (Szifré Zuttá), Abóda Zára 8 b. Lewy, Ein Wort über die »Mechilta des R. Simon« 7. l. Ezen egyenes adatokon kívül még más körülményből is lehet következtetni, hogy a büntető törvénykezést a rómaiak gyakorolták. A talmud a kivégzés négy nemét ismeri, de ezek között nincs a keresztrefeszítés; feltűnő tehát, hogy a tannaitikus irodalomban, ha nem az általános »kivégzés« szó van használva, igen gyakran, főképen az életből vett példákban (*משל* *משל*) a »keresztrefeszítés« használatik a kivégzés megjelölésére (l. Szifré II 308 f. 133 b, 9. sor és 323 f. 138 b, 16. sor ed. Friedmann). E feltűnő tényt megértjük, ha tudjuk, hogy a keresztrefeszítést, a legmegalázóbb halálbüntetést, a rómaiak honosították meg a provinciákban. A Szifré utóbbi helyén egyébiránt a római törvénykezés kegyetlen-ségéről is van szó és egyenesen ki van mondva »te pedig (Isten) ellenségeket helyeztél fölnék tanúknak és bírónak«. Hogy e hely a rómaiakra vonatkozik, nem szenvedhet kétséget, mert világosan mondja a Szifré (II 333 fej. végén) hogy Mózes éneke (Dent. 32. fej.) czélzásokat tartalmaz a *jelenre*, a múltira, a jövőre és a tulvilágra.«

Épily indirekt módon nyilatkozik a tannák felfogása a népek istenfélői és jámborairól, a melyről (264. l. 1. jegyzet) szólottam, a Szifré (II. 311. végén) egyik helyén, a hol az állítatik, hogy az Isten a népek jámborainak Izráel számához képest kétszeres birtokrészt juttatott. (Eliezer b. Jósze Haggelili magyarázata kettészakítja a vers magyarázatát, közbe van csúsztatva.)

A 258. lap 4 sorához még hozzáteendő Tószefta Abóda Zára VIII, 5.; a 261 l. 3 jegyzetéhez Szifré II 329 f. vége.

Végre megragadom az alkalmat hogy hagyomány tanulá-sára nézve (l. e folyóirat 1889. évf. 201 l.) a következő helyet idézzem: *כך היו מפתים בדברי תורה וישנה ומשלש ומרבע* (Szifré II. 306; 131 b. 18. sor alólól.)

Budapest.

BLAU LAJOS.

Simon b. Jochai azon mondatában, melyet dr. Blau ur érdekes tanulmányában megvilágított (l. fennt, 262 s. köv. ll.), az általa is idézett egyik forrásban (Szófrim XV. 10., ezen toldalékot találjuk: *בשעת מלחמה* (a háboru idejében). A Tószafóth szerint (Abóda zára 26 b. s. v. *ולא מורידין*) a jeruzsálemi talmudban is ilyen megtoldott alakban találatott a mondat. Nem lehetséges-e, hogy eredetileg meg volt a két szó Simon b. Jochai mondatában és akkor könnyebben értenők, mint a hadriánusi háboru egyik részének kifakadását ezen háborunak római részről elkövetett kegyetlenkedései ellen? ¹⁾

Siklós.

ROTH ÁRON.

Tráni József.

A »Magyar-Zsidó Szemle« februári füzetében, l. fennt 83. l., *Nádai Gyula* ur azt állítja, hogy Tráni József responsumai előbb Velenczében 1645-ben, másodizben Fürthben jelentek meg 1768-ban. De a velencei kiadást megelőzte a konstantinápolyi 1641-ben. ²⁾

Szeghalom.

LANDESBERG LIPÓT.

¹⁾ Kétséget nem szenved, hogy a két szó későbbi toldalék, melylyel az eredeti mondatnak keménységét enyhíteni kívánták. (Szerk.)

²⁾ Konstantinápolyban megjelent 1641-ben a responsumok I-ső része, Velenczében 1645-ben a II. és III. rész, mind a három rész együtt Fürthben 1768-ban. I. Benjacob Ozar-Haseparim, 558. l. (Szerk.)

Zipser M. nézete בן פדריא névről.

Engedje meg, tek. Szerk. úr, hogy dr. Perls kecskeméti tudós főrabbi úrnak e folyóirat 4-ik számában »Jézus nevei a talmudban« czim alatt közlött tudományos értekezéséhez, illetőleg a בן פדריא név etimologiai értékének értelmezéséhez hozzájárulhatok. Dr. Zipser M. néhai székesfehérvári és rohonci nagytudományu főrabbi Bar-Panderát nem tartotta gúnynévnek, mit az 1851. évben egy angol folyóiratban írt munkájában: »The Talmud and the Gospels«, világosan kifejt. Ezen munkájában Maté ev. V., VI. és VII. fejezetein versenként áthaladva, Jézus mondásaihoz a talmud és midrás idevágó párhuzamos helyeit idézte. A londoni izr. község által e munka külön lenyomatban »The sermon. of the mount. Reprinted from the London »Jewish Chronicle« 1852.« czim alatt mint brochure is lett kiadva és a parlamenti tagok közt szétesztva, mi nagyban hozzá járult, hogy angol hitfeleink száz éves megaláztatása véget érjen. A megdicsőült főrabbi ezen munkája felől így vélekedik: »Tagadhatatlan, hogy brochuram elterjedése sokat használt angol hitfeleimnek; mert a parlament kapui megnyitáltak előttük. יש קנה עולם בשעה אחת, bölcseink ezen szavai szerint ezen értekezésem megjelenését életfeladatam megoldásául tekinthetem.« — Zipser nézetét Ben Pandra elnevezésről a következőkben hadd foglaljam itt össze. Hogy ezen elnevezés alatt a kereszténység alapítója ellen tiszteletlenséget vagy sértő gúnyt tartalmaz, azt csakugyan hitték a középkorban. Ez legjobban abból tűnik ki, hogy a pápai censorok ezen nevet minden zsidó munkából töröltették, és egyetlenegy példányban — kivéve a jeruzs. talmudot (Sabbat XIV. Aboda z. II.), mint melyhez a censura nem nyúlt — sem található többé.

Tényleg azonban a בן פדריא nem egyéb, mint Jézus polgári mesterségének a megjelölése.

Köztudomásu, hogy számos keresztény theologus megegyezik abban, hogy Jézus mesterségre nézve ács, kerékgyártó volt. Fentti elnevezés eredetileg így hangzott בן פדריא azaz *carpentarius* kerékgyártó. Egy ügyetlen másoló az első betűt felcserélte és így lett belőle בן פדריא (בן) Ezen elnevezésben tehát sértőt vagy lealázót látni nem lehet.

Battonya.

SPITZER IGNÁCZ.

IRODALOM.

ZSIDÓ EGYHÁZI ÉNEKEK.

Kiss József: Ünnepnepok, zenésítette Major J. Gyula. 1. füzet. Budapest, 1889.

Midőn Kiss J. Ünnepnepok czimü verskötete megjelent, a meglegedés és öröm érzete futotta át az egész magyarságot, azok kivételével, kiknek egyáltalán nem tud kedvében járni a zsidó akkor sem, ha magyar, akkor sem, ha német; akkor se, ha színházba jár, akkor se, ha nem jár; egyszóval soha.

Hogy mivel érdemelte ki ezt a mű, azt bőven elmondták már hivatottak és nem hivatottak, én csupán egy új, egy legujabb érdemét akarom constatálni, azt t. i., hogy megzenésítésre ösztökölték Major urat, létet adva így a legszebb és leghatalmasabb 12 vallásos éneknek, melyekkel a magyar zsidó egyház valaha rendelkezett.

Ezen zenei műfajt eddigelé nálunk csupán kántorok művelték teljes szabadsággal, sok jó akarattal, több vagy kevesebb tehetséggel, de általában csekély zenei készülséggel; és előreláthatólag ezeken is fog mulni jórészt, ha ez örökbecsü dallamok nem fognak a magyar zsidó egyház közkincsévé válni, mert az a szerény kántor még nem született, ki a maga compositiójánál jobbat ismerne.

Az eddig megjelent 2 dal közül az »A te szátraid« czimü az első.

Ha a zenész szemével vizsgáljuk ez éneket, meg fog bennünket lepni a szigorúan *négyszólamu tétel*, mely a legérdekesebb modulációk mellett is folyton könnyed és hibátlan; *a dallam*, mely naiv érzelméből erőltetés nélkül fokozatosan hatalmasává válik; az egyes szólamoknak fesztelen dallamos *vezetése*, mi egyfelől a betanulást könnyíti, másfelől a betanultat egykönnyen feledni nem engedi. Végre pedig a szövegnek annyira korrekt

feldolgozása, hogy mellette az éneket oly tisztán lehet megérteni, akár csak egy értelmes szavalatot.

A mi a hallgatóra való befolyást illeti, minden a zene iránt csak némileg is fogékony emberben áhitatszerű hangulatot fognak kelteni e bensőségteljes, derült és mégis hatalmas hangok.

A szépben és kellemesben igazolja magát csak igazán a »varietas delectat« mondása. E varietast az első karral szemben megadja a 2-ik »esküvői kar« című ének. Élénk, vidám női dal nyitja meg e bájos számot; majd a férfikar ajkaira kerül a kedves dallam, melyet ekkor a sopranok lendületes arpeggiói játszadoznak körül, mint a szellő a rózsabokrot.

A zenészt e szám emlékeztetni fogja a halhatatlan Mozart irányára. Az ő isteni adománya volt a könnyed, majdnem pajzán dallamot a mesteri kidolgozással úgy egyesíteni, hogy csupán avatott fül képes kivenni a remek, művészi munkát. Az e 2 számot követendő többi 10 egyenként ugyanazon magasztos felfogás, ugyanazon művészi érettségre vall; együttvéve pedig oly hatalmas munkát képeznek, melynek a magyar zsidó egyházi zene terén versenytársa eddigelé nincsen.

Budapest.

HEGYI BÉLA.

JEREMIÁS SIRALMAI.

III. FEJEZET.

1. Én férfi láttam csak nyomort:
Boszúdíuhe veszőjivel
2. Vezérelt engem és terelt
Világtalan sötét felé,
3. Csak ellenem fordúlt keze,
Mindüntalan csak ellenem.
4. Letépte bőröm, húsomat
És összetörte csontjaim.
5. Falat rakott fölém, körém,
— Ah méreg és nyomoruság! —
6. Sötétséges sötétbe zárt
Örökre múmia gyanánt,
7. Eltömlöcözött, nem léphetek,
Sulyosbítá bilincseim.
8. Ha esdek is, rimáncodom,
Nem jut hozzája fel imám.

9. Kövekkel zárta el utam,
Felforgatá ösvényimet,
10. Leselkedett mint medve rám,
Oroszlánként a sűrűben,
11. Elvágta útam, szétzilált,
És szörnynyé lón, mely kelt iszonyt.
12. Felajzta kezívét, nyila
Czéljául engem állata,
13. S veséimbe bocsájtgatá
Puzdrája gyilkos fajzatit.
14. Egész népem rajtam mulat,
Rólam szól mindég gunydala.
15. Keservet adott étkemül,
Ürömmel oltá szonyamat,
16. Kővön ropogtatá fogam,
S hamúban hentergettetett.
17. Lelkem kétségbe sülyedett,
Békéről üdvről letevék,
18. S mondám is: »Elveszett jövőm,
Reményeim az Úrban él.«
19. Inségem és kínomra csak
Gondolni is: üröm, epe;
20. S gondol lelke, gondol reá
Azért is olyan csüggedett.
21. Viszont szívem ha nyugtatom:
— S akkorban még remélhetek —
22. »Az Úr irgalma végtelen,
Kegye sohult ki nem merül,
23. Söt reggenként ujonta kél,
Legyen bizalmad hát szilárd!«
24. S lelke felett: Tulajdonom
Az Úr, azért remélem őt. —
25. Kegyes az Úr az őt hívó,
Hozzá esdő kedély iránt.
26. Kegyes csak várja vesztegen
A míg az Úr segélye jön.
27. Jól jár a férfi, ha korán
Szoká meg igát hordani,
28. Magányba ülni szótlanul,
S nagyon ha súlyosult reá
29. Porig szájával hajlani,
— Mert hátha mégis van remény —
30. Vetőnek arcot nyujtani,
Gyalázattal borulni el,
31. Mert tudja, hogy örökre nem
Taszít magától el az Úr.

32. Ha sujtott, is kegyelmet oszt,
Irgalma nagy volta szerént.
33. Nem önönkényén gyötri ő,
Kínozza az ember fiát,
34. Lehúzza lábai alá
Az ország minden foglyait,
35. Ferdíti férfiú jogát
A fentvaló színe előtt,
36. Tipor embert pörében el,
Miként ha nem látná az Úr. —
37. Ki szólott meg és teljesült
Hogyha az Úr nem rendelé?
38. Nem-é a fentvaló szava
Teremt gonoszt jót egyaránt?
39. Az ember mit zajong tehát,
A férfi mit, ha bűne van?
40. Figyeljük meg, kutassuk át
Utunk, s térjünk az Úrhoz meg!
41. Emeljük fel szívünk, kezünk
A menybeli Isten felé!
42. Miénk a bűn, a pártütés
S te nem adál bocsánatot.
43. Haragra gyúlva rejtezel
— Ültél öltél könyörtelen. —
44. Elrejtezel felhő mögé
Hogy át ne törjön rajt' inánk.
45. Ah szennyül iszonyul tevé
Bennünket a népem között.
46. Elszörnyedés és törvetés
Jutott nekünk, senyv — s szenvedés.
47. Vigyorgtak szájjal reánk
Minden mi ellenségeink. —
48. Tenger könnyít fakaszt szemem
Népem leánya veszteért,
49. Áraszt szemem szünetlenül,
S meg nem pihen, nem csillapul,
50. Míg égből nem tekint le ránk
Nem lát az Örökkévaló.
51. De értem jobban fáj szemem,
Mint városom minden lányiért.
52. Vadásztak rám miként madár
Után ok nélkül ellenim.
53. Gödörbe zárták éltemet,
Köveket sujtottak reám,
54. Vízár borult fejem fölé,
Már gondolám: oda vagyok.

55. De nevedet hívám Uram,
Gödöröm legalsóbb mélyiből,
56. S te meghallád hívó szavam.
Óh most se fordítsd el füled
Sóhajom óhajom elől!
57. Hajdan a mint szólítottalak,
Közel jövel, mondád: Ne félj!
58. Pörölted lelkennek pörét.
Mégváltád éltemet Uram,
59. Láttál uram törvénszegést
Láss törvényt most a megszegőn!
60. Hisz láttad bosszuvágyukat,
Minden szándékukat velem.
61. Hallád becsmérteni Uram
Szándékukat mind ellenem,
62. A támadók beszédeit
S törekvésit minden napon.
63. Ülésöket kelésöket
Nézd, én vagyok csak gúnydaluk,
64. Fizess nekik Uram s kezdők
Művéhez mérd a büntetést.
65. Adj bánatos észorjítót
E szörnyű átkodat nekik.
66. Harag hevedben tűzve üzd
Spusztítsd őket eged alól
Végkép el Örökkévaló!

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

A zsidó istenitiszteletről.

Válaszul főt. dr. Rosenberg Sándor észrevételeire.

Midőn e soroknak írója mult századbeli írók némely nézeteinek tulhaladott voltára czélt, nem jutott eszébe azok nagyságát kétségbevonni. De ha valaki az ő nagyságukra utal, ezzel még nem igazolta a jelenben kimondott nézetét, valamint nem diszkreditálhat egy más, amazokéval ellenkező jelenkori nézetet.

A mi a Maimuni nézetét illeti, a melyet az imákban használható attributumokra nézve vallott, ez bölcsészeti munkájának általam idézett szavaiból (M.-Zs. Sz. VI, 232. l.) világos. Az aradi főrabbi ur szavaiból úgy látszik, mintha Maimuni az imát illetőleg a Kant nézetét vallotta s az imát csak a tömegre nézve tartotta volna szükségesnek. Valósággal Maimuni a főrabbi úr által idézett helyen az Isten megismerhetetlenségéről szól — a főrabbi úr zárjelben azt mondja: »az Isten imáadását illetőleg« — nézetéből csak az következik, hogy imáinkban kerülnünk kell a lényegbeli attributumokat, de nem az, hogy az ima egészen fölösleges. A mely imákat pedig a »nagy gyülekezet emberei« behoztak, azok használatára, épúgy mint az egész vallásos életre nézve, Maimuni nem tesz különbséget a »műveltek« és a »tömeg« között.

Azt mondja a főrabbi úr, hogy ő sem mondott egyebet, mint Maimuni, »csak hogy hozzátette, hogy az »Ünnepnapok« képletes szövegei épúgy megfelelnek a zsidó liturgiának, mint amara- és prófétaí könyvekből kivont anthropomorfizmusok.« De hiszen épen az ellen kel ki oly hevesen Maimuni, hogy a már megállapított, sok százados használat által szentesített szövegeken kívül olyan attributumok, a miket még magyarázni kellene, használtassanak.

A főrabbi úr az általam kifogásolt helyek egy részét magyarázza s elmondja nekünk, hogy mit nem értett a költő az illető szavak alatt. »Ó, mindenható szeretet«, ez nem azonosítása az Istennek a szeretet megnyilatkozásaival, úgy mondja a főrabbi úr. Jól van, elhiszszük. Akkor meg a *kifejezés* új-testamentomi.

A mit pedig a főrabbi úr oly nagy hévvel bizonyítgat, hogy t. i. a jóakarát eszméje a zsidóságban eredeti, azt e sorok írója sohasem vonta kétségbe. A főrabbi úr szerint az ilyen kifejezések: »Te vagy az igazság, a törvény, az ítélet« helyesek, mert nemcsak »esetlegesen« tulajdonítjuk amaz erényeket az Istennek, hanem »a főnevü magasztalás által: Isten az igazság stb., ezen erényeket mintegy egybeforrasztjuk az Isten lényegével.« A »főnevü magasztalással« főrabbi úr visszamegy a Maimuni előtti időbe, mert ez már megmutatta a lényegbeli attributumoknak jogosulatlanságát. Az ilyen kifejezéseket pedig: »egybeforrasztjuk az Isten lényegével« épenséggel nem tartjuk megengedhetőnek. Ugyan könnyen hívő emberek lehetnek, a kikben a főrabbi úr az ilyen ismeretani és vallásos tekintetben jogosulatlan kifejezésekkel megerősített az Isten objektív realitásában való hitet.

Ha zsinagógái költeményben a »hozsanna« szó dicsőítő értelemben használtatik, úgy az feltűnően keresztyén befolyásra mutat s kiküszöbölendő a szerző héber tudományára való tekintet nélkül. Nem a költő héber ismereteiről szólottunk, hanem a vers zsidó voltáról.

E kifejezést: »Ki negyedizig torolsz vétket« azért nem szabad jelenkori imában használni, mert ez is azon dolgok közé tartozik, a mikről Maimuni azt mondja: »Hát még ha egy próféta szövegében ilyen dolgot találnak, akkor megengedettnek tartják, hogy idézzenek helyeket, a miket még okvetetlenül magyarázni kellene, ők pedig szószerint idézik azokat, stb.« Mert hát már a mi elődeink sem hitték azt, hogy az Isten még azon utódokon is, a kik teljesen ártatlanok, a kik nem örökölték az ősök hibáit »negyedizig torol vétket.« A kifejezést nem szabad szószerint venni, ebben a felfogásában nem »erélyes prófétaí szellemet«, hanem a vallás gondolkodás hátramaradását látjuk. Ebben nem határoz az sem, hogy ama szavak a dekalogusban állanak, melyet eredetileg épúgy szoktak naponként elmondani, mint a *semát* (l. Berákhóth 11 b. 12 a.)

A mit a főrabbi úr ezután czáfolgat, azt nem mondtam, tehát nem szükséges védekezni. Csak azt akarom megjegyezni, hogy nem e sorok írója az, a ki a vallásos életben keresztyén részről jövő ellenvetésekre tekintettel szokott lenni, hanem azok, a kik a »Kol nidrét« tudatlan és gonosz lelkiületű emberek vádjaira való tekintettel eltörölték. Pedig a »Kol nidrét« nem minden

vallásos jelentőség nélkül való. A zsidó ember az engesztelés napját azzal kezdi, hogy fogadalmi és esküi, esetleg az erkölcsök személyes eszméje ellen elkövetett vétségei alól, — a mennyiben azokat nem a jogi életben követte el, — fölöldozást keres.

Igen feltűnő volt előttem, hogy a főrabbi úr a következő verseket is védi:

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból:

Téged, Uram! javaink legjavát!

E szavakat vagy a régi pogány nemzeti vallások értelmében magyarázzuk, a melyek szerint egy család, város vagy nép megmenthette a maga számára az ő isteneit, a mely fölfogást azonban nem tulajdoníthatjuk a költőnek, vagy pedig úgy, hogy a költő e szavakkal jelenkori íróknál elég gyakran fölmerülő gondolatot fejez ki, a melynek azonban a zsinagógában jogosultsága nincsen. E gondolat szerint az Isten eszméje csak az emberi szellemben létezik, ott épen olyan értékkel bír s épen olyan hatalmat fejt ki, mint az esztétikai felfogások, tehát ott fenntartható s megmenthető, de kívül nincsen objektív létező, a mely amaz eszmének megfelelné. Csak ilyen értelemben mondhatja a költő, azonosítva az Isten eszméjét az Istennel:

Egyet menténk meg a nagy pusztulásból:

Téged, Uram! javaink legjavát!

Már pedig ez az azonosítás helytelen, a mi apáink megmentették az Istenben való hitünket, a róla való felfogásunkat, az ő eszméjét, de nem őt, a ki magasan áll minden teremtett dolog fölött. »Hisz a költő nem azt állítja, ugymond a főrabbi úr, hogy Isten mentésünkre szorult, hanem hogy mi képesek voltunk őt, azaz a tiszta isteneszmét magunknak megmenteni.« Nem csodálkozunk már a költő szavain, ha a főrabbi úr is azt mondja, »hogy mi képesek voltunk őt, azaz a tiszta isteneszmét magunknak megmenteni.«

»Nincs költői lendületem,« úgy szól a főrabbi úr vádja. Ám legyen. »Nincs vallásos kedélyességem.« Nem halandók dolga ezt megítélni. »Szórszálhasogatásom dermesztő fagyként előli a vallásos költészet legszebb virágait is.« Hadd fagyjanak meg, ha nem az igazság földjén termettek. A mi vallásunk nem poézis, nem illúzió, a mi tanaink s törvényeink nem adattak, hogy esztétikai szükségleteket elégítsenek ki, hogy gyönyörködtesse nek egy nemzedéket, a melynek hitét a szkepszis szűkített össze-

rágta, a melynek szíve fenekén még a vallásos fölemelkedés pillanatában is ott ólálkodik a hitetlenség, a mi vallásunk igazság, komoly, néha rideg igazság, de a melyben életben halálban bízni lehet. A mi zsinagógánk fala kopár, csak egy szimbolikus tárgy van benne, a tóra, ez a vén könyv az ő tüzes betűivel. S ez a zsinagóga a legfejletlenebb szellemű hívőtől is azt a tanúságtételt követeli, hogy fönn a csillagokon, a világokon túl, a hová a csillagász számításai már nem érnek, északnak, keletnek, délnek s nyugotnak nincsen hatalmas csak egyetlenegy, a kinek léte biztosabb minden bizonyosnál, a kiben hinnie kell az embernek csak azért, hogy higgyen, a kit szeretnie s szolgálnia nem jutalomért, a ki kárpótlás minden félreismerésért s szenvedésért. A mi vallásunknak nincsen más költészetre szüksége, mint a mi az igazságban relik, azon igazságaiban, a mikkel meg kell ráznia még a mi korunk gyermekeinek blazirt lelkét is.

Az aradi főrabbi úr lehetetlennek mondja az anthropomorfizmusok kerülésére vonatkozó követeléseink megvalósítását. Nem látjuk be, hogy a Kiss költeményei nem lehettek volna épen olyan szépek, ha az általunk kifogásolt s még némely más dolgok nem foglaltattak volna bennük. Azt pedig, hogy jeles költő legyen, még műbírálotól sem lehet kívánni, még kevésbbé tehát egyszerű theologustól, a ki vallásos nézeteinek szempontjából egy-egy kérdéshez hozzászól.

Igen figyelemreméltók az aradi főrabbi úr nézetei a Mózes prófétaágáról s a hagyományról. Én azt hittem, hogy, mint a bibliai tudományban jelenleg szokás, a főrabbi úr sem tesz különbséget a Mózes énekei s a biblia egyéb részei között. Ha tehát az anthropomorfizmusok dolgában a Mózes énekeire hivatkozik, úgy hittem, bátran utalhatok a Maimuni által föllállított szabályra, hogy anthropomorfizmust, azért mert a tórában, vagy a prófétákban előfordul, még nem szabad használni. De a főrabbi úr a Mózes énekeire hivatkozik, mondván, hogy a mire Mózes nem volt képes, arra újabb költő még kevésbbé lehet képes. De hát milyen alapon tesz különbséget a Mózes énekei és a tóra egyéb részei között? Nem mondja-e Maimuni, hogy a Deut. 10, 17 v. előforduló attributumokat nem lenne szabad használni, ha a »nagy gyülekezet emberei« a tefillába föl nem vették volna? Ha tehát nem jogosít fel attributumok újabb vallásos költeményben való használatára, hogy a tórában előfordulnak, úgy amaz

énekek anthropomorfizmusait sem szabad még azért használni, mert ott állanak.

A főrabbi úr csodálkozik azon, hogy ama kifejezéseket a vallásos fejlődés egy régibb stádiuma jeleinek tekintem, a mikén a zsidóság felülemelkedett s mint igaz hitű ember, a hagyományos álláspontra helyezkedve, gunyos megjegyzéseket tesz. E sorok írója még jobban csodálkozik, hogy a főrabbi úr, a ki »egy kis bátorsággal is bir belső meggyőződésének nyíltan kifejezést is adni«, alapvető tudományos nézetekkel, különösen pedig a bibliai tudomány tényeivel homlokegyenest ellenkező állításokat kockáztat. Mert hát alapvető tudományos nézet, hogy az emberi szellemnek semmiféle nagy jelensége, legyen az a vallásos, erkölcsi vagy politikai jelensége, készen nem esik az ember ölébe, vallások, társadalmak s államok az ő intézményeikkel nem esnek le készen az égből, mindezek sok százados fejlődésnek az eredményei s ezentul is fejlődniök kell, ha csak fenn akarnak maradni. Az is alapvető tudományos nézet, hogy valamint e földön az ember nem előzte meg a protozoákat, a gőzgép nem az őskori ember köeszközeit, az exact tudomány a mythoszt, a jogállam a patriarchális kormányzatot, ugy nem állhatnak a vallásos fejlődés kezdetén sem annak legtökéletesebb jelenségei. Ámbár tehát szentírásunk vallásos gondolkodásunknak fundamentoma és életünknek szabályozója, számos dologban mégis a vallásos fejlődés egy régibb stádiumának jeleit látjuk. A Mózes prófétasága pedig azért bir vallásunkban oly nagy jelentőséggel, mert egész vallásos fejlődésünk kezdetén áll, mert erre »reányomta az ő szellemének bélyegét« s végül, mert a tóra az ő neve alatt való legtökéletesebb összefoglalása mindannak, a mit a zsidóság a bibliai korszakban vallásos és erkölcsi eszmékben meg intézményekben megteremtett. Amaz énekeket különben a bibliai tudomány nem is tekinti a Mózesének.

Nem kívánhatja senkisé isem tőlünk, hogy egy aprólékos kérdés alkalmából a bibliai tudomány *tényeit*, kapcsolatban a kinyilatkoztatás jelenkori felfogásával, tárgyaljuk. Szakemberek tudják, hogy mit kell tartaniok a főrabbi úr gunyos megjegyzései felől. A miket tehát mondtam, komolyan a bibliai tudomány alapján állva mondtam.

A »conservatív« jelzőre korántsem tartok igényt, a mint hogy nem is vagyok az. Tanainkhoz azért kell ragaszkodnunk,

mert igazak, törvényeinkhez, mert bölcssek, semmihez sem egyszerűen azért, mert megvannak, a konzervativizmust átengedem azoknak, a kiknek a zsidóság a faji vagy valami másféle politika kérdése, vallásos eszméinkhez és életünkhöz pedig annyi közük van, akár az eszkimóknak.

A jogi fejlődésről vett hasonlatomat is komolyan vettem. A jogi élet jelenségei épen olyan nyilatkozásai az emberi szellemnek, mint a vallásos életéi. Épen ezért sok az analogia fejlődésükben. Ime, egy-két példa: Az érvényben levő jog a »kényszerítő szabályoknak rendszere, a mely a társadalmi ezélok biztosítására szolgál.« Ezek a rendszabályok nagy mértékben függenek az illető társadalomban élő jogi fogalmaktól. Egy jeles bölcsész szerint a jogi eszmék a folyamat, a jogi intézmények pedig annak medrét képezik. A folyam ősidőkben megásta magának a medret, a melyben azután mozogni kénytelen, de azért néha még új utakat is keres magának, vagy ha vize megsokasodik, tul is csap medrén. A jogi eszmék megteremtői az intézményeknek, ezeken belül kell ezentul működniök, ezek korlátozzák is néha az eszmék haladását, de ha erejük megnő, szíjelrobbanthatják az akadályul szolgáló intézményeket. Épen így van ez a vallásos eszméknél is, melyek a vallásos élet formáiban, az intézményekben nyilvánulnak.

A jogi eszme nem él intézmények nélkül. Mit ér az egyenlőség eszméje, a hol a jobbágyság még fennáll? Mit ér a szabadság eszméje, a hol a szó meg van kötve, a hol az egyéniség érvényre nem juhat? Mit ér a vallásos eszme, a mely az isteni tiszteletben, az ünnepekben, az erkölcsös életben nem jut kifejezésre? — De hát mit is mondok? Ki mondotta, hogy csak eszmékben való hit is szükséges lenne a zsidóságban? Ezt csak az a balga idealizmus tanítja, a mely nem akarja belátni, hogy a zsidóság véletlenül megmaradt összessége az embereknek, a mely, minthogy megvan, valamiképp rendezendő, hogy ne szolgáljon külső erőlk játékául.

A jogi fejlődés első stádiuma a szent törvénykönyvek keletkezésének kora, a második fokon a továbbhaladó gondolkodás az eredetitől eltérő felfogást visz bele a szent könyvek szövegébe, de a régi törvény öntudatos változtatásától óvakodik, a harmadik korszak az öntudatos törvényhozás kora. — Ugyanaz a fejlődés menete a vallásban is. Itt a harmadik korszakhoz, vallásos

eszméink és intézményeink öntudatos méltánylásának korához, a mely az összehasonlító vallástudomány és vallásos dokumentumaink történelmi ismeretén alapszik, csak mostan közeledünk.

A főrabbi úr nagyon lekötelező ildomossággal fölteszi rólam, hogy van tudomásom arról, hogyan magyarázza a »szóbeli tanítás« a szentírás törvényét: »fogat fogért, szemet szemért.« A főrabbi úr azt is tudja, hogy e törvényt már Mózes idejében is úgy magyarázták, hogy a testi sértésnek megfelelő pénzbírság fizetendő. Ámde tudományos alapon álló írók kimutatják, hogy a törvényt eredetileg szószerint vették, a mit a szadduceusok is tettek és csak a vallásos haladásnak képviselői, a farizeusok s az ő irástudóik voltak szerzői azon magyarázatnak, melylyel a szóbeli tan irodalmában találkozunk, másképp magyarázták pedig ama törvényt azért, mert szószerinti értelme az ő jogi felfogásuknak már nem felelt meg. (L. Geiger: Die Urschrift und die Übersetzungen der Bibel, 148 l.)

Látnivaló, hogy hasonlatom a jogi fejlődésről nem is sántít olyan nagyon, mint azt a főrabbi úr gondolja s hogy volt okom rá komolyan venni azt. Mindemellett nem időztünk volna e tárgynál, ha a vallásos gondolkodásra oly nagy fontossággal nem bírna.

A mi pedig az imakönyvnek az áldozati kultuszra vonatkozó részeit illeti, úgy az aradi főrabbi úr első cikkében nemcsak ezekre gondolhatott, mert azt mondja: »Ámde oly kritika, mely a héber imakönyvet és a középkori Machzört« még mindig nyugodtan eltűri a »modern zsinagógában«, daczára annak, hogy azok a legszembeötlőbb, legmerészebb anthropomorfizmusokban bővelkednek...« Úgy hiszszük, hogy a főrabbi úr itt elég világosan pálczát tör az egész sziddúr és machzór fölé. Ha nem értette úgy, a mint mi értettük, készségesen tudomásul vesszük.

A főrabbi úr diadalmas kérdésére azt feleljük, hogy a zsidóságnak egy régi intézményét sem kellene ugyan szégyenlenünk »igazi kultüremberrel« szemben, mert hát vannak »igazi kultüremberek«, a kiknek tudománya nagy, a kik emberszeretetről, de még állatvédelemről is beszélnek, de a szívük fenekén emberek gyűlölete, zsidógyűlölet lakik, ha ők egy kicsinyes, vagy nem tetszetős szokásra mutatnának, én rámutatnék nagy, rothadó sebekre a társadalom erkölcsiségén, a miktől a zsidóságot a legújabb időkig az ő aprólékos törvényeinek fejeleme óvta

meg. »Kultüremberek« gyakorolnak valláskényszert gyermekeink fölött, a kik a szombatot megszentelteleníteni kötelesek, kultüremberek, a kik nagy racionalisták a mi vallásos szokásainkkal szemben, de csöppet sem azok, a mikor az ő dogmáikról s szentégeikről van szó, — előtűik tehát nem kellene szégyenleniünk magunkat, de azért nem habozunk kijelenteni, hogy apologiánk imakönyvünk e részeire nem terjedt ki.

Egy alkalommal már kifejezést adtunk annak, hogy azoknak törekvése, a kik a messiási eszme régibb felfogását visszatűkröztető helyeken változtattak, nem lett volna kárhóztatandó, ha a vallásos életre haszonnal járt volna. Azonban, mivel nem tartjuk helyesnek azoknak nézetét, a kik a zsidóságot csak vallásnak s nem egyszersmind népnek tekintik, mivel nem tartjuk abszolút igazságnak az ő felfogásukat a messiási eszméről, mivel továbbá azt tartjuk, hogy midőn vallásunk legfontosabb intézményei megsemmisülésnek vannak kitéve, fontosabb teendőink vannak az áldozati kultuszról szóló helyek ellen való agitálásnál, azért nem is kardoskodunk ama változtatások mellett. Avagy azt hiszi-e a főrabbi úr, hogy vallásos tanaink jelenkori felfogásának megteremtése és terjesztése, az isteni tisztelet fölélesztése, a szombat és az ünnepek szentségének s némely más intézményeknek helyreállítása nem fontosabb az áldozati kultuszt emlegető imák ellen való orációnál? — Egy csöppet sem bámulhatjuk azt a bátorságot, a mely egyes imák ellen való invektívákban mutatkozik. Ma nem égetnek el senkit vallásos nézeteiért, tehát nem szükséges oly nagy bátorság hozzá, hogy valaki nézetét kimondja. Még csak nem is vonhat nagyobb kellemetlenséget maga után, mert egyelőre még távol tartotta az Isten tőlünk azokat a rabláncokat, a mik az ugynevezett szervezettel együtt szottak járnai.

Máskülönben az a nézetünk, hogy a vallásos gondolkodás hordozóinak nem kell arra tekintettel lenniök, hogy konzervatívoknak vagy liberálisoknak, bátraknak vagy tartózkodóknak fogják-e mondani őket, hanem egyedül a tudományos igazságra.

Úgy hiszszük, hogy mindezekkel megmutattuk, hogy a Maimuni nézetei nem használhatók fel jelenkori költemények anthropomorfizmusainak igazolására, hogy az általunk kifogásolt dolgokra nem ok nélkül utaltunk, elejtett nyilatkozatainkat pedig eléggé igazoltuk.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Vallásos opportunizmus.

Az emberi eszmék fejlődése történetének egyik legérdekesebb és talán legfontosabb jelensége az, hogy eme fejlődés az emberi szellem által kultivált minden téren mindenkor azonos vagy legalább hasonló folyamatot vett. Érdekes és még fontosabb eme jelenség, mert világosan bizonyítja, hogy az ész működő ereje egymástól látszólag igen távol fekvő téreken is egy hatalmas tényező által tartatik egyensúlyban, mely megakadályozza, hogy gondolkodásunk ellentétessé s így zavarossá ne váljon, olyképp, hogy míg valamely eszme vagy az eszmék egész sorozata a szellemi munkásság egyik mezején tökéletesen kifejlődött, ugyanez a csoportja a gondolkodásunk által életbe hívott eszméknek minden más irányban is ne maradjon szerfölött fejletlen állapotban. Csak ilyen szempontból lehetett az emberiség kulturatörténetét is korszakokra osztani, a mennyiben t. i. a fejlődés tünetei a végtelen idők egyes szakáiban mindig és minden irányban azonos vagy legalább rokon természetűek valának. És ez nemcsak a haladó szellem jelenségeire illik; ugyanígy áll a dolog a kulturatörténetben többször ismétlődő, bár csak ideiglenes visszafejlődési processusokra nézve is. De a tudomány és művészet, a politikai és vallásos gondolkodás nemcsak egyidejűleg fejlődik és hanyatlik, hanem eme fejlődés és hanyatlás azonos irányokban is megy végbe. Ha mégis itt-ott különbségeket veszünk észre a gondolkodás irányainak menetében, úgy e különbségek nem nembeliek, csak fokozatbeliek. Az egyik irányban előbb érlelődik meg egy eszme vagy eszmecsoport, mint a másokban, a mi számtalan külső oknak lehet következménye; valójában azonban emitt is megvan már amaz eszme vagy ilyeneknek egy sorozata, csakhogy a fejlődésnek esetleg még első stádiumában, mintegy lappangva, mint a kötött meleg. Így történik aztán igen gyakran, hogy a szellemi munkásság valamely téren régiékből egészen új irányok születnek, észrevétlenül és csak akkor fedeztetve fel, midőn egy más téren s más név alatt történt szembetűnőbb fejlődésük által a kellő mértékben vonták magukra a figyelmet.

A mondottakat egy példán világosabban fogjuk megérteni. Ha a politikai eszmék fejlődését az utolsó században figyelem-

mél vizsgáljuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy régi nevek alatt egészen új irányok kerültek felszínre, irányok, melyek úgy viszonylanak előzőikhez, mint egy élőfa törzse annak gyökérendszeréhez. Egészen a legújabb időig a legkülönfélébb politikai irányokat általában a *liberalizmus* és *konzervativizmus* neve alatt szokták összefoglalni; de vajjon megfelelő elnevezések ezek még ma is? Nem. Avagy ugyanaz-e a mai angol liberalizmus és konzervativizmus, mint a mely a száz évvel ezelőtti volt? Vagy azonosak-e a mai angol és német konzervatívek alapelvei és törekvései? Nem hisszük, hogy valaki igenlőleg válaszolna e kérdésekre; sőt nem mondunk talán paradoxont, ha azt állítjuk, hogy az angolok konzervativizmusában több az igazán liberális elem, mint a németek szabadelvűségében. Itt tehát oly átalakulások történtek, melyeknek folytán régi rendszerek elemeiből s azoknak helyén egészen új irányok fejlődtek ki. A francziák voltak az elsők, kik emez új rendszereknek nevet adtak, a midőn az *opportunizmus* és *intranziyentizmus*, vagy ha tetszik, *radikalizmus* elnevezéseket hozták divatba. Valójában azonban mindeütt ez azon két főirány, melyben a szellemek manapság mozognak, daczára egyéb még létező politikai allurnek és külön-törekvésnek.

Ugyanígy áll a dolog a vallásos s nevezetesen a zsidó vallásos gondolkodásra nézve is. A vallásos gondolkodás is alá van vetve az észbeli erők működési törvényeinek, s azért nem csodálható, ha párhuzamosan fejlődött minden egyébe, tehát a politikai gondolkodással is. Meggyőződésünk szerint tehát az *orthodoxia* és *reform* jelszavak ma már túlélték magukat, mert nem fejezik ki azt, a mit jelenteni akarnak. Avagy azonos-e a mai magyar és német zsidók orthodoxizmusa és reformtörekvése? Kétségtelenül nem. Az e szavakkal jelzett mindkét iránynak mások ma a törekvései, mint a melyek ezelőtt csak fél századdal is voltak. Az előző korszak orthodoxiája és reformja szélső irányok voltak, minden érintkezési pont nélkül s oly távol esve egymástól, mint ég és föld. A mit ma e jelszavak alatt értünk, az sokkal inkább rokon két fogalom, semhogy számos érintkezési pontja ne volna, semhogy az ellentétek oly merevek lehetnének bennük, mint hajdan valának. *Tényleg e hajdani két szélsőség az arany középponton találkozott*, s a hol ez még nem történt meg, ott láthatólag közeledik egymáshoz. Ezzel azonban még nem mondtuk,

hogy a régi szélsőségek tökéletesen kihaltak; ezek képezik most, mint *vallásos intranzigentizmus*, egyesült erővel a *vallásos opportunistikusnak* oppozícióját. Ugyanazon tüneményt látjuk tehát a vallásos gondolkodásban, mint a politikaiban, hogy t. i. két régi irány elemeinek új vegyüléséből két teljesen új irány keletkezett.

Megsérteni vélnénk e lapok olvasó közönségét, ha az opportunistikus általános definícióját bővebben akarnánk itt elébe adni. Nem így azonban a vallásos opportunistikus fogalma, mely könnyen adhat félreértésre alkalmat. Miben áll tehát a zsidó vallásos opportunistikus lényege? Abban vajjon, hogy léha könnyelműséggel iparkodják a nehézségek elől kibújni, hogy a jellemesség és következetesség árán egyedül a kényelmet keresse? Mondanunk sem kell, hogy mindezeket a megjelölt s általunk egyedül helyesnek ítélt irány eleve kizárja. De azt nem tagadjuk, hogy — mire már neve is utal — az alkalmazkodási hajlam és képesség egyik főfeltételét kell hogy képezze a zsidó vallásos opportunistikusnak, az alkalmazkodás a tudomány vívmányaihoz s az élet követelményeihez, a melyekkel a vallásnak voltaképp soha sem volna szabad ellenkezésbe jutnia.

De hogy világosabban nyilatkozzunk, elmondjuk nézetünket a zsidó vallásos opportunistikus néhány szükséges irányáról elvéről. A mi legelőször a zsidóság összeségének képviselőtét kifelé illeti, magától értetik, hogy itt különböző törekvésekről a zsidóság különböző árnyalataiban szó sem lehet; az opportunistikus pedig kétségtelenül az utolsó lesz, mely ez irányban nehézségeket fog okozni. De sőt éppen az opportunistikus az, mely e tekintetben hivatva van a legnagyobb szabású konszolidáló tevékenység kifejtésére, mert viszonyaink éppen e téren a legszomorúbbak. Az alaptalan vádoknak ama hosszú sorában, melylyel ellenségeink a zsidóságot manapság illetik s a melyeknek nem egyikéről lehetne kivánnunk, vajha igaz volna, egyik legigaztalanabb éppen az, mely a zsidóknak a legmesszebbre menő szolidaritást veti szemére. E vád ép oly alaptalan, mint a hogy sajnos, hogy az. Fűt, fűt quondam haec virtus. Valamikor, a midőn még a közösség és összetartozás érzete erősen gyökerezett a zsidóság szívében, akkor a külön érdekek nem tartottak vissza senkit attól, hogy teljes szívvel-lélekkel ne csatlakozzék a zsidóságnak mint összeségnek szolgálatában állók seregéhez.

Napjainkban azonban a helyi és egyéni külön érdekek, valamint a nézetbeli eltérések oly veszedelmes akadályát képezik a közös szülő, a zsidóság életerős fejlődésének, melyet az útból elhárítani éppen az opportunistikusnak lesz feladata.

Ezzel e kérdésben lezárunk egyúttal az opportunistikus viszonyát a zsidóság kebelében fennálló minden egyéb irányhoz. Am létezik két sorozata a közösiügyeknek, melyeknek elintézésében az opportunistikusnak a maga pontosan kijelölt útján kell haladnia, szilárdan és tétovázás nélkül, nem törődve senkivel s semmivel. A közösiügyeknek e két sorozatát leghelyesebben a *kultusz* és *ritusz* neve alatt foglalhatjuk össze. A vallásos eszméknek külső kifejezése és intézményeink összesége az a góczpont, melyben a vallásos érzés és tudás éltető sugarai egyedül összpontosulhatnak s azért innen kell kiindulnia és ugyanígy visszatérnie minden, a zsidóság életerős fejlődésére irányzott komoly törekvésnek. E téren nem tehetünk koncessziót senkinek s semminek, nem köthetünk paktumot senkivel s semmivel. Minek is? Nem gondoskodott-e a zsidó tudomány már mai állásában is eléggé arról, hogy intézucióink felfogásában s vallásos érzésünk külső megnyilatkozásaiban a modern gondolkodás eredményeivel s a művelt ízlés követelményeivel ellenkezésbe ne jöjjünk? E téren tehát az opportunistikus ösvénye teljesen elválik a radikalizmus mindkét nemének útjától, melynek egyike, a maga korlátolt felfogásával, minden előre tett lépésben egy tátongó örvénybe való bukás veszedelmét látja, másika pedig — s ez nem kevésbé korlátolt felfogás — mint a majmolás mániájának rabja, jog és ok nélkül idegen elemeket szeretne becsempészni a kipróbált ősi intézmények és szokások helyébe. Mindkét felfogás pedig nem egyéb, mint intranzigentizmus. Ez az irány t. i. — a politikában csak úgy, mint a vallásban — olyan Janusfő-féle valami, melynek egyik arca jobbra, másika pedig balra néz s mégis mindkettő egyazon főhöz tartozik. Olyas valami ez, mint a pozitív és negatív elektromosság vagy delezesség, mely ellentétes természete daczára vonzódik egymáshoz, sőt a kellő közelségben egyesül egymással, hogy — rombolhasson. Ilyen ellentétes, de hatásukat tekintve rokon elemekből áll a vallásos intranzigentizmus is, melynek álláspontjain azonban az opportunistikus egyszerűen túlhelyezkedik, midőn a kultusz és ritusz eredeti tisztaságának megóvása mellett ragaszkodik ahhoz, hogy mind-

kettő — vallásos eszméink nyilatkozása módja csak úgy, mint intézményeink — a művelt izlés és modern gondolkodás magaslataról tekintve is megállja helyét. — Hogy konkrét eseten világítsuk meg a mondottakat, az istenitiszteletet illetőleg, mely vallásos gondolkodásunk és érzésünk egyik legfontosabb megtestesítője, az opportunizmus nem ellenzi a nemzeti nyelv használatát a hitszónoklatban, de kérlelhetetlenül megmarad a szent nyelvnek a voltaképi liturgiában való megtartása mellett. Az étkezési törvényt tekintve, mely ismét vallásos intézményeink között foglal el kiváló fontosságú helyet, az opportunizmus kárhozhatja azt a minden istenes tudásnak és történelmi tradíciónak fittyet hányó nyegleséget, melylyel azt az intranzigentizmus egyik szárnya az »elavult« ócskaságok lomtárába dobja; de viszont szilárdan ragaszkodik az emberi ész méltóságával járó azon jogához, melyet pedig az intranzigentizmus másik szárnya vitat el tőle, hogy annak okait az általános emberi tudás határain belül is fürkésző szemmel kutathassa.

Vázlatosan s csak néhány irányadó elvben rajzolhattuk az opportunizmusnak mondott vallásos irányt s viszonyát a zsidóság egyéb árnyalataihoz; pedig érdemes lett volna e kérdést sokkal mélyebbre ható vizsgálódás tárgyává tenni. De talán sikerült a dolgot annyira körvonaloznunk, hogy azt felfogva, lesznek egyesek, kik azt mondják: Ez a theória szép — theóriának; igen ám, de mutass nekünk egy zsidó közösséget, mely ezt a vallásos opportunizmust következetesen keresztül viszi. Nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy az opportunizmusnak ilyen eleven, teljesen kifejlődött példányával szolgálhatnánk; de létezik egy, mely a legjobb úton van, hogy azzá legyen. Megmondjuk-e, hogy ez nem a magyar, úgynevezett *neologizmus*? Ebben az irányban igen számos kedvező előfeltétele van meg az opportunizmusnak, de van benne egy jó adag intranzigentizmus is. Sokkal közelebb s egyáltalán legközelebb áll az opportunizmushoz a német *orthodoxia*, ennek is ugyan csak az egyik, de ma már irányadó része. Ne tessék megjedni, uraim, az *orthodoxia* szó nesztől; nem akarok én itt apologiát írni az orthodoxizmus érdekében, mely egyébként is reám utolsó sorban szorult, mint védőjére. Nem is említettem volna fel ez odíózus szót, ha nem függne szorosan össze egy ügygyel, melyben a magam bőrét vagyok kénytelen megvédeni bizonyos támadással szemben.

Schreiner Márton e lapok utolsó előtti számában közölt hosszasan, de azért nem kevésbé érdekes cikkének utolsó részében izzó parazsat szór a német orthodoxia árva fejére. Tüzes mennykövekként hullatja reá a legsúlyosabb, de — tegyük jó eleve hozzá — a legjogosulatlanabb vádakait. Miután pedig keserű kifakadásait, legalább közvetve, nyilván ugyancsak e Szemlében megjelent, Hirsch Sámson Ráfael emlékének s a berlini rabbiszeminárium tanárai méltatásának, tehát a német orthodoxia ügyének szánt cikkeim okozták, kötelességemnek látom, hogy az élembe dobott keztyűt felvéve, meggyőződésemért s azért, a mit mondtam, sikra szálljak, nehogy a csurgói rabbi hallgatósámat nézeteiben való megnyugvásomnak vélje.

Nézetünket az itt szóba jövő német orthodoxiáról, mely az úgy nevezhető vallásos opportunizmusához legközelebb áll, a föntebbiekben elmondván, egyedül a csurgói rabbinak amaz orthodoxia ellen felhozott konkrét vádjainak cáfolata lesz feladatunk. Ezzel kapcsolatban fogok megfelelni ama kifogásokért is, melyek az ügyben ellenem, mint a megjelölt cikkek írója ellen, felmerültek.

A tisztelendő úrnak első vádja — s megvalljuk, ezt veszszük legkomolyabban — abból áll, hogy nem az általam »dicsőített« (bocsánat, ezt nem tettem; én csak jellemeztem) német orthodoxok főemberei »teremtették meg s fejlesztették a zsidóság tudományát, sőt ellenkezőleg, a zsidóság tudományának legjobb munkásai az orthodoxok által perhorreskált »eretnekek« voltak.« Ezt az egész állítást, de a »perhorreszkáció« nélkül, feltétlenül elfogadjuk, de egyúttal kijelentjük, hogy a német orthodoxia ellen vádat kovácsolni abból nem lehet; sőt épen. Nézzük csak, miből áll a zsidóság tudománya s kik voltak azok a német orthodoxok által épen nem »perhorreskált« »eretnekek«? A zsidóság tudománya első sorban vallásos dokumentumaink, a biblia, talmud és midrás megismertetéséből, továbbá vallásos intézucióink felfoghatóvá tételéből s végül a történelmi jelenségek, személyek s eszmék megértetéséből áll. Kérdjük már most, kik voltak ama férfiak, kik vallásos irodalmunkkal hosszú századokon keresztül szüntelen foglalkoztak, számtalanszor kommentálva a könyvek könyvét, belemélyedve abba a végtelen tengerbe, melyet talmudnak neveznek, tanulmányozva s ápolva azt a gyönyörű virágos kertet, melynek midrás a neve, nem pihenve

sem éjjel, sem nappal, nem törődve étellel, halállal, nem hederítve senkire s semmire? A csurgói rabbi nemdenem az utolsó, kinek a férfiakat meg kellene nevezniük. Ám hová sorozná őket — modern szavakkal élve — az »orthodoxok« vagy a »reformerek« közé? E kérdésre bárki, úgy hisszük, csak egyetlen választ adhat. De nekünk nem czélunk a mi orthodoxainkat dicsőíteni, kiknek rég elmúlt idők és férfiak dicsőségében és sikereiben ép oly kevés a részök, mint a többieknek; bár tagadhatatlan, hogy még manapság is ama táborban vannak legtöbben, kik vallásos irodalmunkkal foglalkoznak, foglalkoznak pedig önzetlenül, egyedül a vallás s a tudás kedvéért s minden mellékcél nélkül. Azt azonban ismét bátran kérdezhetjük, miért engedték a »nem orthodox« zsidók egész irodalmunk gyöngye s ősforrása, a mi legsajátabb sajátunk, a szentírásnak tudományos művelését végképen a keresztényeknek át, holott nekik, mint, Schreiner szerint, a zsidó tudomány egyedüli munkásainak, kötelességük lett volna ennek a zsidóságra nézve valóban szegyenletes állapotnak elejét venni? — Tovább! Kik voltak amaz »eretnekek,« kik a zsidó tudomány egyéb részeit, tehát intézményeink s történelmünk jelenségeinek ismeretét századunk első felében megalapították s a kikre itt hivatkozás történt? Vajjon Luzzatto és Rappaport, Z. Frankel, Munk és M. Sachs — hogy Zunzról és Grätzről, s annál kevésbé Geigerről ne szóljunk — vajjon e férfiak a »reform« hívei voltak-e? Az újabb zsidó tudomány úttörői nem mondjuk, orthodoxok voltak, de az orthodoxiának, a mint azt ma a nyugati Európában s különösen Németországban opportunistussá kifejlődve látjuk, mindenesetre útját egyengették, csakhogy ez azóta az övékhez képest egységesebb szellemre tett szert. Áll tehát az, hogy a német orthodoxok (mai) főemberei nem alapították meg a zsidóság tudományát, a mit különben én sem nem állítottam, sem szavaimból következtetni azt nem lehetett; de a modern »reform« szószólói még kevésbé dicsekedhetnek ezzel.

Azonban ne gondoljuk, hogy a csurgói rabbi itt megállapodik; ő még sokkal tovább megy, sőt — egy meglepetést is tartogat számunkra. Ő ugyanis keleti Európának orthodoxizmusát magasztalja a nyugatiéval szemben; az előbbi szerinte »következetes, föltétlenül hódol a vallásos dokumentumok s írók auktoritásának« stb., az utóbbi »sánta, kancsal, következtelen« s Isten tudja mi még. A tisztelendő úr tehát a lizskai, duklai, botusáni

és kownói rabbi működését a zsidóság és annak tudománya érdekében többre becsüli Bernays, Hirsch S. R., Hildesheimer, Dünner, Berliner és Hoffmann munkálkodásánál? E konkluziótól, mely pedig az ő premissáiból önként folyik, aligha meg nem fog ijedni a csurgói rabbi; de még több is következék belőle. Ha a nevezett orthodox tudósok közül azok, kik még életben vannak, ezentúl következetes embereknek akarnak tekintetni, úgy haladéktalanul öltözködjének barettbe s sarkig érő tollas selyem köntösbe s beszéljenek a legkimondhatatlanabb jargonban, mert ép így cselekesznek a »következetes« keleti orthodoxok. Feltételezzük, hogy a csurgói rabbi nem akarta ezeket mondani; de ki más felelhet érte, mint ő, ha mégis mondta?

Sokkal komolyabb kérdés azonban, miként egyenlítheti ki a tiszt. úr azon szembeötlő ellenmondást saját szavai között, midőn egyrészt a nyugati orthodoxiát ismételve a következtelenség vádjával illeti, a mi, ha jól tudjuk, körülbelül egyértelmű a jellemtelenséggel, holott másrészt Hirsch Sámson Ráfaelnek, tehát a német orthodoxok egyik elismert vezérférfiának, érdemül tudja azt be, a mi »az őszinte orthodoxizmusnak egyáltalán érdeme,« hogy t. i. »a vallásos intézmények fontosságára utalt s hogy nem elégedett meg a theoretikus orthodoxizmussal, hanem az elmélet megvalósítását követelte.« Az tehát a következtelenség, ha elméletünk megvalósítását követeljük az életben is, s a jellemesség, ha a legpéldásabb teoriát találva fel, babérainkon megnyugszunk szépen s elméletünknek a praxisba való átültetését másokra bizzuk?! — De menjünk tovább. A midőn Schreiner elismeri, hogy »egyben volt és van igaza (az orthodoxiának), abban, hogy vallásos intézményeink elengedhetlenségére mutatott,« vádjainak egész kártyavárát önmaga dönti halomra. Ugyan mit tart a csurgói rabbi fontosabbnak a zsidóság jövőjére nézve: az intézmények magyarázatát avagy pedig azoknak épségben tartását? Hiszen jól ismerjük mindnyájan azt a röpkeszóvá lett kitételét a misnának: Nem a tan a földolog, hanem a cselekedet.

»..... de nem mutatta meg (az orthodoxia) tudományos alapon azoknak (az intézményeknek) szükségességét és fontosságát,« olvassuk tovább. Engedelmeivel, ezt határozottan tagadásba vesszük; századunkban a legnagyobb szabású rendszerek kísérlet e téren épen orthodox embertől, még pedig nem csekélyebbtől, mint Hirsch Sámson Ráfaeltől ered: a »Choreb.« Ez a

könyv, melylyel — a mint más helyütt kifejtettük — szerzője oly áldásos befolyást gyakorolt a századunkbeli zsidóság szellemére s melynek vallásos bensőség tekintetében párját nem ismerjük, voltaképp egy zsidó etika, csak hogy ennek határain még túl megy. Benne megtaláljuk összes vallásos intézményeinknek is filozófiai alapon, nem ritkán meglepően találó magyarázatát, bár — ezt meg kell vallanunk — a történelmi szempont gyakran figyelmen kívül hagyatik. Találomra emelünk ki egy példát. Az étkezési törvényt magyarázva, azt nem a testi betegség elhárítása céljából adottnak mondja — a mint azt előtte oly sokan tették — hanem ama törekvésre vezeti vissza, hogy általa a szellemi erők diadalra juttattassanak az emberben fészkelő állati ösztönökkel szemben. Ha ehhez még hozzá tesszük, hogy ez ugyan az egyes emberre nézve be nem bizonyítható, de igenis a Darwinból ismeretes phylogenetikus módon a zsidó fajra nézve, melynek a legtöbb népét felülmúló szellemi ereje s alkalmazkodó képessége — mint a test nyers erőinek az étkezési törvényvel járó leküzdésének kifolyása — általánosan el van ismervé, úgy ezen törvénynek talán egyedül helyes, de mindenesetre nagyfokú valószínűség látszatával bíró magyarázatát nyertük. S még egyet. Miért tagadja Hirsch mindjárt fejtegetéseinek legelején ama hagyományos magyarázatot, mely az étkezési törvényt egészségi szempontból indokolja s mely magyarázat nem kisebb *auktoritásra*, mint Maimunira megyen vissza? Ez tehát ama tekintély-imádás, melyet a csurgói rabbi a nyugati orthodoxiának ismételve szemére vet s melynek következményeképp a képmutatást állítja oda? Ez egy példából is látjuk már, hogy az ész parancsoló szava, mely a kérdéses törvény hagyományos magyarázatát elveti, Hirschnek is több, mint bármely auktoritás. Egyébiránt Hirsch működése e téren nagy fontossággal bír, sőt még ma is bír azzal, s bizony e mellett lehetett ő praktikus theologus is, a nélkül, hogy tudományos jelentőségén e tény által csorbát ejtett volna. Ellenben magunk emeltük ki, hogy a bibliamagyarázat terén kifejtett irodalmi működése nem áll a modern tudomány színvonalán, a mi ismét legfőlegb csak azt bizonyítja, hogy a leg-sokoldalúbb ember sem nyújthat kiválót mindig s mindenütt.

A csurgói rabbi a reakcióval is kapcsolatba hozza a német orthodoxiát, azt állítván, hogy annak újabb időbeli hódításait (ezt persze nem tagadhatja el) »egyrészt a vallásos gondolkodás

hiányának, másrészt pedig a minden téren mutatkozó reakciónak kell tulajdonítanunk.« Az elsőt illetőleg, megvalljuk, meglepőnek, hogy ne mondjuk, merésznek találtuk azt az állítást, miszerint éppen Németországban ne találánk gondolkodó zsidókat, amaz országban, melyből a zsidóság újabb tudománya kiindult, s mely, Franciaország mellett, még mindig melegágya ama tudománynak. A mi pedig a reakciót illeti, híresztelje el a csurgói rabbi azt az üdvös s örvendetes mozgalmat, mely a német zsidók között tényleg mindinkább hódít s mely oly sokakat térített már vissza az önkínzó szkepticizmus háborgó tengeréből az istenes gondolkodás biztos révébe, a reakció vagy akár egy vízi szörnyeteg szüleményének, mert az ügynek ezzel nem árt; habár tudhatná a tisztelendő úr, hogy a reakció gyakran mily üdvös valami. De azért idézett állítása még sem áll, mert ha csakugyan oly telve volna Németország levegője zsidó vallásos reakcióval, úgy a német zsidóknak a politikai reakcióval is együtt kellene haladniuk, mely pedig ott mostanában igazán diadalra kelt; pedig tudjuk, hogy nincs a Németországban divó reakciónak elszántabb ellensége, mint éppen az ottani zsidóság.

Ezek után fölösleges talán említenem, hogy Hirschről mondott ítéletemet, melyet jól megfontoltam s mely legbensőbb meggyőződéseim kifolyása, eleitől végig fentartom, daczára a csurgói rabbi ama gyöngéd figyelmisségének, melylyel az általam itt kifejtetteket »mesebeszédnek« meg »nem tudom én minék« nevezi. Sőt még azt is elnéztük volna — ha nem is fogtuk fel okát — a tisztelendő úrnak, hogy a Hirsch halavány homlokára fűzött babért letépni szükségesnek látta, ha ezt az eljárását legalább kellően megokolta volna. Ő ezt nem tette; ám feleljen érte lelkiismeretének.

A magunk részéről egyébiránt mi sem áll távolabb tőlünk, mint a Hirsch-féle irány vagy — mint már mondánk — az orthodoxizmus dicsőítése általában; az előbbiről különben is minden kétséget kizáró módon elmondtuk nézetünket annak helyén. Mi csupán az e sorok elején bővebben jellemzett vallásos irány mellett akartunk lándzsát törni, mint a mely kétségtelenül leghívebben és legtisztábban képviseli a valódi, eszményi zsidóságot s mely egyúttal — bátran mondhatjuk — a jövő zsidósága is.

Budapest.

A Zsidó Magyar Közművelődési Egyesület.

A Magyar-Zsidó Szemle tekintetes szerkesztőségének Budapestén.

Tehtetes Szerkesztőség!

A Zsidó Magyar Közművelődési Egyesület megalakítása céljából az 1887-ik év tavaszán létesített egyetemi ifjúsági előkészítő bizottság mult 1888. évi márczius havában működését egyelőre fölfüggesztette, mivel bevárni óhajtotta egy másik, a fővárosi zsidóság színe-javából alakult és az ifjúság részéről ezen ügy fölülbírálására fölkért bizottság véleményét az iránt, vajjon remélhető-e, hogy a magyar zsidóság szellemi és anyagi előkelősége a Zs.-M. K. E.-nek a 1/2. alatt idecsatolt »Emlékirat«-ban kifejtett tervezetét magáévá fogja tenni.

Ezen az ifjúság körén kívül állott bizottság — melynek tagjai: dr. Bánóczy József, dr. Goldziher Ignác, dr. Kármán Mór, dr. Kohn Sámuel, Mandel Pál, Mezei Ernő, Sternthal Adolf és dr. Ullmann Sándor urak, továbbá az ifjúság részéről: Berényi Sándor, Révész Dezső és Wirtschafter Mór voltak — véleményét és elhatározását f. 1889. évi május havában átiratilag, illetve 2. 1/2. alatt csatolt jegyzőkönyvi kivonatban tudatta a Zs.-M. K. E. előkészítő bizottságával, minek folytán az előkészítő bizottság folyó év és hó 18-án tartott záró ülésében kimondotta, hogy véglegesen feloszlik.

Midőn e körülményt b. lapja útján az érdeklődő közönség szíves tudomására hozzuk, egyuttal meleg köszönetet szavazunk a tek. szerkesztőségnek azon jóakaró támogatásért, melylyel az ifjúságnak ezen ügyben kifejtett buzgóságát mindenkor helyeselni és elismerni méltóztatott.

A tek. szerkesztőségnek tisztelő kész szolgálói

Budapestén, 1889. évi május hó 25-én.

RÉVÉSZ DEZSŐ
biz. jegyző.

BERÉNYI SÁNDOR
biz. h. elnök.

* * *

1. sz. melléklet: Emlékirat a Zsidó-M. K. E. tárgyában.

2. 1/2. melléklet.

Jegyzőkönyvi kivonat a Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület ügyében 1889. április 7-én a dohány-utcai templomépület gyűlés-termében megtartott értekezletről.

2. pont. Ez eszmecsere folyamánként egyhangulag elha-

tározatlik, hogy a bizottság egy Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület alakítását czélzó mozgalmat a tervezett magyarosító alapon nem vél pártolandónak. A magyar zsidóság egészében, történeti és kulturális körülmények hatása alatt, oly mértékben magyarosodott, mint az ország lakosságának egy része sem s magyarosodásának nincs szüksége semminemű agitációra; sőt mivel hogy a szándékosság e téren könnyen félreérthető, talán az agitálás ellenagitációt is szülhet s mindenféle balvéleményre vezethet. Magát a magyarosítást korántsem tartjuk ugyan a mi felekezetünk körében sem befejezettnek, de az óhajtott czélt inkább mozdítjuk elő, ha a zsidóság, a mint teszi is, a fönnálló és felekezeti jelleg nélküli hazai kulturegyetek munkájában vesz részt.

Tagadhatatlan ugyan, hogy vannak felekezetünk körében számos kulturális kérdések, melyek az országos szabad egyesületet kívánatosná tennék, de ezeket nem helyes úgy föltüntetni, mintha nem önmagukért, hanem csak mint a magyarosodás eszközei érdemelnének pártolást. Mert az magától érthető, hogy a haza földjén minden kulturális mozgalom nemzeti alapon kell hogy álljon s épen a zsidó felekezet e tekintetben soha másként nem is fogta föl művelődési földadatát.

De a tervezett egyesületnek más alapon való szervezését sem tartjuk a jelen viszonyok között ajánlhatónak. Az egyetemi ifjúság által annyira buzgósággal megindított mozgalom, az élénk terjesztett irományok tanúsága szerint, eredményeiben oly szűk-körű maradt, hogy komolyabb törekvéseket hozzá fűzve, kérdés, nem veszélyeztetjük-e ép ezeket?

Mindez okoknál fogva a bizottság azt határozta, hogy egy Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület alakítása tervét elejtendők véli, s az eléje terjesztett összes iratokat abbéli reményének kifejezésével szolgáltatja vissza az egyetemi ifjúságnak, hogy a zsidó felekezeti ügyek iránti meleg érdeklődését ezentul is meg fogja őrizni. Az ifjúság törekvését egy zsidó ügyet szolgáló egyesület alapítására a bizottság már magában is biztató és sokat ígérő ténynek tekinti a jövőre nézve.

K. m. f.

DR. KÁRMÁN MÓR s. k.
elnök.

DR. BÁNÓCZY JÓZSEF s. k.
jegyző.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Hitközségi költségvetések.

A *miskolczi* izr. anyahitközség ez évben először ad ki jelentést. Bárán nyilvánosság elé léphet. Mint a jelentésből kitűnik, a hitközség oly kezekre volt bízva, melyek azon magasztos célt tűzték ki, »hogy a hitközséget, annak minden intézményeivel, vallásunk dicsőségére, a haza javára békében és egyetértésben virágzókká tegyék.« Az előjáráság feloszlik kultusz-, pénzügyi-, gazdasági- és jótékonyági szakosztályra. Ez évben szüntették meg azt, hogy a tanító szedje be a tandíjakat, és külön beszedői állomást szerveztek. Így kellene ennek mindenütt lennie. Az adót s az adóhátralékot kéréshetetlenül szedték be, mi szintén csak helyeselhető, ha tekintetbe vesszük, hogy sokan csupán azért nem fizetnek, mert az olyan hiábavaló dologra, mint a hitközségre, áldozni nem akarnak. Egy esetben végrehajtási eljárás vált szükségessé. A község utolsó évi bevétele 38,910 frt 46¹/₂ kr volt. Kiadása: 37,276 frt 57 kr, tehát a pénztári maradvány 1633 frt 89¹/₂ kr.

A kiadások között megemlítjük az iskolai kiadást, mely 7892 frt 77 krt tesz ki. A község fenntart 4 osztályú leányiskolát és 4 osztályú fiúiskolát, melyhez párhuzamos osztályokat szerveztek. A nagy kiadás folytán a közgyűlés részéről a tanszemélyzetnek kilátásba helyezett fizetésemlése nem valósulhatott meg. A tanítónak tehát ígérnek, de az ígéretet beváltani nem szükséges. Azonban az elnök segít a bajon és a közel jövőben »más uton« fogja az illetőket kárpótolni. Hogyan? Azt talán a jövő jelentésből fogjuk megtudni. A szegény tanulókat a nőegylet látja el lábbelivel, ruhával és népkonyhájában étellel. Szívesen adózunk elismeréssel azért Grósz Józsefné nőegyleti elnöknének, bár örömeztőbb látnánk egy e czérra fennálló u. n. krajczár-egyletet.

A község gondoskodik, hogy ünnepek alkalmával segítse a szegényeket és a szegény árvák kibazsátása is gondja alá esik. A budapesti zsidó siket-némák intézete 100 frt évi segélyben részesül, ugyszintén tagja a község az EMKE-nek, szegény tanulókat tandíj alul fel vannak mentve s tankönyvekkel ellátatnak. Az »Alliance Israélite Universelle« 64 tagot számlál Miskolczban. Látjuk tehát, hogy a jótékonyág oltárára meghozzák a kellő áldozatot és a zsidó jószív nem tagadja el magát.

Szép ígéretet is tesz a jelentés, melyet bátran elengedtünk volna: »Hitközségünk igazgatása ezentúl is a hittörvények korlátain belül és a türelmesség szellemében fog mozogni.« Igen köszönjük, hogy a *hitközség* nem mozog a *hittörvények* korlátain kívül. Nem is értenénk e mondatot, ha nem látnánk előbb, hogy a község »*hittörvényhű*« jelleggel bír. Hát ez micsoda csodabogár? Ha jól tudjuk, minden *zsidó* község *hittörvényhű*, különben nem lenne *zsidó* község. Vagy talán *hittörvényhű* annyit jelent, mely szerint sómer-hadath? Nem bánjuk, sőt szívből örülünk, hogy sómer-hadath község oly derekasan ápolja a hazafias és kulturális intézményeket, de szeretjük hinni, hogy Miskolczon nem talál hívőkre a Reich-féle theoria, mely szerint az orsz. iroda községei nem *hittörvényhű* *zsidó* községek, hanem »hitehagyott eretnekek.«

e. i.

Dél-Afrika zsidóságáról.

Kimberley, 1889. április 5.

Emlékszik-e még a szives olvasó, hogy valamikor Amerikából irtam a M.-Zs. Szemlének tudósításokat a zsidókról? A honvágy aztán hazavitt Magyarországra s ime 1—2 év mulva megint csak idegen földről írok idegen zsidókról. Ha legalább ez uton tehetek valami szolgálatot hazámnak, úgy e tudat boldogítani fog...

Bennszülött zsidó egyáltalán igen kevés van Dél-Afrikában, de az angol, orosz, lengyel zsidók söpredékéből van itt több ezer; tisztességes német, francia, olasz vagy amerikai zsidót, fájdalom, nagy ritkán lehet itt találni, azt is csak véletlenül, minthogy ezek a többi zsidók zömével sem vallásilag, sem társadalmilag, de még kereskedelmileg is csak ritkán és kevéssé érintkeznek.

Fokvárosban (Cape-town) egy csinos zsinagóga is van; rabbija nincs, de előimádkozó kettő is, kiknek egyike egyuttal metsző. A főember itt Orenstein A. F., ki elbeszélte, hogy minján az istenitiszteletnél legfőképp hatszor van egy esztendőben; rendszeren ott van a két kántor, néhány iskolás gyerek és az egyházi, és ez mind.

Ép így áll a dolog *Kimberleyben*, hol a világ leggazdagabb gyémántbányái vannak. A zsidóság túlnyomó részben itt orosz és lengyel és angol eredetű s a legtöbben csak névleg zsidók, a minőket Amerikában úgy hírnak, hogy »Nothingarians«. A kimberleyi községnek is van csinos zsinagógája, kántorja, Rev. F. G. Mendelssohn, és metszője.

A legtisztességesebb ekléziája *Port-Elisabeth*ben van az afrikai zsidóságnak. Itt ugyan örült a szívem a csinos, mecset-alaku templomnak; orgona is van benne, kántora, Rapoport M. krakkói születésű. A zsidók nagy része azonban innen *Transvaal*ba költözött és alig maradt egy pár tucat szegényebb család; Lippmann, különösen Arnholz urnak vendégszeretét alig dicsérhetem eléggé. De zsidó szellemi élet, az sehol sincs. Még a *Transvaal* éjszakkéleti szélén van egy község, *Barbarton* aranybánya-városban. A város, a lakosság dúsgazdag, de az ekléziája szegény, a zsidó vallás elhanyagolt és mellőzött.

A legnagyobb és legcsodálatosabb város egész Dél-Afrikában *Johannesburg*, a délafrikai köztársaság dúsgazdag metropolisa. Van itt vagy ezer zsidó család, de legnagyobb része felekezetünk legaljához tartozik, a mintegy ötven tisztességes család pedig a vallás iránt teljesen közömbös. Eleget tettem érettek három hónapon át: a pretoriai kormány is pártolt, a minthogy mult hó 9-én ki is nevezett formális dekretummal az egész *Transvaal* zsidóság »házassági biztosának« — marriage officer of the south african Republic — a mely okiratot el is teszek magamnak örök enlékül. De meguntam a heterogen elemekkel való vizálykodást és ott hagytam őket tizezer font sterlinges új templomokkal együtt; ha kereszténynek nem, hát pogányoknak hogy tudnék fölcsapni?

Elfelejtém említeni, hogy *Durban* gyönyörű városban, *Natal* angol gyarmatban, keleti Dél-Afrikában is lakik vagy tíz zsidó család; valamennyi tisztességes és gazdag. Templomuk is van, de legfeljebb ha négyszer használják egy esztendőben. Én örömmel énekeltem és szónokoltam benne, a midőn zsu-foláig meg is telt keresztény hallgatósággal, mely kíváncsi volt a magyar-amerikai rabbit hallani. Egyébiránt többnyire színházakban tartom fölolvásásaimat, minthogy egyéb helyiségek kevésbé alkalmasak. Mellékelve kiüldöm itt egyik fölolvásásom nyomtatott hirdetését: What is life! from a theological, social, moral and philosophical standpoint. Lecture! By Rev. Dr. Alex. Rosenspitz, late Rabbi of the congregation »Beth Israel« of *Portland*, Oregon, M. S. of America, and, recently of *Kolozsvár*, Hungary, on sunday, january 27, 1889. at 8.30 p. m. precisely, at the Theatre Royal for the Benefit of the New Synagogue, in Pritchard-Street. Tickets of admission 5 s.; Pit 3 s.; Gallery 2 s.

(Mi az élet? fölolv. stb. az új zsinagóga javára stb.) Még csak rövid ideig maradok Afrikában. Ha érkezésem lesz, még irok innen.

Fokváros, április 9.

Csak ma értem ide *Johannesburg*ból *Kimberley*n át, a honnan hosszabb levelet küldtem; vette-e vajjon? Az út ide nagyon fárasztó, mert *Kimberley*n túl nincs vasút és 12 öszvér vagy ló által vont omnibuszforma társzekerekkel lehet csak ötször 24 órai nyakra-főre való utazás után *Johannesburg*ba érni, mely város igazán csodák csodája a földgömbön. Két év előtt még vadon pusztta volt, most egy homoktengerrel fedett sziklákön épült terjedelmes város, melynek a boer kormány nem meri megadni sem a városi jelleget, sem az ezzel járó korlátozott önkormányzatot, s így az 50—60 ezer lakosságu *Johannesburg*, melynek csupán zsidó lakosa közel 5000, falu, tán annál is kevesebb, ugynevezett *township*, melyet egy pretoriai *landdrost*, mint a kormány által kiküldött teljhatalmu biztos a boer törvény, vagy inkább a saját kénye szerint kormányoz.

A városban magában és környékén 30—40 angol mérföldnyi kerületben számos aranybánya van munkálatban és még folyton fedeznek föl újakat szakértő bányászok, kik úgy ellepték a *Transvaal* ezen részét, akár a hangyák a jó fészeknek való területet. Kényelemről alig van szó, a pénznek is csekély az értéke, úgy hogy itt 1 font alig több, mint *Budapest*n 1 frt. A pénzen kívül olesó még a durva munka, melyet a kaffirok, malayok, hottentottok, zuluk, sőt a részben még vad bushmannok végeznek szigorú fölügyelet és utmutatás mellett. Erős, izmos emberek, kik ruha, pénz és pálinka kedvéért tanulékonyak és dolgoznak a fehér embernek, ki őket nem igen becsüli többre, mint a kellett enbet. A kézműves osztálynak épenséggel *Eldorádó*ja *Johannesburg*: naponként egész 25 frtig is kereshetnek, csakhogy az odajutás bajos és nagyon drága.

A zsidók nagy része *Johannesburg*ban — röstellem kiírni — becsalít (saloot), komisz kocsimát és egyéb ily aljas üzletet visznek fehér és fekete lányokkal. Többnyire angolok és lengyelek. Vannak még köztük kereskedők, aranykeresők és meggazdagodott börze-ágensek, mert van ám *Johannesburg*ban börze is, hol sok millió van képviselve 300 aranybánya-társaság által, a melyeknek nagy része szélhámasság ugyan, de egy töredéke tultesz

California, Ausztrália és északi Borneo legdúsabb bányáin is. Az itteni népet Kimberleyben a gyémánt- és Johannesburgban az aranyláz bántja, egészen a deliriumig. Megemlítem még, hogy a johannesburgi börszéknek mintegy 1000 tagja van, ennek $\frac{5}{8}$ része zsidó. De ezekkel csak »reef« vagy »load«-ról, stocks, syndicate, stb.-ről lehet beszélni; semmi egyéb őket nem érdekli.

Fölkerestem Madeirát és Szt.-Ilona szigetét; ez utóbbi szegény és kopár, mintha a természet is börtönnek szánta volna. Az angol helyőrségen, a pár konzulop, a postamesteren és néhány szatócson kívül kevés európai van itt. Zsidó egy sincs.

Következő leveletem vagy Ausztráliából vagy Amerikából veszi. Afrika nem nekem való.

Felvéáros, április 10.

Mínt hogy ma indul el a »Roslin Castle«, a leggyorsabb postagözös, fölhasználok az alkalmat, hogy megírjam elhatározásomat, miszerint e hó 18—20-án Ausztráliába indulok s május 20-án, Isten segítségével, Melbourne-ben leszek.

Johannesburgban községet próbáltam alakítani, de nem sikerült. Az eredménytelenség azonban el nem keserített. Bizom a jó Istenben, a zsidóságban, az emberiségben és önmagamban. A ki ennyire és eddig segített, a jó Isten szentül sem fog elhagyni.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

T a n ü g y.

A pancsovai izr. hitközség pályakérdései.¹⁾

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara 1888. június hó 22-ikén a pancsovai izr. hitközség által felajánlott két, ötvenötven⁶frtyai pályadíjat tüzött ki a következő két tételre:

I.

»A héber tanítás célja és terjedelme a népiskolákban, még pedig:

1. a községi iskola heti két órai hitoktatása keretében;
2. a zsidó felekezeti iskolában.«

II.

»Készíttessék és megokolással adassék elő a középiskolai hitoktatásnál alkalmazandó oly *segédkönyv terve*, mely magyar

¹⁾ L. M. Zs. Szemle, V. 64. és 388.

feldolgozásban tartalmazza a zsidó vallásos érzület ébresztésére legalkalmasabb szemelvényeket, úgy a szentírásból, mint a hagyomány irodalmából és a közép- és újkor vallásos irodalmából.«

A pályázat határideje, mely 1889. január hó 31-ikén lejárt, a tanári karnak 1889. jan. 29-ikén hozott határozata folytán f. é. február hó 15-ikéig hosszabbított meg.

Az 1889. márcziushó 26-ikán tartott értekezletben constátaltatott, hogy az I. tételre beérkezett két dolgozat:

1. ויצא פרה ויצא ציץ ויגמל שקדים
  2. הנהך לער על פי דרכי גם כי וקין וני
- jeligékkel; a II. tételre nem érkezett dolgozat.

A bíráló bizottság (tagjai: dr. Bacher Vilmos, dr. Kaufmann Dávid és Schill Salamon tanárok) a dolgozatok beható átvizsgálása után a következő ítéletben állapodott meg:

a) Az 1. alatti dolgozatra nézve:

Az általános rész sok szükségtelen, a tárgyra nem tartozó elhibázott és érthetetlen fejtegetéseket és állításokat tartalmaz., A héber oktatás célját és szükséges voltát csak a 15. lapon beszéli meg. A következőkben is mindig újra fejteget. A 18—25. lapokon a heti két órai hitoktatás tervét adja, de csak négy osztályról és itt is a bibliafordításra önkényesen választ darabokat. A V. és VI. osztály tanterve hiányzik. A IV. osztályban szemelvények szerepelnek a talmudból. A felekezeti iskolák bibliafordítási anyaga hiányos. A tanítás módszerét elhanyagolja.

b) A 2. alatti dolgozatra nézve:

Mielőtt a dolog lényegére áttér, hosszú bevezetésben nagyon is hangoztatja a szertartásokat és kevesebb súlyt fektet a biblia tanítására és ennek összefüggésére a hitoktatással; továbbá nem eléggé részletes. A terve jobb mint az 1. alattié, de a tanítás módszerét hasonló módon elhanyagolja.

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara a bíráló bizottság ítéletét magáévá tette és ennek alapján elhatározta:

1. Hogy a díjat a beérkezett dolgozatok egyikének sem adja ki.

2. Hogy a pancsovai izr. hitközségtől teszi függővé a pályakérdések újból való kiírását. — A nevezett hitközség t. előljárósága az iránt nyilatkozott, hogy egyelőre nem kívánja a pályázat

isméltését, de szándéka későbbben a II. sz. alatti tételre ujonnan kitűzni nagyobb pályadíjat.

Budapest, 1889, május hó 8.

Az országos rabbiképző-intézet tanári kara nevében:

Bein Károly,
e. i. jegyző.

A hitoktatás és a felekezeti iskola.

Felolvastatt az orsz. izr. tanító-egyesület bács-bodrogh-megyei fiók-körének 1889-ik évi ápril 18-án Baján tartott közgyűlése alkalmával.

A hitoktatás oly országos ügy, mely a szakférfiak és a zsidóság kebelében évek óta általános vita tárgyát képezi és rövid idő óta egész irodalmi ágat szült, a melyből a laikus is ama folyton ismétlődő alapigazságot levonhatja és ez a hanyatló vallásosság a zsidóságban. Midőn csekélységem ezen kiválóan fontos tárgy előadását oly diszes és számos testület előtt elvállaltam, első sorban arra bátor vagyok a tisztelt közgyűlést figyelmeztetni, hogy engemet ezen tisztség elvállalására nem azon szándék vezérelt, mintha egy kimerítő, alapos, csálhatatlan tervvel a bajon segíteni bírnék, vagy akarnék, hanem olyképen, mint aki valami nagy és nehéz kiviteli dologhoz egyéni, bár csekély segítségével hozzájárul. Mert ezen tárgyban kimerítőnek és alaposnak lenni, alig hiszem, hogy ez egy egyes embernek sikerülne. Nekem is csak úgy mint mindazoknak, kik ezen tárggyal foglalkoztak, első sorban a vallásszülyedés igaz okait kell fürkészni, mert csakis úgy leszünk képesek a baj ha nem is gyökeres orvoslására, de enyhítésére az utat egyengetni.

Hogy a jelen nemzedék vallásos érzülete sülyed, ezt a szemrehányást hangoztatják országszerte. Szemrehányást emelnek az iskola ellen, mintha kizárólag csak itt volna a hiba, pedig ezen sülyedés és hanyatlás okai főleg a társadalmi viszonyokban és a szülői házban keresendők. Ha a gyermekeket otthon szigorubban nevelnék, ha ők a szülői házban úgy mint ezelőtt látnának példát, hogy miképen kelljen vallásos tekintetben élni és eljáráni, akkor a hangoztatott panaszok bizonyára ritkábbak volnának. Mikor még a zsidó család szigorúbb volt a zsidó szertartások megtartásában is, a fiú vagy leány minden további útmutatás nélkül is megtanulta apjától és anyjától mindazokat a szertartásokat, melyek a benső melegséget soha sem nélkülözött zsidó

családi étellel úgyszólva össze voltak forrva; sőt igen sok lelki örömmel képezték el nem apadó forrásait. Ezek a szertartások, melyeknek mélyebb jelentőségét igen jól ismerte a zsidó fiú és leány, mai napság zsidó ifjúságunk nagy része előtt még hírből sem ismeretesek, a minek egyszerű oka, hogy egészen más az, tudomással birni valamiről, a mit szívesen megteszünk s minek időközönkénti visszatértét örömmel várjuk, mint egy gyorsan muló tanórán alkalmi magyarázat után megismerkedni vele, hogy ismét elfelejtsük. És hogy a szülői ház jelenleg a vallásos érzületet gyermekeivel nem oly mértékben, vagy semmiképen sem ápolja, ennek okait a társadalmi viszonyokban leljük. Míg a zsidóknál a vallásos élet egybeolvadt a családi és társadalmi étellel s a gyermek vallásos érzülete már a családban nyert kifejlődést és nem szünt meg folyton új meg új tápot kapni attól a társadalomtól, melyben élt és mozgott, addig az iskolának feladata vallásos érzés keltése és a felekezeti szellem ébresztése körül oly könnyű és csekély volt, hogy a tanítónak legkisebb fáradozása és buzgósága is már a legszebb eredményeket mutatta fel. De mióta viszonyaink megváltoztak, azóta, hogy a zsidó társadalom látó köre szélesbedett s az egyén inkább kifelé kezdett élni és alig fordít egy kevés időt saját benső eredeti világára, azóta a társadalommal együtt a család is elvesztette bensőségét; a gyermekek vallásos és erkölcsi érzülete otthon alig nyer tápot és kielégítést, sőt legnagyobb részt a vallásos élet számára a családban nincs is többé hely. Az a hivatás, mit eddig a család és társadalom együtt oldottak meg, attól fogva mindinkább az iskola vállaira nehezedik. A család megszűnt az iskola támogatója lenni, sőt a család és a társadalom e tekintetben megtagadnak minden közöiséget az iskolával, vele szemben sokszor ellenséges állást foglalnak el.

A vallásosság hanyatlásának főokai főleg, mondhatnók kizárólag, a családi és társadalmi viszonyokban találhatók s ezért nagyon helyesen mondja egyik fővárosi hitoktató: »Nehéz feladat az, amit az iskolai hitoktatásnak meg kell oldania. Egyrészt a társadalom és család ütötte sebeket a vallásos kedélyen, egy a pedagógia minden kívánalmainak megfelelő tanítással lehetőleg paralizálni, másrészt egy nemesebb, zsidó vallásossággal áthatott jövőnek alapját megvetni.«¹⁾ Azon hitoktatás, melynek ré-

¹⁾ M. Zs. Sz. IV. évfolyam 117. l.

gebben csak a zsidó társasélet érintkezése közt nyert vallásos benyomásokat kellett keretbe foglalni, annak ma sokkal elemibb és ép azért nehezebb feladatokat kell teljesíteni. Ma a hittel magával kell az ifjúság nagy részét megismertetni, ami csak úgy lehetséges, hogyha a hitoktatás a régi zsidó család vallásos kötelességeinek jó részét vállalja magára.

De hol? hogyan? és mily eszközökkel eszközölhető ez? ezen kérdések képezik bomlott felekezeti viszonyainknál fogva a vita élet és hogy csak a közel jövőben is azokra csak némileg kielégítő választ adhassunk, hogy az egységes eljárást megállapítani képesek legyünk, azt kétségbe kell vonnunk. De ha márnincs módunkban és nem is lesz mindaddig hatalmunkban, míg felekezetünknek egységes szervezete nem leend, a bajt gyökeresen orvosolni; még sem szabad vesztég maradnunk, hanem meg kell kísértetni az enyhítő szereket alkalmazni. Ilyen eminens szernek tartom éppen a hitoktatás érdekében a felekezeti iskolák szaporítását és gondos ápolását, mert a jelenlegi hitoktatásnak, mint fentebb jeleztem, főcélja nem az ismeretek szaporításában rejlik, hanem hogy felkeltsük az ifjúság vallásos érzetét, azt folytonosan ápoljuk és nemesebb érzelmeit éleszszük. És miután a tanítás hatása csak akkor lesz maradandó, ha az iskola egész belső élete a vallásfejlesztésre jó hatással lesz, hogy úgyszólván a vallás szilárdítására mintegy tervszerűleg berendezett organismus hasson, hogy így a lélek önként tanuljon a példákon; úgy pedig ezt csakis a felekezeti iskolában érhetjük el. Tapasztalásból tudjuk továbbá, hogy az, ki hetenként kétszer jó egy népes osztályba, mint ez jelenleg a közös iskolákban nyújtott hitoktatásnál történik, sokkal nehezebben bánhat el növendékei oktatásában, mint az, aki minden gyermek egyéniségével tisztában van és tudja, kinek milyen eszközöket kell alkalmaznia, hogy sikeresebben a tanítás célját elérje. A vallás tanításánál ezen paedagógiai alapelvet annál inkább kell figyelembe venni, mert szívképző feladatánál fogva a tanító az egyén lelkiületével többet tartozik foglalkozni, mint akármely más tantárgynál, és minél sűrűbben érintkezik növendékeivel, annál jobban felelhet meg a tanító feladatának. Ezek és hasonló paedagógiai szempontoknál fogva a vallásosság előmozdítására és így a hitoktatás érdekében a felekezeti iskolát mint legelső és legsikeresebb tényezőnek mondhatjuk. Ha ezeken kívül még elősoroljuk azon intézkedéseket, a melyek a közös

iskolákban ifjúságunk vallásos érzületének aláásására vezetnek és még a legügyesebb, legbuzgóbb hitoktató működését is eredménytelenné teszik, akkor mindenki be fogja látni, hogy mérvadó köraink a hitoktatás kérdését legcélszerűbben minél több felekezeti iskola felállításával oldhatják meg. Nagyon találóan eseteli a közös iskolának a zsidó hit iránti eljárását a pesti izr. iskolák érdemdús igazgatója: Szántó Eleázár úr, a »Magyar Zsidó Szemle« f. é. február havi számában: »A szabad népiskola — így mondja többek közt — a felekezetnélküli iskola csakhamar üres frázisnak bizonyult. Csak az által különbözik a jó keresztény a katolikus iskolától, hogy ez utóbbi a más hitet mindenkor respektálta, a felekezetnélküli iskola pedig a zsidó hit irányában napról napra türelmetlenebbé vált. A zsidó gyermekeket kényszerítik, hogy szombaton kézi munkát végezzenek: a tanítónők a kézimunka-órákat előszeretettel szombati napokra teszik. Kézi munka, rajz vagy írás alóli felmentés nem létezik. Az egész szombatot mulaszthatja és ha elmarad a tanulásban, elbukik, elveszti az évet. Hogy a zsidó-ünnepekre ott sincsenek tekintettel, hol az egész iskolai ifjúság 0'9-része zsidó, ez is nagyon természetes.« És mindezek daczára a zsidóság nagy elszáratással hódol ezen iskoláknak. A »Nemzeti Nőnevelés« kimutatása szerint az 1887/88. tanévben az állami és községi polgári és felső leányiskolákat 1424 zsidó leány látogatta. Ott is, a hol némely hitközség nagy áldozatok árán fenntart felekezeti iskolákat, igen sokan gyermekeiket, csupán a külső fénynek engedve) más felekezetek vagy közös iskolákba küldik, a hol megengedjük, lesznek műveltek, de vajjon lesznek-e zsidók? és ha igen, hol? A családban, vagy a heti egy-két órai hitoktatásban? Ezzel természetesen a szülők nem törődnek és nagyon helyesen jellemzi egy kiváló felekezeti lap ezen közönyösséget: »Katholikus és protestáns honfitársaink méltó erőlködést fejtenek ki felekezeti leányiskolák felállítására körül. A mi számunkra e küzdelmek nem rejtenek semmiféle tanulságot. Nekünk nem kell polgári, sem felsőbb iskola, sem leánynevelő intézet, még tanítónőinket is másokkal képeztetjük. A mi bizalmunk inghatatlan, a mi optimizmusunk legyőzhetetlen.«

Bács-Topolya.

(Vége következik).

LÉVAI IZOR.

KÜTFÖK.

184. sz.

A hitoktatás ügye Gyöngyösön.

86/889. h. sz.

Tek. szerkesztőség!

A m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 4100/889. sz. rendelete, a zsidó-hitoktatás és vallásos nevelésre nézve — különösen ott, hol csakis községi iskola áll fenn — oly fontos *elvi jelentőséggel* bír, hogy kellemes kötelességünknek tekintjük, azt minél tágabb kör tudomására hozni.

Minél fogva van szerencsénk mellékelten egy a hevesmegyei kir. tanfelügyelőség sérelmes rendeletei és azok ellen közbevetett felterjesztésünk, valamint a hivatkozott miniszteri rendelet hű szövegét, a tek. Czím. rendelkezésére bocsájtani, maradván

Hirokoni üdvözléttel

Gyöngyös, 1889. május hó.

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség nevében

Weizmann N.
jegyző.Bogdán Jónás
elnök.

I. Hevesmegyei kir. tanfelügyelőség 2001/1888. sz. átiratának részes kiírása.

A tekintetes községi iskolaszéknek.

Gyöngyösön.

... Szükségesnek tartom a gyöngyösi közs. elemi népiskola rendtartása és belételeire nézve a következőt elrendelni, felkérvén a tekintetes iskolaszéket, hogy azok kellő foganatosítása iránt haladéktalanul intézkedni sziveskedjék.

a) A népoktatási törvény 57. §-a szerint »A közs. elemi népiskolába minden hitfelekezet gyermekei járhatván, hiveik hit- és erkölcsi oktatásáról az illető hitfelekezetek tartoznak gondoskodni«. — A közs. iskolaszék számára kiadatott miniszteri utasítás 44. §. 6. szerint, a közs. iskolában a hit- és erkölcsi oktatás az illető hitfelekezet lelkészei látják el. — Az 1877. évi 21678. sz. a. kelt min. rendelettel a közs. elemi népiskolák számára kiadatott min. tanterv szerint, a hit- és erkölcsi oktatására osztályonként heti 2 óra van megszabva és ezen órák alatt

csak hit- és erkölcsi oktatás — még pedig kizárólag magyar tantervben — oktatható. — A törvény, utasítás és min. tanterv ezen világos rendelkezésével ellentétben, a gyöngyösi közs. iskolában, az izr. növendékek hit- és erkölcsi oktatását nem az arra illetékes rabbi, vagy helyettese, hanem a közs. iskola helyiségében ugyancsak a közs. tanítók által *speciális héber tantárgyak* is taníttatnak és így ezekre osztályonként heti 4—5 óra fordítatik.

Felszólítandó tehát az izr. hitközség, hogy a közs. iskolába járó izr. növendékek vallásoktatására *lelkészhitoktatást* nevezzen ki, *ki a növendékeket osztályonként heti 2 órában csak vallás- és erkölcsi oktatásra kizárólag magyar tantervben oktassa.* — Ezentúl meg nem engedhető, hogy a közs. iskola helyiségében a közs. tanítók által külön *speciális héber tantárgyak* taníttassanak. — Erről a hitközség saját hatáskörében és a fennálló szabályzat szerint külön gondoskodhat.

Eger, 1888. 27/IX.

Halász Ferenc
királyi tanfelügyelő.

Hevesmegyei közigazgatási bizottságának Egerben, 1888. október hó 2-án tartott ülése 1883/1. b. 88. sz. végzésének másolata.

A kir. tanfelügyelő bemutatja a gyöngyösi községi iskolaszékhez f. év szeptember hó 27-én 2001 sz. a. intézett felhívását a héber tantárgyak megszüntetése, az izr. hitoktatás törvényszerű rendezése... iránt.

II. — A kir. tanfelügyelő intézkedése helyeslőleg tudomásul vétetik és felhívatik, hogy annak pontos foganatosítása felől meggyőződést szerezzen s arról ide kimerítő jelentést tegyen.

Ezen határozat a kir. tanfelügyelőnek s Klimó Pál gyöngyösi közs. iskolaszéki elnöknek, tudomás és miheztartás céljából kiadandó.

Kelt a közigazgatási bizottságnak Egerben, 1888. október 2-án tartott üléséből.

főispán helyett
Kaszap, alispán.

Hitközségünk ezen rendelet ellen beadott felterjesztésének elintézését be sem várva, a tanfelügyelő az alábbi újabb átiratot intézett a helybeli közs. iskolaszékhez.

2565/1888. szám.

Hevesmegyei kir. tanfelügyelőség.

A tekintetes községi iskolaszéknek

Gyöngyösön.

... A közigazgatási bizottság m. évi okt. 2-án 1883. sz. a. kelt határozatával jóváhagyta ugyan azon év szept. 27-én 2001 sz. a. kiadott rendeletemet, mely szerint a gyöngyösi községi iskolában az izr. vallású növendékek hitkeresztáni oktatását a községi tanítók el nem láthatják, s hogy hitoktatás címe alatt a községi iskola helyiségeiben *speciális héber tantárgyak* (írás, olvasás) nem taníthatók. A tekintetes iskolaszék m. évi nov. 28-án tartott üléséből 1 sz. a. kelt határozatában a fennebbiekre vonatkozólag kijelenti, hogy »bár a községi iskola körében

egyik felekezethek a másikkal szemben több kedvezményt és kiváltságot maga az iskolaszék sem kíván engedni, mégis az érdekelt tanítók anyagi helyzetére tekintettel, a f. tanév végéig az eddigi állapotot meghagyandónak véleményezi. Már a múlt évi 2001 sz. a. kelt intézkedésemben kijelentem, miszerint, míg egyfelől a községi iskolába járó bármely hitfelekezeti növendékek vallásos érzületét nemcsak tiszteletben tartatni, hanem ápolatni is kívánom; — addig másfelől éppen a községi iskola intenciójává össze nem egyeztethető, hogy abban egyik felekezet a másikkal szemben több kedvezményben és kiváltságos helyzetben részesíttessék. Már pedig a gyöngyösi izr. hitfelekezet a közs. iskolában eddig oly előjogokat élvezett, melyek a más hitfelekezetbeliekre sérelmesek. Ilyenek, hogy míg a keresztény hitfelekezetek külön lelkész hitoktatók által látják el a közs. iskolai hitoktatást, addig az izr. hitfelekezet ilyenekül a községi tanítókat alkalmazza, kik nem pusztán hit-erkölcstant, de ezen cím alatt még speciális héber tantárgyakat is tanítanak a községi iskolában. Bármily hosszú gyakorlat szól e rendszer mellett, én azt a népokt. törvény világos rendelkezése és szellemével ellentétben állónak tekintem s így köteleességem annak megszüntetése iránt intézkedni. Ennélfogva újból megkeresem a tekintetes iskolaszéket, miszerint az izr. hitközséget haladéktalanul szólítsa föl, hogy a hitoktatást a községi iskolában a népoktatási törvény 57. §-a alapján külön hitoktatók által magyar tanjelenven látassa el a héber hitoktatás iránt saját hatáskörében gondoskodik, mert ezen tantárgy a közs. iskolában semmi szín alatt nem tanítható. Jogában áll az izr. hitközségnek a héber tantárgyak tanítására külön talmud-thora iskolát állítani, melynek szervezését, illetve a nyilvános népiskolához viszonyát, a f. alatt másolatban csatolt miniszteri rendelet szabályozza. Ha a hitközség ily iskolát a rendelet értelmében felállít, nem lesz kifogásom az ellen, hogy ezen iskolában a mostani izr. vallású községi tanítók — a népokt. törvény 141. §-a alapján a közg. bizottságtól kikérendő engedély alapján — közs. iskolai tanóráikon kívül tanítsanak. Felhívom a tekintetes iskolaszéket, miszerint ezen intézkedésem foganatosítása felől hozzám mielőbb jelentést tegyen.

Eger, 1889. január 9-én.

Halász Ferenc
királyi tanfelügyelő.

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség felterjesztése a f. alatt ide csatolt Hevesm. kir. tanfelügyelőjének 2001 és 2565/88 sz. rendeletei ellen.

38/889 szám.

Nmeltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes urunk!

Múlt évi november hó 8-án vettük Hevesmegye t. kir. tanfelügyelőjének 2001/888 sz. rendeletét, melylyel a gyöngyösi közs. népiskolában általunk ellátott hit- és erkölcstani oktatásra nézve, az eddigi 20 éven át teljes sikerrel és semmi irányban hátrányt nem okozólag folytatott gyakorlat megváltoztatása mellett, olyan újabb intézkedéseket rendel, melyek egy részről felekezeti önkormányzati jogainkat mélyen sértették, más részről egész szükségtelenül olyan anyagi terheket róttak ránk, minőket elviselnünk helyzetünknel fogva lehetetlen.

Ezen, velünk való minden előzetes érintkezés nélkül létrejött és esetleges ellenvetéseink bevárása nélkül közg. bizottságilag megerősített tfelügyelői rendelet ellen kellő időben egészen tárgyilagos felebbezással éltünk, Nmeltóságod m. oltalmát kérve.

Hittük és reméltük, hogy egy alkotmányos országban bármely hatóság rendelete ellen jogorvoslatnak helye lévén, a kir. tanfelügyelő urnak valásunk belső ügyeibe történt illetéktelen beavatkozása czélát nem ér, hanem Nmeltóságod által helyreigazítást fog nyerni, mert hiszen a mi 20 éven át jó volt, amit maga Hev. m. jelenlegi tfelügyelője a f. évi tanórárend megerősítése által helyesnek elismert, a mely rendszer mellett a gyöngyösi közs. iskola évről évre virágzóbbá volt képes válni, ezen gyakorlat megváltoztatása, még ha jogosult volna is, nem oly sürögös szükség, hogy amiatt törvénytelenség követessék el, a már megállapított tanórárend az iskolaszék megkérdőztetése nélkül megváltoztassék és a tanfelügyelői rendelet ellen közbevetett felebbezással felsőbb elintézése be ne vássék.

Legnagyobb megütközésünkre vettük azonban a kir. tanfelügyelő ur 2565/888 sz. újabb rendeletét, melylyel felebbezésünkről tudomást sem véve, első rendeletének haladéktalan végrehajtását követeli.

Minthogy e szerint nem alkotmányos állapotok, hanem erőszakkal állunk szemben, kénytelenek vagyunk mi is, az újabb felebbezési rendes eljárás mellőzésével, ez uton közvetlenül Nmeltóságod kegyes színe elé járulni, az iránt esedezvén, miszerint kegyeskedjék alábbi panaszunkat meghallgatni, a vonatkozó iratokat H. m. kir. tanfelügyelőjétől sürögösen felkövetelni és az ügynek legmagasabb elintézéseig Hevesm. tanfelügyelőjének meghagyni, hogy mivel sem indokolt, önkényes intézkedéseit fűggeszse fel.

Nmeltóságú Miniszter Úr!

A sérelmezett 2001/88 sz. tanfelügyelői rendeletnek felekezeti önkormányzatunkat legsértőbb intézkedése az, hogy a kir. tanfelügyelő úr azzal beavatkozik a hit- és erkölcstan oktatása terjedelmének megállapításába. Az 1877. évi 21678 számú miniszteri rendelet azt, a mit a tfelügyelő ur belőle idéz, nem tartalmazza, de igen II. 1. pontjában világosan meghatározza, hogy a hit- és erkölcstan tanítása és a tantárgyak terjedelmének meghatározása, a vallás-felekezeti hatóságok jogköréhez tartozik.

Midőn tehát a kir. tanfelügyelő ur a héber hitfelekezetnek megtiltani akarnd, hogy a gyermekeket a hittani órákban héberül olvasni és a templomi istentisztelet alkalmával héberül felolvasás alá kerülő szent írást megérteni taníthassa, ugy a tantárgy terjedelmének megállapításába avatkozik.

2001/88 sz. első rendeletében speciális héber tantárgyakról szól a tfelügy. ur, azoknak közelebbi meghatározása nélkül; újabb 2565/888 rendeletében már a speciális héber tantárgy alatt az írást és olvasást jelöli meg. — Az első rendelet, bár szintén sérelmes, mert szerény véleményünk szerint azt, hogy mit és mennyit tanítsunk, az nem a kir. tanfelügyelő ur elbírálsa alá, hanem kizárólag a mi jogkörünkhez tartozik; ámdé ha csak az első rendeletet olvassuk, speciális héber tantár-

gyak alatt magasabb theologiai disciplinák is értethetvén, még némi méntséggel lehetett volna a tanfelügyelő ur beavatkozásaira tekinteni. Azon magyarázat azonban, melyet a második rendelet azon bizonyos *specziális héber* tantárgyaknak ad, kétségtelenné teszi, hogy *egy művelt államban hallatlan sérelemtől kell* panaszkodnunk, mert a kir. tanfelügyelő ur nem kevesebbet akar tőlünk eltiltani, mint azt, hogy *gyermekünket azon nyelven, melyet hitfelekezeteink országosan imádsága nyelvének használt, használnia kell, olvasni tanítsuk* és tehát azon eredményt akarja elérni, hogy a gyermek a hit- és erkölcsstan alapelemét: az *imát ne ismerhesse.*

Nem enyhíti intézkedésének helytelen voltát a kir. tanfelügyelő ur azon — a második rendeletben *kegyesen* ajánlatba hozott talmud-thora iskola, mert ilyennek felállítása ép oly kevéssé függ a kir. tanfelügyelő ur *kegyes* (?) engedélyezésétől, mint a mily kevéssé látszik ismerni a talmud-thora — mely már csakugyan speciális héber tantárgyak fejlesztésére szolgál — és a hit- és erkölcsstan közötti különbséget, mely csakis a valóságos érzület ébresztését, a felekezet alapelveit: tehát a szív és jellem nevesítését öleli fel. A hit és erkölcsstan tanításának kötelező volta képezi biztosítékát annak, hogy az ifjúság vallásos irányban neveltesse. Azon kérdéses talmud-thora intézet látogatására pedig egy gyermeket sem lehetne kötelezni s ennél fogva az egyes szülők, sőt *gyermeknek tetszésére volna bízva, ha vajjon utóbbi megtanul-e imádkozni vagy sem.*

A sérelmezett kir. tanfelügyelői rendelet azon második intézkedésé, mely szerint a népiszkolai hitoktatást *lelkész* hitoktatóval teljesíttessük amíg egy részről a népoktatási törv. és fent hivatkozott 1877. évi miniszteri rendelettel ellentétben áll; más részről vallási intézményeinket és egyházi közlegeinket illetőleg *nagyfokú tájékozatlanságra vall.* Az 1868. t. cz. 57. §-a a *hitfelekezeteket* jelöli ki mint olyanokat, melyek a hit- és erkölcsstan tanításáról gondoskodnak. Az 1877. évi 21678. sz. miniszteri rendelet pedig több helyen *vallás-tanítókról* tesz említést, *lelkészeiről sehol egy szó sem,* csupán a polgári iskolaszékek számára kiadott miniszteri utasításnak kir. tanfelügyelő ur által idézett, azonban tévesen magyarázott 44. §-ában, amelynek 6. pontjában nem az mondatik, amit a tanfelügyelő ur idéz, hogy t. i. a közs. iskolában a hit- és erkölcsstant az illető hitfelekezet *lelkészei* látják el, hanem ezen miniszteri utasítás a törvénytől eltérő semmiféle intézkedést nem tartalmazván, az iskolaszékeknek megmagyarázza, *miként kell a törvényt végrehajtani;* minthogy pedig a törv. 57. §-a szerint a hitfelekezet gondoskodik a hittan tanításáról, ennél fogva a törvényt magyarázó miniszter. utasítás, nem is foglalhatja magában a törvénynyel ellentétes intézkedést, a mint tényleg nem is foglal magában, mert a kérdéses 6. pont, midőn az iskolaszékek köteleességévé teszi, hogy az illető hitfelekezeti *lelkészeket* a hittan tanítására felszólítsa, nem azt akarja mondani, hogy a *hittan oktatását magának a lelkésznek kell* ellátnia, hanem a lelkészt mint azon egyént jelöli meg, *kivel e tekintetben — mint az illető hitfelekezet személyesítődjevel — az iskolaszék értekezésként* tekintettel arra, hogy a zsidó-felekezet kivételével, a többi felekezetek képviselői *tényleg a lelkészek,* a min. utasításnak, a törvénytől eltérőnek

látszó kifejezése, menthető. — Gyakorlatban tényleg sehol sem magyarázták a min. utasítás 6. pontját úgy, hogy *magának a lelkésznek* kellene a hitoktatást tanítani, amint hogy pl. a helybeli közs. iskolánál a ref. vallásának hitoktatását sem a *lelkész maga, hanem a kántor-tanító* teljesíti.

Speciálisan a zsidó-hitfelekezetnél, hol a segédlelkési intézmény teljesen ismeretlen, kivihetetlen is lenne a tanfelügyelő ur rendelkezése, mert tekintettel arra, hogy a hit- és erkölcsstan órák meghatározása nem az illető hitfelekezet tetszésére van bízva, hanem a világi tárgyak *tanításánál befejezése után* (az iskolai rendtartás előnyére) és az összes osztályokban majdnem ugyanazon órákban történik a hitoktatás, ennél fogva pl. itt Gyöngyösön, hol az életfogytiglan választott lelkész agg kora miatt a hitoktatást közvetlenül nem láthatja el, kivéve a hitoktatás ellátására 3—4 lelkészt kellene alkalmaznunk, ami minden tekintetben, de leginkább anyagi szempontból kivihetetlen.

Tekintettel az elébb elmondottakra, nevezetesen arra, hogy a helybeli közs. iskolában a hit- és erkölcsstan a világi tantárgyak *befejezése után minden osztályban majdnem ugyanazon órákban* tanítatik s ennél fogva hitfelekezetünknek a hitoktatás ellátására 3—4 tanerőre szüksége van, azon súlyos teher mellett, melyet a községi iskola fenntartása a hitközségi tagokra is ró, teljesen lehetetlen volna a szükséges tanerőket oly fizetéssel ellátni, hogy abból hivatásukhoz méltóan megélhetnének. Ha tehát a hitközségnek nem állana módjában az, hogy a hitoktatásért a megélhetésre nézve rendes fizetésük által biztosított közs. iskolai zsidó vall. tanítók által méltányos, de általunk elviselhető tiszteletdíj mellett láttathassa el, két eset állhatna be, t. i. vagy *nem lenne képes a törv. 57. §-ának megfelelni, vagy pedig követelménye kellene, hogy a hitokt. órák, tekintet nélkül az iskolai rendtartásra, a hitk. anyagi erejéhez mérten úgy osztassanak be, hogy az isk. felekezeti hitokt. órája akkor tartassék, amikor az alkalmazandó vallástanítója éppen rá ér, ami a közs. iskola eddig jónak bizonyult rendtartását teljesen megzavarná.*

Legyen szabad e helyen csodálkozásunknak kifejezést adni afölött hogy a kir. tfl. ur, ahelyett, hogy hivatásának megfelelően, módot keresne a kerületében lakó tanítók anyagi helyzetének javításán közreműködni, ellenkezőképen a közs. iskola tanítóinak javadalmát kisebbiteni igyekszik. Avagy talán nem találja a kir. tfl. ur erkölcsös foglalkozásnak a hit- és erkölcsstan oktatását? Sérelmes intézkedéséből ennél mást következtetni nem lehet.

Habár a közs. isk. zsidó vallásu tanítói 20 év óta látják el a hit- és erkölcsstan oktatását és ezen körülmény, valamint a vonatkozó tanórarend évről-évre felsőbb isk. hatóság előtt ismeretes volt és így hallgatólagos jóváhagyást nyert, mégis tisztelettel vagyunk bátrak megjegyezni, hogy a kir. tfl. ur ebbeli intézkedésé is tévedésen alapszik, mert 1868. t. cz. 141 §-a értelmében a tanítósg gyakorlására előleges engedelem nem kell, ép oly kevéssé az iskola falain belül oktatott hit- és erkölcsstan, mint

az azokon kívül netán adott magántanításra, hanem csak oly teendők tételnek függővé engedélytől, melyek a *tanítói foglalkozás körén kívül esnek.*

Hitfelekezetiünk által élvezett és a többi hitfelekezetekre nézve sérelmes előjog és kiváltságnak nevezi a tanfelügyelő ur azon körülményt, hogy mi a hitoktatást a zsidóvallású községi tanítókkal látatjuk el. Hogy miben áll itt a sérelem? Őszintén megvallva, azt véges eszünkkel felfogni képesek nem vagyunk, mert ép oly joggal nevezhetnők reánk nézve sérelmesnek azt, hogy pl. a r. k. felekezet azon szerencsés helyzetben van, hogy 100 frt évi fizetésű kóplánok fölött rendelkezik, kik a segédlelkészi teendőkön kívül a hitoktatást is ellájták, és a h. református felekezet 500 frt fizetésű kántorára ruházhatja a vallástanítást.

De hogy itt sérelemlől a többi felekezetre nézve szó sem lehet, igazolja egyrészt azon tény, hogy husz év óta ezen gyakorlat ellen sem az eddigi tanfelügyelőségek, sem az iskolát fenntartó város óvást nem emelt; másrészt pedig ezen állítólag sérelmes előjog és kiváltság beszüntetésére soha egy szóval sem kéretett fel a jelenlegi tanfelügyelő ur. De végre nem lehet szó sérelmes előjogról már azért sem, mivel, mint már szerencsénk volt hangsúlyozni, a hitoktatás a világi tárgyak befejeztével történvén, *hogyan állana a többi felekezeteknek is a vallásukbeli ks. tanítókkal ellátatni a hittant anélkül, hogy nekünk eszünkbe jutna ezen a címen sérelmes előjogokról panaszkodni.*

Nemlétságu miniszter Úr!

Az 1868. évi népokt. törv. életbeléptetésekor virágzó felekezeti iskolával bírtunk, melyben amellet, hogy a polgári tárgyakban a legjobb eredményt mutattuk fel, képesek voltunk vallásunk tanításának egy-egy osztályban hetenkint 10 órát szentelni s így a hazának erkölcsös és vallásos polgárokat nevelve, hazafiai kötelességünknek eleget tettünk, még sem haboztunk egy percig sem, a fejlettebb kornak, a művelődésnek, az 1868. i. cz. által követelt áldozatot meghozni, habár tudtuk, hogy ez vallásos oktatásunknak nem lehet előnyére, de feladtuk mégis a fel. iskolát s csatlakoztunk a közös iskola felállításához, mert az egyes hitfelekezetek között már az iskolák különbözőségében emelt vádasszal lerombolásában, művelődési és hazafiai kötelességet véltünk és akartunk teljesíteni.

E perctől fogva a vallásoktatásnak addig szánt idő felét a közönség, az összeolvadás eszméjének feláldoztuk és vallásunk tanítására kiszabott heti 4—5 órával megelégedtünk. Ámde teljesen céltelvezett volna fent jelzett buzgalomunk és áldozatkészségünk, ha annak vallásunkat egészen feldőlnök. Pedig nem kevesebbet, mint ezt várhatnók és esetenben, ha a kir. tflügy. rendelet testé válnék és vallásunk oktatása tekintetében hetenkint 2 órára szorítatnánk.

Ezelőtt 20 évvel, midőn a gyermek a családban szívta magába a vallásos eszméket, hetenkint 10 óra nem volt sok a vallás oktatására és ma az anyagiasság korában, midőn mondatni, hogy a gyermek az iskolán kívül alig tápláltatik a hit- és erkölcs nevelés tanáival, ma 2 óra elegendő legyen a vallás oktatására? A keresztény vallásfelekezetek Isteniszteletében szokásos külső formások és vall. gyakorlatok az iskolán kívül is

hatnak a gyermek vallásos érzületének emelésére, míg a zsidó vallás — *ily kultúrák hiányában* — csak az iskolában nyújtja a szükséges nevelést. Emellet a héber olvasás, mint az ima nyelve, valamint a héber imádnak a gyermekkel hazai nyelvünkön való megértetése, oly nélkülözhetlen alapfeltétele vallási oktatásunknak, hogy ezen körülmények, mindenekelőtt reméljük, elegendő súlylyal fognak birni arra nézve, hogy a heti 4—5 órai hitoktatási, mint elkerülhetlenül szükséges időköz való ragaszkodásunkat Nmelt. kegyesen méltányolni fogja.

A kir. tfl. úr által hivatkozott 1877. évi min. tanórárend nem változhatatlannal határozza meg az egyes tantárgyakra igénybe vehető órák számát, mert hiszen a törv. 52. §-a a tanórák maximumát 25-ben állapítja meg, a hivatkozott min. rendelet pedig a javasolt tanórárendeket, mint zsinormértékül „szolgálatokat” hozza ajánlatba és a hivatkozott 52. §. azon rendelkezését, mely szerint a tanórák maximuma 25-ben állapittatik meg, nem érinti.

De nem is lehet képzeln, hogy 20 éven át törvénytelen állapotot türt volna a kir. tflügyelőség, melyhez a tanórárendek és azokban a 4—5 órai hitoktatás, évenként felterjesztve lettek, és onnét mindannyiszor megerősítve visszaérkeztek. — Ezek után csak az a kérdés, ha valjon a 4—5 órai hitoktatás a többi tantárgyak elhanyagolására, avagy a gyermekek tulterheltségére vezet-e? E tekintetben bátran hivatkozhatunk a mellettünk bizonyító tapasztalatokra, melyek szerint a közs. iskolának zsidó vallású növendékei a világi tárgyakban is a legelső sorban haladók voltak, daczára annak, hogy a közelmúlt év végéig községi iskolánk kötelező tantárgyai között a német írás és olvasás, ugy a német nyelvtan is foglalt helyet, amely tantárgyak már ezen tanévtől kezdve — a tflügyelő ur intézkedése folytán — tanítatni megszűnvn, most és ezután még kevesebb lehet szó tulterheltségről, mint eddig.

Kegyelmes Urunk! Teljesen át vagyunk hatva azon szellemtől, mely a közs. iskolai institutio megalakulásánál az illető fenkölt gondolkodású államférfiakat vezérelte; tudjuk, hogy célja a felekezeti választal lerombolása, a testvériség ápolása és az egyenlőség meghonosítására irányult. Mint már jelezni volt szerencsénk, hazafiai hévvel, honpolgári lelkesedéssel és önmegtadással áldoztuk fel virágzó felekezeti iskolánkat, hogy vállelve működjünk közre ezen legfőbb polgári eszménykép elérésében s mi volnánk az utolsók, kik ezen magasatos intézmény elvesztését óhajtanók, de másrészt ép oly szent meggyőződésünk az, hogy a nemzedék vallásos érzülete képezi a hazafiai erényeknek leghízelgátabb alapkövét; csakis a vallásos szellem, a felekezeti öntudat fejlesztése segélyével nevelhetünk hű polgárokat; a vallásos nevelés az, mely legfőbb támasza volt és lesz mindenha a hazának és trónnak. Ezen felfogásunk helyességét bizonyítják maguk az országos tantervek is, melyekben a hit- és erkölcs tan a legelső helyet foglalja el, mindfölgva ha azon, föltötte sajnos kényszerhelyzetbe jutnánk, hogy a közs. iskolai intézmény és vallásos nevelés lehetősége között kellene választanunk, legbensőbb meggyőződésünk és szent hazafiai kötelességünknek tekintetök a vallásos nevelésnek adni az elsőséget, minthogy a testvériség, egyenlőség és

honszeretet csak oly nemzedék keblében fejleszthető, mely vallásos nevelés által lett nemesítve.

Osztályonként heti 2 órában — legjobb meggyőződésünk szerint — vallásunk oktatásának célját még meg sem közelíthetjük, erre legalább 4—5 órát kell fordítanunk és ha Nméltóságod a hittani idő reducálására vonatkozó kir. tanfelügyelői sérelmezett intézkedést jóvá hagyáná, vérző szívvel bár, de legszentebb kötelességzetünk sugalmazása folytán, kénytelenek lennénk felekezeti iskolánkhoz visszatérni, hol meggyőződésünk szerint és jogtalan beavatkozástól menten, nevelnénk a hazának vallásos s így hű, minden körülmények között megbízható polgárokat.

Nméltóságod bölcseségéről azonban annyira meg vagyunk győződve, miszerint egy perezig sem kételkedünk abban, hogy álláspontunk magas helyesléssel fog találkozni és annak hódolatteljes előterjesztésében kizárólag egy felekezeti jogos öntudatát, a közs. iskola institutio öszinte barátjait s végre a korszellemmel halladni törekvő, de ép azért vallásbeli autonómiáját féltékenyen őrző honpolgárokat kegyeskedik felismerni.

Minél fogva oda terjed hódolatteljes kérelmünk, miszerint épen a helybeli közs. iskola fentartásának érdekében az országos törvényekben győlemező felekezeti önkormányzati jogok megvédelmézésé szempontjából a Heves m. kir. tlnék sérelmezett intézkedését hatályon kívül helyezni, őt a jövőre nézve belügyünk érintetlen hagyására utasítani és a helybeli községi iskola épületében megtartandó hitoktatásra heten- és osztályonként 4—5 órát engedélyezni kegyeskednék.

Ügyünket határtalan bizalommal Nagym. böles belátására és ismert igazságszeretetére bízva, maradtunk

Gyöngyösön, 1889. január 25-én.

A Nméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter úrnak

hódolattal teljes szolgáló

A gyöngyösi st. quo izr. hitközség nevében

Weissmann N.
jegyző.

Bogdán Jónás,
elnök.

Vallás- és közoktatásügyi miniszter, Heves m. közigazgatási bizottságának.
4100. szám.

Heves m. kir. tanfelügyelőjének mult évi szept. 27-én 2001. sz. a. valamint f. é. január hó 9-én 2565/88. sz. a. és a közigazgatási bizottságának mult évi október hó 3-án 1883. sz. a. gyöngyösi községi iskolában az izr. hitoktatás rendezése ügyében tett intézkedéseit, a gyöngyösi status-quo izr. hitközség részéről közbevetett felfolyamodás figyelembe vétele után, változatlanul fenn nem tarthatom, miért is a következőket rdelem el:

A gyöngyösi községi elemi iskola községi jellege szigoruan fenn tartandó ezentul, de az iskolában egyik hitfelekezet sem részesülhet különös kedvezményben. Az elemi népiskolák számára kiadott miniszteri

tantervben a hit- és erkölcs tanítására kiszabott heti 2 óra, mint legkevesebb értendő és annál többet is lehet megállapítani, ha az 1868. évi XXXVIII, t. cz. 52, §-ában és 1887. évi aug. 26-án 21678. sz. a. kiadott miniszteri tantervben kiszabott 20—26 órát a heti összes tanórák meg nem haladják. Az említett tantervben ki van mondva, hogy a hit- és erkölcs taniskola évfolyamok szerinti felosztásának és terjedelmének meghatározása a felekezeti hatóságok jogköréhez tartozik. Ebben tehát a gyöngyösi izr. hitközség elöljárósága határoz. Annak megállapítása, hogy mi tartozik az izr. hit- és erkölcs taniskola köréhez, kizárólag a hitfelekezet elöljáróságát illeti, más hatóságnak arra nincs befolyása. Felvilágosításul megjegyzem, hogy az izr. hitoktatás körébe van vonva az izr. imádságoknak héber nyelven tanítása, ennél fogva ide tartozik a héber írás és olvasás tanítása is. Ezt a polgári hatóság meg nem tilthatja. Korlátolni csak annyiban kell, hogy ugy a Mózes, mint más vallásnak a hit- és erkölcs tanításában a közs. iskola helyiségében, a többi tantárgyak tanításán kívül és külön-külön tanítassanak. Annak meghatározására, hogy kik vannak jogosítva a hit- és erkölcs tanítására, az illető egyház elöljárósága vagy hatósága illetékes.

A gyöngyösi községi iskolában ezen iskola izr. vallás tanítói jogosítottak lehetnek a hittanításra, ha az egyház elöljárósága őket jelöli ki, de az iskolaszék megkövetelheti annak igazolását, valjon az ily megbízott hittanítóknak van-e lelkesi (rabbi) vagy oly tanítói oklevelök, melyben a hittanításra is képesítették. — Ha ezt igazolni nem tudnak, arról hozám jelentést kell tenni.

A községi iskolákban az ünnepnapokat, az iskolaszék számára kiadott utasítás 49. §-a szerint, az iskolaszék határozza meg, és ha a rendes tanítási napokra esnek valamely hitfelekezet ünnepe, ugy tekintettel kell lenni az illető hitfelekezet vallási követelményeire: p. o. a Mózes vallású növendékeket ily napokon sem írásra, sem rajzolásra nem lehet kényszeríteni. A hit- és erkölcs tanításán kívül, minden hitfelekezethez tartozó tanuló, saját felekezetéhez tartozó tanító vezetése és felügyelete alatt, isteni tiszteletr tartozik menni. Ennek pontos gyakorlását, a vallásosság ébrentartására és gyakorlására az iskolaszék követelje meg.

F. é. január hó 26-án 190. sz. a. kelt jelentésére, a közlemények visszacsatolása mellett, felhivom a közigazgatási bizottságot, hogy ezen rendeletem végrehajtásáról gondoskodjék.

Budapest, 1889. évi febr. 2-án.

Gróf Csáky s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen wortgetreu übersetzt . . . . . durch . . . Aug. Wünsche. Zweiter Halbband. 3. Abtheilung (Szanhedrin Abóda zára, Makkóth, Sebuóth, Hórájóth, Edújóth, Abóth traktátusok). Lipse. O. Schulze. — *Nádai Gyula.* Török írások. Budapest.

A német községek. A német községek fentartanak 30 egyeletet a kézmű terjesztésére a zsidók között, 10 aggokat ellátó intézetet, 20 kör- és sinyló-házat, 3 rabbi-, 8 tanítóképző intézetet, 8 reáliskolát, 25 árva-házat.

Zsidó statisztika. *Samarlandban* mintegy 6000 zsidó lakik, 3 templomukban a szefárdi ritust követik. Anyanyelvük emberemlékezet óta a persa. — *Ázsiai Törökországban,* Palesztinát nem számítva, 150,000 zsidó lakik, legnagyobb részüik az 14992-ben Spanyolországból kiűzöttek utódai.

A zsidók Indiában. Kelbunker Sámuel a Beni-Israel elnöke Bombayben külön monografiában írta meg a zsidók történetét Indiában, melyben kimutatja, hogy a zsidók két évezred óta élnek Indiában, többnyire üldözve és nyomorogva. Az utolsó év óta nekik is több szabadság engedtetett, »de egészben mind maig a lakosság páriái.« Szerző különösen a mellett szólal föl, hogy a filanthropusok figyelmét India sidóságának végtelen nyomorára is kellene már irányítani.

Zsidók külföldön. *Dr. Stein* Lajos magyar származású volt rabbinövendék a *zürichi* politechnikumon a filozofia és pedagogia tanításával, tanári czímmel, bízott meg. — *Lord Rothschildot* az angol királyné lord-lentenantnak és Buckinghamshire részére custos rotulorumnak nevezte ki; az első hadi, a második birói méltóság s első eset, hogy azok bármelyike zsidóra ruháztatik.

Bözöd-Ujfalú. Egy hosszabb jelentés és tudósítás B.-Ujfaluról kiszorult e füzetből. A jövő számban adjuk.

Tudomásul. A mult számunkban hirdetett zsidó közigazgatás kézikönyve a tervezett módon nem jön létre. A beérkezett előfizetési pénzeket visszaküldjük.

TUDOMÁNY.

Humor az édenben. 1)

Immánuel Harómi költészetében egyesült az olasz és zsidó szellem: két teljesen ellentétes világfelfogás, a melyek így, különösen a fölületes Immánuelben, nem olvadhattak tökéletesen egybe. Míg a spanyol korszaknak mély érzületű és alapos tudományú szellemei egybeolvashatták a bölcsészetet és hagyományt, az egymáshoz közelebb álló arab és zsidó szellemet: addig Immánuelben csak összekeveredett a két elem s mindegyik megőrizte sajátosságait a másiknak rovására. Immánuelnél mélyesegesebb szellem kellett oda, hogy a méltóságost a könnyelművel, a komolyt a ledérrel, a tragikust a bohózatossal egyensúlyba hozza. A zsidó szellem a köznapiból is szentet, a családból is szentélyt alkotott, a déli könnyelműség számára nem volt misem annyira szent és magasztos, hogy gúnynyal ne illethette volna. Ez a frivolitás — és ez jellemzi legjobban Immánuel költeményeinek gyűjteményét, a *Machbérót*-ot. A nagy spanyol-zsidó költők remegő ihlettséggel, levetett sarúkkal közeledtek a szentíráshoz, mert tudták, hogy »szent a talaj, a melyen állanak.« E korszak leáldozó napjának sugarai megaranyozták még Charízi költészetének szegélyét — de már ekkor beköszöntőfélben volt az alkony és az esti imának hangját néha félbeszakítja egy-egy szívósabb szó, egy-egy éjjeli felkurjantás. A muziv-stilus a szentírásnak stílusa; a költészet szent köveknek mozaikja: e szent kövecskékből már Charízi is merészelt torzképeket kirakni. Im a szentírást e földre rántó frivolitásnak két költeménye a balháról. Fokozat van bennök.

»Ágyamba törsz, gonosz bolha
S a véretem szívod szopva;
Sohse legyen hát ünneped,
Ujjam holtod után eped.«

Bölcsinktől az intést kapom:
»Tilos ölni szombatnapon!
Ám ezt más tan előzte meg:
»Ha gyilkos jó, előzd te meg.« 2)

1) Egy fejezet a szerzőnek »Midrás és költészet« című munkájának első kötetéből.

2) Cziczim u'ferachim 23. l.

Ebben van mosolyra indító szellemesség is; másutt a szelemesnek élvezetét megzavarja az obscoenitas, a mely nem átalja a szentírásnak mondatát helyéből kiragadni és más hozzá nem méltó összefüggésbe illeszteni. Ez az aranygyűrű a sertésnek orrába.

»S ha az embert álom tartja fogva,
S lány szendernek lesz kiki a foglya,
Hozzád oson,
Csúszik,
Kúszik
A vánkoson. — — —
Ott bujkál a lepel alatt — — —
Majd szépen a mellig szalad,
És e »kettős tábor«-nál megmarad. ²⁾

Egész éjjel gyötrött, kínzott,
E karon és arczon hizott.
Utánozza a szent papot,
Ki szint' ezombot s mellet kapott;
»Emelkedő mell, czomb, karok,
Tökéletes kövér — ³⁾.

Charizi volt Immánuelnek mintaképe, de a tanítvány egy tekintetben túltett a mesteren. Charizit elcsábította a szelemeskedési vágy, Immánuel gyakran szándékosan frivol. A legmagasabbtól hirtelen alácsap a mélységbe, az ég magasából a földnek sarába: a zsidó irodalomnak Heinéja, de a német költőnek mélységes poézise nélkül, a mely feledteti a hirtelen ellentétek barokkságát. Immánuelben mindazáltal zsidó szív dobogott, de hát az olasz égnek napja ragyogott fölötte és a Boccaccio levegőjében lélekzett. Énekel a szerelemről, játszi hangon, olvadva — de tömjénillattal vette körül a hűtelen szerelmet is. Az ő műzsája pajkos leány, ki az ifjú költőt dédelgette s ki a vént is »csalogatta, hívogatta kertjébe«.

»Hej vén korom, hogy bevádol,
Mi vágyat sem hagy énekem,
Mig ifjonta felszereltem
Ajkimon tilt lány énekem.

A szerelmi dalok feje
Sóvár vágyam éneklése;
A szív csábos kéjét dalltam,
Bennem kis öz játszva kése.

²⁾ Gen. 32, 3.

³⁾ Lev. 7, 34. — Charizi: IV. makáma.

Itt él bennem s vágy epedtem,
Ő kéjmemnek legfőbbike,
Én hívattam be először
Váraiba, kertjeibe.

Vándoroltam, úton voltam
S egy szép kertbe bevetődtem,

A violát nézegetni,
Ábrándozni, rózsát szedni:
Ott volt özem, s körülötte
Ámbra, mirha, jaj de mennyi.

Őt alkotva a teremtó,
Semmi mással nem törődött.

Csőndben néztem, hogy megtudjam,
Elkerget-e, hí-e szeme?
Nem próbáltam, de úgy láttam,
Hogy ilyen szől: menj el — jere!

Felhevültem, égett bensőm,
Leroskadt e test alatta,
S felkiálték: »Szép vagy, kis öz,
Rád e varázst ki adhatta?

Két lány kezed gyógyítson meg,
Szemed nyila ha szúr s áthat;
Szánj meg, ó adj violádból,
Galambkám, hadd látom bájad.«

Hallván e szót az özike,
Rám jóságos szemet vetett,
S »Bölcsék bölcse — szólt — két
részből
Az egyik részt adom neked.

Im testemet ketté osztom,
Válaszd ki hát az egyiket;
Itt van övem, ez osztja szét
Az alsót s a felsőbbiket.

Ezt vagy azt, mert mind a két részt,
Nem adom ám: rajta, válaszs!
Most mit tegyek? biz' nem tudtam
Mi legyen az okos válasz.

Én nyomorult! Hogy ilyen is
Történéthetik még énvelem —
De bajodra, kis öz, legyen
Felső részed az én felem.

Hallván ezt a kis özike,
Felujjongott kéjjel telve,
S eskve mondá: »Hő vágyadra,
Szivem vágyik szerelmedre.

S mert ezt kérted és mert szived
A nemesbik részt akará,
Életemre! Szálljon az öv
Le a földre, talpam alá:

Uralkodjál mindkét részen,
Juss mindkét föld birtokába,
És elmentem a kis özzel,
Eljutottam fénylakába.

Borát ittam, étkét ettem,
Mirhájából meregettem . . .
De most a kor teher rajtam
S özem elüz megvetetten.

Már nem szeret. Szavamra már
Nem is hallgat, nem is figyel,
Ha azt mondom: jér, jér kis öz!
Mást dobogit szerelmivel.

Mert hajam ösz, és szakállam
Az aranyból ezüstté lett,
Itt a vénség kopaszága
S átkát hozta az agg élet.« ¹⁾

Itt játszi hangon enyeleg a szerelemnek bensőségével:

»Bájad után úgy epedtem,
Érted a vágy égett bennem.

¹⁾ Machb. 36. l.

Mily különös: szívem eped,
Pedig érzi, hogy megreped.
Old meg szívem s menedéket
Örömet nyujt mégis nekéd.«¹⁾

Avagy a keleti költészetnek színpompájával rajzolja a kedvesnek szemeit:

»Ki hitte vón', kedvesem, hogy égve
Felszáll szemed viharban az égbe?
Mert ott látom én az alkonyt fényben
És a bajnalt e sugárzó képen.
Koralodon csüng szeretve éltem,
Benne biz' az ég csodáit vélem.

Szemed talán, szépek szépe,
Égi csillag, s nappal fogva nálad?
S a mennyboltra csakis este szállhat?
Vagy tán csak a csillag képe,
S arezod is ily képe a mennyboltnak?
— Más tűz, más láng por és hamu ott csak.«²⁾

Amott már kimondja az ítéletet:

»Hogy hü legyen s meg ne csaljon,
Csúnya legyen s vén az asszony.«³⁾

Nem is akar a szerelemtől hallani: elég volt.

»Hogy kijuték a tengerből,
A tomboló szerelemből,
Társam mind elámul: »Mi baj?
Csoda történt e férfival!«
S én így szólok: Bizon csoda,
Hogy azt épen hagytam oda.«

E bohókázás nem ritkán a durvaságba is átesap:

»Láttam egy nőt, egy gonosz nőt
Felakasztva egy fára;
Aki látta, csodálkozott
És bámulva megállta.
S én így szóltam: szép vagy te fa,
Jobb a tudás fájánál,
Sok fa tett már hősi dolgot,
Amde híred tovább száll.
Ha megmérnék a fák becsét,
A legdicsebb te lennél . . .
A rossz asszonyt elpáholni
Csak te, csak te kellenél.⁴⁾
Vajha minden fa díszére
Hasonlítna tehozád,
Imádnálak, e gyümölcsöt
Ha mindennap meghoznád — «⁵⁾

¹⁾ U. o. 33. l.

²⁾ U. o. 134. l.

³⁾ 127. l.

⁴⁾ E mondat helyett az eredetiben ezézés van.

⁵⁾ U. o. 97. l.

És ugyanezen Immánuel énekel komoly tárgyokról is,
versenyezve a spanyol költőkkel: mély érzése megragad, ragyogó
poézise lebilincsel, zokogó fájdalomja megindít.

»Úristenem, elhalványul a képem,
Szívem dobog, háborog,
Ha a napra gondolok,
A magasból midőn le kell majd lépnem.

És elfordul tőlem minden barátom,
Mind-mind olyan idegen
És lakomból idelelem
Kivisznek, s azt soha többé nem látom.

Midőn majdan hü testvérem, kedvesem
S barátimból nagy sereg
Föltöttem sír, kesereg —
S vagyonomon osztzkodnak hevesen.

Ama napra, midőn gyaláz ellenem,
Ócsáról s én hallgatok,
El kell tűrnöm hallgatag,
Beszédére csöndben, némán kell lennem.

Midőn majdan a föld alá leszállok,
Eltakar a sírverem,
Ki sem törődik velem,
S elfelednek ezek a hü barátok.

Ama napra, midőn felfal a féreg,
Közöttük ott senyvedek
S rothadozva tespedek
S büzőm feltör, károsan mint a méreg.

Jaj lesz nekem, hisz' mit tettem s vétettem,
Érezttollal fel van írva,
És én némán a sírba:
Lesz-e, aki tolmácsolja érdemem?

De hisz elég, szolgálak vagyok, istenem,
Előttem mit beszéljek?
Mindig, mindig, míg élek,
Te vagy vágyom, kívánságom, mindenem.«¹⁾

Ha nem ismernők Immánuelnek tiszta egyéni életét és az
exegézisében is nyilvánuló zsidó vallásos meggyőződését: e meg-

¹⁾ Machb. 236. l.

tört hangú költeményt a világfájdalmas szelichák paródiájának tarthatnók. Immánuelben két különböző szellem működött, de egyik sem volt eléggé mélységes; egymás mellett haladhatnak; összeütközésük sohasem annyira erős, hogy a költőt ellenmondásba sodorhatnák önmagával és a világrenddel; Immánuelből nem lehetett egy második Ibn Gabirol, nem képmása Tassonak, inkább Voltairet juttatja esziünkbe.

Ezen ellenmondás tárul elénk Édenjében is. A méltóságának egyszeriben nyoma vesz, a komolyságnak vége szakad, a költeménynek általánossága megszűnik s minden részén Immánuel szubjektív költészetének bélyegét hordja. Ez a humor a fecsegésben, a tréfás a komolyban. A költő kizökken eredeti irányából — vagy talán megunta a szokatlan méltóságot s visszatér önmagához: szatirizál. Egyénisége lép most az előtérbe. A hol a zsidók multjának legnevezetesebb alakjait lépteti fel, ő képezi ott a beszélgetésnek tárgyát, az eszményeknek középpontját. A következő jelenetek a középkori zsidó tudományok egyik virágzó ágának, a szentírás értelmezésének vannak szentelve. Az olvasónak nagy hajlandósága van a csöndes mosolygásra, midőn az Édennek fenségesen komoly képe egyszerre megváltozik, s fönn az égi seregek közt a dicsőítő zsolozsmákat zengő angyalok és üdvözültek helyett, egymással vitatkozó és vidoran nevetgélő csoportokat mutat be a költő. El vonás legjobban jellemzi Immánuel felfogását az Édenről: merészelt róla tréfásan is írni, a mint azt a már idézett, Ábrahám ibn Ezrának tulajdonított költeményben is találtuk. Még jobban jellemzi Manuelle gondolkodását egy másik költeménye, a melyben a humor nem ölti fel a szenteknek palástját. Nyílt gúny, csípős humor. Az Éden a boldogságnak hazája, de nem kívánkozik oda a költő.

»Izlik még a földi étek,
Mannáért a vágy nem éget.«

Az Éden örökös nyugalommal kínálkozik, ámde örök élvezetet csakis — a Pokol nyújthat. Ott vannak az erkölcsös vén asszonyok, itt a csókra termett ajkú lányok. Éden és Pokol szerepet cseréltek: attól borsózik a hát, ez a kívánatos.

»Egy gondolat érik bennem,
Mit bensőmben főz ki lelkem:
Mevetem az Éden báját,

Kívánom a Pokol táját,
Itt talállok hiszen élvre,
Gyönyör és kéj között élve.

Itt van minden deli lányka,
Csattan a csók, s szívem lángba.

Mit ér nekem, mit az Éden,
Ha lány nem jő ott elébem?
Ott vannak a sötét képek,
Szuroknál is feketébbek;
A sok jámbor, kopasz néne,
Köztük még kivesznem kéne!

Mi dolgunk hát, kérdem,
Nékünk együtt, Éden?

Hibás nőkel vagy te teli,
Mind oly öreg, egy sem deli;
Szememben hát, dicső terek,
Oly semmisnek tekintelek.

Ám te, Pokol, élvbe
Merítesz és kéjbe.
Bened minden deli lányka,
Öltözködvé kéjes bájba;
Együtt bírja hát a tájad,
Mit csak a szem megkívánhat.«¹⁾

E pajzán hang úti meg egyszerre fülünket Immánuel Édenjében. Az égi megdicsőült bibliai ősök exegezisről beszélgetnek, midőn költőnk Dániel társaságában megjelen közöttük. Ez már nem »isteni«, hanem »emberi komédia«; ott a mennyben nem is üdvözültek, hanem emberek vannak. A spanyol-zsidó költőknek eszményisége a földet mennyé varázsolta, az olasz költő az eget a földre rántja le. Mintha alakoskodás lett volna eddig Immánuelnek minden komolysága; alakoskodás a tudásnak dicsőítése, alakoskodás az erkölcsnek magasztalása és alakoskodás az a tiszta emberiség, a melylyel — Dantét is fölülmúlva — a más vallási jámborokat is beereszti az ő Paradicsomába. De nem Immánuel mint szigorú erkölcsbíró járja be a Poklot, mint szigorú erkölcsbíró lép ő fel az Édenben is. És e nevetgélő, mulatózó csoportozat? Ez csípős parodizálása a kabbala Édenjének. A kabbala a mennyekből földet csinált tánczczal, lakomával, Immánuel itt ugyanazt teszi, levonva a kabbalisztikus felfogásból a consequentiákat. A túlzásba jut, de hiszen szatirizál és a szatirának — következetesen — szabad túloznia.

Ott vannak a haggáda, a Zóhar, a misztikus midrások, a miket az Immánuel után élt Olmó is felvett »Készenálló Éden«-ébe. Ott terítvek az asztalok, barmokat vágnak, elszeldelik a leviathán húsát s nagy lakoma vár a jámborokra. Mindegyik helyet foglal méltósága szerinti rendben. Megkérdezik tőlök: alma-, vagy gránátbor, avagy szőlő leve kell-e? Nekik mindegy és elébük hoznak a borból, a mely a teremtés hat napja óta őriztetik. Sőt maga isten is ott ül közöttük dicsőséges trónusán, a mint írva van: »Eljöttem hát kertembe, én nővérem, én arám.«²⁾ Előttünk felhalmozva az Édenkertnek minden ékes-

¹⁾ Machb. 134. l.

²⁾ Én. én. 5, 1: באתי לפני אחותי בלה.

sége s minden jámbor oda nézhet és láthatja isten fényét s rámutatva így szólak: »Im, istenünk —«

Esznek, isznak örvendezve, a miglen a bor-áldásra, a kidusra, kerül a sor. A jámborok felszólítják Ábrahámot: állj fel s mondd el az áldást. Engem meg nem illet, felel ő, Ismael az én akadályom. Felszólítják Izsákot s ő is mondja: Ézsau az én akadályom. Felszólítják Jákobot s ő is azt feleli: két nővér volt a feleségem, ez akadályoz engem. Felszólítják a törzseket, de ők sem fogadhatják el, hanem szólak: Józsefnek tanúsága a mi akadályunk. Végül Dávidhoz jutnak s kezébe adják a serleget és így szól: ó mi gyönyör, ó mi üdv, hogy én áldhatom istenünket; és áldást mond, dicsőítő, szép háladalt. — — ¹⁾

Másutt meg részletesebb a rajz: — — Így szólak Ábrahámhoz: vedd a serleget, mondd el az áldást, hiszen te vagy a világnak atyja. S ő így felel: nem mondhatom, mert egyik fiam a Szentségest, dicsértessék ő, bosszantotta. Így szólak Izsákhöz: vedd te a serleget s mondd te az áldást. Méltatlan vagyok rá, mondja, mert egyik fiamnak utódai pusztították el istenünk szentélyét. — — Majd Mózeset kínálják meg: Vedd te a serleget, hiszen te vetted át a tórárt és valóban megtartottad azt. Nem tehetem, feleli, hisz nem érdemeltem azt sem, hogy a szent földre bejuthassak. Felszólítják Jósuát is, ő is érdemtelen — végül Dávid mondja el a zengő háladalt. ²⁾

Majd meg tánczra is perdülnek, angyalok s üdvözültek; körülöttük villám-oszlopok, tünde szikrák röpdösnek, fényparaszak szípkorkáznak, fénysugár ragyog arcukon, gyöngyöző harmatcsepp permetez, a hegyek is ujjonganak, ugrándoznak. ³⁾

A talmud eschatológiájában is csoportosan mennek az üdvözültek a felérkező lélek elé. Midőn ugyanis a jámbor megváltik az életből, így szólak a szolgálattevő angyalok az örökkévaló előtt: Világ ura, egy jámbor jó! Erre az örökkévaló feleli

1) B. h. M. III. 76. באותה שעה הקבי"ה עורך שלחנות ושוחט בהמות ולויתן וז"ו שרדי ועושה סעודה גדולה לצדיקים וכל אחד מהם מושיבו לפי כבודו והקבי"ה אומר להם מיין תפוחים אתם רוצים לשנות או מיין רמונים או מיין ענבים והצדיקים אומרים הרשות בידך לעשות כל מה שאתה מבקש... ואובלים ושמותם עד שהקבי"ה מצוה לטעון כוס של ברכה וכו'.

²⁾ U. o. V. 45, 46.

³⁾ U. o. III. 83. ועומדי ברכ סביב — — ועומדי ומרקד לפניו בסעודה — — להן וניצוצין של זוהר מוקפית להן וכו'.

hadd jőjjenek a jámborok s menjenek elébe; hadd jőjön békében s pihenjenek együtt nyugvóhelyeiken. ¹⁾ A talmud és midrás eme felfogásának ad kifejezést Olmó is, midőn így énekel:

»A rég holt jámborok lelkét im ott lelem,
Sietve jó rájuk s vigadva úgy örül,
A sok rokon réám borulva fog körül,
Örvendve vigadoz, nevet, kaczag velem,
Vigan öszelgetünk, ujongva szüntelen.«

»Az üdv örök, melyet nem látnak emberek,
Nem ismerik s ki sem beszélhetné el ezt,
Az angyal itt tízes mustot meg bort ereszt,
Melyet bogyoiban régtől őriztenek;
Ez égi szent titok búbájós, oly remek.«

»A jámborok közé a tánczba hivatám,
A tánczolókat élén atyánk van és urunk,
Nagy Istentink maga: élé leborulunk;
Óh lejtve lejtünk, ki sem fáradva tán
Ujongva dallom én, magasztalom atyám.« ²⁾

Ez fenséges, de túlon túl érzéki; vízióknak magasztos, az értelem számára anyagi; a költészetben fantasztikus, istenről állítva: blasphemia. E felfogást parodizálja az olasz költő. Az üdvözültek beszélgetnek, mulatoznak, nevetgélnek: akkor hát beszélgethetnek exegézisről is, olvashatják Immánuel költeményeit és mulathatnak művének szellemes fordulatain. Mondottuk, ez csak továbbfejtése a kabbala felfogásának. Ugyanazon talajon áll, de mennyire más a gyümölcse; ugyanazon eszmemenet, de hatalmas bakugrásokkal.

Immánuel önnön művét olvastatja az égiekkel: a költői hiúságon kívül az olasz zsidónak szabadabb gondolkozása, a világi műveltséget is megkövetelő szelleme iratja ezt vele. Mintha csak sejtette volna költőnk, hogy egy másik Divina Comodia szerzője, Mózes da Rieti, épen költeményei miatt fogja őt magát is az Édenből kizárni s hogy egy későbbi kornak rigoróz szelleme, melynek képviselője József Káro, a pokolba fogja juttatni mindazokat, a kik e művet olvassák.

E szempontból kell tekintenünk az itt következő részleteket a »Tófet ve-Éden«-ből. Szentírás-magyarázat körül forog a

¹⁾ Ketubóth 104 a.

²⁾ Olmó: Éden Árukh, 150, 245, 246. versszak.

beszélgetés. Immanuel exegéta is volt; érthető hát, miért kellep e témának szőnyegre kerülnie. A szentírás alakjai őt bírál-gatják, mint a ki minden elődjénél helyesebben értelmezte a. Próféták könyveit. Ez természetes is. Jerünk mi is a költővel s ha nekünk nem is nyújt e tárgy annyi élvezetet, mint a költőnek és korának — a kik előtt nem volt elrejtve a sorok közötti gúny és humor — hallgassuk meg az égieknek emberi beszélgetését.

Ismerték fenn a mennyekben is a víg Immánuel. Hamar el-terjedt a híre, hogy ott jár az Édenben, el is mondják egymásnak a kellemes ujságot. Eljönnek mind, hogy üdvözöljék a kedves ven-deget. Elsőnek jó Dávid, a ki is odahivatja az égbe szállt zsoldár-magyarázókat; versenyre kelnek most is, a győztes természetesen Immanuel. Jött Jeremiás is, Eszájás sem maradt el, ott ter-mett Salamon is; körülveszik a költőt és csoportosan mennek Mózes sátora elé. Mózeset is érdekelte Immanuel mint exegéta, mert a hagyományos felfogás őt tartja Jób könyve szerzőjének. József is hozzájuk csatlakozik s köszönetét fejezi ki a költő előtt, hogy szentírás magyarázatában oly szépen festette le az ő jellemét.

Csupa vidorság, csupa életkedv az egész, költői naivitással előadva: természetesen nem minden könnyelmű pajzanság nélkül. Itt volt Immanuel az ő elemében.

» — Tovább megyünk
Az Édennek dícső terén;
Kik ott álltak, mind intettek
És utánunk tekintettek,
És felhangzik: Most örülünk,
Immánuel jár körülünk.«

Dávid látva, hogy beléptem,
Üdvözölve jött elébem,
Kezében a lant s a hárfá,
Ragyog a táj e fényárba.
Ott volt vele Ázáf, Hémán
S az egész kar, egysem némán.
»Áldva légy, szolt Dávid nékem,
Ki jöttél az Úr nevében;
Te vagy az, ki tisztú gyöngyöt,
Elvéve a sárt s göröngyöt.«

Csókolgat, átölel karja,
Övként simult derekamra.

»Te emeltél nekem oltárt,
Magyarázván mind a zsoldárt,
Te tártad föl a pompáját,
Rejtelmait és esodáját,
Ami eddig el volt rejtve,
Senkitől nem tudva, sejtve.
Mert te tudás után vágyol,
Tiszteltelek innen, távol,
Szóval, tettel, mindenképen
Megteszem, mit mondasz nékem.«

Egy férfit most elküldte,
Ki áll vala ott körülte,
Hogy a Zsoldárt értelmező
Tudósokat hívja elő.
Jöttek Dávid parancsára
S elől Kimchi Dávid álla.
Dávid előtt leborultak
És hétszer a földre hulltak.
S szolt hozzájuk, míg ott várnak:

Mondjátok meg a zsoldárnak
Értelmét; »Az Úr felkeljen,
Ellene mind elszéledjen,
Gyütlőlő ő előle
Fussanak el.« Nos előre,
Kiki hasson értelmébe,
Aminő ép az elméje.

Saját útján járt mind ezért,
Emez így, az amúgy beszélt,
S így szolt Dávid: Ez azt mondja:
»Ez van benne«, de elrontja...
Majd fejemet csókkal fődven,
Szolt: Ez mirha, ámbra, tömjén!
Ez oldotta meg a titkot,
Nem maradt ott talány itt-ott,
A dicsőség csakis ezé,
Ő megkezdte s bevégezte.

Szolt, hogy mondjam el értelmét,
Hogy nekik is kedvök teljék.

Igy tettem, el nem rejtettem,
Semmit el nem felejtettem;
Szavaimat amint hallák,
Dicsőíték és úgy dallák.
Végre Dávid imígy beszélt:
»Tiszteljétek ti őt ezért!
És tiszteltek, dicsért szájuk,
Mintha lettem vón' királyuk.

Míg szót váltok mindenkivel,
Jött kiáltva Ezékiel,
S szolt: »A dícső értelmező,
Kit én várok, itt van, ez ő.
Hol van, ki az, ki elüldhet,
E helyről itt ki elküldhet? —
Az istennek dicsőséget,
Aki idehozott téged.
Üdvöt! De hogy érzed magad?«
»Üdvöt! mondam, míg megragad,
Áldva az, ki e szent tájon
Engedé, hogy fia járjon,
Hogy még élve nézzek oda,
Hová szem nem hatolt soha.«
»Magyarázván, szolt, mivemet,
Felvidítád a szívemet.

Az által, hogy magyarázád
Az égi fény leírását;
Leromboltál minden kételyt,
S ha az özön már elékelt,
A bölcsészet vizén néped
A szárazra bizton lépett.«

Míg beszélt, jött Jeremiás,
Itt Elisa, ott Eliás,
S Jeremiás nyujtva kezét,
»Áldott, szolt, ki idevezet,
Ki rád adott pompájából
És juttatott a bájából.
Diszül főmre és kezemre
Kötém műved, s nem teszem le;
Bajlódott a többi kába,
Magyarázták, be hiába.
Te fődötted fel virágát
És a gyökét és az ágát;
Mézét ette az éhező,
Való élvet így élvez ő.«

Eszájás jött, míg beszéle,
»Áldás reád!« szolt elérve;
»Műved miatt örök élet
Lesz majd a te osztályrészed.
Óh mint örült az én szívem,
Midőn magyaráztad mivem;
Te tártad fel mirhám, mézém,
Hogy magam is kéjjel nézem.
A magyarázók szemében
Oly semmis volt a beszédem,
Míg te jöttél, s értelmezve,
Gyönyör lett az minden szembe.
Jobbnak tartunk hát mi téged
Tüzes bornál, mely gyujt, éget.
Én leszek hát a te nemtőd
És szószólód és megmentőd;
Minden nyelvet elítéltek,
A mely porbe szállna véled;
Fénylakomban pihensz kéjbe,
Tiszta lelkek között élve.
Nagyságod feltör egekig
S fejed föl a fellegekig;
Engedsz annak, aki botol
S a bűnösért fohászokdol.«

A tömegből mostan kivál
S jó Salamon, a bölcs király.
Véle csapat jó előre,
A szent könyvek több szerzője.
Meggillantnak, megismernek,
Ujongással mind eltelnek,
Üdvözölnek: »Légy te üdvöz,
Aki tudás-kalászt gyűjtesz;
Ki mivünkét magyaráztad
S aranykincsét szédted, ráztad.«
Leborultam ott szerényen
S üdvözlém az Úr nevében.

Karon fogtak s az Édenbe
Vittek, magasb tájra menve;
Vittek, vittek tovaszállva
Mózesünknek sátorába.
Arczáról fényugár dőle,
Hogy elgyöngült szemem tőle,
S meghatva kimondom nevit:
»Az isteni férfi ez itt.«
Befödi most arczát Mózes,
Óh mi kéjes, kábitó ez . . .
Nem érez a lélek hiányt,
Beteljesült, amit kívánt.

Mózes hozzám imígy beszélt:
»Boldog vagy te, hiszen veszélyt
Nem hoz reád földi élted,
Megbocsájtva bűnöd, vételked,
Ki látta még, vagy ki érti,
Hogy a rondalelkű férfi
Igy tudja megmagyarázni
A szent könyvet, legyen bármi?
Nem erényed, jogod éltet
S hoz tereád örök éltet,
Hanem műved, mely magyaráz
Minden titkot, s merő varázs.
Vén korodban jutsz majd sírba,
S hogy a törbe ne ess sírva,
Szegény lelked megmentéd te,
Halál ellen is megvédve —
Mert Jób könyvét, amely mívem,
Magyaráztad tisztán, híven.
Neved csillog, neved ragyog
S fénylesz mint a földi nagyok.
A »behémát« és »livjátont«

Üdv neked, hogy tisztán látád;
Hogy titkukat te fölleled
És senkisen került eléd.«

Közbeszólott most Salamon:
»Csodálkozom, monda, nagyon,
Hogy a *Misé* minden versét
Összefűztéd, s hogyan sejtéd
A sok csodást, melyhez vezet
Az utolsó, szép fejezet?
Az *Énekek Énekében*
Csodást írtál mindenképen;
És e verset: »Cziön lányí,
Menjetek ki, nézni, látni,
Hogy Salamon királyt anyja
Koronában ragyogtatja.«
Tévedt sok bölcs, de értelmét
Nem találták, amíg elméd
Fel nem támadt, s ki nem fártad:
Rád dicsőség s tudás áradt.
Köhéleszt is meg nem érték,
Sőt elronták, sőt megsérték,
Míg te jöttél és felfödéd
Szőlőkertjét és gyönyörét.«

Míg ő beszélt, előlépe
József. Fénylik, ragyog képe,
Mint völégény, ha most kel ő
Sátorából hozzánk elő.
Hogy belépett a sátorba,
Ujongás volt minden sorba.
Fivére mind vele méne,
Kor szerint jött ifja, véne.
Mózes körül midőn látott
Ily nagy, dicső társaságot,
Elámulva e nagy fényen
Üdvözölte mind szerényen,
S az isteni férfit dallva,
Igy szólt: »Üdvöz légy, olajfa,
Istenednek hajlékába
Árnyékosan, dúsan állva.
Üdvöz légy, ki fönt ülsz rejtve
S mindenhatónk árnya fed be.
S égi társak, üdv tinektek,
Ti mennyei, dicső rendek!«

S mondá neki Mózes: Jer te,
Vig örömmel, kéjjel telve,

Te, a szentély dísze, éke,
Te, a tannak dicsősége,
Te, a tudás legelsője,
A jámborság legfelsője.
Békéd, üdvöd, te fölleled
S fivérid is, akik veled.«

József szétnéz megint, megint,
»Eltemre, szól, hogy rám tekint,
E férfi az, ki művében
Engemet is említ szépen,
Koronát tett fömre fénybe,
Szavam tisztán megítélve,
Sok dicsérot irt magamról,
Tetteimről és szavamról.«
Kezét nyújtja s így szól végre:
»Drága hívem, üdvöz légy te!«

És így szóltam most felelve:
»Kísérjen az üdvnek serge

Budapest.

Téged, szentek koronája,
Kinek bűvös-bájós szája.«

Majd így szól és arca fényle:
»Téged látni jöttem én le,
Mert folyton úgy dicséretnek,
Oroszlán vagy, műved remek.
Nem volt nap, hogy ne beszéljünk
Műveidről, kik itt élünk,
S ne élvezzük költeményid
Becsét, báját, drága fényit.
Mind dicsóit, mind bevallja,
Hogy hatalmas vagy a dalba:
Zengnek annak hatalmáról
S az egész föld rája bámul.
Más éneke, másnak dala
Szétmorzszolt kő, porszem vala —
Biz' azt kiscem ismeré fel,
Mind eltűnt a száj lehével,
Ám te, korod lángdalnok,
Gyönyörködnek lágy dalodba.«

KECSKEMÉTI LIPÓT.

IRODALOM.

A NÉMET ZSIDÓK ÉS RABBIJAIK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN.

Güdemann: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland während des XIV. und XV. Jahrhunderts. Wien, 1888.

Irodalmi művek és czimeik között a viszony igen gyakran oly ötletszerű vagy külső tekinteteken alapuló, hogy a gyakorlat alapján szinte lehetetlen volna erre nézve szabályokat felállítani. Pedig ez tudományos munkáknál korántsem oly mellékes kérdés, mint a milyennek azt a szerzők igen gyakran tekintik. Igaz ugyan, a mit egy hírneves tudóunk mond, hogy könnyen tűrhető szemrehányás az többet nyújtani, mint a mit a czímben ígértünk s bizonyára nem is neheztel ezért a tudományos olvasó; de szabad-e elfelejtenünk, hogy filologiai szaktudományak egyből czélja nem lehet, mint az általános tudomány, az emberiség történelmé számára munkálódni és annak kész adatokat nyújtani, már pedig a meg nem felelő vagy nagyon szerény czím a műben rejlő kincseket hozzáférhetetlenné teszi az általános tudomány számára.

E tűrhető szemrehányás éri *Güdemann* föntjelölt művét. Sokkal, sokkal többet nyújt e munka, mint a mennyit czíme ígér. A XIV. és XV. századbéli német zsidók életének minden viszonyaira, a tudomány és műveltség állapotjára, hírneves rabbik életrajzára kiterjeszkedik e kiváló élelénkséggel és mesteri ügyességgel megírt munka.

Ritka érdekességet nyújt az összes munka ezen harmadik részének azon körülmény, hogy míg a két első résznek reánk nézve leginkább csak históriai értéke van, a mennyiben a mi mai zsinagógánk az ott tárgyalt zsidósággal szakadatlan összefüggésben nem áll és a mai viszonyok nem közvetlen kifolyásai az

akkoriaknak, addig ezen rész oly idővel és országgal foglalkozik, melyeknek hatása mutatkozik ma az egész középeurópai zsidóságban. A rabbi állása, a hitközségi viszonyok, szertartások, vallásos irányok, melyeket a XIX. század a középeurópai zsidóság körében talált, az itt tárgyalt helyzetek legtermészetesebb fejlődései; közvetlenül onnan erednek és magyarázataikat is ott találják.

A »minhag«, ez a hatalmas kényúr, mely szent és sérthetetlen, melyet érinteni sem szabad, mely igen gyakran föltámad még a »din« ellen is és előli annak testét, lelkét — kényuralmát e korszakban kezdi megalapítani. Az egész vallásos tudomány a »minhag« körül csoportosul. Míg a talmudi tudomány lassankint a »pilpul« terére szorúl, a bibliamagyarázat úgyszólván teljesen zűnetel, addig számtalanul jelennek meg munkák, melyek egyes országok, vidékek, sőt városok minhagjával foglalkoznak.

Güdemann művét kiválóan értékessé teszi, hogy lépésről lépésre rámutat a megfelelő viszonyokra és állapotokra, melyek ugyanezen időben a keresztény társadalomban uralkodtak, mi által nem csupán a helyzetet világítja meg jobban, hanem igen gyakran a dolgok eredetére is rámutat. Sőt a zsidó erkölcsstani munkák egyes tétéleihez is talál számos helyen megfelelőt keresztény moralisták műveiben. Csak a »jámborok könyvé«-nek azon helyéhez, mely a nem-zsidókkal szemben becsületességre és méltányosságra int, jegyzi meg a szerző, hogy hasonló intésre a zsidókkal való viselkedés nézve, nem akadt a keresztény moralistáknál. Ezt azonban talán nem kell szószerint vennünk.¹⁾

Majd a községi élet érdekes korrajzával és a családi élet egyes mozzanatainak megragadó leírásával találkozunk. A születési, névadási, eljegyzési és lakodalmi ünnepélyeket, valamint a gyászszertartásokat oly élénken és érdekesen vázolja e munka, hogy jogosan tarthatna igényt a legszélesebbkörű olvasóközönségre.

Ezután rátér a zsidók és nem-zsidók közti viszonyoknak ismertetésére. Összehasonlítván ezen két társadalom műveltség

¹⁾ אל תסמוך הקערה בפת (215. l.) aligha jelent annyit: »ne támaszd a tálat a kenyérhez«; ez grammatikailag is érthetetlen volna. Helyesebbnek látszanék e fordítás: »ne ragaszd össze a tálat kenyérrel«, vagy talán אל תסמן את התבן (Sabbat 139. b.) javítást lehetne koczkatatni a talmudi סמנון היה היין בסודוין (Sabbat 139. b.) alapján és így értelme: »Ne tisztíts ki a tálat kenyérrel.«

fokát, arra az eredményre jut, hogy a zsidók e korszakban rendkívül fogyatékos műveltségük dacára fölülmulják nem-zsidó földieiket. Sőt a német-zsidó orvosok, kiket egykori spanyol-zsidó kollegáikkal sem általános ismereteik, sem szaktudományuk tekintetében össze sem lehet hasonlítani, keresztény pályatársaikkal jóval ügyesebbek és keresettebbek; míg ellenben a zsidó uzorások hasztalan küzdöttek az elsőbbségért keresztény társaikkal. Az uzorát különben ez időben, egy német példabeszéd szerint, csak az tartotta bűnnek, kinek ily üzletre elegendő pénzem volt.

A zsidók és keresztények társadalmi érintkezését a szerző egykorú keresztény írók azon művei alapján vázolja, melyekben a zsidó mint typus előfordul. E munkákban a zsidó ugyanazon német nyelvet beszél, mint a keresztény, épen olyan tisztán és helyesen, illetve helytelenül. A német-zsidó szójárás csak a Lengyelországba vándorolt zsidók visszatelepülésekor 1650. táján keletkezett.

Érdekes, hogy egy XV. századbeli farsangi komédiában az »Adón ólam« imának egészen hű német fordítása fordul elő. Így tehát ezen ima, mely magába a zsidó liturgiába sem minden kiütés nélkül jutott, még a jó Péchy Simon előtt kétszáz évvel talált keresztény fordítóra.¹⁾

Güdemann művében a német zsidókhoz számítja Felső-Olaszország (212—246. l.) és Magyarország (165—168. l.) zsidó lakosságát is. Felső-Olaszország zsidói nemcsak németeknek tartották magukat, de azok is voltak fölvilágosodás, tudomány és műveltség tekintetében. Az olasz fölvilágosodott orthodoxismus hatása nem igen vehető rajtuk észre, legföljebb azt eredményezte, hogy a vallási parancsok tekintetében sokkal könnyelműbbek lettek, mint a német hazában.

Hazánk zsidósága az egész középkorban nem volt annyira német, mint épen ezen időben a XIV. században és a XV. nek első felében (Kohn: Magyar zs. története 344. l.). A Nagy Lajos alatti kiűzés óta a magyar vidékek majdnem egészen zsidók

¹⁾ L. »M.-Zs. Sz.« V. k. 464. l. Legyen szabad itt megemlítenem, hogy az idézett helyen Péchy fordításának első sora aligha nem hibásan van közölve: »Világ ura nagy ura nagy királya«. »Nagy ura« közbeszurása az egész strófa rythmusát tönkre teszi, de a héber eredetiből is hiányzik a megfelelő szó.

nélkül maradtak és leginkább az ausztriai határszélen fekvő városokba történt a visszatelepülés. Az összeköttetés vallási tekintetben sohasem volt oly élénk a magyar és középeurópai zsidóság között, mint ezen időben. A magyar zsidóság ifjai állandó látogatói voltak az osztrák talmudiskoláknak és a középkor egyedüli magyar-zsidó írója, nagyszombati Ájzek, kit különben Güdemann tévedésből nem is említ a minhagisták sorában, ezen korban élt. Kétségtelenül magyarországi, de német-zsidó tudós volt Ájzek. Az egyetlen magyar szóval szemben »tatarika«, mely művében előfordul, számtalan a német; különben is gyakran fordul elő, hogy némely vidéken a nem-magyar ajkuak is magyar nevén neveznek egyes növényt.

Szándékosan hagytam végül a munka azon fejezetét, mely a rabbikkal és azok állásával foglalkozik.

A rabbiállás története és fejlődése, mint nem régen tapasztaltuk, türelmetlenül vár megírójára. Égető szüksége volna ilyen munkára ugy a tudománynak, mint a mindennapi vallásos életnek. Ha már hiában várja az ifjabb rabbi-nemzedék az annyit emlegetett modern zsidó theologia megírását, legalább biztos történelmi alapot nyujtának neki, hogy megismerkednek ama történelmi fejlődéssel, melynek gyümölse az ő állása ma.

Hiszen valóban nevétséges a modern rabbiállás definitiójában egyes történelmi adatokra, a mult vallás tudósainak egyes nyilatkozataira hivatkozni és így hosszú évszázados fejlődés eredményeit tekintetbe se venni.

Szükséges-e a nagy átalakulás bizonyítására, melyen a rabbiállás az évszázadokon keresztül átment, egyéb bizonyíték, mint az, hogy még a XIV. században, a talmudi és spanyol-arab korszakról nem is szólva, legnagyobb bűnnek tartotta a rabbi tulnyomó része, hivatalukért díjazást elfogadni? Ha nem találkozik rabbi egy pártálláson sem, ki csupa konzervativitásból a XIV. század álláspontjára akarna helyezkedni, annak az a természetes oka, hogy az az állás, melyért ő ma fizetést elfogad, egészen más, mint az, melyért az elmúlt időkben tiltva volt pénzt elfogadni. Az akkori rabbi (חכם או רב שבעיר) közsege iránt semmi nemű kötelezettséggel nem viseltetett vagy legföljebb annyival, mint a ros-ha-káhal. Ő mint orvos, kereskedő, sőt régebben mint iparos, megkereste magának a legszükségesebbet és csak szabad idejét szentelte községének és a tudománynak.

A XIV. században állott be a tulajdonképeni fordulat és csak ezen idő óta beszélhetünk rabbiról a szó mai értelmében. A zsidóság megváltozott viszonyai, a rabbiállás átalakulása, nem különben a bécsi rabbi Meir-ha-Lévi új intézkedése, mely a rabbiállást határozott kvalifikációhoz, a »morénu« cím elnyeréséhez kötötte, lehetetlenné tették, hogy ezen állás díjtalanul viseltessék. Még néhány évtizedig küzdöttek a szigorúbb erkölcsű rabbik az új helyzettel és nem akartak fizetést elfogadni. Házasságközvetítés által igyekeztek élelmüket megkeresni, majd egyes funkciójukért fogadtak el fizetést, de a küzdelem a megváltozott viszonyok hatalma ellen hasztalan volt és a XV. században már rendszeres fizetést húznak a rabbik. Különös figyelemre kell méltatnunk, hogy a rabbiállás fejlődése — úgyszólván egész napjainkig — teljesen a zsidóság belsejében, tehát annak szellemében, minden erőszakos külső behatás nélkül ment végbe. Igaz ugyan, hogy nem avatkozott be a kormány a rabbi választásába és állami hatalommal fölruházott országos főrabbi Spanyol-, Német- és Magyarországon nem tartoznak a ritkaságok közé, de közülök azok, kik országos hatalmuk mellett valóban rabbik is voltak, nemcsak hogy jogukkal vissza nem éltek, de egyáltalában nem éltek vele; az állami beavatkozást maguk is helytelenítvén, még erre hivatkozni is átallottak (Güdemann III. 38. l.). E külső behatásoknak tehát aligha volt több befolyásuk a rabbiállás fejlődésére, mint a népszerű 1978/1888-ki min. számnak.

Teljesen magából, a zsidóság belsejéből nyerte a rabbiság azon jogokat, melyekkel ma rendelkezik és a melyek nem is olyan nagyon újak.

Már a XV. században elfogadott szabály volt, hogy a rabbi beleegyezése nélkül semmiféle újítást vagy taktánát behozni nem szabad (Münz M. resp. 6), valamint államilag már el volt ismerve, hogy a rabbi működésének csak első vagy második évében bocsájtható el, de már akkor is csak végkielégítéssel (Güdemann, *ibid.*, 94. l.). Az évszázados fejlődés a rabbi kötelességeit sokszorosan megnagyobbította. Új jogokat a rabbiság nem kér ezek fejében, de a régiak pontos megőrzését — igen.

N.-Abony.

VAJDA BÉLA.

JEREMIÁS SIRALMAI.

IV. FEJEZET.

1. Ah mint fakult meg az arany,
Hagyá színét a drága érc,
Hányattak szét a szent kövek,
Minden utcának szegletén!
2. Czióznak drága gyermeki
Becsések mint a szinarany,
Olyak most mint cserépedény,
Melyet gerencsér kéz csinált.
3. Emlőt nyújt még a farkas is,
Hogy megszoptassa kölykeit,
Népem leánya kegytelen
Miként siványban struczmadár.
4. Inyhez ragadt a csecsemő
Kicsinyke nyelve szomj miatt;
Kenyért kívánnak kisdedek,
De nincs ki szegne nékiek.
5. A csemegékkal jól lakók
Az úton epednek el,
Biborban kit neveltenek,
Szemétrakást ölelget át.
6. Népem leánya bűnhődött,
Sulyosban, mint Szedóm lakott,
Mely perc alatt feldúlattott,
Ambár kéz azt nem illetté.
7. Hónál fényes fejedelmei,
Fejérek miként a tej
S pirosbak egyben, mint korál,
Zafírból vágva termetük: —
8. Komorabb arcuk, mint korom,
Uczákon föl nem ismerik,
Bőrük csontjukra ráasztott,
Kiszáradott, miként a fa.
9. Jobban jártak, kik kard alatt
Sem mint kik éhen hulltak el,
Mert ők leszúrva hamarabb
Hervadtak meg, mint a mező
Vihartépett gyümölcssei.

10. Irgalmatos anyák magok
Főzék meg magzataikat,
S levének ételül nekik
Népem leánya vesztekor.
11. Betölté bőszerjét az Úr,
Kiontá lángoló dühét,
S gyűjtött Czióban oly tüzet.
Mely azt tövig felégeté.
12. A föld királyi nem hívék,
Nem a világ lakói mind,
Hogy jusson ellen, várívó
Jeruzsálém kapúiba.
13. Csupán jóslói bűnei
És papjainak vétkiért,
Kik igazaknak véreket
Onták abban kegyetlenül.
14. Vakon bolyongnak szerte szét,
Megúndokolva vértől úgy,
Hogy senkinek ruhájokat
Csak megilletni sem lehet.
15. »Távozzatok! Tisztátlan az!«
Kiáltgaták oda nekik
»El! El! Meg ne illessetek!«
Csak bujdosnak, csak bolyonganak —
Mondván, hogy a pogány között,
Úgy sem maradnak ők soká.
16. Úgyde az Úr harag szeme,
Mely őket szerte oszlatá
Kegygyel már rájuk nem tekint,
Mert nem becsültek meg papot,
Nem szánakoztak véneken.
17. Még mostan is sovárg szemünk
Segély után, de hasztalan;
Várton vártunk egy nemzetet,
Mely mentésünkre nem jöve.
18. Ólálkodtak léptünk körül
Hogy térinken sem járhatánk.
Végünk közel, időnk letelt,
Végünk már el is érkezett.

19. Gyorsabbak ég sasainál
Valának a bőszerjűldözök,
Hegyek között kergettenek,
S pusztában lest hánnyak nekünk.
20. Mi drágalátos életünk:
Az Úr fölcent királya is
Törökbe ejtetett, holott
Azt gondolók, oltalmazó
Árnyában a népek között
Majdan mi is megélhetünk.
21. Edóm leánya! csak örülj,
Kaczagj, ki Úcz földén lakol!
Hozzád is jut még a pohár,
Megrészegülsz, okádni fogsz.
22. Te bünhődésed véget ért,
Czión leánya; tégedet
Már száműzésbe nem taszít. —
De rajtad, Edóm lánya te,
Még megtorolja bűnedet!
Még feltakarja vétkeid!

Kecske-mét.

PERLS ÁRMIN.

TÁRSADALOM.

Hochmuth Ábrahám:

Száradnak lassanként a könnyek, melyeket a hazai rabbik eme kiváló díszének kimulta miatt hullattak, enyhül a fájdalom, mely e veszteségnek már nagyjában való mérlegelésére is szívünkbe nyilalt — vigasztalódunk. Hiszen »a holt oroslán«¹⁾ felett is napi rendre tér a küzdelmes napi baj és zaj és a frissen felhantolt sirok beszédes csendjében hatványozott visszhangot kelt az önámítás sugallta régi világnézet: »Okos ember létedre fogj hozzá és élvezz, lakodalmas házhoz hasonlít biz ez a világ, melyből elköltözködünk. . . Aztán meg, emberfiak olyanok, mint a mező füvei, emezek itt tenyésznek, amazok ott fonnyadnak«²⁾. — Nem is a miatt sopánkodunk és búslakodunk, hogy a természet rendje a köztisztelet egyik legméltozabb tárgyán érvényesíté a minap kérelhetetlen hatalmát, hiszen elég korán és elég fájdalomosan érezteti velünk előre a hófehér haj, az esztendő téli dísze, hogy a napok mindinkább rövidebbekké lesznek. . . tudtuk, hogy Hochmuthunknak »a válltól fölfelé az egész nép közül kimagasló alakját«³⁾ is nem sokára tövéről metszi az idő éle s ha nemes szellemének »gyümölcsét felülről« nem is, de »gyökérszálaikat alatt«⁴⁾ megszállja az enyészet férgé. Most, hogy miatta remegni megszűntünk, hogy »odahagyta az életet az élők számára« és megszabadultunk a keserves-édes gondtól, hogy mi őt elveszítjük. . . tisztába kell, hogy jöjjünk arra nézve, hogy mit bírtunk mi Hochmuth Ábrahámában, minő jelentőséggel bírtak az ő törekvései a nemzeti kulturának hitsorsosai körében való terjedése tekintetében, minő befolyással volt az ő irodalmi működése a felekezet szellemi tőkájének gyarapodására, mily szellemet honosított ő meg szűkebb hatáskörében, templomban és iskolában s mily mértékben követelhetett ő részt magának a községi élet korszerű nyilvánulásainak előidézésében. Tollunkat, a meny-

¹⁾ Kóhelet 9. 4. ²⁾ Erubin 54. a. ³⁾ Sámuel I. 9. 2. ⁴⁾ Ámos 2. 9.

nyiben tőlünk telik, szigorú tárgyilagosság fogja vezetni, úgy levén meggyőződve, hogy a kinek számot tevő kortársai működésének és nyilvános szereplésének megítélésénél, csaknem a végletekig menő lelkiismeretesség szolgált vezércsillagul, nem szorult az sem az előszeretet nagyító méreteire, sem az elfogultság rikitó fénymázára. »Mely a tollban maradt, a tenta« — mondja a szellemes Midras — »fényforrássá vált, melytől sugárzott Mózes arca.«¹⁾

* * *

A mi a közszolgálatnak szentelt élet ismertetésénél első sorban érdekel, az a serdülő kor, a környezet, melyben az első életevek lefolynak, a tényezők, melyek a fejlődő elmére és szívre befolyással vannak, valamint az irány, melyet amazok útmutatása mellett gondolkodás és érzésmód követ. S bár e tekintetben Hochmuth Ábr. gyermekora és első tanuló évei nem mutatnak különös megismertető jeleket, melyek által e század első negyedében nevedett többi zsidó gyermekekéitől megkülönböztethetők volnának, annyiban mégis elütött az akkortájt virágát élt nevelési, oktatási rendszertől Hochmuth nevelése, a mennyiben a szülők elég korán tisztába jöttek arra nézve, hogy a trencsén-bááni zugiskola nem az a talaj, mely nem mindennapi tulajdonokkal és tehetségekkel megáldott csemetéket, mint a milyenné Ábrahámunk későbbben fejlődött, nagyra növeszt. S a gondos szülők eme meggyőződése döntő befolyással volt gyermekeknek helyes irányban való további fejlődésére. Jól tudta a szerény anyagi viszonyok közt élő Hochmuth szülöpár, hogy pazar fényben és találékony kényelemben bizony szűkölködő házuk gyermeköknek paradicsom, melyet az »isten-ismeret és isten-tisztelet« kerubjai őriznek, éber szemmel őrködtek maguk is a felett, hogy a tiszta vallásosság ama frigysátrába bele ne lopódzzék az áltanok és eszmék (apikorszosz) mérges nyelvű kigyója: — de nem zárkoztak el az igazság elől sem, hogy sem a házukban, sem a lakó társak áldozatkészségéből fenntartott ugynevezett iskolában (chéder) nem viritott a tudás azon fája, mely »isten és emberek gyönyörűségére« szolgál s melyet a szülői háztól és községtől távol, idegen helyen kényszerült keresni, a ki utána vágyott és kívánczolt. S vajjon a gyermekök jövőjét szívén

¹⁾ Midr. Tanchuma Mózes IV. k. 34. 29. Rabba u. o. c. 47.

hordó és szemmel tartó szülők sejtelemmel birtak már arról, a mit korunk egyik úttörő pedagógusa századunk közepe táján a szellem- és jellemképzésről írt, hogy annak elveit követve, korán kerestettek föl fiokkal oly mestereket, kik »teljes tudatával bírnak annak, hogy sokkal nagyobb haladást gyakorolnak pusztá egyéniségük által, mint az által, a mit tudnak s hogy tulajdonképen csak a tudás azon nemével gyakorolnak hatást, mely »Önmagunkká« lett, a mi szellemi, szabad rendelkezésünkre álló tulajdonukká, a melyről ép oly joggal mondhatni, hogy mi vagyunk az ő birtokában, mint azt, hogy a mi birtokunkban van, vagy még jobban, melynek birtokáról nem is lehet szólni, miután a nélkül soha el nem lehetünk, arról soha le nem mondhatunk, azt soha megtagadni nem tudjuk s mindenha és mindenhol azért hatunk általa, mert benne vagyunk. . . A mennyire lehetséges, még nagyobb mértékben áll ez a szív és jellemképzésről.«¹⁾ S ilyen mesterre akadt Hochmuth Ábrahám, az éles elméjű, mézes ajku és ritka jószívű Wohl Ábrahámban, a kit a harminczas évek elején Aberl Bánovitz név alatt mint egyik legkitünőbb és legkedveltebb tanítványa Miskolcra követt. Mozgalmas napok voltak azok, miket a 16—17 éves fiatal theologus szeretett tanítója oldalán töltött. A beth-hamidras csöndes s rendszerint csak a tüzes disputációk zaja által élénkített magányból nem egyszer zavarta föl a mestert és tanítványokat a hitközségi pártharc magasra felcsapó hullámverése s »hie rabbi!« »hie ros-jesiba« voltak a jelszavak, melyek akkoriban szülő községünk békéjét földúlták; a hitközség tekintélyes része a nagynevű ros-jesiba szellemes szónoklatai által elragadtatva, Wohl Ábrahámot mint »maggid«-ot is állandóan akarván szegődtetni, tágabb működése színteréül a hitközség akkoriban még egyetlen templomát szemelte ki, mely törekvésben azonban sokan a morvaországi Schaffa községéből évekkal azelőtt a borsod-miskolczi kerület főrabbi-sági székébe meghívott talmud-tudományáról és jámborságáról szintén hírneves Fischmann Ezékiel Mózes elleni tüntetést láttak. Wohl Ábrahám pártja, hosszas ingerült küzdelem után lemondott ugyan a reményről, hogy a hitközség templomában gyönyörködhessenek a kedvelt szónok beszédeiben, de azért bátorságot nem vesztve, kibérelték az úgynevezett Fleischer-

¹⁾ Diesterweg Adolf: Zur Bildung für deutsche Lehrer I. 13.

féle szállodai termet, mely minden szombaton délután megtelt Wohl Ábrahámnak százakra menő hallgatóival, kik között ott sugárzott a fiatal Hochmuth szellemes arca, áhitattal és bámulattal csüggve a szeretett mester ajkain, mígnem azokat az egész község és környéke kimondhatatlan fájdalomra a harminczas évek vége felé a halál elnémitotta. Wohl Ábrahámot a később született nemzedék, melyhez e sorok írója is tartozik soha sem hallotta másképp említeni, mint a rajongással hatásos szeretet és tisztelet hangján, s fülében cseng még ma is a szívre ható és fülbemászó dallam, melyet — az apák kegyelete az áldott dott emlékü ros-jesiba neilah-előimádkozásából gyermekeikre hagyományképen átszármatatott. Hochmuthunk pedig R. Aki-bával kesereghetett: »Jaj nekem miattad, mesterem! Jaj nekem miattad rabbin! mint árvát, úgy hagyta magad után a kort.«¹⁾ A vezértől megfosztott fiatal hősiünek Wohl halála után nem volt maradása Miskolczon, bár előkelő családok, mint Zuckermandlék, Brodyék, Kleinék és Grünblatték a rokonérés jeleivel elhalmozták s a tanító iránt tanúsított szeretetben a tanítvány is részes volt. Vértő szívvel merengett el az Avas halmán örök nyugalomra szállt felejthetetlen tanítója sírjánál »a szeretet idejének« emlékezetén, a hű mester és atyai vezér, kinek hasonmását csak évek múltán vélte feltalálhatni, ott lebegett lelke előtt biztatva és bátorítva — aztán avval a fogadással, hogy hozzá méltóvá lenni életfeladatának fogja tekinteni — Prágának vette útját.

¹⁾ Aboth di R. Nathan c. 28.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

(Folytatása következik.)

Mózes vallásu.

— Levél a szerkesztőhöz. —

T. Szerkesztőség! Szántszándékkal vártam be a tanév elejét, hogy most mondjam el, a mi már jó ideje nyomja a lelkemet. A tanárok a nagy szünet után pihentebb elmével fognak dolgukhoz s ekkor bizonyára inkább hajlandók a félszegséget, ha miben behonyíthatólag nyilvánul, mellőzni és az újítást, ha keresztülvitele kívánatos vagy épen szükséges, fölkarolni. A mit én szóvá akarok tenni, az félszég, sőt helytelenség, még pedig a javából. Csodálom, hogy érdemes rabbijaink már rég szőnyegre nem hozták és meg vagyok győződve, hogy a kit köztük vallásunk és felekezetünk méltósága érdekel — tehát hogy e Szemle rabbi-olvasói valamennyien hozzá szólnak majd a dologhoz s így csakhamar előáll egy helyesen tájékozott, akaratában és meggyőződésében egyformán erős közvélemény, mely a jónak útát tör. A tanév végeig aztán, remélhető, a félszég eltűnik, hogy a tanárok és az iskolaügy élén állók közakarataiból helyet adjon az egyedül helyesnek.

Az ügyet magát pár szóval lehet előadni. Az év végén özönével megjelenő értesítők, midőn tanítványaikról vallás szerint számolnak be, a mi felekezetünkbelieket, a mennyire megfigyeltem, kivétel nélkül »*mózes vallásuaknak*« nevezik, és a bizonyítványokban is ez az elnevezés szerepel. Valóban feltűnő egy különösség. A katolikust nem írják Krisztus vallásának vagy a népies kifejezéssel: pápistának, kálomista helyébe az értesítők az »ev. ref.«-et teszik és a lutheránust hivatalosan »ág. ev.«-nak mondják. Szóval, mellőzik a felekezet vallásalapítója nevét a közhasználat ellenére az összes keresztény tanulóknál és épen a mi növendékeinket nevezik el tulajdonnévvel, holott a nép, a társadalom, az irodalom ezt nem is ismeri.

És helyén van, hogy nem ismeri. A zsidó vallást nem Mózes alapította, a mint Krisztus a keresztény vallást, Kalvin és Luther a róluk elnevezett felekezeteket, Mohammed a mohamedanizmust, Budha a budhizmust stb. A mi vallásunknak Mózes csak prófétája, ép úgy, mint Ézsajas, Jeremiás és a többi mind, kiket szentkönyvünk e kitüntető elnevezésre méltat. Vallásunk, szent-

könyveink értelmében, régibb is Mózesnél. Nem szándékom egyébiránt theologiai fejtegetésbe bocsátkozni, de nem is szükséges: a mit mondok, oly nyilvánvaló igazság, oly közismeretes dolog, hogy semmiféle bizonyítgatásra vagy magyarázásra nem szorúl. A zsidót tehát épen »Mózes vallásának« mondani, hitünk és vallásunk lényegével ellenkező dolog.

Mint nevelés- és oktatásügyünk terén annyi más, alkalmasint ez is a német kölcsönvétel egyik be nem vallott példája. Én legalább azt hiszem, hogy a »*Mosaische Confession*« kitévelt fordítja le a mi helytelen magyar elnevezésünk. Ha a mi élő nyelvünkhöz és nem a német mintához fordultak volna, az a keresőket alkalmasabban igazította volna útba. A »Mózes vallásu« hivatalos csinálmánnyal szemben áll két élő kifejezés: az *izraelita* és a *zsidó*. Amaz mintegy a gyengéd, az udvarias, a sértést kerülő elnevezése lett az irodalomnak és a mívelt társaságnak; emez a közbeszéd szava, melylyel sok nem zsidó és zsidó egyaránt valami sértőt vagy épen megbélyegzőt látott egybekapcsolva. Igaz, hogy darab idő óta ez utóbbi kezd a »zsidó« szóból erősen kivészni, különösen a mióta mi magunk használjuk és zsidó községről, zsidó iskoláról, zsidó tudományról stb. beszélünk. Eszembe jut épen, hogy e folyóirat czime is *Magyar-Zsidó Szemle*. Szóval az »*izraelita*« és »*zsidó*« maholnap egyértékű elnevezés lesz.

E nyelvi megfigyeléseket csak azért hozom föl, hogy félre ne magyarázhassák, a midőn én nem a *zsidó*, hanem épen az *izraelita* mellett fogok pártot. Teszem nemcsak azért, mert felekezeti intézményeink hivatalosan mind az »izr.« czímet használják — országos *izr.* iroda, *izr.* hitközség, *izr.* iskola, kórház, egyet, stb. — hanem első sorban ugyanazon az alapon, a melyen a »*Mózes vallásu*« ellen kikeltem: vallásunk lényege tiltakozik amaz ellen; szentírásunk, imáink nyelve ajálja ezt, a midőn bennünket sohasem zsidónak, hanem jóformán kivétel nélkül *izraelitáknak*, Izrael fiainak nevez.

Száz szónak is egy a vége: az iskolai értesítők és bizonyítványok, a miniszteri vaskos kötetű kimutatások stb. az igen helytelenül használt *Mózes vallásu* helyébe tegyék az egyedül ajálható, mert egyedül helyest: az *izraelitát*, vagy *izraelita vallású-t*.

Maradtam stb.

Zsidó polgári iskola.

Nyílt titkot vélek elárulni, midőn azt a kissé merésznek látszó állítást kockáztatom, hogy mintaszerű fegyelmet, fényes sikerű előmenetelt oly könnyen sehöl sem birunk elérni, mint a népiskola *ötödik és hatodik* osztályaiban. Módszerünk mikéntje itt már vajmi csekély fejtörést igényel, holmi pedagógiai irányelvek felett tünődünk merőben fölöslegessé válik. Szóval üdülünk és kipihenjük a rögzös pálya fáradsalmait, mert rendszeren tanulók híján vagyunk, üres padok előtt tanítunk!

Pedig voltaképen ez osztályok volnának kiválóan arra hivatva, hogy bennök a modern népiskola eszméje előnyösen érvényre jusson. Mert okszerűen tovább fejlesztve az alsóbb osztályokban szerzett fogalmakat, oly tárgyakkal gyarapítják a tanulók ismeretkörét, melyek a haladó kor fokozott követelményeinek és a gyakorlati élet szükségleteinek egyaránt megfelelnek. Szóval, fontos tényezők lehetnének a közművelődés szolgáltatásában, ha a szülék lelkesen felkarolnák.

Ámde a társadalom nagy része maiglan is ama fonák fel fogásnak hódol, mintha felserdülő ifjuságunk egyedül csak a tudományos pályán lelhetné fel üdvét, boldogságát. Tehetségesebb tanulóink egytől-egyig a középiskolákba özönlenek, vagy kiszorulva innét, legalább polgári iskolába törekednek bejutni. A mi aztán a népiskola — egyetemének beillő V. és VI. osztályainak jut, az már csekély kivétellel feslett erkölcsű és ügyefogyott elemek vegyülékéből áll, melyben a képesség és komoly törekvésnek még csak nyomát sem vagyunk képesek felfedezni.

Igaz, hogy nálunk a fővárosi normaliskolánál *közel 70 tanuló* látogatja az ötödik osztályt és tagadhatatlan, hogy ezek között szépszámú törekvő, derék fiu is található.

Csakhogy ezen magában örvendetes tény épen nem bizonyít még a mellett, mintha a mi közönségünk helyesebb és jobban pedagógiai elvek által vezéreltetné magát. Mert eltekintve attól, hogy tanulóink $\frac{9}{10}$ -ed része nemcsak tandíjmentességet

élvez, hanem téli ruházattal és tankönyvekkel való ellátást is nyer; eltekintve attól, hogy az állami és közös jellegű iskolák a *zsídó* tanulók vallásos nevelését egyenesen hátráltatják, holott nálunk fokozott igényeknek is megfelelő, alapos héber oktatásban részesülnek;*) mondom, mindettől eltekintve, bátran állithatom, hogy tehetségesebb tanulóink a mi felső osztályainkat is csak azért keresik fel, mivel a fővárosi középiskolák, a jelentkező tanulók óriásnagyszámú tömegét amúgy sem képesek befogadni, illetőleg azoknak tekintélyes hányadát visszautasítani kénytelenek!

S minthogy tantervünk a szabadkézi rajzot és reál-ismereket csaknem ugyanazon mértékben felöleli, mint a polgári iskolák első és második osztályai, tanulóink jobbjai magánvizsgálat révén iparkodnak a középiskolák megfelelő felsőbb osztályaiba bejutni.

A többiekkel szükségképen ugyanazon tananyagot dolgozzuk fel ugyan — főbb vonásaiban legalább — a nélkül azonban, hogy fáradozásunknak az életre kiható, üdvös foganatja lenne.

A vagy nem-e meddő munkát végzünk, mikor az értelmiség fagypontján álló fiukat fejszédítő tudományokkal nyaggatjuk; holott a közép-iskolák első osztálya, melyek tudvalevőleg az ifjuság színe-javát magukban egyesítik, az *elemiek* ismétlésével és gyakorlásával beérik? Pedig még itt is akárhányszor előfordul, hogy remekírókat olvasó ifjak a helyesírás és szótagolás alaptörvényeivel hadilában állanak. Vagy — hogy a mennyiség-tan köréből is konkrét példát említek — 6 egésznek $\frac{3}{4}$ részét keresve, szorzás helyett következetesen osztási művelettel vélik a feladatot megoldandónak.

És ezzel elértem volna igénytelen felszólalásom lényegéhez, tulajdonképeni tárgyához, melyet dióhéjba szorítva, a következőben foglalhatok össze:

Ott, hol az V. és VI. osztályok javító-intézetet vagy épen büntető állomást képviselnek romlott erkölcsű, hanyag fiuk számára, üdvösnek, sőt feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a tananyag terjedelme lényegesen megszoríttassék, illetve a tanterv ez irányban gyökeresen módosíttassék.

*) Nehogy a szerénytelenség vádját magamra hárítsam, szükségesnek tartom annak kijelentését, hogy osztályomban a héber szakmát nem én, hanem iskolánk t. igazgatója: *Szántó Eleáár* ur tanítja, mondhatom, fiatal tanítónak is dicéretére való hévvel és lelkesedéssel.

A mennyiben pedig a tanügyért igazán lelkesedni tudó, áldozatkész intelligens hitközségek — és itt első sorban fővárosi hitközségünk lebeg szemem előtt — iskolákat kívánnak felállítani, nem a szellemi élősdiék számára, hanem oly tanintézetet, melyben munkakedvelő, tehetséggel megáldott ifjak nem akadémikus tudóssokká, hanem mint a társadalom hasznavehető, derék tagjai és mint a zsidóság erkölcstanaitól igazán áthatott hitsorsosok, a közélet számára képeztessenek: akkor én a sikeres megoldásnak csak egyetlen módját ismerem, és ez abban áll, hogy kellőképen felszerelt, a mintaintézet minden attributumával ellátott *polgári iskola* felállíttassék. Ott aztán valóban örvendetes haladás és fényes sikere az általános előmenetelnek volna elérhető; de egytuttal a háttérbe szorult zsidó nevelést is hatékonyan lehetne föllendíteni.

Értem és méltányolhatom, ha még felvilágosult hitsorsosaink körében is sokszor hangoztatott *zsidó gimnázium* eszméje ellen bizonyos aggályt táplálnak. A társadalmi szétszóródottság jelen napjaiban bizonyára komolyan figyelembe veendő s éretten megfontolandó a messzevágó kérdés körül felmerülő minden ellentétes nézet és véleménynyilvánítás.

Másként áll azonban a dolog a fentebb szóba hozott polgári iskolával, mely a tényleg fennálló fekezeti népiskolának csak betetőzését képezné. Nem bocsátkozhatom a jelen cikkem keretében ezen iskola fontos volta és üdvös hatásának érdemleges, tüzetes fejtegetésébe, de hiszem és vallom, hogy annak életbeléptetését velem együtt felekezeti tanügyünk minden őszinte barátja szívből üdvözl.

Budapest.

MAISLIS FERENCZ.

Bözöd-Ujfalú.¹⁾

Hála-nyilvánítás.

I.

Alulírottak ezennel elismerjük, hogy iskolátogató gyermekeink a legszükségesebb téli ruházattal való ellátását erdőszent-györgyi községi orvos, tekintetes dr. Berger Leó ur, a nagytekitetű Párizsi Alliance által mult év végén e célra megszavazott és a M.-Zs. Szemle tekintetes szerkesztősege útján hozzájuttatott 35 o. ért. frnyi adományból összesen 26 frt 37 krig bevásárolt lábbeli- és ruhaneműekkel annak idejében valóban eszközölte és ennél fogva gyermekeink iskoláztatása a lefolyt télen ruhahiány miatt semminemű hátráltatást nem szenvedett. Midőn ezt e helyen igazoljuk, egyszersmind kijelentjük, hogy e segélylyel előmozdítást nyervén a gyermektanítás, mely reánk nézve, mint leghathatósabb eszköze az új hitfeleinkkel való összeolvadásnak, életkérdés a szó legszorosabb értelmében, a legmélyebb hálával adózunk a nevezett Alliance-nak, valamint azon nemesszívű hitfeleinknek is, kik ennek figyelmét reánk irányozni kegyesek voltak. E kijelentésünkhöz még csak azon őszinte kívánságunkat fűzzük, hogy az évezredek szenvedéseit és méltatlanságait átküzdött és a napjainkban is igen gyakran emberi jogaiban megáradott zsidó nép erkölesi és anyagi jólétének előmozdítására alakult Párizsi Alliance és a többi hasonczélú egyesület azon elégtételben részesüljenek, hogy áldásdús működésük folytán felekezetünk a föld minden részén a népek szeretetét kinyerje, és ilykép a szabadság, egyenlőség és testvériség dicső eszméje minden irányban teljes mértékben diadalra jusson.

Bözöd-Ujfalú, 1889-ki ápril hó 5-én.

P. H.

Kovács Aser, s. k.
elnök.

Teichmann Salamon, s. k.
hitk. pénztárnok.

¹⁾ Tárgyhalmaz miatt csak most közölhetjük.

Szerk.

Mellékelve van a kimutatás, mely szerint Kovács Zevilin, Kovács Herman, Czukor Chinah, Lovász Dániel, Kovács Efrajim, Kovács Eszther, Kohn Ignác, Kovács Lázár és Koralt Saul, összesen 9 szülő 14 gyermeke kapott részint eszmat, részint öltönyt, részben mind a kettőt.

2.

Alulírottak ezennel elismerjük, hogy erdő-szt-györgyiközségi orvos, tekintetes dr. Berger Leo úr, nekünk 20, azaz húsz o. ért. frtot mint a budapesti hitszónok, főtisztelendő dr. Kohn Sámuel úr által ennek f. évi február hó 13-án kelt és előbb nevezett orvos úrhoz intézett s ez alkalommal velünk közlött levele kisérétében egy magát megnevezni nem akaró pártoló részéről a bözöd-ujfalvi izr. szombatos-proselyták közti szétosztásra adományozott összeget mindenikünknek az alább következő névaláírása mellé kitett összeg erejéig a közeledő peszách-ünnepre megkívántató szükségletek fedezésére való segély fejében e mai napon kiszolgáltattott. Midőn ezt igazoljuk, nem mulaszthatjuk el legőszintébb hálánk kapcsán még a fölötti legbensőbb örömünknek is kifejezést adni, melynél fogva nekünk ez úttal is, mint már számtalanszor alkalmunk van tapasztalni új hitfeleink azon fényes tulajdonait, melyek ezeket ősidők óta jellemzik, u. m. az igazi testvér szeretetet, a könyörületességet és a kifogyhatlan áldozatkészséget. A fentebb mondottakhoz még csak azon óhajunkat csatoljuk, hogy főtisztelendő dr. Kohn Sámuel úr, valamint a jelenleg közöttünk szétosztott 20 frt. adományozója, ki az elismerés elől szerényen kitérve, névtelenül gyakorol velünk jótékonytságot és mind azon nemesszívű hitfeleink, kik sorsunk iránt érdeklődnek s ügyünket elősegíteni kegyeskednek, jótéteményeik gyümölcseit gazdagon élvezhessék, és nekik a mód, mely szerint úgy a saját és hozzátartozóik, mint általában felekezetünk és az emberiség boldogságán még igen sok éven át fényes sikerrel működhesse-nek, a lehető legbővebb mértékben megadva legyen.

Bözöd-Ujfalú, 1889-diki április hó 5-én.

Kovács Aser,
elnök.

Teichmann Salamon,
hitk. pénztárnok.

Kovács Hermann.

Kovács Zevilin.

A mellékelt kimutatás szerint a 20 frt. összesen 17 között östötlet ki 50 krtól 2 frtig terjedő részletekben.

E két hányilatkozatot, közlés céljából, dr. Berger Leo ur május 2-án kelt levelével vettük, melyben tudósít, hogy dr. Kohn budapesti rabbitól vett értesítés szerint a bécsi Allianz a b.-ujfalvi zsidó iskola számára 300 frt segélyt több évre (auf eine Reihe von Jahren) megszavazott. Dr. Berger úr, ki a M.-Zs.-Szemle kértére már régóta és a legmelegebb elismerésre méltó buzgalommal vezeti és közvetíti a segélyezés ügyét, B.-Ujfalú részére Hirsch Izsák urban vallástanítót fogadott évi 300 frt fizetés és természetbeli lakás mellett.

E 300 frtból 100 frtot B.-Ujfalú hitközsége fog fizetni negyedévi részletekben rovatul szerint, mivel ennyit fizettek a régi metszőnek és előimádkozónak; 200 frt. a bécsi Allianz által megszavazott 300 frtból lesz fizetendő negyedévi részletekben. Ezen fizetésért végzi a rituális functiókat, tanít héberül és németül. Május 1-jén a tanító már B.-Ujfaluba költözött, de mivel az iskolai épületet most tapasztják, 3 óra ideiglenes lakást béreltek; a gyermekeket ez alatt a templom előcsarnokában oktatja.

»Végül fölkérem — írja dr. Berger úr — sziveskedjék építkezési czelokra hetven (70) forintot a Szemle által gyűjtött pénzből, továbbá negyvenegy (41) frt 37 krt az Allianz által adományozott 300 forintból a vallástanítónak évnegyedi fizetés fejében kiutalni; azért 41 frt és 37 krt, mert 8 frt 63 kr. megmaradt a 35 frtból. Vallástanító a télen nem alkalmaztatván, csupán az állami iskolát látogató izr. gyermekek részesültek téli öltönyökben, kiki a mely gunya darab hiányában volt.« A kért száztizenkét (112) forintot május 8-án küldte a szerkesztőség.

Együttal megemlítjük, hogy a folyó év április 8-án egy nem bözöd-ujfalvi prozelitát dr. Kohn Sámuel rabbi írásbeli megkeresésére öt (5) frt segélyben részesítettünk. A gyűjtött pénz ugyan csak B.-Ujfalú részére van föntartartva, de az ajánlóra való tekintettel nem tagadtuk meg az itt Budapesten járt s magát bizonyítványokkal kellően igazolt megszorult prozelita hitsorsunktól az aránylag csekély összeget.

3.

Tekintetes Dr. Bánóczy József Úrnak Budapesten.

Bözöd-Ujfalú, 1888. ápr. 8-án.

Az ifjuság vallás-erkölcsi nevelése, helyes irányban vezetve, bármily viszonyok közt, annál nagyobb mértékben nálunk, első rendű kérdést képezvén, melynek sikeres megoldása további fennmaradásunkat feltételezi és melynek eszközzése első sorban Tekintetes Szerkesztő Úrnak ügyünk iránti nemes és önzetlen buzgólkodása folytán válik lehetővé: alázattal alulirott előljáróság komoly kötelességének tekinti, az ez irányban tett haladásról időről időre Tekintetes Szerkesztő urat értesíteni. Legyen ennél fogva szabad az erre vonatkozó jelentésünket a lefolyt félévről a következőkben előadnunk:

Ugyanis folyó hó 6-án erdő-szt.-györgyi orvos, tekintetes dr. Berger Leo úr és több más értelmesb hitfeleink jelenlétében gyermekeinkkel megtartatott a vizsga az ideiglenes tanító vezetése alatt a legközelebbi félévben tanult hittani tantárgyakból. Az eredmény kielégítő volt, úgy hogy mind nevezett orvos úr, mind a többi jelen volt vendégek a működés fölött elismerésüket nyilvánították. Midőn ezt Tekintetes Szerkesztő úrnak becses tudomására hozzuk, nem mulasztathatjuk el egyszersem hálaunknak, melytől mindnyájan a legmélyebben vagyunk áthatva, e helyütt tiszteletteljesen kifejezést adni úgy a tanítói fizetés fedezése-, mint a ruházatra nyújtott segélyért és pártfogását továbbra kikérni.

Ugyanez alkalommal kénytelenítve látjuk magunkat legmélyebb sajnálkozásunkat nyilvánítani anyakönyvi ügyünk elintézésének oly hosszú időre elhalasztása fölött. Ennek hátrányát most fogjuk legfájdalmasabban érezni. Épen a már néhány hét múlva beálló háromhónapos szünidő alatt, mikor leginkább volna alkalmuk gyermekeinknek a hittani tantárgyakban minél tovább haladni, és e mellett a nagyobbra szegény sorsu földmivelő hiveinknek, kik ez időben a mezőn töltik többnyire napjaikat és ekkor gyermekeiket magukra hagyni kénytelenítvük, tehát e szempontból is legnagyobb szükségünk volna az iskolára, fogjuk nélkülözni a tanítót, mivel az ideiglenes tanító kötelezettsége már megszűnt.

Ennélfogva kérjük mély alázattal Tekintetes Szerkesztő urat, hogy amennyiben ez összeköttetéseinél fogva csak módjában áll, az illető helyen odahatni méltóztassék, miként anya-

könyvi ügyünk minél előbb reánk nézve kedvező megoldást nyerjen és ez által lehetővé tenni, hogy egyebek közt a tanítási ügyünket, mely szorosán összefügg az előbbi ügygyel, állandóan rendezhessük. — Mély tisztelettel lévén Tekintetes Szerkesztő Úrnak alázatos szolgálói a hitközség nevében: *Ábrahám Lipót, Nagy József, Kovács Mendel, Csukor Zámli*, ker. hitk. elnök. *Teichmann Salamon*, ker. hitk. pénztárnok.

*

Tekintetes dr. Bánóczy József és Bacher Vilmos uraknak Budapesten.

Bözöd-Ujfalú, 1889. július hó 30-án.

Tekintetes Szerkesztő Urak!

Elkészülvén a nemzetes épület, mely hitközségünkre nézve oly üdvös és hasznos czélt van hivatva megvalósítani, alázattal alulirott előljáróság elhatározta ennek beavatására bukaresi hitzónokot, főtisztelendő dr. Beck Mór urat, mint az egész mozgalom első kezdeményezőjét, valamint tekintetes Szerkesztő urakat, mint e nemes vállatban amannak leghivebb érdektársait meghíni. A határnap kitűzésére főtisztelendő dr. Beck Mór ur, kit már kétszer is voltunk szerencsések kedves vendégünként körünkben üdvözölni, felkérte ezt az ő folyó hó 28-án ideérkezett becses levelében jövő hó 10. és 11-ére volt szives kitűzni.

Ennélfogva bátorodunk Tekintetes Szerkesztő Urakat legmélyebb tisztelettel meghívni, kijelentvén egyuttal, hogy e hitközség minden tagja rendkívül nagy szerencsének tartaná magára nézve, ha alkalma volna ezen férfukat, kiknek e hitközség annyit köszönhet, itt a helyszínen üdvözölni. Mély tisztelettel lévén Tekintetes Szerkesztő uraknak alázatos szolgálói *Kovács Aser*, elnök. *Hirsch Izsák*, izr. vall. tanító és hitközségi jegyző. *Teichmann Salamon*, hitk. pénztárnok. *Kovács Mendel, Kovács Chájem, Csukor Zámli, Kovács Dán*.

A mesteremberek és egyéb az építkezés körül fölmerült költségek fizetésére dr. Berger Leo urnak aug. 2-án kelt leveléből megkeresésére a b.-ujfalviak javára gyűjtött pénzekből 130, egyszázharmincz forintot, Hirsch Izsák izr. vallástanió negyedévi fizetése fedezésére pedig a bécsi Allianz pénzből 50, ötven forintot, összesen 180 frtot küldtünk. Hirsch Izsák ur nyugtáját dr. Berger orvos ur mellékelte a levélhez.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Egy rabbitalálkozás.

Orömmel és szívem mély lelkesedésével konstátálom azt a tényt, hogy Győrött augusztus 13-ától 15-éig egynéhány rabbi együtt volt. Gyülekeztünk kartarsi szeretetben, hogy állandó kapcsolatot teremtsünk, közelebb és erős összetartást létesítsünk egymás között, hogy eszméket cseréljünk, tapasztalatokat elmondjunk, egy-egy kérdést, zsidó életünkbe vágót, megbeszéljünk, egy-egy ügyet megvitassunk.

Nem volt eszünkben, sem szándékunkban a dolgot nyilvánosság tárgyává emelni. Hogy a találkozás előtt egy zsidó társadalmi lap lelkes szavakban rája utalt és hogy e becses folyóiratnak tek. Szerkesztősége szives volt engem fölszólítani, írjak a lefolyt értekezletről, mindez büszkeséggel és lelki megelégedéssel tölthet csak el. Mert tudom, és úgy vagyok meggyőződve, hogy nem újság után hajhászás, nem a lapnak érdekesebbé tétele miatt tetszett hozzám fordulni, hanem azon mély érdeklődésből, melylyel a művelt és őszinte zsidó sajtó egy tény iránt viselkedik, mely legalább csöppnyi tanúságot tesz arról, hogy a rabbik életre ébredni akarnak.

Három évvel ezelőtt a nagy-kanizsai kolléga rendkívül szép, valóban megható cikket közölt a M. Zs. Sz.-ben, fölszólítva idősebb kartársait rabbigyülekezetre és feltüntetve ily gyülekezetnek jelentőségét és nyomós voltát.

Mély nyugalom, rideg, temetői csönd követte e fölhívást.

Még választ sem kapott. Hozzá sem szóltak.

Most újból indult fölhívás egy pár rabbihoz — jöttek. És akik nem jöttek, legalább feleltek.

Lám, nagyot haladtunk három esztendő óta. Istennek legyen hála érte! És a körülmény, hogy csak tizen voltunk, nem bátortalanít el; éppen ellenkezőleg csak ösztönöz, buzdít a folytatásra, türelemre és kitartásra. Tizen már »minjában«-t alkotnak, egy kis községet és ismeri mindenki jól a talmud azt a mondását, mely tíz embernek, tiszta szándéktól, őszinte akaratától vezérelve, egy szép eszme köré csoportosulására vonatkozik.

Hogy van-e praktikus eredmény? Nincs. Ami csak természetes.

Lesz-e? Erős hitem, rendületlen meggyőződésem: lesz!

Csak kísérlet volt, ha vajjon találunk-e visszhangra és első kiáltásra tiszteres visszhang — szerény nézetem szerint — valóban nem alábecsülendő. Beh bizonyult, hogy szükségét érzik a rabbik annak, hogy egymást ismerjék, lássák szemtől-szembe, tudják, hogy léteznek. ¹⁾ Mert az elszigeteltség, ez a külözárkózás már ijesztő volt és azt tartom, a zsidó viszonyokra a legkárosabb visszahatással.

Mert ha a rabbik többször gyülekeztek volna már eddig, hallgatásukból kiléptek volna, már eddig, bizonyára módust találtak volna, a három nagy pártot, melyre hazánk zsidósága szakadt: egymáshoz közelebb hozni. A kongresszus hibát követett el sok dologban, a hibákat jóvá kell tenni mindenképen. A gyászhangok minden skáláiban megsiratni a részekre szakadást — nem használ, ki kell lépni — még pedig a zsidó papoknak — a határozott cselekvés terére. Oly szerhez kell nyúlnunk, mely a kibékülést eszközölni fogja, ki kell mondanunk — amint az értekezleten fölemlítettett, — hogy valamennyien a zsidó élet szervezésében a halachikus irodalomnak, magyarázatainak, jelesen a Sulchan Árukknak talaján állunk. Ezt ki kell mondanunk! Mert tényleg csakugyan irányadóknak tekintjük.

Iparkodunk kell — s ezt szintén általánosan óhajtották a jelenlevő rabbik — egy nagy rabbigyülekezet megteremtésére.

¹⁾ Jelen voltak: David Gyula (Pozsony), Diamant Mór (Trencsén), Ehrlich M. (Rohonez), Fischer Gyula (Győr), Herzog Manó (Kaposvár), Löw Immánuel (Szeged), Neumann Ede (Nagy-Kanizsa), Seltmann Lajos (Hód-Mező-Vásárhely), Schreiner Márton (Csurgó), Stier József (Szombathely).

Ott azután oly kérdések fognak napirendre tűzethetni, melyeknek megoldása fölötte üdvös volna.

Milyen például a hitoktatás a mi felekezetünkben. Minden rabbinak, minden hittanítónak más-más a terve vagy talán jobban mondvá a tervtelensége e szent és fontos ügyben. Elemi és középiskolában egyaránt a legnagyobb kapkodás — innen az eredménytelenség. Ezen csakis egy határozott, tökéletesen, minden részleteiben, izében kidolgozott és megállapított hittani tanterv tud segíteni, amelyet közösen meg kell állapítani, közösen kidolgozni.

És a hittani könyvek! A zsidó történeti segéd- vagy kézikönyvek! Boldog boldogtalannak eszébe jut egy hittani tankönyv megírása, nekiül és megírja. Hogyan?! Erre ne létezzék semmiféle ellenőrzés? Avagy mindenki van hivatva ilyen könyvet megírni? Tessék csak kis szemle alá bocsátani a mi tankönyveinket! Ez az önkényes, megbocsáthatatlan csonkítás, ez a minden oldalon való megnyesés. Nem tudja az ember: kaczagjon-e vagy bosszankodjék rajta. Ezen egy rabbigyülekezet fog segíteni, mely egy arra hivatott férfit vagy többet megbizhatna, hogy — a mint már fent említettem — egy minden irányban közösen megbeszélt tervnek megfelelőleg dolgozzon ki egy tankönyvet. Ennek aztán érvénnyel kell birnia minden iskolában.

Figyelmet érdemel még az a mód, mely szerint a magyar községek rabbít választanak. Ha valaki elég bajjal »doktor«-rá tétetett, ez már ok arra, hogy rabbivá tegyék! Hattára?! Erre nem néznek. Hiszen mellékel offertumához héberbötüs iratokat! Mit akarunk többet? De hogy ezeket a soi-disant hattarákat ki írta, kicsodától kapta, kérdés tárgyát sem képezi.

Igaz, hogy minden rabbinak áll jogában rabbiképesítő bizonyítványt adni — de a községekre jellemző, hogy semmilyen sulyt nem vetnek arra, hogy a képesítő oklevél országosan elismert rabbiktól származzék. Innen van, hogy belopódnak »kis rókák, melyek a szőlő-kertet rongálják.«

Még csak egyet. Testületi működés a rabbi tekintélyét emelné. Hosszasabban e tárgyról beszélni — gondolom — fölös. Rászorul bizony a rabbi tekintélye a gondos, alapos tatarozásra, vagy talán éppenséggel — a megteremtésre. Tényekre, melyek e mellett hatalmasan szavukat emelik, nem akarok

utalni. Pedig ujjal mutathatnék rájuk. Itt is, ott is — sőt még amott is!

Mindezeket és sok mást tekintve, gondolkodó ember előtt a rabbik különválása valami megfoghatatlan.

Kérem, vannak az orientálistáknak, anthropologusoknak, természettudósoknak kongresszusaik, a tanároknak és tanítóknak szövetkezeteik, a kereskedőknek központjuk minden városban, faluban, az ipárosoknak gyűlöhelyeik, még a koronás fejedelmek is találkoznak politikai érdekeik megbeszélésére — csak a rabbiknak nem volna semmiféle okuk vagy érdekük hébe-korba találkozniok? Csak a zsidó pap nem akarná ismerni a kollegialitás legelemibb követelményeit? vagy tán oly rendezettek-e a községekben azok a viszonyok, melyeknek javításához a rabbiknak is van egy kis hozzászólásuk? Hogyan kívánhatjuk a községek, hogy együttes erővel dolgozzanak azoknak az eszméknek megvalósításán, melyeket megpendítünk, ha mi magunk, a papok, nem isn erünk együttes, összhangzó munkálkodást? Ha mi magunk nem mozdulunk? ha mi magunk nem mutatunk példát a vállvetésben, az egymáshoz csatlakozásban?

Ha a győri találkozásnak egyéb oka, célja, eredménye nem lett volna és nem lenne, mint az, hogy — amint egy tudós, hirneves rabbi nekem írta — »az elszigeteltség *הישיבה*-ja megtörtetett« egyelőre ez is nagyon elég, egyelőre ezt is köszönettel s őszinte hálával vesszük.

Nem tudom elképzelni, hogy a gondolatnak most már továbbra is foganatja ne legyen. Nem tudok annyira tévedni, hogy most, mikor ébredtünk, újból álomba merülünk. Nem kételkedem, az eszme szélesbülő, folyton szélesbülő gyűrűket fog vonni.

Bizom istenben!

Bizom kitartásunkban!

Bizom a magyar rabbik jóérlésében!

—U—

Blumgrund N. H.

1886—1889.

A trencsénmegyei zsidóság egyik legkiválóbb diszének, *Blumgrund N. H.* bolesói rabbi és hitszónoknak neve f. h. 11-én kitöröltetett a jelesek és élők sorából. Elköltözött s kitölthetetlen

ürt hagyott maga után családjában, a társadalomban s a községeben. Mert ő mindenütt számot tett. Áldásos életének nem mult el napja, a melyen jót nem cselekedett volna. Élt, boldogított s meghalt.

Életét úgy tölté be, mint csak a legjobban lehet: munkában. A pihenni nem tudó tevékenység, mely éltető eleme volt s mely őt a tisztelet, becsülés és szeretet legmagasabb polczára helyezte, jellemezte Blumgrund Náthánt. Tevékenységének csak szívének nemessége volt nagyobb.

Élete feladatául a közérdekek önzetlen szolgálatát tűzte ki. Szüntelen munkásságát áldás és polgártársainak osztatlan szeretete jutalmazta. Valláskülönbség nélkül tisztelték őt életében s valláskülönbség siratták őt halálakor. Az az igaz tisztelet, az a meleg rokonérzés, mely őt a nemes élete alatt környezte, utolsó sugaraival aranyozta ravatalát is.

Blumgrund Náthán született 1836-ban Trencsénben. Igen előkelő és jámbor szülőktől származott. Atyja a híres Rabbi Bär Wischnicz volt, ki az akkori idő szokása szerint a talmud-tudományoknak szentelte a még zsenge korú fiút. Éles esze, ritka fel-fogó képessége és emlékező tehetsége nagy feltűnést, sőt csodálatot is keltett a pozsonyi jesibán, hol Rabbi Mózes Szófer különös gondot fordított a gyermek tanítására, mindúntalan intvén szüleit, hogy kiváló gondot fordítsanak a »Náthán Hars«-ra, mert Izraél nagy tanítójává ígérkezik lenni. Később a bonyhádi jesibát kereste föl a tudományszomjas ifjú, hol a nagyhírű Rabbi Mózes Perls lett a tanítója. Husz éves korában nyerte el a rabbi-diplomát. Visszatérve a jesibáról Hunfalván a Mordecháj Spitz gazdag kereskedőnek leányát vette nőül. Ipja a kereskedelmi pályára szánta őt, de ő inkább az iskolában és a Beth-Hamid-rasban töltötte idejét. Hunfalván és Késmárkon átvette az iskolák vezetését, a nélkül, hogy a legcsekélyebb díjat fogadta volna el. 1859-ben a bolesói hitközség rabbija lett és 31 évig működött ezen minőségben.

Jeles talmudistának lón elismerve: rituális ügyekben az ő véleményét és ítéletét a messze távolból gyakran kikérték. Számos éven át volt megyei bizottsági tag, a népnevelési és az izr. tanítói nyugdíj-bizottságnak rendes tagja, s hivatalos iskolalátogató. Megyei hatóságoknál nagy tekintélyben állott és oly befo-

lyása volt, hogy bármely ügyben való közbenjárása nem maradt eredmény nélkül.

Szerénység, nyájasság, jóakaró szelidség s ritkán található békeszeretet voltak jellemének fővonásai.

Azt kellene még elmondanunk, hogy milyen volt a boldogult mint férj és apa. De nem akarunk halvány képet nyújtani.

Futó tűzként terjedt el a halálhír az egész vidéken és az osztatlan részvét kísérte mindenütt lépteit. E hamisítatlan igazi részvét nyilatkozott a temetésen is. Ezrekre menő tömeg, melynek soraiban a vidék legelőkelőbbjei, a puchói, pruszkai, szkalaujfalui, trencsényi, illavai, vág-besztercei, nagy-bittsei, zsolnai hitközségek köldöttségei voltak jelen, vett részt a végítzességen.

Nem írjuk le a hatást, melyet *Blumgrund Bernát*, az elhunyt fiának beszéde keltett. *Levien Dávid* illavai, *dr. Hönig Adolf* zsolnai rabbi, *Neumann Manó* és *Tauber J.* vágujhelyi rabbi helyettesek beszédei után a halottat kézen vitték a temetőbe. Hitközségünk e valódi pásztorának emléke és szelleme sohasem fog kihalni a zsidóság szívéből!

Bolesó.

DR. LIGETI G.

Izr. kézmű- és földművelési egyesület.

A budapesti izr. kézmű- és földművelési egyesület ez idei jelentéséből láthatjuk, hogy az egylet igen szépen indulna kijelölt célja felé, ha meg nem bénítaná működésében sok zsidó egylet betegsége — a pénzhiány. Teljes elismeréssel adózunk a pesti zsidóság jótékonyágának, de ha tekintetbe vesszük, hogy pl. a bécsi Allianz, melynek a földművelés és ipar terjesztése nem kizárólagos célja, mégis oly nagy mértékű munkálkodást fejt ki ez irányban, ugy sajnálhatjuk, hogy a mi egyletünknek évről-évre pénzhiányról kell panaszkodnia. Kivánatos is volna, ha nagyobb támogatásban részesülne. — Az egylet híven közgazdasági viszonyainkhoz, főszulját kézművesek és iparosok nevelésére fektette.

Az 1887/s. év folyama alatt 237 kézműves növendék volt, közülük elbocsájtott 31, miután tanidejük letelt. Ennyi növendéke az egyletnek nem volt, és ha a támogatás nem fokozódik, akkor nem is lesz. Az egylet felvesz növendékeket az ország minden vidékéről, daczára annak,

hogy a vidékről summa summarum 20 frt jön be, melylyel az érsekújvári izr. nőegylet segíyezi az egyletet.

Az egylet összekötetésben áll az állami középipar- és a kir. iparművészeti iskolákkal, melyeknek 22 növendéke között 1015 frtnyi ösztöndíj osztatott ki.

A földmives osztály sokkal szerényebb, nagyobb eredmény csak gazdasági telepek felállítása által volna elérhető. Mindössze 2 növendék nyert kiképeztetést, kik állomást kaptak.

Az oktatásügy kellő gondozásban részesül. Az egyleti iskolát szorgalmasan látogatják, mely különösen a hittanra szorítkozik, mivel a többi tantárgyakat a főváros ipariskoláiban tanulják. A vallástan számára 3 osztály van szervezve. Ünnepek alatt az egylet imaházában isteni tisztelet tartanak és peszachkor a növendékek közösen ülnek meg a »szédert.«

A gazdasági kezelés jelentékeny ága a növendékeknek ruházattal való ellátása, mely 3289 frt 67 krt vett igénybe. A felszabadult ifjak ünnepöl ruhát kapnak az elbocsajtás előtt. Az egylet bevétele 9902 frt 50 krt tesz ki.

B. M.

T a n ü g y .

A hitoktatás és a zsidó felekezeti iskola.

Felolvasatott az orsz. izr. tanító-egyesület bács-bodrogh-megyei főkörében 1889-ik évi ápril 18-án Baján tartott közgyűlése alkalmával.

II.

És hogyan állunk felekezeti népiskoláinkkal? Erre Löw Immánuel, a szegedi zsidó népiskola 1887/88. évi értesítőjében így nyilatkozik: »A hol a terhet valamely befolyásosabb töredék nagynak találja, ott az iskola fennállásáért gyakran eredménytelen küzdelmet ví és tekintélyes hitközségeink vannak, melyek a felekezeti népiskolát is beszüntették — természetesen a színleges szabadelvűség zászlójával takarózva. S a hol egyszer az iskola ajtai bezárultak, ott a mai sanyaru viszonyok közt nehéz őket újból megnyitvatni.« Igaz, hogy van hazánkban 3 vagy 4 hitközség, a melyek polgári, felsőbb leány-, közép- vagy szakiskolát fentartanak és így nevüket méltóan a zsidóság művelődés-történet lapjaiba iktatták, de mily arányban állanak ezek

az összes zsidó lakosságnak számához és más felekezetek kulturális törekvéseihez képest? Avagy nem kell-e pirulnunk, ha azon ezrekre menő zsidó tankötelesekre gondolunk, a kik a magas kormány által az országház elé terjesztetett 1887/88. évi iskolai jelentésben ki lettek mutatva, hogy semminemű oktatásban nem részesülnek? Vagy nem megszegényítő-e az egész zsidóságra, hogy vannak tekintélyes hitközségek, sőt egész kerületek, a melyek zsidó népiskolát fenn nem tartanak? Már pedig a felekezeti népiskola a felekezet legbensőbb szentélyét képezi, hová avatatlan kéznek nem volna szabad nyulnia, mert míg minden más hitközségi intézmény korlátozásával a kártékony hatás csak helyi és ideiglenes maradhat, addig a népoktatás és a hittan elhanyagolása az egész jövő nemzedéket rontja meg. Ha már most a jelen nemzedék a felekezeti iskolát nem gyarapítja, nem fejleszti azon nemzedék, melybe az apák még a szív és lélek egész hevével oltották a vallásos érzelmeket — oly közömbös gyermekeik nevelésében, mit lehet várnunk a legközelebbi nemzedéktől, mely még zsenge korában maga is el lett hanyagolva. A felekezeti iskolákat a jelenlegi körülmények mellett leginkább az orsz. izr. iroda gyarapíthatná azáltal, hogy ha a magas kormánytól kieszközlené, hogy a kisebb és szegényebb kerületekben, a melyek felekezeti iskolát eddigelé fenn nem tartottak, a néptanító is végzhesse az anyakönyvvezetői tisztet.

Hogy azonban hitközségeink a felekezeti iskolák fenntartására nézve a tanerők képesítésére semminemű ellenvetéseket ne tehessenek, teljesen osztom Stricker Simon bajai tanító úrnak Zomborban felolvasott és a Tanügyi Értesítőben közzétett ama nézetét, miszerint a zsidó felekezeti iskola érdekében fekszik, hogy a zsidó tanítók a hittani tárgyokban, jelesen a héber nyelvben tökéletesen jártasak legyenek, hogy így az anyag kezelésében és felosztásában módszertanilag és alaposan eljárjanak, hogy továbbá ők maguk is a vallási szabványokat kövessék és vallásosság dolgában tanítványaiknak példakül szolgáljanak. Azonban ezúttal is visszausásítom ama vádakát, melyeket a nevezett tanító úr e tekintetben a zsidó tanítótság ellen általánosságban használt, sőt bátran állíthatom, hogy az általa idézett példák a kivételekhez tartoznak, mert míg egyrészt vannak számos elismert szakférfiaink, különösen a hitoktatás terén a tanítók sorából addig minden hitközség élhet és él is bizonyára azon joggal

hogy a tanító alkalmazásánál annak héber ismereteit is bírál-
gatja. Mégis igen üdvösnek mondhatnók, hogyha mindama tanít-
ónak, aki héber ismereteit gyarapítani, vagy pótolni óhajtaná,
erre az alkalom oly módon adatnék meg, hogy a szünidőben,
vagy az orsz. rabbi-, vagy a tanítóképző intézetnél héber póttan-
folyamok rendeztetnének, hogy így hitközségeinknek a felekezeti
iskolák fenntartása ellen semminemű kifogásaik ne legyenek és
hogy éppen a vallásoktatás érdekében gyermekeink minél számo-
sabbban látogathassanak felekezeti iskolát, a mivel a hitoktatás
kérdésének nagyobb felét vagy túlnyomó részét legcélszerűbben
oldhatnók meg.

A hitoktatás tantervére, tantárgyaira, kézikönyvei — s
egyébb segédeszközökre áttérve, előre is jelzem, hogy nincs szán-
dékom ama régi s panaszként hangoztatni szokott szólásmódo-
kat: »nincs egységes tantervünk«, »a hány ház, annyi szokás«
ismételni, mert mindenki eléggé ismeri ezt a kibocsátott iskolai
értesítőkből s a felekezeti lapokból. Minden egyes tanító, hitok-
tató, iskolai igazgató és rabbi azt hiszi, hogy ő találta fel a böl-
csek követ, az egyedül üdvözítő utat és módot. Országszerte ex-
perimentálnak, hol csupán bibliát jól, rosszul fordítanak, hol
rövid kivonatát veszik a bibliai történetnek, hol a zsidó vallás
hittani és erkölcsi elveinek egy jól, rosszul összeállított katekiz-
musát; sokan összevesznek mindent, bibliát, imafordítást, héber
nyelvtant, bibliai történetet, liturgiát, naptárszámítást, szentföld-
rajzot s ráadásul a zsidók bibliai korszak utáni történetét
rövid dióhéjban. És éppen ezen ingadozás, a mely felekezetünk
szervezetlenségének kifolyása, jelenleg még sikertelenné tenne egy
olyan általános és részletes hittani tantervet is, a melyet az orsz.
izr. tanító egyesület f. évben tartandó közgyűlése alkalmával
esetlegesen megállapítana. Különbö is jó hittani tantervekben
nem szűkölködünk, vannak egyes kiváló felekezeti iskolák, mint
a szegeci, bajai, budapesti, a hol a hittani tantervek a jelenlegi
viszonyokhoz képest, minden tekintetben megfelelnek és mintá-
kul szolgálhatnak. Az orsz. izr. tanító egyesület hat évvel ezelőtt,
a veszprémmegyei izr. tanító egylet a múlt évben a hittani tan-
tárgyak részletes tanítási és óratervét dolgozták ki. Ezen tanter-
vek szerint a fiúiskolák hittani tantárgyai volnának: bibliai törté-
net, hit- és erkölcsstan, héber olvasás és biblia, a felsőbb osztá-
lyokban ezeken kívül a zsidó nép és irodalom története; a leány-

iskolákban pedig bibliai történet, héber olvasás és imafordítás,
hit- és erkölcsstan és a felsőbb osztályokban a zsidó nép történeté-
nek egyes kiváló korszakai.

Az országos izr. tanító egyesület illeti továbbá azon érdem
is, hogy a három évvel ezelőtt tartott közgyűlése alkalmával,
Schön József fővárosi tanító előadására egyhangulag kimondotta,
hogy a héber oktatás középpontja a biblia legyen. És ezt
eléggé nem hangsúlyozhatjuk, ezt nem eléggé ajánlhatjuk a
tanítók, hitoktatók és lelkészek figyelmébe. Igaz, hogy felette
nehéz munka van kiszabva a zsidó elemi iskola elé, az alapvetés
a legrégebb nyelvek egyikének megtanulásához. Mégis, ha az
iskola ezzel a munkával felhagyna, ha csak elhanyagolná, még
nem veszítené el ugyan egészen zsidó jellegét, de létezése ránk,
zsidókra nézve talán feleslegessé válnék ott, hol a közös iskolá-
ban nem a felekezeti szelleme honol és a mely iskolához hit-
feleink ügyis előszeretettel vonzódnak. Tekintve azonban a héber
oktatás nehézségeit, valamint az annak megoldására szánt heten-
kénti óraszámot, teljességgel nem várható, hogy a biblia tanítás
mennyiségileg olyan sikert mutathasson fel, a milyent felmutat-
hatott az ebbeli oktatás hajdanában, a mikor a zsidó fiu héber
könyveken kívül más nyelvű tankönyvet nem ismert, vagy a mi-
kor a vallástani tárgyakra szentelt időtartam az azokra jelenleg
kifizűtött tanórák számával fordított arányban állott. Hogy a
bibliatanítás a kellő eredménnyel bírjon, szükséges kiemelni,
hogy az főleg a héber nyelv megértését közvetítse, mintán a bib-
liai korszak történetének ismerését az ifjúság anyanyelvén nyeri,
szükséges továbbá, hogy a bibliai tananyag ügyesen és módszer-
tanilag kezeltessek, a mi különösen a mintaszerű hangsúlyos
olvasás, a szó szerinti és szabatos fordítás, a tárgyi és nyelvi ér-
telmezés és a gyakori ismétlés által érhető el.¹ Ezekon kívül az
osztályonkénti bibliai szemelvények a tanév elején szabatosan
kijelölendők.

A leányövendékekkel a fentebb elsorolt hittani tantár-
gyakon kívül a zsidó szokásokat és szertartásokat kell alaposab-
ban és mélyebben megismertetnünk, súlyt kell fektetni arra,
hogy az imakönyvben, későbbben a Machzorban tudjanak eliga-
zodni, és hogy különösen a zsidó háziasszony kötelességeit is-

¹ M. Zs. Sz. V. évfolyam 314—317. l.

merjük. A hitoktató továbbá arra törekedjék, hogy ott, a hol lehetséges, a leányok számára külön isteni tisztelet rendeztessék, vagy legalább arra hasson, hogy az anyák leányaikat a templomba vezessék, mint ezt a keresztnyelveknél általában tapasztalhatjuk. Hogy a fentebb felsorolt tantárgyak a közös iskolákban is a hitoktatás tantárgyait képezzék, ezt természetesnek tartom; hiszen nekünk, zsidóknak csak egy hitünk van, melynek dogmái mindenre egyaránt kötelezők, akár közös, akár felekezeti iskolát látogatunk; azonban a közös iskolákban a hitoktatásra mért csekély idő és egyéb viszonyoknál fogva a felekezeti iskolákban előírt tananyag csak alig felerészben lesz végezhető. A közös iskolákban nyújtott hitoktatás dolgában a fővárosi zsidó hitközség példaképpel szolgálhat, a mely hitközség nagy áldozatok árán a hitoktatás szolgálatában páratlanul áll és az általa létesített intézmények, mint a héber tanfolyamok, az ifjúsági isteni tisztelet, hitoktatói tanító testület s ennek könyvtára fényesen bizonyítják, hogy a fővárosi hitközség a hitoktatás körül őt megillető törvényes jogot egyúttal szigorú lelkiismereti kötelelességnek is tekintí és hogy a zsidóságban megvan a felekezeti élet valódi fentartó elemei iránt a kellő érzék, a miért is a főváros által létesített hitoktatási intézményeket nagyobb és vagyonosabb hitközségeink figyelmébe ajánljuk.

A hittani tankönyvekről szólva, nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy bő a termés, de kevés a köszönet, mert eltekintve attól, hogy azok a legtöbb esetben paedagógiai alapelvekbe ütköznek, még tiszta felekezeti szempontokból is elítélendők. Többnyire rosszul, nem a gyermekek felfogásához mérten vannak megírva és nem ritkán a zsidó vallás hit és erkölcsi elveit katechetikus módon ismertetik. Már pedig, ha azt akarjuk, hogy a tanítás hatása maradandó legyen, első sorban érdeklődést kell keltenünk a gyermekben az iránt, a mivel foglalkozik. Örömmel kedvvel kell a gyermeknek magának dolgoznia és tevőleges, részt vennie a tanításban, hogy így ő maga fakaszsa saját benesejéből a nyerendő gondolatokat és eszméket. Ha a gyermek értelmének és érzelmének összes irányait nem foglalkoztatjuk, ha csak a memoriára fektetjük a fősúlyt: hiábavaló, sőt veszélyes munkát végeztünk. Az eddigelé megjelent »Hittan és bibliai történet a zsidó ifjúság számára«, »Kis és nagy katekizmus a zsidó iskolák számára«, »A zsidó nép története dióhéjban«, »Szertar-

tástan, liturgia és naptárszámítás«, »Szentföldrajzzal egybekötött hit- és erkölcsstan«, stb. stb. hittani kézikönyvek egy-kettőnek kivételével hasonlók viskókhoz, a melyeket mestereik egy pompától és fenségtől ragyogó palotának vakolathulladékából jól, rozs-szul összetákoltak. Nekünk nincs szükségünk hittanokra, hanem a hitre, ama hitre, a mely a zsidóságot évezredek át fenntartotta, a mely hitnek köszönhetjük, hogy a folyton ismétlődő üldözések daczára történelmi missiónknak hűségesen megfeleltünk. A legjobb hittani kézikönyv egy bibliai olvasókönyv volna, a melyből ifjúságunk az eredeti szövegnek megfelelőleg megismerheti népét és vallását. Azért e téren is az orsz. magy. izr. tanító egyesület buzgóan és kezdeményezőleg működik és hat Kiadványai, olvasókönyvei az izr. ifjúság számára többet érnek száz újabb meg újabb hittannál és habár azok sajnosan csak lassan terjednek felekezeti iskoláinkban, mégis hathatósan elősegítik a magyar zsidóság egységes szellemben való neveltetését. És ha a vallásos érzelmet, a felekezeti közösség szellemét legjobban lehet nevelni magával a vallással, a felekezettel, — világosabban, a vallás és felekezet szellemi termékeivel: úgy az orsz. izr. tanító egyesület olvasókönyveivel, ezt nem kis mérvben segíti elő, mert olvasókönyvei a vallásos érzületet vallják czéljukul. Különös elismerés illeti e könyvek szerzőjét: Radó urat azért, mert az olvasmányok nem a zsidó írásművek kivonatai, hanem maguk az irodalmi termékek, a mivel egyuttal a gyermeket a héber irodalmi termékkel, mint műalkotással gyönyörköd-teti és érzületét nemesbíti. Teljesen osztom tehát mindazon ellenvetéseket, a melyeket a fővárosi középiskolai hitoktatásra szánt »olvasmányok a bibliából című kézikönyv ellen azért emeltek, mivel e könyvek szerzői szent irodalmunkat csonkítva mutatják be ifjúságunknak, a mivel épp úgy a zsidó tudomány, mint a paedagógia ellen vétettek és a különben szép magyarsággal írt olvasókönyvek használatát megnehezítették.

És noha a legújabbkori vallásirodalmunk egy égbe nyuló óriássá nőtte ki magát, mindamelltt ennek az óriásnak egy fontos talpköve hiányzik, tudniillik: a zsidó hitoktatás módszertana, a mi felett annál inkább lehet csodálkozni, mivel héber irodalmunk igen bőséges tárháza a vallásnak, valamint azon módoknak, miként kelljen vallásunkat eredeti zsidó módszer alapján tanítani, mert bizony reánk nézve, kiknek a legrégebb, legnagyobb

vallásirodalmunk van, igen megszegényítő az, hogy azoktól tanuljuk el a vallástani módszert, kik vallásunk emlőin az életneveket szívták magukba. A ki tehát egy ily fundamentalis munkát, milyen a zsidó hittani módszertan volna, kidolgoznék, bizonyára hervadatlan érdemeket szerezne magának, a hitoktatásnak pedig többet használna, mint az, a ki újabb meg újabb vallástanokat férczel össze.

Midőn végre még kiemelem, hogy rövidre szabott fejtegetésemet leginkább a népiskolára való tekintettel adtam elő és elismerem, hogy úgy a hitoktatás mint a felekezeti iskola érdekében az általam felhozottakon kívül még igen lényeges tényezőkkel bővíthetném, de azon tudatnál fogva, miszerint orsz. izr. tanító egyesületünknek f. é. augusztus havában tartandó nagy-gyűlése alkalmával ezen tárggyal nálam hivatottabb szakférfiak remélhetőleg kimerítőbben fognak foglalkozni; én a hitoktatás tárgyában a bács-bodroghmegyei kör részéről a következő tételleket bátorodom elfogadás véget azzal ajánlani, hogy azokat pártolólág a nagygyűlés elé terjeszteni méltóztassék:

1. A vallásosság hanyatlásának főokai a mai társadalmi viszonyokban, főleg a családnál uralkodó vallástalanságban és a szülőknél gyermekeik vallásos nevelése iránti közönyében rejlik.

2. Miután a hitoktatásnak jelenleg mindama teendőket kell elvégeznie, a melyeket eddigelé a vallásos érzület ébresztésére a szülői ház végzett, szükséges, hogy a hitoktatást nehéz feladatával arányos időben és a legmegfelelőbb paedagógiai segédeszközökkel támogassuk, a mit legczélszerűbben a felekezeti iskolában érhetünk el, a miért is a zsidó iskolák szaporítása, szellemi fejlesztése és gondos ápolása kívánatos és szükséges.

3. Az orsz. izr. tanító egyesület ezúttal is ragaszkodik a már egy izben nyilvánított véleményéhez, hogy a zsidó népiskolában a héber tantárgyak középpontját a biblia képezze, ez alkalommal kimondja, hogy a biblia eredeti szövegének tanításánál a tanító mindazon módszertani szabályokat alkalmazza, a melyekkel a biblia elsajátítását sikeresebbé teheti és növéndékeivel megkedveltetheti.

4. A többi hittani tantárgyaknál nem a minél több ismeretek szaporítására, hanem folyton arra törekedjünk, hogy az ifjúság vallásos érzületét szilárdítsuk, felekezete és hite iránti ragaszkodását biztosítsuk, a mely szempontból a bibliai történe-

tek és a bibliai korszak utáni történetek képeznek kiválóan a hitoktatás tananyagát.

5. Hogy a tanulók az egyes zsinagógai szertartásokat, mint vallásos életünk leggyakrabbi és legfőbb nyilvánulását minél alaposabban elsajátítsák, országszerte bevezetendő az ifjúsági isteni tisztelet üdvös intézménye, a melyen a fiuk és leányok egyaránt köteleztessenek szombaton és ünnepnaponként részt venni, azonban óhajtható, hogy ezen ifjúsági istentiszteletek az illető hitközség helyi zsinagógai isteni tiszteletének mintájára végeztessenek.

6. Az orsz. izr. tanító egyesület arra fog hatni, hogy a mennyiben felekezetünk egy egységes szervezetet kapna, hogy az általa részletesen kidolgozandó hittani tanterv, mint az ország izr. tanítótsága közvéleményének kifolyása, a mérvadó körökben figyelembe véssék és hogy ebbeli előterjesztése a szervezetben érvényre jusson.

7. A mennyiben előfordulnak olyan esetek is, hogy egyes helyeken olyan rabbik végzik a hitoktatást, a kik a magyar nyelvet tökéletesen nem bírják, a mely körülmény a mai iskolai viszonyoknál fogva felette károsnak mondható, kívánatos, hogy ilyen esetekben a hitoktatást az erre képesített tanítók képezzék. A mennyiben pedig vannak olyan tanítók is, a kik a héber tantárgyakban a kellő jártassággal nem bírnak, úgy ezeknek vagy az orsz. izr. tanítóképző intézetnél, vagy a rabbiszemináriumnál a szüni időben rendezendő héber pót-tanfolyamok által a mód megadassék, hogy hiányos héber ismereteiket pótolják. A hitközségek jövőben csak olyan tanítónöket alkalmazzanak, kik a héber és a hittani tantárgyakban kellő jártassággal bírnak, a mit esetleg próbaelőadás vagy vizsga útján tartoznak kimutatni. Egyúttal a vallásoktatás nem csekély mértékben előmozdítatnék, ha lelkészeink, mint ez más felekezeteknél is történik, a felekezeti elemi népiskolákban személyesen a hitoktatás körül segédkezet nyújtának.

8. Az eddigelé a hitoktatás céljaira készült hittani extraktumok, csonkított imakönyvek és egyéb szent vallásunk csorbításával kibocsátott kézikönyvek, a melyek ifjúságunkat sem a zsidó irodalom termékeivel hűségesen meg nem ismertetik, sem pedig az igazi vallásosságot nem mozdítják elő, a hitoktatás céljaira fel ne használtassanak. Azonban kívánatosnak tartjuk,

hogy a biblia és a többi hittani tantárgyak oktatásához szükséges módszertan egy erre hivatott tanférfi által megírassék, hogy továbbá az orsz. izr. tanító egyesület kiadványait anyagi erejéhez képest, a vallásoktatás érdekében új kiadásokkal szaporítsa azon reményben, hogy ezek az összes felekezeti iskolákban, nemkülönben a közös iskolákban nyújtandó hitoktatás kézi könyveivel országszerte, tekintve ezen egyesületnek felekezetünk érdekében tanusított törekvéseit, bevezettetnek.

Bács-Topolya.

LÉVAI IZOR.

Az orsz. magy. izr. tanító-egyesület közgyűlése.

Nemcsak a résztvevők, hanem minden zsidó tanító kebelét öröm töltheti el, ha a zsidó tanító-egyesület f. hó 21. és 22. tartott közgyűléséről van szó. A jelenlevők nagy száma, az előadásokat mindvégig lankadatlanul kísért figyelem, az érdekes viták egész sora oly magas színvonalra emelték eme gyűléseket, hogy nemcsak túltesznek az előbbi évekből tartottakon, hanem méltán vetekedhetnek a külföld nagyszabású tanító-gyűléseivel. A fővárosban működő összes zsidó tanítók mellett a vidéki kartársak is nagy számmal voltak jelen. A régi, kipróbált gárda emberei mellett feltűntek a fiatalabbak is buzgóságuk és szakképzettségük által. Nagytekintélyű vendégek emelték a gyűlés fényét és mindannyian azt a meggyőződést nyerték, hogy a zsidó tanítóság lelkesültséggel, szorgalommal és szakképzettséggel küzd hivatásáért és hogy a mindinkább felvirágzó egyesület vezetése kitűnő kezek között van.

Már a 20-án d. u. tartott előkészítő ülés, melyen a napirend tárgyainak egymásutánját beszélték meg, sejtetni engedte a nagygyűlés sikerét. Az egyesület tagjainak javarészét üdvözölte a nagyérdemű és minden oldalról ovációkban részesített elnök *Szántó Eleázár*, midőn megnyitó beszédében ráutalt arra, mily nagy szerepe jutott felekezetünk történetében mindenkoron a különféle egyesületeknek. Ily nagy szerepe van a jelenben a mi egyesületünknek is Magyarországon. Megemlékezett ama küzdelmekkel és fáradságos munkával telt 23 évről, melyeknek eredmé-

nye, hogy egyesületünk jelenleg közbecsülésnek örvend. Azon reménynek adott kifejezést, hogy a közgyűlés mind a paedagogiai tárgyaknak, mind a segélyezés ügyének megvitatásánál óvni fogja az objectivitást. Utána *Tenczer Pál*, a lelkes tanítóbarát, szép beszédben üdvözölte a tanítókat a pesti zsidó hitközség nevében. Ezen üdvözlés — mondá — azon rokonérzet kifolyása, mely a pesti hitközséget mindig készítette a tanítók erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédéseért állást foglalni. Hosszas éljenzés mutatta e lelkes üdvözlés hatását. A bizottságok megválasztása után elnök ajánlatára, ki érzelmes szavakkal emlékezik meg *Deutsch Henrik* képezdei igazgató nagy érdemeiről azon alkalomból, hogy most 70-ik születésnapját ünnepli, a közgyűlés hatagú, az ünnepeltnek volt tanítványaiból álló küldöttséget menezst, hogy a zsidó tanügy érdekében kifejtett munkásságban megöszült férfit üdvözölje. A küldöttség visszajöve, jelentést teszen azon mély meghatottságról, melylyel *Deutsch Henrik* ezen kitüntetést fogadta és átadja a közgyűlésnek az ünnepelt köszönetét.

A napirend első tárgya az elnökség jelentése, melyet *Morgenstern* Jakab titkár irt és felolvasott. A nagy gondal készített és az utolsó három év történetéből mindent felölelő jelentés tiszta képet nyújt az egyesület anyagi állapotáról, a vidéki körökről és a tagokról; kegyelettel emlékezik meg a három év nagy halottjairól, valamint az elhunyt kartársakról, felsorolja az egyet jóttevőit és azon hitközségeket, — sajnos csak 14 van, — melyek az egyesület pártoló tagjai. Az egyleti vagyonról szólva, kimutatja, hogy a bevételek nagyobbodása mellett a kiadások még rohamosabban emelkednek és azért ajánlja a közgyűlésnek módot találni a bevételi források jobb kiaknázására. Szolgáljon egy pár adat mutatóul. Az egylet alaptőkéje 20,090 frt, melynek jövedelme az elmúlt trienniumban 2547 frt 80 kr. volt. Az egyesületi kiadványok 3820 frt 89 krt jövedelmeztek. A tagsági díjak pedig 458 rendes és 42 pártoló tagtól 4694 frtot tettek ki. Adományok czímén csak 311 frt 28 kr. folyt be. A bevételek mellett a vagyonszaporodás mégis kisebb volt, mint az előző trienniumban, mivel a nevezetesebb kiadások igen növekedtek: 9 özvegy részére 1700 frtot és 197 tagnak segély czímén 2355 frt fizetett ki az egyesület. A központot támogatja a 7 vidéki fiók-kör, melyek a tagsókat szaporítják és a kiadványokat terjesztik. A jelentés zápo-

gét hozzászóló *Maislis Ferencz* emelte ki, mire azt tudomásul vették.

A legközelebbi tárgy az egyesület kiadásában megjelent, R a d ó Vilmos által szerkesztett olvasókönyvekről szóló előadás volt. Előadó *Hoffmann Mór*, nagykanizsai tanár, nagy gondal kidolgozott előadása bevezetésében az olvasókönyvek céljáról és azok szerkesztése módjáról szól és arra a következtetésre jut, hogy az egyesület által kiadott olvasókönyvek a *paedagogiailag legjobbak és legnemzetiebbek, melyeket a magyar irodalom e téren bír*. Alapul véve azt, mintha ezen olvasókönyvek a *Herbart-Ziller-féle* paedagogiai elvek megvalósítása volnának, az olvasókönyvhibáit ezen paedagogiai irány szerinte ismert kinövéseinek tulajdonítja. A *concentratio* elve túlhajtásának tulajdonítja, hogy ez olvasókönyvekben az érületi anyag általában annyira túlnyomó, és hogy a művelődés-történeti anyag annyiszor ismétlődik. Feltétlenül jónak tartja az V. és VI. osztály olvasókönyvét, valamint a többi kötetek versgyűjteményét, de kifogásokat emel a II., III. és IV. osztály részére írt köteteknél a bibliai olvasmányok bőbeszédűsége, a hún mondakör felhasználása, a népmesék eredeti alakban való megtartása és a természetrajzi anyag hiányossága ellen. De leginkább eme könyvek *stylusát* támadja meg, példákat hozva fel állításának bizonyítására, mintha egyes olvasmányok szavaik, szókötésük és mondatszerkezetük miatt azon gyermekek felfogási képességének meg nem felelnének, a kiknek száma van, az által a fokozatosság elvével össze nem egyeztethetők. Határozati javaslatot nyújt be, hogy egy kiküldendő bizottság a nevezett olvasmányokat ezen irányban módosítsa, illetve másokkal pótolja. Előadónak nagy olvasottságot és szakképzettséget bizonyító munkájáért a gyűlés elismeréssel adózik.

Utána *dr. Kármán Mór* egyetemi tanár hosszabb, feszült figyelemmel végighallgatott, az elismert hírnevű tudósra valló beszédben szólott a tárgyhöz. Kiindul abból, hogy közgyűlés elé az olvasókönyvek irányát tárgyaló fejtegetések valók volnának, nem pedig a részleteket nagyon is szélesen felölölő bírálati észrevételek. Ő maga fontosnak tartja kiemelni, hogy az előtesszóló az olvasókönyvek irányát, alapját nem támadta meg, és örömmel fogadná, ha a közgyűlés egyhangúlag kimondaná, hogy azokat helyesli. Tény ugyanis, hogy ezek az olvasókönyvek kettős alapon állva a felekezeti és a nemzeti hagyományt törekszenek érvénye-

síteni az ifjúság oktatásában, és történetileg érdeme az izr. tanítóegyesületnek, hogy olvasókönyvei első ízben alkalmazták rendszeresen és tervszerűen a magyar népirodalom termékeit és a nemzeti mondákat hazai népiskolák olvasókönyvei szerkesztésében. Ezt szerette volna első sorban, ha a bíráló méltatta és a közgyűlést határozathozatalra indította volna. Másodszorban az a kérdés volna megvitatandó, miként kellene ez olvasókönyveket az iskola körében használni és mi módon segíthetné elő a tanítóegyesület azok általános elterjedését felekezetünk körében. *Methodikus* tekintetből különösen két pontra utal. Azt hiszi, hogy az egyes olvasmányokhoz a megértést elősegítő, összefoglaló kérdések volnának csatolandók. Ezek nem tennék a tanítómagyarázatát fölöslegessé. Nem minden olvasmányt tárgyalunk az iskolában, nincs is mindenkor minden tanítványunk jelen, figyelmök se mindig egyenlően éber, miért ne segítenők tehát maga az olvasókönyv szerkesztése által a házi foglalkozást, hogy legalább a szülő pótolhassa a fogyatkozást. Aztán szükséges volna az olvasmányok nyelvkincsét tüzetesen, a fokozatosságra való tekintettel egybeállítani, a kellő értelmezéssel ellátni, hogy ekként igazán a nyelvismeret bővítésére szolgálhassanak. Csakis ilyetén módon fog kitűnni az is, vajjon tényleg az olvasmányok nyelvezete meghaladja-e a tanuló ifjúság felfogását. Mindaddig, míg ezt a munkát komolyan oly egyén, ki a magyar nyelvet tudományosan is átvizsgálta, el nem végzi, mindazokat az ellenvetéseket, melyeket egyes olvasmányok nyelvezete ellen emeltek, csak szubjektív ítéleteknek tekintheti, melyek ellenébe az olvasókönyv szerzője a maga szubjektív véleményére hivatkozhatik. Végre bővebben szól az egyes népmesék ellen emelt vádokról. Tagadhatatlanul minden tanításnak végső célja az erkölcsiség ápolása és az olvasmányokat erkölcsi szempontból is bírálat alá kell venni. Csakhogy ne feledkezzünk meg az erkölcsiség alapfeltételéről, hogy emberismeret, tudatos, erkölcsi munkásság a magunk lelkenek ismeretenélkül nem gondolható. Hiába állítanánk a gyermek elé erkölcsi mintákat, ha egyúttal nem gondoskodunk arról, hogy a lélek különböző mozgalmairól, indulatokról és vágyakról is tudomást szerezzen, melyeket erkölcsi törekvésben leküzdnie, átalakítania kell; akkor nem fogja tudni, miként használja fel az erkölcsi ideális tanokat, miként alkalmazza azokat a közönséges élet bonyodalmai közt. A bírálónak azokban a

megjegyzésekben, melyekkel egyes magyar népmeséket kísért, hogy erkölcselenségök miatt az olvasókönyvekből azokat kizárja, tudvalevőleg egy igen híres előzője van (Rousseau), a ki hasonló módon bánt el egy nagyon ismeretes aesopusi mesével (A róka és a holló), mely azonban mindamellett benn van majdnem minden olvasókönyvben. Szó azután kimutatja az egyik megtámadott népmesén, mennyi pszichológiai okulás, erkölcsileg is értékesíthető tanulság meríthető belőle. Avval a reménnyel végzi beszédét, hogy az előadót is talán sikerült meggyőznie e megjegyzések helyességéről és örülne, ha a közgyűlés egyértelműen az olvasókönyvek iránya mellett nyilatkoznék.

Hozzászólt aztán *Lederer Ábrahám*, ki mind *Hoffmann*, mind *dr. Kármán* előadása szépségeit méltatta és indítványozta, hogy a szakbizottságba a könyvek szerzőjén kívül fentvezetettek is beválasztassanak. *Hoffmann* előadónak csak annyit jegyzett meg, hogy téved abban, ha a természetrajzi olvasmányok szaporításával a természetrajzi oktatásnak nagy szolgálatot vél tenni. E tantárgy tanítására a legjobb eszköz a *kirándulások*. A kérdéshez ezután még többen szóltak.

Az ezek után elmondott zárszóban előadó bizonyos idegességgel és izgatottsággal, de egyszersmind szónoki ügyességgel replikált *dr. Kármán* megjegyzéseire; csakhamar hevében eltérvén a tárgytól, izgató módon a *Herbart-Ziller* rendszert és magát *Zillert* támadta meg oly argumentumokkal és vádakkal, melyeket aligha a honi paedagogiai irodalom nyújtott neki. Beszéde alatt a jelenlevőknek higgadtsága eltűnt és így nem csoda, hogy midőn *dr. Kármán* személyes kérdésben emelt szót, az izgatottság mindinkább növekedett. *Dr. Kármán* tagadhatlanul szintén heves módon, de egyszersmind jogosságának és a helyes fölfogás teljes önérzetével tiltakozott az ellen, hogy oly küzdelmet idézzenek elő, mely nemcsak, hogy nem szükséges, de a mi viszonyainknál fogva határozottan káros is; hiszen szóló, ki *értelmi* szerzője a megbírált olvasókönyveknek, sohasem mondta, hogy ezek *Herbart-Ziller* elveit valósítják meg. Nem engedhetem meg, már a történeti igazság érdekében is, — mondá beszéde folyamán — hogy ezen könyveknek hibái oly embereknek, mint *Herbart* és *Ziller* tudassanak be, kiknek semmi közük sincs hozzájuk. *Ziller* érdemeit méltányolva többek közt azt is megjegyzi, hogy szólanak ez irányról és irnak olyanok is, kik nem volnának

érdemesek, hogy *Ziller* saruit megkössék, kiknek fogalmuk sincs arról az akribiáról, melylyel *Ziller* paedagogiai kérdéseket tárgyalni szokott. E szavakra, mintha a hallgatóság egészen elvesztette volna minden nyugalmát, perczekig tartó »eláll» és »halljuk« kiáltás támadt, melyeket csak az elnök erélyes közbeszólása csendesített le. *Kármán* azután folytatva tiltakozását, nem engedem — ugymond, — hogy oly küzdelmeket, melyek német földön keletkeztek és az ottani viszonyokban gyökeredzének, nálunk behurcoljanak és, hogy oly vádakkal és támadásokkal, melyeket ott használnak, hazai irányok és törekvések gyantú-síttassanak.

Sajnos dolog, hogy az előbb említett incidens és különösen a hallgatók izgatottsága alkalmat adott a napilapoknak e jelenetnek hamis és a valóval meg nem egyező leírására és meg nem történt nyilatkozatok idézésére, mintha csak egy titkos, érdekelt pártot szolgáltak volna. A napilapok csakis azon zavaros forrásokat okozhatják, ha tudósításaik egyáltalában nem voltak hűek és hogy mind *Dr. Kármán* írásbeli rectificálásra, mind *Hoffmann* szavainak nyilvános ülésen való szóbeli helyreigazításra kényszerítették; másrésről az ügynek is ártottak, mivel czéltartalommal az olvasókönyveknek csak árnyoldalát emelték ki, meg sem említve jó oldalait. A közgyűlés aztán elfogadta *Hoffmann* előadó javaslatát, *Lederer* indítványát *Schön Bernát* által beterjesztett ama toldással, hogy a szakbizottságba néptanítók is választassanak be. Elnök aztán az idő előrehaladottsága miatt, nem pedig — amint egyik napilap írta — *Dr. Kármán* beszéde miatt, az ülés folytatását d. u. 3 órára tűzte ki.

A délutáni ülésben nem kevésbé kötötte le a figyelmet *Klein Salamon* előadása a hit és bibliai oktatásról a felekezeti és közös iskolában. Beterjeszt egy, az eddigi tapasztalatok és munkák alapján kidolgozott, részletes tantervet. Indokolásában történeti visszapillantás után a régi chéderekre, a későbbi tanhatósági rendeletekre, a congressus által előírt, el nem érhető minimális tantervre, élénken ecseteli a jelenlegi rendezetlen viszonyokat és fájó szívvel panaszkodik, mennyire van ki szolgáltatva felekezetünk ezen szent ügye minden egyes iskola, minden egyes iskolahatóság, sőt néha avatlan kontárok önkényének. Nem tartja tantervét tökéletesnek, de kéri azt itt megvitatni, aztán a központ és a vidéki körök által tárgyalni és minden egyes

rabbi, iskolaszék és tantestület megjegyzéseit felhasználva, egy egységes, mindenkire kötelező tantervet szerkeszteni. Nagy érdekű fejtegetései a gondolkodó paedagogusra és az iskola padjai közt megöszült tanítóra vallanak. Kimutatja a gyakorlati eszközök (közös istentisztelet, prédikáció, együtténekelés, fordított imakönyv) hasznát, de egyszersmind az elméleti tantárgyak (bibliai történet, szent szöveg fordítása, héber nyelvtan, vallástörvények) anyagának módszeres elosztását az osztályokra is fejtegeti. Magvasan bizonyítja, hogy bár nem a nyelv megtanulásaért, de a tantárgyak célja eléréseért és a felekezet érdekében okvetlenül szükséges leginkább az öt könyvet fordítani. A nagyérdemű előadónak kivétel nélkül elismeréssel adóznak a hozzászólók és csak némi részletek ellen vannak kifogásaik.

Deutsch Samu váddal illeti a rabbikat, a kiknek tulajdonítja, hogy a mint eddig nem jött létre egységes tanterv, úgy most is szerinte kudarczot fogunk vallani. A rabbik legtöbbje — úgy mond — sajnos nem foglalkoznak paedagogiával és mégis maguknak tartják fenn a döntő szavat, sőt a tantestületek nélkül határoznak. Különböznél előadónak köszönetet mond az előadása által nyújtott élvezetért.

Stern Ábrahám tanár ajánlja, hogy a tárgyalt kérdés megvitatása előtt tisztába kellene jönni a héber tantárgyak módszerével és avval, hogyan volnának ezek összekapcsolandók a többi tantárgyakkal.

Az előadó javaslatát a *Lévai Izor* által benyújtott, a bácsodrogmegyei fiók-kör által készített, e tárgyban hozott határozattal és a többi indítványokkal együtt *dr. Zsengeri* ajánlatára a központi választmányhoz utasították.

A napirend következő tárgyáról, az árvaügyről, nagy szakavatottsággal és az ügyhöz méltó mély részvétellel értekezik *Csajági Béla*, az izr. fiárvaház igazgatója; kimutatja annak lehetlenségét, hogy a veszprémi kartársak által megpendített eszme, egy zsidó tanító-árvaház létesítése, a jelen körülmények között kivihető volna, de egyszersmind számokkal bizonyítja, hogy az nem is szükséges. Az elhalt kartársak árváinak mikénti ellátására két módot ajánl. Vagy neveltessenek magánosoknál, vagy vegyük hálás köszönettel az izr. fiárvaház elnökségének ama ajánlatát, melyről azonban most csak tárgyalások folynak még, hogy árvainkat az egyesület circa 60% árleengedés mellett ezen

intézetben nevelje. Ez alkalommal hálás szívvel emlékszik meg *Deutsch Jakab* a fiárvaház elnökének ama készségéről, melylyel két vidéki árvát csak azért, mert tanítók gyermekei az intézeti alapszabályok világosan ellenkező szavai daczára az intézeti felvett. A zajosan megtapsolt kitünő előadás után *Schön Bernát* indítványára a közgyűlés meghatottan szavaz jegyzőkönyvi köszönetet *Deutsch Jakab* úrnak és ezt vele táviratilag közli. Hozzászólók közül *Szép Lipót* az árvaház létesítésének eszméjét továbbra is fenntartani kívánja, míg *Lederer Ábrahám* megemlíti, hogy a zsidó tanító-árvák az országos tanítói árvaházban is szíves felvételt nyernek; de mindketten és az egész közgyűlés a nagyérdemű előadó javaslatát elfogadják.

Evvél véget ért az első nap, melynek története diszlapot fog mindig képezni az egyesület évkönyvében.

A második nap első tárgyaként *Dr. Málnai Mihály* értekezése, a magyar nyelv oktatásáról az elemi népiskolában, volt kitűzve. Az ülés kezdetén azonban több vidéki tag írásbeli indítványt terjesztett be, hogy ezen tárgy az idő rövidsége s a többi tárgyak nagy fontossága miatt, melyeket netalán leszoríthatna, elmaradjon. *Dr. Málnai* erre elnöknek bejelent, hogy visszalép és ez okból, nem pedig — miként a napilapok tévesen hozták, mert az előadás nem szükséges, mivel már a magyar nyelvet minden iskolában oktatják és a tanítók ezen tárgy módszerét jól ismerik, — maradt el a felolvasás.

Aztán *Bányai Jakab* a nyugdíj revisioja tárgyában szép kerek előadást tart. Élénken eszeteli az 1875. évi XXXII. t.-cz. által teremtett, ki nem elégíthető állapotokat, szükségesnek tartja, hogy az egyesület is foglaljon ez országos érdekű ügy mellett állást és e végett tételeket terjeszt be, melyek által a fenntervezett törvénycikk hibáin segítve volna és melyek különösen a már 1875 előtt működő tanítók érdekeit jobban óvják. Az előadást *Csukási Fülöp* méltatja és csak két dolgot kívánna. Először, hogy kérelmünket nem a képviselőházhoz, hanem a nagyméltóságú közoktatásügyi magy. kir. ministeriumhoz terjeszszük be, másodsor, hogy az oklevéllel bíró, bármely felekezeti hitoktatók szintén a nyugdíj törvény keretébe vonassanak. *Bányai* teteleit a gyűlés elnök ajánlatára en bloc elfogadja, míg *Csukási* indítványát a központi választmányhoz utasítja.

Miután még a pénztári vizsgálatra kiküldött bizottság referál, hogy a pénztárt teljesen rendben találta és hogy a kezelet mintaszerűnek itéli, következik a két utolsó tárgy. *Walder* Jakab a segélyügyre, az özvegyek és árvák jutalékaira, *Szontágh* Jenő pedig az egyesület belső szervezetére vonatkozólag terjeszt be javaslatokat. Az érdekes és hosszabb tanulmányra valló tételek felett a gyűlés még délután is tanácskozik, míg végre több más, erre vonatkozó indítvánnyal együtt a központi választmányhoz tétettek át.

A délutáni ülésben a tanácskozás után elnök jelenti, hogy a Szántó Eleazár-féle alapítvány három évi kamatait *Csukási Fülöp*nek ítélte oda, irodalmi munkásságának elismeréséül. *Csukási Fülöp* meghatottan mond köszönetet ezen kitüntetésért.

Elnök ajánlatára aztán dr. *Kohn* Sámuel nagy acclamatívóval tiszteletbeli elnöknek, következők pedig tiszteletbeli tagoknak választattak meg: *Adler* Ignác (Szolnok), *Lövinger* Mór (Nyitra), *Mayer* Ármin dr. (L.-Szt.-Miklós), *Munk* Béla (Trencsén), *Szabó* Károly (Sopron), *Szalkai Schwarcz* Jakab (Máté-Szalka) és *Verédy* Károly dr. (Budapest).

A közgyűlés azután *Szontágh* ajánlatára elismerése csekély jeléül köszönetet szavaz a lelépő tisztviselő karnak, mire dr. *Zsengeri* a szavazatszedő bizottság elnöke a már délelőtt beadott szavazatok eredményét hirdeti ki, mely szerint elnök, a régi tisztikar és választmány legnagyobb része egyhangulag újra megválasztott. A zajos ovációban részesített elnök aztán hosszabb beszédben fejezi ki megelégedését a közgyűlés impozáns lefolyásáról és búcsúszavaiban biztosítja a tagokat, hogy mint eddig, a jövőben is az egyesület érdekeiért fog teljes odaadással működni.

Az új tisztikar a következő: Központi választmány: elnök *Szántó* Eleazár; alelnökök *Csajági* Béla, *Keleti* Vilmos; pénztáros *Ozer* Zsigmond; ellenőrök *Reif* Jakab, *Kornfeld* Gyula. Választmányi tagok: *Adler* Simon, *Bánóczy* József dr., *Bak* Izrael dr., *Bárány* József dr., *Csukási* Fülöp, *Halász* Náthán, *Lederer* Ábrahám, *Málnai* Mihály dr., *Mandl* Bernát, *Maislis* Ferencz, *Morgenstern* Jakab, *Révai* Miksa, *Tencer* Pál, *Tolnai* J. Béla, *Zsengeri* Samu dr. Póttagok: *Dallos* Mór, *Győri* Adolf, *Herczka* Gusztáv, *Schichtánz* Ármin, *Weber* Samu. Vidéki választmányi tagok: *Auspitz* Adolf, Nagyvárad; *Bányai* Jakab, Nagy-Becs-

kerek; *Barta* Lajos, Losoncz; *Baum* Fülöp, Veszprém; *Berger* Benő, Szegszárd; *Brett* Mór, B.-Gyarmat; *Deutsch* Samu, Szeged; *Erdélyi* Lipót, Nyitra; *Haas* Ármin, M.-Berény; *Herman* József, Máté-Szalka; *Katz* Henrik, L.-Szt.-Miklós; *Klingenberg* Jakab, Pécs; *Krausz* Salamon, Lengyel-Tóti; *Lévai* Izor, Topolya; *Munk* Béla, Trencsén; *Neufeld* Gusztáv, Érsekújvár; *Neumann* Ármin, Arad; *Rechnitz* Adolf, Besztercebánya; *Scheer* Bernát, Baja; *Schön* Bernát, Győr; *Schwarz* Ignátz, Nyitra; *Schwarz* Lipót, Kassa; *Steinhardt* Márk, Makó; *Szép* Lipót, Veszprém; *Szontágh* Jenő, Szolnok; *Walder* Jakab, Baja.

Budapest.

BÁRD REZSŐ.

A várpalotai hitközség multjából.

Josephus Caesareus ac Hungariae et Bohemiae Regius Haereditarius Princeps Archi Dux Austriae . . . : Egregiis uni e Judicibus Nobilium, eidemque adjungendo Comitatus Veszprémiensis Jurato Assessori Salutem cum favore! Expositum est nobis nomine et in persona Pinkas Volf Hebraei Judicis oppidi Palota Comitatus Veszprémiensi ingremione et Juratorum ejatis judaicae Communitatis, qualiter iidem Exponentes in facto Certorum quorundam Negotiorum suorum nonnullorum Reverendorum, Honorabilium, Spectabilium, ac Magnificorum, Magnificorum item Egregiorum et Nobilium, sed et Ignobilium, ac alterius eujuscunqae Gradus, et Sextis, honestae tamen Conditionis utriusque Sexus tam Ecclesiastici, quam etiam Secularis Status hominum fassionibus atque attestationibus plurimum indigerent, essentque illis aedem Summe necessariae, ac proinde iidem Exponentes medio Vestri Testium Inquisitionem instituentium peragendamque desiderarent lege Regni admittente. Requisiti itaque sumus per praefatos Exponentes debita cum Instantia humillime, quatenus eisdem de opportuno, atque ad exigendas Testium fassionis necessario Mandati Compulsorii remedio providere vellemus. Cum autem Veritatis Confessio, et fide dignorum hominum testimonia nemini forent negandana, pro eo vobis harum serie Auctoritate Nostra Palatinali et Locum tenentiali, qua pleno Jure fungimur, firmiter praecipientes committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus illos, quos praefati Exponentes vel illorum Nominibus homo aut Procurator ipsorum denominaveris, ad Testimonium (nisi poenam Sedecim Marcarum gravis ponderis in Generali Regni Decreto contra illos, qui ad Mandata Judicium Regni Ordinariorum requisiti attestari abnuerent Sancitam incurrere malint) perhibendum Auctoritate nostra Judiciaria, qua pleno Jure fungimur admoveatis. Qui si mandato Nostro uti tenentur morem gesserint, ab iidem et quidem a personis Ecclesiasticis orthodoxis ad Conscientiae ipsorum puritatem a secularibus vero ad fidem Deo, fidelitatemque Sacrae Regiae, et Apostolicae Majestatis et Sacro Regni Diademati debitam juxta praescriptum Legis exigendam, de illis super quibus per Vos Nominibus praefatorum Exponentium interrogati fuerint, meram, plenam, atque omnimodam inquiratis, et experiamini Veritatem, ac ubi hac per vos rite peracta fuerint, tandem super talis modi Inquisitione Testium, exactisque ab iidem fassionibus, atque attestationibus fide dignas Literas vestras testimoniales non minus praefatis Exponentibus, ac partibus quoque interessatis si id nempe a Vobis suo modo desideratum fuerit, Jurium eorundem futuram uberiorem ad Cautelam Necessarias extradare, ac de cetero seriem talis modi peracta per vos Inquisitionis ad Archivum quoque Comitatus vestri fideliter referre debeatis, ac teneamini, Communi suadente Justitia. Necsecus facturi.

Datum in Libera Regiaque Civitate Pestiensis, die Tertia Mensis Aprilis, Anno Domini Millesimo Octingentesimo Decimo quinto.

Let et exorand per me Magnum Josephum Szilassy de Erd. et Pilis S. C. R. A. M. Cons. ac Exlji Officii Palatinalis Pronotarium. (L. S.)

A várpalotai zsidó község levéltárából közli SINGER ÁBRAHÁM.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Deutsch Henrik*. Numeri vagyis Mózes negyedik könyve magyarra fordítva és nyelvtani s tárgyi magyarázatokkal ellátva. Budapest. — *Kaufmann D.* A zsidók utolsó kiütése Bécsből és Alsó-Ausztriából, előzményei (1625—1670) és áldozatai (az orsz. rabbiképző intézet 1887—88-iki értesítőjében). Ugyanaz németül: Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich; ihre Vorgeschichte und ihre Opfer. — *Bacher V.*, Abulvalid Merván Ibn Ganáh szentírásmagyarázatából (az orsz. rabbiképző intézet 1888—89-iki értesítőjében). Ugyanaz németül: Aus der Schriffterklärung des Abulvalid Merván Ibn Ganáh. — *J. Loeb*. La Chaîne de la tradition dans le premier chapitre des Pirké Abot. Paris. — *John Cohn*, Das Buch Hiob übersetzt und erklärt von Gaon Saadja, nach Handschriften der Bodlejana . . . herausgegeben und mit Anmerkungen versehen (Altona). — *Philonis Alexandrini* libellus de officio mundi edidit *Leopoldus Cohn* (Vratislaviae). — *H. L. Straek*, Hebräisches Vocabularium für Anfänger, in grammatischer Ordnung. (Berlin). — *Erster Jahresbericht* des Landesvereins zur Erziehung israelitischer Waisen im Grossherzogthum Baden (Bruchsal). — *Halász Nátán*, תורת האמונה והמיסד. Zsidó hit- és erkölestan, középiskolai növények és a család használatára. I. és II. rész. Budapest, 1889. — *Kiss József*, Ünnepnapok, zenésítette *Major J. Gyula*, 2. füzet. — Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, Her. v. Prof. Dr. Anton Herrmann. Budapest. — *Ed. Singer's* Wandkalender f. d. Jahr 5650—1889/90. IV. Jahrgang. Szekesfehervár.

Közigazgatási Almanach jelenik meg a M. Zs. Szemle szerkesztőségétől az Athenaeum kiadásában még e hó folyamán, mely az új évre való pontos zsidó naptáron kívül tartalmazni fogja mindazon legfőbb rendeleteket, melyek a zsidó egyházi és községi közigazgatásra vonatkoznak. Előre is figyelmeztetjük olvasóinkat a zsidó adminisztráció e nélkülözhetetlen segédkönyvére.

Deutsch Henrik, az orsz. izr. tanítóképző igazgató-tanára és az orsz. rabbiképző rendkívüli tanára július 31-én ünnepelte hetvenedik születése napját. A kiváló tudós, író és paedagogus e napon számos ováció-nak volt tárgya. Elsőnek a jubiláns intézete, az orsz. izr. tanítóképző-

jelentkezett a tanári karból álló küldöttséggel, melyet jelenlegi igazgatója vezetett. E küldöttség a következő fölriratot adta át:

»Mélyen tisztelt igazgató ur! szeretett tanártársunk!

Örömmel járulunk a mai napon, midőn Isten kegyes jóvoltából betenedik életévét elérnie adatott, Ön elé, mélyen tisztelt igazgató ur, őszinte üdvözetünkkel e jelentős forduló alkalmából és legjobb kívánságainkkal a jövőt illetőleg. — Tesszük ezt mint kollegái, kik hön óhajtjuk, hogy az intézet, mely az Ön körültekintő és bölcs vezetésének annyit köszön, minél tovább élvezzék még fáradhatatlan, lelkiismeretes és nagy tudományu közreműködését a tanítóképzés nehéz földadataiban, mely osztályrészünkül jutott. — Tesszük ezt, mint hitsorsosai, kik büszkéek vagyunk arra, hogy az a férfi, ki felekezetünk története nem egy fontos és kimagasló mozzanatának lelkes szószólója és odaadó munkatársa volt, a mi körünkben találta meg tehetsége legsajátabb talaját. — Tesszük ezt, mint nemzeti nyelvünkön megszólaló felekezeti irodalmunk méltatói, kik jól tudjuk, hogy e téren nem egy nevezetes vívmány az ön nevéhez marad csatolva az időeknek végeig. Ősi imánkat ön adta egy emberöltővel ezelőtt legméltóbb formában gyermekeink ajkára és ma ezer és ezer zsidó az Ön imakönyvében talál vigaszt és épülést. És bibliánkat is Ön adja közé hazai nyelvünkön, oly beható megértéssel és oly tudós készüllettel, mely a mesterre vall. — Szívünkben kívánjuk, hogy még soká örvendhessünk az Önnel való közös munkának intézetünk javára! Szívünkben kívánjuk, hogy a nagy munkát, melyhez egy egész szorgalmas élet tudományával és egy nagy cél ambíciójával fogott, be is végezze felekezetünk javára! És hogy újra megerősödő egészséggel lássa és élvezzék munkássága hatását és gyümölcseit mindenfelé, társadalomban és családban, életben és irodalomban! — Isten erősítse! Isten éltesse!« — A rabbiképző-intézet szintén fölrilatlag üdvözölte a jubiláns e napon, melyen hozzá közelről és távolról levelekben és telegrammokban egész özöne érkezett a melegebbnél melegebb üdvözléseknek. Az orsz. izr. tanítóegyesület közgyűlése alkalmával tisztelgett e kiváló férfunál, méltó kifejezést adván az érdemeknek, melyeket Deutsch Henrik magának a zsidó tanítóképzés körül immár husz év óta szerzett. — Ismeretes, hogy a fővárosban egy bizottság alakult, mely azon czélből fordult egy felhívással a közönséghez, hogy az ünnepeltnek átadandó tisztelet-ajándéokra adakozzék. E gyűjtés csak később fog bezáratni s szívből óhajtjuk, hogy a közönség, minél nagyobb rétegeiben tettel érdeklődjének ez ügy iránt, mely a közrészvételre legméltóbbak egyike.

Hochmuth Ábrahám temetéséről a napi és heti lapok részletes híreket közöltek és így nem térünk itt rá újonnan a közigyász ez impozáns

megnyilatkozására, csak azt adjuk tudtul, hogy »Hochmuth Ábrahám emlékezete« czimén nyomtatásban fognak megjelenni a beszédek, melyek a nagy halott temetésekor mondottak, valamint mindazon telegrammok és részvétiratok, melyekkel egyesek és testületek bel- és külföldön a veszprémi hitközséget fölkeresték. E füzet, melyet ugyancsak a veszprémi község megbízásából e folyóirat egyik szerkesztője ad közzé, még e hó folyamán fog megjelenni.

Uj templom. A következő érdekes hírt vesszük: a *nagyvárad* izr. orth. hitközség a város cenztrumán emelendő nagy zsinagóga költségeinek fedezésére több ízben ülést tartott, melyen 31,000 frt a hitközségi tagok részéről aláíratott és a hitközség pénztárába be is folyt. A terveket tekintve, valódi remekmű lesz a hitközségi tagok hozzájárulásával emelendő Isten háza, mely a város diszét nagyban fogja emelni. Kérdés tárgya még, vajjon a nagy piac-térre avagy a sikátorra néz-e majd a templom homlokzata. Minden valószínűség szerint, a monumentális épület elektromos világítással lesz ellátva.

Rabbiválasztás. *Dr. Steinherr* I. nagy-atádi rabbi Székesfehérvárra, *dr. Perl* Armin kecskeméti rabbi Pécsre, *dr. Flesch Armin* ó-kanizsai rabbi Mohácsra, *dr. Kelemen Adolf* gyöngyösi hittanár Nagy-Atádra választott meg rabbinak.

Ünnepi imádságok. Löwy M. E. budapesti kiadónál »teljes héber-magyar machzór kilenez kötetben« jelenik meg *Füredi Ignác* képző tanár fordításában. A már megjelent négy kötet közül az első kettő újévre, a 3. és 4. az engesztelő napra szól. Magára a fordításra még visszatérünk. Ezuttal a szép nyomásu és tiszta papiru díszes kiadásra már előre is föl-hívjuk olvasóink figyelmét. A gondolal készült munka, mint egyetlen a maga nemében, rég érezhető hiányt van hivatva pótolni.

Egy század statisztikája. A Pozsonyban megjelenő *Evang. Egyház és Iskola* cz. lapban olvassuk: »Egy századdal ezelőtt, 1786-ban volt Európában 37 millió protestans, 80 millió róm. katolikus, és 40 millió görög ó-hitű. Az 1886-dik évben a protestánsok száma Európában 85 milliót, a róm. katolikusokké 154 milliót, az ó-hitűeké 83 milliót tett, úgy hogy a protestans lakosság száma 2/3-szer, a róm katolikus 1/2-szor, az ó-hitű 2/07-szor megsokszorozódott. Ezen arány megmagyarázása végett figyelembe veendő különösen a tulnyomóan róm. katolikus Franciaország lakosságának feltünő gyér szaporodása és az, hogy itt az utolsó népszámlálás alkalmával kath. szülők gyermekei közül közel 10 millió úgy jelentette magát, mint egy egyházhoz sem tartozó. Az ultramontánok ama dicsekedésére vonatkozólag pedig, mely szerint Nagy-Britannia úgy-

szólván már teljesen visszatért a kath. egyház kebelébe, Johnston megmutatja, hogy a róm. kath. templomok, kolostorok, papok és püspöki megyék száma szaporodott ugyan, de nem a lélekszám. A róm. kath. lakosság száma a mult század végén Nagy-Britannia összes lakosságának $\frac{1}{3}$ részét tette, ma csak $\frac{1}{7}$ részét teszi, t. i. 37 millióból $5\frac{1}{4}$ — $5\frac{1}{2}$ milliót. E viszonyt némileg magyarázza az írek nagymérvű kivándorlása, kik egyébként korántsem mindnyájan mennek Észak-Amerikába, hanem épen oly számban Angliába és Skótzíába. — Megfordítotttnak látszik a viszony az *észak-amerikai* egyesült államokban, hol 1786-tól 1886-ig a protestansok száma 2·7 millióról 4·7 millióra ($17\cdot41\%$) a katolikusoké 190 ezerről 9 millió 930 ezerre ($52\cdot25\%$) szaporodott. De épen itt nem a bentlakó felekezeteknek önmagukból való szaporodása, hanem a túlnyomóan róm. katolikus bevándorlás a döntő tényező. Ezenkívül a statisztika azt bizonyítja, hogy a róm. katolikus szaporodása, mely 1870-ig rohamos volt, azóta nagyban hanyatlik, valamint hanyatlik a »nem classifikálhatók« nagy száma is. 1870-től 1880-ig a protestansok szaporodása $8\frac{3}{4}\%$, a róm. katolikusoké ellenben csak $\frac{1}{2}\%$.

Egész Amerikát és Európát, tehát a két keresztyén földrészt összefoglalva, az arány ez: 1786-tól 1886-ig a protestansok 3 millió 970 ezerről 134 és $\frac{1}{2}$ millióra, — a katolikusok pedig 110 millió 190 ezerről 201 millióra szaporodtak; a protestansok szaporodása $3\cdot36\%$, a katolikusoké $1\cdot81\%$, tehát csak fele amannak. — A *misszió* illetőleg a katolikus egyház Indiában és Ceylonban megkészserezte az utolsó században hívei számát, a protestans misszió meghuszosozta; a római egyház szaporodása az utolsó száz év alatt $0\cdot9\%$, az evang. egyházé 44% . — A Sárospataki Lapok a következő összefoglaló számokat közlik ugyan ezen angol forrás szerint: A különböző ágazatú protestansok száma az utóbbi száz év alatt 113 millióval szaporodott, a keleti egyház 90, a r. katolikus 60 millióval gyarapodott. A pogányok közt a buddhisták száma 157 millióval növekedett, a mohammedánoké csaknem ugyanaz-maradt, a bálványimádoké apadóban van.

TUDOMÁNY.

Maimuni és Nachmáni.

Nachmáni álláspontjának a Maimuni elleni harezban, valamint bibliakommentárjában foglalt polemiájának megvilágítása. Tekintettel Jomtob ben Abraham »Széfér Hazikkaron«-jára.

I.

A zsidó vallásbölcsezet, mely Száadja »Emúnóth«-jával lép fel először a zsidó történelemben, mint szerves, rendszeres tudomány, Maimuni »Útmutatója« tetőpontját érte el, benne legjellemzőbb kifejezőjére talált. Mert aligha van a zsidó filozófiában munka, mely eredetiségre, a világnézet nagyságára, a gondolatok mélységére, a dialektika élességére nézve Maimuni »Útmutatójával« vetekedhetnék. De bizonyára nincs egyetlenegy sem, mely a zsidóság gondolkodását, minden részében és irányában, oly híven és találóan, mondhatni oly tipikusan juttatta volna kifejezésre, mint épen Maimuni »Moré«-ja.

És a racionalisztikus irány a zsidó vallásból, részben ama szükség, mely az *adottat a folyton fejlődővel, a szentírást és tradíciót a korfilozófiával, a gondolkodást az érzelemmel* törekedik összhangba hozni — a racionalizmus, mely ismét Száadja művében nyilatkozik először hatalmasabban, képezi Maimuni filozófiájának is egész alapját, ez világnézetének vezérgondolata. De míg a racionalisztikus irány Száadjánál csak félénk kísérlet, addig az Maimuninál szigorú rendszer; és ha Maimuni elődjeit csak a kényszerűség vitte olykor rá, hogy iza szentírás értelmét a görög bölcsezzel kiegyeztessék; úgy ezen eljárás Maimuninál bátor szándék, szándékolt következtetés.

A zsidóságnak, Maimuni szerint, sem oka, sem szüksége, hogy a filozófia próbatüzétől rettegjen, sem oka, sem szüksége, hogy az ész szigorú logikája és annak consequentiái elől kitérjen, mert a zsidóság rendületlen igazság, mint maguk a természet törvényei. A zsidó vallás nem állhat ellentétben a filozofia igazsá-

gaival, mert mindkettő — vallás és filozofia — az isteni szellem kifolyásai: a zsidóság, mint az istentől kinyilatkoztatott igazság, a bölcsészet pedig mint eredménye az emberi észnek, nem kevésbé isteni adományuk. És tényleg mindkettőnek egy és ugyanaz a kiinduló pontja: isten egységének megismerése; s mindkettő ugyanazon czél felé törekedik: az emberi nem tökéletesedése felé. Ami tehát a vizsgálat folyamán az egyik disciplinában mint igazság adódik, annak a másik disciplinában is — mivel csak egy igazság létezik — olyannak kell bizonyulni, s megfordítva. A zsidó vallásbölcsész legelső és legfontosabb feladata pedig, hogy a szentírást és tradíciót a korfilozofiával összhangba hozza, s mindkettőben, vallásban és filozofiában, legelső és legmagasabb ítélőszékül az értelmet ismerje el.

Ezen szempontból kiindulva, úgy a zsidó vallás, valamint a görög bölcsészet gondolatait tüzetesebben megvizsgálva, mindkettőben az igazságot oly lelkiismeretes szigorúsággal és finom discretiával keresi, mint kevesen előtte és utána.

Beavatva a görög és arab filozofia minden ágába, lelkes tisztelője ő a filozofiának, valamint minden igazi filozofusnak általában. De azért távol van attól, hogy a filozofia eredményeit szigorú kritika nélkül elfogadva, a zsidóság megítélésére alkalmazza. Szereti a filozofiát, szereti Aristotelest, de még jobban szereti magát az igazságot. És ő a zsidóság legnagyobb codificatora, a ki a zsidó vallás egész organismusát, annak egész történeti fejlődésében ismerte, úgy mint kevesen egyáltalában: ő neki vallása szent igazság, igazi szentség; ő rendületlenül áll a hagyomány alapján, melytől egy lépésnyire sem akar távolodni.¹⁾ Minden, a mi a szentírásban foglaltatik, s mind az, a mi az idők folytán abból történetileg fejlődött, az neki oly szilárd igazság, melyben kételkedni nem lehet. A *hivőnek* azért elavulhatatlan kötelessége minden vallási törvényt annak egész terjedelmében változatlanul elfogadni és megtartani, de viszont a *gondolkodónak* meg van engedve, de egyenesen kötelessége, hogy azok okait kutassa, azok fölött elmélkedjék.

Míg tehát Maimuni elődjei a zsidóság dogmáit és törvényeit olyas valaminek tekintették, melynek igaz voltát bebizonyítani egyáltalában fölösleges, sőt, mint adott igazságok, új hipotézisek

¹⁾ L. Nachmani nyilatkozatát: Kobecz Tesubath Haramban III. fol. 8b col. 2. והלא ההמר בהן (הריבם בדינים) יותר מן הדין.

bebizonyítására alkalmazhatók: addig Maimuni ezen dogmák és törvények forrásait keresi fel és azokat, az ész megvilágításában megvizsgálva, nem adott, hanem keletkező, folyton fejlődő igazságoknak tekinti, melyek, mint minden igazság, bebizonyításra szorulnak.

Miután pedig az értelem logikus bizonyításai nem csalhatnak, másrészt a szentírás nem tartalmazhat semmit, a mi az értelemmel ellenkeznék: úgy — ha a vizsgálat folyamán differenciák merülnének fel — a szentírás szavait nem szabad szószertintí értelemben, hanem — s ez első sorban a retorikai kifejezőmódokról áll — átvitt értelemben az ész eredményeinek megfelelőleg magyarázni. A szentírás magyarázatának ezen sarkalatos elvét Maimuni körülírta a régi bölcsék mondásával: דבר תורה כלשון בני אדם azaz a tóra az emberek közönséges szólásmódja szerint azért fejezi ki magát, hogy a tömeggel megértesse a szentírás szavait, de távolról sem azért, hogy minden szót annak érzéki jelentőségében fogjunk fel.

Ezen alapelvet Maimuni bátran és következetesen követi, s ezen szempontból kiindulva, világítja meg a zsidó törvényhozás nagy mezejét: s gyakran oly eredményekhez jut, melyeknek consequentiáit levonni többé nem akarja. De Maimuni ezen eljárása által a zsidóság alapvető gondolatai ezentúl új világításban jelennek meg; új eszmék adatnak a kinyilatkoztatott tan megítélésére, új czélok tüzetek ki a zsidó gondolkodásnak.

Es valóban nincsen név az egész zsidó-történelemben, mely a zsidó történelemben, mely a zsidóság szellemi fejlődésére és irányára oly hatalmas és átalakító befolyással lett volna, mint Maimuni; aligha van munka, mely oly messze kiható hatással lett volna — nemcsak saját korára, de a késő századokra is — mint az »Utmutató«.

Hogy azonban Maimuni ezen módszere sok idegyszerűt, a szentírás értelmén gyakran erőszakot követett el: nem tagadható; valamint természetes, hogy szabadelvű felfogása és szentírás-magyarázata bő alkalmat nyújtott a megtámadásra. S így még életében itt-ott kételyt támasztottak rendszerének helyes voltában.

Maimuni ugyanis már Misnakommentárjában, de főképp nagy valláskódexében a »Misne Tora«-ban későbbi filozofiájának főbb principiumait — hacsak nagy vonásokban is — tárgyalta, nem csekély bosszúságára a szabad kutatás ellenségeinek.

Sámuel ben Ali, a bagdádi iskola feje, a ki különben alapos talmudista volt, de filozofiáról még hallani sem akart, ¹⁾ a ki előtt tehát Maimuni szabadelvűsége és iránya kárhozat és bűn vala — kétségbe vonta Maimuni igazhitűségét, megtámadta nézeteit, de főképp a túlvilági életre és a feltámadásra vonatkozó tanait.

Maimuni ugyanis ²⁾ a túlvilági életet tisztán szellemi állapotnak mondja, a hol érzéki élvezetekről szó sem lehet; a testek feltámadását vitató nézeteket pedig teljesen elveti. Sámuel ben Ali egyenesen Maimunihoz fordult és szemére lobbantotta tévelygéseit. Maimuni higgadtan megfelelt neki és hatalmas eszének és tekintélyének könnyen sikerült az igazhitűsége ellen emelt vádat megsemmisíteni. ³⁾ Ezzel a Maimuni elleni támadások keleten többé jelentőségre szert nem tehettek. ⁴⁾

De Spanyolországban is támadt egy hang Maimuni ellen, még annak életében. A híres talmud tudós és tekintélyes toledói rabbi, Méir Halevi ben Todros Abulafia, a ki később a Maimuni elleni harcban is élénk részt vett, már 1202. körül — tehát még Maimuni életében — felháborodással támadta meg a »Madda« könyvben letett tanokat. Az orthodox talmudista, a ki az agáda betűjéhez ragaszkodott, csakhamar kiérezte, hogy a »Madda« könyvben oly gondolatok foglaltatnak, melyek az ósdi talmudisták nézeteivel homlokegyenest ellenkeznek.

¹⁾ V. ö. Maimuni tractatusát »de resurrectione« ed. Amsterdam p. 129^a.

²⁾ V. ö. a »Szefer Madda« »Tesuba« című szakasz 8. fejezetének 1—2 §§, valamint Posquiersi Abraham ben Dávid megjegyzéseit e helyhez.

³⁾ V. ö. a Maimuni-féle levélgyűjteményt (ed. Amsterdam) p. 36—40.

⁴⁾ Maim. halála után ugyancsak Bagdadban, Sámuel ben Ali tanítványa *Daániel ben Szádja*, támadta meg Maimunit; azonban Josef ibn Akinin, Maim. tanítványa erőlyesen visszautasította a támadást és Danielt egyházi átkokkal sújtotta. Daniel, ki alapos tudós és nemes jellem volt, különben e megaláztatást annyira szívére vette, hogy belehalt. (L. Abraham ben Maimuni »Milchamoth«-ját, a Kobez edit. Lichtenberg, Lípese III. köt. fol. 16^b II. col.). Sensi Simon, egy hírneves francia Tuszafista, szintén megtámadta Maimunit, miután már Palesztinába kivándorolt volt, (l. ibid fol. 16^b III. col.), de minden eredmény nélkül. Ezzel Keleten a Maim. elleni harc véget ért. Gedalja Ibn Jachja elbeszélése, edit. Lemberg p. 32^b, Maimuni sírfőiratának gyalázó módosításáról és helyreállításáról bizonyára csak pusztia mese.

Közel 30 esztendeje ¹⁾ — így írja egy Nachmánihoz intézett levelében ²⁾ — hogy elterjedt ezen országban a »Misné Tóra«; én megtámadtam a »Madda« könyvet, a mely a »Tesuba« ³⁾ című fejezetben a túlvilágról azt állítja, hogy ott seu testek, sem testi élvezetek nem léteznek. Buzgólkodtam Izraél istenért... és levelet intéztem Lunel tudósaihoz, hogy ők is buzgólkodnának isten dicsőségeért, mely most szégyen tárgya lett... Vártam válaszukat sokáig, de hiába, mivel senki sem támogatott, hogy népem szakadását kijavítanám.

Tehát Spanyolországban sem birt a vád érvényre jutni Maimuni tekintélyével szemben. Sőt a mint saját leveléből kitűnik, Méir Abulafiat valaki igen kiméletlenül rendre is utasította támadásaiért. ⁴⁾ Maimuni tekintélye és hírneve, mint *talmudistáé*, sokkal nagyobb is volt, mintsem életében és ezen oldalról lehetett volna eredménynyel támadni.

Csakis halála után törhetett ki a harc, még pedig akkor, midőn Spanyol- és Franciaországban mint *filozofus* lett ismertes »Útmutatója« által.

¹⁾ Mivel ezen levél a vita alkalmával iratott és a vita 1232 körül kezdődött, úgy Meir Abulafia a »Madda« könyv ellen intézett levele 1202 körül iratott; tehát még Maim. életében. Maim. bizonyára nem birt tudomással ezen megtámadtatásról.

²⁾ L. Kobez III. k. fol. 6^a col. 2 kk.

³⁾ cap. 8. §. 1—2.

⁴⁾ Erre utalnak szavai : **אנו עמד אחד מהכמיהם ובשם** (czélzás a »Misné Thórára«) **להביא בכליותי ... בני אשפה**. Grätz nézete (Geschichte VII. k. p. 40), hogy Meir, Áron ben Mesullamot érti megtámadója alatt : helytelen. Igaz ugyan, hogy Áron igen erélyes levelet intézett Meirhez (L. Kobez III. fol. 11. kk. és Taam Zekenim p. 66. kk.), melyben megdorgálja, hogy Maim. ellen szót emelni merészelt; de amint épen ezen levélből kitűnik, Áron és Meir igen benső barátok voltak, és épen ezen barátság folytán s. mivel Áron igen rájálta Meirt M. ellenségei közt látni, irt ilyen hangon. És Meir bizonyára nem illette volna barátját ilyen kifejezéssel **בשם קדוש ישראל לא יכונה**. Sokkal valószínűbb, hogy Meir Útsák ben Sesethet érti ezalatt, aki következő gúnyverset csinálta Meirra :

שאלוני ידידי איך יכונה
בשם מאיר והוא הולך חשכים
השיבותים : כבר קראו חכמים
ללילה אור — והוא מן ההפכים.

Nem lehetetlen tehát, hogy Meir kifejezése czélzás e vers **איך יכונה** kitérére.

Es tényleg a harc csak akkor veszi kezdetét, mikor a Móre, Sámuel Ibn Tibbon által héberre fordítva, Spanyolországban általánosan elterjedt és mindenütt nagy bámulatot keltett.

Közel 27 évvel Maimuni halála után tört ki ama harc, mely évtizedeken át izgalomban tartotta Francia- és Spanyolország, valamint a Provence legnagyobb szellemeit, a mely a zsidó hitközségeket, melyek annyira rászorultak az egyetértésre és testvériségre, feldulta; a szabad kutatás elkeseredett harca volt az a csökönys maradiság ellen. A harc a szabadelvük győzelmével végződött s így kétségkívül igen jótékony befolyással volt a zsidóság szellemi fejlődésére; de tagadhatatlan, hogy igen káros következményei is voltak: mert most nyújtottak először alkalmat a világi hatalomnak, hogy zsidó szellemi termékek fölött ítéletet üljön s hogy a gyűlölet baltájával nyesegetse a zsidóság hatalmas szellemi törzsét, mely eddig, menten minden külső káros hatalomtól, szabadon fejlődött és virágzott.

II.

Ezen nagy vitában, mint már említve volt, résztvettek ama kör legjobbjai és a zsidóság hivatott képviselői két pártra oszlottak: maimunistára és antimaimunistára.

Mert már rég, mielőtt a harc tényleg kitört volna, Spanyolországban és Dél-Franciaországban — a hol a talmudon kívül buzgóan foglalkoztak filozófiával is — Maimuni »Útmutatója« mint a villám csapott le és a fejekben és szívekben nagy mozgalmat idézett elő.

A talmudisták, kik a filozófiától mindinkább elidegenedtek, Maimuni teoriájában oly ellenséget láttak, a ki a tradíció alapját feldöntéssel, az egész zsidóságot felforgatással fenyegeti: Panszokodtak, zugolódtak, teljes erővel iparkodtak az »Útmutató« hatását gyengíteni, de csak titokban: Maimuni ellen nyilvánosan fellépni nem merészelt senki.

A szabadelvűek viszont Maimuni munkáját valóságos örömmel üdvözölték, az általa megvetett alapra tovább építettek, valóságos törvényekről pedig sokkal szabadabban és szabadelvűbben nyilatkoztak, a mint azt eddig merészelték volna. Hisz volt már

most egy hatalmas tekintély, a mely oltalmat és menedéket nyújtott nekik minden megtámadás ellen. ¹⁾

Így állott fenn sokáig a két irány egymás mellett, terjedt mindig tovább és tovább, de nyílt harczra egyelőre nem került a dolog.

Salomo ben Abraham, montpellierisi rabbi, kitűnő talmudista, ²⁾ nemes és jámbor férfiú ³⁾ volt az első, a ki nyíltan síkra szállni merészelt, támogatva két tanítványa által, Dávid ben Saul (kiről különben többet nem tudunk) és Jona Gerondi által, a ki utóbbi Nachmáni rokona, Salomo ben Adreth tanítója és később mint talmudista híres vala. Ők voltak az elsők, a kik a maimunistákat nyíltan megtámadták és a harczra alkalmat nyújtottak.

Mielőtt azonban ezen harczra és annak résztvevőire áttérnénk, szükséges, hogy az egész vita kiinduló pontját — mely eddig a valóságnak nem megfelelően adatott elő — magukból a forrásokból bővebben megvilágítsuk.

Általánosan ugyanis úgy tüntetik föl a dolgot, mintha Salomo, két tanítványa és pártemberei ősi talmudisták lettek volna, a kik nemcsak a talmud minden egyes betűjéhez ragaszkodtak rendületlenül, de még az Agáda minden egyes szavát, másként mint szószserintí értelemben, felfogni a világért nem engedték volna. Ilyetén felfogás és irányelv mellett semmi nem volt aztán természetesebb, mint hogy Maimuni iratai valóságos eretnokség volt szemükben. Micsoda? kiáltának fel megütközve, olvasva Maimuni iratait, tagadni azt, hogy Isten testrészekkel van felruházva, mint akármelyik ember? Nem volna igaz, hogy a jámborokra a túlvilágon testi élvezetek várnak? Nem volnának démonok, sem alvilág? Hisz ez istentagadás, valóságos eretnokség! Összeállottak tehát és egyházi átkot szórtak nemcsak Maimuni és iratai ellen, hanem azok ellen is, kik ezen iratokat olvasták, és kiterjesztették mindazokra, kik a talmud mellett még filozófiával foglalkoznak. Hogy pedig Salomo nézetének híveket, egyházi átkának minél nagyobb tekintélyt szerezzen: hitközségről hitközséghez küldött, hogy őket csatlakozásra bírja. Mivel azonban fel-

¹⁾ L. Josef ben Todros Halevi levelét a montpellierisi hitközséghez (ועל מה כל אחד אל ספר המורה בבור ed. Halberstamm p. 6.) כפי ש נמלט כרוצה לעיר מקלט.

²⁾ L. Rappoport Kerem Chemed. V. köt.

³⁾ L. Juda Ibn Alfachar és Nachmani körleveleit Kóbez III. k.

szóltása Spanyolországban és a Provenceban csak csekély viszhangra talált, az észak-franciaországi rabbikhoz fordult, kik hozzá hasonlóan nagy talmudisták, de minden filozófiai kutatásnak ellenségei valának. Ezek aztán csatlakoztak is Salomo egyházi átkához, a legmégvetőbb kifejezésekkel illették magát Maimunit, kiátkozták iratait, megtiltották azok tanulmányozását, valamint a filozófia tanulmányozását általában. Csakis ezen mértékten kifakadások, a tudomány ekkénti számküüzése birta rá Maimuni tisztelőit, hogy harcra készen fellépjenek, egyházi átokkal sujtsák Salomot, párthiveit, szóval mindazokat, a kik Maimuni tekintélyét megtámadni merészelték.

A tények ekkénti előadása azonban nem felel meg a valósnak; a historikusok csakis Ábrahám b. Maimon körlevelét és a maimunisták egyes elszórt tudósításait vették tekintetbe: innen a tévedés. De ha valahol, úgy bizonyára itt áll ama elv: audiatur et altera pars.

És tényleg, ha az említett forrásokon kívül Juda Ibn Alfachar levelét Kimchihez, Josef ben Todros a montpellier-i hitközséghez intézett iratát, Nachmani körleveleit, Meir ben Abulafia levelét Nachmanihoz, főképp pedig Salomo ben Ábrahám levelét is tekintetbe vesszük: akkor úgy a vita kiinduló pontja mint lefolyása egészen más világításban fog feltűnni. Nem mint rendszeren állítják, Maimuni személye és iratai ellen volt Salomo és párthiveinek támadása irányítva: mert ők mindannyian nagyrabecsültek úgy Maimunit magát, valamint műveit, habár nem minden tekintetben értettek is egyet vele.¹⁾ »És esküszöm ezen vitába« — írja Salomo, Samuel ben Izsáknak²⁾ — hogy soha egy Maimunit becsmérő szó ajkainkról el nem rebbent, mert drágák és kedvesek nekünk az ő művei nagyon s minden alkalommal az ő döntéseiben keresünk eligazodást, tárgyaljuk szavait s minden erőnkkel iparkodunk az ő tanait bizonyítékokkal megerősíteni, nevét pedig mindig magasztalással és nagyrabecsüléssel emlegetjük, mert ezen mester (Maimuni) szavai dísz és dicsőség minékünk.«

¹⁾ L. Juda Ibn Alfachar levelét Kimchihez Kobez III. fol. 2b col. 2 ahol azt mondja: ובכל זאת מצוה עלינו להוסי בכבודו של רבינו משה ויל ולהודות: מה שהחליף מהם אנשים לפרוץ נדרה של תורה. Josef b. Todros id. l. p. 6. להצות אשיות הקבלה להיום הומות ארמוניה.

²⁾ L. K. Micht. p. 53.

És ezen tiszteletében Maimuni iránt osztozkodnak valamennyi párthivei is.¹⁾ Mély bánat foghatta el ugyan Salomo és hivei jámbor szíveit, midőn látták, hogy Maimuni naiv fantáziájuknak szövevényeit mily merészen tépi szét; kétségtelen, hogy mély felháborodás szállotta meg Juda Ibn Alfachar lelkét, midőn észrevette, hogy Maimuni egyik-másik tana a hagyomány alapvető nézeteivel mily éles ellentétben áll. De azért ők bizonyára hallgattak volna, respectálva Maimuni rendkívüli szellemét. Nem, nem Maimuni ellen volt támadásuk éle irányítva, noha a vita folyamán nem egy tanát egészen nyíltan és határozottan kárhoztatták, hanem *követői ellen*, kik könnyelműen tanaiból a legmeszebb menő consequentiákat vonták le és Maimuninak tisztán theoretikus módszerét — tekintetbe nem véve a történeti fejlődést — átvitték a gyakorlatba.

Amint ugyanis a fentemlített levelekből kitűnik, a provencei szabadelvűek, a kik a zsidóságot már úgys csak könnyedén vették, egy racionalisztikus zsidóságot készítettek maguknak és úgy teoriában, valamint gyakorlatban veszélyeztették a hagyományt.

Ha ugyanis Maimuni azt állítja, hogy a tradíció egyik-másik tana racionalisztikus értelemben veendő: úgy tanítványai, ezen módszert kiterjesztve, az egész hagyományt halomra akarták dönteni;²⁾ ha Maimuni — mivel a szentírást a filozófiával akarja összeegyeztetni — azt állítja, hogy mindenütt, a hol szentírás és filozófia közt eltérés van, a szentírás versei nem szószentíri, hanem átvitt értelemben értendők: úgy tanítványai ezen tételt általánosították és a szentírást tetszésük szerint magyarázták,³⁾ és ha

¹⁾ L. a 456. l. 1. jegyzetét. Az egyetlen Meir Abulafia az, aki Maim. személyét is megtámadta és róla gyakran sértően nyilatkozik. L. Lünel bölseiseihez intézett levelét מאיר הלוי) (Tosafot edit. Brill Paris 1871.) és Nachmanihoz irt levelét Kobez. III. fol. 6 a.

²⁾ L. Salomo levelét id. l. p. 51. שמעתי מלעינים, הולכים הדרך לא טוב אחר מהשבותם להרוס הקבלות ברבני רבותינו. p. 52.

בהחליף מהם אנשים לפרוץ נדרה של תורה. Josef b. Todros id. l. p. 6. להצות אשיות הקבלה להיום הומות ארמוניה.

³⁾ U. o. ולמשול משל ברבני התורות להפך למשל ולהבל מעשה בראשית U. o. והולדות קין והבל ובשאר הכתובים בתורה ושמעתי מפי המעתיק אשר גלה כל מה שספק הרב יציל שהוא אומר בפני רבים על תורתנו כל הספורים משלים להיות כל דברי Josef ben Todros וכל המצות הנחונות וכאלה עצמן מספר. תורה ודברי קבלה משל וזודה.

szedelmeket tartalmaznak a zsidóságra nézve. Így a békés polemia, tisztán elméletben, sokáig folyhatott (בעמים רבות) közte és a maimunisták között. És ha a maimunisták megvetéssel tekintettek is reá (הויתי בעיניהם כמתעמע) még sem lépett fel ellenségesen ellenük (היינו מריבים כמתלהמים ולא נלהמים) Csak midőn Beziers tudósai is belevegyltek a vitába és tisztátlan szándékokat tulajdonítottak neki (ויציאו עלי דבה... עמדו עלינו להתעולל ברשע עלילות) és becsületében gázoltak: csak akkor nyúlt Salomo szigorúbb eszközökhöz¹⁾: az egyházi átokhoz.

Így és nem máskép, ha az igazságot kideríteni akarjuk, szabad megítelnünk a harcz kezdetét; s csakis ha ezen szempontból indulunk, fogjuk tiszta képét nyerhetni úgy a harcznak általában, valamint Nachmani álláspontjának e vitában különösen.

¹⁾ Amint Salomo szavaiból világosan kitűnik, a ברש כחמי személyes sértésektől sem riadtak vissza. Nachmani leveleiből is, melyeket a beziersi tudósok ellen intézett (I. Kebucz. Micht. p. 55—74) is tudjuk, ezek még családi ügyeket is belevonszoltak a vitába és a nagy tiszteletben álló Geronđi családot a legrutabb vádakkal illették, olyannyira, hogy a szelídlelkű és békeszerető Nachmani e miatt magán kívül van dühében. L. Meir Abulafia levelét is Kobez III. fol. 6.

Budapest.

BÁRÁNY JÓZSEF.

(Folytatása következik.)

A zsidó vallásos vitairodalom történetéhez.

- I. *Isidore Loeb*. La controverse religieuse entre les chrétiens et les juifs au moyen âge en France et en Espagne (Extrait de la Revue de l' Histoire des religions. Paris 1888).
- II. *Adolph Neubauer*. Jewish Controversy and the Pugio fidei (az Expositor cz. folyóirat februári és márcziusi füzetében. London 1888).
- III. *Martin Schreiner*. Zur Geschichte der Polemik zwischen Juden und Muhammedanern (a Deutsche Morgenländische Gesellschaft folyóiratának 1888. évf. utolsó füzetében. Lipsce).

A zsidó vallásos vitairodalom történetéhez három igen figyelemre méltó, érdekes adalék látott az utolsó időben napvilágot, három különböző nyelven. Midőn mind a háromnak tartalmát e folyóiratban ismertetném, szükségtelen a tárgynak fontosságára bevezető szavakban utalni és kimutatni azon szerepet, mely a zsidóság történetében, a zsidó szellem nyilvánulásaiban a vallásos vitának, a polemikus iratoknak jutott. A vallásos viták ideje lejárt, legalább a zsidóságon belül teljesen hiányoznak ma azon termékek, melyek a kereszténységgel és az iszlámmal szemben védelmezőleg vagy támadólag állást foglalának. Annál szükségesebb visszatekinteni a vitairodalom régiebb termékeire és a zsidó vallás védelmére kifejtett szellemi munkásságnak, valamint az ellene irányult támadásoknak történetét megismerni. A ki egyszer ezen történetet összefüggésben és a nagy földathoz méltón elő fogja adni, annak munkája nagy hézagot betölt majd a zsidó tudományos irodalomban.

Eddigél csak kisebb vagy nagyobb előmunkálatokat irtak e munkához és ilyenekül örömmel üdvözölhetjük azon három dolgozatot is, melyeket ismertetni itten szándékom.

Loeb Izidór, a zsidók történetének jelenleg egyik legtudósabb és legszorgalmasabb buvára, már régebben foglalkozik a

középkori zsidó-keresztény vitairodalommal. A tőle eddig megjelent értekezések közül az egyik (La controverse de 1240 sur le Talmud) a Párisban tartott híres disputációra vonatkozik, a második (La controverse de 1267 à Barcelone) a vallási vitatkozást világítja meg, melyben a híres Nachmáni védelmezte a zsidók álláspontját Pablo Christiano ellenében. Legújabb munkája összefüggésben adja a vallásos viták és vitairodalom történetét a középkori Francia- és Spanyolországban.

Ezt a történetet két korszakra osztja: a mérsékelt hangú és az irodalomban csak szórványosan mutatkozó viták ideje az egyik korszak, mely 1240-ig terjed; a másik a hevesebb viták és nyilvános disputációk ideje, 1240-től a 15. század végeig. Bevezetésül vázlatot ad a megelőző korszakokból, még a bibliai korból is megmaradt vitairodalmi emlékekről és töredékekről, melyek a próféták irataiban, valamint a talmudban és midrásban, nem különben az új-testamentomban és az egyházatyák munkáiban találhatók. Mindez nem tartozik ugyan szorosan a tárgyhoz, de az értekezés becsét csak emeli e vázlat, mely rövid és futólagos ugyan, de nagyon tanulságos áttekintetet nyújt a zsidó vallásos vitairodalom kezdeteiről.

Sajátképi tárgyára átmenvén, eleve kizárja annak keretéből Németországot és Olaszországból csak néhány adatot említ röviden, melyekről tudomásunk van. Ezek: Páviában *Julian* zsidó vitája *pisai Péterrel*, melynél jelen volt a híres Alkuin is (750—760 sz.); *Sabbatái Donnolo* zsidó orvos vallásos párbeszédei az asketa *Nilus, rossanai apáttal* a X. sz.; *Damiani Péter* (megh. 1072.) két vitairata a zsidók ellen s végre két héber nyelvű vitairata a XIII. századból, melynek szerzői: *szalernói Mose b. Izsák* s *Salomo b. Mose b. Jekutiel* Rómából.

De ebben az első korszakban Spanyolországban is igen gyér a vallásos vita, melynek két főbb terméke: *Sevillai Izidór* (570—638.) »De fide Catholica ex V. et N. Testamento contra Judaeos« és *toledói Julian*-nak 686-ban írt munkája »De probatione aetatis sextae contra Judaeos«; az arab hódítás vetett véget az e két munkával megindult vallásos vitatkozásnak, csak 1106-ból említhetők az apostata *Petrus Alfonso* Dialogusai.

Sokkal nagyobb mértékben foglalkozhatik értekezésünk első része Franciaországgal. Itt még I. Chilperich (539—584) alatt volt az első disputáció, de ez csak magánjellegű volt; a ki-

rály maga *Priscus* zsidó ékszerészével vitatkozik Párisban tours-i Gergely jelenlétében. Nagy vitatkozók támadtak a kereszténység részéről *Agobard*- és *Amol*-ban (IX. század), mit természetszerűnek magyaráz a szerző a történet alapján. Éjszak-Franciaország lakossága nem rég vette fel a keresztiséget, nem ismeri jól a határt, mely elválasztja új hitét a zsidókétől; Franciaországban még társadalmi béke és közösség egyesítette a zsidó és keresztény egyház hiveit; itt-ott részt vett a zsidó istentiszteletben, befogadta a zsinagóga rítusait, sőt némelyek át is tértek a zsidó vallásra. Az egyház ezzel szemben arra törekedett, hogy minél jobban elválassza hiveit a zsidóságtól és az említett katolikus papok kíméletlen harcot indítottak a zsidók ellen, támaszkodva számos zsinatnak rendeleteire és határozataira. A zsidók részéről főleg a szentírásmagyarázat keretén belül folyt a polemia. Leghíresebb képviselő az éjszak-francia bibliai magyarázat korifeusai a XII. században: *Kara József, Sámuel b. Méir, Bechor Sor József*, legérdekesebb *Official József* vitairata: »Czáfolat a hitetlenek ellen.«

Déli-Franciaországban ugyanabban a században két héber nyelvű értekezést írtak a kereszténység ellen: 1. a spanyol származású *József b. Izsák Kimchi*: »Széfer ha-berith« (Szövetség könyve); 2. *Jákob b. Reuben*: »Milchémet ha-Sèm« (Isten harca) című műve; e párbeszéd alakban írt munka oly hatással van dél-, mint *Official* munkája az északi Franciaországban. Benne lépésről-lépésre világítja meg J. b. R. a szentírás megvitatott helyeit; filozófiai bevezetés előzi meg a szentírási helyek megbeszélését, követi pedig egy fejezet az Evangéliomról és egy másik fejezet a »Messiás«-ról. J. b. R. ismeri Pál apostol *Hieronimus* és *Augustinus* egyházatyák műveit.

Mindeddig tisztán irodalmi és tudományos volt a polemia. III. Inceze (1198—1216) pápával új fordulat következik be e téren is; heves harcz indult meg a heretikusok ellen s az ugynevezett hitetlenek ellen, kikhez első sorban természetesen a zsidók tartoztak. A kereszties háborúk az Albigensek ellen — ugymond *Loeb* — keltették a kereszties hadjáratokat a zsidók ellen.

E támadásokban nagy szerepet játszanak a III. Inceze alatt megalakult minorita és domokos-rend szerzetesei; különösen ez utóbbi, melybe számos áttért zsidó lépett be, kiknek segítségével megérteni kezdték a héber nyelvet és a talmudi és rabbinikus

irodalom termékeit. »A nagy vallásos vitatkozások korszaka im bekövetkezett.« (29. l.)

Egymást követték a nyilvános disputációk: 1240 Párisban, 1245. Dél-Franciaországban, 1263. Barcelonában. — 1233-ban még közbenjáró szerepet játszott a domonkosok rendje a majmünisták és antimajmünisták vitájában Montpellierben, de ezen zsidók által fölhívott beavatkozást a zsidóság belső vallási viszályába csakhamar követte mintegy büntetésképen a francia zsidósághoz intézett azon fölhívás, hogy védelmezzék vallásukat az apostata *Donin Miklós* ellen, ki keresztényellenes és erköletelen tartalma miatt vádolta a talmudot. Párisi *Jechiel* és három rabbi társa vállalkozott e háládatlan feladatra, melynek eredménye ily ellenséggel és az állami hatalommal szövetkezett egyházi fanatizmussal szemben, előre volt látható; a zsidónak igaza nem lehet; a talmudot elégették nyilvánosan s elkobozták Franciaországban. *Eudes de Chateauroux*, párisi kanczellár gyűjtötte az inkriminált talmudi helyeket »Extractiones de Talmud« (Talmudi kivonatok) czimmel; ez volt az első és utolsó zsidó-keresztény vitatkozás Észak-Franciaországban. Mi volt következménye, tudva van a zsidó történetből: *Jechiel* elhagyta Párist, meghalni ment a szent földre; megszűntek a híres talmudi iskolák; a zsidók helyzete oly siralmas volt, hogy a klerus nem mältatta többé arra, hogy foglalkozzék velük.

A második korszakban, mely a párisi disputációval veszi kezdetét, előtérbe lép a déli Franciaország és a mindinkább a keresztények hatalmába kerülő Spanyolország. Az előbbi országban 1245-ben irta *Meir b. Simon* a »Milchémet miczva« (szent háboru) cz. apoletikus munkáját. Mint északon, ugy itt is gyökeret vert a zsidógyűlölet; 1269. behozták a lealázó kerék folt (rota) viseletét; fogságba vetették a rabbikat, kényszerítették a zsidókat nyilvános disputációkra. Említendő még *Mardochai b. Jehosafa*, Carpentras és Avignon rabbijának »Mechazzék (vagy Machzik) Emuna« (Hit megerősítője) cz. czáfolata *Pablo Christiano* ellen, ki áttérése után mint a domonkos-rend tagja támadásaival nyugtalanította Dél-Franciaország és Észak-Spanyolország zsidó községeit; az ő kezdeményezésére kényszerült *Nachmáni Mózes* Barcelonában védelmezni hitét, 1263. Ugyanabból a talmudból, melyet husz évvel előbb elégették Párisban, merítettet most Pablo bizonyítékait Jézus messiási volta mellett. Nagy ké-

szültség s ritka tudományosság terméke *Raymundus Martini*: »Pugio Fidei adversus Mauros et Judaeos« (Hit töre . . . .) cz. műve 1278. R. kiképeztetését a Raymundus de Peñaforte által alapított iskolában nyerte, hol elsajátíthatta a héber-, kald- és arab nyelvek ismeretét; forrása a talmudi és rabbinikus irodalom, használja a Targumot, a babylóni és jeruzsálemi talmudot, midrást s a zsidó exegeták mint Rasi, Ibn Ezra, Kimchi és mások munkáit. Az idézeteknél lelkiismeretesen jár el ugy, hogy megbízhatók. Kevesebb feltűnést keltett *Nicolas de Lyra* két vitairata 1305. és 1309-ben. Zsidó részről a XIII. sz. vége felé polemizál R. Martini s részben P. Christiano ellen a híres *Salamon b. Adret*. Az 1306. évi zsidókiűzés Franciaországban befejezte a vallásos vitairodalmat francia földön s Aragónia lett fő színhelye; ehhez később, a muhammedán uralom folytatólagos viszszauszorításával, Castilia járul s majdan egész Spanyolországban és Portugalliában foly a kereszténység harca a zsidó vallás ellen, teremnek e harcznak irodalmi termékei.

Igen helyesen kimutatja szerzőnk, hogy a vallásos vitatkozások mindig valamely politikai eseményhez fűződtek. Jellemzi továbbá az ide tartozó irodalmat. A zsidók részéről filozofiai színezetet nyer a polemia; Aristoteles, logika, metafizika mind az apologia szolgálatába áll s ugy magyarázható, hogy pl. Chasim b. Músza szónoklataiban ott találjuk említve Aristotelest, Aphrodisiaszi Sándort, Themistiust, Platont, Averröest (Ibn Rosd) és Ptolemaeust. Másrészt feltűnő, hogy az apostaták héber nyelven is írnak s zsidó apoletikát mint Creseas és Albo spanyol nyelven.

A szerző által bemutatott polemikus írók közül első helyen áll *Burgosi Abner* (Alfonz de Valladolid); »Libro de los Batillos de Dios« cz. munkája, Jakob b. Ruben »Milchemet ha-Sem«-je ellen fordul. 1336-ban kényszerítette a zsidókat nyilvános disputációra; vádjai a zsidó imakönyveket illették; nyerte is XI. Alfonz király engedélyét, hogy koboztassa el a zsidó imakönyveket, mely rendelet a király halála után feledésbe ment. Ót czáfolja »Iggerét ha-charúföt« (a becmérlések könyve) cz. értekezésében *Pulgár Izsák*, valamint többé-kevésbé ellene irányul ugyan e szerző: »Ezer haddath« (Törvény támasza) cz. műve, melyet érdékessé tesz azon körülmény, hogy a vita színhelye gyanánt a szerző majd Jeruzsálemet, majd pedig Gilboa hegyét tünteti föl.

Ugyancsak a zsidó imakönyveket megtámadja az apostata *Juan de Valladolid* Burgosban, a toledói érsek, Don Gomez jelenlétében lefolyt disputációban. Vitairatának czime »Concordia legum« (A törvények összegeztetése).

Mindinkább új meg új módot találtak az apostata apologeták téritési s vitakozási vágyaik teljesülésére; kieszközölték a királyoknál azon kényszerrendeletet, mely szerint a zsidóknak meg kellett hallgatniok ez apostaták szónoklatait s azokat megvitatni; így kénytelen volt *de Tordesilla Mózes* négy ülésen keresztül polemizálni apostatákkal, kik rendre keresték fel a zsidó községet. Hogy kézikönyvet nyújtson hitsorsosainak, megírta 1374-ben »Ézer ha-emúna« (Hit támasza) cz. munkáját, Jakob b. Reubent követve. Ugyan-e czéjből írta 1380-ban fiatal korában J. b. Ruben nyomán *Semtob b. Izsák Saprut* Salamanca tartomány Taragóna városában művét: »Eben böchan« (Próbakő). Az 1391—1412. beállott szomorú események maguk után vonták a vallásos vitairadalom felvirágzását; megjelent számos vitairat, levél s gúnyvers; érdekes *Profját Durán (Esfódi)* szatirája, mely szakaszainak kezdő szavairól így neveztetik: »Al teh ka-abotéka« (Ne légy, mint voltak atyáid). Tőle való az 1397-ben írt »Széfer ha-kelima (v. »Kelimat haggójim«, A szegyenítés könyve). Ugyane korból való *Chaszdáj Crescas* »Tratador« című munkája, mely spanyol nyelven tárgyalja a kathol. egyház dogmáit: eredendő bűn, emberiség megváltása, háromság, incarnatio, stb. Ide számítható még *Mattatia* »Ahitob ve-Czalmón« cz. műve.

Hosszasabban időz szerzőnk a kor legnagyobb s legveszélyesebb zsidóelleneinél, kik előkészítették a zsidók kiűzetését Spanyolországból. Az egyik *Salamon Hallévi*, Paulus de Santa Maria (1352—1435), ki áttérése után leveleket intéz Navarra főrabbiához, továbbá Castilia főrabbiához, Don Meir Alguedeshez, valamint barátjához s elvtársához: Jozua b. József ibn Vives Lorqui-hez. 81 éves korában írja »Scrutinium Scripturarum« (Az irás kutatása) cz. művét. Vitakozásai hangja tartózkodó, finom; méltó azon magas álláshoz, melyet az egyházban elfoglalt. Hevesebb kortársa az apostata *Jozua de Lorca*, áttérése után *Geronimo de Santa-Fé*, ki megindította a híres tortosai disputációt, mely 1413. febr.—1414. nov.-ig tartott; vitairatának czime: »Hebreomastix« (Zsidóostorozó).

Őt megczáfolni igekeznek *Vidal Labi*, *Albo József*, az

»Ikkárim« szerzője s *Simon b. Czemach Durán*, a »Késet valamagén« (Ij és paizs) cz. mű szerzője; ez utóbbinak fiához Salomo Duranhoz intézett levele: »Iggeret milchémét miczva« egyenesen Geronimo ellen van intézve. A XV. század közepe táján megint külső esemény megújítja a harcokat; Alvaro de Luna kegyébe fogadja a zsidókat, azért bűnhődniök kell. Akkor írja a »Zelus Christi« cz. munkát *Micer Pedro de la Caballeria* 1450. Loeb jellemzi még *Chajjim b. Músa*: »Mágen varómach« (Paizs és lándzsa) cz. vitairatát, mely azért érdekes, mert 12 szabályt állít a mű élére, arról, mit kötelesek s mit nem kötelesek elismerni a zsidók a keresztényekkel tartott vitákban; e szabályok ép ellenkezői azoknak, melyeket Mostradorjában előir Alfonz de Valladolid. Bővebben ismerteti *Alfonzo de Spina*: »Fortalitium Fidei« (Hit megerősítője) cz. művét, mely compilatio elődjei műveiből.

Végre megemlékszik *Salomon ibn Verga*: »Sebet Jehuda« cz. művéről, melyben igen számos a Spanyolországban és Portugáliában tartott vitakozások említése. A keresztény zsidó polemianak véget vetett Spanyolországban az 1492. évi üldözés, spanyol földön még tovább folyt ugyan a vallásos vitakozás a marannok ellen, és messze hazájuktól spanyol és portugál nyelven folytatták e vallásharcot a zsidók is, kik között e téren említésre méltók: *Izsák Orobio de Castro*, *Saul Levi Mortera*, *Elia Montalto*, *Abraham Ger*.

A dolgozatot, melynek tartalmát itt vázoltam, német alappsággal egyesült francia izlés jellemzi, valamint kifogástalan tudományos objectivitás, ámbár itt-ott az előadás hangja éreztetni az olvasóval, mely oldal felé fordul a szerzőnek szimpathiája. De annyira megy objectivitásában, hogy művét ezen állítással fejezi be: Az egyedüli, a mit kimutattak a controversisták az, hogy a vallás a hit dolga, melyet bizonyítani nem lehet.

Ezzel talán kelletnél messzebb ment a történetirő részrehajlatlansága, és az így körülírt ítéletét nem fogadhatja el sem a theologus, ki a viták érdemét vizsgálja és fontolgatja az egymással síkra szállott vélemények és bizonyítékok tarthatóságát és érvényességét, sem pedig a zsidók történetének mélyebben vizsgáló szemléelője, ki nem tagadja meg a zsidóság részén támadt vitakozóktól és polemikus íróktól azon történeti fontosságú eredményt, hogy a legkedvezőtlenebb körülmények között védel-

mezték vallásukat és nem túrték hitük alapiratainak elferdítését és gyanúsítását. A történetben élő példájuk, ha el is avult nagyrészt munkájuk tartalma, ma is vezérelhet bennünket.

Neubauer Adolf tudós hazánkfiának értekezése, úgy mint Loeb műve, a zsidó-keresztény polemikus irodalomnak adja vázlatos áttekintését, csakhogy ő tovább vezeti azt és még a múlt században megjelent iratokat is veszi tekintetbe. E vázlat keretében aztán külön figyelmet fordít arra a munkára, mely ezen irodalomnak keresztény részről egyik legfontosabb terméke és részletesen megbeszéli a »Pugio fidei« tartalmát és idézeteinek hitelességét. Érdekes az apologetikus munkák azon fölosztása, melyet N. a XV. században élt József Don Sento b. nevében közöl. Ezen fölosztás szerint hat csoportra lehet az említett munkákat fölosztani: 1. Czáfolatok a keresztény exegézis ellen; ilyen Jakob b. Reuben és Mose Kohen de Tordesillas műve; 2. megvitatása azon talmudi helyeknek, miket saját érdekében hozott fel bizonyítékul az egyház; ilyen Nachmáni Mózes munkája; 3. értekezések azon prófétikus helyekről, miket Jézusra alkalmaztak a ker. apologeták; ilyen Josua Lorqui értekezése; 4. egyenesen az Evangéliom ellen irányuló munkák, mint Profiat Durán: »A népek szégyene« cz. m.; 5. a kath. egyház dogmái ellen, mint Chaszdáj Crescas spanyol nyelven megjelent apologetikus műve és 6. filozófiai czáfolatok, a milyen Efódi ismert szatírája.

Hosszasabban időz N. Jakobb. Reuben alapvető munkájánál, a »Szefer milchamot hassém«-nál, mely egész tárháza a szentírásmagyarázó polemianak, a melynek tartalmáról itt először kapunk behatóbb tudósítást.

Neubauer értekezéséből a XV. század írói közül kiemelendők: Don Dávid Nászi, tanítója és barátja Bentivoglio Ferenc püspöknek, ki az Uj Test. alapján bizonyítja a zsidó vallás felsőbbségét és igaz voltát; művének címe: »Hódáat ba'al din« (Az alperes vallomása). Nátán családból származó Izsák b. Kalonymos, ki az első héber konkordanciát írta, még pedig első sorban segédeszközü a szentírás helyei körül forgó vitáknál, és két vitairattal gazdagította ez irodalmat, mely azonban elveszett. Don Abarbanel Izsák, ki héber nyelven czáfolja meg Geronimót »Jesuót mesichó« cz. művében.

Németországban csak egy nevezetes munka említhető: a 14.

század végén írt Niccázchón, melynek szerzője, mühlhauseni Lippmann, Prága községének rabbija, latin fordításban olvasta az új testamentomot és munkáját különösen egy Pesach (Péter) nevű apostata ellen írta. Ugyancsak Németországban több mint egy századdal később egy másik apostata, Pfefferkorn János föllépése nagy és elkeseredett vitairodalmat okozott, mely főleg a talmud körül forgott, de melyben majdnem kizárólag keresztények vettek részt, első sorban a híres humanista, Reuchlin, az első keresztény által írt héber nyelvtannak szerzője.

Olaszországban a XV. században írt Elia Chajim de Genzanno a minorita Francesco ellen, a XVI. századból említenők Farrisol Abraham, Jáir b. Sabbatái de Corregio, Leon de Modena, Salamon b. Mózes b. Jakutiéi iratai; a XVIII. sz. Josua Segre s másoknak kisebb iratai.

Lengyelországban 1572-ben tartattak békés lefolyású vitakozások az unitáriusok és két rabbi között. Ezeknek eredményül említi N. két vitairatot: Belziezi Jákobnak idézetekből ismert művét és a karaita Izsák b. Ábrahámnak (Trokból) Chizzuk Emúna — a hitnek megszilárdítása — néven ismert munkáját, mely a megelőző vitairatokhoz mérve, nem tartalmaz ugyan sok újat, de rendszeressége s igen szép, elegáns héber stílusa által kiváló helyet érdemel közöttük. Hatása igen nagy volt, lefordították latin, német, francia és spanyol nyelvre; még Voltaire is dicsérőleg említi s nem csekélyebb, mint Lajos orleansi herceg az, ki czáfolatot kezd ellene írni, mely azonban az 1792-ben bekövetkezett halála folytán befejezetlen maradt.

Spanyol nyelven több vitairat jelenik meg Németalföldön, hol menhelyet leltek a marannok. Itt írja Orobio de Castro: »Previsiones divinas contra la vana Idolatria des las gentes« és »Tratado en qui se explica la prophacia de la 70 Semanas de Daniel« műveit (1675); itt jelenik meg Saul Levi Mortera: »Providencia de Dios con Ysrael cz. m.« és Elia Montalto fejtegetése Ésaías 53. fejezetéről, valamint Abraham Ger: »Fortaleza del Judaismo y confusion del estraño« cz. vitairata.

Jellemzők Neubauer vázlatának befejező mondatai: »A zsidóknak szerencsére nem kell többé félni a középkorban dívott kiölésektől és elüzésektől. De még most is szenvedniök kell oly támadások alatt, melyek utolsó hajtásai a középkori vallásos vitáknak. A talmudot most már elégetni nem lehet, eléggé biztosítják

ettől számtalan kiadásai. De a többi rabbinikus irodalommal együtt ki van téve olyan ellenfelek támadásainak, kik legkevesebbet tudnak róla, és a kik a legaljasabb, legrútább kifejezéseket használnak vele szemben. Az ilyen elleneseken még nem teljesedett be a próféta igéje (Czefanja 3. 9): Akkor tiszta nyelvet adok a népeknek!»

N. értekezésének főrésze *Raymundus Martinus* »Pugio fidei« című munkáját világítja meg, mely különösen azáltal lett fontossá, hogy számos idézetet tartalmaz a zsidó irodalomból, a targum, talmud, midrás, az exegezis és bölcsészet munkáiból, a többi között *Mózes Ha-darsán* elveszett midrásszerű szentíráskommentárjából.

Ezen idézetek egy részéről azt állította újabban egy másik, szintén Angolországban élő hazánkfia, *dr. Schiller-Szinessy* (egykor Eperjesen rabbi és kollegiumi tanár), hogy a *Pugio fidei* szerzője kopholta azokat, és különben is hamisításokat és tudatlanságokat iparkodott kimutatni a *Pugio fidei*ben. Neubauer védelmezi a *Pugio fidei* írójának jóhiszeműségét és héber ismereteit vádlója ellen és egyenként megzáfolja ennek bizonyítékait; hasonlóképen úgy lehetetlennek bizonyítja Sch.-Sz. azon véleményét, hogy a *Pugio fidei* tulajdonképi szerzője nem *Raymundus* volt, hanem *Pablo Christiano*. Tény, hogy az utóbbi 1274-ben halt meg, négy évvel a *Pugio* megírása előtt. Nem csoda, hogy e bírálatban, melynek szerzőnk a *Pugio fidei* szerzőjén gyakorolt igazolatlan bírálatot aláveti, elhagyja dolgozata többi részének nyugodt hangját és félreismerhetetlen elégtétellel visszautasítja az öreg *Raymunduson* ejtett legujabb sérelmeket. Lehet-e nagyobb diadala az irodalomtörténeti jogérzelmek és a felekezeti közti részrehajlatlanságnak mint e védelem, melyben a zsidó tudomány egy hivatott képviselője részesíti a zsidóság egyik legveszedelmesebb támadóját, egy másik zsidó tudós ellenében. Minden esetre gyarapította a polemikus irodalom talaján termelt e polemia ismereteinket ez irodalomról.

Egészen más térre mint a bemutatott két értekezés vezet bennünket a harmadik, melyet a német orientalisták legelőkelőbb folyóiratában kiadott egy másik földink: *Schreiner Márton*, kit a M. Zs. Szemle is számít munkatársai közé. Mig Neubauer és Loeb a keresztények és zsidók között folytatott viták történeté-

hez nyújtanak adalékokat, addig *Schreiner* a zsidóság és iszlám között folyt irodalmi harcra írja néhány fejezetét. A zsidók és mohammedánok közti vitákban különösen három főpont körül forgott a támadás és védelem. E három főpont: 1. *A szentírás hamisításának vádja*, 2. *Mohamed prófétaasága* s ennek szentírási bizonyítékai, s 3. *a mózesi törvény felváltása (abrogatio)* más törvény által. E három vita pontnak történetéhez ad a szerző igen érdekes adalékokat, melyekhez az arab- és zsidó-irodalomból, részben kéziratokból bő anyagot gyűjtött. Kronológiai sorrendet követ és kilencz szakaszban bemutatja a polemianak főbb mozzanatait az iszlám kezdeteitől a XII. századig, melyben Majmúni egyrészről, Fachreddin Rázi másrészről korszakot alkotnak a két vallás irodalmában.

Az első szakasz a Muhammedra visszavezetett hagyományoknak van szentelve, melyek azonban a Muhammed utáni időknek, az iszlám első századának véleményeit és szellemét tükröztetik. Akadunk oly tradíciókra, melyeknek czélja: eltiltani a muszlim hívőt a zsidó iratok olvasásától; van tradíció, mely hamisítás vádjával illeti a szentírás szövegét, más ismét, mely e vádat csak a szentírás értelmezésére fenntartja.

A második szakaszban a X. század két híres történetírójára, *al-Maszúdira* s *al-Bérúnira* fordítja szerzőnk figyelmét. Az elsőnek művében érdekesek azon apologetikus részletek, miket egy zsidó orvos és kopt tudós közt folyt vallás vitatkozásból kőzöl; vita tárgya: a szentírás antropomorfistikus színezete s az abrogatio. Al-Bérúni az irás hamisításával vádolja a zsidókat; hivatkozik a szentírás egymástól eltérő helyeire s törvényeire, támaszkodik a szentírás különböző fordításaira, melyek közül ismeri az alexandriai görög (LXX), a szír (Pesitto) s a samaritán vérsőt. Különös azon állítása, hogy a zsidók támadásoktól való félelmökben a szentírás fordításától tartózkodnak, nem ismerte tehát Száadja gáonnak arab bibliafordítását.

A gáonok és a karaiták képezik a harmadik szakaszban tárgyát. Nem bocsátkozik a szerző az összes ide tartozó részletek bemutatásába, hanem helyes tapintattal kiválasztja e kor iránytjelző férfait s kalám (dogmatikus) munkáit. A gáonok sorában ime első *Száadia*, ki különösen »Kitáb al-amánát va-l-itikádát« (Emúnóth we-deóth) cz. kalám művében vitatkozik. 1. az abrogatio vádja, 2. Muhammed prófétaasága ellen.

A »tahrif és tabdil« (szentírás hamisítás) vádpontjára még nem terjeszkedik, ellenben elvi ellene az abrogatio fogalmának. Karaíta részről *al-Baszir József* az, ki polemiájába bevonja a tahrif és tabdil kérdését is.

Spanyol földön is fejlődött a polemikus irodalom, melynek főképviselője *Ibn Hazm*. Róla szól a 4. szakasz. Ennek munkája, melyben különben ismeretlen zsidó polemikusokról is nyertünk tudomást, felkarolja a polemia mindhárom főpontjait. Muhammed prófétaát tárgyalja; a szentírás hamisítás kérdésében külön állást foglal el, a mennyiben egy dogmatikus, mint történeti s földrajzi szempontból kételyeket támaszt a bibliai elbeszélések megbízhatósága ellen. Leginkább vonja magára figyelmünket értekezése az abrogatióról, melynek szerző is bővebb megismertetést szentel. Feltűnő *Ibn Hazm* azon tudósítása, hogy e kérdésben két pártra szakad maga a zsidóság, vannak, kik elvileg tagadják, s ismét mások, kik elvben elfogadják, de tagadják az abrogatio tényét.

Ugyancsak az abrogatio és iráshamisítás fejtegetésébe becsátkoznak az iszlám keleti országaiban élő asarita theologus *Abd-el-Málik al-Guwejni* és ennek hiresebb tanítványa *Al-Gazáli*. E kettőtől szól értekezésünk 5. szakasza. Az előbbinek munkájából érdekes azon idézet, mely szerint egy zsidó felekezet — az ugynevezett iszavija — elismerte Muhammed prófétaát azon megszorítással, hogy ez csakis az arabokra nézve birt érvénynyel.

A hatodik szakaszban felette fontos adalékot kapunk azon, már régebben bizonyított tényhez, milyen befolyást gyakorolt *Al-Gazáli*, az iszlám nagy tanítója a zsidóság nagy képviselőjére *Jehuda Halévira*. Szembeállítatik a *Kuzari V.* szakaszának helye a *mutakallimún* tétéleiről *Al-Gazáli* egyik munkájának megfelelő szakaszával, melyből majdnem szósz szerint át van véve.

A sicíliai *Ibn Zufr* képezi a 7. szakasz tárgyát. Itt igen érdekes példákat hoz fel szerző a szentírásra vonatkozó muhammedán exegezisből, különösen olyanokat, melyekkel Muhammed küldetését bizonyították.

Az iráshamisítás vádjának és az abrogatio első rendszeres czáfolatát tartalmazza az első következetes zsidó aristotelikus bölcsész munkája. Ez *Ábrahám Ibn Dáudnak* *Emúna* rámája (8. szak.). Illető fejtegetéseit *Schreiner* behatóan és világosan boncolgatja és különösen ismerteti a nevezett bölcsész elméletét a

prófétaságról. *Ábrahám Ibn Dáud* főbizonyítékát a »szakadatlan hagyomány« elve teszi. Az abrogatio lehetőségét nem tagadja, de bebizonyítja, hogy a Mózes által kinyilatkoztatott tan örök időre adatott.

Még csak egy rövid tekintetet vet szerzőnk *Maimuni* viszonyára az iszlámhoz és a muhammedán polemiahoz, mely különösen azon tényben nyilvánul, hogy a zsidóság alapelvei között felsorolja a szentírás változatlanságát, Mózes prófétaát s tannainak örökké tartó érvényességét, és az után egy utolsó (9.) szakaszban igen értékes adatokat közöl *Fachreddin Rázínak*, *Maimuni* kortársának nagy koránkommentárjából.

A nagybecsű és terjedelmes dolgozat függelékét képezi három hosszabb közlemény arab kéziratokból, valamint beható megvilágítása a muhammedán theologia és apologetika egyik fő-tételének: a Korán csodásvoltának. De ez inkább adalék a muhammed dogmatika, mintsem a zsidó-muhammedán polemia történetéhez.

Ez utóbbira visszatekintvén és összehasonlítván azt a keresztény-zsidó viták történetével, lehetetlen észre nem vennünk a kettő közötti lényeges különbségeket. Leginkább szembeötlő azon tény, hogy amott, a zsidóság és kereszténység közt folyt vitákban a theologus disputációinak gyászos hátterét képezték a szóbeli és írásbeli érveléseket kísérő üldözések és kényszeres áttételek, míg a zsidó-muhammedán viták többnyire az irodalom és a dogmatikus fejtegetések esendes korlátaiban maradtak. A zsidók ellen vitatkozók részéről itt is, ott is gyűlölség nyilvánul, a zsidók részéről itt is, ott is az öfenntartás és önvédelem természetes törekvése és Izraél vallásos hivatásának megrendíthetetlen tudata.

Budapest.

KOHLBACH BERNÁT.

IRODALOM.

RABBI SIMEON MEKHILTÁJA.

Dr. Lewy J. Ein Wort über die »Mehilta des R. Simon.« A boroszlói rabbi-seminárium értesítőjében. 1889.

A gazdag tannaitikus irodalomból, a mely a tóra magyarázatával foglalkozott, Mózes második könyvéhez csak egy magyarázat-gyűjtemény maradt ránk. Kétségtelen, hogy az amórák még több ilyen gyűjteménnyel bírtak; erről meggyőz bennünket ama számos idézet, a melyekre úgy a babilonai, mint a palesztinai (jeruzsálemi) talmudban akadunk. Ezen különféle magyarázatgyűjtemények a tannák többi irodalmával együtt lassanként feledésbe merültek. Az Exodusra mégis két magyarázat-gyűjtemény volt ismeretes egészen a XVI. századig, a mely korban a ránk maradt »Mekhiltán« kívül még egy Rabbi Simeonnak tulajdonított »Mekhiltát« is idéznek. E második Mekhiltának nyoma veszett.

A boroszlói szeminárium nagytudományu és nagyevű talmud-tanára, ki a régi rabbik mintájára a szóbeli tant még ma is szóbelinek tekintí és csak ritkán határozza el magát, hogy kutatásából valamit közzé tegyen, az előttünk fekvő értekezésben azt bizonyítja be, hogy ezen második Mekhilta nagyrészt föl van véve egy midrás-gyűjteménybe, a mely »Midrás Haggádól« nevet visel és kéziratban megvan a berlini kir. könyvtárban (Ms. Or. 1204—1208.), továbbá Schechter S. birtokában Londonban.

Ezen bizonyítás teljesen sikerült, mert az idézetek ezen második Mekhiltából Nachmáninál, Mizráchi Éliánál és másoknál kevés kivétellel megvannak a Midrás Haggádólban, a mint az idézetek és a M. H. idetartozó helyeinek szembeállításából kitünik (4—16. l.). Nagy tudományossággal bizonyítja ezután szerző (16—21. l.), hogy e második Mekhiltából számos idézet található a bab. és jer. talmudban és más nem tannaitikus midrás-gyűjteményben. Ezen két tény megállapítása után még egy har-

madik fontos tényt állapít meg a tudós szerző, hogy a két talmudban és több haggádai midrás-munkában Chizkija midrás-gyűjteményéből idézett, Mózes második könyvére vonatkozó helyek java része a M. H.-ban befoglaltatik (21—30. l.). A Simeon ben Jócháj midrás-gyűjteményéből idézett részletek ellenben nem találhatók a M. H.-ban, következésképen tehát a II. Mekhiltában sem lehettek meg; sőt a M. H. egyes helyei még ellenmondásban is vannak Simeon b. J. midrás-gyűjteményéből ismert némely magyarázattal. Ezen tényekből kiindulva, szerző azon eredményre jut, hogy a második, Simeon b. J. neve alatt idézett Mekhilta nem az említett tannától, hanem Chizkijától származik.

A becses értekezést a talmudnak minden tisztelője bizonyára köszönettel fogja fogadni.

Budapest.

BLAU LAJOS.

HITTANI KÉZIKÖNYVEK.

»תורה המורה והמורה Zsidó hit- és erkölcesstan, írta Halász N. 2 k. 177. l. 8° Budapest, 1889. Ifj. Nágel Ottó kiadása. — Bibliái történet és hittan a zsidó népiskola számára, írta Brett Mór 60. l. 8° Darvai Ármin kiadása, Balassa-Gyarmat, 1889.

Midőn az elbírálás végett előttem fekvő két hittankönyvet nézem, önkénytelenül is arra a sok szép dologra és eszmére gondolok, melyek a hitoktatás reformálása és a »normál« hittani kézikönyv megírása érdekében hirlapokban és gyűléseken, fájdalom, csak elmondattak. Talán még sehol sem beszéltek oly sokat és tettek oly keveset, mint épen ezen a téren. Azonban távolról sem akarnék panaszkodni a megirt kézikönyvek számának, hanem inkább azok terjedelmének és tartalmának csekélyége miatt, úgy hogy már eleve is kényelmetlen érzés fog el, a mikor a hitoktatás terén egy új eszmét vagy a tankönyv-irodalomban egy új »hittani kézikönyvet« látok megjelenni. Quousque tandem!..

Nem szeretném azonban, hogy félreértessem. Az imént elmondottak ezen két tankönyvnél csak annyiban bírnak fontossággal, a mennyiben rajtuk is észrevehető azon szabályok létezésének hiánya, melyek szerint az ily könyveknek megszerkesztve

kellene lenniök. És hogy ezen szabályok hiánya hová vezet, azt láthatjuk, ha e két könyvet egymással egybevetjük. Az egyik tulajdonkép folytatása kell hogy legyen a másiknak, a mennyiben a népiskoláknak van szánva az egyik, a középiskoláknak a másik. Tényleg azonban hasztalanul keresnök a kapcsolatot, mely a kettőt összeköti. De nem is lehet az másképp ott, a hol semmi sem szab a szerzőnek határt. Azért lehetetlen e két könyvet, mint azt a természetes sorrend megkíváná, egymással kapcsolatban tárgyalni.

A »Zsidó hit- és erkölcsan«, melynek szerzője Halász Nátán iskolaigazgató, két részből áll. Az első mindvégig szem előtt tartja a maga elé tűzött célt, és a kinyilatkoztatást véve keretül, történeti sorrendben tárgyalja a vallásos élet minden mozzanatát. Kiindulva a természetben nyilvánuló isteni megnyilatkozásból, a szentírás elbeszélése nyomán keresi és tárgyalja a különböző időkben történt isteni kinyilatkoztatásokat, tekintetbe véve egyszersmind a bibliai történetnek fontosabb momentumait, a szentírásból vett idézeteknek alkalmazásával. Hogy azonban ezen célt elérje, szerző eltéveszti szem elől a nem kevésbé fontos történeti szempontot, és ép ezért sok olyan részletet hagy tekinteten kívül, a melyekből nem csekély haszon háramolnék az általa kitűzött ethikai célra. Így péld. nem tárgyalva József történetét, kénytelen oly tanulságokat parlagon hevertetni, melyeknek az erkölcsanra vonatkozólag elvitathatlanul nagy befolyásuk van. Szintugy figyelmen kívül hagyja szerző az izraelitáknak történetét Egyiptomban és a pusztában.

A Sináji kinyilatkoztatással kapcsolatban a dekalogussal egyetemben veszi sorrendben a munka a rítusról szóló részt. Ezen felosztás annyival inkább helyén való, mert valamennyi vallástörvényeinknek belső összefüggésével és egységes alapjával ismerkedik meg így a tanuló. Helyes eljárás az, midőn péld. szerző a 4-ik parancsoltnál a zsinagógái év valamennyi ünnepét tárgyalja az azokon érvényes isteni tisztelettel egyetemben. Kevésbé helyes azonban, midőn szerző az étkezési törvényekkel 3 sorban végez, míg más csekélyebb értékű részleteknek lapokat szentel. — Feltűnő, hogy zsidó hittankönyvben oly keresztyénies kifejezést találunk, mint péld. »Isten országa,« ámbár ez utóbbi is a zsidó malkhúth sámájimra vezethető vissza. A bibliai részletek fordításánál is becsúsztak egyes kisebb hi-

bák, a melyek azonban ritkán hatnak zavarólag, péld. (15. l.) »s ti legyetek az én papi birodalmam.« Nagyon helyeselhető azon eljárás, hogy a parancsolatoknak megfelelő prófétaik verseket is idéz a szerző. — Kivánatos lett volna, ha szerző nem elégszik meg az »Atyák mondásai« nevének említésével, hanem szemelvényeket is közölt volna belőlük. — A második rész a szentírás felosztásával és a szorosabb értelemben vett hittannal foglalkozik. Itt főként a nagy prófétáknak háttérbe szorítása tűnik szemünkbe. Ézsaiás, Jeremiás, Ezechiél csak pár sorban vannak említve, körülbelül úgy, mint Óbadja. Már pedig nem ártott volna egyéb idézetek rovására ezeket bővíteni.

Az itt említettem kifogások mellett is örömmel üdvözölhetjük ezen tankönyvet hitoktatásunk segéd munkái közt. Különös megemlítést és dicséretet érdemel még szerzőnek azon eljárása, hogy a hagyományos irodalom és vallásos szertartásoknak kiváló helyet enged a zsidó hit- és erkölcsan előadásáiban.

A másik kézikönyvvel röviden végezhetünk, annyival is inkább, mert ő is röviden végez az anyaggal. 60 kis oktáv oldalon mondja el azt, a mit a népiskola 4 osztályában a zsidók történetéről és a hittanról mondani szükségesnek tart. Jut pedig az első osztályra 6, a másodikra 12, a harmadikra 16 és a negyedikre 12 oldal. Hogy ily módon, tekintve még azt is, hogy ennek fele kérdés, mennyire juthat a tanítás, az könnyen elképzelhető. Sok kifogás emelhető a katechetikus módszer helyessége ellen, a mely a gondolkodás szabad fejlődését nagy mértékben korlátozza. Itt azonban csak maga a tény jön tekintetbe, hogy szerző igen helyesen osztotta be az anyagot, de igen helytelenül karolta fel azt. Annyit, mint a mennyit e könyv az elemi iskola 4 osztálya számára előir, bátran megkövetelhetünk az első és második osztály tananyagától. Ha majd szerző könyvét kibővíti fogja egy újabb kiadásban az iskolák számára kiadni, úgy idővel hasznavehető tankönyv válhatik majd belőle. Nem szabad azonban így sem szerzőtől elismerésünket egészen megtagadni, mert egy használható tankönyvnek vetette meg alapját, melynek jövője most teljesen az ő kezében fekszik.

Budapest.

GOLDSCHMIED LIPÓT.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

Péntek este.

Köszönts be áldott Szombat napja,
Terjeszd ki halkan szárnyidat;
A bérezeket már elborítja
Borongó, árnyas alkonyat...

Már elfödi az esti tájat
A méla esendnek ájtata...
S mint röpke széltől üzött felhő,
Kél szárnyra szívünk bánata.

E szent napért sovárog lelkiünk,
Ha lankadtan ledől a kar,
A vér senyvedve lüktet bennünk
S a gond, a kétség ölyve mar;

Ha bős hullámok egymást üzik
Künn, hol minden zürös-zajos —
Rozzant gályán feléd hajózik
A bolygó téveteg hajós.

Te vagy a rév, oh Szombat esendje,
A lét enyhítő balzsama,
Melylyel szívét s lelkét üditve
Bolyong az élet vándora.

A bérezeket már elborítja
Borongó, árnyas alkonyat —
Köszönts be áldott Szombat napja,
Terjeszd ki halkan szárnyidat...

Szombati himnuszok.

I.

Dicsőség nem mérhető, Mint zúgó tenger mélye — S elterjed, mint a kék égbolt, Hogy ember fel ne érje!	Feléled gyötrő hét után A kin elernyedt rabja.
Trónod körül lebegve gyűl A csillagok mirjádja S minden, mi dalba elvegyűl, A lét királyát áldja.	Oh vajha hangunk csengene, Mint zúgó-zajló hullám; Szemünk tüze úgy gyujtana, Mint vad viharban villám!
A dal bűvös varázslata Szívünket elragadja;	Hogy dal fakadjon, lángoló! Mint rab, ha lánczát rázza, Hogy éledjen az érzelem Zsibongó hullámárja!...

II.

Égi atyánk! a te fényed Borítja a mindenséget. Porból hívott szent szózatod, Semmiből is lét fakadott.	Fordítsd felénk fénylő arcod, Terjeszsz szent, dicső malasztót, Mely lelkünknek enyhét adhat, Mint hajnalkor égi harmat...
---	---

Elhamvad az ihlet lángja, Elfonnyad a dal virága; Mert arra, mi téged illet, Gyöngé minden dal és ihlet.	Mint a szarvas, mely libegve Vágvik üde forrásvizre — Szomja enyhül... újra éled... Igy szomjúzik lelkünk Téged!
---	---

III.

Oh halljad Izraél; Urad Egyetlen egy, Mindenható! Szeressed hévvel, lánggal őt, Nincs senki hozzá fogható! Oh halljad Izraél!	Szentsége, mint a déli nap Ragyog az ég s a föld felett! De lángja mellett nem lohad Az irgalom s a szeretet... Oh halljad Izraél!
---	--

Hevitsen dal! lobogjon láng!
Övé a fény, a hatalom!
Lüktessen át a dal erén
A lázas-lelkes buzgalom!
Oh halljad Izraél!

U J É V.

Reggeli fohász.

Elúzi a hajnal Az éjjeli árnyat, Rezgő sugarával Behinti a tájat... Berekbe' pacsirta Lágy éneke csendül, Bokorban a regnek Fuvallata rezdül.	Ugy vágyik a lelkem A lét örömére, Mint gyöngé virágszál A hajnali fényre... Királya a létnek, Oh halld meg imánkat! Ne marja, ne dúlja Szívünket a bánat. Szárítsd fel a könyűt A reg sugarával, Oszladd el a gondot Hajnal mosolyával...
--	---

Budapest.

MAKAI EMIL.

TARSADALOM.

Zászlóbontás.

Az országos izraelita iroda folyó évi márczius hó 27-én 14,334. szám alatt az izraelita hitközségekhez körlevelet intézett, melyet e folyóirat áprilisi számában szó szerinti szövegében közölt. E körlevél számot adva az anyakönyvi szabályrendelet végrehajtása és az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott szervező körrendelet határozata felől, több gyakorlati irányú közlemény mellett pár szóban kiterjeszkedett a zsidó felekezet egységes szervezetének ügyére is.

Ez utóbbi kérdés érintése alkalmával az iroda azt a kijelentést tette, hogy nem rajta mulik, ha a végczél felé *láthatólag* közelebb nem jutottunk és ha ennél fogva a zsidó felekezet egységes szervezete közel kilátásba nem helyezhető. Majd pedig utalt arra, hogy mielőtt maga a hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosítása iránt a kezdeményező lépéseket megtenné, »*tájékozottnak kell lennie az iránt, nem fogna-e bármiféle akció az egyik részről hitsorsosaink más részénél reakcióit szülni.*« Végül pedig a béke szellemében kifejtett tevékenységét is érintve, azon meggyőződését nyilváníttja, hogy »*a maga elé tűzött cél felé, mely az egységes vallásfeleket jogainak a törvényesen bevett felekezetekéhez hasonló módon való biztosításában áll*« a megkezdett uton eddigi óvatossággal előre hatolnunk kell és hogy ebben magunkat sem néhány elégedetlen ellentállása, sem pedig a tulbuzgók siettető felszólalásai által zavartatnunk nem szabad.

Ezen fejtegetésekben némelyek kedvező alkalmat láttak arra nézve, hogy a felekezeti kapaszkodók rég lappangó haragjával támadjanak azok ellen, kik a felekezeti küzdelmeken felül emelkedve, a pártoskodás epéjétől még beszennyezve nem lettek. E támadás

ugyan látszólag a legsimább, a vizenyős nagy mondások, a mondva csinált lelkesedés melegétől vannak ugyan átfütve, de tudjuk, hogy mögöttük a süldő ambíció torzképe agyarkodik. Távol áll tőlünk az a szándék, hogy e támadások indító okaival, mozgató elemeivel, vagy épen az összeharácsolt tompa fegyverekkel tüzetesebben foglalkozunk, mert e folyóirat májusi számában az »akció«-ra nézve álláspontunkat részben az addig történtek alapján, részben pedig az eseményeket megelőzően nagyjában már jeleztük és mert a nevetséges lefolyásu »zászlóbontás« után sem változott abbéli meggyőződésünk, hogy felekezeti ügyeink rendezésében az idéltlen szószátyárkodás döntő vagy irányadó szerepre nem juthat, hanem hogy e téren eszentul is a komoly céltudatos cselekvés fog túlsúlyban maradni.

Ugyde mint a felekezetet érdeklő események szerény krónikásai, nem hunyhatunk egészen szemet azon dolgok láttára, melyeket a felekezeti Streberthum ujabban színre hozni jónak látott. Annál kevésbbé mellőzhetjük pedig hallgatással a történeteket, mert még mindig akadnak naiv lelkek, melyek a szemfényvesztő mutatóványokra gondolkozóba esnek. Szükséges tehát, hogy felekezetünk testén képződött ezen újabb pattanások gyógyítására szerény erőinkhez képest egy kis flastrommal szolgáljunk.

A legújabb berzenkedés be nem vallott célját az képezi, hogy a felekezeti ügyek intézőinek tekintélye lerontassék és hogy helyökbe az új bálványok oltára építtessék fel. Bevallott, illetve fennen kürtölt célja pedig az, hogy a felekezeti egység és törvényes autonómia octroy útján biztosíttassék. A hangzatos jelszavak és egyéb nagyképu újítási és szervezési kombinációk meg arra valók, hogy a fenn tisztelt naiv lelkeket áltassák és az uszályhordozásból eredő nagy tisztesség iránt kellőképen folyékonytá tegyék.

Nem kutatjuk, hogy a takargatott cél mennyire áll összhangban a körülhordozott zászlóra irt törekvéssel, de szerény nézetünk szerint nem volna szabad, hogy azok, a kik a felekezeti egységgel veszik tele a szájukat, a felekezet, sőt az előre törekvők körében önző célokból külön pártokat létesítsenek, vagy ily következményü működés által közvetve újabb szakadások és féltékenykedések okozói legyenek. Mert hiába hunyják be a mozgalom szerzői szenteskedő szemeiket, azért mi látunk és látjuk külön-

sen azt, hogy azon kevés hatalom és morális erő széttdrésén fáradoznak, mely *alig egy esztendővel ezelőtt* önmaga vetette meg ágyát a felekezeti egységnek és a mely ezen egy tény által előre megczáfolta mindazon szemforgató hazugságokat, melyek különböző forrásokból eredve, a felekezeti egység részére épített fundamentumon vájkálnak.

Mindenek felette utalnunk kell arra, hogy azt az érdeklődést, mely a felekezet kebelében a zsidó vallásfelekezet egységes szervezete iránt mutatkozik, az országos iroda fejlesztette és tartotta folyton ébren. Az országgyűléshez, a kormányhoz intézett vagy általa kezdeményezett számos előterjesztés — melyek minden kívülről jövő handabanda nélkül keletkeztek — elegendőképen tanúsítják, hogy ezen voltaképen egy párt által életbehívott és egy párt érdekeinek képviselőre rendelt közeg perczre sem tévesztette el feladatát — nem azt, a melyet valamely szabály, vagy valamely elkülönzött érdek — hanem azt, melyet a magasabb erkölcsi öntudat és a hitfelekezet sorsának ismeretéből merített kötelességérzet szabott elébe. A pártérdek szolgálata helyett az ellentétek kiegyenlítése felé fordította figyelmét, a saját lételének alapját képező párt erősítése helyett, a rideg elkülönzés és az erők szétmállására vezető processus megakadályozásán erőlködött. Jól tudjuk, hogy a kongresszusi alapon szervezett hitközségek tömörítése, a status quo ante alapon álló hitközségek formaszereü meghódítása, és a nagy orthodox hitközségekben keletkezett haladó pártok szervezése okvetetlenül az előretörekvők és képviselőik hatalmának növekvésére vezetett volna, de bármily kecsesgető volt is az erők tulsulya folytán önként kínálkozó előnyös helyzet, a felekezeti egység iránti őszinte lelkesedés az irodát önmérsékletre birta úgy, hogy egész működésében alig lehet valamit találni, a mi arra mutatna, hogy *a felekezet minden pártáryalatából és felülről is feléje köszöntő bizalomból* eredt prestige-jét külön czélok vagy érdekekre használta volna fel. De nemcsak vissza nem élt befolyásával, hanem épen ellenkezőleg: sikereinek és hódításainak valóban remek jelvényeit mindig óvatosan rejtegette és rejtegeti, nehogy a béke útjára hívottakban gyengeségök érzete daczot nevelhessen és nehogy az ellentáborból felajánlott zászlók tüntető lobogtatása által a közeledést megnehezítse.

Az ily irányú működés által vált lehetővé az, a mit a kon-

gresszusi küzdelmek tanui lehetőknek nem hittek, hogy a kongresszus egy pártjának alkotását képező iroda a kongresszusi határozatok elkeseredett ellenfelei részéről is méltánylást találjon. De ha a kongresszusi idők tanui ezt lehetőknek nem tartották, részünkről meg lehetetlennek tartottuk, hogy ugyanazon közeg ellen épen akkor, *midőn az általa kiküzdött mult évi juniusi rendelet még jóformán meg sem melegedett*, a zsidóság haladó elemei közül azok, a kik maguknak mindig az asztalfőn követelnek helyet, hajsztát indítsanak, megrova az irodát oly kijelentésekért, melyeknek alapját az iroda ismerheti, de nyilvános discussió tárgyává nem teheti és felelősségre vonva azt oly viszonyokért, melyeknek megszüntetésében az iroda eddigelé voltaképeni hivatását látta. Még el lehetne hallgatni ezt az éktelen zsvajt, ha annak rendezői nem úgy tüntetnék fel fellépésüket, mintha a zsidó vallásfelekezet viszonyainak végleges rendezésének szükségességét ők fedezték volna fel és mintha az ebbeli törekvések kizárólagos hatalmukban állanának, hogy fenszárnyaló szellemök és lelkesedésük tüzöszlopa által diadalra vezéreltessenek.

Azt hiszszük és hitünket számos nyilatkozat támogatja, hogy az iroda már érintett körlevele nem lehetett okozója annak, hogy a felekezetben lévő éretlen elem az imént látott szinpadi lángokkal megvilágíttassék. És ha a már jellemzett hiu ambíció ki nem erőszakolta volna ebből az alkalmat, hogy a figyelmet ismét maga felé fordítsa, úgy senkinek esze ágába sem jutott volna, hogy egy időben, midőn a cselekvés komolyan megkezdve és eredménynyel folytatva lett — oly eszmék és czélok iránt, melyeket az iroda nevelt nagyra és ápolgatott szüntelenül, az ellene irányuló agitáció kezdessék. De ez megtörtént és azért részünkről még akkor is, midőn tudjuk, hogy sem az iroda, sem még illetékesebb hely részéről a történeteket komoly figyelemre méltónak nem tartják és midőn ilykép a védelemnek sem szükségét, sem czélját nem látjuk, e jellemzéstől el nem állhatunk.

Megtámadták az irodát azért, mert kijelentette, hogy nem rajta mulik, ha a végczél felé *láthatólag* közelebb nem jutottunk és ha ennél fogva a zsidóügy rendezése közel kilátásba nem helyezhető. Ezen a körlevélben is ritkított betűkkel kiemelt szó »láthatólag« azt teszi és józan belátással annak más értelem nem is tulajdonítható, mint hogy a felekezeti jogviszonyok rendezésének végczélja felé valamely kiemelkedő, külső hatású tény által szem-

betinően közelebb ugyan nem jutottunk, de a felekezet kebelében észlelhető tünetek, a különböző jogok szabályozására vonatkozó intézkedések belső hatása a végcélzt észrevétlenül mégis közelebb hozza. Itt mindenki az anyakönyvi ügy rendezése által életképességet nyert testületekre, a sokfelé húzó elemnek egy rendezett és ügy elemei, valamint egészében ismert consolidált körben való egyesítésére, az újjászületett hitközségekre, a kiválasztások és különalakulások megszüntérére, a hitközségekben folyó pártarcok megszüntérére, a hitközség anyagi jogainak biztosítására nézve történetekre és azon a hívek köréből eredő békiülő tényekre gondol, melyeket annak, a ki a felekezeti életet figyelemmel kíséri, eltagadni sem lehet. Ezek ugyan kétségtelenül eredmények számára mennek, de ezért a *felekezeti egység* felé láthatólag közelebb nem jutottunk, mert az *egység* létrejötte iránt a tavalyi juniusi rendeletben tett kijelentéseket kivéve nem történt semmi, a mi a történeti mult, az állampolitikai álláspont ésmárbi zonyítékokból igazolt egységet a viszonyokban külsőleg, láthatólag is, még pedig a felekezet kebeléből kiinduló tény által valósággá tenné. Ha tehát az iroda őszintén kimondja azt, a mit részben tudunk, részben a jövő elhatározásoknál tudunk kell és ha ezen tapasztalatok után a felekezet jobbjai óhajlásának teljesülését közel kilátásba nem helyezheti, az nekünk fájhat, mint fájhat a kijelentőnek is, de támadásra okul ez csak akkor szolgálhatna, ha az akadályokat az iroda létesítette volna, vagy ha azok eltávolításában folyton őszintén közre nem működnek.

Megtámadták az említett körlevelet azért, mert azt mondja, hogy mielőtt maga a hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosítása iránt a kezdeményező lépéseket megtenné, *tájékozottnak kell lennie az iránt, nem fogna-e bármilyen akció az egyik részről hitsorsosaink más részénél reakciót szülni.* Maró gúnynyal fordulnak ezen óvatosság ellen azok, a kik meggondolatlan fellépéseikben nem képesek felfogni, hogy a felekezetnek mielőtt a létével összefüggő kezdeményezésbe belevitetnék, az ütőereit meg kell tapogatni. Ők, kik éretlen kezdeményezéseik- és ígéretekkel önmagukat és felekezetiségüket már nem egy ízben kompromittálták, nem képesek átlátni, hogy mire való az a scrupulozitás és erősen sejtetik, hogy a reakciótól való félelem csak olyan mumus, mely mögött az iroda nevetve lesi a megfélemlített kedélyeket. Nem úgy van az, urak. És minthogy hitközségök pe-

csétjében egy karcu hal, némaságában oly beszédesen figyelmezteti önöket a bölcsesség egyik elaggott axiomájára, jobb lett volna, ha legalább addig hallgatnak, míg ez iránt maguknak tájékozást szereztek volna. Így legalább pecsétjük vallott volna becsületet. Mert legyenek ám meggyőződve, hogy azok, a kik a felekezet ügyeinek képviseletét elvállalni merik, birnak azzal az önérzettel, hogy a felekezet előtt teljes őszinteséggel az eszély és politikai viszonyok által szabott korlátok között szabadon nyilatkozzanak. A tulzott circumspectio felől más alkalmakkor fenn tartás nélkül mi is elmondtuk nézeteinket. De most a *cselekvés közben* ily panasza okot fennforogni nem látunk. Azért hát midőn az iroda az felekezet kezdeményező akciója esetére reakciótól való félelmet árukt el, 1889. évi márczius hó 27-én (14,334.) számu körlevelében az alábbi és *folyó évi február havában* kelt és a kultuszminiszteriumnak átnyújtott okmánynyal szemben okkal tette. Szóljon egyébiránt maga a :

Nyilatkozat.

A legilletékesebb bel- és külföldi szaktudósok nyilatkozata alapján a magyar országgyűlés képviselőháza 1870. márczius 18. és 1871. márczius 30-iki határozatai következtében és a magyar minisztertanács előterjesztésére, Ő Felsége legkegyelmesebb és legjóságosabb urunk és királyunk 1871. október 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározással, az orthodox országos szervezőszabályzat jóváhagyásával a hazai orth. izr. hitfelekezet szervezését megengedni kegyeskedett.

Két évtized mult el azóta, mely idő alatt a zsidóságban levő vallási ellentétek a rabbiseminarium létesítése által (melyre a hazai orthodox rabbik a »Iszur«-t, vallási tilalmat, kimondották) még élesebbekké lettek.

Királyilag jóváhagyott szabályzat oltalma alatt teljes biztonságban véltük magunkat és sejténünk sem lehetett, hogy bekövetkezzék még egyszer annak szükségé, hogy a neolog zsidókkal szemben védekeznünk, az izr. hitfelekezet egységét illetőleg hirdett tévhitet megcáfolnunk kelljen.

Minután azonban a neolog zsidók utóbbi időben ismét a zsidó kongresszus előtti eszközökhöz nyulva, a lefolyt két évtized eseményeit ignorálván, a zsidó hitfelekezet egységét hangoztatják, hogy az orthodoxokra, mint a kongresszus előtti időkben, lelkiismereti

kényszert gyakorolhassanak; ennél fogva szent vallásunk érdekében és a vezetéseinkre bízott híveink vallási érdekeinek megóvása czéljából ezennel ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk:

hogy orth. és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek;

hogy amint ez már több alkalmakkor rabbinsi korifeusok által ismételtlen kimondatott, a két különféle zsidó hitfelekezet hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem lehetnek, lenniök nem szabad, hogy híveinknek a neolog izraeliták egyházi intézményeiket, rabbijaikat, sakterjait, vallástanáítókat, imaházait stb. igénybe venni, fenntartásuk javára adózni vallásilag tiltva van és

hogy minden intézkedés, mely e tekintetben kényszert involvál, a legnagyobb vallási elnyomatást jelenti.

Ezeket szent hittörvényünk érdekében szeretett híveink vallási meggyőződésének megóvása és a kormány mystifikálásának meggátolása czéljából ezennel ünnepélyesen kijelenteni hivatásbeli szent kötelességünknek ismerjük.

A Mindenható áldja és óvja meg a mi népünket!

*Budapesten Adar rison havában 5649-ben (1889. február).
(Következnek azon rabbik nevei, kiknek nevében az beadott.)*

Ezt a nyilatkozatot 237 orthodox rabbi, illetve rabbihelyettes irta alá, illetőleg mint az már nyilvánosságra került, támogatta utólag kiállított és sajátkezüleg aláírt külön nyilatkozattal s szemben ezzel a tényvel, a legnagyobb tájékozatlanság és nai vitásra vall *egy emberben* látni az akadályt. A tanulság pedig ez okmányból sok lehet. Látjuk ugyanis, hogy az orthodox papi elem megengedem, hogy egy részében félrevezetve saját ügynökei és nyugtalanítva a haladó elem egy töredékéből kiinduló hátulgombolós politika idéetlen zaja által, jólevele megfűtta a harci riadót. Látjuk továbbá, hogy a régi kovás fegyvereket újra előrántották és látjuk különösen — és egyedül ezen egy okból mutatjuk be e nyilatkozatot — hogy az irodának a reakció eshetőségére nézve tett állítása teljesen megokoltnak tekinthető és hogy következképpen az iroda aggodalma ellen erőszakolt támadás alappal nem bír; mert lehet valaki a támadás alpjáról bármily meggyőződésben, tény az, hogy rendkívül nagy azok száma, a kik azt szenvedélyvel körülánczolják és balga lenne az, a ki e 237 egyénnek személyében, részben eltévedt hiten épült szenvedély-

ben és a hitközség tagjain gyakorolt befolyásában, a reakcióra nem gondolna.

Tudunkkal egyébiránt gróf Csáky miniszter az e rabbi nyilatkozatok kapcsán beadott folyamodást, melyben a mult évi junius havi rendelet visszavonására kéretik, még mindig nem intézte el, de hisszük, hogy az iroda bizonyára inkább fogja ezen újabb akadályt eredményesen leküzdeni, mintsem azok, a kik a **neolog zsidók** léte mellett kardoskodnak. Így főt. dr. Löw Immanuel szegedi főrabbi ur az »Egyenlőség« 1888. évi július 1-én kiadott számában a *neolog* megjelölést használja, a mitől még Farkas Albert ur, az orthodoxia eleven pennája is meghökkenni látszott, mert az »E—g« 1888. évi július 15-iki számában Löw felfedezésére utalva, ezt mondja: »Már csak így nevezem őket ezentul én is (neologoknak), hogy így kezdik magukat czimezgetni. Eddigélé sohasem hívták őket másként, mint kongresszistáknak. A különbség szembeszökő.« Szóval a nyilatkozat veres posztója csak azokat ijesztheti meg, a kik a »neolog« zsidók létét hazánkban elismerik. Farkas Albert ur fenti nyilatkozata szerint azonban az orthodoxia sem ismeri el ilyeneknek létezését és így önmaga szolgálatat fényes tanúságot a zsidó felekezet egy-sége mellett.

Azt hozták fel vád gyanánt, hogy az iroda a zsidó felekezet egységes szervezete iránt eddig kezében tartott zászlót elejtette, holott ezt a sokszor említett körlevél alapján lelkiismeretes eljárás mellett nem teheték, mert e körlevélben ott van, olvas-hatja mindenki, hogy az iroda azt mondja, hogy »*a magunk elé tűzött czél felé, mely az egységes vallásfelekezet jogainak a törvényesen bevett felekezetekéihez hasonló módon való biztosításban áll,*« a megkezdett uton és eddigi óvatossággal előre hatolni fog és ebben magát sem az elégedetlenek ellentállása, sem pedig a túlbuzgók siettető felszólalásai által zavartatni nem fogja. Azért az a zászló, melyet némelyek legközelebb kibontottak, élénken emlékeztet bennünket arra a fura kis szimechath tóra lobogóra, melyet valamikor nem annyira a tóra, mint inkább önző passzi-ónk iránti tekintetből hordozgattunk. Nem egyszer kárt tetünk a gyertya világában, olykor közel voltunk ahhoz, hogy a templomot, a szentélyt lángba borítsuk, de a kiskorúság mindent kiment és azért el kell néznünk, hogy ha némelyek a felekezet körül is tüzrel játszanak, majd pedig vadonat új reverendáikat

nem kimélve, a felekezeti mentő-társaság csingilinges kocsijának saroglyájába fogódnak. Tapasztalatlanok még és ahhoz a fához, melybe fejszéküket vágják, elegendő erejük nincsen. Megható lehetett, midőn a zászlóbontásra alakult minjan azzal oszlott szét, hogy nekik még tanulni kell ám sokat, nagyon sokat és csak ha kellőképen praeparálva lesznek, majd esztendőre vagy kettőre megint összejönnek. Akkorára azonban azt hisszük, be fogják látni, hogy Győrött sokat markoltak, de keveset szorítottak és hogy jobban cselekszenek, ha inkább azon törekszenek, hogy magatartásuk és működésük által azon intézet iránt, mely őket nevelte, a bizalmat nevelik, hogy senki sem mondhasa felőlük azt, a mi nem régóta mondatott róluk, hogy ők nem egyebek, mint reverendába bujtatott filologusok.

Lelkesedésüket igyekezzenek egy kis türelemmel lecsillapítani és ha néha-napján lelkök előtt megjelenik az a fehér taláros tündéri fényvel övezett országos főrabbi, a mint a megyei főrabbi segédlete mellett Isten kertjében bankettezik, ne feledjék azt, hogy a rabbi tekintélyét nem az a külső méltóság adja meg, melyet a szabó művészet reá ruház, hanem megadják ezt tettei, tudományos működése, a tisztelet és bizalom azon nyilatkozatai, melyek hivatali működésük terén fakadnak.

Nem tagadjuk, hogy sajnáljuk azt a fiascot, mely a fiatal különben rokonszenves rabbinemzedéket sujtotta, mert ez a felekezet egy részét a bennök és jövő működésükbe vetett reményben megingatni fogja. Sajnáljuk azt is, a mi e conventiculum előtt történt, mert a felekezeti élet, a hitfelekezet legszentebb érdekei nem arra valók, hogy azokon lépcsőt vájjon magának a beteges ambíció, még kevésbé pedig arra, hogy vállalkon a személyes hiúság izzé kapaszkodásait. Reméljük ép azért, hogy bár a kóros anyagot szórványosan a jóhiszemű és az ügy iránt lelkesedő jobb elemekbe is bevinni igyekeztek, a felekezet az ál-próféta-ságot felismerte és szívesen fogja tudomásul venni, hogy azok, a kiknek elkedvetlenítésén siker nélkül mesterkedtek, híven az általuk kitűzött célhoz, a felekezet igazainak kiküzdésében lan- kadni és a becsülettel szolgált zászlótól elállani nem fognak.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Mózes vallásu.

A Szemle szeptemberi számában »Egy Tanár« joggal kel ki az ellen, hogy minket helytelenül »mózes vallásúaknak« neveznek. Nem fogadhatom azonban el a tanár úrnak indítványát, mely szerint az »izraelita« megnevezést ajánlja. Bizonyítékai, melyeket ez indítványának erősítésére idéz, mind helytelenek.

Vegyük őket sorjába.

»Felekezeti intézményeink« — úgymond — mind az »izr.« czímet használják: orsz. izr. iroda, izr. hitközség, izr. iskola stb. Úgy hiszem, ez nem bizonyít semmit. Mert hát ha azt mondanám, hogy ezen megnevezések mind egytől-egyig helytelenek? Felekezetünk megnevezésének véglegesen helyes megállapításában egy akármilyen általánosan elterjedt úzus sem lehet döntő, annál kevésbé, mert az úzus maga is helytelen. Rossz bizony az országos »izraelita« iroda, rossz az »izraelita« hitközség, rossz az »izraelita« iskola és rossz az »izraelita« anyakönyvi hivatal.

»Szentírásunk — folytatja a t. cikkíró úr — ajánlja az »izraelita« czímet.« Nem ajánlja. Az a tény, hogy a tóra miunket »Izrael fiainak« nevez, nem bizonyít az indítványozó úr mellett. A tóra ezen megnevezéssel egyebet nem akar és nem tesz, mint hogy egyszerűen leszármazásunkra utal. Utolsó ősatyánk »Izrael« nevet visel, és ennek a férfiúnak ivadékai: »Izrael fiai.« Ép úgy, mint Nóachnak utódjai a »Noachidák«, mint Heraklesnek utódjai a »Heraklidák«, ép úgy Izrael utódjai az »Izraeliták.«

Az igen tisztelt cikkíró úr az imakönyvre hivatkozik, mely szintén izraelitáknak nevez. Ez sem bizonyíték. Mert imakönyvünk szerzői és kiépítői épen a szentírás megnevezéséből indultak ki, rendkívüli súlyt vetve arra, hogy mi az imákban Isten előtt az ő választottjairól való leszármazásunkat fölemlítsük és hogy az ő oltalmában és könyörületében épen ezen leszármazásból kifolyólag részesítsen. Egy szóval az »izraelita« megnevezés reánk csak mint egy férfútól származó családra alkalmazható. »Izrael fiai« vagy a mi tökéletesen egyértelmű »Izraeliták« a mi családi nevünk.

Én a magam részéről egyedüli helyesnek a »zsidó« megne-

vezést tartom. Tartom pedig azért annak, mert ez történeti nevünk, mint felekezeté. Mi mint felekezet nem vagyunk »izraeliták«, hanem vagyunk »zsidók«. Zsidóknak hínak pedig a babilóniai exilium óta, mint a Juda birodalmában lakott őskők utódjait.¹⁾

A szentírásnak azon részei, melyek abban a korszakban és utána keletkeztek, mindig úgy neveznek. Sőt mi több, a héber nyelvet is »zsidó«-nak nevezték. B. Kir. II., 18, 26, 28, Ezsajás 36, 11, 13, Nehemiás 13, 24. »Mitjahéd« (Eszter 8, 17) annyit jelent, mint »zsidóvá« lenni. Látni való mindebből, hogy »zsidóknak« azóta kezdték magukat nevezni őseink, mióta idegen felekezetű népek közé vetődtek és ezen nevet tökéletes tudatosan választották, ki akarván tüntetni általa saját felekezetüket és e nevet megtartottuk azóta egész történeti fejlődésünkön keresztül. Az új testamentum szintén zsidóknak nevez. Ciceró, mikor rólunk szól, »Judaei«-król szól. Horácius »Judaei«-kat ismer. Az egyház atyák *Ioudaioi* és a muhammedán irodalom legrégebbi termékei »jahüd« név alatt ismernek minket.

Száz szónak is — engedje meg a t. ciklikiró úr, hogy e kitételt tőle átvegyem — egy a vége, az egyedüli helyes a »zsidó«-megnevezés.

Kötelességemnek tartom azonban a t. tanár úrnak köszönetet mondani, hogy e kérdés megvitatására és — a mint remélem, mások hozzászólása által is — tisztázására alkalmat adott.

Győr.

FISCHER GYULA.

*

Tisztelt szerkesztőség!

A felekezeti nomenclaturának a M. Zs. Sz. utolsó számában megtámadott termékét magam is import utján az év végén megjelenő értesítőbe jutottnak tartom. Ha Michaelis »Mosaisches Recht«-et, Beer Péter »Vezérfonalat a mosesi vallás elemi tanításánál« — Johlsohn »Oktatást a mózesi vallásban«, Landau »vezérfonalát a mózesi hit- és erkölstan tanításánál«, Arnheim, Frankolm, Dessauer, Grünthal s még egy néhány német a »mózesi vallás«-ról írtak, miért ne szerepeljenek a magyarországi zsidó, vagy mondjuk izraelita tanulók, mint »mózes vallásuk«?

¹⁾ L. Zunz. Ges. Schriften I. 86.

Pedig hát, az igazat megvallva, az a »Mózes vallású« eszmetársulás útján a csapszékbe vezet, a hol a Mózes gazda önkénytelenül képezi a vidám czimborák központját. Aztán meg Verbőczy hármas könyvében sem akadunk a mózes vallásúakra. Báró Eötvös József pedig szintén nem irt a mózes vallásúak, de igen is a zsidók emancipációjáról. Az a feltevés pedig, mintha a különféle értesítők szerzői a tanulóknak vallásuk szerinti osztályozásánál Maleáki 3, 22-re s annak a talmud (Sabbath 89 a) és Mechilta (ed. Friedmann 34, b.) szerinti értelmezésére gondoltak volna, mely szerint a tóra azért viseli a Mózes nevét, mert evvel Isten Mózes szerénységét és önfeláldozásra készségét meg akarta jutalmazni — az ilyen feltevés ép annyi jogosultsággal bírna, mint az, hogy az értesítőkből azért nem fordul elő a »Kálvin vagy Luther vallású«, mert ezen hitalapítók kevésbbé szerények és áldozatkésznek tartatnak. Azért igaza van az egy tanárnak. ha az értesítő szerkesztői továbbra is meghagynak bennünket mint izraelitákat vagy zsidókat, sőt ha a választást a két utóbbi közt reánk bíznák, mi az »izraelitá«-ra határozónok el magunkat, mert hát szó, a mi szó, a »zsidót« nem szeretik, az »izraelitát« pedig — legalább állítólag — tisztelik.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

*

Az iskolaév megnyitása alkalmából a »Szemle« múlt számában »egy tanár« helyén találja a zsidó tanulók megjelölésére országszerte használt »mózes vallású« kifejezést bírálás tárgyává tenni. Minthogy pedig a rabbiktól várja első sorban a dolog tisztázását, nem késem szerény véleményemmel. — Tagadhatatlan, hogy teljesen szokatlanul hangzik a zsidó fülnek: »mózes vallású«, de egészen más kérdés, kifogásolható-e zs. theologiai szempontból is, noha a fölszólaló azt »nyilvánvaló igazság«-nak, »közismeretes dolog«-nak tartja.

Mielőtt azonban ez utóbbira nézve nyilatkoznám, a következő megjegyzést tennem a »mózes vallású« keletkezését illetve.

Mi indította a keresztényeket vallásunkat a köztünk szokatlan névvel illetni? Szerintem nem más, mint azon tény, hogy »zsidó«-val nemzetünket — mert ilyenek tartottak bennünket a legújabb időkig és az antisemitizmus még most is — jelölték

és így vallásunk más névre szorult. Egészen másképp állott a dolog köztünk, hol a nemzet és vallás fogalma annyira egygyé lett, hogy annak különválasztására senki nem gondolt. De azóta is, hogy lehetővé tétetett a különböző nemzetekbe való beleolvadásunk, nem habozunk a »zsidó« nevet vallásunk megjelölésére használni vagyis mindenütt, hol rólunk mint hitfelekezetről van szó.

Ennyiből tehát igaza volna a tanár úrnak, ha helyteleníti azt, hogy vallásunk egy köztünk teljesen ismeretlen névvel illetessék. Ellenben teljesen alaptalan a zs. theologiai szempontból való nehezítése. Tény ugyan, hogy »a mi vallásunknak Mózes csak prófétája, mint Ézsajás stb.,« de azért mégis az ő kimagasló volta elegendő arra, melyet a szentírás különösen hangsúlyoz (M. V. k. végén), hogy vallásunk utána neveztessek. És valóban Maleáki próféta is »Mózes tanának« nevezi vallásunkat, mondván: »Emlékezzetek meg Mózes, az én szolgám tanáról« (3, 22). Ugyancsak ezen értelemben fordítandó M. V. 33, 4-ik verse t. i.: »A tóra, melyet Mózes nekünk parancsolt« és nem »A tóra, melyet számunkra (Isten) Mózesnek parancsolt«. Hogy még a gyakorlatból is fölhozunk példát arra, mennyire nem kifogásolható a »mózes vallású«, emlékeztetünk a közismeretű esküvői formulára: »Légy eljegyezve nekem »Mózes és Izrael törvénye (vallása) szerint.«

Hogy pedig a »mózes vallású« nem holmi antirabbinizmust fejez ki, azt annak, ki csak némiképp jártas az idevágó irodalomban, bizonyítani nem kell. A talmudban ugyanis tudva levő, hogy a vallásnak minden lényegesebb intézménye Mózesre, illetve az őt könyvre vezettedik vissza.

Végül még csak esodálkozásunkat akarjuk kifejezni tanár úr azon állítása felett, hogy »vallásunk, szent könyvének értelmében, régiebb is Mózesnél.« Ha csak ez nem akar azonos lenni ama régi regeszzerű mondával, hogy Ábrahám prófétái szelleme segítségével már az egész irott és szóbeli tant ismerte és gyakorolta. De azt alig tételezhetjük fel a tanár úrról, és így annál szükségesebbé válnék a »mózes vallású« annak kifejezésére, hogy igenis hitünk legfőbb elve, miszerint a Mózes által hirdetett tanok, melyek Istentől származnak, teszik ki vallásunkat és nem pusztán az isteni hit, melynek már Ábrahám volt birtokában. Minthogy pedig tényleg ez utóbbinak demonstrálására

szükség nincsen, mi is kívánatosnak tartanók, ha sikerülne a köztünk ismeretlen »mózes vallású« helyébe a »zsidó« vagy »izraelita« jelöléseket tenni.

Székesfehérvár.

STEINHERZ JAKAB.

*

Egy tanár tiltakozása a mózesvallású elnevezés ellen éppen oly helyes, mint idején való. Igen könnyű lenne és azért talán fölösleges is, erre nézve a már említettekén kívül újabb okokat fölhozni. Másrészt azonban hivatalos kimutatásoknál az izraelita használatát több okból ellenezném.

Mindenek előtt valóban sajtáságos, hogy a speciális elnevezést mellőzzük az általános kedvéért; már pedig nem kell bizonyítani, hogy a *zsidó* (jehud, jud, zsid) név a mi speciális nevünk. Ha büszkén nevezünk magunkat Izrael fiainak, úgy bizonyára még büszkébbeknek kell lennünk arra, hogy Izrael legdicsebb fiától, Judától származunk és éppen azért a *zsidó* elnevezést minden áron föl kell szabadítanunk az alól, hogy vele »sok zsidó és nem zsidó sértőt vagy éppen megbélyegzőt lásson egybekapcsolva.« Ez már magában is azt parancsolja, hogy mi a zsidó elnevezést ajáljuk és annak használatát sürgezzük.

Az *izr.* iroda, *izr.* hitközség még a francia emancipáció és ennek nyomán a magyar törvényhozás azon tévedéséből eredt, mely a zsidó elnevezést, azon hiszemenben, hogy az sértő, eltörölte és az *izraelita* nevet iktatta törvénybe.

Az egyetlen számbavehető ok az izraelita mellett ezek után csak az lehetne, hogy imáinkban Izrael fiainak nevezük magunkat, de ezen ok sem állja meg helyét. Imájában az Izrael fiai elnevezést éppen úgy mint mi, a katolikus és még inkább a protestáns is magára vonatkoztatja, mert magukat tartják Izrael fiai és az ő történelmi hivatásuk és hagyományuk jogos és törvényes örököseinek. Az »Izrael fiai« elnevezést azon czímen tulajdonítják maguknak, melyen a német és angol törvényhozás a vasárnapot »szombat«-nak nevezi. Imáinkban *Bené Izraelnek* nevezhetjük magunkat hasonlóhatatlanul több joggal, mint bármely más felekezet, de a történelem és társadalom nyelvén *zsidók*, *zsidó vallásúak* vagyunk.

V.

*

E folyóirat mult havi számában fenti cím alatt közzétett levél joggal róttá meg azt a ferde szokást, hogy ott, hol felekezettünk mintilyenről hivatalosan van szó, az »izraelita« helyett a »mózes vallású« vagy »zsidó« elnevezések vannak használatban. Részemről még felemlíthetném, hogy a kifogásolt megjelölések mellett felette sűrűn találkozunk a »héber«-rel is, így például a kegyes tanító-rendiek budapesti főgymnasiumának utolsó tanévi jelentésében is »héber«-ként szerepelünk. Hogy mennyire furcsa az, midőn pl. egy fővárosi reáliskola évi értesítője szerint az intézetben a »mózes vallásúak«-nak a »zsidó« hittant egy »izraelita« vallásánár adja elő, azt én fészegetni nem akarom, de azt hiszem, hogy számos oknál fogva idején volt, hogy ez a kérdés szóba hozassék, mert a sokféle elnevezés már-már nemcsak rajtunk kívül, hanem magunk között is furcsaságot termel, a mi minden egyébtől eltekintve, a felekezet decorumára is kedvezőtlen hatással van. Így, hogy például is szolgáljunk, az »Egyenlőség« f. é. augusztus 4-iki számában Zs. P. úr a mátészalkai izr. hitközség értesítőjéről szólva, a következő megjegyzéseket teszi: »Nem volna-e egyszerűbb, ha a főtanító úr egyszerűen a mátészalkai zsidó népiskola értesítőjét tenné közzé. Lassankint be kell majd látni, hogy a zsidó van oly nobiles, mint az izraelita s így hiszszük, hogy az országos izr. tanító-egylet is meg fogja magát idei közgyűlésén emberelni és áttár a zsidó elnevezésre.« Majd ugyanez a kritikus a kassai izr. hitközségen vág végig, mert az iskoláját nem »zsidó«, hanem »izraelita«-ként jelöli meg. Kívánatos lett volna, hogy Zs. P. úr magát szintén nobilisan megemberelve, támadásait okadatolta volna. Mert ha igaz, a mit hallok, hogy Zs. P. úr egy nagyra törekvő hitközséghez olyan közel áll, e támadásokra oka épen nem lehetett, mert az a jeles hitközség még csak öt esztendővel ezelőtt hivatalos pecsétjén és kiadványain »izraelita hitközség«-nek nevezte magát. Már pedig abból a körülményből, hogy e hitközségnek tetszett egy szép napon hivatalos pecsétjéről, nyomtatványairól az »izraelita«-t kitörölni és helyébe minden ok és cél nélkül a »zsidó«-t iktatni, más hitközség ellen, mely e példát nem követte, szemrehányást erőszakolni nem lehet, nem szabad, ha csak Zs. P. úr nem azon az állásponton van, hogy az ő hitközségének elhatározásai szentek és sérthetetlenek vagy épen országszerte kötelező erejűek. A dolog szerencsére nem így áll, sőt a hazai hitközségek, kettőt, hármat

kivéve, helyes érzékkel e példa utánzásától tartózkodtak és tartózkodnak. Mert a felekezet hivatalos megjelölése nem lehet az egyéni szeszély vagy divat változásainak alávetve. Az sem jöhet szóba, hogy ez vagy amaz a megjelölés »nobilisabb«-e, vagy nem. Lily dolgokban frivol játéknak helye nincs, hanem irányadó első sorban itt csak az lehet, hogy az illető hitfelekezet az ország törvényei és az állami igazgatás körében mily néven szerepel, továbbá, hogy a hitfelekezet belső életében és külső jogviszonyaiban hivatalosan miként jelöli meg önmagát.

Régi törvényeinkben, nevezetesen Szent László törvényében (Decret. Lib. I. Capit. 10), Kálmánnál (Decret. Lib. I. Capit. 74 et 75), II. András decretumában (Articulus 24) stb. stb. »Judaei«-, tehát megengedjük »zsidók«-ként szerepelünk, de az 1840 : 29. t.-cz. (»De Israelitis«) a »zsidó« megjelöléssel végképen szakítottak és azóta törvényeinkben mindenütt »izraeliták«-ként vagyunk nevezve. Minthogy a régi törvények keletkezésének idejében kivételes helyzetben voltunk, megjelölésünkre nézve a kivételes állapotok megszűnte óta keletkezett országos törvényeinket kell figyelmünkben tartanunk, különösen pedig az 1867 : XVII. t.-czikket, mely »az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében« czimet visel. Annak 1. §-a kimondja, »hogy az ország »izraelita« lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak.« A régi kivételes állással a gúnyos vonatkozásban használt »zsidó« név is eltöröltetett, helyet engedve az »izraelita«-nak, mely okkal vagy ok nélkül hazai felfogás szerint simább, békülékenyebb. Az 1868 : LIV. t.-cz. 22. §-ának utolsó bekezdése így szól: »Az igazságügyminiszter felhatalmaztatik, hogy az izraeliták házassági pereiben követendő eljárást a törvényhozás további intézkedéseig rendelet útján szabályozhassa.« A magyar felelős kormányzat óta alkotott és az államköltségvetésről beczikkelyezett törvényekben az állami subventio »az izraelita vallásúak egyházának« szavaztatott meg. Az 1878. évi szeptember hó 27-én 17619. szám alatt kelt, valamennyi törvényhatóság közönségéhez intézett cultusministeri rendelet »izraelita házastársak«, »izraelita házassági ügyek« és »izraelita hitközségek«-ről szól, szándékosan mellőzve az általa republikált és az alkotmány felfüggesztésének ideje alatt keletkezett udvari cancellariai rendeletben foglalt »zsidó« megjelölést. A magyar fele-

lős kormány által hitfelekezeti ügyeinkben kiadott szabályrendeletekben csak »izraeliták«-ról van szó, ép úgy a legfelsőbb elhatározásokban. Az I. kongresszus hivatalos czime »izraelita egyetemes gyűlés«.

A király ő felségének a kongresszus egybehívására vonatkozó legmagasabb elhatározására, a kormánynak ez alapon kibocsátott meghívása »izraeliták«-ról szól. A kongresszusi statutumok, mint az »izraelita egyetemes gyűlés által alkotott szabályok és határozatok« ő felsége által azzal hagyattak jóvá, hogy »különös akarata, hogy az *izraeliták* egyházügyeire nézve őt megillető legfelsőbb felügyeleti jog teljes mértékben megóvassék.« Törvényeink az emancipáció óta zsidót nem ismernek. A felekezet maga is mintegy megállapodott abban, hogy »izraelita«-ként jelöli megmagát. A kongresszus után keletkezett különböző pártok, illetve szervezetek alapján álló hitközségek szervezeti alapjuk megjelölése mellett 2—3 extravagáló hitközség kivételével magukat mindig »izraelitá«-nak nevezték. Országos jellegű intézeteink, egyleteink — elég a százakra menő nőegyletekre utalnunk — izraelitának nevezik magukat. És ha mindezt szemeink előtt tartjuk, eléggé meggyőződhetünk róla, hogy az *izraelita* megjelölés a hitfelekezet és törvényhozás köztudatában oly mély gyökeret vert, hogy azt onnan sem a közszájon forgó »zsidó«, sem pedig a felületes kimutatásokba és jelentésekbe felvett más jelzők kiszorítani nem képesek.

A zsidó szóval eleinte a benne régebben kifejezésre jutott haragos indulat és gúny ellensúlyozására, később pedig szokásból oly sűrűn éltünk és élünk magunk is, hogy az még inkább rajtunk ragadt, mint a katolikuson a »pápista« vagy az ev. reformátuson a »kálvinista«. Nincs is okunk reá, hogy attól valami nagyon irtózzunk. De ha arról van szó, hogy hitfelekezetünket vagy annak testületeit *hivatalosan* megjelöljük, nem használhatunk mást, mint »izraelitá«-t, mely megjelölést a hitfelekezet pártoskodásai között is egyöntetűséggel és imponáló folytonossággal használta pecsétjein és hivatalos működése minden alkalmánál és a mely megjelölés alaptörvényben is *sanctionáltatván, vallásfelekezetünk és testületeinek egyedül helyes közjogi elnevezésének tekintendő.*

Ugyanezért hiszszük, hogy rövid idő múltán illetékes helyen intézkedés fog tétetni az iránt, hogy az országos törvény és ad-

minisztrezió által elismert »izraelita« kifejezés a közigazgatás minden ágában, nevezetesen az e tekintetben felületes kimutatási és statisztikai munkálatokban is visszahódítsa rég megszerzett honosságát.

m. f.

*

Ez érdekes eszmecsere ma már csak, hogy úgy mondjuk, történeti érdekekkel bír. Az »Egy tanár« fejtegetései, melyeket *m. f.* e számban oly tanulságosan és döntően kiegészít, magukra vonták az intéző körök figyelmét és mint kutfő rovatunk e számbeli 186. sz. közlése bizonyítja, *gróf Csáky* miniszter úr szeptember 16-án 39,963. sz. a. »valamennyi ker. főgazgatónak, tanfelügyelőnek, ágostai s helvét hitvallásu püspöknek és az unitárius hitvallásu püspöknek« kiadott rendeletével a »mózes vallásu« helyébe az »izraelita« elnevezés használatát tette kötelezővé. *A M. Zs. Szemle szerkesztősége* örömmel és hálával emlékszik meg ilyen fontos ügyben tett kezdeménye gyors és teljes sikeréről.

Hochmuth Ábrahám.

(Polytatás.)

Miskolczon ép úgy mint az előtt Nyitrán Hochmuth ernyedetlen szorgalommal és lankadatlan buzgalommal neki adván magát a talmud tanulmányozásának, jámbor tanítói Benét Ezekiel és Wohl Ábrahám elismerésében és rokonszenvében mindig fokozódó mértékben részesült. Hiszen a régi iskolák egyhangúságába és egyformaságába, mi közben a jelesebb tanítványok, a jövő számára eme »kiválasztottak« az éjjelt is nappallá változtatták. Kellemes változatosságot hoztak a kiváló tanulók számára különösen a számonkérés napjai, s a mester meglegedése és dicsérete pályadíj számba ment a talmudikus szellemtornászat merész és fáradalmas evolúzióiért. De a mindennapi előadások is bő alkalmat nyújtottak a jó eszű báchnak, hogy a mester figyelmét maga iránt lekösse; közbevetett kérdések, szellemes megjegyzések, a discussió folyamát perczekre, sőt olykor hosszabb időre is megakasztó ellenvetések, miknek alapossága és jogosultsága elől az előadó ki nem térhetett, az érvelés és ellenérvelésnek egymásra csapó hevéből támadó szellemsziporkák,

melyek a néha nagyon is rideg és száraz anyagot tetszetősebb színben és vonzóbb alakban tüntették föl, élvezetesebbé tevén azt tanítónak és tanítványoknak egyaránt — mindmegannyi eszköz gyanánt szolgáltak a feltűnésre és kitűnésre, a beválásra és »kiválásra.« S eme tisztességes, mert megengedett eszközöket felhasználni Hochmuth sem szalasztotta el a kínálkozó alkalmat. Éber figyelme, fiatal korát messze túlhaladó komolysága és összeszedettsége, a tananyag mélyére beható tudásvágya és vasszorgalmával karöltve járó gyors felfogása a jesiba egyik diszvé tették, a mint erről a mesterek részéről az egykoru tanítványoknak készségesen kiállított, bár néha keleties hyperbolákban is bővelkedő ajánló levelek, czimiratok és »tudomásra adás«-ok elég bőbeszédűen tanuskodnak. A talmud mellett azonban Hochmuth az úgynevezett világi tantárgyakat sem hagyta tekinteten kívül, olvasgatott már akkor is egyet-mást, különösen egy vallásos miskolczi agglegény, Herz Nisszan szép könyvtárából, sűrűn levelezett jesibatársaival is, csakhogy a »Bildung«-ban is előre haladjon, a mellett pedig szabad óráiban a héber és német nyelv-tanban is gyakorolta magát, s ha itt-ott akadt is egy tekintélyes házfőnök (baal bajisz), a ki nesztét venén a dolognak, e miatt panaszosa és haragosa lett a báchurnak, bevádolván őt a mester-nél, ez rendesen avval csillapította a jámbor aggodalmát: »Sose féltse őt, neki nem fog megártani.«

Igy levén elkészülve, távol szülőföldjétől és hazájától keresett forrásokat, hogy tudományszomját csillapíthassa. Hogy épen Prága felé irányult tekintete, abban nem csekély részt tulajdonítunk a Fischmann, Rosenblüh, Beer és Grünblatt családoknak, melyeknek környezete, telítve az örökös tartományok iránti kegyeletteljes tradícióktól, a morva hitközségek, de különösen a cseh főváros vallásosságának és tudományos műveltségének dicsőítésében ki sem fogytak. Egyébiránt amaz előszeretet a száztornyú »arany« Prága iránt, tekintve a korbeli zsidók általános műveltségi fokát, nem is volt megokolatlan. Prága multja és akkori jelene elég nagy csábító erővel bírhattak egy előre törekvő, nemes ambíciójú fiatal emberre, kinek hivatott és hivatlan egyaránt szép jövőt jósolt. S bár a hajdanta világhírű prágai iskola, Landau Ezekiel halála óta, mind inkább vesztett volt régi fényéből, a mennyiben amannak helye, ép úgy mint más előkelő hitközségekben, péld. Hamburg-

ban Kohn Rafaelé, majnai Frankfurtban Hurvitz Pinkászé, Berlinben Hirschel Lewiné, hivatalos czim és méltóság tekintetében betöltetlen hagyatott: ¹⁾ mindazáltal különösen fiatal zsidó theologusokra ellenállhatlan vonzó erőt gyakorolt. A »prágai báchur«-nak akkortájt ugyan már nem volt oly kelete, mint még egy fél-századdal az előtt, s eladó gazdag lányok jámbor apái szemében vejeik választása alkalmával sem voltak többé a prágai keletii czimezési okmányok döntő súlylyal, sőt a régi disputáció (pil-pul) barátai bizonyos kicsinyléssel kezdték nézni a fiatal talmudistát, a kin a rendszeres gondolkozás nyomai beszédmodorban, magatartásban és társalgásban félreismeretlenül nyilvánultak, ámde e csökkenő kilátás a »megválasztatás«-ra még sem riasztotta vissza a tudásvágy által hajtott ifjakat, hogy a prágai Clementinumba, ha csak egyelőre mint rendkívüli hallgatók is el ne látogassanak. Rapoport Salamon L., Landau Mózes, Beer Péter, Wessely Farkas, Kauders Sámuel Löb, Schlesinger (Glogau) Löb, Kuranda Simon, Fischel Anselm, Ansch Simon, Teweles Hirsch és Juda, Kohn Sámuel a »Gabriel« szerzőjének atyja, Lasch Simon, később meg Sachs Mihály stb. mind megannyi álló csillagként tündököltek a prágai hivatalos és nem hivatalos theologia egén, s ezek körül mozoghatni, azoknak fényében sütkérezhetni, azok »rendszeréhez« tartozhatni nem egy bolygó deák érzett magában legyőzhetetlen vágyat és vonalmat.

Hochmuth komoly igyekvése, természetadta tehetségei, tanulási kedve és ethikailag kiképzett jellege nem maradtak soká a véka alatt, bár a vele született szerénységénél fogva mitsem követett el, hogy felületes stréberék módjára mások figyelmébe magát feltolja, a régi theologusokkal azt tartván: »a ki csöndes visszavonultságban tudományának él, arról hirt ad maga a tudomány a kívüllagnak.« ¹⁾ Idejének beosztása prágai tartózkodása alatt izletletől szolgál ama pedanteriából, melylyel későbbi hivataloskodása alatt úgy kötelességszerű, mint önként magára vállalt teendőit végezte. Egyébiránt nagyon is takarékosan kellett bánnia a rendelkezésére álló idővel, minthogy nemcsak az önművelődés és önképzés, de az önfenn-tartás gondjai is nem csekély mértékben vették igénybe. Tanu-

¹⁾ Grätz, Gesch. d. J. XI. 418.

²⁾ Móéd Kátán 16 b.

lás és tanítás, e két foglalkozás közt mozgott szakadatlanul Hochmuth életórájának ingája, tanulva tanított és tanítva tanult, Prágában csak úgy mint később Berlinben, Miskolczon ép úgy mint később Kulán és Veszprémben. És e sorsban osztozkodott vele bajtársainak nagy része, kik ugyanazon cél felé törekedtek, s ugyanazon »járatlan utakon járva, keblet vészre, viharra tártak.« Mert ugyancsak járatlan utakon haladtak a zsidó ifjak, kik a vallástudomány mellett egyéb ismereteket igyekeztek elsajátítani. Középkorát nyilvánosan látogatni s így egy megállapodott rendszert követve, idők múltán egy bizonyos tanczért elérni, azt eltekintve a furor talmudicustól, mely az ily rendszeres tanulmányot hitehagyásnak bélyegezte, már a fizikai idő sem engedte. Ha már most az előre törekvő theologus, kibontakozva a soká nehezen viselt kényszer békőiből, világi tudományok elsajátítására is utat-módot talált, s menten minden tulbuzgó fenyegetéstől és tanácsadástól, az ismeretkörében tátongó ür betöltéséhez hozzá fogott, esoda-e, ha az ily előzmények után a fékezhetetlen tudásvágy néha túllött a célon, s a tudományos készültség hiányának érzete néha ballépésre és balfogásokra vezetett? A jesibákról a tudományok utvesztőjére jutott kandidátusok jó része érdekesnél érdekesebb példányait szolgáltatva a magát tájékozni és eligazodni sehogy sem tudó gyámoltalanságnak, s jellemző e tekintetben Rapoportnak egy neki az ötvenes években melegen ajánlott fiatal emberhez — a ki az ajánló-levél szerint a talmudon kívül más »dolgozat« is tanult — intézett kérdése: »Nu, haben Sie schon etwa eine Kasche auf Homeros?!« S valóban nem ritka eset volt, hogy a német nyelv elemeivel alig megküzdött theologus, Curtius görög nyelvtanára egy egész áldott hetet szentelvén, a rákövetkező hétre már az Iliast és Odysseát olvasta, a mellett pedig a világeért sem mulasztotta volna el mint rendkívüli hallgató, Jandrát a matematikából, Kvicalát a klasszikai philológiából, Wesselyt a sémi irodalomból és Günthert meg Leonardit a gyakorlati philosophia rendszeréből hallgatni.¹⁾

Hochmuthot jó csillaga megóvta az efféle tévelygéstől s ide s oda kapkodástól. Tanulmányainak folyama eleinte nem mozgott

¹⁾ Azért sok igaz van Szántó Simonnak, Hochmuth kor- és bajtársának a rabbijelöltről adott satiricus definitiójában. »Mi tulajdonképen egy rabbijelölt? Egy rabbijelölt néin egyéb, mint egy zsidó deák, a ki egy keszes-tény egyetlen pogány irodalommal foglalkozik.« (Neuzeit.)

ugyan a rendes mederben, nagyrészt öntanításra és önképzésre utalva a mit tudott, csaknem mint autodidacta, önmagának, józan ítélő tehetségének, mindenek előtt pedig az alapos megértésre fordított figyelő tekintetének köszönhetette, de nagyon buzdítólag s üdvösen hatott tanulmányainak menetére az utbaigazítás, melyre többek közt maga Rapoport és későbbben Sachs sokoldalú hivatalos és irodalmi tevékenységük mellett is mindenha Hochmuth rendelkezésére állottak. Mondanunk sem kell, hogy prágai tanulmányaink első időszakában nem annyira a nevezett tekintélyekhez, mint inkább a nála előrehaladottabb főgimnáziumi nyilvános és egyetemi rendes hallgatókhoz folyamodott felvilágosítás és támogatásért, a mit ezek annál kevésbé tagadtak meg tőle, mennél inkább köztudomásúvá lett a tény, hogy Hochmuth jövője iránt nem egy prágai korifeus érdeklődéssel viseltetik s róla csakis az elismerés és dicséret hangján szól. A »nagyok«-nak iránta tanúsított kegye és rokonérzése csakhamar utat egyengettek neki Prága előkelő zsidó családai, de leginkább otthonosnak érezte magát Sachs Mihály büvöskörében, kit 1844 körül Berlinbe követett.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

Egy anyakönyvvezető panasza.

Nagyon tisztelt szerkesztő urak! Ismerve azt a jóakaratot, melyet önök az anyakönyvvezetők iránt tanúsítani oly szivesek, bátor vagyok tisztelt szerkesztő urakhoz fordulni, méltóztassanak a következő soraimnak becses folyóiratukban egy kis helyet szorítani. Egyszerűek lesznek ezek, de — elég szerénytelen vagyok — tanulságosak. Két évi anyakönyvvezetői működésem alatt alkalmam volt néhány vőlegénynek és arának születési, illetőleg hirdetési bizonyítványokat kiadni, mélyeket, miután Pesten egybekeltek, az ottani anyakönyvvezetőségénél felmutattak. Tapasztalatlan voltam és nem tudtam, hogy az okiratokon levő bélyegeket keresztülírni kell, és azon hitben, hogy a törvénynek tökéletesen megfelelek, a bélyegekre hivatalos *pecsétemet* nyomtam rá. Egyszerre csak a győri adóhivaltól felszólítást kapok, fizessenek birságot »bélyeg keresztül nem írás« miatt. Pontosan meg volt nevezve a személy, a kire a kiállított bizonyítvány szólt. Csodálkoz-

tam, hogy ily hibát elkövettem — de utóvégre hibázni emberi dolog, gondoltam, és beküldtem a követelt pénzt.

Néhány nappal rá megint állítottam ki bizonyítványokat és néhány héttel rá megint kapok felszólítást bírságra ugyanazon főntemlített ok miatt. Nekem nem volt időm a dolgot kutatni, hát megint csak fizettem. Aztán megint volt alkalmam ily bizonyítványt kiadni — és megint kaptam bírsági fölszólítást.

De itt már igen élénken emlékeztem, hogy az illető bizonyítványon a bélyeget megpecsételtem, hogy rajta volt: »Rabbi-ság mint anyakönyvi hivatal.« No most már tudni akartam, hogy mi van a dologban és hát ki az az ember, a ki engem folyton följelentget. Hogy ezt a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetője teszi, a viláért nem hittem volna.

Mert talán van rá törvény, hogy ily hibákat föl kell jeleníteni, de hiszen ha az ember ezen talán létező törvénynek egyszer eleget tett, vehet egy két krajczáros levelező-lapot és megírhatja a győri rabbinak, hogy ily hibát többé ne kövessen el, mert különben kénytelen lesz ezen följelentéseket esetről-esetre eszközölni. Szóval adhatott volna egy kis fölvilágosítást, figyelmeztetést. Ezen morális kötelesség teljesítése csak két krajczárba került volna! Bementem tehát az itteni adóhivatalba és ámulatomra megmutatják nekem, hogy engem a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetője följelentett. Mondom, megjegeedve állottam ott, szemeimnek nem akartam hinni . . . Szégyenlettem magamat!

Közvételem a dolgot két okból: óvakodjanak anyakönyvvezető rabbi-kollegáim, és ítéljen a közvélemény a följelentéseket tevő anyakönyvvezetőjének eljárása fölött.

Győr.

FISCHER GYULA.

*

Több oldalról szavahihető férfiaktól és számos ízben érkezik hozzánk hasonló panaszok; a beküldőre való tekintettel — kit a közlésért való felelősség terhel — ezuttal a panaszt nyilvánosságra hozzuk. Magától értetődő, hogy e közlés, már a dolog természeté szerint is, nem a község vagyintézménye, hanem a bepanaszolt fél ellen irányul, mert nyilvánvaló, hogy a község nem lehet hivatalnokának hatáskörén kívül eső tényeiért felelős.

SZERK.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Egy ismeretlen adat Steinhardt Jakab életéből.

Lapunk egy barátja az Arad-városi nyilvános Polgári iskola tizenharmadik tudósítványát, a 188⁴/₅-ik iskolaévről című füzetet bocsátotta rendelkezésünkre, melyet *Millig József* igazgató adott ki.

E füzetben egy meglepően érdekes adat van a boldogult nagyérdemű aradi rabbi életéhez, melyet, ily hivatalos jellegű kiadványban és ily részről közölve, habozás nélkül közlünk.

A fölötté érdekes, sőt nem egy tekintetben meglepő sorok a következők:

»1885. február 2-án meghalt Steinhardt Jakab, Arad városi izraelitáknak 40 éven át volt főrabbija. A boldogult mint iskolaszékünk tagja több ízben adta kiváló érdeklődésének tanúságát. A boldogult főrabbiról elmonthatjuk, hogy míg élt, a tudományok és az ifjúságnak élt.

Most hogy dicsőült szelleme még élénk emlékekben van, néhány adatot szükségesnek tartunk fölemlíteni, annál is inkább, mert a magyarországi zsidóságnak eme kitűnő férfiaknak életrajzához oly adatokkal járulunk, melyeket még eddig úgy látszik egyik életrajzírója sem ismer. Mi is egyenesen a boldogulttól kaptuk ezen adatokat és szerencséseknek tartjuk magunkat, hogy azokat történeti szempontból a nyilvánosságnak átadhatjuk.

Steinhardt Jakab ugyanis az 1842-ik országgyűlésen mint gr. Majláth János magán titkára szerepelt és ezen szerepében meg volt bízva a vegyes házassági ügyek tanulmányozásával.

A vegyes házasságok kérdésében nemcsak nálunk Magyarországnak, hanem Németországban is kemény harcokat vívtak. Németországban kevesebben ment mint nálunk, ott Droste kölni herceg-érseket a börtönbe jutatta. Ez az eset fölrázta a magyar-osztrák és porosz papságot és azért modus procedendi megállapításáról gondoskodtak. Gróf Majláthot bízták meg ily modus procedendi megalkotásával. A feladat az volt, hogy a vegyes házasságok ügyében oly megállapodásokra jussanak, melyeket Rómában elfogadva, nemcsak a magyar-, hanem az osztrák- és porosz papsággal is elhessen fogadtatni.

Steinhardtot bizta meg gr. Majláth az egész ügyben tervet készíteni Steinhardt a megbízatásnak fényesen felelt meg és a vegyes házasságok ügyében a pozsonyi országgyűlés az ő munkálatai alapján hozta határozatát, továbbá »Vallásmozgalmak Magyarországon« című alatt megírta az izgatott napok történetét, kiterjeszkedvén az ezen nagy hullámokat fölvert kérdés összes részeire. Mikor művével kész volt, gr. Majláth ivét 2 arannyal számitva megvette és saját neve alatt kiadta 1844-ben.

Érdekes, a mit e műről Danielik J. »Magyar írók« című műve II. kötetének 186—187. lapján mond: »Vallásmozgalmak Magyarországon.« Pest, 1844. Két füzet jelent meg ezen munkából s különösen a reformáció kezdetétől 1843-ig tárgyalja a vallási és egyházi viszonyok történetét. Az adatok szorgalmas összeállítása s egy önállólag gondolkodó lélek szelleme ömlik el az egészen. Méltó kezdemény arra, hogy főleg az ily szakmára hivatott egyházi férfiak által folytattassék és kiegészítettessék. Megjelent németül is Die Religionswirren in Ungarn. 1842. Regensburg 2 kötet.«

T a n ü g y.

Az orsz. izr. tanítóképző-intézet ujjaszervezése.

A zsidóság mindig nagy gondot fordított az ifjuság kellő nevelésére, a számos jeles iskola, melyet felekezetünk ország-szerzte fentart, bizonyára felekezetünk becsületére válik. De éppen ezért az egész hazai zsidóság érdeklődésére számíthat az az intézet, mely hivatva van a magyar-zsidó iskolákat új erővel ellátni, a melynek berendezésétől, szervezetétől függ a magyar-zsidó iskolaügy jövője: az országos izr. tanítóképző-intézet. Ez intézet fejlődéséről, ujjaszervezéséről, akarunk röviden szót adni, annak legujabb értesítője alapján, melynek teljes czime: »A budapesti orsz. izr. tanítóképző-intézet értesítője az 1887/8 és 1888/9-ki tanévről. Közli: Dr. Bánóczy József, id. igazgató.«

Rövid időszak ez, de mindig jelentős lesz ez intézet fejlődésében.

Az intézet külső történetéből ki kell emelnünk, hogy Deutsch Henrik igazgató, ki az intézet felvirágoztatása körül soha el nem muló érdemeket szerzett, betegsége folytán kénytelen volt az igazgatástól visszalépni. Helyette Dr. Bánóczy József szemináriumi tanár 1887 nov. 24-én vette át az intézet vezetését.

Az új igazgató azonnal erélyesen hozzálátott az intézet adminisztrációjának rendezéséhez. Az osztályozó és anyakönyvek, szertár és könyvtár rendbe hozattak. Az irattárt 1856—68-ig

rendezte. A pontosan vezetett iktató, most hű képet ad az intézet adminisztrációjáról. A tanév ezentúl harmadokra lett osztva, a tanulók minden harmad végén kapnak értesítőt.

Az intézet igazgatótanácsa a következő tagokból áll:

Dr. Verédy Károly, főv. kir. tanfelügyelő; Schweiger Márton, társelnök; dr. Kármán Mór, alelnök; dr. Kohn Sámuel, dr. Simon József, Wahrmann Sándor, dr. Bánóczy József, mint az intézet id. igazgatója. A tantestület állott 12 tanárból és 3 gyak. iskolai tanítóból.

Rendkívül fontos ujtások történtek az intézet belső szervezetében. A régi tantervet át kellett alakítani. Alapvető hibája volt, hogy sok tárgy egyetlen heti órában tanítottatott. Az I. oszt. 12 tárgya között volt ilyen 3, a II. osztályban 13 tárgy között 5, a III. osztályban 15 között 6, a IV. osztályban 11 között nem kevesebb, mint 7.

Az új *tanterv* a következő módon iparkodik e bajokon segíteni:

Tantárgyak: Hittan ill. héber tárgyak: I. oszt. 5, II. oszt. 5, III. oszt. 5, IV. oszt. 6. Heti óraszám: 21. — Neveléstan és gyak. tanítás: I. oszt. 2, II. oszt. 3, III. oszt. 4, IV. oszt. 6. Heti óraszám: 15. — Magyar: I. oszt. 4, II. oszt. 3, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 11. — Német: I. oszt. 3, II. oszt. 2, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 9. — Világtörténet: I. oszt. 0, II. oszt. 3, III. oszt. 0, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 3. — Magyar tört. és alkotmánytan: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 4. — Földrajz: I. oszt. 2, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 4. — Mennyiségtan: I. oszt. 2, II. oszt. 1, III. oszt. 2, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 6. — Mértan: I. oszt. 0, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 2. — Természet és vegytan: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti óraszám: 4. — Természettan: I. oszt. 2, II. oszt. 2, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 5. — Rajz és szépírás: I. oszt. 3, II. oszt. 2, III. oszt. 1, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 7. — Ének és zene: I. oszt. 4, II. oszt. 4, III. oszt. 4, IV. oszt. 4. Heti óraszám: 16. — Kántorének: I. oszt. 1, II. oszt. 1, III. oszt. 1, IV. oszt. 1. Heti óraszám: 4. — Könyvtvitel: I. oszt. 0, II. oszt. 0, III. oszt. 1, IV. oszt. 0. Heti óraszám: 1. — Testgyakorlás: I. oszt. 2, II. oszt. 2, III. oszt. 2, IV. oszt. 2. Heti

óraszám: 8. — Összesen: I. oszt. 30, II. oszt. 30, III. oszt. 31, IV. oszt. 29. Heti óraszám: 120.

Az óraterv megváltoztatása szükségessé tette a tananyag és tankönyvek revízióját, azonban nincs helyünk, hogy az értesítőben felsorolt tananyagot itt részletesen közölhessük. A tanulók elméleti kiképzése mellett még nagy gond fordított arra, hogy helyes módon vezetessenek be a tanítás praxisába. A *gyakorló tanítás* szervezetét gyökeresen meg kellett változtatni. A gyak. tanítás eddigéig úgy történt, hogy a IV. osztály növendékei egy előre felhagyott themát e célból írásban kidolgoztak s közülük kettő, ki ezzel eleve megbízott, a dolgozata anyagát 20—20 perc alatt a gyak. iskolában tanította és ez órából fennmaradt részt az osztálytanító, szaktanár és igazgató jelenlétében a növendékek tanításának megbeszélésére fordították. E rendszer főhibája az volt, hogy egy-egy növendék az egész iskolai évben alig tanított többet mint egy óra hosszát s a preparandia alig vette hasznát a gyak. iskolának.

Az új igazgató a gyak. tanítást következő módon rendezte be:

A III. oszt. növendékei a gyak. iskola mind 3 osztályában (I. oszt. külön van, II. és III. együtt, IV. külön) három csoportra osztva, hetenként egy órában hallgatták a tanítást, mindegyik csoport más-más osztályét. Az év végeig így mindegyik osztályban valamennyi tantárgy tanítását megfigyelték.

A IV. osztály gyak. tanítása így van szervezve:

1. Kezdődik októberben és tart májusig;
2. a tanítandó tárgyakra a szaktanár a jelöltet előkészíti;
3. a jelölt minden gyak. tanítási óráról naplót vezet, a melybe a hétről-hétre lediktált részletes tananyag is be van jegyezve;
4. a gyak. tanításra három óra fordítatik, még pedig kettő a tanításra, egy a tanítás részletes előkészítésére és megbeszélésére;
5. a gyak. iskola mind a három osztályában (I., II., III., IV.) egyazon órában folyik a tanítás az osztálytanító és a szaktanár ellenőrzése mellett. Egy órában tehát hárman felelnek s így a heti két tanítási óra tényleg hat tanítási órának felel meg;
6. egy-egy jelölt két egymásután következő órán tanít s a következő ott folytatja, a hol elődje elhagyta. Egy tantárgy ta-

nitása addig foly, míg a csoport valamennyi tagja abban nem gyakorolta magát.

E rendszer eredménye az, hogy minden jelöltre átlag 12—15 óra gyakorló tanítás jutott. Határozottan ki kell jelentenünk, hogy a gyakorló tanítás most az ország egyetlen tanítóképzőjében sincs oly jól szervezve, mint itt az izr. preparandiában.

A *gyak. iskolát* is át kellett alakítani. Eddigél az I. és II. oszt. együtt tanult a III. és IV. külön, most az I. és IV. külön tanul és a II. és a III. együtt. A gyak. iskola számára pedig egészen új *tanterv* készült, a mi hogy mily bonyodalmas és fontos munka, itt szükségtelen elmagyaráznom. E tanterv az 1889-90-iki tanévtől kezdve már érvénybe is lépett.

A tanítás, nevezetesen a vallásoktatás kiegészítő részét a szombat- és ünnepnapokon megtartatni szokott *istenítisztelet* képezte, melyben a képzőintézet összes növendékei, valamint a gyak. iskola egy-egy osztálya fölváltva részt vettek.

Az istenítisztelet egy e célra begyakorolt magyar szövegű énekkel veszi kezdetét, mire a tórárt kiveszik, melyhez rendszerint a képző növendékek hivatnak fel. A tóra egyes szakaszait a felhívott maga olvassa s ügylet van reá, hogy e tiszttségben lehetőleg minden növendék legalább egyszer egy évben részesüljön; gyakorlottabbakra többször is rákerül a sor.

Az előimádkozó szinte az intézet egyik növendéke. A kántori teendőkben jártas növendékek felváltva végzik e tisztseget, a kart a képzőintézeti növendékek képezik.

Tanuló volt a képzőintézet mind a négy évfolyamában 1887—88-ban 78, 1888—89-ben 89; a gyakorló-iskolában 1887—88-ban 108, 1888—89-ben 96.

Nemzetiségre nézve a tanulók mind magyarok voltak.

Képesítő vizsgálatot tettek: 1887—88-ban 11 intézeti tanuló és 6 idegen; 1888—89-ben 14 intézeti tanuló és 11 idegen.

Az 1887—88. tanév végén az írásbeli képesítő tételei ezek voltak:

a) a paedagógiából: Mi által szerezheti meg a tanító a gyermekek szeretetét?

b) a héberből: Mely héber tantárgyak tanítandók az izr. hat osztályú elemi iskolában? Miképen függnek azok össze didaktikai szempontból? Mikor tanítandók összefüggésben egymással és mikor külön-külön egymástól előadva?

Az 1888—89. tanév végén ezek:

a) a paedagogiából: Mely érdemeket szerzett magának boldogult dr. Trefort Ágoston a magyarországi közoktatás terén?

b) a héberből: Mely módszertani eljárás követendő a héber nyelv s bibliaszöveg tanításánál a népiskola egyes osztályaiiban?

Az intézet *könyvtárának* is csak most vettetett meg igazán az alapja, a mennyiben paedagogiai szakmunkák, melyeknek az intézet feltűnő módon teljesen híján volt, vétel útján beszerezettek. Az intézet előfizetett a Nyelvtörténeti Szótárra, járatta a Budapesti Szemlét és a Magyar-Zsidó Szemlét.

Az *ösztöndíjak és a segélyek* tárgyában is gyökeres újítás történt. Az orsz. izr. iskola-alapból évi 1500 frt állott az intézet rendelkezésére. Az összeg azelőtt úgy lett felhasználva, hogy majd minden tanuló, tekintet nélkül szorgalmára vagy magaviseletére, kapott 2—3 frnyi segélyt.

Ez állapotokon már fegyelmi szempontból is sürgősen változtatni kellett. Az intézetre általában hasznosabb, ha néhány tehetés és szorgalmas tanítványát lehetőleg támogatja, a tanító pályára alkalmatlanokat vagy hanyagokat pedig magukra hagyja, s ha ezek esetleg kilépnek, az intézet csak nyer vele, mert szakiskolánknak nem sok, hanem komoly tanulókra van szüksége.

A segélyezés módja ezentúl az igazgató által kidolgozott s a magas miniszterium által elfogadott javaslat szerint a következő: A segélyösszezből egyelőre 10, és pedig I. és II. osztálybeliek számára 4, 50 frtos, a III. és IV. oszt. számára 6, 100—100 frtos ösztöndíj állapítatik meg.

Az ösztöndíjakon felül rendelkezésre álló összeg pedig segélyek adományozására fordítatik. — Az utolsó tanévben a 10 ösztöndíjason kívül segélyben részesült 27 tanuló.

A pesti izr. hitközség kezelése alatt van egy izr. tanítóképző-intézeti alap, mely 95 forintot jövedelmezett, az igazgató javaslatára ez összeg is egy ösztöndíj szervezésére fordított. Ugyancsak az izr. hitközség kezelése alatt áll a Baumgarten Ignác-féle alapítvány, melynek évi kamatai 200 frtra rugnak. A Gans Dávid-féle alapítvány kamatait — 16 forint 50 kr — oly képzőintézeti tanuló kapja, kinek atyja tanító volt.

Nagy köszönettel tartozik az intézet jötevői iránt. A *pesti izr. hitközség* husvétkor adott 104 kiló pászkát és évközben 1000 étjegyet. A *pesti izr. nőegylet* 1000 étjegyet. Az igazgató megkeresésére adtak továbbá: *Bischitz Dávidné* urnő a b. Hirsch-féle alapítványból 2000 étjegyet, a pesti izr. nőegylet népkonyhájának alapítói közül többen 1277 jegyet. Az orsz. izr. tanító-egyesület elnöksége 10 frtot küldött. E kimutatást így végzi az igazgató: »Vajha sikerülne példájuknak megtörni a valóban megfoghatatlan közömbösséget, melylyel a jótékonyágával a társadalom és felekezet minden terén kitűnő zsidóság épen a mi intézetünket sújtja. Valóban szivszorító látni a küzdelmet, melyet növendékeink nem a szegénységgel, hanem gyakran a nyomorral is folytatnak. Zsidók, asszonyok és férfiak, községek és testületek, emlékezzetek meg azokról, kikre gyermekeiteket fogjátok bizni. A ti szolgálatokra készülnek — ne hagyjátok el.« Valóban kívánatos volna, ha e lelkes szavak az egész országban visszhangra találának.

Befejezésül még röviden felemlítjük az ifjusági egyesületeket. Az *önképző-kör* örvendetes lendületet vett. Tavaly Vörösmarty emlékének szentelt díszülést tartott, melyre Balogh Ármintanár 2 pályadíjat tűzött ki. A kör *új alapszabályokat* nyert. A *segély-egylet* bevétele volt 310 frt 36 kr., kiadása 272 frt 5 kr. Ez évi gyarapodás 38 frt 31 kr. A Major J. Gyula zenetanár által rendezett matinée a segély-egyletnek 10 forint 46 krt jövedelmezett.

Mind az eddigiekből azt látjuk, hogy a hazai zsidóság egyedüli tanítóképző-intézete a fejlődés, a haladás örvendetes képét nyújtja.

Budapest.

MÁLNAI MIHÁLY.

KÜTFÖK.

186. sz.

A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter körrendelete az izraelita tanulók vallásának mikénti megjelölése tárgyában.

(Kiadott valamennyi ker. főigazgatónak, tanfelügyelőülgyelőnek, ágostai s helv. hitvallású püspöknek és az unitárius hitvallású püspöknek.)

39,963. szám.

Tapasztaltattott, hogy az izraelita vallású tanulóifjuság az iskolai értesítőekben, mint »héber« vagy »mózes« vallású van feltüntetve, mely elnevezések valószínűleg az iskolai bizonyítványokban is használtatnak.

Nehogy ezen különböző, de mindig ugyanazon hitfelekezetekre vonatkozó elnevezések félreértésekre és zavarokra adhassanak alkalmat, tekintettel arra, hogy az 1867. évi XVII. t. cz. az »izraeliták« egyenjogúságáról intézkedik és azóta az állami költségvetésről szóló törvények minden évben az »izraelita vallásuk« egyháza számára állapítják meg a szokásos javadalmi összeget, minél fogva az »izraelita vallás« elnevezés tekintendő a törvényhozás által elfogadottnak, felhivom *czímedet*: intézkedjék, hogy a felügyelete alatt álló tanintézetekben az izraelita tanulók vallásának megjelölésénél kizárólag és egyedül az »izraelita« elnevezés használtsassék.

Budapest, 1889. évi szeptember hó 16-án.

Gróf Csáky, s. k.

187.

Miniszteri rendelet az anyakönyvi kerületek ügyében.
32,273. sz.

Vallás- és közoktatási magy. kir. miniszter.

Hunyadmegye közigazgatási bizottságához egyidejűleg kiadott rendelettel megengedtem, hogy a megye területe az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni szabályrendelet mellékletében 433—429. folyó számok alatt felsorolt kerületek megszüntetése mellett — a következő három izraelita hitközség anyakönyvi kerületeibe osztassék be és pedig: 1. a **Déva** székhellyel fennálló izraelita hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon városok és községek, melyek eddig a dévai, maros-illyei s vajda-hunyadi izr. anyakönyvi kerületeket képezték, — 2. a **Szászváros** székhellyel fennálló szászvárosi izr. hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon községek, melyek eddig a szászvárosi s algyógyi izraelita anyakönyvi kerületeket képezték és 3. **Hátszeg** székhellyel fennálló hátszegi izraelita hitközség anyakönyvi kerületébe mindazon községek, melyek eddig a hátszegi s petroszónyi izr. anyakönyvi kerületeket képezték.

Budapest, 1889. szeptember 16-án.

Gr. Csáky, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és bekiáltetett: *Stern Ábrahám*, Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára. Budapest. — *Eisler Máttyás*. Ágyókbéli hangok interdiialektikus változásai az aram nyelvekben. Adalék a sémi nyelvek összehasonlító hangtanához. Budapest. — *W. Bacher*. Die Agada dér Tannaiten. Zweiter Band: Von Akiba's Tod bis zum Abschluss der Mischna. (135 bis 220 nach der jar. Zeit-rechnung). Strassburgi. E. Karl J. Trübner 1890. (ára 10 márka = 6 forint). — *A. Wünsche*. Der babylonische Talmud in seinem haggadische Bestandtheilen wortgetreu und durch Noten erläutert. Zweiter Halbband 4. Abtheilung. Leipzig. (Kodasim és Taharoth, az egész munka befejező része.) — *Perls Ármin*, Schwarz József emlékezete. Gyászbeszéd. Szeged. — *Magyar nyelvtörténeti szótár* 7., 8., 9. füzet. Budapest, Hornyánszky.

Gróf Csáky Albin vallás- és közokt. miniszter mult hó 9-én *Berezovicy* államtitkár, *Gömöry*, *Klamarik* és *Abt* tanácsosok és *Verédy* tanfelügyelő kíséretében meglátogatta az orsz. rabbiképzőt és az ugyanazon épületben elhelyezett orsz. tanítóképzőt. Másfél óráig tartó beható megismerés után a miniszter a tapasztaltak fölött teljes megalégedésének adott kifejezést.

Blau Lajos, a ki két év óta az orsz. rabbiképző intézetben helyettes tanári minőségben működött, a közoktatásügyi miniszter által e tanév elején ugyanoda a talmud és szentírás rendes tanárává nevezett ki. Megemlítésre méltó, hogy Blau Lajos kiképzését azon intézetben nyerte, melynek most tanára.

A Törvényhatósági naptár 1890. évfolyamára hirdet előfizetést *dr. Toldy László*, Budapest főváros levéltárnoka; a mű tartalmazni fogja a naptári részen kívül Magyarország általános és törvényhatósági ezim-tárát; előfizetési ára 1 frt 50 kr.

Az orientálisták kongresszusában Magyarország zsidósága is képviselve volt, *Goldziher Ignác*, a ki Hunfalvy Pállal együtt az akadé-mia megbízásából vett részt a kongresszus munkálataiban, a svéd királytól az arab irodalom és kultúra történetekéről szerzett kiváló tudományos érdemeiért nagy aranyérmét és előkelő svéd rendjelt kapott. Ugyanő mutatta be *Schreiner Márton* csurgói rabbinak a mohammedán vallás történetére tartozó dolgozatát. Egy harmadik zsidó hazánkfia is szerepelt a kongresszuson: *Klein Gottlieb*, a stockholmi zsidó község rabbija, a ki Judith apo-

krif könyvről tartott fölolvasást. *Goldziher* is bemutatott egy értekezést a mohammedán hadith (hagyomány) legrégebb történetéről. — Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy *Müller D. H.* hitsorsosunk, a bécsi egyetemen a sémi nyelvek rendes tanára, szintén kapott a svéd királytól rendjelt.

Weil Gusztáv a Freiburgban 80 éves korában nemrég elhalt hírneves orientalista az *első* volt, ki német egyetemen zsidó létére tanár lett; 1848-ban neveztetett ki rendkívüli s 1861-ben rendes tanárrá Heidelbergben. Vajjon hányadik izbeli unokánk fogja elmondhatni, hogy látta azt a magyar zsidót, ki ily állásra tudott vergődni a budapesti egyetemen?

Montefiore naplója ezimen legközelebb két illusztrált kötet fog megjelenni, mely a nagy emberbarát és neje életírásán kívül M. emlékiratait és beszédeit, miniszterekkel, követekkel és testületekkel folytatott levelezését, saját följegyzésü utleírását és némely keleti fejedelmektől nyert rendeleteket, továbbá M. nézeteit fogja tartalmazni pénzügyi, politikai és vallásos ügyekről.

A rituális metszés ellen tudvalevőleg régóta folyik Svájcban komoly mozgalom, mely végre némi részben sikert is ért. *Bernben* ugyanis a Lebensmittel-Polizeigesetz legújabb rendelete értelmében a rituális metszés csak akkor van megengedve, ha az állatot előbb elkábitották; a ki ez ellen vét, 200 frankkal, vagy három napi elzárással büntetik.

Előfizetési felhívást küld szét *Csiky Lajos*, ev. ref. theol. tanár Debreczenben »A rokonság és sógorság ágainak és izeinek számítása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert összes vallásfelekezetek jogviszonyaira« című művére. E munka három részből áll. Az első rész: Alapvető ismereteket nyújt. A második rész tartalma: A rokonsági és sógorsági izek számítása. A harmadik részben beszél Magyarország egyházjogi viszonyairól a házassági tiltott fokozatok tekintetében. E részben kellő történeti bevezetés s minden, hazánkban törvényesen bevett és elismert vallásfelekezet rokonsági és sógorsági tilalmainak rövid feltüntetésé után sorban előveszi a szerző: a) az ev. reformátusok és az ágost. hitv. evangélikusok és az unitáriusok, b) a római katolikusok, c) a görög-keletiek, d) a görög-katolikusok, e) és az izraeliták felekezeteit. A mű előfizetési ára 1 frt.

Magyar közmondások könyvére hirdet előfizetést *Sirisaka Andor*, tanító Pécsen. A könyv terjedelme 18—20 iv lesz s előfizetési ára 1 frt, mely összeg szerzőhöz Pécsre küldendő. A mű jövő évi januárban fog megjelenni.

TUDOMÁNY.

»Izraelita« és »zsidó.«

Abban bizva, hogy e folyóirat t. szerkesztősége nem fogja megtagadni az alább következő sorok közlését, ha tartalmukat nem helyeselhetné is, bátorkodom a magam részéről is ahhoz, a mit a kartársak már eddig is e helyen elmondottak az *izraelita* és *zsidó* nevekről, néhány megjegyzést csatolni.

Egy erkölcsi összesség neve eszünkbe juttatja annak összes emlékeit, multját s érdemeit. Mennél nagyobb mértékben történik ez valamely név által, s mennél pontosabban jelöli meg az összesség lényét, a melyre vonatkozik, annál inkább felel meg rendeltetésének. — A zsidókat Mózes-vallásuaknak nevezték, mint Mózes tanának követőit, valamint Mohammed vallásának követőit mohammedánoknak s Krisztuséit keresztyéneknek nevezték. De az elnevezés helytelen, mert nincsen multja s tudományos tekintetben nem használható azon történelmi jelenség megjelölésére, a melynek nevéül szolgálnia kellene.

Az északi törzsek birodalmának megdőlte után a zsidó valóság fejlődés súlypontja Júdaországban volt s annak lakossága lassankint a nemzet egyedüli képviselőjének kezdte magát tekinteni. Innen van, hogy e fejlődés egyik nagy képviselőjénél, Jeremiásnál találkozunk először a »jehúdi« névvel. Rendes már a zsidó elnevezés Nehemiás, Dániel s Eszter könyvében. Az apokrifákban, épen úgy mint imánkban sűrűn neveztetnek ugyan a zsidók Izrael fiainak, de ez inkább a költői elnevezés, a rendes »zsidó« marad. Különösen az idegenekkel való érintkezésben neveztek s nevezették magukat így őseink. Hogy ez így maradt a hagyomány korának végeig, bizonyítják pl. a bab. talmud szavai, Megillá 13a: »A ki nem hisz a bálványokban, zsidónak nevezetik,« vagy mindkét palesztinai targum szavai a tórához

Gen. 49, 8. »hogy Júda nevérol mindaz ő testvérei »zsidóknak« fognak neveztetni.« A perzsák sem használtak más nevet. A muhammedán országokban élő zsidók »al-jahûdi« nevet viseltek. Ritkán találkozunk az »Iszráili« melléknévvel is. Ki tudja, hogy nem-e szegénylős orvosok szedték elő ezt a nevet? Hogy a középkori keresztyénség s a közepette élő zsidóság csak a zsidó nevet használta, talán fölösleges említeni is. Hiszen épen innen van gyűlöletes mellékértelme. Erre való tekintettel a nyugateurópai törvényhozások az »izraelitát« léptették ugyan helyébe, de úgy hisszük, hogy *kötelességünk* megmaradni azon elnevezés mellett, a melyet elődeink minden időkbén használtak, a mely alatt hivatásuk teljesítésében üldözték s elnyomták őket. Ázt a zászlót, a mely alatt »a theizmus svájcei gárdája,« a világ minden pogánysága, téves hite s erkölcstelensége ellen tiltakozó zsidóság harcolt, nem szabad elhagynunk, daczára annak, hogy a gyűlölet s gonoszság e zászlót megtépte s földre tiporta.

S nemcsak ezen okokból kell megmaradnunk a »zsidó« név mellett, hanem tudományos nézetek figyelembe vétele is arról fog meggyőzni bennünket, hogy népiünk történelmi jelenségeinek megjelölésére a zsidó név a legalkalmasabb. Mindenestre hangsúlyoznunk kell a babilonai fogság előtti Izraelnek a későbbi zsidóság egész fejlődésével való egységét. A próféták eszméi, a próféták szelleme mind e mai napig uralkodtak a zsidó nép gondolkodásán. A zsidóságnak nem voltak soha más ideáljai, mint a miket prófétái előtte felállítottak. Ők utáltatták meg vele a bálványimádást, ők hirdették az erkölcsi eszméken kívül a zsidó nép választottságát s tanainak győzedelmét s a midón a zsidóság kifejtette vallásos életét, azt az ő eszméik megvalósítása s hathatós védelme céljából tette. Az exilium előtti zsidóságot, a melyet Izraelnek neveznek, az exilium utánitól az különbözteti meg, hogy az előbbi csak a próféták szóbeli tóráját ismeri, míg az utóbbi vallásos gondolkodását és életét az írott tórára, a prófétai fejlődés végső eredményére alapítja. Az exiliumból visszatértek vezetői, a kik a zsidóságot megmentették, a midón gyülekezetükkel együtt a Mózes tóráját kanonizálták, ebben látták vallásos tudatuknak legtökéletesebb kifejezését s nincsen okunk azt mondani, hogy ama férfiak helytelenül cselekedtek. A tóra tehát a biblia-tudomány jelen állása szerint nem a prófétai fejlődésnek, hanem a zsidóságnak, azon vallásos összességnek kiin-

dulási pontja, a mely a próféták eszméit megvalósítani s azokat a pogánysággal s mindenféle téves nézetekkel szemben a maguk tisztaságában megőrizni igyekezett, miután pedig mi ezen vallásos összességhez tartozunk, nincsen jogunk más nevet felvenni, mint a mely kezdettől fogva ezen vallásos összesség megjelölésére használtatott.

Nem szabad mellőznünk azt az elnevezést, a mely dokumentálja azt, hogy mi nemcsak az exilium előtti zsidóságnak, hanem az exilium utáninak is örökösei vagyunk. Mi nemcsak a próféták eleven forrásaiból, nemcsak cziszternába gyűjtött vizekből, az írott tórából meritünk, hanem a szóbeli tóranak mindig megújuló forrásaiból is. Ezek az idők olyan büszkeségünk, mint a régi Izrael kora. Azért tudományos tekintetben helytelen az exilium utáni zsidóságot »izraelitának« nevezni, az elnevezés nem elég exakt. Nem tudom, hogy mások miként vannak vele, én reám neveltségem benyomást tenne, ha író »a középkori izraelita gondolkodókról« beszélne. Az »izraelita vallás« legfölsőbb ildomos ujságokba való. A mit pedig a tudomány helytelenek tart, azt ne akarják a hivatalos használatban erőnek erejével fenntartani.

Mindazok, a kik e tárgyhoz hozzászóltak, konstatálták, hogy az »izraelita« név csak e században lett általában használatossá, azért, mert a több mint két évezreden át mindenféle viszonyok között használt »zsidó« név odiosusnak látszott. Csakhogy ennek az új névnek felvétele öreg hiba volt s csak olyan nemzedéktől telt ki, a mely historiai tudat nélkül szükölködött, a mely ha nem is lényében, de nevében szakított két ezer esztendő s multtal, a mely megengedte, hogy felekezetének eufemisztikus névre van szüksége, a mely ezért megérdemelné, hogy kő dobassék reá. Ne mondja nekünk senki, hogy hiszen a bibliában s imáinkban s egész irodalmunkban Izraelnek, Izrael fiainak neveztetünk, mert hát ez a név nem azonos az »izraelitával.« Nemcsak hangokból áll a név, lelke is van, a bibliai s imáink Izraeljének lelke nem áll összefüggésben az »izraelita« lelkével, amannak lelke büszke és erős, emezé önértetlen, beteg és satnya, mint az am-haáreczek koráé, a mely elfogadta, hogy ne kelljen évezredeken át üldözött őseinek nevével élnie. Az »izraelita« név egy neve a karazmusnak, mert azok, a kik fölverték, illetőleg elfogadták felekezetük megjelölésére, régi időkben kerestek elő nevet, míg

azt, a melyet közvetlen elődeiktől örökölték, mellőzendőnek hitték.

Mindezekkel szemben pedig ne álljon senki sem elő azzal, hogy »irányadó itt első sorban csak az lehet, hogy az ország törvényei és az állami igazgatás körében mily néven szerepel, továbbá hogy a hitfelekezet belső életében és külső jogviszonyaiban hivatalosan miként jelöli meg önmagát.« Ezen felfogással szemben bátorkodunk abban a nézetben lenni, hogy a felekezet belső életében és külső jogviszonyaiban jelölje meg önmagát úgy, amint vallásos tudatának hivatott hordozói kívánják, viselje azt a nevet, a mely multjának s lényének tudományos megismerése alapján megilleti, a felekezeti ügyek intézőinek feladata pedig oda hatni, hogy előbb vagy utóbb az állam törvényhozásában is azon névvel jelöltessék, a mely vallásos tudatának megfelel. Néhány kóros évtizednek állapota nem lehet örök időkre mértékadó.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Az »izraelita« és »zsidó« név történetéhez.

Mint komoly meggyőződés buzgalmas kifejezésének helyet engedünk itt t. munkatársunk fejtegetésének, mely a »zsidó« megnevezés javára az »izraelita« jelzőtől ugyszólván elvitatja a létjogot és emennek használatát az igazi zsidó érzület által elkárhoztatandónak itéli. De ezen ítélet — véleményem szerint — nem alapszik helyes előzményeken és a történeti tényállás által nem igazoltatik. A »zsidó« név nem tarthat számot azon kizárólagos érvényre, melyet Schreiner úr tulajdonít neki, az »izraelita« pedig nem érdemli azon lenézést, melylyel ellene támad. Az egész kérdés tisztázására szükséges a két megnevezés történetét közelebbről vizsgálni.

Júda és Izraél századokon át két külön királyságnak, két egymástól független és egymáshoz majd ellenséges, majd baráti viszonyban álló országnak volt a neve. A Júda (Jehúda) államhoz tartozó nép יְהוּדִים-nak, azaz *Júdabelieknek* nevezetett, a mely szónál nem annyira Júda törzsére, mint a Salamon halála óta fennálló Júda államra kell gondolni. Ácház király idejéből olvassuk, II Kir. 16,6, hogy Reczin, Arám királya, kiüzte a júdabelieket (אֶת הַיְהוּדִים) Élóthból, a Vörös tenger ismert kikötő városából. Chizkijáhu (Ezekiás) király idejében a héber nyelvet, melyet maga Jesája proféta (19,18) Kánaán nyelvének mond, az araméus nyelvvel szemben mint a Júdabeliek nyelvét, יְהוּדִית-nak nevezték (II. Kir. 19,26,28, Jes. 36,11,13, II. Krón. 32,18, v. ö. Neh. 13,24.). Ezen értelemben találjuk sokszor a szót *Jeremiás* könyve elbeszélő részeiben, így 32,12; 38,19; 40,11; 44,1; 52,28; 41,3 (=II. Kir. 25,25). *Jeremiás* száján csak egyszer találjuk, midőn a »héber« szolga szabadon bocsátásáról szóló törvényvégrehajtását sürgeti, és mintha a »héber« (עִבְרִי) szót magyarul »júdabeli«-nek (34,9) jelöli a szabadságra bocsátandó testvért. Nemzetüket mind Jeremiás proféta, mind az exilium és az exilium utáni kor profétái *Izraél* névvel jelölték, mely szorosabb értelemben az éjszaki királyságnak és népének volt ugyan a neve, de nem vesztette el soha tágabb, az egész nemzetet fel-

ölelő jelentését. Jeremiásnál gyakrabban mint a többi prófétánál »*Izraél Istenének*« mondatik az Isten, a jövőre vonatkozó beszédekben pedig, melyek a nemzet két részének, Júda és Izrael, egyesült helyreállítását is jósolják (I. pl. 30,3) Izrael néven az egész nemzetet érti; I. különösen a 31. fej. különböző verseit.

Midőn Jeremiás jóslata — bár korlátolt mértékben — beteljesedett és véget ért a babilonai fogság, majdnem kizárólag a régi Júda királyság lakói tértek vissza hazájukba és a tartomány, melyben persa uralom alatt lettek vellepegettek, a régi nevet tartotta meg: *Júda országa* (יְהוּדָה), I. Neh. 5,14, Zak. 2,4) vagy röviden *Júda* (I. Ezra 4,6; 9,9; 10,7; Nehiás 1,2; 2,5,7; 6,7, 18; 13,15). A tartomány népét is Júda névvel jelölték (I. Zak. 2,16, Neh. 4,4; 12,44; 13,12), vagy a régi nyelv szokás szerint *Júda házáról* (Zak. 8,15,19, Neh. 4,10), *Júda fiairól* (Neh. 11,25; 13,16) beszéltek. *Júdabelieknek*, יהודיים, szintén neveztek *Júda tartomány népét*, úgy mint azelőtt *Júda királyság lakóit*, de úgy látszik, hogy első sorban az idegenek, más népek használták e megnevezést. Az egyedüli hely, melyen azt egy exilium utáni prófétánál találjuk, *Zakariás* 8,23, a *Júdabelit*, a zsidó embert, a különböző nyelvű idegen népbeliek leendő vezetője gyanánt mutatja be. Főleg *araméus* nyelven jöttek ránk e népnévvé fejlődött szó alkalmazásának első példái, a *Júdabeliek ellenségeinek vádiratában* (Ezra 4,12), a persa király rendeletében (u. o. 6,7), a templom építésére vonatkozó *araméus szövegű elbeszélésben* (u. o. 5,1 és 5; 6,14). *Júda ország araméus neve* — יהוד —, melytől a zsidók arab megnevezése is származik — jahúd —, talán nem, mint rendszeren felfogják, a héber יהודה-nak kurtítása, hanem a származási névszóból, יהודי-ból a képző rag (-) kihagyása által keletkezett szóalak. A יהודיים héber szónak példáira Ezra és Nehiás könyvében *kizárólag* csak azon e könyvbe fölvetett emlékiratban akadunk, melyben *Nehemiás* számot ad a Jeruzsálem és Júda körül szerzett érdemeiről, I. Neh. 1,2; 2,16; 5,1; 5,8; 5,17. A külföldön, a persa udvaron élő férfiu könnyebben megszokhatta e megnevezést, mely talán nála is nem a zsidó népet, hanem a Júda ország lakóit jelöli. Nehiás maga is, midőn népét, mint olyant, említi, *Izraél* fiainak nevezi, vagy *Izraélnek* (I. 1,6; 2,10; 13, 18).

Tényleg e név *Izraél* — bármily paradoxnak is hangozzék e tétel — épen az exilium alatt és az exilium utáni korszakban

lett a *Júdabelieknek*, vagy mint szokás e korszaktól fogva nevezni őket, a zsidóknak elismert, mondhatni hivatalos nevévé, mely épúgy a nemzetiséget, a közös származást, mint a vallásos közösséget jelölte. A babilonai fogság első évtizedeiben *Ezekiél* próféta, valamint annak vége felé az úgynevezett *második Jesája* próféta (Jes. 40—66), csak *Izraél* nevet használnák, akár az egész egyesülendő nemzetet értik, akár csak azon részét, mely *Júda királyságból* származott. Ezekiel rendszeren *Izraél házának* nevezi népét, akkor is, midőn a diasporában élő *Júdabelieket* érti. Egyes példákat az említett két prófétából idézni fölösleges, csak *Jesája* azon mondatára utalok, mely némileg formulázza a szóban forgó tételt (48,1): »Halljátok ezt, *Jákok háza, ti, kik Izraél nevével neveztetnek* és *Júda forrásából származtak.*« *Hivatalosnak* azért tekinthetjük e korszakra nézve *Izraél* nevet, mert a fogságból visszatérők és a Jeruzsálemben és *Júda tartományban* letelepedettek közül mindazok, kik nem voltak papok vagy leviták, *Izraél* név alatt foglaltatnak össze. *Ezra* és *Nehiás* könyvei elég példát nyújtanak erre (I. Ezra 7,0; 9,1; 10,5, Neh. 11,3).¹⁾

Igy tehát a második templom idejében a zsidó népnek két neve volt. Önmagát a nép, prófétái példáját követve, *Izraélnek* nevezte; az idegenek által *Júdabelieknek*, zsidóknak jelöltetett. Ez utóbbi névnek körülbelül ugyanazon szerep jutott, mint a régi századokban az עִבְרִי »héber« névnek. Ezen név tudvalevőleg csak oly esetekben fordul elő a szentírásban, midőn egy idegen népbeli beszél az *izraelitáról*, vagy *izraelita* száján, midőn idegenekhez beszél, vagy végre, midőn az elbeszélésben, illetőleg a törvényben (Exod. 21,2, Deut. 15,12) az *izraelitáról* más népbelihez való ellentétben van szó. Hogy יהודי, *aram. יהודאי*, görögül Ἰουδαίος, hasonló esetekben használatot, hogy ellenben *Izraél* megmaradt mindvégig a zsidó nép önmaga által használt nevének,

¹⁾ A misnában (Kiddúsín 4,1) a Babilóniából visszatérők családosztályainak első csoportjaként neveztetnek כְּהֵנֵי לְוִי יִשְׂרָאֵל; ezek araméus többes számú szók, melyek közt a harmadik azért érdekes, mert talán az egyetlen példa יִשְׂרָאֵל szónak, mint származási névnek többes számúra. Az említett misna, mint *Jebámóth* 37a olvassuk, *Hüllélre* megy vissza; *Jebám.* 85a héberesítve vannak a szók: כְּהֵנֵים לְוִיִּים יִשְׂרָאֵלִים. — Megjegyzendő még, hogy a *Kronika* könyvében még a régi *Júda királyság* *Izraélnek* jelöltetik, pl. II. 21,2; *Jósáfát*, *Izr. királya*, 23,2; *Izr. családfejei*.

erre elég bizonyítékot találunk a második templom irodalmában. *Dániel könyvében* csak kétszer olvasható a יְהוּדָאִים név; a kaldeusoknak Chanánja, Misáél és Azarja ellen emelt vádja alkalmából (3,8 és 12), míg Dániel maga, 9,20, azt mondja: »megvallottam a magam és Izrael népemnek bűnét.« *Esztér könyvében* sem Isten, sem Izrael nevét egyáltalában nem olvassuk, a népet pedig, melynek esodálatos megmentését elbeszéli, folyton יהודים-nak, zsidóknak nevezi. Mind a két tény, Istennek és Izraelnek nem említése, valamint Izrael népének olyatén jelölése, melyet az idegenekkel szemben és az idegenek száján viselt, egyaránt jellemzik ezen könyvet, mely az ősi vallásosság szokott eszmekörét és terminológiáját szinte kerüli és úgy adja elő Hámán bukásán, Mordekhai emelkedésének s Izrael veszélyének és megmentésének a történetét, mintha nem is zsidó által zsidók számára volna írva — alkalmasint azért, mert szerzője nem saját nemzete és saját vallása szempontjából kívánta előadni tárgyát, hanem valóságos művészettel a nagy világbirodalom tágabb szemköréből¹⁾ és egy Izrael vallásának eszméit látszólag nem ismerő világnézetből szemlélteti a népet fenyegető veszedelmet és az abból való megmenekülést, valamint népe ellenségeinek alaptalan vádjait és hirtelen bukását. Mennyire egyéni sajátossága ez Esztér könyve szerzőjének, könnyen láthatjuk, midőn a *Makkabéusok első könyvét* összehasonlítjuk vele.

Az I. Makk. könyve eredetileg héberül volt írva, azért kérdésünkre nézve különösen érdekes tudni, miképen jelöli a haszonéus korszak ezen történetírója saját korának zsidóságát. Nem kell példákat keresni, mert lépten-nyomon Izrael névre akadunk. Hogy csak egy mondatot idézzek, álljon itt a 13. fej. 41. s köv. verse: »a 170. évben levétetett a népek igája *Izraélről* és kezdett *Izrael népe* oklevelekben és szerződésekbek ekképen írni: Simonnak a főpapnak és a zsidók hadvezérének és fejedelmének első évében.« Van itt egyttal a zsidó név használatának is egy példája: az első önálló fejedelem címében, mely az eddigi szír fennhatósággal, valamint a szomszéd népekkel szemben kifejezte a zsidó állam új függetlenségét, méltán azon nevet kellett alkalmazni, melyet Júda országának magát otthon csakis Izraél-

¹⁾ Ezzel összefügg azon feltűnő körülmény is, hogy a birodalom »127 tartománya« közül egy szóval sem említetik külön Júda tartománya Jeruzsálemmel.

nek nevező népe¹⁾ a külföldön, az idegen népeknél viselt. A hol az I. Makkab. könyvében még alkalmaztatik a »zsidók« neve, ott ugyanazon föltételek mellett történik az, mint a »héberék« említése a szentírásban: találjuk Júda Makkábinak és Jónáthan levelében a római néphez (8,20 s köv. 12,3 s köv.), valamint a római konzul levelében a zsidók érdekében (15,6 s köv.), továbbá Demetrius király üzeneteiben (10,23 s köv., 11,30 s köv.) és a zsidóknak ugyanazon királynak tett szolgálatai elbeszélésében (11,47 s köv., v. ö. 14,40 s köv.), végre Antiochus, Demetrius fiának üzenetében (15,2). Az egyedüli kivétel, melyet találtam: 2,42 »akkor gyülekezett hozzájuk a zsidók egy csapatja, hatalmas erejük (= גבורי היל) Izraélből;« lehet, hogy itten Ἰουδαίῶν alatt Júdabeliek értendők, a Júda ország különböző részeiből valók, a mily értelemben mondatik 11,20: τὸς ἐκ τῆς Ἰουδαίας »a Júdáából valókat« és 2,18 ἀνδρες Ἰουδα »Júda ország emberei,« megkülönböztetésül a Jeruzsálem lakóitól.

A II. Makkab. könyvében, mely görögül iratott, már ebből az okból is az Ἰουδαῖοι »zsidók« név uralkodik; csak egyszer áll helyette Ἑβραῖοι »héberék« (7,31), mely megnevezés pl. Philónál nagyon általános és a görög és római írónál is némelykor felváltja a »zsidók« nevét. A mi a többi apokrif könyvet illeti, a héber eredetin alapuló *Júditá* könyve rendszeren »Izrael fiairól,« vagy »Izrael embereiről« beszél; 4,1: »Izrael fiai, kik Júdáában laktak.« *Tóbiás* könyvében — melynek szintén héber eredetije volt — hasonlóképen »Izrael fiait« szólítja meg a könyvnek hőse az ő magasztaló imájában (13,3). *Bárúkh* könyvében a nép mindig Izraelnek szólíttatik meg (I. pl. 4,4 s köv.); ezen könyv is valószínűleg héber eredetiből származik. A Dániel könyvéhez tartozó apokrif *Zsuzsánnában* a »zsidók« névvel (3. v.) váltakozik az »Izrael fiai« kifejezés (7. v., v. ö. 48. és 57. v.). Végre *Ben Szira* könyvében csakis Izrael névvel találkozunk: 36,17 (Ben Szira inája), 37,25 (»Izrael napjai megszámlálhatatlanok«); 50,23 (»és legyen béke napjainkban Izraélben, mint az őskor napjaiban.«)

Ép oly tanulságos mint az apokrif irodalom kérdésünkre nézve az új testamentom, mely Jézus korának és Jézus zsidó szár-

¹⁾ A makkabéus pénzekben ily föliratok olvashatók: לְיִשְׂרָאֵל שְׂקָל יִשְׂרָאֵל לְיִשְׂרָאֵל שְׂקָל יִשְׂרָאֵל. A szintén e pénzekben olvasható הַבַּר יְהוּדָאִים kifejezésről ugyanaz áll, mint Simon fejedelmi címéről.

mazásu követőinek nyelvhasználatára nézve elég megbízható adatot tartalmaz. Első sorban érdekel *Máté* evangéliuma, mely héber eredetire vezettedik vissza. Benne *Jézus* maga csak *Izraél* nevét említi (10,6; 10,23; 15,24; 19,28); a nép is csodálkozva mondja (9,33): Pylesmi még sohasem láttatott Izraélben. A »zsidó« név, nem tekintve a 28. fej. 15. versét, csakis ebben az egy kifejezésben találhatók: βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων »a zsidók királya,« a mint az újszülött *Jézus* üdvözik a Keletország bölcsői (2,2) és a mint gúnyosan megszólítják a római katonák (27,29, v. ö. a 37. v.). A papok, írástudók és vének pedig e czimre czélezve azt mondják: »Ha Izraél királya ő, szálljon le a keresztfáról« (27,42). Nyilvánvaló, hogy a zsidó nép képviselői száján nincs helyén a »zsidók királya« megnevezés. *Márkus* evangéliumában szintén csak e czimben találjuk a »zsidó« nevet (15,2,9,18,26), és itt is az írástudók »Izraél királyát« említik. *Lukácsban* Izraél, mint a népnek neve, többször fordul elő (1,16,80; 2,25,32,34), egyszer (7,9) *Jézus* száján: »Izraélben még nem találtam ilyen nagy hitet.« De elvértve »zsidók« is neveztetnek: 7,3; 23,51. *János* evangéliuma számtalanszor beszél a zsidókról, *Jézus* szájára is teszi e megnevezést (4,22; 13,33); mindazonáltal ebben a könyvben is a Jeruzsálembé bevonuló *Jézus* »Izraél királya« megszólítással üdvözi a nép (12,13, v. ö. 1,50), és ugyancsak benne olvassuk *Jézus* egy mondását, mely az »izraelita« szónak mintegy őstét, az Izraél névből képezett görög származású szót tartalmazza; ezt mondja ugyanis Nathanaélhez (1,48): »Ime, ez igazi izraelita, kibén nincsen álnokság« (Ἰδε ἀληθὺς Ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι) ¹⁾

Pál apostol önmagáról így szól (Róm. 11,1): »Én is izraelita (Ἰσραηλίτης) vagyok, Ábrahám magzatából, Benjamin törzséből.« ²⁾ »Izraélért« fohászodik az Istenhez (u. o. 11,1), beszél testbeli rokonairól, kik izraeliták (u. o. 9,3) és azt mondja (u. o. 9,6): »nem mind azok Izraél, kik Izraélből valók.« (L. még u. o. 9,31; 11,7,25,26, Ephes. 2,12). Zsidókról különösen ott beszél, hol a görögökkel vagy általában a pogány népekkel

¹⁾ A szentírásban csak Lev. 24,10 olvasható Ἰσραηλίτης és Ἰσραηλίτης (a Septuagintában Ἰσραηλίτης és Ἰσραηλίτης), melyet a targum *בר ישראל* és *בר ישראל* kifejezésekkel ad vissza. Alkalmassint *Jézus* is így mondta: *בר ישראל*. II. Sám. 17,25 (v. ö. I. Krón. 2,17) a targum *בר ישראל*-t így fordítja: *בר ישראל*.

²⁾ L. Apost. Cselek. 22,3: Ἐγὼ μὲν εἶμι ἀνήρ Ἰουδαῖος.

hozza ellentétbe, így Róm. 1,16; 2,9,10; 3,9,29; 9,24; I. Korinth. 1,22 s köv., Galat. 2,14; 3,28; Kol. 3,11; de néhol ezen ellentét nélkül is a zsidó név néha a zsidó vallásut jelöli, Róm. 2,17,28, 29; 3,1; I. Korinth. 9,20; II. Korinth. 11,24. *Pál* apostolnál találkozunk azon görög szóval is, melytől a zsidó vallás, mint egységes egészét jelölő modern kifejezések (judaïsme, Judenthum) származnak: Ἰουδαϊσμός, Galat. 1,13 s köv. — Az *Apostolok cselekedeteinek könyve*, mely többnyire »zsidók«-ról beszél, néhány figyelemre méltó adatot tartalmaz az Izraél név használatára. *Péter apostol* így szólítja meg zsidó hallgatóit: Ἄνδρες Ἰσραηλίται, »izraelita férfiak« (2,22; 3,12), *Pál* apostol hasonlóképen (13,6), és ugyanezzel a megszólítással fordulnak a *Pál* ellen ígató ázsiai zsidók a templomba gyülekezett néphez (21,28). Csak egyszer így kezdi *Péter* beszédjét: Zsidó férfiak, ἄνδρες Ἰουδαῖοι.

És mit tanítanak a hozzánk közelebb álló források, mit tanít kérdésünkre nézve a hagyomány irodalma, mely sok évszázadnak tanuvallomásait tartalmazza és melyben a második templom korába is mélyen visszaérő emlékek őriztetnek? Ezen irodalom nagy terjedelme daczára nem nehéz a felelet. A »zsidó« név a kivétel, még pedig felette ritka kivétel, az »Izraél« név általánosan alkalmaztatik, még pedig ezen irodalom mind halálai, mind agádai részében, akár héber, akár araméus a szöveg nyelve. A יהודי név ritkaságára nézve rá lehet utalni a szótárakra. Nem hiszem, hogy azon néhány talmudi és midrási helyen kívül, melyet *Levy Szótárának* illető czikkeiben idéz,¹⁾ lehetne még épannyi idézetet összehordani. A szó araméus alakjára idézett példák *Levynél* többnyire a palesztinai talmudból vagy a palesztinai midrásból valók és majdnem valamennyiben a »zsidó« név ellentétét jelöl a nemzsidókéhoz. Hosszas volna az egyes példákat megvilágítani, csak kettőre utalok: j. Sebiith 35 b. felül, hol ezt olvassuk: או יהודאי או ארמאי או ארמאי; és j. Bábá mecia 8 c: בריך אלהיהן דיהודאי (nem zsidók száján.)²⁾ A tóra és a próféták *targumában* a zsidó név araméus alakja majdnem kizárólag

¹⁾ L. יהודי, יהודאי és יהודת czikkeket, II, 224a, és יהודאי cz. u. o. 225b.

²⁾ A babilóniai talmudból *Levy* által nem idézett példák: Nidda 20b, »Izrael királya« (Iphra Hormiz, Sábura persza király anyja mondja); Taanith 22a: »hogy a pogányok ne tudják אלהיהן דיהודאי.« Chagiga 9b: אי עיוותא ליהודאי; »jól áll a szegénység a zsidóknak;« itt azonban régi források ליהודאי helyett olvassák: לישאאל.

a bibliai עברי heber fordítására használtatik,¹⁾ a mi épúgy a targum szerzőinek finom nyelvérzéke, mint a 'אֱרֵר' szónak a régi עברי kifejezéssel való analógiája mellett bizonyít, melyről fentebb beszéltem. A mi a zsidót jelentő heber szóalakot illeti, különösen egy nagyon ismert példa jön itt számba, melyre Schreiner ur is hivatkozik, Megilla 13a, de ez nem más mint Eszter 2,5-re vonatkozó egy midrás, melyvel Jóchánán amóra igazolja azon ellenmondást, hogy Mordekhái Benjamin törzséből származónak és mégis Júdabelinek mondatik. Júdabelinek, zsidónak — ez a megoldás — mindenki nevezetik, a ki megtagadja a bálványimádást, mint az Dániel 3,12-ből is kiviláglik. Elfogulatlanul tekintve, ezen midrás épen azt mutatja, hogy a 'אֱרֵר' szóval nem kötötték össze egyszerűen az Izrael vallásos közösségéhez való hozzátartozóságot, mert különben nem lett volna szükséges igazolni a szónak alkalmazását Mordekháira.²⁾

Azon ezrekre menő példák közül, melyekben a hagyomány irodalma, talmud és midrás, halákha és ágáda a zsidó nép és vallásának jelölésére az *Izrael* nevet használja, csak néhányat is kiemelni, fölösleges. ³⁾ מִנְהַת יִשְׂרָאֵל, בת ישראל, בר יש, בן ישראל, ³⁾ ישראל. És nevezett irodalom legisleggyakrabbi kifejezéseiből tartoznak. És könnyen meggyőződhetik bárki, hogy e kifejezések a misna és talmud korában ép oly kevéssé, mint a második templom idejében csupán reminiscencia a szentírásból, az óhéber nyelvhasználatnak mesterséges, iskolaszerű fölelevenítése, vagy — mint Schreiner ur gondolja — »költői kifejezés.« Ellenkezőleg az idegenek által és idegenekkel szemben használt »zsidó« megnevezés mellett mindenkor eleven érvényben maradt az *Izrael* név, mint az exilium prófétáitól, valamint az exiliumból visszatért első nemzedékektől átszármazott és a szentírási könyvek tekintélye által megerősített és mintegy folyton szentesített tulajdonneve a zsidó népek.

¹⁾ L. Schefftel, Biure Onkelos, Exod. 1,15-re.

²⁾ מִאֲכָל יְהוּדִי, Megilla 13a, a zsidó rituális ételeket jelöli, ellentétben a persáknál szokásos étkezéshez. דַּת יְהוּדִית, Misna Ketubóth 7,6 (72a), a zsidó nőhöz illő szemérmességet, mely által a szabadabb életmódu pogány nőktől különbözik.

³⁾ Megjegyzendő, hogy יִשְׂרָאֵל épúgy az összeséget jelöli, az egész nemzetet vagy vallásos közösséget, mint az egyes izraelitát, mint végre egyes izraeliták többségét.

Érdekes és a szóban forgó kérdés eldöntésére nagyon fontos volna, az »Izrael« és »zsidó« irodalmi használatának történetét a hagyomány korán túl a középkor viszontagságos századain át is folytatni egészen a legújabb időkig, midőn az európai törvényhozások és kormányok is hozzájárulnak az ezen nevekre vonatkozó nyelvhasználat megállapításához. De ily feladatra most nem vállalkozhatom, az túl is menne egy rövid cikknek határain. Schreiner ur fejtegetéseivel szemben elég volt bebizonyítani, hogy a zsidó név a bibliai korszakot követő századokban korántsem lett őseink közkeletű és elismert névnevé, és hogy Izrael neve nem szünt meg soha az »Izrael Istenének« híveit, mint összeséget és mint egyéneket jelölni, sőt épen ezen megnevezés volt a vázlatomban tekintetbe vett korszakban őseink igazi tulajdonneve. De e korszakon túl is egészen mai napig épen az *Izrael* neve az, mely elszakíthatatlan arany szál gyanánt egybeköti a későbbi nemzedékeket azzal az őskorral, midőn Isten ihlette férfiak és Isten választotta nép megalapították ennek a névnek világtörténeti jelentőségét. Szent maradjon előttük mindenkor a zsidó név, e nevet szívünk vére és ezredéves mártírság véste be a történet tábláira, de vallásos hivatásunk, mely szenvedéseinket is túl fogja élni, mindenha *Izrael* névvel marad összekötve. A föld népeihez való viszonyunkat jelöli a zsidó név, a zsidót üldözték és gyűlölték, megvetették és kigúnyolták, a zsidónak visszaadták az emberjogokat és a jogegyenlőséget; zsidóknak neveznek bennünket a földkerekségén ezentúl is, zsidóknak büszkén és örömmel nevezük mi is önmagunkat. De midőn hitfelekezetünknek akarjuk a legméltoőbb, leginkább megfelelő nevet kijelölni, akkor az *Izrael* neve követeli régi jogait, mint vallásunknak teremtő korának szent és elidegeníthetetlen hagyatéka. Midőn tehát arról van szó, hogy válaszszunk vallásunk és csakis vallásunk számára hivatalosan használandó nevet, mely egyformán jelölje hitfelekezetünket az ország többi hitfelekezetei sorában, akkor nem lehet kétség aziránt, hogy — bármily előbb-utóbb úgy is eltűnő mellékképpzettel volna összekötve — az izraelita nevet leginkább igazolja vallásunk története és az ősök által adott példa.

Budapest.

BACHER VILMOS.

válaszolá, hogy ezen határozmányok mint *מדות שאין רוב העבור יכולין* nem birnak.

Saját gyakorlatában is ezen határozmány értelmében cselekedett. A rabbisága kerületéhez tartozó Szegszárd kongressusi hitközséggé szervezkedett, annak daczára azután is, mint ezelőtt, megmaradt rabbijuknak, gyakran náluk töltötte a szombatot, imádkozott, szónokolt, sőt még esketéseket is végzett templomukban, ámbár annak almemorja a szent láda közelében áll.

Vajha a többi magyarországi talmudtekintélyek mindnyájan az ő szellemében tanítottak és működtek volna, úgy mai nap nem léteznék a magyar zsidóság keblében e sajnos szakadás.

Baja.

ADLER LIPÓT.

IRODALOM.

UNGAR JOEL RESPONZUMAI.

Három évvel ezelőtt volt alkalman e lapokban, boldogult ipam, az 1885. végén meghalt paksi rabbinak életéről és jelleméről írni.¹⁾ Mintegy pótléklul legyen szabad egy pár szót mondanom az imént megjelent responzum-gyűjteményéről.

A Magdeburgban megjelenő »Israelitische Wochenschrift« irodalmi mellékletének f. é. 10. számában így nyilatkozik róla; »*השובות הריבי"א* ezim alatt jelentek most meg a megboldogult Joel Ungar paksi főrabbinak responzumai. Ugy az elhunyt szerzőnek nagyjelentősége, kinél a szigorú hitbuzgóság nyájassággal és műveltséggel párosult, ki elismert talmudtekintély, az összes zsidó tudományokat felkarolta és fejlesztette, valamint a szép héber nyelvezet és kazuistikai mély értelem, melyben az e műben foglalt itéletek hozattak, a legtágabb szakköröknek ajánlják ezen művet.«

Az így jellemzett munkában uralkodó szellem tényleg lényegesen különbözik a többi magyar talmudtekintélynek az újabb időből származó szellemi termékeitől, amennyiben: — míg ez utobbiak a hozzájuk intézett rituális kérdésekre adott feleletükben a magyar zsidóság keblében a kongresszus idejétől fogva oly mesterségesen felidézett szakadásnak jogosultságát elismerték és a meghasonlást szentesítették, addig Ungar Joel döntvényei mindig békítő, kiengesztelő szellemben adattak, melylyel a szakadást lehetőleg áthidalni iparkodott. Ugyanoly határozottsággal, melylyel annak idején a braunschweigi rabbigyülekezet által tett reformáló határozatok ellen foglalt állást, s ép ily határozottan visszautasítá másrésről a nagymihályi rabbigyülekezetnek *בית דין פסק* neve alatt hirhedt határozmányait és az ezen ügyben hozzá fordult hitközségek és magánosoknak mindig azt

¹⁾ L. Magyar-Zsidó Szemle III. 334—337.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

UJÉV.

Irgalom.

Irgalom! mit esdve kérünk,	Győtrő önvád kinja mardos,
Ha mint tűzött, gyöngye vad,	Elföd árnyas alkonyat...
Mely zörejre tova esörtet —	Félve zörrenő harasztól
Szívünk, rémül, felriad.	Várjuk sujtó lángodat.
Mert hiába küzd a lélek,	Kinos álmok kélnek-tűnnek,
Befonják a szenvedélyek —	Fenyegtetve felmerülnek
Szent, irgalmas Istenünk!	Győörtört lelkünk rémei...

Mint a hegy habos patakja
Béreczen, völgyön áthalad,
S üzi, hajtja . . . elragadja
A lehajló ágakat —
Igy sodor a bűn örvénye
Eltiporva, összetépve . . .
Szent, irgalmas Istenünk.

Mi az ember? Gyöngye bimbó,
Hűs harmattól felfakad,
De az est már letiporja,
Hajló ága megszakad . . .
Már a harmat nem hull rája,
Kelő hajnal nem találja —
Szent, irgalmas Istenünk!

Szeméinkből könyek folynak,
Mint dagadt, sebes patak —
Oh, ha vétünk elmoshatnák,
Melyek olyan számosak!
Oh, ha tiszták lennénk újra,
Bűnös lelkünk megifjulna —
Szent, irgalmas Istenünk!

Izraél imája.
Ibn Gabiróltól.

Hadd rebegjünk forró imát
Csendüljön meg csarnokod;
Kora reggel zengjünk fohászt —
A mint egykor főpapod
Irgalomért térdre hullott
S áldozatnak füstje szállt...

Oh te nagy, te végtelen
Szent s magasztos Istenünk,
Ki öröktől fogva voltál
Örökké légy védelmünk!
Még tündöklök fénypalástod,
Kegyelem a legszebb ék —
Öseink frigyét tekintsed,
Mert bünös e nemzedék;
S porba hullva felkiált:
»Segíts Izraél fiát!
Segíts meg, mint ősidőben
Ha a tömjén füstje szállt...«

Ha a mérleg karja billen
Vesd be s győzzön szent kegyed;
Homlokunkra véd be mélyen
Tündöklő szereteted;
Gondolj vissza ősz Cziónra
Terjedjen a fényes ár,
Minden emberi szellemre
Szent tanodból egy sugár!
»Segíts meg mint ősidőben,
Ha a tömjén füstje szállt...«

Égi karok téged zengnek
Leborulnak csillagok;
Körültötted játszva lengnek
Dicsőítő angyalok;
Trónusod az ég azurja
Honnan áldás árad el,
Zsámolyod a földünk pora
S ott él néped: Izraél!
Hadd rebegjünk forró imát
Csendüljön meg csarnokod;
Kora reggel zengjünk fohászt —
A mint egykor főpapod
Irgalomért térdre hullott
S áldozatnak füstje szállt...

TARSADALOM.

A győri rabbiértekezet.

E folyóirat egy »szerény krónikása« némely dolgokat, a mik az utolsó időben felekezetünk körében történtek, nem épen krónikához méltó hűséggel s tárgyilagossággal jegyzett fel; hogy tehát komoly emberek ne legyenek amaz egyedüli forrásra utalva, szükségesnek tartjuk, hogy ugyanazon dolgokról újabb értesítést nyújtsunk, a melynek alapján igazságosabban lehet majd itélni. Együttal megörökítjük majd közszellemünk némely jelenségeit.

Első sorban a győri rabbiértekezetről van szó. — Ugyan- csak tarka képet kellene nyújtania, a ki hazánk zsidóságának vallásos tudatát leírni óhajtaná. Az egyik oldalon nyers mithikus képzetekről, a másik oldalon a vallásos gondolkodás teljes hiányáról kellene referálnia s szólnia kellene olyanokról is, a kiknek vallásos tudata a képzetek világossága s az érzésnek ereje dolgában sok kívánni valót hagy ugyan hátra, de azért daczolásból, vagy valláspolitikai okokból ama mithikus képzeteket fentartandóknak vélik. A milyen tarka az összesség vallásos tudata, épen olyan, vagy még tarkább képet mutat a vallásos tudat hivatott hordozóinak, a rabbiknak vallásos gondolkodása. A naiv hittől, a mely a középkori gondolkodók nézeteitől is igen távol áll, egészen azon gondolkodásig, melyet a jelenkori tudomány vezérlő eszméi át- meg átjártak, minden árnyalat képvisel van. Néha századok választják el egyesek gondolkodásait. S ennek okát nemcsak a kulturális viszonyok különböző voltában kell keresnünk, a melyek között a zsidóság vallásos tanítói nevelkedtek, hanem abban is, hogy eddig még azok sem kerestek módot reá, hogy valóban közös vallásos tudat létrejehessen, a kik ezt könnyű szerrel megtehették volna, a kiknek nézetei a vallásos gondolkodás és élet kérdéseiben nem voltak annyira eltérők.

Már pedig olyan lazán összefüggő vallásos tudattal, mint a minő a mai zsidóságé, felekezet nem felelhet meg rendeltetésének s vezetőinek működése nem lehet céltudatos és sikeres. A vallásos köztudatnak, a mint az hivatott hordozóiban létesül, kell kitűznie a célokat a vallásos oktatás és élet számára. Ugyancsak reá kell legelső sorban tekintettel lenni azon intézmények megteremtésénél, a melyek a felekezet vallásos életét megvédeni vannak hivatva. Ezeknek okáért úgy vagyunk meggyőződve, hogy rabbijaink be fogják látni egyesülésüknek szükségességét s hogy a legkicsinyesebb tekintetek nem fogják őket megakadályozni abban, hogy felekezetük iránt való legelemibb kötelezéseiket teljesítsék.

Ezeknek megfontolása vezérelt bennünket, a midőn a győri értekezleten megjelentünk. Örömmel üdvözlöttük ezt az első kísérletet, a mely több rabbi között az érintkezést lehetővé tette. Az ezután következő rabbigyülekezetek dolga lesz mindig több és több résztvevőt vonni a maga körébe s a tárgyalásokba fokozatosan a vallásos gondolkodásnak és életnek mindig több és több kérdését fölvenni. Hogy e rabbigyülekezeteknek nehézségekkel kell majd megküzdeniök, kétségtelen, már csak azért is, mert azon rabbik, a kik nem az orthodoxia szélső árnyalatához tartoznak, sokat tanulhatnak az utóbbiaktól összetartás és buzgalom dolgában. — Az értekezlet tárgyaira nézve — U — tudósítására utalunk (M.-Zs. Szemle szeptemberi száma). Csak egyet akarunk itt kiemelni. Az értekezlet egy tagja nyilatkozatot kért a jelenlevőktől a Sulchán árukhra nézve, azon megjegyzéssel, hogy ha az értekezlet az ő értelmében nyilatkoznék, ezzel a kongresszus egy hibáját tenné jóvá. Az értekezlet tagjainak nézetei abban a formában voltak legjobban kifejezhetők, hogy »a halálochikus irodalmat, annak kodifikációival együtt a vallásos élet kérdéseiben irányadóknak tekintik.« Ezt még olyan theologus is aláírhatja, a kinek nézete szerint az általa elismert vallásos dokumentumok az Istennek megnyilatkozását magukban foglalják ugyan, de egyebet is tartalmaznak, a mi csak a vallásos fejlődés azon stádiumának felelt meg, a melyben az illető vallásos dokumentumok keletkeztek. Az ilyenek nézete szerint tehát, ha valamely könyv vagy irodalom a vallásos élet kérdéseiben irányadó, ez azt jelenti, hogy a jelenkori vallásos gondolkodás az általa megállapított, a tudomány eredményeinek megfelelő módszer sze-

rint amaz elismert tanúságok alapján dönt. — Bármint is értették az értekezlet tagjai e kijelentést, nem azon célból tették, hogy nyilvánosságra kerüljön.

A győri rabbiértekezlet tehát tudomásunk szerint több rabbinak kísérlete volt olyan intézmény előkészítésére, a melynek feladata lesz vallásos köztudatunkat megerősíteni s a vallásos oktatás és élet kérdéseit egységes alapon megoldani. Tagjai nem követtek semmiféle mellékcélokat s nem jutott eszükbe valakinek tekintélyét aláásni.

Hanem hát, úgy látszik, némely fővárosi körök azt arrogálják magoknak, hogy vidéki rabbik még szót se merjenek váltani egymás közt, míg ők erre legkegyelmesebben engedelmet nem adnak, azért látta jónak a »Zászlóbontás« cz. cikk szerzője alaposan megdorgálni az értekezletben résztvevőket, azért kell az értekezletet úgy feltüntetni, mint a melyet fiasco ért, azért kell tagjait gyanúsítani s éretlenséggel vádolni s mivel kijelentéseikben nem vétettek semmit, »be nem vallott célokat« kell nekik tulajdonítani. »Le kell hordani őket«, úgy szólnak a lelketlenség apostolai, »hogy ne legyen többé kedvük gyűlésezni.« Ha nagy theologus tett volna helytelenítő nyilatkozatot az értekezlet felől, azt értéke szerint méltányoltuk volna, ha Mezey úr hivatatlan módon hozzászól vala a kérdéshez, s az illendő korlátok között tartotta volna magát, hallgattunk volna, de ő nem elégedett meg ezzel, hanem cikkében nemcsak elferdített tényeket, nemcsak gyanúsít, hanem erkölcsünket is megtámadja csak azért, hogy megfélemlítsen, azért hát kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy gyámságot magunk fölött nem fogunk elismerni soha s hogy nem olyan anyagból valók vagyunk, hogy a prókátor úr támadásai bennünket visszatarthatnának annak végrehajtásától, a mit egyszer helyesnek ismertünk.

De hát nézzük csak meg közelebről a cikkíró úr állításait, hogy van-e igazság bennük, jogosultak s méltányosak-e?

Egy felekezeti lap lelkesedésében »Zászlóbontásnak« nevezte a szóban forgó értekezletet. A nevezett cikkíró úr láthatta — U — cikkéből, hogy az értekezlet tagjai tem tekintették azt »zászlóbontás«-nak; ő azért mégis a »zászlóbontás« ellen deklamál. Természetes, hogyan találhatná fel az ő gyermekkori szinchat-tóra emlékeit, ha az értekezlet nem volt »zászlóbontás.« Egy élcz a jó barátok mulattatására fontosabb tíz rab-

binus méltóságánál, »a komoly és céltudatos cselekvés, a magasabb erkölcsi öntudat« szószólói előtt.

A mit az értekezlet mond, az »idétlen szószátyárkodás«, a mit a cikkkíró úr mond, abban nincsenek »vizenyős nagy mondások« s nem mutatkozik benne »a mondva csinált lelkesedés melege.« Mindamellett bátorokunk kijelenteni, hogy nem vagyunk abban a helyzetben, hogy akár vallásunk létérdekeire nézve, akár pedig azon törvények ismeretében, a mik szerint vallások élnek és fenmaradnak, a cikkkíró úrtól tanácsokat fogadhatnánk el, sőt még társadalmi jelenségek megítélésében sem fogunk az ő bölcsességéhez fordulni.

Nem győzi Mezey úr eléggé gyanúsítani az értekezleten jelen voltakat, mint »süldő ambícióju« embereket, mint »strébereket.« Azt tartjuk, hogy ha bárki is az összesség érdekében érvényesíti erőit, ha egyéniségét is érvényre juttatni törekszik, ha csak komoly munkával teszi ezt, nem pedig kicsinyes eszközök felhasználásával vagy férfiatlan megalázkodással, erkölcsös dologtól művel. E szerint a vallásos tudat hordozóinak, midőn az ő tudományos, a vallásos igazság propagandájára, felekezetiink tartathatatlannak állapotának megszüntetésére törekednek, határokat szabad ismerniök.

Uszályhordozásról szól a cikkkíró úr. Ne tartson tőle. Rabbinusok legkevesébbé alkalmasok erre a tisztségre.

Azzal vádol bennünket, hogy önző célokból külön pártokat akarunk létesíteni. Nem vagyunk képesek felfogni, milyen önző célok lehettek azok, a mik az értekezlet tagjait vezethették. Nem is hisszük, hogy a cikkkíró úr maga meg lett volna győződve arról, hogy az értekezlet tagjai külön pártot akarnak létesíteni. Épen úgy tudja, mint maguk az illetők, hogy bárki is mutatja meg az utat, a melyen a zsidóság jelenlegi szégyenletes állapotából megszabadulhat, azt föltétlenül követni fogják mindannyian, természetesen, ha a vallásos gondolkodás szabadsága alterálatni nem fog, mert ez ősi jogunk fontosabb minden szervezetnél s ha a vallásos élet és a vallásos oktatás minden kérdéseinek eldöntésére egyedül theologusokra fog bízni.

Nem refektálunk most azon megjegyzésekre, a mik nem a rabbiértekezletre vonatkoznak, annyit azonban nem hallgathatunk el, hogy ha addig fogunk várni, míg doktor Mezey úr, »a felekezet ütereit« megtagogatva, elérkezettnek fogja látni az időt

a szervezet létesítésére, a míg t. i. orthodoxok megszűnnek létezni és erkölcstelen emberek, akik vallásuk ügyét dacolás tárgyává teszik, akkor még néhány századig fogunk várhatni, különösen ha Mezey úr még sok cikket fog írni, hasonlóhoz, melyben a mi »zászlóbontásunkról« van szó. A kiknek a tiszta-eszlári pör kora nem nyitotta ki szemeit, azok örökké vakok fognak maradni.

Hogy Mezey úr kiskoruságot, tapasztalatlanságot és éretlenséget vett szemünkre, nem bánt bennünket. Mi tudjuk, hogy nem ringattuk magunkat illúziókban, hogy ismerjük s méltányoljuk a tényeket, arra, a mit a cikkkíró úr tapasztalásnak nevez, nem sokat adunk. »Nem mindenki, a ki sokat vándorolt, lesz bölcsesé.«

Leginkább fölháborított bennünket azon hang, a melyen a cikkkíró úr a győri rabbiértekezlet azon tagjaihoz szól, a kik a rabbiképzőben végezték tanulmányaikat. A mikor cikkkíró úr a »főrabbirol« tartott leczkét a rabbinus uraknak, amúgy mellesleg oda szólott a rabbiszemináriumot végzett rabbiknak is, a kik szintén felveszik a »főrabbi« czímet, »mintha bizony olyan fényes lenne a szemkör, a mely előttük feltárul.« Tudtunkkal egy »nem fényes szemkörü« kollégánk nem vette fel a főrabbi czímet, a mi különben nem lett volna nagyobb bűn részükről, mint mások részéről, a kik ugyanazt tették. Ki kell azonban jelentenünk, hogy semmiféle körülmény, legkevesébbé pedig az, hogy valamelyik intézetben tanultunk, a világnak egy hatalmát sem jogosítja fel arra, hogy meggyőződéseinkre pressziót gyakoroljon, hogy tetteink szabadságát korlátozza, minden ilyen kísérletet megbotránkozásal visszautasítunk. Minősíthetetlen eljárás pedig, ha olyan hivatalos ember, mint a cikkkíró úr, a mi rabbinusi működésünknek célokat akar kitűzni, ha nekünk leczkét ad arról, hogy a rabbinusi méltóság miben áll. Nem tekinthetjük életünk feladatának, hogy a rabbiképző iránt a bizalmat neveljük, mert a tömegnek bizalma nem mindég a bölcsességtől függ, meg aztán, azért van a rabbiképző, hogy papokat neveljen és a vallásos életet szolgálja, de nem azért vannak papok és van a vallásos élet, hogy a rabbiképző iránt a bizalmat neveljék. A ki az igaz úton jár, közvetve használ az inézetnek is, a hol működésének eszközeit szerezte.

»Vadonatúj reverendáinkat« sem kiméli a cikkkíró úr. Nem tudjuk, meddig van szándékában azokat újaknak tekinteni. de talán emlékszik egy mondásra, a melyet gyermekkorában a

sziddúrban olvashatott: »Ne nézz a korsóra, hanem arra, a mi benne van; van új korsó, a melyben ó-bor van, s van régi korsó, a melyben még új bor sincs«, a mi annyit tesz, hogy lehet új reverenda, a melyben érett meggyőződések laknak s lehet régi reverenda, melyben még éretlen meggyőződések sincsenek.

Meglepő, új igazságot közöl a rabbi méltóságáról. A mióta a rabbipályára léptünk, sötétségben botorkáltunk, míg végre eljött Mezey Ferencz fővárosi prókátor úr s megmagyarázta nekünk, »hogy a rabbi tekintélyét nem az a külső méltóság adja meg, melyet a szabóművészet reá ruház. « Valóban egészen új igazság, a melyet Mezey úr mondott meg nekünk először!

Még azt is el akarja velünk hitetni a cikkíró úr, hogy »sajnálja a fiascot, a mely a fiatal, különben rokonszenves rabbinemzedeket sújtotta, mert ez a felekezet egy részét bennök és jövő működésükbe vetett reményben megingatni fogja.« A mint látja, nincs oka a sajnálkozásra, mert a fiasco, melyről annyit beszél, csak az ő képzeletében létezik, a rokonszenvből, a mely törekvéseink gyanúsításában s nevetségessé tételében nyilatkozik, nem kívánunk, a megingatott reményekkel pedig nem sokat törődünk.

A cikkíró úr jobban cselekedett volna, ha nem háborodott volna fel a rabbinusok vakmerőségén, a kik összejöttek s még szervezetről is mertek beszélni, ha nem akart volna egy kis ünnepi mulatságot szerezni olyanok számára, a kik némelyik jelenvolt iránt ellenséges érzülettel viseltetnek és ha nem gyakorolta volna magát a felekezeti publicisztikában a mi rovásunkra. Bölcsességét saját cikkje illusztrálja legjobban. Talán a felekezeti egységnek akar vele szolgálatot tenni? Akkor ugyan szerencsétlen módot választott. Avagy talán oly gyáváknak tart bennünket, hogy ránkijesztése folytán többé össze nem jövünk? Ha azt hitte, úgy alaposan csalódott.

Óhajtjuk, hogy törekvéseink, a melyek a felekezet javát célozzák és mások működését nem veszélyeztetik, többé ne gyanúsítottassanak és hogy hasonló támadásoktól, a miknek kezdete ferdítés és mik állásunk megsértését foglalják magukban, megkíméltezzünk.

Csurgó.

SCHREINER MÁRTON.

Válasz.

A csurgói rabbi úr fenti cikkét, melyet a t. szerkesztőség velem közölni szives volt, viszonzás nélkül nem hagyhatom, bár felette sajnálom, hogy az októberi számban közzétett cikkemnek az ő fejtegetéseivel való összehasonlításából ríktó módon ki fog tűnni, hogy a rabbi úr szenvedélyessége objectiv gondolkozását annyira elhomályosította, hogy cikkemnek voltaképeni tartalmát észre nem véve, tendenciáját sőt annak egész gondolatmenetét félreértve, *lényegileg egészen másról dissertál, mint a miről én szóltam.* Jóllehet tehát ez a körülmény önmagában véve is kellemetlenné teszi a Schreiner úrral való polemiát, mégis annak a felelősségnek a tudatában, mely cikkem közzététele alkalmával teljesen áthatott, nem tartom megengedhetőnek, hogy ezen a tulengő önbizalmon induló és valóságos gondolat-chaossá növekvő replika elől kitérjek. Önként értetődik, hogy egyet-mást a modern theológia szőlőjében kertészkedő és a sulchan áruch rengeteiben remetéskedő rabbi úrnak önmagával való meghasonlása iránti számalomból hallgatással fogok mellőzni.

Mult havi cikkemben ugyanis főképen az országos izr. iroda körlevelével, az ezen körlevél ellen indított szegedi actióval, a nagy arányokban megindított agitatio fegyvereivel és az orthodox rabbiknak azon nyilatkozatával foglalkoztam, melyben azok »ünnepélyesen« kijelentik, hogy hazánkban két egészen különböző izraelita hitfelekezet létezik. Fejtegetésemben egy nagy nyilvánosság mellett megindult actiót tartottam szem előtt és a győri rabbi-értekezletről, mint a mely a kérdéses actió utolsó állomását jelezte, cikkem vége felé és ott is mindössze néhány sorban emlékeztem meg. De bár az értekezet fontosabb mozzanatairól tudomással bírtam, bár a nálunk senki által még meg nem tagadott vagy meg nem támadott sulchan-áruch hősi megmentése is nyilvánosságra került, én részemről szándékosan tartózkodtam attól, hogy az értekezet nagyralátó törekvéseivel, vagy épen annak a sulchan-áruch dolgában hozott határozatával foglalkozzam, épen azért, mert általánosságban osztom dr. Schreiner úrnak abbéli nézetét, hogy a vallásoktatás és különösen a vallásos élet kérdéseinek eldöntése egyedül theologusokra bízandó. Köztem és Schreiner úr felfogása között e tekintetben csak annyiban van eltérés, hogy míg nézetem szerint szükséges,

hogy a hason horderejű kérdésekben döntő teológusok ilyenekül elismertessenek és hogy legalább is ne történjék az, a mi a győri rabbi-értekezlet döntő tagjainak javarészevel szemben történt, hogy t. i. *magának az értekezletnek lelke az értekezlet tagjairól nyilvánosan azt állítsa, hogy azok nem teológusok, hanem reverendába bujtatott filologusok*, addig Schreiner úr abban a nézetben látszik lenni, hogy épen azok előtt, kik az ő theologiai minőségüket kereken megtagadják, *a sulchan-áruch megmentése által theologusi minőségüket documentálniok kell.*

Azok a vallásböleseleti közhelyek, melyek a rabbi úr cikkében arra vannak szárvva, hogy a gyengébbek előtt az én megsemmisítésemet jelentsék, a kevésbbé gyengék előtt pedig a cikkíró úrnak egyéni álláspontját a sulchan-áruchra vonatkozó határozatban való részvétele miatt böleseleti okokkal igazolják, és a mely részben homályos, részben körültekintő okadatolás a rabbi úr cikkének lényeges tartalmát alkotják, *az én októberi cikkemmel összefüggésben nem állanak*, mert én sem a vallásos tudatról, sem annak különböző alakulatairól, sem a rabbi gyülekezetekről általánosságban, sem a sulchan-áruchról, sem arról a bő köpenyéről nem szoltam, melyet Trencsénben szabtak, Szegeden zsinóroztak és Győrött összetakoltak, és a melybe a cikkíró úr naivitásánál fogva megható vallomása szerint minden rendű és rangú theologus összebujhatik. Ha cikkíró úr alkalmat keresett magának arra, hogy Arad jeles rabbijával folytatott nyilvános eszmecserejékor és máskor is elfoglalt álláspontját győri magatartásával összhangzásba hozza, ehhez nekem semmi közöm sincsen, legkevésbbé van azonban incriminált cikkemnek, mely ezzel a kérdéssel egyáltalán nem foglalkozott.

Noha theologus nem vagyok és a rabbi úrnak fennrepülő szelleméhez csak áhitattal tekinthetek is fel, már egy alkalommal mégis megkérdem a rabbi úrtól, hogy ha a győri értekezletnek az a határozata, hogy a halachikus irodalmat, annak kodifikációival együtt a vallásos élet kérdéseiben irányadónak tekintik is, hogy *mint a Szemle szeptemberi számában a rabbi-értekezlet megállapodása szellemében megjelent — U — jelű cikk nagyobb nyíltsággal mondja, a schulchan-áruch talaján állanak*, csakugyan olyan, hogy abba orthodox és kevésbbé orthodox theologus egyaránt megnyugodhatik, hogyan férhet össze a rabbi úrnak jelen cikkében is kiemelt nyíltságával, független gondolkodásá-

val egy oly kijelentés, melyet nesze semmi fogd meg jól-nál egyébrek nem tekint, úgy, ha áll az, hogy a győri értekezlet e részben ujat nem határozott, és olyat nem, mely az eddigi vallásos állásponton változtatna, akkor mit akartak? Ha áll az, a mit cikkíró úr mond, hogy a milyen tarka, az összeség vallásos tudata épen olyan vagy még tarkább képet mutat a vallásos tudat hivatott hordozóinak, a rabbiknak vallásos gondolkodása, hogyan juthatott el arra a következtetésre, hogy ennek a tarkaságnak talaján a halachikus irodalom, annak magyarázatai és a sulchan-áruch magvaiból teremjenek azok a vezéreszmék, melyek a vallásos élet és oktatás valódi céljaira, nem pedig hogy az ő szavairól éljek: *mithikus képzetek fentartására* szükségesek?

Azonban mindezt Schreiner úr t. kollegáival, a vallásos tudat hivatott hordozóival végezze el. Az én cikkemre, ha loyalis ellenfél, az ő theologiai nagyságának szivárvány szintű köpenyegét reá ne terítgesse. Velem egészen más számadása van és én állok is elébe. De előrebocsátom, hogy én a győri rabbi értekezlettel mult havi cikkemnek csakis utolsó lapján foglalkoztam, következképpen mindaz, a mit én más vonatkozásban mondtam és a miket Schreiner úr, nem tudom mi oknál fogva, a rabbi-értekezletre mondottnak tekint, hosszabb polemia tárgyat nem képezheti. Elég, ha cikkemre utalok, alávetve azt minden józan észű ember ítéletének, a mely ítélet nem szólhat másképpen, mint hogy nem való, hogy én a rabbi-értekezletnek azt imputáltam volna, hogy az *másnak* a tekintélyét aláásmi akarná. Részemről őszintén örülnék, hogy ha ez az értekezlet maguknak az azon résztvett rabbiknak nem ártott volna. Nem való, hogy a rabbi-értekezletnek *be nem vallott célokat* tulajdonítottam, bár a cikkíró úrtól most utólag megtudom, hogy az értekezlet legfontosabb nyilatkozata *»nem azon célból tétetett, hogy az nyilvánosságra kerüljön.«* Nem való, hogy azt, a mit az értekezlet mond, idétlen szószátyárkodás, vagy oly vízenyős nagy mondásoknak jeleztem volna, melyekben a mondva csinált lelkesedés melege mutatkozik, jöllehet ha mindazok után, a miket cikkíró úr a mithikus képzetek fentartásáról és a győri sulchan-áruch-mentő határozatról mond, egybevetjük a rabbi úrnak ez utóbbi határozat iránti lelkesedését, feltéve, hogy a modern theologia szellemében más alkalommal tartott excursióit komolyan vesszszük, különösebb

sértés nélkül, mondva csinált és mesterségesen melegítettnek lehetne is tartani.

A cikkíró úr kijelenti, hogy ő és társai nincsenek abban a helyzetben, hogy azon törvények ismeretében, a mik szerint vallások élnek és fennmaradnak, tölem tanácsot fogadhasson el. Ily tanácsesal én az uraknak nem is alkalmatlankodtam, mert a felnöttek oktatását hivatásomnak nem tekintem. Ahhoz azonban feltétlen jogom van, hogy a hitfelekezetet, annak jogállását és külső szervezetét érintő kérdésekhez hozzászóljak, hogy egy bizonyos felekezetről folytatott egyoldalú agitációt jellemezzek és hogy a szervezeti bajok gyógyítása körül folytatott kuruzslásokkal szemben a magam — sok más pártokon kívül és pártokon felül állók nyilatkozatával igazolt — véleményét kellőképen akadatulva előadhassam. Szabadságában áll mindenkinek, hogy nézeteim helyességét megvizsgálhassa és én ezek védelmében mindenkivel szemben helyt állok. De tessék a dolognál maradni és nem úgy cselekedni, mint az általam már egy alkalommal felhívott Bodóné, a ki tudvalevőleg másról beszélt, a mikor a bor árát kérték.

Leginkább felháborította cikkíró urat az, a mit a rabbiképző-intézetből kikerült rabbikra nézve mondtam és voltaképpen ez az, a miért Schreiner úrnak felelettel tartozom. Nem térek ki előle.

Az, a ki nemcsak a vallásos tudat és hordozásának bölcséleti fogalmaival foglalkozik, tudja, hogy legfőképen az országos rabbi-szeminárium felállításának kérdése volt az, mely a hitfelekezetet pártokra szakgatta, majd pedig az intézet létesítése volt az, mely az orthodoxia kibékülésének állandó akadályja volt. Nem keresem most és nem is ide tartozik annak a vizsgálata, hogy vajjon az orthodoxiának a rabbi-szemináriummal szemben elfoglalt álláspontja helyes volt-e vagy sem, azt sem kutatom, hogy minden vonalon őszinte volt-e a szeminárium ellenében felhozott *vallási aggodalom*, de tény az, és ezt a ki a magyar zsidó felekezet újabb történetét nem üres jelszavak útján ismeri, nem tagadhatja, hogy a szeminárium a magyar hitfelekezetet pártjai között az Eris-alma jelentőségével bírt és továbbá tény az is, hogy az orthodoxia, jelesen az orthodox papok részint dacból, részint lelkiismereti aggodalmakból, részint pedig pártfegyelméből, az országos rabbi-képző intézettel szemben annak konzervatív

szelleme és a nyert konzessziók dacára, ellenzéki álláspontot foglaltak el. *Már most kérdem én minden komoly és gondolkozó embertől, hogy vajjon az orthodoxismus által a multban neheztelt rabbi-képző legelső növendékei alkalmasak-e arra, hogy a felekezet kebelében dúló egyenetlenségek eloszlatására irányuló mozgalom élére állíttassanak? Vajjon akkor, midőn az orthodoxia magát a rabbiképző-intézetet, annak felállítását és berendezését, bár alaptalanul, a sulchan-áruch alapjánál támadta volt meg, komoly és érett megfontolás számába jöhet-e még most a nevezett intézet volt-növendékeinek kezdeményezésére alakult rabbi értekezletnek a vallásos életet, a vallásos tudatot vagy éppen vallási törvényeket érintő határozata?*

Midőn tehát a rabbiképző-intézet volt-növendékei, noha jól tudják, hogy ez intézet a mosaico-rabbinikus alapon áll, noha tapasztalatból tudják, hogy ez intézetben az intézet szervezeti szabályzata 17. §-ának megfelelően a szertartási kodexekből (turim és sulchan-áruch) a rabbi-hivatalra szükséges részek kötelező tantárgyképpen előadatnak, noha látják, hogy a működésök terét képező hitközségeknek soha sem jutott eszökbbe, hogy a sulchan-áruchot megtagadják, mégis szükségesnek és ildomosnak tekintik annak innepélyes kijelentését, hogy a sulchan-áruch alapján állanak és midőn ily módon közvetve vannak a feltevésnek engednek tért, hogy eddig ez így nem volt, mert ha így lett volna, a kijelentés szükségét fenforogni nem látták volna: joggal mondhattam azt, a mi a rabbi úréknak oly zokon esett, hogy jobban cselekesznek, *ha inkább azon vannak, hogy magatartásuk és működésük által azon intézet iránt, mely őket nevelte, a bizalmat nevelik.*

Ugy de a győri rabbi-értekezlet — veti ellen a cikkíró — a sulchan-áruchra vonatkozó határozatát politikai okokból és azért hozta, hogy a kongresszusnak e tekintetbea elkövetett hibáját helyrehozza és így a felekezeti egységnek tegyen szolgálatot. Minő tájékoztatlanság és mekkora önhittség!

El kell hát itt is mondanom, hogy a megdicsőült *b. Eötvös* József kultuszminiszter 1868. évi december 14-én, midőn a kongresszust megnyitotta, örökbecsű beszédében a következőket mondotta: »Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyez-nem, hogy e kongresszus a kormány által csupán az izraelita vallás testületek külső szervezetének és hatáskörének megállapí-

tására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a *hitelvek és vallástanok tanácskozássainak tárgyát nem képezik*», hogy dr. Hirschler Ignác a kongresszus elnöke 1868. évi december hó 17-én, midőn elnöki székét elfoglalta, kijelentette, hogy »oly intézményeket fogunk életbeléptetni, melyek *hagyományos vallásunkhoz való hű ragaszkodásunk mellett* körünkben a közművelődést ápolni és terjeszteni képesek lesznek« és hogy ugyanő a vallási kérdések taglalását számos következő alkalmakkor is hatáskör hiányára való utalással megakadályozta. A kongresszusi határozatok és szabályok nem tartalmaznak olyat, a mi a sulchan-áruch alapjáról pártszenvedély nélkül megámadható lenne, így a rabbi-képző-intézet felállítása tárgyában hozott határozat 2. §-a így szól: »*A rabbi-képző-intézet szorosan a mosaico-rabbínikus tan alapján álland; a talmud és szertartási törvények tanításáról különösen gondoskodand.*« Azonban nem akarom mindazt itt felhozni, a mi annak a bizonyítására szolgálhat, hogy a kongresszus e részben hibát nem követett el és hogy a sulchan-áruch kérdése a felekezeti egységnek komoly akadályát nem képezte, csak egyet kivánok itt különösen kiemelni, a mi kevésbbé ismeretes és a mi azért érdemel kiváló figyelmet, mert úgyszólván nyomban a kongresszus után és jóval a seminarium felállítására előtt történt. Tudvalevő, hogy a kongresszus után a vándor apostolok szóval és a szóra alkalmatlanok röpiratokban valósággal izgattak a kongresszusi határozatok ellen. Ily izgatások miatt számos óvással és panaszszal fordultak a miniszteriumhoz, a ki e panaszokat dr. Hirschler Ignác, mint az 1870-ben még fennállott kongresszusi bizottság elnökéhez küldötte le véleményezés végett. *A kongresszusi bizottság 574/1870. szám alatt kelt véleménye alapján a miniszter 1870. évi február hó 9-én 2497. szám alatt kelt és az akkori kerületi biztosoknak megküldött rendelettel kimondotta, hogy miután az óvást tevő hitközségek a szervezeti szabályzatnak lett alávetésük által a »Sulchan-áruch« vallástételeit vélik feladottaknak, a hitközségek értesítendőik: miszerint a szervezési szabályzat csak a községek adminisztrációját szabályozza, ez utóbbiak iránt minden hitközségnek teljes önkormányzati és önmeghatározási jogot biztosítván, ennek következtében teljes jogukban áll a hitközségeknek alkotandó külön szabályzatukban, mind hitközségi intézményeik iránt azt határozni, hogy azok a*

Sulchan-áruch» követelményeinek megfelelők legyenek, mind pedig rabbijukat arra kötelezni, hogy ezek magukat azon szabványokhoz tartsák, melyek a »Sulchan-áruch«-ban foglalvák.

Mindez a győri rabbi értekezlet előtt semmit sem jelent, mert kik és mik azok, a kik az orthodoxokat eddig a sulchan-áruchal kínálták, a Győrött találkozott theologusokhoz képest?

Czikkének a végén azt mondja, dr. Schreiner úr, hogy most már láthatom, hogy nincs okom sajnálkozásra, mert a fiasco, melyről a Szemle októberi számában szóltam, csak az én képzeletben létezik. Dehogy lehet ezt belátni, hiszen a rabbi úr czikke a legfényesebb bizonyosság a mellett, hogy a győri értekezlettel csakugyan fiascot vallottak. Maga a kezdeményezés is meg gondolatlan. Az egység létrejöttének pedig a sulchan-áruch akadályát nem képezte és nem képezi ma sem. A fennálló szabályok — nem szölok a congressusi statutumokról — a hitközségeket egyáltalán nem gátolják abban, hogy alapszabályaikba felvehessék, miszerint vallási kérdésekben a sulchan-áruch alapján állanak, és misem akadályozta őket abban, hogy intézményeiket a sulchan-áruch követelményeinek megfelelően rendezhessék be.

Hogy fiascot vallottak, az a fentiek után bizonyításra nem szorul és esodálatos, hogy midőn hívásukra az országnak koruk és tudományuknál fogva kiválóbb művelt rabbijai közül egykettőnél több alig jelent meg, midőn az orthodox és status quo rabbik bár ékesen irt héber levelekkel és a szegedi szervezeti javaslat példányával megkapták a maszlagot, távol tartották magukat és mindössze egy-kettő adott magáról udvarias válaszelevélben életjelt. Schreiner úr azt mondja, hogy a fiasco csak az én képzeletben létezik. Fájdalom, ez nem így van, és sajnos, hogy ezzel az értekezlettel *compromittálták azt az eszmét, mely a hitfelekezet saját erkölcsi erejéből keletkező és önnön kebelében tartott gyülekezeteiben nyilvánul.* Vigasztalást csak abban a reményben kell keresnünk, hogy nem lehet nagyon távol az az idő, melyben a hitfelekezet jobbjai az ezen eszmén ejtett csorbát kiköszörültni fogják. Magától értetődik, hogy a theologiai kérdések eldöntése a laikus elemre bízható nem lesz, sőt hiszem, hogy úgy Schreiner úrnak, valamint többi kartársainak, tán még előbb, mintsem hinnék, módjuk fog nyíltni, hogy a hatáskörükbe tartozó kérdéseket egymás között talán épen egy országos rabbi értekezleten tisztázhassák. Mert bár azt hiszem, hogy a győri

értekezlet egy megfontolás nélküli tett volt, soha sem vontam kétségbe, hogy azok, a kik egy ügyes rugó hatása alatt odatereltettek, teljes jóhiszemben cselekedtek. E folyóirat októberi számában közzétett cikkem utolsó mondatában ennek nyílt kifejezést is adtam, midőn rámutattam arra, hogy a szegedi actio »a kóros anyagot szórványosan a jóhiszemű és az ügy iránt lelkesedő jobb elemekbe is bevinni igyekezett.« Schreiner úr jelen cikket is tévedésnek tekintem, és ha nem követelné, hogy védelmének, vagy ha jobban tetszik, visszaverésének itt hely adassék, részemről az ujabban felkavart béke érdekében jelen fejtegetésről szívesen lemondtam volna, amint hogy készséggel megragadom ez alkalmat, hogy kijelentsem, a mit októberi cikkem elolvasása kétségtelenné tesz, hogy én megtámadtam ugyan a szegedi actiót — utólag a dolog érdemével össze nem függő néhány keményebb szót sajnállok — pár szóban, megengedem tán erősen megérintettem a rabbi-értekezletet is, de sértő szándékom nem volt és mindezt a mindenek fölé helyezendő ügy érdekében tettem.

Végül még a felekezet szervezési ügyéről kellene szólnom, de itt meglegsztem, ha a folyó évi október hó 29-iki »Egyetértés«-nek a képviselőház pénzügyi bizottsága előző napi üléséről hozott tudósításból az idevonatkozó részt lenyomatjuk, a mint következik:

Gr. Csáky miniszter az izraeliták ügyére nézve hozzá intézett kérdésre megjegyzi, hogy nehéz ugyan az adminisztrációnak dogmatikus ügyekben dönteni, de szóló reméli, hogy lehető lesz oly szabályzatot alkotni, mely a fennálló differenciáknak véget vethet.

Eötvös Károly azt tartja, hogy az államkormányának lehetetlen ignorálni azt, hogy az izraeliták maguk közt dogmatikus természetű különbségeket fenforgóknak állítanak. Nem helyeselheti szóló, hogy a miniszterium a zsidók ügyeibe — igaz, hogy az illetők panaszai folytán — mélyebben beavatkozik, semmint helyes és célszerű lenne.

Gróf Csáky miniszter ismétli, hogy kívánatosnak tartja az ügy törvény útján való szervezetét, de azt nehezíti ez idő szerint a zsidóság kebelében fenforgó ellentét. *Reméli, hogy ezen inkább csak hitközségek alapítása közben támadó differenciák meg fognak szűnni s akkor lesz helye a törvény általi egységes szabályozásnak.*

Darányi hangsúlyozza, miként, ha arról van szó, hogy az állam valamely felekezetet támogasson, abban az irányzatában, mely

azt a társadalomhoz közelebb hozza, nem megbénítani, hanem előmozdítani kötelessége azt az államnak.

Helpy elvi szempontból igazat ad ugyan Eötvösnek, de viszont abból a szempontból, hogy számolni kell a tényleges viszonyokkal, csak helyeselheti a miniszter várakozó álláspontját. A miniszternek rendkívül érdekes előadásáért csak köszönetet mondhat szóló.

Hegedüs Sándor azt tartja, hogy se a bizottság, se a ház nem fog jól cselekedni, ha az izraeliták közti belső viszályba beleegyeedik. A miniszter felfogása szóló nézete szerint egészen olyan, a melyet egy alkotmányos magyar miniszternek el kell foglalnia. Ha a miniszter tisztán adminisztratív szempontból s nem a lelkiismereti szabadság tekintetében oda igyekszik a dolgot terelni, hogy az izraeliták ügye rendeztessék, ezt csak helyeselni lehet.

Amit gróf *Csáky* Albin kineveztetése alkalmából reményként nyilvánítottunk, beteljesedett s a miniszter úr nyilatkozatai fényesen igazolják, hogy az országos izraelita iroda álláspontja, melyet a magunk részéről is támogattunk, helyes volt. A miniszter úr szavai *majdnem szóról szóra megegyeznek az országos izr. iroda körlevélének idevonatkozó részével*, a mi önmagában véve is elegendő annak igazolására, hogy a helyzet ismeretében szólunk és hogy teljes joggal támadtuk meg azokat a törekvéseket, melyeknek célja nézetünk szerint más sem lehetett, mint tán a személyes ambíciónak oly módon való kielégítése, hogy a tények és csendes, de tudatos működés által érlelt sikerek érdemjuttalmazására lefoglaltassanak.

Szünjenek immár e kellemetlen incidens utóhangjai és egyesüljünk ujjabb közös reményekre, közös tettekre.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

Hochmuth Ábrahám.

Prágában Hochmuth egyetemi tauulmányain kívül a rendelkezésére álló idejét a talmud és vallásbölcseleti művek, különösen Bachja »a sziv kötelességeinek tanáról szóló könyve« és Júda Halévi »Kuzari«-jének tanulmányozására fordította. Ez utóbbiakat Rapoport rendesen a talmud előadásait megelőzőleg értelmezte néhány kiváló tanítványnak, mely csoporthoz Hochmuthon kívül, Rosin Dávid és Kollinszky Adolf is tartoz-

tak. Nagy előszeretettel hallgatták ezek Sachs Mihály elmemozditó fejtegetéseit a zsoldárokról is, melyeknek bevezetése által rendkívüli mértékben hatott a fiatal szellemre, lelkesedést keltvén bennök az őshéber lírai költészet elragadó szépségű termékei iránt. Mennyiben járult ez utóbbi előadások megkedveltetéséhez Sachs igéző egyénisége, kitünik a barátok között későbbben folyt levelezésből, melyben a mesterről a rajongással határos szeretet és tisztelet kifejezéseiben szólnak. S ha emberfiára valaha alkalmazni lehetett a talmud amaz ismeretes mondását: »A modorból, hogyan siratnak valakit, megismerhetni, ha vajjon az illető részese-e a tulvilági üdvösségnek,«¹⁾ akkor bizonyára Sachs volt az. »Bizony! Isten keze nehezen talált bennünket« — írja Rosin 1864. márczius 20-án földig sujtott barátjának, Hochmuthnak — »veszteségünk megmérhetetlen s érezhetővé teszi magát lépten-nyomon. Az esemény még ma is rám nézve hihetetlen. Még mindig néha annál a szándéknál kapom magamat rajta, hogy valami hiráddal vagy kérdéssel forduljak a szeretve tisztelt baráthoz. Mint egy álomból, úgy ébredék fel aztán a borzasztó valóra.«

Hochmuth szive pedig csaknem megszakad a páratlan tanító és pártfogó halálának hírére. »A nélkül, hogy a veszedelemről, melyben a drága fő forgott — írja Hochmuth 1864. febr. 8. a »Neuzeit« számára — vagy a nagy veszteségről, mely a zsidóságot fenyegette, a legkisebb sejtelmünk lett volna, jött a megrendítő hír, hogy kidőlt az élők sorából, kihez annyian mély hódolattal irányozták tekintetüket, kit barátai határtalan odaadással szerettek, kihez tanítványai, mint egy eszményképhez föltekintettek, hogy szellemének sugarai mellett minden jó és igazért, minden nemes és szépért hevüljenek, hogy gondolkozása módjának magaslatára fölemelkedjenek és egész teljességökben, nemes érzelmeinek árában tisztuljanak és finomuljanak. A zsidóság benne egy jellemet vesztett, a mely mint gránitoszlop, az idő hatalmas árájának hullámcsapása és torlódása közepette az emberiség szilárd, örök alapján rendíthetetlenül állott. A zsidóság egyik leghűségesebb fiával szegényebb lett, a kiben a zsidó hitvallás örök tartalma a legnemesebb alakban megfestesült, és átszellemült nyilvánuláshoz jutott volt. A zsidó tudománynak egy

¹⁾ Sabb. 153. a.

lángelméjű munkással kevesebbje van, a ki a klasszikai ókor alapos ismeretétől ittasan, a modern kor műveltségének magaslatán állván, azon gyöngéd szálaknak utána nyomozott, melyek a zsidó gondolkodók termékeit a világirodalommal összekötik, s a ki az idők folyamán elhomokosodott csatornákat, melyek által buváraink a kor szellemével érintkeznek, ismét feltárta.« Hogy az ily tanítóinak hatása és befolyása tanítványaira nemcsak a szerint mérlegelendő meg, mennyit és mit köszönhettek a mesternek tudományos képzettség és ismeretkörük tágulása dolgában, hanem inkább amaz eleven példaadás és magatartás szerint, melyvel a mester élete céljait megvalósítani törekedett, szóval, hogy az ilyen mester tanítványaira erkölesi súlyával még hatványozott mértékben hatott, mint tudományos tekintélye által, arról meggyőződhetett mindenki, kinek módjában volt Hochmuthhal közelebb viszonyba jönni, vagy akár csak egyéniségének különösen ismertető sajátságaival megismerkedni. Hochmuth személyes volta csaknem szakasztott mása azon jellemrajznak, melyet Szántó Simon Sachsról nagy vonásokban ecsetel:¹⁾ »Az ő nyilvános személyisége létének legjelentéktelenebb oldalát képezte, azonkívül pedig hiányzott neki még az a mindennapi nyájasság és hozzáférhetőség, mely fecsegő közlékenysége mellett kebelében nem rejt valami szentélyfélét, melyhez a belejutást el lehetne tiltani. A ki önmagában nem önálló, az nem magába zárkózott, s nem is lehet soha rideg, annak nincs titka, s nem is tisztel ilyent s azért azt mondják róla, hogy társas, barátságos, hozzáférhető. De a ki, mint Sachs is, teljesen sajátosságos, független, teljesen egyéni és sajátosságos kinyomatu és jellegű, annak egész benső élete egy szent templom, melybe szentségtelen tekintetnek nem engedi meg, hogy belehatoljon, az mindég kifelé ellenzékenkedésre és tagadásra késznek látszik, az könnyen félreismertetik, hogy ha az élet köznapni nyelvére akarják fordítani, s nem alkalmazható az időjárás légsúlymérőjéül, mert az idő *mellett* s nem *benne* áll.« Hochmuth nemcsak annyiban nevezhette magát Sachs tanítványának, a melyben közvetlen érintkezés következtében köszönhette neki tudományos ismereteit és látó körének tágulását, vallásos irányát s tájékozódását az akkortájt javában folyt felekezeti surlódások és viszályok közepett, miknek szinte

¹⁾ »Neuzeit« 1864. 6. sz.

ről különösen Németországban szónok, zöld asztal és időszaki irodalom szolgáltak, de különösen annyiban is, a mennyiben egyénileg is sokat sajtátított el Sachs természetéből, a külvilággal szemben tanúsított magatartásából, emberek és tárgyakról táplált nézeteiből és egyéniségének minden tekintetben s minden alkalmából való megóvásából. Egyáltalában a tanítványok méltóknak bizonyultak mesterükre, s gondolkodás, következetesség és jellemgyöntetőség tekintetében a hasonlatosság a három fent megnevezett barát között szembeötlő. Ezek közül Kollinszky Adolfnak a két bajtársétól különböző sors volt a csillagokban megírva. Érdemes, hogy erről Hochmuth sajátkezű följegyzései nyomán egyet-mást közöljünk.

Dr. Kollinszky Adolf, Falk Miksa, a »Pester Lloyd« szerkesztőjéhez közel rokonságban álló előkelő családban 1826-ban születvén, 6 gimn. osztályt és az egyetemet, a filozofiai két évi tanfolyamot bevégezvén, 1842-ben Prágába ment, hogy a héber tudományokban magát kiképezze; 1845-ben a bölcsészeti doktor czim elnyeréséhez szükséges szigorlatokat letevén, 1846. Berlinbe ment, tehát ugyanazon évben, midőn Hochmuth onnan hazakerült, hogy a miskolczy iskola igazgatását átvegye, a berlini egyetemet Rosinnal együtt látogatta, a kivel együtt is lakott. 1848-ban haza sietvén, hogy itt különféle bizottságok működésében részt vegyen, szeptember havában közhonvédnek is be akart állani. Hogy szülei a heves természetű fiatal embert szándékától elvonják, beleegyezésüket adták ahhoz, hogy Prágába menjen, hová gyöngéd viszony vonzotta. Október elején Bécsbe érkezvén, részt vett a kitört utczai harezokban, mint közkatona. Október 5-én az engesztelési ünnep előestéjén délutáni 3 és 4 óra tájban a vendéglőbe jött, hogy valamit ehessék a bójtnap előtt. Az evés után fegyvert ragadván, el akart rohanni. A vendéglős erre megszólítja: »Herr Doctor! Werden Sie nicht heute am heiligen Versöhnungstage in den Tempel gehen?« »Nein!« volt a felelet. »Für Gott, Recht und Freiheit muss auch ich kämpfen!« és avval elment. A fegyvertárt ostromló ifjúság első sorában küzdvén, első is volt az elesettek között. »Midőn halálát a Pesten megjelenő »Ungar«-ban olvastam« — írja Hochmuth — »szívem csaknem megrepedt fájdalomában, és szent kötelességemnek tartottam ezen szeplőtlen jellemű és erkölcsű, nagy tehetségű és a szabadság eszméjeért lángoló rabbi-jelöltnek s hü-

barátomnak »Denkblätter, gewidmet dem am 5-ten Október 1848. in Wien bei Erstürmung des Zeughauses gefallenen, dr. Adolf Kollinszky.« Prágában 1849. megjelent munkámat szentelni.« Ezen mű, mely a fiatal szabadsághős szüleinek költségén adatott ki, a könyvkereskedésbe nem jött, s csak rokonok és barátok közt lett kiosztva, dr. Kollinszky életrajzát és hátrahagyott irományaiból szedett költemény-töredékeket, továbbá több a héberből fordított költeményt s prózai dolgozatát tartalmazza. Egy örökítette meg Hochmuth fiatal barátjának a szabadságharcz dicső történetében is helyet érdemlő emléket, Rosin pedig »a szövetségben a harmadik« egy könyvbe, melyben Kollinszky Prágában való együttléteök emlékeül megajándékozta, azon szavak után, melyekkel azt neki dediciálta, ezeket írta: בשנת ה'ת"ד: צד לפנות ערב ביום ה'בפורים כבה נר הוי'ו בנפלו הלל בין הגלחמים בחוצות וויקן: צד י"ל: י"ל: עלך אחי מה נפלאה אהבתך ל'! עלך אחי מה נפלאה אהבתך ל'! Kollinszky barátjának halálhíre, mint említve volt, Hochmuthot már Miskolczon találta, hová 1846. év elején a miskolczy hitközség előjárósága által meg lett hívva.

Hochmuth szegődtetése, mint a miskolczy »héber-magyar iskola főtanítója« csak hosszabb levélváltás és a kölcsönös feltételek tüzetes megvitatása után következett be. A mint az azon időből fenmaradt jegyzőkönyvi töredékekből kitűnik, a megválasztott főtanító állásának elfoglalását attól tette függővé, hogy iskolai ügyekben minden kívülről jövő mindennemű befolyástól menten és teljesen önállóan intézkedhessék. Nem volt kifogása az ellen, hogy »mindennemű vallásos vagy a rabbiság hatáskörébe tartozó kérdésektől tartózkodjék,« de a főtanítói teendőkre nézve szabad kezet követelt magának. Azonban az előjáróság nem igen mutatott hajlandóságot feltékenyen őrzött s eddigelé csaknem minden megszorítás nélkül gyakorolt jogáról az iskolával szemben lemondani, de határozatilag kimondotta, hogy a főtanítóznak az iskola szervezésénél döntő befolyást biztosít, »annál is inkább, mivel az ujonnan megválasztott Hochmuth ur irányában a legnagyobb bizalommal viseltetik, s minden az iskola javát célzó intézkedését örömmel fogja teljesíteni.« Miskolczy barátainak tanácsára és biztatására, különösen pedig Zuckerman del Móricz, Vigh Bernát, dr. Kaczander Áron, dr. Kiss Ja-

) Magán közlés, melyet dr. Rosin Dávid tanár úrnak köszönök.

kab, Berger József, Grünblatt Henrik, Eigner Anselm és Fleischer Ábrahám iskolaszéki tagok részéről nyert felvilágosításra, miszerint az előljáróságot a főtanító működése elé szabott feltételek megállapításánál csakis a jó ügy, illetve az iskola-ellenes áramlatra való tekintetek vezérlik, Hochmuth 1846. évi nov. 1-én új állását elfoglalta. Hogy mily szellemben fogta fel hivatását, mint iskola igazgató, erről tudomást nyerünk, ha figyelemmel olvassuk végig 1851-ben ugyancsak Miskolczon német nyelven megjelent »A zsidó iskola Magyarországon a milyen az valójában és a milyennek lennie kellene«¹⁾ című művét, melyet mi Hochmuth pedagógiai hitvallásának neveznénk, a mennyiben az az iskola-élet jelenségeiből s tapasztalataiból levont elméletet és tanulságokat tartalmazza. S valóban, ha tekintetbe vesszük, hogy mily viszonyokkal kellett akkortájt a tanítónak már nyelvi tekintetben is megküzdenie, akkor teljesen igazoltnak fogjuk találni Hochmuthnak abbéli nyilatkozatát, hogy »ha már egy nyelvnek az uralkodása valamely iskolában nem biztosít még a felmutatandó eredményekről, de az kétségbe nem vonható, hogy azok a nyelvdualizmus mellett egyáltalában nem valósítandók.« Mondanunk sem kell, hogy az ilyen visszás iskolai viszonyokon való javítási kísérletek sokfelé akadályokba ütköztek, majd bizalmatlanságot, de még ellenszenvet is szültek.

Hochmuth azon iskolánál, melynek igazgatását magára vállalta, öt tanítót talált, a kik közül négy német, és egy magyar ajku volt, míg az iskolai növendékek közül, miként az elődök Babylonban, sokan csakis a romlott német jargonban, egy része pedig csak magyar anyanyelven tudták magukat kifejezni. E türhetlen állapotnak lassankénti megszüntetése céljából a 3-ik és 4-ik osztályban Hochmuth a bibliát magyarul kezdte tanítani. De minő vihart keltett ebbeli kezdeményezése a község kebelében! Oda volt egyszerre a »legnagyobb bizalom,« melyről Hochmuthot szegődtetése alkalmával biztosították, s a pozsonyi iskolának egyik régi növendéke, Kohn Ch. H. mohón kapott az alkalmon, hogy az aggályt keltett újítás felett avval az élcczel törjön pálczát, hogy a különbség az eddigi és a mostani új bibliafordítás közt abból áll, hogy amaz Pesat-ot (egyszerű értelmet) az új pedig a dóvor-

¹⁾ »Die jüd. Schule in Ungarn, wie sie ist, und wie sie sein soll« (Miskolcz, B. Deutsch.)

achert (átvitt, más értelmet és egyszersmind czélzás a tiltott ételekre) veszi tekintetbe.

De maguknak a német ajku, különben jeles tanítónak sem volt inyökre a főtanítónak a többiek felett gyakorlott fennhatósága, intra muros csak meg volt a csend és béke, az egyetértés és összetartás az iskola elleneseivel szemben, de extra muros szakadatlanul járta a huza-vona, a megszólás, az áskálódás és személyes támadás, melyek ellen Hochmuthot csakis öntudatos lénye, méltóságteljes magatartása, hajthatatlan jelleme, és az aljas gondolkodás elleni érzéketlensége védelmezték. S daczára mind eme torzalkodásoknak, a legjobb intencziói ellenébe gördített akadályoknak, a miskolci iskola Hochmuth »főtanítósa« alatt »azzá lett, a milyenné lennie kellett,« s ha nemcsak a vak véletlennek, hanem a nevelés-oktatás alapvető módszerének is tulajdonítunk némi befolyást arra a társadalmi állásra, melyre az elemi iskola növendéke, a korról és tudománytal haladva, későbbben felküzdötte magát, akkor Hochmuth miskolci tanítványai, az Ormodyak, a Sauerek, Stillerek, Bródyak, Moskovitzok stb. élő tanubizonyosságok a mellett, hogy a miskolci iskola igazgatásánál alkalmazott nevelés-oktatási elvek és elméletek mégis csak helyesek voltak. Hochmuth egész lénye át volt hatva ama meggyőződés által, hogy »az iskola élén, ha annak benső, erőteljes életet és külső tiszteletet akarunk szerezni, tetterős férfiak, de nem gyengék, hivatottak, de nem bérenczek, bensőleg átképzett szellemek, de nem üres fejűek kell, hogy álljanak. Az iskolahivatal méltóságának és magasatos jelentőségének tudása által áthatva, a tanítás szakához való benső hivatottság zaklató és figyelmeztető hangja által indítatva és azon benső ösztön által hajtva, hogy a gyűjtött tananyag az ifjuság köztulajdonává váljék, az olyan férfiak tetteiknek elismerést, szavaiknak érvényt, tevékenységöknek eredményt és az iskolának azon rangot fogják megszerezni tudni, mely azt az állam üdvére és boldogságára való befolyásánál fogva megilleti. Ha valahol egy iskola-ügynek, a magyarnak van szüksége ily lelkesült előharcosokra, hogy itt egy új utat törjenek, ott egy vad dudvával benőtt iskola-pályát nyissanak.«¹⁾ Csakhogy a dudvával nem mindenki bír, fejére nő az gyakran s csak nagynehezen bontakozhatik

¹⁾ Die Schule 108.

ki belőle. Hogy ezt Hochmuthnak is kellett tapasztalnia, elbeszéli maga.¹⁾ Véglegesítését kérte három évi ideiglenes működés után. Véd- és dacszövetséget kötött a főtanító tanítótársaival, a kiknek számára szintén kérte a véglegesítést. A község tagadta. Hochmuth, a ki ekkor lemondott, magániskolát nyitott a »sötét kapu« alatti lakásán. Iskolája Stiller Bertalan, Patzauer Mór és még két falusi fiuból állott, míg a Sauer lányok, jelenleg férjhezett Berger, Beimel és Herz a leányiskolát képezték, az áldott lelkű és ritka műveltségű Hochmuthné szül. Sluzker Anna vezetése alatt. Hochmuth ez idő szerint, csalatkozásai s egyéb keserű tapasztalatai következtében csaknem reményt vesztve nézett volna a jövő elé, ha házi védőangyalán kívül, nem állott volna oldala mellett Heilprin Mihály, a lángeszű tudós és lánglelkű barát,²⁾ a kinek a sors 1852. évi június havában megjelölé az utat Amerikába, míg a másik barátot Kulára szolította.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

(Vége következik.)

*

Nagy emberek életét és törekvését csak nagy emberek ítélhetik meg helyesen. Bizonyos, hogy dr. Klein Mór főrabbi úr tökéletes életképet tud Hochmuth Ábrahámról élénk állítani, még ha némely apró-cseprő részletet fel sem említ. Csak-hogy ki-ki mást-mást keres egy életrajzban és én, miként az a bizonyos varga, a ki Apelles világhírű képfestő kiállított festményén a lábbelin talált hibát, én is, mint gyermektanító, e Klein úr Hochmuthján nem találok a gyermekkor viselt dolgait. Talán van a Magyar-Zsidó Szemlének olyan olvasója, a ki az én szerény soraimat is elolvassa, melyekkel e hiányt helyreütni szándékszom.

Hogy homnan vettem én a Hochmuth gyermekkorára vonatkozó hiteles adatokat, az azonnal ki fog tűnni.

E század első éveiben *Deutsch Mózes* nevű zsidó ember élt Baán (Trencsénm.) helységben. Ez a Deutsch M. Illésházy gróftól bérben birta a regálékat. Isten megáldotta őt gyermekekkel és gazdagsággal. Egyik leányát reb *Mayer Hars Maislis*,

¹⁾ Magyar-Zsidó Szemle V. évf. 8. sz. 565. 1.

²⁾ L. u. o.

a kit a Chatham Szófer ajánlott Deutsch Mózesnek, vette feleségül, egy másik leányát a Berlinben nevelkedett igen művelt lelkű Deutsch (Skuts) Sámuel, kinek három gyermeke él itt Budapesten (Deutsch Henrik igazgató, anyósom és Kovács Fülöp magyar állam vas. felügyelő). Harmadik leányát, *Perl* nevű Hochmuth Pinkász, egy baáni jómódu kereskedő feltűnő szépségű fia vette feleségül. Perl és Pinkásztól származott Hochmuth Ábrahám.

Mint anyósom¹⁾ beszéli, a kis Ábrahám nagyon fürge, élénk eszű gyermek volt. Csak 6 éves koráig járt a baáni zsidó iskolába, mely akkoriban igen jó iskola volt.

Hat éves korában reb Mayer Hars talmud-iskolájába került a kis Ábrahám. Nemcsak az a körülmény vált a kis Ábrahám javára, hogy nagybátyja lön első talmudtanítója, hanem még inkább az, hogy ez az iskola nagyszülei házában volt, mert reb Mayer Hars שלחן משה. נאם. mellett még egy nagy termet kapott apósa házában, a hol mintegy 25 báchur leste ajkairól az elmeélesítő talmudmagyarázatot.

Nagyobb rátermettséggel, őszintébb odaadással* alig tanította valaha rabbi a talmudot, mint Hochmuth tanítója. Tul akart ez tenni családjá minden férfi tagjain, kik valamennyien a rabbi tisztséget viselték. Atyja Szeredán volt rabbi. Tőle jutott egy כפר היידיש בirtokába, melyből kiderült, hogy a *Toszeftoth Sabbath* ivadékából való. Egyik testvére Szigetvárott, egy másik Szt.-Gróthon volt rabbi, egy nőtestvére pedig a vág-ujhelyi dajjának volt a felesége.

Nem egyszer érezte Hochmuth is tanítója testemésztlő lángbuzgalmának szurásait. Szerencséje, hogy a nagyszülék házában van, szerencséje, hogy az anya örökdő szeméi lépten-nyomon kísérik: mert reb Mayer Hars az ő túlbuzgóságában amint a maga testét tönkre tette: Hochmuthét is, a gyenge gyermekét megsemmisíti. Jó hatással volt bizonyára Hochmuth kedélyképzetére az is, hogy unokaöccse Deutsch Henrik, szintén iskolatársa lön. Persze, ő már akkor »nagy báchur« volt, már négy év óta tanulta a talmudot, mikor a kis Chajeml is a báchurok sorába lépett. Még négy esztendeig tanult Hochmuth reb Mayer Harsnál és osztozkodott Deutsch Henrik örömében, fájdalomában.

¹⁾ Anyósom, Deutsch Henrik úr állítása szerint, 83 éves.

Csak péntek este volt a két rokonnak szünetje, különben soha éjjel előtt nem hunyhatták le fáradt szemeiket nyugalomra és a pirkadó nap első sugara már ott lelte őket a vastag gemára rejtelmes lapjainál. De jóságos Gondviselés úgy intézte, hogy reb Mayer Harsot meghitták Lévára, hogy az ottan megürült rabbi széket elfoglalja. A tanító távoztával felozlott a baáni jesibá, kiki szive sugallata szerint a hová akart, mehetett; csak Hochmuth követte tanítója parancsolatát és Vág-Ujhelyre költözött. Annyi bizonyos, hogy itt sem bántották őt anyagi gondok, mert megint csak rokonai házában élt, de bizonyos az is, hogy az itteni tanulmányok sovány táplálékot nyujthattak nagyratörő szellemének, azért is nemsokára Nyitrán látjuk, mint a nagyhirű Benét Ezékiel tanítványát. Ide nem parancsszóra, hanem szive-lelke elhátározásából jött — és ez volt életének első önálló lépése. Az önálló ifju további fejlődését dr. Klein Mór főrabbi úr mutatta ki.

Budapest.

SCHÖN JÓZSEF,
főv. községi isk. tanító.

Szemle.

Gróf Csáky látogatásai.

Valahányszor kiválóbb férfiak vagy éppen olyanok keresik föl intézményeinket, a kik állásuknál fogva felekezeti ügyeink sorsára döntő befolyást gyakorolnak, őszinte örömet érzünk. Ha sebeket találnak, ám gyógyítsák, ha pedig méltánylást érdemlő törekvésekkel találkoznak, ne tagadják meg tőlünk azt az elismerést és erkölcsi támogatást, mely nekünk az elért sikerek továbbépítésére lelkesedést és erőt ad. E szempontból örülnünk kell azon, hogy *gróf Csáky* miniszter tanulmányi látogatásainál felekezeti intézeteinket kiváló figyelemben részesítette, mert ha a látogatásoknak mélyebb okai nem lennének, mint a melyeket a convenientiában fölfedezni lehet, részünkről a felekezeti hiúság szempontjait mellőzve, e tények fölött egyszerűen napirendre térnénk. De hiszszük, hogy egy oly komoly és céltudatos államférfiú, mint a minő cultusminiszterünk, látogatásainál a szorosan vett felügyeleti jog gyakorlásán kívül egy célú tart szem előtt, azt nevezetesen, hogy magát a viszonyok felől közvetlen tapasztalatok által informálja, hogy a helyszinén szerzett tájékozásoknak elhatározásainál hasznát vehesse.

E lapok utolsó számában említés tétellett arról, hogy a miniszter az országos rabbi- és tanítóképző intézetekben járt. E látogatásai után az *izraelita siketnémák országos intézetét* kereste föl. Ez az intézet a föntartásán, fejlesztésén fáradozó fővárosi zsidóságnak méltán képezi büszkeségét. Az országban csak egy ily intézet van még, a váci állami siketnéma intézet, de túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a budapesti intézet messze fölötte áll amannak. Valóságos minta-intézet, melynek tanterve, berendezése és az elért fényes eredmény a külföld figyelmét is magára vonta. Nem régiben Angliából diplomatiái uton kívánták ez intézet szervezetének leírását és azért szeretjük, hogy a miniszter az intézetet váratlanul meglátogatta. — A látogatás közben történtek felől sok kalandos hír lett elterjesztve, de tény csak az, hogy a miniszter a siketnéma intézet vezető bizottsága fáradataatlan elnöke előtt csodálatát, meglepetését és legnagyobb elismerését nyilvánította, és hogy kilátásba helyezte, hogy a vizsgálatokon is jelen lesz. Egyéb neki tulajdonított nyilatkozatok nem ejtettek, a tett kijelentések jó része pedig tévesen lett közölve. Azért a magunk részéről fölötte kívánatosnak tartjuk, hogy hason dolgokban már az ügy érdekében is óvakodjunk attól, hogy oly fölfogásra szolgáltatassunk alapot, mintha a kormány egy tagja nyilatkozatainak jelentőségét kellőképen méltatni ne tudnánk.

Fájdalom, nem nagy kiválóbb intézményeink száma, de még egy izr. intézete van a fővárosnak, melyre a miniszter úr ó excellentiájának figyelmét fölhivjuk ez az *izraelita fiárvaház*, ó fövárosi zsidók kedvencz intézménye. Szemeink előtt fejlődött, emelkedett azon magas színre, melyen ma áll. A jótékonyág minden alkalommal előszeretettel fordul feléje, mert folyton növekedő szükségletei, működési körének szélesbedése ezt meg is kívánják, de tán azért is, mert az intézet élén egy férfiú áll, ki egész idejét, soha nem lankadó tevékenységét ez intézetnek szentelte. Az intézet által fölmutatott sikerek igazolják a közönség nagy részvétét, mely a nevezett fiárvaházi bizottsági elnök működése folytán csodálatos módon fokozódik. Meg is látszik e szüntelen tevékenység az intézet külsején és belsején egyaránt és bár itt-ott hangok hallatszanak, hogy az intézeti növendékek túlságos jó módban vannak tartva, mi ez intézetet minataszerűnek és olyannak tekintjük, hogy örömmel látnánk, ha a miniszter úr a

felekezeti tanítás és jótékonyság e helyét is meglátogatná és úgy ezen, valamint egyéb intézeteinkben tett tapasztalataiból azon meggyőződést meritené, hogy felekezetünk humanisztikus és kulturális törekvései a kormány jóakarátát megérdemlik.

Az evangélikusok conventje.

Már a mult évben sem hagyhattuk szó nélkül az evangélikus egyház autonomikus testületeiben történeteket. Ezúttal még kevésbé tehetjük ezt. A panslavismus és nemzetiségi duhajkodások minket nemcsak mint hazafiakat, de mint zsidókat is érintenek. Bármennyire fájlaljuk ugyanis azt, hogy az evangélikus egyház körében a hazafiatlanság oly merész homlokkal léphet föl, bármily részvétellel vagyunk is a nevezett egyház hazafias többségének helyzete iránt, e szomorú alkalom daczára is rá kell mutatnunk arra a tényre, hogy az egész hazai történeten keresztül senki sem képes egyetlen oly esetre utalni, melyben magyar zsidó hazafiatlan tettel vagy nyilatkozattal szennyezte volna magát. Igaz, hogy nekünk nemzetiségi aspirációink nincsenek, ámde még mindig idegeneknek tekintenek bennünket e hazában. Üldöztetés, mellőzés, jogfosztás és annyi méltatlanság mellett is, melyet társadalom és államtól elszenvednünk kellett és kell még mindig, szinte képzelhetetlen, hogy az izraelita hitfelekezet testületeiben oly nyilatkozatok ejtessenek, mint a minőket legközelebb egy a törvényes autonomiának örvendező felekezetben éppen önkormányzati jogainak gyakorlata közben hallottunk. A megsemmisítésnek tenné ki magát az a zsidó, ki nemzetellenes hangra nyitná ki ajkát. Csakhogy az állami életben erről tudomást nem vesznek, sőt ellenkezőleg még a nemzeti becsületet taposók, a nemzet ellenségeivel szeretkezők az állam keretében mindenben a jogok teljét élvezik, addig mi reményeink és törekvéseinkkel, lángoló hazaszeretetünk s tántoríthatatlan hűségünkkel évről-évre ismétljük ez imádságot: jogegyenlőség jöjjön el a te országod!

A hitközség joga a középiskolai hitoktatás kezelése körül.

A csurgói ev. ref. főgymnasium igazgatótanácsa az izraelita vallású tanulók bibliai oktatását tudvalevőleg betiltotta. Az érdemes igazgató úr illetékesnek tartotta magát, hogy dr. *Schreiner* Márton rabbi tanítása és az általa meghatározott tananyag fölött bírálatot gyakoroljon s ez az önkényes bírálat vonta maga

után az érintett betiltást. Az ügy már tavaly télen tétetett folyamatba és így annak részleteire most vissza nem térünk, annál kevésbé, mert a cultusminiszter folyó évi augusztus hó 2-dikán 30853. szám alatt kelt rendelettel ezen Csurgón és környékén nagy port felvert ügyet elintézte és a csurgói izr. hitközség, illetve rabbija álláspontjának adott igazat, kimondván, hogy miután a középiskolai törvény 9. §-a értelmében a felekezeti autonóm középiskoláknál a más felekezethez tartozó tanulók hit- és erkölcs-tanításáról való gondoskodás az illető egyházi hatóság jogát és tisztét képezi, melybe a közoktatásügyi kormány csak erkölcsi, állami vagy oly tanügyi okból avatkozik be, ha a hittanítás terjedelme és módszere tekintetében a többi tantárgy rovására történnék, a csurgói izr. hitközség részéről az ottani ev. ref. főgymnasiumba járó tanulókra nézve előirt hitoktatásnak a tantervben bemutatott anyaga ellen észrevétele nincsen.

A sziráki és berczelli izraeliták viszálya.

Mióta az anyakönyvi szabályrendelet életbeléptével a sziráki izr. anyakönyvi kerület megalakítva lett, nagy harc folyik a sziráki és berczelli izraeliták között. Eleinte ugyanis a berczelleiek az anyakönyvi kerület megalakításában, jelesül *Hirtenstein* Adolf rabbi-helyettes megválasztásában közvetlenül részt vettek és ez alapon nevezett anyakönyvvezető megerősítést nyert. Később azonban a berczelleiek külön anyakönyvvezetési jogot eszközöltek ki és most előállott a kérdés, hogyan fizessék a szirákiak a berczelleikkel közösen és véglegesen alkalmazott anyakönyvvezetőt. Rég folyt hitközségek között olyan elkeseredett harc, mint a nevezettek között, míg végre az ügy a jog és méltányosság szerint a cultusminisztérium f. évi 35496. szám alatt kelt rendeletével a szirákiak javára döntetett el, még pedig olyképen, hogy a sziráki izr. anyakönyvi kerület eredeti beosztásában megmarad.

M. F.

Nyilatkozat.

Tekintetes szerkesztőség!

A M.-Zsidó Szemle októberi számában a győri főrabbi úr szegényli magát, hogy a pesti zsidó hitközség anyakönyvveze-

tője öt okmánybélyegek keresztül nem írása miatt ismételtelen feljelentette — és a tek. szerkesztőség e szegyenkező főrabbi úrra fűgelvelet borít, megjegyvezvén, hogy »több oldalról és számos ízben érkeztek hozzánk hasonló panaszok.«

Mint hogy a panasz *hivatalos hatáskörömből* kifolyó tények ellen emeltetik, kénytelen vagyok az ítéletre felhívott közvélemény iránti tekintetből a tek. szerkesztőséget a következő nyilatkozat közzétételére felkérni.

A bélyeg és illet. iránti törv. és szab. hivat. összeállításának 20. §-a szerint a bélyeg »oly módon ragasztassék fel, hogy az irat szövegének legalább egy sora, nem pedig az irat czime, a bélyegjegy alsó színes részén keresztülirassék« — és a 43. §-a értelmében »a bélyeg nemlétezőnek tekintendő . . . d) ha a bélyegjegy a keresztülírás eseteiben vagy éppen nem, vagy nem szabályszerűleg iratott keresztül,« mely esetre a 217. §. akként rendelkezik, hogy »az illető bíróságnak vagy hivatalnak *személyes felelősség* melletti *kötelessége* a leletet felvenni,« és ezen kötelesség teljesítésének elmulasztása a 117. §. értelmében *kihágást* képez, mely 1—50 forintig terjedő bírsággal büntetendő (118. §.) Ezekből kitetszik, hogy *eljárásom*, mely miatt a győri főrabbi úr magát szegyenli, a tek. szerkesztőség pedig a pesti zsidó hitközség anyakönyvvezetőjét »bepanaszolt fél«-nek állítja oda, a *köz-hivatalnoknak törvény által előírt kötelessége*.

A győri főrabbi úr morális kötelességül elvárta volna tőlem, hogy őt a feljelentés alapjául szolgáló hibára figyelmeztessem. Tudvalevő dolog, hogy a megleletezés oka a bírságfizetési felhívásban az illetővel mindig közöltetik, a mint a panasztevő felszólalásában maga is *kiemeli*, hogy »bélyeg keresztül nem írása« miatt kapott fizetési meghagyást: így hát hogy szorult volna az én speciális figyelmeztetésemre. Ettől azonban eltekintek. Én a magam részéről annyiszor a mennyiszor éltem a törvényadta joggal, hogy a szabályellenesen bélyegzett okmányokat — ha a fél érdekének sérelme nélkül lehetséges volt — visszautasítottam; de hogy én a panaszos uréhoz hasonló magas piedestálon álló férfiakat törvényes kötelességekre figyelmeztetni bátorkodjam: arra fenhéjázás nélkül távolról sem gondolhattam, és másrészt hivatalom nagy ügyforgalma mellett nincs is rá időm. Különben is e figyelmeztetés a győri főrabbi úrnál határozottan kárba vett volna; mert ha kárán sem okult és — mint maga

bevallja — »bélyeg keresztül nem írása« miatt történt kétszeri bírságolás daczára harmadszor is ugyanazt a hibát követte el — és másrészt, ha az országos irodának valamennyi hitközséggel közölt — de meg a M.-Zs. Szemle 1888. évi februári számában is közzétett 12,156/1888. számú körlevelének a bélyegek keresztülírására vonatkozó üdvös utmutatását semmibe sem vette: mennyivel kevésbbé hajtott volna az én hivataltan figyelmeztetésemre.

A panaszos rabbi ur a dolgot azért teszi közzé, hogy — a mint mondja — anyakönyvvezető rabbikollegái óvakodjanak. Valóban ha felszólalásának ötödik sorában maga nem adná magyarázatát, nem volna érthető, hogyan tudja a »socios habuisse« kedvéért feltételezni, hogy tisztelt kollegái a hivatalos állásuk kötelességeire vonatkozó törvényekben oly járatlanok, hogy az ő figyelmeztetésére szorulódnának, mikor még az a néhány, ugyanazon hibát elkövetett anyakönyvvezető is már egyszeri megbírságotatás után eléggé okult és belátta, hogy ha már anyakönyvvezető rabbik, bizony szükséges a szabályszerű bélyegkezés meszettségével is megbarátkozni.

Végül pedig a közvéleményt hívja fel, hogy »ítéljen a följelentéseket tevő anyakönyvvezetőjének eljárása fölött.« — Mint hogy a főrabbi ur megengedi, hogy a feljelentés törvény alapján történt, vajjon az elítélésre felhívott közvéleménynek — nem tarthatván a főrabbi ur törvénytisztetét oly győnge lábón állónak, hogy a *törvényes kötelesség* teljesítését tekinti elítélendőnek — nem kell-e feltételeznie, hogy a »bepanaszolt« anyakönyvvezetőt a leletfölvételnél a törvény által biztosított bírságjutalék vezérelte? Már pedig ily feltevésnek csak lehetőségével szemben is a rabbi urnak csakugyan morális kötelessége lett volna, ha már felemlíti, hogy megmutatták neki följelentésemet, egyuttal arra is kiterjeszkedni, hogy én minden egyes leletbeterjesztésben a *bírságjutalékról az illető község szegényalapja javára lemondtam*. Ezt a főrabbi ur bizonyára tudta, mert olvasta — miért hallgatta el? Most itéljen hát a közvélemény.

Budapest.

GOLDHEIM LIPÓT,
a pesti izr. hitközség anyakönyvvezetője.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Deutsch Henrik jubileuma.

Deutsch Henrik képezdei igazgatónak 70-ik életéve befejezése alkalmából nyújtott tiszteletajándékhoz: Adler Gyula, dr. Kaufmann Dávid tanár, dr. Kohn Sámuel rabbi, dr. Simon József, Szántó Eleázár és Wahrman Sándor bizottsági tagokon kívül hozzájárultak, mint adakozók, illetőleg gyűjtők.

1. A fővárosból.

Dr. Bánóczy József,	Fuchs Wilh.,	Léderer Gyula,
Dr. Basch Gyula,	Gomperz Károly,	Magyar izr. tanító-
Basch Lajos,	Gomperz Mór,	egylet,
Brachfeld Arnold,	Gomperz Zsigmond,	Markbreit Adolf,
Brull Henrik fia,	Dr. Kern Tivadar,	Popper Károly,
Coacordia egylet,	Kohner Adolf és fia,	Schwarz Ármin,
Deutsch Bernát,	Kohner Henrik,	Stampfer Márton,
Friedmann Mór,	Latzkó és Popper,	Sváb Károly.

2. A vidékről.

Berndorfer Miksa, Sz.-Fehérvár,	Klein Salamon, Szeged,
Baum Fülöp, Veszprém,	Kohn József, Csurgó,
Bródy Samu, B.-Gyula,	Leopold Sándor, Szegszárd,
Büchler J., Kaposvár,	Pfeiffer Ignác, Nagyvárad,
Buxbaum Henrik, Pozsony,	Dr. Rosenberg Sándor, Arad,
Fischer Antal Enoch, Makó,	Schwarz Ignác, Nyitra,
Dr. Fischer Gyula, Győr,	Steinfeld Antal, Debreczen,
Goldfahn S. H., Topolya,	Tolnai J.,
Hochmuth Ábrahámé, Veszprém,	Dr. Vajda Béla, Abony,
Huppert Manov,	Winkler J. Sopron.
Klauber Jónás, Kecskemét,	

3. Hítközségek.

Besztercebánya,	Jászberény,	Mohács,
Brassó,	Kassa,	Nagy-Atád,
Buttyán,	Kisujszállás,	Nagy-Beeskerek,
Czegléd,	Léva,	Nagy-Bicsce,
Érsekújvár,	Lippa,	Nagy-Kanizsa,
Fogaras,	Losonc,	Nagy-Szeben,
Győr,	Mező-Tur,	Ó-Kanizsa,
Hatvan,	Miskolc,	Sátoralja-Ujhely,

Szabadka,	Temesvár (belváros),	Vág-Beszterce.
Székesfehérvár,	Tisza-Földvár,	Zsolna.
Szenicz,	Ujpest,	
Szombathely,	Vác,	

T a n ü g y.

Az orsz. izr. tanítóképző tanterve gyakorló-iskolájának I—IV. osztálya számára.

Tanügyi köreink régóta és joggal sürgetik, hogy az orsz. izr. tanítóképző, mint erre legalkalmasabb, sőt hivatott fórum, tegye közzé a tantervet, a mely szerint elemi iskolájában eljár. E sürgetés abból a helyes fölfogásból táplálkozott, hogy e paedagógiai intézetnek állhat leginkább föladatában, oly tantervet dolgozni ki, mely után az intézetből kilépő tanító indulhat s mely esetleg utánzandó mintaképpé válhatik, ha az ország zsidó tanítói a maguk tapasztalataival gyarapítják az intézeti tanárokként e tanterv minél tökéletesebb volta érdekében. Így lassanként egységes lenne az egész ország zsidó iskoláiban a tanítás menete, mi bizonyára kedvező hatással lenne az átlagos színvonal emelésére is. — Megjegyezzük még, hogy e tantervet a nmlgu minisztérium elfogadta és helybenhagyta.

ELSŐ OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan.

- I. Kis erkölcsi elbeszélések. Az Isten.
- II. A világ teremtése. A szombat.
- III. Reggeli ima, hálaimák (héber nyelven) magyarázattal.
- IV. Az ember. Ádám és Éva.
- V. A bűn és büntetése. Ádám és Éva; Káin és Ábel.
- VI. A jámborság jutalmazása. Noé.
- VII. A háladatosság; Noé. A szülők iránti tisztelet.
- VIII. A mit Isten végez, annak meg kell történni. Babel tornya.
- IX—X. A tananyag ismétlése.

Héber olvasás:

A IV. hónaptól a X-ikig a behozott tankönyv menete szerint.

2. Beszéd és értelemgyakorlatok.

- I. Az iskolai élet; a gyermekek nevei; az iskolában levő tárgyak nevei, színük, nagyságuk, alakjuk; irányuk (jobb, bal stb.)

II. és III. Mit kapnak a gyermekek szüleiktől? Lakás, annak belseje, bútorok, kik készítik? miből? Ruha; élelem: növényiek (kenyér, gyümölcs, főzelékek stb.), állatiak. — Konyha- és főző-edények. Családi élet; gyermeki kötelességek.

IV. Napok rövideje, hó, hóember, szánkázás, hólapda. Erzsébet-tér, Muzeumkert és Városliget télen: verebek, hollók, a jég, koresolyázás a Városligetben, a Duna jege.

V. Hogy védi magát az ember a hideg ellen? Fűtés, kályha, kőszén, fa, bunda, keztyű. Világítás, gyertya, lámpa, petroleum, gáz. Játék a szobában (Chanukka).

VI. Néhány állat, melyről az ember gondoskodik: kutya, macska, ló (istálló); állatok, melyek télen kárt okoznak (farkas, medve, róka).

VII. A természet ébredése: a napok hosszabbak, hóolvadás, eső, harmat; fecske, hóvirág, ibolya.

VIII. Az Erzsébet-tér, a Muzeumkert, a Városliget, kert, kertészeti eszközök; néhány virág, pillangó.

IX. A rét, folyó, tó, fürdés, csolnak, híd, halak, zivatar, szivárvány.

X. Összefoglalás és ismétlés. (Évszakok.)

3. Magyar nyelv.

a) Írás és olvasás. Előgyakorlatok. II—X-ig az A), B), C) menete szerint.

b) Mesék és versek az emlékezet gyakorlására.

I.—II. Miért számár a számár? Katonás.

III. Kakas és jércze. Ess eső!

IV. A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök. Macskafamilia.

V. Kis kakas kitérta a sövényt. Nincs szebb állat.

VI. A malaczkok és a farkas. Lám megmondtam.

VII. Medve és farkas. Fecske mondja.

VIII. Farkas meg sas. A gólya.

IX. Kóró és kis madár. Erdő, erdő.

X. Félig nyüzött bakkecske. A pacsirta.

4. Számtan.

I. hónaptól IV-ig a négy művelet 1—9-ig terjedő számsorban.

VI. hónaptól X-ig a számsor kibővítése 10—20-ig.

5. Ének.

»C« durban áthelyezett kisebb dalok betanulása hallás után. A tanult darabok alapján a hangjegyek és »C« hanglétra megismertetése.

6. Rajz.

Rajzolás a palatáblán kapcsolatban a beszéd és értelemgyakorlatokkal.

7. Torna.

A) Rendgyakorlatok: Állás, igazodás, fordulatok; rendes járás, oldalsorokban. Rendszeres és szakaszképzés.

B) Szabadgyakorlatok: Egyszerű testgyakorlatok. Szökdelések.

C) Szergyakorlatok: Lengőkötél, ugrás, mászás és gyűrűhinta legkönnyebb gyakorlatokban.

D) Könnyebb tornajátékok.

MÁSODIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcsstan. Bibliafordítás.

I. Az egy Isten. Ábrahám.

Héber olvasás gyakorlata. Előkészítés a biblia eredeti szövegének tanítására.

II. A békeszeret: Ábrahám és Lót. — A felebaráti szeretet. Ábrahám és Szodom.

Héber olvasás mint I. alatt.

III. Az engedelmesség és a szülők iránti tisztelet: Lsák.

Vendégszeret: Rebeka.

Héber olvasás az imakönyvből. — Mózes I. k. I. fej. 1—14. versének fordítása.

IV. Szelídség és vadság: Jákob és Ézsau.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. I. fej. 15—26. és 2. fej. 1—4. v.

V. A hűség: Jákob.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 2. fej. 5—10, 16—19.; 3. fej. 1—4, 9—13.

VI. Az irigység: József és testvérei.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 6. fej. 9—14, 17—22, 7. fej. 1—7.

VII. Rabszolgaságból fejedelemségre; remény. József.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 8. fej. 1—2
13—18; 11. fej. 1—9.

VIII. Nemesszívűség és testvéri szeretet. József.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 12. fej. 1—10.
13. fej. 1—13.

IX. Folytatás.

Héber olvasás az imakönyvből. — M. I. k. 21. fej. 1—7.;
22. fej. 1—14.

X. Összefoglalás és ismétlés.

2. Beszéd- és értelemgyakorlatok.

Jegyzet: Ha a harmadikkal együtt tanul, a kurzus két évi.

I. Az ember élelme: a) gyümölcsök, alma, körte, szilva
[II. 65, 66];

b) eper, cseresznye, szüret [II. 49, 75].

II. a) Földművelés, szántás, vetés, aratás, földművelési esz-
közök [II. 47, 48, 55, 56].

b) Gabbaneműek, burgonya, molnár, malom, pék [II. 70, 72].

III. a) Halászat, ponty, csuka [II. 52; III. 82].

b) Vadászat, nyúl, szarvas, őz, puska, erdő, tölgy, fenyő
[III. 77, 78, 83, 84, 79, 80].

IV. a) Állattenyésztés, tyúk, galamb, fecske [II. 70, 72];

b) lúd, kacska, gólya [II. 67; III. 81].

V. a) Juh, tehén, vaj, sajt [II. 71, 69].

b) Lótenyésztés, szarvasmarha, sertésenyésztés, csikós, ka-
nász, rét, kecske [II. 50, 53, 54].

VI. a) Lakás, házépítés, téglá, kőműves, ács [III. 70].

b) Ásványok, bányá [II. 77, 78; III. 86, 87].

VII. a) Ruha, posztószövés, takács [II. 72].

b) Timár, varga, szűcs.

VIII. a) Kovács, lakatos [III. 67].

b) Asztalos, fazekas [III. 69, 71].

IX. a) Méh- és selyemhernyó-tenyésztés [II. 73].

b) Utazás, utak, kocsi, vasút, hajó, pénz [III. 74, 75].

X. Összefoglalás és ismétlés.

3. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

I. Miért számár a számár? A ló és a bika. A tyúk és a
galamb. A két kecske. Reggeli fohász. Esti dal. Ősz.

II. A ló és a farkas. Az oroszán és az egér. A ló és a
szarvas. Madárkák búcsúja.

III. A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök. A farkas és az
ember. Szántólegény dala. Aratáskor.

IV. Miért sutafarkú a medve? A medvebőr. A tanácsadó
veréb. A tyúk és a farkasverem. Tél.

V. A vadgalamb és a szarka. A nyulak és a békák. A szarka
és a gilicze. Huszárok.

VI. A farkas-tanya. Kis tú kezd, farkas végzi. A Kaczor
király. Anyám tyúkjá. A veréb és a pulyka.

VII. A róka, medve és a szegény ember. A szürke ló. Az
ürge. Tavasz.

VIII. Az okos lány. A pásztorfiú. Az árnyék. A boczi. Bá-
rányka.

IX. A csillaghullás. A királyfi és neje. Nyár.

X. A nyulak és a békák. A kakas, kutya és a róka. A ló és
a farkas.

B) Nyelvtan.

I.—II. Hangok; magán- és mássalhangzók; szótagolási
gyakorlatok.

III.—IV. Mi mindent lehet megnevezni? (Szócsoportok.)

V. Főnév, közös és tulajdonnév és névelő. Melléknév.

VI.—VII. Ige (folyó, befejezett cselekvés); névmás.

VIII. Mondatok egyes és többes számban.

IX. Pont; kérdőjel; felszólítójel.

X. Összefoglalás és ismétlés.

4. Német olvasás és írás.

I.—X. Irvaolvasás az ABC alapján és kisebb versek könyv-
nélkül tanulása.

5. Számtan.

I. A múlt évi anyag ismétlése.

II. A számsor kibővítése 100-ig, tiszta tizesekkel; a tizes mint
új egység; a négy alapművelet tiszta tizesekkel.

III. Számsor 1—30.

IV. Számsor 1—40.

V. Számsor 1—50.

VI. Számsor 1—60.

VII. Számsor 1—70.

- VIII. Számsor 1—80.
IX. Számsor 1—90.
X. Számsor 1—100-ig.

6. Ének.

Mint az elsőben.

7. Rajz.

Mint az elsőben.

8. Torna.

Mint az elsőben.

HARMADIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan. Bibliafordítás.

I. Könyörülés. Mózes születésétől Midjánba való meneküléseig.

M. I. k. 24. fej. 1—10, 23—24, 50—51 v.

II. A szerénység. Mózes Horéb hegyén. Mózes és Áron.

M. I. k. 25. fej. 19—21; 26. fej. 1—17; 27. fej. 1—5, 17—22.

III. Isten igazságos: Mózes Fáraónál, az egyiptomi tíz csapás.

M. I. k. 28. fej. 1—2; 29. fej. 1—17.

IV. Az izraeliták elhagyják Egyiptomot. A Vöröstenger

M. I. k. 32. fej. 1—10; 35. fej. 9—20.

V. Az isteni gondviselés. A manna. A kinyilatkoztatás Tízparancsolat.

M. I. k. 37. fej. 1—15; 39. fej. 1—6.

VI. Bűn és bűnbánat. Az aranyborjú.

M. I. k. 40. fej. 1—4; 42. fej. 1—15.

VII. Az isteni tisztelet; az ünnepek. A szent sátor.

M. I. k. 43. fej. 1—7; 44. fej. 1—14.

VIII. A csüggedés következménye. A kémek. A lázadók megbüntetése. Korá összeesküvése.

M. I. k. 44. fej. 18—34; 45. fej. 1—5.

IX. Részhajlatlanság. A zúgolódás vize.

M. I. k. 47. fej. 28—31; 48. fej. 1—3, 8—22.

X. Összefoglalás és ismétlés.

2. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

I. A kerek kő. A kovácsműhely. Szukkoth. Szülőföldem szép határa. Közmondások. Példabeszédek. Mózes mint gyermek.

II. Igazság és hamisság. A fahordó székely. Szombat. Három fiú. Szülők iránti tisztelet.

III. József koporsója. A Balaton. Hunor és Magyar. Szitytyaföld. A hunok fejedelmeket választanak. Jobb otthon.

IV. A hunok letelepednek a Tisza mentén. Keveháza. A döntő ütközet. Mohos. Bujdosom a kerek földön.

V. Isten kardja. Buda halála. A katalauni csata. Kenyérkő. A drótos. Vontató hajó. A jávorfáról.

VI. Akvileja megvívása. Etele halála s a hun birodalom vége. A hadak útja. Csörsz árka. A gazdag. A megfagyott gyermek.

VII. Emes asszony álma. A magyarok kiköltözése. A fehér ló. Pészach. Tetétlen. A vereckei szoros. Füstbe ment terv.

VIII. A magyarok portyázása a szomszéd népek közt. A németek veszedelme. Beczkó. A komp. Az óriás lányka. Az anya és hét fia.

IX. Mózes a hú pásztor. Mózes és a csipkebokor. Diósgyőr. A vándor fiú.

X. Az augsburgi csatavesztés. Lehel. Pusztaszer. Szénégető székelyek. Sebuóth. Ki volt Árpád? Árpád sírja.

B) Nyelvtan.

I. Ismétlés. Alany, állítmány. A főnév meghatározása jelzővel. A jelző; melléknév, melléknévi igenév.

II. A melléknév fokozása. A jelző, mutató névmás és számnév.

III. Birtokos jelző, birtokos ragok, birtokos névmás.

IV. Az ige mint állítmány. Az ige ragozása.

V. Az ige meghatározása tárgygyal, főnévi igenév, tárgyas ragozás.

VI. Az ige meghatározása helyhatározóval, ragos főnév, névutó, határozó szó.

VII. Az ige meghatározása időhatározóval.

VIII. Az ige meghatározása körülményhatározóval.

IX—X. Áttekintés a beszédrészek szempontjából (kivéven a kötő- és indúlatszót.)

3. Német nyelv.

Helyesírási gyakorlatok.

Főnév neme és száma.

Az ige jelen ideje.

Német olvasás és versek betanulása.

4. Földrajz.

I. Tájékozódás; Budapest áttekintése a Gellért-hegyről.

II. Nyolczadik és hetedik kerület.

III. Hatodik és ötödik kerület.

IV. Negyedik, tizedik és kilenczedik kerület.

V. Buda kerületei.

VI. A budai hegyvidék.

VII. Pest környéke.

VIII—IX. Pest-megye.

X. Összefoglalás és ismétlés.

5. Számtan.

I. A számsor kibővítése 1000-ig; számok írása, a négy alapművelet tiszta százasokkal.

II—III. Összeadás; a) fejből; b) írásban.

IV—V. Kivonás.

VI—VII. Szorzás.

VIII—IX. Osztás.

X. Összefoglalás és ismétlés.

6. Ének.

»C«-durba áthelyezett dalok tanulása hallás és hangjegyek alapján. Az év vége felé előkészítés a moll hangnemekre.

7. Rajz.

Könnyebb egyenes vonalú idomok rajzolása.

8. Torna.

A) Rendgyakorlatok: Járás nemei, húzódások, futás, kettős rendek; ellenvonulások; csillag és kör képzése.

B) Szabadgyakorlatok: Összetett taggyakorlatok; gyakorlatok fabotokkal és könnyű súlyzókkal.

C) Szergyakorlatok: Az előbbi évekéi folytatva; támfá, nyújtó.

D) Játékok.

NEGYEDIK OSZTÁLY.

1. Hit- és erkölcstan. Bibliafordítás.

I. A hazaszeretet. Józsué.

M. II. k. 1 fej. 1—8; 2 fej. 1—11.

II. Hazafiság és honvédelem: Debóra, Bárak, Gideon.

M. II. k. 3 fej. 1—15; 4 fej. 1—12.

III. Testi erő mulandó. Sámson.

M. II. k. 4 fej. 13—24, 27—31; 5 fej. 1—5, 22—28.

IV. A bíró Isten helyettese. Éli és fiai. Sámuel.

M. II. k. 7 fej. 1—14; 8 fej. 1—15.

V—VI. A király iránti tisztelet. Saul király. El ne biza-
kodjunk. Dávid és Góliát.

M. II. k. 10 fej. 1—23; 11 fej. 1—3; 13 fej. 17—22.

VII. Vitézség és jámborság. Dávid király. Engesztelékeny-
ség. Dávid és Absalom.

M. II. k. 14. fej. 1—8, 30—31; 15. fej. 1—10.

VIII. A bölcsesség többet ér a földi javaknál. Salamon.
Isten háza.

M. II. k. 15. fej. 20—27; 17. fej. 1—16.

IX. Hallgassunk a jók tanácsára. Rehabeam és Jorobeam

M. II. k. 19. fej. 1—9; 20. fej. 1—14.

X. A birodalom ketté szakadása. Összefoglalás.

M. II. k. 32. fej. 1—10; 34. fej. 1—9.

2. Magyar nyelv.

A) Olvasás.

a) Történeti olvasmányok.

I. István mint fejedelem. Istvánt királylyá koronázzák.
Imre herceg. István király utolsó napjai.

II. Béla herceg párviadala a pomeráni fejedelemmel. Béla
herceg hada Henrik császárral. Endre és Béla.

III. A cserhalmi ütközet. Nándorfejérvár viadala. Salamon
király veszte. László király harcra a kunokkal.

IV. Lászlót a keresztetek vezérüknek választják. Imre ki-
rály. Béla király befogadja a kunokat az országba.

V. Béla és az úrak közt viszálykodás támad. Béla király
harcra készül. A magyarok megölik Kuthent. A Sajó melletti
veszedelem.

VI. Béla király bujdosása. A tatárok pusztítása. A tatárjárás után.

b) *Föld- és néprajzi olvasmányok.*

- I. Budapest. Zsidó ünnepek.
- II. Az alföldi puszta. A Balaton. Szigliget.
- III. A sziliczei jégbarlang. Kárpáti táj. A tótok.
- IV. A Szent-Anna tava. A szerbek. A székelyek.
- V. Az erdélyi szászok. A bánsági németek. Az oláhok. A csángók.
- VI. A Duna Dévénytől Komáromig. A Duna Komáromtól Budapestig. A Vaskapu. A Tisza.
- VII. Fiume. A tenger.
- VIII—IX. A Szentföld. A szároni síkföld. A Libanon.
- X. Jeruzsálem hajdan és most. A Holttenger.

c) *Természetrajzi és vegyes tartalmú olvasmányok.*

- I. Az ember élelmezése. A földművelés. A malmok.
- II. A sas.
- III. A struczmadár.
- IV. Az ember ruházódása. Az ember lakása. Az ipar.
- V. Az oroszlán. A tigris.
- VI. Az elefánt. A teve.
- VII. Az ezüst. A kőszén.
- VIII. A pénz. A kereskedelem. Az emberevő czápa. A kigyók.
- IX. A pálmák. A rizs. A csónak és hajó. A fegyver.
- X. Magyar koronázási jelvények. A koronázás Budapesten.

d) *Versek.*

- I. A Tisza. Új év.
- II. Tájékp. A puszta télen.
- III. Visegrád. Szent László királyról.
- IV. Családi kör.
- V. Szombat este. Este.
- VI. Tatárjárás. Galamboskő.
- VII. Dávid 122. zsoltára.
- VIII. Dávid 147. zsoltára. Bölcs Salamno példabeszédeiből.
- IX. Dávid 150. zsoltára. Hymnus.
- X. Szózat. Magyar közmondások és példabeszédek.

B) *Nyelvtan.*

- I. A névszóképzés.
- II. Igeképzés.
- III. Ige- és névragozás.
- IV. Összetett és összevont mondat, mellérendelt mondatok (előforduló kötőszók.)
- V—VI. Fő- és mellékmondat (kötőszók).
- VII. Jelzői mellékmondat (közbevetett mellékmondat).
- VIII. Tárgyi mellékmondat (idézet).
- IX. Mondat- és szóelemzés.
- X. Összefoglalás és ismétlés.

C) *Írásbeli dolgozatok.*

Helyesírási, nyelvtani és fogalmazási gyakorlatok.

3. *Német nyelv.*

- I.—II. A főnév négy esete határozott és határozatlan névelővel.
  - III. A melléknév fokozása.
  - IV.—V. Az ige multja és jövője.
  - VI. A névmás és ragozása.
  - VII. A számnév.
  - VIII.—IX. A praepositiók.
  - X. Ismétlés.
- Versek betanulása.

4. *Számtan.*

- I. A számsor kibővítése 1000-en felül; a számok írása.
- II. Összeadás.
- III. Kivonás.
- IV. Szorzás-Osztás.
- V.—VI.—VII. Számítás különnevű számokkal.
- VIII.—X. Számítás egynevű közönséges törtekkel; a tizedes törtek írásának ismertetése.

5. *Történet.*

- VI. Nagy Lajos.
- VII. A Hunyadiak.
- VIII.—IX. A török uralom Magyarországon: Losonczy, Dobó, Szondi, Zrínyi; a törökök kiűzése.
- X. Összefoglalás. Budapest fejlődése.

6. Földrajz.

- I. Alföld.
- II. A dunántúli dombvidék.
- III. Északnyugati hegyvidék. Kis Alföld.
- IV. Erdős-Kárpátok; Erdély.
- V. Horvát-Szlavonország. Tengerpart.
- VI. Politikai felosztás. Összefoglalás.
- VII. Austria.
- VIII. Európa.
- IX. A többi világrész.
- X. Összefoglalás és ismétlés.

7. Természetrajz.

I. 1. A gabnaneműek. 2. Minő gyümölcsök érnek meg őszszel? (csonthéjas gyümölcsök [szilva, barack, dió] alma, körte; bogyógyümölcsök [szőlő, ribiszke, citrom, narancs].

II. Milyen növények vannak a veteményes kertben? Hüvelyesek (bab, borsó, lencse), uborka, tök, dinnye, káposzta; zöldségek, (hagyma, petrezselyem, sárgarépa).

III. A baromfi-udvar lakosai (a tyúk és rokonai, galamb, lúd, kacsa). Minő madarak maradnak nálunk télen? (holló és rokonai, veréb).

IV. Az istálló: ló, szamár, szarvasmarha, juh, kecske, sertés; kutya, macska. (Ha lehet: minő állatok laknak közel a házhoz? egér, sün, ürge, vakond, denevér).

V. Minő állatok élnek az erdőben? *a)* melyeket húsukért vadásznak: (nyúl, őz, szarvas); *b)* kártékony vad állatok: (farkas, róka, menyét, medve, borz, vidra.)

VI. Minő vad állatok élnek idegen országban? Az emlősök áttekintése.

VII. 1. Honnét kerülnek elő a kőszén, a konyhasó, a fémek, kőzetek? — 2. A természet ébredése. A tavasz hirdetői, hóvirág, ibolya, gólya.

VIII. Az előbbi folytatása; *a)* mező és rét; (kőkörcsin, kankalin, gólyahir, boglárka, gyöngyvirág).

b) Élet a vízben és a víz mellett: halak, rákok, békák.

IX. *a)* Mező és rét (függ az időjárástól).

b) Erdő; (kirándulás a Városligetbe: juharfa, nyárfa, fűzfa, hárs, fenyő, tölgy, orgona); cserebogár, pillangók.

X. A tanult anyag áttekintése és rendezése.

8. Ének.

Mint a harmadikban.

9. Rajzolás.

Egyenes és görbe vonalú idomok rajzolása.

10. Torna.

Mint a harmadikban.

Általános megjegyzések.

1. A tananyag hónapokra van felosztva; e felosztás csak ott maradt el, a hol az paedagogiai okokból nem látszott célszerűnek.

2. A beszéd- és értelemgyakorlatok szövegében zárójelek közé tett számok, továbbá a mesék, versek s egyéb olvasmányok címei az orsz. izr. tanító-egyesület által kiadott következő tanfolyamokra utalnak:

I. osztályban Müller ABC és olvasókönyv.

II. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a II. oszt. számára.

III. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a III. osztály számára.

IV. osztályban Radó, Magyar olvasókönyv a IV. osztály számára.

3. E tanterv, a mennyire azt iskolánk sajátos viszonyai engedik, szorosán ragaszkodik a ministeri tantervhez.

4. E tanterv egyik főtörekvése, hogy az írás, olvasás, számolás az alapvető és nélkülözhetetlen ismereteken kívül, mindegyik osztályban az emberi ismeretek három főága, vallásos, nyelv-történeti, természeti ismeretek képviselve legyenek, különös tekintettel vallásos és nemzeti életünk ismeretére.

5. A vallásoktatásról gondoskodva van mindegyik osztályban, a szentírás részben eredeti szövegének, részben az olvasókönyvekben foglalt fordított részleteinek olvastatása által.

A nyelv-történeti tárgyak a fent 3. alatt felsorolt tanfolyamok alapján gondoskodnak a nemzeti költészet termékeinek, történeti hagyományoknak ismertetéséről.

A természeti ismeretekről gondoskodva van az I. és II. a beszéd és értelemgyakorlatok által, a III.-ban a földrajz, a IV.-ben a természetrajz által.

6. Meg van kísértve az egyes tárgyak tanítása és a magyar olvasás között kapcsolatot létesíteni, mint az olvasmányok és többi tantárgy felosztásából kitűnik.

KÜTFÖK.

188. sz.

Miniszteri rendelet az izr. anyakönyvi kerületek ügyében.

40447. szám.

Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.

Bács-Bodrog megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. évi sz. a. kiadott iteni szabályrendelet mellékletében 48. folyó szám a. foglalt *tisza-földéri* izraelita anyakönyvi kerületből **Csurog** község kikebeleztesse és ezen község izraelita lakosai külön anyakönyvi kerületet képező hitközséget alakíthassanak.

Budapest, 1889. október hó 11-én.¹

Gróf Csáky, s. k.

189. sz.

Egyenletlenség a morvaországi magyar-bródi és trencsén-meg nyitramegyei zsidók között.

In 15° Die 27° s^{bris} 1763. Ejusdem Excel. si L. Regii Consilii expedito Gratioso Intimato praescribitur Norma Quaerimoniarum inter Iudaeos Moravicos Hunobrodenses ab una et Trenchinienses ac Nitrienses Partibus ab altera consopendarum; contextus sequentis.

Illustrissimi Reverendissimi:

Ea, qua intuitu Quaerimoniarum et Controversiarum inter Iudaeos Moravicos Hunobrodenses ab una, et Nitrienses ac Trenchinienses Iudaeos partibus ab aetera, quo ad Contributionis ac aliorum Censuum Praestationem videntur, et harum praetextu in renitentibus facti Via intentati per Huno Brodensem Iudaeorum Comititum in res et Personas Trenchiniensium Iudaeorum persaepe Aresti ad Consilium hoc Locumtltle Regium iteratis Vicibus perlata sunt, idem hoc Consilium percepit, et Suae Matti Smae demisse repraesentavit.

Et Licet quidem tenore Benignorum Rescriptorum Regiorum signanter in Annis 1752 et 1761 expeditorum Sua Majestas Sacra Media Consilii huius Locumtltlis Regii circa praetactos Iudaeos Normativum, clementer jam statuerit, qualiter nimirum cum Iudaeis tam ante, quam

KÜTFÖK.

573

post Annum 1740. velut pro Anno Decretorio Benigne Constitutum, ex Moravia in Hungariam tam migrantibus procedendum sit; cum tamen Eadem Altefata Sua Majestas ejusmodi Controversias hactenus nec compositas esse intelligendo, Eadem, omnimodi sopitas et terminatas habere velit.

Hinc praeallegatis Benignis Ordinationibus suis Regii Sua Majestas Sama ulterius insistens Clementer decrevit: Ut Iudaei ante praetactum Annum Decretorium emigrantes, nisi forsitan ipsi medio Tempore Moraviae Iudaeorum Communitatis Novo Quopiam Pacto semet illigassent, in Hungaria permanere possint. E converso autem Iudaei illi, qui post Annum Decretorium in Hungariam emigrarunt, vel vero, cum Iudaea Moraviae Communitate paciscendo sese colligarunt, eorsum omnino reclamandi et consignandi veniunt.

Quod autem tertiae classis Iudaeos illos quippe, qui ante Annum quidem Decretorium e Moravia emigrarunt, et in Hungaria semet stabiliverunt, succesive tamen, sub manu cum Dominis Moravicis, et illic existentibus Iudaeis Communitatibus respectu contributionis, aut aliorum Censuum eorsum dependendorum, quaspiam conventiones et Contractus inveniunt, aut alia ratione ad certas Praestationes faciendas semet obligarunt concernit; Casum in hunc si contractui et obligationi suae satisfacere negligerent aut remitterentur, Iudaeis Moravicis nulla quidem facti via admittatur, verum, Quantum illis obveniens interea provisorio pro equitate determinetur, ac taliter Iudaei ad observationem huius Provisorii congruis interea Mediis adigantur, hocque Provisorium sui Mattae Sacrae ad Statutum Notitiae demisse repraesentetur. In casum demum Controversum ubi Partes in Contradictorio ratione ipsius Iuris, obligativi constituerentur, querulantes ad Viam Iuris relegandi sunt, ita videlicet, ut si ex contractu, vel pacto Causae cogniti Fo Moravio competat, Partes ad ibidem constitutum Delegatum Consensum in Causis summi Principis et Commissorum invientur, Causaque ibi decisa, si per succumbentem ultro provocato fuerit, Ejus Executio eoque, donec Benigna eatenus Resolutio Regia supervenerit, in suspensio relinquatur.

Quod si autem cum his Iudaeis inita Conventiones et Contractus tales forent, qui Moraviae Iurisdictioni nequiquam subjacerent, sequaciter Superioritates Moraviae et Communitates Iudaeicae contra ejusmodi Iudaeos respectu Praetensionum in Moravia Querimonias suas prosequi non possent, eorum Superioritates Moraviae, ac Communitates Iudaeorum Praetensiones suas, Cancellariae Regiae Hungariae Aulicae detegere, et ulteriorem eatenus Inviationem abinde praesto taxi teneantur.

Quemadmodum proinde in ista hac Conformitate tenore Benigni Bescripti pro Uberiore Notitia, et directione hic in copia adnexi apud Regium in Moravia Gubernium sua Via requisitae Dispositiones facta jam habeantur, ita Praetitulatis D. Vestris de Benigno Iussu Regio huius Intimat Consilium hoc Locumtltle Regium, quatenus in conformitate et ad Effectum praemissae Benignae Resolutionis et Ordinationis Caesareo-Regiae Praemiales Iudaeos suos instruere, et inviari superindeque-Consilii

lium hoc Locumtite Regium proximus informare noverint Eadem Titulata Dominations Vrae. Datum ex Consilio Regio Locumtenentialem Posonii Die Vigesima Septima Octobris Anno Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Tertio-Celebrato. Praetorum D. Vestrarum Ad Officia paratissimi: *Comes Paulus Balassa* m. p. *Joannes Hlavács* m. p.

Ad praeivum Gratosum Intimatum, uti ex Prothocollo uberius patet humillime repraesentatum est: Quod siquidem Iudaei in comitatu hocce Domicillantes plerique ante Annum Decretorium semet horsum transtulissent, alii hic nati essent, alii ex Bohemia Sylesia Ceterisque Provinciis Dominis aut Communitatibus Moraviciis nunquam subjectis huc appulissent alii denique per Arestationem-Mercium et Personarum adeoque vi et metu ad dandos de se contractus per Communitatem Iudaicam adacti fuissent videri comitatus praevias Controversias, et Praetensiones hactenus in generalitate subsistentes nec alias praescissum iri, quam si Iudaei Hunobrodenses illos, quos restitui sibi postulant, nomine tenus specificaverint unaque fundamentum Praetensionis suae ac quo nimirum Capite ipsi sibi ad eos faciant, exposuerint. Caeterum ipsam quoque contra Iudaeos in Hungaria habitantes procedendi seu coram foro Moravico seu Exceelsa Cancellaria Regia Hungarico Aulica praescriptam Methodum, Legibus Regni Statumque-Praerogativis praerudicisam nimium esse, tum quod Actor forum Rei se qui debeat, quam quod Domini Terrestres ratione Iudaeorum Iurisdictioni Suae subjectorum tanquam prima Instantia praerire hanc possint.

Trencsénmegeye levéltárából közli:

DIAMANT GYULA.

190. sz.

A trencsényi hitközség multjából.

Határozat a zsidóknak keresztény cselédek tartása ügyében és a zsidók folyamodásának elutasítása a fenti törvény megszüntetése miatt.

Statutum praeterea est, ne Foeminis christianis apud Hebraeos servitia assumere sub gravissima animadversione tam in Iudaeum conductum, quam et christianam servitia assumendum decernenda licitum sit plurimae tam foedissimi christianarum cum Iudeis coitus, quam et neglectae legis christianae exemplis salutare hoc statutum condendi svadentibus . . . . .

Iudaeis tertio iam Instantialiter ad J. Comitatum recurrentibus, ut Ancillas Christianas pro Servitio suscipere iis dum vetitum sit, ulterius etiam prioribus Determinationibus insistere placuit I. Statibus et ordinibus, nulla rationali causa existente Cur Statutum illud Legi Christianae Conformare et ad evitandas Christianarum cum Paganis Commixtiones conditum in favorem Iudaeorum sufferi oporteret.

A hitközségi levéltárából közli:

DIAMANT GYULA.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Kohn Sámuel*. A szombatások. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkanzellár életére és munkáira. Budapest. Athenaeum. 1890. — *M. Steckelmacher*. Die Gottesidee der Offenbarung und des Heidenthums im Lichte eines neuen Unterscheidungs-Merkmal betrachtet. Eine religionsvergleichende Studie. Mannheim. 1890. — *Ch. M. Horowitz*. Uralte Tosefta's (Borajta's). Erste Mittheilung oder die tannaitische und amoräische Litteratur aus den ersten fünf Jahrhunderten. Frankfurt a. M. (héber). — *M. Kayserling*. Refranes ó proverbios españoles. Ordenados y anotados. Budapest. — *A pesti izr. négyzet* jelentése az 1888—89. igazgatási évről. Budapest.

Zsidó közigazgatási naptár az 5650. évre ezímen egy igen hasznos és különösen anyakönyvvezetőkre és a községi adminisztráció közegeire nézve szükséges tudnivalókat tartalmazó kötet jelent meg az Athenaeum kiadásában, ára 90 kr. A *M.-Zs.-Szemle szerkesztősege*, mely a könyvet összeállította, ez úton kéri föl a t. előjáróságokat és anyakönyvvezetői rabbi urakat, ha a neveket közlő lajstromunkba, minden utánjárásunk ellenére is tévedés csúszott volna be, szíveskedjenek azt velünk tudatni, hogy a jövő évi folyamamban kijavíthassuk. Magáról a Naptár tartalmáról e fizetünk borítékának hátsó oldalán álló hirdetés ad bővebb felvilágosítást.

Dr. Mezey Ferencz fővárosi ügyvéd úr, lapunk igen tisztelt belmunkatársa, a pesti chevra kadisá titkáruál választatott. E választásnak valósággal kiténtető jelleget az a körülmény ad, hogy közfelkiáltással történt.

Izraelita. Az »Egyenlőség« f. é. október hó 13-iki számában visszatér a felekezet megjelölésének kérdésre és észrevételeit így fejezi be: »Mi tehát, kik nem vagyunk »hivatalos«-ok, már megmaradunk továbbra is zsidóknak, de hogy az izraelita mellett épen a »Magyar-Zsidó Szemle« fejtett ki oly nagy agitációt, míg saját ezímen nem vette észre a dorogot, azt csakugyan más, mint vaskalapos meg nem értheti.« Ezzel szemben egyszerűen idézzük lapunk f. é. szeptemberi számából az ezen ügyben »Egy tanár« jelzés mellett megjelent első cikkünkéből a következő mondatot: *Eszembe jut épen, hogy e folyóirat ezíme is »Magyar-*

Zsidó Szemle.« A mi meg a »vaskalapot« illeti, a t. szerkesztőség alighanem máshová títött, mint a hová czélt. Az »Egy tanár«-ral jegyzett kérdéses cikknek ugyanis, mely a fontos ügyet szóvá tette és eldöntésére okot és alkalmat adott, nem kisebb ember a szerzője, mint — *Dr. Kármán Mór.*

Tanítói jubileum. *Feldheim Dávid* nagybecskereki tanító működésének 40 éves jubileumát ülték meg tisztelői okt. 20-án az ünnepeltet és az ünnepély kezdeményezőit egyaránt kitüntető módon. Részt vettek az összes felekezetek; a polgármester, a tanfelügyelő, a főrabbi, a község elnöke, a gimnázium igazgatója stb. beszédet tartottak, a főispán üdvözlő iratot küldött. Az egész ünnepély élén maga a derék hitközség elnöke *dr. Schwarz Mihály* állott. A jubileumról egy díszesen kiállított német füzet is megjelent, melyről csak azt nem értjük, miért közli a majdnem kizárólag magyar nyelven tartott beszédeket csupán németül. Vagy nem tudnak az ottani zsidó tanítók magyarul?

Páratlan határozat. A »Populär-wissenhaftliche Monatsblätter« legújabb (nov. 1.) számában szórul-szóra ez áll: «*Herrstadt* izr. község előljárósága aug. 11-én tartott gyűlésében azt határozta, hogy az ottani zsidó tanuló ifjuság a keresztény-evangelikus tanban nyerjen vallásoktatást.« »E határozat, teszi hozzá a teljesen megbízható frankfurti lap, bizonyára egyetlen a maga nemében és szomorú adalékul szolgál az előljárósági ténykedés történetéhez.«

A talmud oroszul. *Basilewsky M.* Slatopolban a talmud orosz fordítását adja ki.

Felekezeti tébolyház. Varsóban *Levi Letter* 48,000 rubelt hagyott jótékony célra. A család ez összeget kiegészíti a czédből, hogy izr. tébolyházat emeljen rajta. Tudunkkal ez, ha ugyan fölépül, az egyetlen ilyenemű felekezeti alapítvány lesz.

Halottégetés. A berlini halotthamvasztó egyesületnek megengedtetett, hogy a berlini (weissensee-i) zsidó temetőben is elhelyezhessen urnákat és hamvmaradványokat.

Vándorló hitszónok prédikált a minap *Sborow* templomában, s csak szónoklata végén derült ki, hogy a londoni missziótársaságnak volt a prédikátora.

Bözöd-Ujfaluról hosszabb tudósias érkezett, melyet helyszüke miatt csak a következő számban fogunk közzé adhatni.

TÁRSADALOM.

Az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének emlékirata Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Kegyelmes Urunk!

Az orthodox izraelita közvetítő bizottságnak 239 rabbi nyilatkozatára alapított beadványát, melyben az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet visszavonását kéri, Nagyméltóságod — annak megjegyzésével, hogy nevezett bizottságnak hason kérelmét egy ízben már elutasítólag elintézni kegyeskedett — f. évi október hó 11-én 1447. eln. sz. a. kelt rendelettel oly felhívással méltóztatott az izraeliták országos irodájához leküldeni: »hogy a közlött tárgyiratok alapján ez ügyben, t. i. két különálló hitfelekezetről lehet-e szó? saját álláspontját jelezve véleményesen nyilatkozzék.«

Ezen ügyet nevezett iroda elnöke élénk terjesztvén, azt hisszük, hogy — miután Nagyméltóságod a hitfelezetünk lehetőleg tágabb köreiben uralgó nézetek felől óhajjtudomást szerezni — nem cselekszünk magas intentiói ellen, ha Nagyméltóságodnak az országos iroda elnökéhez intézett kegyes felhívása folytán alázattal alulírottak, az izraelita községkerületek elnökei batorkodunk hitügyünkben álláspontunkat jelezni, és egy alkalommal hitfelekezeti ügyünknek országos törvénnyel leendő rendezése iránt alázatos kérelmünket előterjeszteni:

Az ú. n. »orthodox közvetítő bizottság« beadványa — eltekintve a benne foglalt féktelen és indokolatlan személyes támadásoktól, melyeket érintetlenül hagyunk — nem egyéb, mint az ahhoz csatolt, állítólag 239 rabbi által aláírt nyilatkozat körül-

írása. Egy szóval sem igyekszik megczáfolni sem az administratio terén szerzett tapasztalatokból merített azon okok helyességét, melyeknél fogva az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet az izraelita hitközségek ügyeit a hitfelekezet egységének szellemében szabályozta, sem pedig azon általunk mély köszönettel fogadott kijelentéseket, melyekkel Nagyméltóságod nevezett bizottság mult évi beadványát visszautasítani kegyeskedett, jöllehet ezen 1888. évi deczember hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt visszautasító rendeletében Nagyméltóságod újból hangsúlyozni méltóztatott: hogy a fent idézett körrendeletben lefektetett azon elv, »hogy hazánkban csak *egy* izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság történelmi fejlődésében teljes igazolásra talál.«

A nyilatkozó rabbik pedig — a Nagyméltóságod és közvetlen elődje által az izraelita hitfelekezet egysége mellett felhozott okadatoknak czáfolását vagy csak érintését ép úgy mellőzve — csakis »a bel és külföldi szaktudósok« nyilatkozatai a képviselőház 1870-ik évi márczius hó 18-án és 1871-ik évi márczius hó 30-án hozott határozatai, valamint Ő Felségének 1871. évi október hó 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározására hivatkoznak és annak kiemelése mellett, hogy »két évtized mult el azóta, mely idő alatt a zsidóságban levő vallási ellentétek a rabbiseminarium létesítése által még élesebbeké lettek«, kijelentik:

hogy orthodox és neolog izraeliták két egészen különböző hitfelekezetet képeznek, melynek hívei egyházilag, vallásilag közösségben nem élhetnek.

A rabbik ezen kijelentésének megerősítésére elégséges volna azon egyszerű nyilatkozatunk, hogy: két izraelita hitfelekezetet képező »*orthodox*« és »*neolog*« izraeliták létezéséről tudomásunk nincsen; hogy továbbá országos törvény sem létezik, mely két izraelita hitfelekezetet különböztetne meg, pedig vallástársulatok — a fenforgó esetben egy külön »*orthodox*« izraelita hitfelekezet — elismerése jogérvényesen csak alakszerű törvény által történhetik. Ellenvehető azonban, hogy az izraelita kongresszus óta országos törvényeink hitfelekezetünk ügyeiről egyáltalán nem intézkednek; hogy azóta csak a képviselőház foglalkozott szervezési ügyünkkel és csak Ő Felségének legfelsőbb elhatározásai alapján történtek hitfelekezeti ügyeinkben intézkedések; továbbá, hogy Nagyméltóságod elől idézett kegyes rendeletéhez képest a

fölött kell tulajdonképen nyilatkoznunk, hogy hazánkban »két különálló hitfelekezetről lehet-e szó?« Ezzel szemben és tekintve, hogy »az orthodox izraelita közvetítő bizottság« és a nyilatkozó rabbik szintén csak képviselőházi határozatokra, legfelsőbb elhatározásra, »bel- és külföldi szaktudósok«-ra, nemkülönben hitfelekezeti életünkben az utolsó két évtized folyamán észlelt jelenségekre hivatkoznak, — a következőket bátorkodunk megvilágítás tárgyává tenni:

I. Az országgyűlés mélyen tisztelt képviselőházának határozatai s Ő Felségének legfelsőbb elhatározásai szólnak-e két izraelita hitfelekezetről, vagy csak szolgáltatnak-e alapot is annak kimondására, hogy hazánkban két külön hitfelekezetet képező »*orthodox*« és »*neolog*« izraeliták léteznek?

II. Lehet-e szó »két izraelita hitfelekezet«-ről a zsidóság szempontjából, vagy észlelhetők-e hitfelekezetünk életében oly tünetek, melyek félreismerhetlen jelenségeiül volnának tekintendők az izraeliták azon őszinte akarátának, hogy két külön hitfelekezeté alakuljanak, melyek hívei egymással sem családilag, sem vallásilag közösségben nem maradhatnak? mit bizonyít erre vonatkozólag az izraelita hitközségi élet utolsó húsz évi története, és minő értékkel bírnak a rabbiknak fentérintett nyilatkozatai?

I.

A magyar országgyűlés mélyen tisztelt képviselőháza az 1868/9. évben tartott izraelita kongresszus óta három ízben hozott az izraeliták ügyeiben határozatot.

Először, midőn a »Hitör« című izraelita egyesület hívei kérelmezték az izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartását. Oly időben történt ez, mikor úgy az országgyűlés, mint a sajtó az »általános vallásszabadság« kimondását sürögösen követelte. Az akkori áramlatról tanuskodnak azon heves viták, melyek a képviselőházban a kultuszminiszteri budget tárgyalása [alkalmával 1870. évi február havában lefolytak. Ezen vita számos emlékezetes mozzanatai közül csak azt az egyet legyen szabad kiemelniünk, hogy »az egyházi czélokra« felvett segélyösszegek tárgyalásánál a pénzügyi bizottság előadója az 1870. évi február hó 24-én tartott képviselőházi ülésen azt jelentette ki: hogy »a pénzügyi bizottság az egyháznak az államtól

való elválasztását és függetlenítését tartván czélszerűnek, nem helyeselheti elvileg az egyes egyházfelekezeteknek az állampénztárból való segélyezését.« A vita ezen tétel fölött azzal ért véget, hogy az »egyházi czélokra« megszavazott segélyösszegek a költségvetés »rendes kiadás« rovatából töröltettek és annak »rendkívüli kiadásai« közé helyeztetek át.

Ezen budgetvita benyomása alatt állott a ház, midőn a »Hitör« egylet beadványait 1870. évi márczius hó 18-án tárgyalta s elintézte az 1. alatt¹⁾ szó szerinti szövegében idecsatolt határozattal, mely a következőket tartalmazza: »Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elvileg elfogadta, és hogy az e tárgyban a miniszterium által már elkészített törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyalatni, és a vallásszabadság elveivel merőn ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetnek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényeikkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszerítetnek, . . . a vallás és közoktatásügyi miniszter . . . addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik, az izraelita kongresszus határozatainak végrehajtása czéljából netalán igényelt államhatósági ótalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezőleg járjon el, és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkel »netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.«

Hogy e határozat két izraelita hitfelekezetet létesített volna, azt mi abból kiolvasni képesek nem vagyunk. Egyáltalán nem hívánhatta a képviselőház e határozatot az izraeliták szervezési ügyére vonatkozó alapvető törvényhozási intézkedésnek tekinteni, a mi kitűnik abból, hogy világos szövege szerint: »addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik«, függesztette csupán fel az izraelita kongresszus határozatainak általános kötelező erejét. Akkor a kilátásba vett későbbi törvényhozási intézkedés alatt az »általános vallásszabadság« iránti tövvény volt értendő, mely a hitfelekezetek szervezési módját is megállapította volna. A »vallásszabadsági törvény« elejtése azonban nem vonhatja maga után azt a következményt, hogy fenti határozat az izraeliták szervezési ügyének végleges elintézéséül tekintessék és az abban kilátásba vett törvényhozási rendezés más módon eszközölhető ne legyen, a mint tényleg maga

¹⁾ L. Kutfók, 191 sz.

a képviselőház sem tulajdonított határozatának ily hatályt, midőn ügyünk egy évvel később másodizben eléje került.

Másodizben az izraelita hitközségek tekintélyes száma és az izraelita kongresszus bizottsága kérte ki szervezési ügyünkben a képviselőház újabb határozatát. Az izraelita hitközségek tiltakoztak azon felfogás ellen, mintha a kongresszusi határozatok az izraelita hitelvekkel ellentétben állanának; a kongresszusi bizottság pedig egy emlékiratban előadván a kongresszus egybehívásának és munkálatainak történetét, »az 1868. évi deczember hó 10-re meghívott izraelita egyetemes gyűlés utólagos törvényesítése iránt« esedezett. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« is terjesztett be egy újabb emlékiratot, melyben azt kérte, hogy a kongresszus utólagos törvényesítése iránti kérelem utasíttassék vissza. A képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében tárgyalta ezen beadványokat és a kérvényi bizottság véleménye alapján elhatározta, hogy »miután az izraelita vallásügy minden érdekelt megnyugtató s azon elveknek is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház múlt évi márczius hó 18-án hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőnek kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága s egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, ezen az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul vétetnek s a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon célra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznak, figyelembe vegye.«

A teljes szövegében 2.¹⁾ idecsatolt ezen határozatban sincs szó »orthodox« és »neolog« izraelitákról, vagy »két külön izraelita felekezet«-ről. Nem magyarázható ki belőle más, mint az: hogy a képviselőház ekkor az »általános vallásszabadság«-ról szóló törvényt megalkotni már nem óhajtott, hanem megfelelőbbnek találta a »szervezett vallásfelekezetek« rendszerének meghagyását. Minthogy pedig az izraelita hitfelekezetet kivételes helyzetben hagyni nem kívánta, az 1870. márczius hó 18-án hozott, a még csak alkotandó »vallásszabadsági törvény« elveire fektetett határozatának egyenes visszavonása mellett, a képviselő-

¹⁾ L. Kutfók, 192 sz.

ház azon félremagyarázhatlan kívánatának adott kifejezést, hogy az izraelita hitügy *önállóan rendeztesék törvényhozásilag* és e végből utasította a szakminisztert, hogy az izraeliták kérvényeiben foglaltakra legyen figyelemmel, ha az izraelita hitügy rendezése iránt javaslatait előterjesztendi.

Harmadizben 1880. évi márczius hó 12-én határozott a képviselőház ügyünkben. Az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« az országos izraelita iskola-alap jogi természetét tette vita tárgyává. Már 1878. évi február hóban járult a képviselőházhoz beadvánnyal, melyben — annak vitatása mellett, hogy az 1870. évi márczius hó 18-án hozott képviselőházi határozat két izraelita hitfelekezetet létesített — azon kérelmet terjesztette elő: utasítaná a képviselőház a vallásügyi minisztert annak eszközésére, hogy »a kérdéses alap a két izraelita hitfelekezet között barát-ságos egység, ennek nem sikerülése esetében pedig bírói »el döntés útján elosztassék«, mert a folyamodó orthodox bizottság az izr. iskola-alapból fenntartott intézeteket, jelesül a rabbiképzőt és tanító-képezdét a fennálló mindkét izraelita hitfelekezet közös intézeteinek nem tekintheti, az iskola-alap pedig a két hitfelekezet tulajdona lévén, nem jogos, hogy abból az egyik hitfelekezet intézményei, a másik hitfelekezet pénzéből fentartassanak. E beadvány csak 1880. évi márczius hó 12-én nyert elintézést, 3. szerint¹⁾ azt határozván akkor a képviselőház: »hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai »zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és »bent a hazában (ez alatt értendő, hogy a siketnémák alapítványi »helyei ne Bécsben, hanem Budapesten legyenek elhelyezve) fordíttassék akként, hogy a belőle fenntartott közös intézetek, minők: »a rabbiképző és tanító-képezde, akár administratiójukat, akár »szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közművelődésére szolgáló magyar intézetek legyenek«. A képviselőház tehát nem fogadta el az »orthodox közvetítő bizottság« azon okadatolását, hogy az 1870. évi márczius hó 18-iki határozat két izraelita hitfelekezetet létesített, hanem oda nyilatkozott, hogy csak egyféle zsidóságot ismer és hogy úgy az iskola-alap, valamint az abból fenntartott intézetek az egységes zsidóságnak közös és oszthatlan tulajdonát képezik.

¹⁾ L. Kuttyó 193. sz.

Ép oly kevéssé, mint a képviselőházi határozatok, *Ő Felsége legfelsőbb elhatározásai* sem intézkednek »orthodox« és »neolog« izraelitákról, melyek két egymástól különböző hitfelekezethez tartozóknak volnának tekintendők.

Ő Felségének 1871. évi október hó 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározása nem tartalmaz egyebet, mint legkegyelmesebb felhatalmazást arra, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ú. n. »orthodox izraelita szervezési szabályzat« életbeléptetésére nézve az általa javaslatba hozott intézkedéseket megtehesse. A mi pedig azon indító okokat illeti, melyek néhai Dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ó nagy-méltóságát ezen »orthodox szervezési szabályzat« elfogadására birták, elég hivatkoznunk az 1871. évi november hó 15-én 26,905. szám alatt kelt körrendelet kibocsátásával egyidejűleg, hason kelet és szám alatt, az izraeliták országos irodájához leküldött rendeletre, mely azon kijelentést tartalmazza, hogy a fentemlített, az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő körrendelet »azon »biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen intézkedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita »fél közt előforduló viszályok meg fognak szünni.« Ő Felségének idézett legfelsőbb elhatározása tehát nem egyéb, mint legkegyelmesebb jóváhagyása a magas kormány azon kísérleti javaslatának, melylyel az izraeliták szervezési ügyét a hitfelekezet közmegelegedésére rendezhetőnek vélte.

Hogy Ő Felségének atyai szándékától távol állott »orthodox« és »neolog« izraelitákat és e szerint két izraelita hitfelekezetet hazánkban megkülönböztetni, azt igazolják legkegyelmesebb Urunk és Királyunknak későbbi legkegyelmesebb intézkedései is, különösen az 1888. évi június hó 5-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározása, melylyel legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy — miután az »orthodox szervezési szabályzat« életbeléptetéséhez kötött remény teljesedésbe nem ment — hitközségi ügyeink az ismert 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendelettel *hitfelekezetünk egységének szellemében* rendeztessenek.

Mindezekből kitűnik, hogy sem a képviselőházi határozatok, sem Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározásai két izraelita hitfelekezetet nem létesítettek, és hogy azok tartalmánál fogva két izraelita hitfelekezet fennállásáról szó nem lehet.

II.

Magának a zsidóságnak szempontjából sem tekinthetők hazánk izraelita lakosai két külön hitfelekezethez tartozóknak. Nincs hazánkban más izraelita vallás, mint a mely az egész világot elterjedt és melylyel a zsidóság fogalma általában teljesen összeesik.

Kétségtelenül vannak a zsidóság kebelében különböző, egymástól többé vagy kevésbé eltérő módozatok bizonyos szertartások és vallásos szokások gyakorlatára nézve, a mint a második jeruzsálemi templom elpusztulása óta a zsidóknak egyáltalán egységes liturgiájuk, egyforma istentiszteleti rendjük nem volt soha.

Az egész föld kerekén szétszórt zsidóságnak egymástól független hitközségeiben multhatlanul különböző szertartásoknak, szokásoknak, erkölcsöknek és imaszövegeknek kellett keletkezniök, mire nem csekély befolyással voltak azon országok és nemzetek, melyekben és melyek között laktak, és azon külső viszonyok, melyekben a zsidóság az illető országokban létezett. Így keletkeztek és léteznek ma is: *a német, a spanyol, a lengyel, a chaszideus stb. ritus, melyek több külsőség tekintetében eltérnek egymástól, de felekezeti különbséget soha és sehol meg nem állapítottak.*

Magyarországban, melynek zsidó lakossága különböző időkben és különféle országokból származott ide, e különbségek — csakúgy, mint a szomszéd Osztrák-, Német-, Oroszországban és egyebütt — szintén léteznek. Az egymás mellett fekvő községek, népességük eredete s keletkezésük idejéhez képest, követik majd a német, majd a lengyel, a chaszideus ritust, sőt némelyek a spanyol ritust is, *a nélkül azonban, hogy ezen eltérések hitfelekezeti vagy csak szervezeti különbséget is állapítanának meg.* A kongresszusi alapon álló *pesti* izraelita hitközség *háromféle* ritus szerint berendezett imaházakat tart fenn, a mi még a község egységének fennállását sem zavarja meg: ezen hitközségnek Rombach-utczai zsinagógája legfelebb csak külső csinra különbözik a *pesti »orthodox«* izraelita hitközség imaházi helyiségétől, a belső berendezés, az istentiszteleti rend és mindennemű szertartás mindkét imaházban ugyanaz. *A pozsonyi s marmarosszigeti* izraelita hitközségek az *»orthodox«* szervezési szabályzatot fogadták el, pedig liturgiájuk egymástól eltérő, holott a *pozsonyi orthodox* izraelita

hitközség és az *ó-budai izr. hitközség* egészen egyforma imaházis szertartási renddel bírnak, jóllehet az utóbbi a *kongresszusi* szervezethez csatlakozott.

A mint a különféle ritusú imaházak ugyanazon hitközségben és a különböző liturgiával bíró hitközségek egy és ugyanazon szervezetben egymás mellett elférnek, úgy nem helyeznek az egyes *rabbisaládok* tagjai sem sulyt azon hitközség szervezési módjára, mely őket alkalmazza és nem vonakodnak az *»orthodox«* hitközségek rabbijai sem funkciókat teljesíteni oly hitközségekben, melyek az *»orthodox szervezési alapszabályok«*-at nem követik, nem is szólva arról, hogy az *orthodox*, status quo ante és kongresszusi izraelita hitközségek tagjai gyermekeiket összeházassítják és az esketési szertartást hol *orthodox*, hol *nem orthodox* hitközség rabbija által végeztetik, anélkül, hogy akár a felek, akár a rabbik vallási akadályt fenforogni látnának. Így néhai Ungár Joél a paksi *orthodox* izraelita hitközség hírneves rabbijának kerületéhez a szegszárdi izraelita hitközség is tartozott, és jóllehet ezen utóbbi hitközség már 1869-ben szervezkedett *kongresszusi* alapon, nevezett *»orthodox«* rabbi, kinek hátrahagyott hittudományi irodalmi termékeivel csak az utolsó hetekben foglalkoztak magasztalólag a zsidó szaklapok, 1885. évben bekövetkezett haláláig folyton látogatta a szegszárdi kongresszusi izraelita hitközséget és végzett annak imaházában rabbisági funkciókat. Vejei közül pedig az egyik a paksi *orthodox* izraelita hitközség rabbiszékén vált utódává, holott a másik a bajai *kongresszusi* hitközségnél van rabbiként alkalmazva. Az *»orthodox izraelita közvetítő bizottság«* egy másik rabbitekintélyének, ki ezen bizottságnak a Nagyméltóságod előtti első tisztelgése alkalmával vezetője is volt, *Singer P. szepes-olaszi orthodox rabbinak három fia* közül: az egyik a rima-szombati *orthodox*, a másik a várpalotai *status quo ante*, a harmadik pedig a lipató-szent-miklósi *kongresszusi* izraelita hitközség rabbija. Azon négy *»főrabbi«* közül, kik az *»orthodox izraelita hitközségek rabbijai«*-nak megbízottjaiként felségfolyamodványt nyújtottak be a Nagyméltóságod elődje által 1884-ben rendeletileg megállapított rabbiminősítés megváltoztatása iránt, az egyiknek, *Kutna Salamon kismartoni orthodox rabbinak a fivére, a szabadkai kongresszusi izraelita hitközség rabbija.* Az *»orthodox közvetítő bizottság«* egyik felügyelő tagjának *Reich Koppel verbói orthodox rabbinak ücsese a*

baáni kongresszusi hitközség rabbija, egyik fivéve pedig a bonyhádi kongresszusi hitközségben működött mint rabbi, míg néhány hó előtt egy morvaországi nagyobb hitközségben nem nyert hasonló minőségben alkalmazást. Sőt egyike a leghírvesebb orthodox rabbiknak, a kit pártja oly nagy tekintélynek tart, hogy a pozsonyi jesiba vizsgáinak ellenőrzésével is megbízta, a bazáni orthodox rabbi csak néhány hó előtt installálta személyesen vezét a maros-vásárhelyi status quo ante alapon álló hitközség rabbiszékébe. Pedig Maros-Vásárhelyt külön orthodox hitközség is létezik.

A hitközségek sem tekintik mértékadónak, hogy a rabbi, a kire a hitközség vallási vezetését bízni akarják, ugyanazon vagy más szervezetű hitközségnél működött-e eddig, és hogy azon egyén, kit administrációjuk élére helyezni óhajtanak, híve-e az egyik vagy a másik szervezetnek. Így — felhozzuk például — a gyönki orthodox hitközség rabbijának csak nem régiben a csabrendeki kongresszusi hitközség rabbiját választotta meg; Homonnán pedig, a hol előljárósági választások miatt zavarok támadtak, az ottani orthodox izraelita hitközség ideiglenes vezetése Dr. Ungár Sámuelre, a kongresszusi szervezet élén álló községkerületi elnökre bízván, maga Reich Ignác, az orthodox közvetítő bizottság elnöke ebbe nemcsak belenyugodott, hanem még az iránt is folyamodott, hogy a megye alispánja Dr. Ungár Sámuel eljárásában hatósági segélylyel támogassa. Azóta Dr. Ungár Sámuel kongresszusi községkerületi elnököt a homonnai orthodox izraelita hitközség elnökül is megválasztotta.

Ha tehát úgy az »orthodox,« mint a kongresszusi »és »status quo ante« alapon álló izraelita hitközségekben ugyanazon szertartásos berendezéssel találkozunk, sőt háromféle ritus szerint berendezett imaházakat egy és ugyanazon hitközségben is találunk; ha továbbá közel vérrokonok más-más szervezetű hitközségekben rabbikként működhetnek a nélkül, hogy egymást más-más felekezethez tartozóknak tekintenék; ha sem a felek, sem a rabbik nem látnak vallási akadályt fennforogni, midőn orthodox és nem orthodox hitközségek tagjai gyermekeiket összeházasítják; és ha meg van engedve, hogy egy »orthodox« hitközség rabbijául egy »kongresszusi« hitközségben működő rabbit alkalmazhasson és az »orthodox közvetítő bizottság« elnöke a »kongresszusi kerület« elnöke által intézhesse egy »orthodox« hitközség ügyeit: akkor nem lehet szó két izraelita hitfelekezet-

ről; nem lehet szó a zsidóságban levő vallási ellentétekről, melyek a rabbik nyilatkozata szerint mindinkább élesebbékké váltak volna; nem mondható, hogy hazánk izraelita lakosai sem vallásilag, sem családilag közösségben nem maradhatnak; és nem állítható még az sem, hogy jelenségek volnának észlelhetők, melyek arra mutatnának, hogy a hitfelekezetünk ketté választására irányuló hajlam a zsidóság vallási követelményeinek szükségképeni folyamánynát képezné.

Elégge igazolja azt különben hitfelekezetünk utolsó húsz évi története, melynek hitközségi életünk leghihetlenebb eseményeivel megtelt lapjairól csak néhány esetet bátorkodunk mutatóképpen felsorolni.

Galgócson, Nyitramegyében, az ottani izraelita hitközségből néhány tag még 1871. évben kilépett és külön »orthodox« hitközséget alakított. Az »orthodox« hitközség, megalakulása után, azonnal folyamodott a hatósághoz, hogy — miután Galgócson csak egy izraelita templom létezik — szabályoztasék ezen templom közös használatá és állapítassék meg, mely órában végezheti ott az egyik, — és melyikben a másik hitközség az istentiszteletet. Beismerte ezzel az orthodox hitközség, hogy a templomhelyiség berendezése vallásos követelményeinek megfelel, tehát az a különválásnak okozója nem lehetett. Mielőtt főünnepeink bekövetkeztek, melyeken — mint az újév két napján — egész délelőtt, sőt a »kiengesztelési napon« egész napon át folyton tart az istentisztelet, a galgóci »orthodox« hitközség új kérelemmel fordult a hatósághoz, mely hitéletünk történetében páratlan. Azt kívánta ugyanis, hogy a galgóci izraelita főhitközség és az abból kilépett tagok által alakított új orthodox hitközség részére, az ugyanazon templomban ugyanazon időben mindkét hitközség tagjai által legszentebb főünnepeinkben együttesen végzendő istentiszteletek számára, egy templomrend állapítassék meg. E kérelem folytán a 4. alatt¹⁾ alázattal ide csatolt imabeosztás rendeletileg meg is lett állapítva és így hatóságilag kimondva, ki rendelkezik a »sófar« és ki az »alijaá«-k fölött, melyik hitközség előimádkozója vagy előljárója végezze az imának és szertartásnak egyik, — és melyiké annak másik

¹⁾ L. M Zs. Szemle 1880, 410. L.

részt. Ezen rendelet kieszközlésével beismerte az »orthodox« hitközség azt is, hogy a főhitközség szertartásra nézve sem különbözik tőle, mert különben nem akarta volna a főhitközséggel együtt, sőt functionariusainak részbeni közreműködése mellett, legnagyobb ünnepeinken az istentiszteletet végezni. Az említett imarendnek karhatalommal és pénzbírság alkalmazása mellett való végrehajtása néhai Dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ó nagyméltóságának 1872. évi július hó 17-én 17,318. sz. a. kelt rendeletével már el volt rendelve — s a végrehajtás foganatba is megy, ha időközben Trefort Ágoston a vallás- és közoktatásügyi miniszterium vezetését át nem veszi s 1872. évi szeptember hó 10-én 23,928. sz. a. kelt rendeletével elődének intézkedését vissza nem vonja. Már ezen eset is meggyőzte Nagyméltóságod közvetlen elődjét arról, hogy nem vallásdifferenciák képezik a kiválások okait és hogy legkevésbé képezheti egy hitfelekezetnek »orthodox« részét azon elem, mely legszentebb szertartásos ügyekben való intézkedés végett a hatóságokhoz fordul.

Temesvár szabad királyi város területén 1870. évig egy hitközség állott fenn. Ekkor kezdődtek a kiválások és alakították a kilépő tagok a józsefvárosi és gyárvárosi »orthodox« izraelita hitközségeket. Pár évvel később a gyárvárosi »orthodox« izraelita hitközség kebeléből néhány tag kilépett és új »orthodox« hitközséget alakított. Létezett tehát a temesvári belvárosban székelő régi kongresszusi hitközségen kívül két gyárvárosi »orthodox« és a józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközség. Midőn az 1885. évi anyakönyvi szabályrendelet életbe lett léptetve, a gyárkültvárosi két »orthodox« izraelita hitközség közül az egyik a belvárosban székelő régi kongresszusi hitközség anyakönyvi kerületéhez csatlakozott, a másik pedig kijelentette, hogy ő tulajdonképen nem is »orthodox« és annak idejében csak azért mondta magát ilyennek, mert különben nem lehetett volna a belvárosi régi izraelita hitközségtől elszakadnia. »Status quo ante« alapon szervezkedett újabban, és mint ilyen külön anyakönyvvezetési joggal is fel lett ruházva. A józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközség is külön anyakönyvvezetési jogot nyert. Temesvártt tehát két eklatáns körülmény tanuskodik a mellett, hogy a hitközségi alakulások nem vallási indokból történnek, és hogy a különböző szervezetű hitközségek magukat egy és ugyanazon

izraelita hitfelekezethez tartozóknak tekintik: először a gyárvárosi volt »orthodox« jelenleg »status quo ante« alapon álló hitközség alakulási története; másodsor azon tény, hogy a gyárvárosban még mindig fennálló másik »orthodox« izraelita hitközség anyakönyvi tekintetben a kongresszusi alapon álló régi belvárosi izraelita hitközség rabbiságához csatlakozott és nem a város területén fennálló józsefvárosi »orthodox« izraelita hitközségéhez, mely szintén anyakönyvi hivatallal bír. Ily viszonyok mellett természetes, hogy alig mulik év, melyben a hatóságoknak a temesvári izraeliták ügyeivel foglalkozniok nem kellene; de nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a temesvári izraelita hitközség az országos izraelita iskola-alapból nyert 30,000 frtnyi kölcsön visszafizetését a kikötött módon nem eszközözhette és Nagyméltóságod miniszteriuma kénytelen volt nevezett hitközségnek 1877. évi 10,707. számú rendelettel időhaladékat és 1883. évi 29,561. számú rendelettel sokkal enyhébb visszafizetési módokat engedélyezni.

Ujpesten, hol az izraelita hitközség még 1869. évben kongresszusi alapon alakult meg, ezen hitközség kebeléből legelőször 1872-ben történt kiválás; a kilépők »orthodox« hitközséget képeztek, melynek alapszabályait Nagyméltóságod miniszteriuma 1872. évi 25,314. sz. a. kelt rendelettel vette tudomásul. Négy évvel később újra alakult Ujpesten egy »orthodox« izraelita hitközség, melynek alapszabályai Nagyméltóságod miniszteriumának 1876. évi 21,398. sz. a. kelt rendeletével lettek tudomásul véve. De harmadizben is alakult ugyanott egy »orthodox« izraelita hitközség, mely Nagyméltóságod miniszteriumának 1885. évi 29,122. sz. a. kelt rendeletéhez képest szintén bir jóváhagyott alapszabályokkal. *Létezik tehát Ujpesten három »orthodox« izraelita hitközség*, melyek közül tudunkkal az egyik lézeng, a másik kettőről pedig senki sem tudja, hol vannak intézményei, vezetett-e anyakönyveket és hol őriztetnek azok meg?

Folytathatnánk a »községcsinálás« eseteinek előadását: telvék velők az irattárak széles ez országban. De mindmégannyi — mint az eddigiek — csak arra szolgáltatna bizonyítékot, hogy *sórtett hiúság, szeszély, dacz, önkény, a hitközségi teheralóli szabadulás vagy nyereszkeselési vágy* voltak általában véve rugói a hitközségekből történt kiválásoknak és külön hitközségek alakításának, és vajmi kevés része volt ebben a lelkiismereti

szabadságnak, mely azokra ürügyül szolgált. Az 1871. évi 26.915. sz. a. kiadott körrendelet megengedte az »orthodox szervezési szabályzat« szerint szervezkedő hitközségek szabad alakítását »a nélkül, hogy e tekintetben az illető izraelita hitközségeknek¹ előleges engedélyre szükségük lenne«: és százakra menő alapszabályokat tömegesen látott el az »orthodox közvetítő bizottság« a bemutatási záradékkal a nélkül, hogy beigazoltatott volna, hogy az illető alapszabályok közgyűlésileg tárgyalva s elfogadva is lettek. Az »orthodox szervezési szabályzat« 9. §-a egyeseknek és töredékeknek is megengedte a hitközségekké való alakulást és *pedig politikai területiális beosztásra való tekintet nélkül*; megtörténhetett tehát az is, hogy az ország különböző vidékein lakó izraeliták, a lakhelyökre illetékes hitközség mellőzésével, egyesültek *egy* hitközség alakítására, vagy hogy *egy* helység izraelita lakosai tetszésök szerinti több hitközséghez csatlakoztak, a mint az 5. alatti okmány tanúsága szerint *egy politikai községnek kilencz izraelita lakosa tényleg két megye négy szolgabírói járásában fekvő négy különböző izraelita hitközséghez tartozónak vallotta magát.*

Nem csuda tehát, hogy hitközségeink — miután tagjaik bármely időben kilépés által az adókötelezettség alól magokat kivonhatták — intézményeik fejlesztésében megbénítva lettek, újak felállításától tartózkodtak, de nem gyéren még elvállalt régi kötelezettségeiknek sem tehettek eleget. Nem csuda, hogy az anyakönyvvezetés ellen is mindinkább szaporodtak a panaszok, úgy hogy az 1880—1882. években *számos törvényhatóság az izraelita anyakönyvi ügy rendezését a képviselőházhoz intézett feliratban is kérelmezte*, a képviselőház pedig a »figyelemre méltók«-nak jelzett feliratokat intézkedés végett a honvédelmi, belügyi és vallás- és közoktatásügyi miniszterekhez tette át.

Hitközségi viszonyaink akkor már annyira bonyolultakká váltak, hogy a kibontakozás majdnem lehetetlennek látszott. Senki sem tudta, hol, hány és minő szervezetű izraelita hitközség létezik, minélfogva Nagyméltóságod miniszteriuma első sorban a törvényhatóságokat hívta fel a szükséges adatok beszerzésére. Hosszasan folytak a törvényhatóságok ismételt meghallgatása mellett a tárgyalások; beható vizsgálat tárgyává tétettek a tényleges viszonyok, míg végre az izraelita anyakönyvi ügy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet-

tel — és az izraelita hitközségek ügyei az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelettel szabályoztattak, mely utóbbiban Nagyméltóságod elődje egyebek közt a következőket jelentette ki:

»Kétséget nem szenved, hogy úgy a kongresszusi, mint az »orthodox és a status quo ante alapon álló izraelita hitközségek »összevéve úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság »álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők; mert hazai törvényeink csak *egy* izraelita hitfelekezetet ismernek, és legutóbb az országgyűlés az 1880. évi »márczius hó 12-én hozott határozatával az országos izraelita »iskola-alapnak vitássá vált ügyét szintén az izraelita hitfelekezet »egységének szellemében oldotta meg; mert továbbá az egész »világon csakis *egy* zsidóság ismeretes, és az administratio terén »szerzett tapasztalatok is a mellett szólnak, hogy az izraelita hitközségek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása »nélkül csatlakoznak hol az egyik, hol a másik szervezethez, úgy »hogy az egy és ugyanazon szervezethez tartozó hitközségek semmi »különös kritériummal, sőt istentiszleteti intézményeik egyidomságával sem bírnak, a mennyiben mindegyik szervezetben »mívelhető valamennyi ritus, mely a zsidóság egységes lényegének »séreleme nélkül, annak közepette, szétszórtsága óta, kifejlődött, »és melyek tényleg vegyületesen mindegyik szervezet kebelében »fetalálhatók.«

»Jóllehet tehát nem foglalna magában lelkiismereti kényszer, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egyöntetív tétetnék, mindazáltal . . . csupán annyiban czélzom »ezúttal a mostani tarthatlan és tűrhetlen viszonyok megváltoztatását, a mennyiben az izraeliták — nem alárendelt fontosságú közérdekek tetemes kárára — a nekik nyújtott szervezési »s közsegalakítási szabadságot arra használják fel, hogy elvállalt hitközségi terhek alól magukat kivonják, és az izraelita hitközségeknek az oktatásügyi s egyéb közcélú intézmények ápolását és fejlesztését lehetlenné teszik.«

Az »orthodox közvetítő bizottság« nem elégedett meg e körrendelettel és különösen annak most idézett indokolásával, az ellen még mult évben nyújtott be emlékiratot, mely Nagyméltóságod 1888. évi december hó 31-én 2304. eln. sz. a. kelt 6.

alatt *) másolatban idecsatolt kegyes rendeletével nyert elutasító elintézését.

Midőn Nagyméltóságod ezen visszautasító rendelete után az »orthodox közvetítő bizottság« kérelmét megújította, méltán várható volt, hogy nevezett bizottság a rendelet terjedelmés, beható indokolását fogja újabb fejtegetésének tárgyává tenni. De azt nem tette. Egy szóval sem említi nevezett bizottság a Nagyméltóságod fentidézett rendeletében felhozottakat, tehát beismeri, hogy azok az ügyek fejlődésének, az észlelt tényeknek, az ország törvényeinek és a zsidóság álláspontjának teljesen megfelelők.

Mintha Nagyméltóságod eme visszautasító rendelete nem is léteznék, az »orthodox közvetítő bizottság« egyedül a „**rabbik nyilatkozatára**“ alapítja kérelmét. A nyilatkozó rabbik pedig szintén nem kísérlik meg sem az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott körrendelet sem Nagyméltóságod visszautasító rendelete megokolásának czáfolását; nem mutatják ki, miben állanak az állítólagos ellentétek a zsidóságban; és nem terjesztik elé azon adatokat és bizonyítékokat, melyek alapján jónak látják hazánkban »orthodox« és »neolog« zsidókat és ehhez képest két izraelita hitfelekezetet megkülönböztetni, sem meg nem jelölik, hogy a kongresszusi, orthodox, szefard és status quo ante alapon álló hitközségek közül melyeket tartják *orthodoxoknak* és melyeket *neologoknak*.

Szemben a rabbiknak minden alapot nélkülöző rideg nyilatkozatával, felette gyengének kellene tartanunk a jelen alázatos előterjesztésünkben konstatált tényekkel is igazolt álláspontunkat, ha azt részünkről még akár hazai, akár külföldi szaktekintélyek véleményével támogatni akarnók és ha nem lennénk már öröklött vallásunkhoz táplált törhetlen ragaszkodásunkban elégséges erőt és bátorságot annak határozott kijelentésére:

hogy őseinktől változatlanul átöröklött hitvallásunknak isteni kinyilatkoztatáson és hagyományon alapuló tanai nem nyujtanak semmiféle tekintélynek vagy „szaktudós“-nak jogot arra, hogy akár nálunk, akár egyebütt két izraelita hitfelekezet létezését dekretálhassa; és

hogy ennél fogva évezredek át egységesen fennálló hitfelekezetünk oszthatlansága védelmében megkívántató egész eré-

*) L. M. Zs. Szemle 1889. 290. l.

lyességgel utasítjuk vissza azoknak merész és könnyelmű támadását, kik ezen egyetlen, az egész világon elterjedt izraelita hitfelekezetet hazánkban kettéválasztani megkísérlik.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Az »orthodox szervezési szabályzat« szerinti községalakulások engedélyezésébe mi nem nyugodtunk bele soha. Felszólaltunk ellene több ízben, úgy Nagyméltóságod megdicsőült elődeihez, mint a képviselőházhoz intézett alázatos előterjesztéseinkben: mert az »orthodox szervezet«-nek rendeleti úton való engedélyezését ellentétben levőnek találtuk a képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án hozott 2/. alatti határozatával, mely szerint a hitgyűnk rendezésére vonatkozó javaslatok már akkoron a törvényhozás elé lettek volna terjesztendőek.

Legutóbbi alázatos előterjesztésünket, melyet az izraelita hitfelekezeti ügyek rendezése tárgyában néhai Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához az 1883. évi december hó 23-án tartott ülésünkből intéztünk, 7. alatt *) bátorkodunk egész alázattal egy példányban ide csatolni. Előadtuk ebben azon javaslatainkat, melyek szerint hitközségeink zilált viszonyait legczélszerűbben rendezhetőknék véltük, és azon kérelmünket, miszerint egységes hitfelekezetünknek a törvényes önkormányzati jog oly módon biztosíttassék, mint azt az országban létező »törvényesen bevett« vallásfelekezetek élvezik.

Azóta Nagyméltóságod elődje az izraelita anyakönyvi ügyet és az izraelita hitközségek viszonyait a többször idézett 1885. évi 1924. eln. sz. a. és 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott rendeletekkel szabályozta, és — habár az ezen rendeletekben foglalt intézkedések nem is feleltek meg teljesen kívánságainknak — azokat mégis őszinte s ozatlan örömmel üdvözöltük, mert bennök a hitközségi szervezet megállapítására szükséges alapot megteremtve láttuk, és reméltük, hogy — a mint azt a tervszerű eljárásból és az utóbb idézett körrendelet szövegéből következtetni lehet — a helyi rend létesítése után, hitfelekezeti ügyünk rendezése, egységes szervezetünknek törvényes biztosításával fog befejezést nyerni.

*) L. M. Zs. Sz. 1884. 67. l.

E reményben megerősíteni méltóztatott bennünket Nagyméltóságod a képviselőház pénzügyi bizottságában f. évi október hó 28-án tett és a hírlapokból örvendetes tudomásunkra jutott azon kegyes kijelentésével, hogy Nagyméltóságod szükségesnek tartja az izraelita hitfelekezet egységes szervezetének törvényhozásilag leendő rendezését, melyet azonban ez időben még az egyes hitközségekben felmerülő surlódások késleltetnek.

Kegyelmes Urunk! Az izraeliták zavargásai és egyenetlenkedései nem szűnnek meg mindaddig, míg az »országos irodá«-ban és az »orthodox közvetítő bizottság«-ban két központi közege lesz a zsidóságnak, melyek közül az egyik épít, a másik bont, az egyik békére int, a másik ellenszegülésre buzdít.

Hozzájárulunk az »országos irodá«-nak azon régóta hangoztatott nézetéhez, hogy a hitfekezetiünkben észlelt viasz állapotoknak csakis akkor szakad vége, ha a törvényvel biztosított egységes szervezet életbeléptetésével a most működő központi közegek megszűnnek, és ezzel azon közeg tevékenysége is véget ér, mely a fenforró egyenetlenségek tulajdonképeni szítójának és előmozdítójának tekinthető.

Nagyméltóságod bölcsesége miniszteri működésének rövid ideje után is felismerte már, hogy az izraeliták ügyei véglegesen csak egységes szervezetöknek törvénybe iktatásával rendezhetők; Nagyméltóságod igazságszeretete nem fogja megengedni, hogy hazánkban, a hol minden vallásfelekezet bir törvényvel biztosított jogokkal, épen az izraeliták hagyassanak még tovább is kivételes helyzetben.

Tartózkodunk attól, hogy a szervezeti kérdés mikénti megoldása felől nyilatkozzunk. Bárminők lennének javaslataink, ezek az »orthodox közvetítő bizottság« tetszésére nem számíthatnának.

A testvéri béke s egyetértés elérésére irányított buzgó törekvésünk jelét kívánjuk csupán szolgáltatni annak kijelentésével: hogy mi készségesen hozzájárulunk bármilyen alaku »egységes országos szervezet«-hez, mely felekezetiünknek és hitközségeinknek az autonóm jogkörben való szabad fejlődést és vallásunk kultúrmissziójának teljesítését lehetőségessé teszi.

Mindezek után és alapján azon alázatos kéréssel járulunk Nagyméltóságod elé: hogy az »orthodox közvetítő bizottság«-nak »két izraelita

hitfelekezet elismerése« iránti kérelmét elutasítani s az izraelita hitfelekezet egységes szervezetét mielőbb törvény által biztosítani méltóztassék.

Kik is egyébiránt kitűnő tisztelettel vagyunk stb.

Budapesten, az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének 1889. évi november hó 25-én tartott üléséből.

A zsidó ügyek a joggyakorlatban.

Az országos szervezés ügye a képviselőház pénzügyi bizottságában folyó költségvetési tárgyalás alkalmával is szóba került s a hazai zsidóság meglepéssel vehette tudomásul azon nyilatkozatokat, melyek e tárgyban a bizottság előtt tétettek.

A mi a nyilatkozatokat illeti, úgy azok ugyan mi újat sem tartalmaznak, azonban új volt maga azon körülmény, hogy akadtt immár törvényhozási organum, a mely a zsidó felekezeti szervezés ügyét megpendíti és azon objektív magaslatról ítéli meg és bírálja el, a melyről az országos érdekeket megfigyelni és nyilvántartani szokás.

Új továbbá azon körülmény, hogy felekezetünk közjogi helyzetének visszasságát immár azok is érzik és elismerik, a kiknek kötelessége összhangot létesíteni a törvények rendelkezései és a tényleges társadalmi helyzetek között, s a kiknek dolga, hogy a törvények és folyományaik foganatosítását ellenőrizzék.

A ki tehát a felekezeti szervezés ügyében hallottakat e szempontból ítéli meg, azoknak bizonyos mértékű fontosságát szívesen fogja méltányolni.

Helyesen emelték ki a pénzügyi bizottságban, hogy a közgazgatás kellenél mélyebben nyúl bele a zsidó felekezet ügyeibe; de sajnos, helyes másrészt az is, hogy a zsidóság maga is részben oka e körülménynek, és valljuk meg, hogy sok úgynevezett »elvi határozat« a maga kinos jogkövetkezmenyeivel elmaradt volna, ha a mi rendezetlen viszonyaink között nem a közgazgatási szervek döntenek az adott esetben.

Igen érdekes és valóban hálás is e szempontból csak azon felfogást tanulmányozni, a mely a zsidó felekezet, annak intézményei, hatóságai, szervei stb. megítélése tekintetében a bíróságok gyakorlatában nyilvánul.

A bíróságok ugyanis szintén gyakran jutnak azon helyzetbe, hogy zsidó községi és felekezeti ügyekben döntsenek, s mondhatni, hogy zsidó szempontból ezen bírói nyilatkozatok gyakran becses kijelentéseket tartalmaznak, ha nem is egyenesen a felekezet közjogi helyzetét illetőleg — de minden esetre azon felfogás és jogi kezelés tekintetében, a melyben a törvény ezen legilletékesebb magyarázója a zsidóságot felekezeti érdekű ügyeit részesítik.

Jellemző például legyen szabad a kir. kuria azon ismeretes s a »Zsidó közigazgatási naptár«-ban is közölt döntvényére hivatkozni, a mely a Szombathelyen fennállott régi izr. hitközség különválása folytán alakult hitközségek közt a hitközségi vagyon tulajdona iránt felmerült perben hozatott. E döntvény, mely ezen vitás ügyet nem tartja a rendes bíróságok illetőségi köréhez tartozónak, és a fennforgó illetékességi összeütközés folytán az ügyet a minisztertanács elé terjeszteni határozta, megokolásában egy különben igénytelen kitévelt tartalmaz, mely így hangzik: »Tekintve, hogy ily kérdések eldöntése eddigelé más hasonló esetekben is a bíróságok hatásköre alá nem tartoztak, és ezen felfogás mellett szól jelesen az 1868: IX. t. cz. (a görög-keleti vallásnak ügyében) rendelkezése is, mely szerint a szerb és román görög-keletiek közt felmerülhető hason vagyoni kérdések eldöntése Ó Felsege által e végre delegálandó bíróságra bízott...«

E kitével, mint említők, igénytelen s csakis azért idézzük, hogy kimutassuk: mikép a legfelsőbb törvényszék a felekezeti jellegű zsidóügyekkel csak oly módon és elvek szerint szeret foglalkozni, mint az egyéb bevett felekezetéivel — esetleg analógia segítségével.

A ki ugyanis a közigazgatási forumok által zsidó ügyekben alkalmazott felfogást ismeri és ennél fogva tudja, hogy ezek mily kínos szabatosággal kerülnek és egyenesen visszautasítanak minden analógiát a bevett felekezeteknek abszolút értékű jogviszonyairól a zsidó felekezet ügyeire — és e tekintetben mily szívesen nyúlnak vissza még a legelsárgultabb gyöpverte »helytartótanácsai«, »cancellariai«, »magistratuális« stb. leiratok és végzések számaira és holt betűire, hogy kimutassák, mikép az, a mit az eleven törvény felekezeti ügyekben elvként a honpolgárok közti béke s egyetértés szempontjából megállapít, a zsidó felekezetre nézve abszolút nem alkalmazható — még egészséges analógia

útján sem, bármennyire utalna is erre a konkrét eset igazsága: az, mondjuk, a curia idézett döntvényében azon »víványt« látja, hogy igen is lehet helye analógiának, még a mai viszonyok közt is, zsidó felekezeti érdekű kérdések és a bevett felekezetek bizonyos, törvényszabályozta jogviszonyai közt.

Fenntartjuk magunknak azt, hogy a t. szerkesztőség szíves engedelmével a bírói gyakorlat jellemzett felfogását illusztráló egyes kijelentéseket alkalmilag e helyütt fejtegethessük — ez ítéletekben eddig is számos oly elvek nyilatkozván, melyek a felekezeti autonómia kétségbe sem vonásának folyományai.

A helyes joggyakorlat ugyanis azt a felfogást aligha értheti meg, mely valamely *vallásnak* hiveit egyenjogusítja, papjait elismeri, az ezek által e vallás szerint végzett esetekeket és elválasztásokat, az általuk vezetett anyakönyveket államjogilag érvényeseknek tekinti — de másrészt magát a vallást a törvény sánczain kívül állónak tekinti.

A bírósági gyakorlat illető kijelentéseiben mindmegannyi argumentumot látunk a törvény és jog leghivatottabb kezelője részéről e felfogás ellen, argumentumokat, a melyekkel előbb-utóbb odajutunk, a hol a gyakorlat túleszi magát a törvény fogyatékoságán, a midőn ugyanis a bevett vallást megillető egyes jogosítványok odaitétele által elégíti ki a társadalmi és jogi élet igényeit.

A magyar zsidóság legújabb történetében is birunk a jogfejlődés e sajátos módjára eredeti példát, mely ugyanis azt mutatja, hogy míg a zsidók csak 1867-ben lettek *egyenjogusítva* a haza többi *polgáraival* — zsidó *nemesemberekkel* már 1859-ben találkoztunk!

Budapest.

HALÁSZ FRIGYES,
ügyvéd.

Bischitz Dávidné.

A közelmult napokban fővárosunkban ünnepély folyt le, melyről már csak azért is kell, hogy megemlékezzünk, mert jelentősége társadalmi életinkre nézve nagy.

Ez ünnepély alatt a Bischitz Dávidné tiszteletére készült mellszobornak leleplezési ünnepélyét értjük, mely folyó november hó 10-én ment végbe.

Mi nem érezzük magunkat e nemes hölgynek dicsőítésére hivatva, de minek utána eredményekről, társadalmi életünkben beállott tényekről óhajtunk beszélni, természetesen, hogy az indító okokat is fel kell említenünk, s így Bischitz Dávidné működéséről is kell beszélnünk.

Macchiavelli, a híres, de nem legtisztább emlékü Macchiavelli »De principe« című feltűnést keltett művét azzal vezeti be, hogy igazolja magát a bátorságért, melyet tanusít, midőn ő uralkodók és kormányrendszerek felett bírál. Azt mondja, hogy a ki a hegyormot jól akarja látni, annak a völgybe kell leszállani, s a ki fejedelmeket akar megítélni, annak a nép között kell élni, hogy az uralkodó rendszernek üdvös vagy káros voltát megérezze.

S midőn Bischitz Dávidnééről akarunk írni, nekünk is azt kell mondanunk, a mit Macchiavelli mondott. A vagyonos ember, azon egyén, a kinek anyagilag nincsen szüksége embertársára, az a jótékonyosság hatását méltatni nem tudja. De szálljunk le a legalsóbb rétegekbe, azonosítsuk magunkat azon földhöz tapadt emberrel, a kinek néhány gyermeke hiába könyörög kenyérért, a kit könyörtelen háziura kidobással fenyeget, a kinek lelkét már-már a kétségbeesés marja, azonosítsuk magunkat ama fehér rabszolgával, a ki véresre írja ujjait azon fillérekért, a melyekből élni nem tud, de a melyek éhen halni még sem engedik, a kinek takargatni kell nyomorát, nehogy nyomora gyanút és bizalmatlanságot keltsen ellene, a kinek felesége a kórágóban s ő képtelen arra, hogy egy üdítő itallal megenyhítse hitvesének fájdalmát; azonosítsuk magunkat mindazon nyomorúttal, a társadalom mindazon mostoha-gyermekeivel, a kiknek az emberbőség e századában élniök mégis csak kell — azonosítsuk magunkat velük a legvégső szükség percében, érezzük, a mit ők éreznek, midőn egyszerre megnyílik előttük a mennyország kapuja és érkezik számukra segély, melylyel etethetik gyermekeiket, ápolhatják betegjeiket, fentarthatják létüket; ha ezt tesszük, ha ezt átérzeni iparkodunk, akkor tudni fogjuk, hogy mit jelent Bischitz Dávidné.

Sok szűkkeblű és még korlátoltabb eszű ember, hogy saját szűkkeblűségét palástolja s hogy abbéli vágyának, mindenben gáncsolni valót keresni, eleget tegyen, azt mondja, hogy mindazon emberek vagy azoknak legalább is túlnyomó része, a kik

jótékonyssággal foglalkoznak, ezt nem annyira a jó cselekvés iránti hajlamból, mint inkább azon hiúságból teszik, hogy jó embereknek tartassanak.

Dőre észjárás. Nem fekszik-e már magában abban a jóság, ha valaki jónak akar látszani és akként cselekszik, hogy jónak ismerjék?

S ha mindazon szűkkeblű és kurtaeszű emberek, a kik saját lelkük pizsokjával nem átalják még a legragyogóbb tulajdonságot is beszennyezni, ha mindazon szűkkeblű és kurtaeszű emberek elmennének a jótékonyosság műhelyébe, Bischitz Dávidné házába, ha megfigyelnék ez asszonyt, ki lemondva minden földi élvezetről, melyet vagyona neki biztosít, kora reggeltől késő estig pihenést nem enged magának, hanem szünetlenül a nyomorúttak ügyeinek elintézésében fáradozik, ha ezt megfigyelnék, akkor szűkkeblűségük és ócsárlási vágyuk daczára elnémulna ajkuk és fejet hajtának e tiszteletet parancsoló alak előtt.

De, a mint már megmondottuk volt — nem annyira Bischitz Dávidné működéséről óhajtottunk beszélni.

A református egyház kimagasló alakja: Szász Károly püspök a Bischitz Dávidné tiszteletére tartott ünnepi beszédében századunkat a gőz, a villany és a humanizmus századának nevezte. És ebben igaza van. De úgy, amint tizenkilenc századnak kellett elzajlani fejünk felett, míg a vasló, a telefon, a fonograf feltalálójukra akadtak, ép úgy kellett tizenkilenc századunknak elmúlni, míg az emberszeretetek, a jótékonysságnak megszülettek a maga Edisonjai. Csak az a különbség a villany, gőz és a jótékonyosság között, hogy míg az előbbi vívmányokat mindenki magáévá teszi és önző, vagyonhajhászó céljaira fordítja, addig a jótékonyosság és emberszeretet szent eszméjével csak egyes kimagasló egyéniségek azonosítják magukat, addig ezen szent eszme még nem hatotta át a társadalom minden rétegét, addig még mindig találkozunk társadalmi osztályokkal. A kik, arczul ütve a humanizmus eszméit, kiváltságaikba burkolódnak, elkülönítik magukat és a hozzájuk nem tartozót embernek elismerni nem akarják. S ha örömmel elismerjük, hogy jelen századunk a humanizmus százada, akkor ezen elismerésünknek daczára fájdalmasan ki kell jelentenünk azt is, hogy e század, a humanizmus százada, egyúttal az intolerancia, az emberosztályozás százada is.

A jó kabát megveti a hitványat, lakjék bár ezen hitvány kabát alatt valódi emberi szív. A gróf megvető vagy legalább is kicsinylő tekintettel méri a napszámost és megfélemedezik arról, hogy ennek keze azon munkában kérégedett meg, melyet a társadalmi élet legfontosabb oszlopa, családja fentartásaért végzett. Az egyik polgár gyűlöletet nevel szívében másik polgártársa ellen, mert nem egyformán imádják az Istent, s nem ugyanazon úton törekednek az örök üdvösség után.

Egy eszme létezik, melyet ha az emberiség mint a szivacs magába fog fogadni, kiegyenlítendi az ellentéteket, át fog hidalni minden úrt és az embereket egymáshoz való ragaszkodásra fogja tanítani — ez a jótékonyosság eszméje.

Ezért fontos Bischitz Dávidné működése a mi társadalmi életünkre, mert az ő működése hidat képez, a melyen a különböző felekezetek, a különböző rangok, a különböző vagyoni állású emberek találkoznak.

A jótékonyosság eszméje azon pont, a melylyel ugyancsak a jótékonyosság Archimedese a világot sarkaiból kiforgathatja, megváltoztathatja az embereket, azzá teheti őket, a minőknek lenniök kell, emberekké a szó valódi nemesebb értelmében.

S a jótékonyosság deleje vonzotta a Bischitz Dávidné tiszteletére s így a jótékonyosság tiszteletére rendezett ünnepélyhez a különböző felekezeteket, a különböző rangokat, a különböző néposztályokat. S így be van bizonyítva már ez által is, hogy a jótékonyosság csakugyan áthidalja a különbségeket, hogy az emberiség csakis akkor fog emberi öntudatára ébredni, csakis akkor fogja minden ember embertársát embernek tekinteni, ha a szívek megnyílnak és a jótékonyosság szent eszméje fog azokba bevonulni.

És Bischitz Dávidné, a ki e tekintetben úttörő munkát végzett, hazánk művelődési történetében maradandó emléket biztosított magának. Nem annyira áldásos működése által, melylyel a szegényeket támogatta, a nyomorultakat felemelte, hanem inkább azon eredmények által, melyeket működése folytán a társadalmi különbségek kiegyenlítésében kivívott.

Budapest.

DR. SINGER MIHÁLY.

A pesti izr. hitközség kórháza.

Folyó hó 17-én Budapesten méltóan lefolyt ünnepélylyel egy épületesoprotot avattak föl, mely fővárosunk egészségügyi intézményeit nemcsak gyarapítja, hanem koronázza is s mely bizonyára annyi jótékonytságot fog gyakorolni megújult alkattában, mint gyakorolt abban a régiben, melyet valamennyien ismerünk, megszoktunk.

A pesti izr. hitközség új kórháza hatalmas egy épülettömb. Nemes arányaival, egyszerű diszével már messziről hirdeti a középületet; külső elrendezése, a négy pavillonnak önként értetődő s ép azért művészi összekapcsolása, ezeknek a pavillonoknak arányos terjeszkedés mellett karcsu emelkedése az egészben imponálóvá teszi. Igazán foglyul ejt, meghódít már ez a külső is. Belseje pedig csak fokozza a hatást. A kedvező ítélet önkénytelen dicséretté, a kedvező benyomás akaratlan bámulássá lesz. A belső architektúrát sem akarom leírni. Megtették azt a napi lapok, bár egyik sem oly részletességgel, mint a hogy a kiváló intézet megérdemli. Tisztán orvosi szempontból leírni méltó és hálás feladat, de az szaklapokba való. Csak annyit akarok fölemlíteni, hogy minden kórteremnek van üdülő szobája és segédkonyha helyisége; hogy a konyha gőzre és gázra van berendezve; hogy a desinficiáló kamra gyönyörű, a halottas-ház mintaszerti; hogy a sebésznek két operáló terme, a belgyógyásznak egész laboratoriuma, a szemésznek ritka tökéletes felszerelésű terme van; mindenütt telefon és elektromos csöngetyű; világosság annyi, mint ritka kórháznak; levegő meg épen páratlan sok; minden betegre nem kevesebb, mint 50 köbméter esik.

És a mi valóban örvendetesen meglepett: sehol fényüzés, elanyyra, hogy sok laikus elkényeztetett és illetéktelen izlése egyéb tárgy híján, azt hitte, hogy legalább ezen kell megütköznie. Nincs luxus, de a mit csak a higiena és a kényelem, a tudomány és a tapasztalat kíván és javasol — az megvan minden; a szoros értelmében: minden.

Két pontra akarok még külön rátérni. Az egyik a járó betegek kérdése, melyről, tudtommal, annyit vitatkoztak. A zsidó kórház hivei — és ki nem volt az? — jogos büszkeséggel szokták emlegetni a nagy ambulanciát, nemcsak mint bizonyítékát az ott működő szakférfiak tudományos reputációjának, hanem a

zsidó kórház ama tevékenységének is, miszerint évről-évre a betegek ezreinek nyújt orvoslást vallási különbség nélkül. Ezért let az izr. kórház a gyár-utczában oly népszerű, ezért lett a fővárosi jótekon egészségügyi intézmények egyik legexponáltabbika. Ez ambulancia elvesztését már előre fájlaltuk sokan — szakemberek és nem szakemberek.

Azt hiszem azonban, csak teoriából beszéltünk. Most, hogy künn voltam, láttam, hogy az új kórház igenis könnyen hozzáférhető. Az elektromos vasut jóformán a Szabolcsi-utczáig visz el 6 krajczárért. A legszegényebbeknek is, ha ugyan gyalog nem mehet, ennyit csak megér az egészsége. Utóljára is, a város közepére csak nem építhették a kórházat, valahová a külső periferiába kellett tenni s a hol van, nincs eldugva; sőt inkább. A ki Bécs felől jön a városba, már az is messziről látja az imponáló épületet és homlokzatán elolvashatja, a mit mindnyájunk büszkeségére a nagy arany betűk hirdetnek, hogy az a pesti izr. hitközség kórháza.

És ezzel elértem a második ponthoz, melyről szólni akartam. Sokan mondták, hogy a kórház csendjét zavarja a vasut közelsége. A M.-Zs. Szemlében is olvastam »Egy mérnök« erre vonatkozó kifogásait. Méltánylom az aggodalmat, mert bizonyára szeretet kifolyása volt. De azt hiszem, a mérnök ur, hál Isten, valamenyünkkel együtt csalódott. Kérdeztem a kórházban a szaktársakat, s egyhangulag azt mondták: a vasut zaja nem zavar itt annyira, mint a gyár-utczában zavart a forgalom zaja. Vegyük azt örömmel tudomásul és dagaszsa mindnyájunk keblét a büszkeség, hogy az új kórház minden tekintetben, tehát a hely megválasztásában is sikerült.

A kik emelték: önmaguknak is emeltek emléket, nemcsak a hitközség, hanem a város, nemcsak a város, hanem a kórház-építés történetében is. Mert hogy nézetemet röviden összefoglaljam, azt hiszem, hogy a mennyire tapasztalataim nyulnak, föl vagyok jogosítva azt mondani, hogy a pesti izr. hitközség új kórháza a legszebb a fővárosban és egyike a legszebbeknek Európában.

Budapest.

DR. SZALÁRDI MÓR.

Hochmuth Ábrahám.

(Utolsó közlemény.)

»A kisdedek mellől voná el őt, hogy Jákobot az ő népét legeltetné és Izraélt az ő örökét. És ő legeltette azokat az ő lelkének őszintesége szerint, s cselekedeteinek okossága szerint vezérelte őket.« A miskolczi iskola igazgatása Hochmuthra nézve gradus ad Parnassum volt, a mennyiben egy népiskolai tanítói állástól, és lett legyen az bár »főtanítói« is, még negyven évvel az előtt, nagyon is hosszú volt az ut valamely »rabbiság trónusához.« De e hosszú és akadályokkal gazdagon megrakott utat Hochmuth jó hirneve mint kitünő iskola-igazgató és aranytisztajellem föltartózzhatatlanul egyengette, míg 1852. évi junius havában a kulai lelkes hitközség őt rabbijául egyhangulag megválasztotta. Nem időzünk soká a rabbi fogadtatásának egyes mozzanatainál és jeleneteinél, a hitközség és lelkipásztor között létrejött frigy mézes heteinek ecsetelésénél, hiszen tudjuk, hogy az izraelita — bocsánat — a zsidó pap általán véve »a mint jött, úgy megy is«, jött hangos felkiáltások közt és megy hangos felkiáltások közt, jött mézes-mázos családok által megnyerve.¹⁾ De ezzel korántsem akartunk a kulai hitközség Hochmuth hivatalába való beigtatása alkalmával tanusított lelkesedésének őszintesége iránt kétséget támasztani, sőt ellenkezőleg, e sorok írója, ki népiskolai főtanítójának sorsa iránt már háladatosságból is mindenha a legbensőbb érdeklődéssel viseltetett, nem egy buzgó bácskai hit-sorsostól, ki Hochmuthot személyesen nem is ismerte s üdvös működésének közvetlen szemlélője nem is lehetett, »hallás után« hallotta magasztalni a nagy tudományu kulai rabbit, kire, daczára kissé magába zárkózott magatartásának és szigorra valló külsejének, a kulaiak teljes jogosultsággal büszkék.²⁾ S csakugyan volt is oka a kulai hitközségnek rabbijával büszkélkedni. Mert minő állapotban találta Hochmuth ujonnan kijelölt hatáskörét s minő

¹⁾ Koheleth rabb. V. 14. 15.

²⁾ Hochmuth cikkirónak Páparól Nagy-Beeskerekre 1880-ban történt meghívásáról értesülvén, midőn ez új állását elfoglalandó, Veszpremen átutazott, az ősz rabbi egykori tanítványát a pályaudvarban várta, hogy áldást mondjon fejére, mielőtt közeléből elköltözködik. S ama felejthetetlen pillanatban így nyilatkozott: »A vidék, a hová a gondviselés vezet, áldott vidék, sok tisztességes ember lakja — ismerem, — hihetőleg jól fogja magát ott érezni, az ember ott kellemesen élhet.«

lett az idők multával?! Mindenütt, a hová a szem nézett, romokra akadt, a nemzetiségi vandalizmus sehoh a hazában nem dühöngött és pusztított oly féketvesztesen a forradalom alatt, mint a bácskai és torontáli áldott térségeken, nyilvános épületek és intézeteken kő nem maradt kővön, csaknem mindent újból kellett teremteni, s a mi keveset a hitközség a régi időkből fenntarthatott is, a gyakorlott rendező kézre szorult. Mondanunk sem kell, hogy e kevés között első helyen említendő az »iskolának« nevezett községi nevelőintézet, mely nagyon is gyarló vezetésben részesült. Hic Rhodus, hic salta! Tanítókat az iskolának és pénzt az iskolának kért az ujonnan megválasztott rabbi. De felszólalása kiáltás volt a pusztában, mert hát üres volt ám a község éléskamrája. Az élelmes lelkipásztor pedig úgy segített a bajon, hogy kerületéből két ifjút szemelt ki, ezeket naponként néhány órán át »világi« tárgyakban tanította s daczára, hogy e tanuló-tanítók Goethe kurtabeleji tanárainak szerepében tetszelegtek, kik ma arra tanítanak, a mit tegnap még maguk is tanultak, mégis lelkes mesterük vezetése mellett a tanítói vizsgán jó sikerrel tül- esvén, a kulai iskolánál mint rendes tanítók, az egyik 80, a másik 120 váltó forintnyi évi fizetéssel lettek alkalmazva. Azonban ez a merész, bár jól sikerült expedien nem elégíthette ki Hochmuth aspirációit, hitközsége fiatalágának nevelés-oktatására nézve két önnevelt tanítójának ismeretei a héber tantárgyakban ugyanis nagyon is hézagosoknak bizonyulván, e hiányon is kellett segíteni. De miután saját tanulmányai és a hitközségi teendők szabad idejét teljesen igénybe vették, a véletlent is vonta kombinációba, hogy iskoláját olyanná tegye, a milyenné »kellett, hogy legyen«. Egy az országot nyakába vevő éleseszű talmudista ugyanis Kulára is vetődött. Hochmuth leleményessége a vándor talmudistát egy tudományos csereüzletre bírta, a mely abból állott, hogy ez kötelezze magát az iskolánál működő tanítóknak a héber tárgyakból »órákat adni«, majd kieszközli ő, hogy viszont őt a tanítók váltakozva részesítik a világi tárgyak oktatásában. A kísérlet felségesen sikerült s rövid idő múlva a kóbor talmudistát Hochmuth saját költségén vitte fel Pestre, hogy a képezdebe mint rendes hallgató beléphessen. Így lett a kulai zugiskolából minta-népiskola, melybe a vidékről is csak úgy özönlöttek a tanítókötelesek, évről-évre emelve az intézet hírnevét, úgy hogy csaknem hagyomány jellegével bír a tanév kezdetén meg-megújuló

jelenség, hogy az iskolába iratkozó gyermekek két harmadrésze keresztény. Hogy a kulai zsidó iskolának rohamos fejlődése szálla volt egynémely fölszentelt és föl nem szentelt polgártárs szemében, magától értetődik, azonban hasztalan volt minden erőlködés az »elzsidósodás« ellen, azért különösen a magyar ajkú lakosok mégis csak odaküldték gyermekeiket, a hol »a dolognak van látszatja.« Hogy pedig a Hochmuth iskolájának volt látszatja, ezt személyek és tagadhatatlan tények igazolják. Ez iskola vetette meg alapját nem egy előkelő honpolgár tiszteletteljes társadalmi állásának, s a hol a Bácskán a magyar szó zeng, ott nem győzik magasztalni a kulai iskolát.

Az iskola mellett a kulai remek imaház Hochmuth kezdeményezésének és lelkesítő szónoklatának köszöni létét. Ő volt az első, a ki anyagilag is hozzájárult, hogy az építés eszméje testet öltjön, valamint hogy az ő »Istentisztelete« nemcsak torkának, de áldozatkészségének kifolyása is volt. Jótékonyág tekintetében méltó versenytársa volt neje, kit még mai nap is áldanak Kula és környékének szegényei.

Nyolcz évi üdvös és általános elismerésben részesült lelkész-kedés után, odahagyta tisztelői és barátai igazán érzett sajnálata, melynek különösen egyik meghitt jó embere, Krieshaber, még évek multán sem szünt meg alkalom adtán kifejezést adni, Kulát, hogy a veszprémi hitközség által neki följánlott rabbi állást 1860. évi május havában elfoglalja. Hogy eme tiszteltteljes meghívásnak minden hosszabb habozás nélkül engedett, Hochmuth tette vágyó és magasröptü szelleme mellett föl se tünhetett. A főváros közelsége, tágabb működési kör, mértékadó és súlylyal bíró egyéniségekkel könnyebb és sűrűbb érintkezésre kínáló alkalom, mindez elég esábitóerővel birt, hogy Hochmuth ósatyánk példájára utra keljen »hasonló ahhoz, a ki otthonából a templom felé tart.«¹⁾ Nagyjában nem is esalatozott várakozásaiban. Veszprémi lelkészkedésének első tizedébe esik irodalmi tevékenységének nagyobb mértékű kifejlődése, itt találja őt 1866-ban Bunzel Simon Jakab, prágai előljárónak Szántó Simon által közvetített levele, melyben a »Neusynagoge«-n megüresedett hitszónoki állomást neki a legnyomatékosabban felajánlja, innen hívogatják berlini barátjai, theologiai értekezései követ-

¹⁾ Ber. rabbá 43.

keztében, melyek különösen a »Ben-Chananja« és »Neuzeit« hasábjain láttak napvilágot s a külföldi tudományos körök figyelmét is magukra vonták, innen küldik őt a már miskolci mankájából mint az ország egyik fényes szervezői talentuma ismert szakférfit, az 1868. évi országos egyetemes gyűlésre, a melyen az iskolai alapszabály-szervezet megalkotásánál neki jut az országnak rész az elismerésből és — a későbbi ócsarlásból¹⁾ is; itt keresi meg őt Trefort Ágoston vall. és közokt. ügyi miniszter kinevezési okmányában, hogy »mint kijelölt bizottsági tag, a vallás, tudomány és művelődés szent ügyének érdekében beavatott ismereteivel és tapasztalataival ezen fontos hivatásban szokott buzgósággal eljárni és a rabbiképző-intézet és főtanoda célszerű szervezésére s annak a héber vallás tanításának tisztasága, szintugy mint a haladó tudomány követelte oktatási rendszer alapján biztosítandó felvirágzására ernyedetlenül közreműködni sziveskedjék.« Hogy mennyire tudott Hochmuth egy általa helyesnek vallott nézet vagy eszme mellett lelkesedni, s azt bármely oldalról jött támadás ellen megvédeni, mutatja Löw Lipót ellen irt munkája,²⁾ melyet a főváros egyik kitünősége (B. J.) »az egész országos haladópart, de különösen a vérig sértett pesti hitközséggel szemben bámulatra méltó készütséggel véghez vitt, mentő tettnek« nevez. Általán véve Hochmuth dolgozatait fényes irány, átlátszó világosság, mély alaposág, sokoldalú olvasottság és a tiszta meggyőződés jóltevő melege³⁾ jellemzik, kedves eszméjével pedig »az iskolával, a milyennek kell lennie« a hol csak teheti, tüntetni meg nem szünik. Így például, midőn Ó Felségök ezüst-menyegzőjét szónoklatában ünnepli, nem mulasztja el veszprémi híveit óva inteni: »Ápoljuk gondosan a tanügyet, hogy a haza jövőjének szorgalmas, művelt és erényes nemzedéket neveljünk.« »Nem elég« — biztatja hallgatóit a veszprémi Chevra-Kadisa évszázados jubileumának ünnepélye alkalmával tartott beszéd-

¹⁾ A Congr. isk. alapszabályszervezetet ért gáncs nem volt tekintettel arra, a mire súly fektetett, hogy az abban felhalmozott héber tananyag a törvényesen előírt tanórák számát jóval meghaladó maximumon kívül hat évfolyamot tételez föl. V. ö. Die jüd. Schule 33. és Leop. Löw als Theologe, Historiker u. Publicist. 109.

²⁾ L. az előbbi jegyz.

³⁾ L. »Gehörst du zu uns oder zu unsern Widersachern?« Veszprém, 1868.

ben — »hogy a ránk szállott intézményeket félig-meddig fenn-tartsuk, új védbástyákkal is meg kell azokat erősíteniünk, hogy az idő emésztő ereje tönkre ne tegye, sőt gyarapítanunk is kell őket, hogy közérdeklődésünkről is tanuskodjanak az utókor előtt.« A veszprémi hitközség intézményei, különösen hírneves nép- és talmud-thóra-iskolája tanuskodnak is elég bőbeszédűen a közérdeklődésről, melyet felejthetetlen lelkipásztora és istenihelett tanítója több mint két évtized alatt szóval és tettel élesztett és táplált, a jótékonyaság életfája legott azalatt egy gyöngéd hajtással, a krajczár-egylettel gazdagabb és diszesebb lett, gyöngéd női kezek ápolják és óvják — ah! hogy a kéz, mely annyi anyai figyelemmel gondozza évek óta, gyakran szívéhez kap, hogy az fájdalomában meg ne repedjen! »Mert aláhullott fejünk koronája. Jaj nekünk!«

Hochmuthot, habár működése váltakozó viszonyok között aránylag csak szűk körre szorítkozott s a zsidó theologia eme Sándorának egy magyarországi vidéki hitközség Macedoniája bizony csak kicsinynek bizonyult — kisebb embereket Hochmuthénál nagyobb hitközségek s intézmények élére emelte a sors s a Horác-féle arbitrium popularis aurae — siratja az ország, gyászolja a tudományos világ. »Hiszen egyesült törekvéseink évek hosszú során át« — mondá egy ünnepélyes alkalomkor Hochmuth¹⁾ — »s hála Istennek, nem eredmény nélkül, azon cél felé irányulnak, hogy hazánk nyelvét úgy keblünkben mint körünkben meghonosítsuk s jogára emeljük és ezen tekintetben is polgári kötelességünknek eleget tegyünk: egy szóval, hogy magyarosodjunk. S ki nem gondol közülünk fölbuzduló örömmel arra, hogy hazánk alkotmányának helyreállítása óta, melyet nemsokára egyenjogosításunk követett, az izraeliták oly haladást tettek a magyarosodásban, a minővel hazánk nem-magyar fajai közül egyik sem dicsekedhetik.« Veszteséget jelent Hochmuth halála a tudományos világra nézve is, tekintve ama nyilatkozatokat, melyekkel pártszempontot nem ismerő s egészen tárgyilagosan ítélő szaktekintélyek Hochmuth irodalmi működését, különösen pedig utolsó nagyobb művét²⁾ méltányolják. Így Delitzsch készségesen elismeri, a szerzőhöz írott 1883. márcz. 7. keletü levelében, hogy

¹⁾ Beszéd a veszprémi izr. templomban bevezetett orgona felavatása alkalmával. Budapest, Athenaeum, 1886.

²⁾ Istenismeret és Istentisztelet. Budapest, Franklin-társulat, 1882.

»Az Istenismeret és Istentisztelet czimü hittan, rám nézve is, sokat tartalmaz, mi ösztönzésül és tanulságul szolgál.« Kautzsch ezt írja: »Könyvének rám gyakorolt hatását — eltekintve némely nézeteltéréstől — felette kedvezőnek mondhatom. A módszer, mely szerint az egyes szakaszok tételei a szent-írásból vett bizonyítékokkal megokoltatnak, igen szerencsés; s ezen bizonyítékok gazdag tartalmának magam is hasznát veszem majd tudományos kutatásaimnál, különösen a bibliai theológiára vonatkozólag.« Hasonló meleg elismeréssel nyilatkoznak Hochmuthnak a »Talmudról« szóló értekezéséről, mely a Hoffmann-Gildemeister-féle szenvedélyes vitához a Sulchan-Arukh felett nem egy új becses adattal szolgál. S a keresztény tudósok eme hizelgő ítéletét tartózkodás nélkül osztják tudós zsidó író társai, péld. Joel, ki a »Teflin«-ről czimü értekezés s Salamon Példabesz. 1—9. és Xenophon közt vont párhuzam »mélységes voltá«-nak dicsőítéséből ki sem fogy, vagy Grätz, a ki a Mózes életkorára vonatkozó számítását meglepőnek (frappant) mondja, továbbá Löw, Szántó és utóbb Jellinek, kik Hochmuth tudományos cikkeinek folyóirataikban mindenha a legelső helyet adták. Hogy a »Magyar Izraelita«, »Izr. Közlöny« és »Magy.-Zs. Szemle« mily szívesen vették cikkeit, szükségtelen emlitenünk. És soroljuk-e még fel Hochmuth viselt dolgait mint ember, pártfogó és barát? Szívesen beszélünk mi el egyet-mást, mi a néha napján hozzáférhetlennek látszó rabbi nemes, nagy s a legmelegebb részvételt telt szívét a legszebb világitásba helyezné, de tagadólag int felénk jó tanítóink és atyai barátunk bánatos özvegye, féltében, hogy eláruljuk azt a drámai hatással bíró esetet, melynek cselekménye szülők gyászos kimultával, gyermekeknek támasz és istáp nélkül maradásával kezdődik, példátlan buzgalom közt és a nemes tettek hosszú láncolatán tovább fiúzódik és a *szülők feltámadásával* jó emberek alakjában végződik. — Mint ritka barátot és pártfogót jellemzik őt legjobban a birtokunkban levő s ereklyéként őrzött levelei, melyek közül kiemeljük azt, mely községéhez való viszonyát nagy vonásokban ecseteli. 25 éves hivataljubileuma után ezeket írja 1884. szept. 23-ki kelettel: »Nem tehetem, hogy még egyszer, és külön, Önnek köszönetet ne mondjak baráti üdvözléteért, miután Ön — és ezt büszkeséggel mondom! — hitközségem után a legmelegebb részvételt tanusította irányomban és engem a legnagyobb tiszteltben részesített. Az egész

ünnepély engem meglepett. Alig néhány napja, hogy szegény nőmet Ischlbe elkísértem, onnan visszatérve, hallom mit terveznek a községben. Intenczióimhoz híven, melyeket a hitközség ismer, titokban tartották a dolgot, azonban az őszinte szeretet és részvét mindenre hallgat és ügyel, hogy tetteken nyilvánulhasson.« S a rabbi és hitközség közti eme benső viszony állandósítása és megszilárdítása körül tagadhatatlan érdemeket szereztek a veszprémi intelligens hitközség vezérégyéniségei, a kik Hochmuthnak a közjóra irányzott nemes intenczióinak megvalósításában kezére jártak, s ott, a hol egy Dr. Pillitz Benő, Rosenthal, Rothhauser, Tuszkau, stb. stb. segélyére és támogatására számíthat a rabbi és iskola-igazgató, ott a hitközség és annak intézményei idők multán olyanokká válnak, »a milyennekké kell, hogy legyenek,« ott — »Ábrahámnak ilyenek voltak életvei, és kimult — és elhalt szerencsés ősz korában, mint öreg s a ki életének örvendhetett.«¹⁾ »Az idők Ura pedig ismeri az igazhitűek napjait s az ő örökük fennmarad örökké.«²⁾

Nagy-Becskek.

KLEIN MÓR.

Felelet a „Nyilatkozat“-ra.

Nagyon tisztelt szerkesztő urak! A novemberi füzetben közzétett »Nyilatkozat«-ra egy árva szóval sem reflektáltam volna, ha ott egy pont elő nem fordul, mely engem egynehány szóra kényszerít.

Mert mit válaszoljak arra, ha a cikk írója magát a törvénnyel védi, mely szerint a feljelentést eszközölni »előirt kötelessége?« Hát én októberi soraimban nem-e azt mondtam, hogy ha ily törvény létezik, az ember ennek első ízben megfelel, de morális kötelesség gyanánt tekintse, egyidejűleg a följelentett félt is a hibára figyelmeztetni?!

Nem hibáztatom az anyakönyvvezető urat első, de hibáztatom őt másod- és harmadszori följelentése miatt.

Miért nem olvasta el a nyilatkozó tisztességesen az én közlésemet?

¹⁾ Mózes. I, 25, 7. s.

²⁾ Zsolt. 37, 18.

Vagy mit feleljek arra, hogy az »Orsz. izr. iroda« egyik a hitközséghez intézett körlevelében a bélyegtörvényről is szól? A mi a hitközség előljáróságához van küldve, az nincsen a rabbihoz küldve! ¹⁾

A »M.-Zs. Sz.« egyik évfolyamában is volt — úgy mond a cikkiró ur — közölve az illető törvény. De ha az embernek véletlenül nincs meg az az évfolyam!

A t. anyakönyvvezető ur avval is iparkodik mentegetőzni, hogy hivatalának »nagy ügyforgalma mellett nincs ideje« figyelmeztetni. Fura egy logika ez attól az anyakönyvvezetőtől, a ki »nagy ügyforgalma mellett« igenis ráér engem háromszor, meg azonkívül — a mint a nagyon tisztelt szerkesztőség októberi megjegyzéséből megtudtam — számos más rabbit is följelenteni. »Nagy ügyforgalmát« még ezáltal pedig nem kisebbítette.

Látnivaló tehát, hogy a cikkiró ur sorai oly gyarlók, »Nyilatkozata« oly törekeny agyaglabakon nyugszik, hogy nem kell valami erős kő hozzá azokat darabokra aprítani. Legyőzi magát a cikkiró ur saját fegyvereivel.

Mindezekre tehát egy betűvel sem kell válaszolni.

De az anyakönyvvezető ur olcsó szerrel a kártyát szépen meg akarná fordítani avval, hogy miért nem emlitem, hogy ő »a birságjutalékról az illető község szegényalapja javára« lemondott.

Tisztelem ezt az önzetlen, valóban megható nagy tettet, de szavamát adom rá, hogy az erre vonatkozó megjegyzés figyelmeztet tökéletesen kikerülte, a minthogy akkortájt azt sem tudtam, hogy a följelentő számára a törvény részéről e szolgálatéért birságjutalék van biztosítva!

Különben az efféle jótéteményekre nézve alkalmazható az a zsidó szólásmód, mely magyarul így hangzik: »Ne rontsd el a gyomrod, nem kell aztán pálinka.«

Végül még csak egy szót. Az anyakönyvvezető ur nagy paragrafusismereteit ragyogtatva, a bélyegtörvényeket szóról-szóra idézi — a »Nyilatkozat«-ban. Miért nem tudatta azokat

¹⁾ Talán nem ártana, sőt talán nagyon is használna, ha — a mint már egyszer az orsz. izr. irodának megírtam — ez a körleveleit a rabbik kezeihez is juttatná. Így aztán volna a rabbik és az iroda közt egy kis összeköttetés megteremtve. Lásd a »Durchführungs-Commission«-t.

annak idején a följelentett rabbikkal inkább?! Csak hálára kötelezett volna minket.

Többé ebben a kellemetlen ügyben, mely engem egy-egy tapasztalattal gazdagabbá tett, szót nem veszítek, mert a közvélemény ítélete iránt ezek után, mint annak előtte is, teljesen nyugodt vagyok.

Győr.

FISCHER GYULA.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Kérdés.

Egy zsidó nő, ki férjével évek óta nem él együtt, sőt nem is látta azt ugyanannyi idő óta, de azalatt egy idegen zsidó nőtlen férfiuval élt vadházasságban, ez újabb viszonyból születendő gyermekét anyakönyveltetni akarván, kívánja s követeli, a maga és a születendő gyermek tényleges apja nevében, hogy az ez utóbbinak nevére egyelőre törvénytelenül beirassék s a folyamatba tett valóper befejezte után törvényesíttessék. Kérdés: engedhet-e az anyakönyvvezető rabbi az asszony előleges kérelmének s nem teszen-e törvényellenes cselekedetet ez által, amennyiben a magyar jog szerint: Pater est, quem nuptiae demonstrant, azaz: atyául tekintik az, a kit a házasság annak bizonyít, még akkor is, ha biztosan tudjuk, hogy a gyermek a törvényes férjtől nem származhatik?

Ha pedig kérelmének hely nem adatik s a gyermek, melyről biztosan tudjuk, hogy házasságon kívül született, tehát hogy házasságtörés szüleménye, törvényesnek irandó be, hogyan egyeztethető ez össze a zsidó egyháznak a *mamzer*-ről megállapított rendeleteivel s ennek számos, fontos következményeivel?

Kérjük a tisztelt kartársakat, hogy ez iránt véleményüket a Szemle hasábjain sziveskedjenek közölni.

Egy anyakönyvvezető rabbi.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kivonatoknak, melyek megalakulását a vallás- és közokt. m. k. miniszterium tudomásul vette. (Folytatás).

419. *Verebély* (Bars m.). Elnök: Fischer Jakab. Anyakvv.: Braun Ferencz. r. h.

420. *Mohács* (Baranya m.). Elnök: Fabritzky József. Anyakvv.: dr. Flesch Ármin rabbi.

421. *Bánffy-Hunyad* (Kolozs m.). Anyakvv.: Horoviez Salamon r. h.

422. *Csurog* (Bács m.). Elnök: Heiduska Ignác. Anyakvv.: Friedmann Salamon r. h.

IRODALOM.

VALLÁSOS ÉNEKEK.

ENGESZTELÉSI NAP.

Hajnali ének.

Felhőbe nyúló sziklák ormain
Dereng az első napsugár,
De azt, mit éj varázsa összeszótt,
Lelkem hajh! rég elűzte már.
A bűn fekélye testem elfüdi,
Könyütől ázott fekhelyem;
De itt, te hozzád oly közel Uram,
Nyugalmam ismét fellelem

A hajnal keltekor.

Leszáll e hajlék csöndes ájtata
Lelkemre, mely itt újra él —
S mindaz, mit szív és érzelem sugal,
Most önfelédten szárnyra kél.
A szív oltárán tiszta láng lobog,
Nem rezgő még a vétek át;
S mindazt, mi rút fekélyként elborít,
Lerázom, mint a föld porát

A hajnal keltekor.

Te ismered szívemnek rejtekét,
Hol megfogam a gondolat,
A vágyak s érzelmeknek tengerét
Nem rejti fátyol, burkolat.
S mely megkönnyíti fájó szívemet
S lelkemnek ismét nyugtot ad —
Megőrzöd, míg szebb hajnalom hasad
Forró könyűim záporát

A hajnal keltekor.

Bűnbánat.

A mélységből kiált feléd,
Kit tüske, kő, tépett szét:
Tátongó örvények felett
Csordultig ittam kelyhemet;

S míg vívtam életharczokat,
Zord dér ütö meg arczomat.
Mikor süjt már le végzeted —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

E nap dördül meg fenn a szó:
Most ébredjen a szunnyadó!
Megrázkódik a föld s az ég —
Oh vétek fordulj vissza még! . . .
Bűnömnek súlya, terhe nagy —
Irgalmas Isten el ne hagyj!
Vond vissza lángoló kezéd —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

Szívem hajh! földi vágy miatt
A büntől vissza nem riadt;
A vétek árja elsodort,
A lét viharja eltiport —
Nincs oly halandó, Istenem,
Ki büntől, bajtól ment legyen;
Ne oltsd ki halvány életemet —
Jaj annak, jaj, ki vétkezett!

Alkonyat.

Boldog, ki örökké	Vezeklő lelkemet
Sátradbán lakhatik,	Fedezze be szárnyad,
Hasadó hajnaltól	Csüggedő szívembe
Esteli csillagig.	Önts reményt és vágyat,

Eleped az ajkam	Lángoló lelkemnek
Hervatag virága,	Te vagy vágyódása;
Elhamvad szememnek	Szenvedő szívemnek
Ragyogó világa.	Végző dobbanása.

Mint pislogó mécszláng	Boldog, ki örökké
Halványodó fénye:	Sátradbán lakhatik,
Olyan az életem	Hasadó hajnaltól
Csüggeteg reménye.	Esteli csillagig.

Oh Sinaj! . . .

— Júda Halévi. —

Oh Sinaj hegye! s ti reszkető hullámok,
Merre járt kedvesem? . . merre, mutassátok . .
Hadd járjam be én is az ígért földjét,
Hadd áztassa könnyem porladó göröngyét!

Horeb s te sziklamély! nem láttad lobogva,
A mint újra feltűnt a csipkebokorba? . . .
Bejártam hegy-völgyet, oh, de nem felelnék,
Némán bölíngatnak szenvedő szívemnek.

Felajdul bilincsem, felzokog rablánczom . . .
Van-e ily elhagyott nemzet e világon? —
Szívemben lakozol és többre nem vágyom
Nem kívánom vissza régi boldogságom.

Multak dicsőségén halkan eltűnődöm,
Régi kor emléket szebb időre őrzöm;
Minek a dicsőség gyöngyéke nyakamra,
Ha édes szerelmed méze hull ajkamra? . . .

Mit ér a rubinkő, drága opál nékem,
Te vagy drága gyöngyöm, te vagy ékességem!
S mert így szeretlek, hű maradva hozzád,
Szavaim, vágyaim vesztemet okozták.

Gyűlölet, megvetés lett az osztályrészem,
De én szent hitemtől soha el nem tértem —
Taszíts el engem, ha megtagadlak téged,
Ha szívem valaha más ösvényre téved . . .

Rám zúdult az ellen mogorva serege,
Mintha előnyomul az éjnek fellege . . .
Gonosz rágalommal világot bejárnak
S mint egy hitvány ebet, megvetnek, utálnak.

Oh tekints le Isten szenvedő nyájadra,
Rejtsd el őket, rejtsd el ragyogó várdba . .

Építsd fel mohlepte, porladó hajlokod,
Hadd rakja le fészket bujdosó galambod.

Mert most a hontalan hasadék szélében
Repdes szárnysegetten, halálfélelmében.

Térj meg Isten, térj meg, hajdani lakodba,
Szállj le uram, szállj le, a drága romokra . . .

Ifjítsd meg üdvünknek fényét, csillogását,
Hadd lássuk Cziomnak régi ragyogását!

SÁTOROS ÜNNEP.

Lelki vágy . . .

A gondolat száll messze tájra
Magasztos vágyam szárnyain . . .
Pihenmi tér a Jordán partján,
Nyugodni hűs virányain;
Hol ámbra, mirha illatoz
Az árnyas-szellős völgy felett,
Hol háladalt zeng bérez, patak,
Hol lomb susog dicséneket . . .

Oh, hogy e nép, az egykor boldog!
Mely szent honáért úgy rajong,
Az édes rögtől elbolyongva
Sivár ösvényeken csapong!
Honi virágok illatát
Beszíva, kéjbe elmerül —
Szíve a multban révedez
S kelyhébe köny is elvegytül . . .

Oh hagyd Urunk! a kort elérnünk,
Melyet oly gyakran hirdetél;
Hogy el nem tűnt . . . s még újra lángol
Szemednek fénye: Izrael!
S majd napkelettől nyugtáig
Az áldozatnak füstje száll . . .
S a nemzetek elismerik:
Egyetlen vagy, leszesz s valál! . . .

Ösvényedet Isten . . .

— Júda Halévi. —

Ösvényedet, Isten! oly örömmel járom,
Nyomdokodba lépni: vágyam, boldogságom!
Háló nem kerít be . . . örvény nem fényget . . .
Üledbe hajtom le elfáradt fejemet.
Szívem közeledben soha meg nem rémül, —
Magadhoz lánczoltál szerelmed jelétül.

Reménységem szírtje, szívemnek sziklája,
Bizodalمام vérté, életem forrása!
Oh ha fényedet csak egyszer is láthatnám,
Halandó voltomat megvetném, tagadnám!
Tefeléd vonzódom . . . hozzád lánczol lelkem —
Csarnokod küszöbét ihlettel kerestem . . .

A mit népem vétett, nyugton elszenvedem,
 Rabigáját türve, vállamon viselem;
 Nem nyujtom kezeim, csak feléd imára,
 Ki más adhat gyógyírt szívem fájdalomra? . . .
 S bárha szent hitemért meg kellene halnom,
 Végső percemben is nevedet sóhajtom . . .

Lelkem lánghevével csak Istent szolgálom,
 Szerelmed szegélyét átölelni vágyom;
 S bár ha megsuhintod pallosként haragod —
 Nem hágom át soha a te akaratod.
 Hozzád ragaszkodom . . . sohase feledlek,
 Égi hit, szent törvény! mennyire szeretlek! . . .

Ima.

— Mózes ibn Ezra. —

Elébed öntöm	Messze országban,
Szívemnek vágyát,	Idegen honban,
Kitárom rejtett	Bolyongok, Isten!
Oltárom lángját!	Nagy fájdalomban;
Áldozatomra	Mig szemem fénye,
Hajnalkor . . este . .	Te feléd fordul,
Tekints, mint egykor	Halvány erezámra
Réges régente,	Könye kicsordul,
Réges régente,	Könye kicsordul.

Tekintsd könyűim	Ragyogóbb, dicsőbb,
Omló patakját,	Mint oltár lángja,
Melyek szívemet	Szelíd szívemnek
Tova ragadják . . .	Tiszta sugára . . .
Fogadd imámat	Tömjénfüst helyett,
Áldozat helyett,	Mely hamar lobban,
Elernyedt néped	Jobb, ha mi járunk
Ugy is kedveled,	Alázatosan,
Ugy is kedveled.	Alázatosan.

Cziónért gyászoló
 Hü seregednek,
 Kik vad hordáktól
 Annyit szenvednek,
 Adj vigaszt, Isten!
 Találjunk enyhet
 Zaklató, kínzó
 Fájdalom helyett,
 Fájdalom helyett.

Halottak emléke.

Mint a madár, melynek szárnya.
 Éjnek harmatát lerázza.
 S tova száll a messzeségbe . . .
 Fényt keresni kéklő égbe:

Igy tagadja meg a lélek
 A mulandó földi éket;
 És a szellő szárnyán szállva
 Átrezeg a fény honába.

Mert tűnékeny, mint az álom
 Földi létünk e világon;
 Hiú minden, mire vágyunk —
 Porból lettünk, porrá válunk!

Fájó emlék gyötri lelkem,
 Mert a kit én úgy szerettem,
 Kinek ajkán csüggttem vágyva —
 Elköltözött szebb hazába.

Ott pihen már . . messze . . távol . . .
 Messze a világ zajától,
 Hol az örök hajnal hasad,
 Szomjuhozza irgalmadat.

Oh nagy Isten! mit vétettem,
 Hogy a sorsnak rabja lettem,
 Hogy a szív nem tud feledni,
 Csak lángolni, csak szeretni? . .

Elzokogom, elsiratom
 Lassan élő búbanatom;
 Azt susogja könnyem árja,
 Nincs e földön más ily árva!

Majd ha én is oda térek,
 Hol megszűnnek szenvedések,
 Együtt fog a hant befedni,
 Édes lesz ott megpihenni.

Odaát majd, túl a réven
 Összeolvad lelkünk fényben,
 Mint a csörgő patak árja
 Vad hullámok zürzajába.

Mint az éjnek zord sötéte
 És a hajnal rózsafénye —
 Összeolvad, el nem válik,
 Örök idők elmúltáig.

Fohász.

— *Gabiról.* —

Isten! te vagy szívem vigasza és vágya —
Mig nem vegyül testem a sirhant porába.

Diadal lobogóm, mit vihar nem téphet,
Oh mennyi hálával tartozom én néked! . . .

Hogy tárja ki szívem rejtelmét és vágyát,
Hogy bontsa ki lelkem lágy dallama szárnyát.

Hisz a naprendszernek örökös robaja
Oly muló előtted, mint szellő sohaja! . . .

Eszméimnek lángja égjen oltáronod,
Gyöngé erőmet is tenéked áldozom.

Őrizd meg irgalmad, oh őrizd meg Isten!
Hogy szent akarotod' én is teljesítem.

Nyájas reménységárt hints a börtönéjbe,
Virradjon Isten, oh virradjon már végre! . . .

Fényes emlékedet én szívembe zárom,
Vágyó lelkemet is kezébe ajánlom.

Te reád gondolok örökké . . . egyedül . . .
Mig testem a sirhant porába nem vegyül.

Tavaszi dalok.

— *Nachum után.* —

I.

Hideg tél volt, erdő mező
Komor gyászba öltözött —
Szívembe is halkán . . . lopva . . .
Titkos bánat költözött.

Mig a tavasz völgyön, hegyen
Szét nem hinté illatát,
Mig a kopár, száraz galyak
E gyászt le nem hullaták.

Messzire száll az
Illatos ámbra.
Diszlik, a kertben
Bokra virága;
Térj be lakomba,

Térj be kis özem —

Halld a pacsirta.
Zeng ma fölöttem.
Jöjj te negédes
Habzik a kelyhem
Hűs italom ma
Érted írtém!

Im a magasba
Tűnik a felhő,
Im a bokorba'
Játszik a szellő . . .
Aloe balra,
Kassia jobbra —
Lágy pihenőre
Int a falombja;

Gyöngé madárka
Reng a faágon.
Myrtus övedzi
Kerti virágom.

Térj be a hívó
Hárfa dalára.
Diszlik a kertem
Bokra, virága . . .
Fond koszorudat
Harmatos ágból,
Zöld falevélből
Kerti virágból;

Oh gyujtsd meg a hajdani
fényugarat,
Mely egykor a pusztán fen-
lobogott —
Midőn a szabadság pirja
hasadt,
S lengettük a szent hadi jelt s
lobogót!

II.

Kihajt a krokosz-ág,
A nardus is virul —
Zöld bokorba rejtett
Rózsaszál elpirul . . .

Szellő legyezgeti
Kis kertem virágát,
Hajnal megéskolja
Harmatos orezáját.

Patak mentén hajt ki
Illatos myrtuság . . .
Leveti az erdő
Özvegyi fátyolát.

Virágkoszorúmon
Harmatsepp gyöngyözik.
Pázsitos virányom
Nászfénybe öltözik . . .

Az éj holló firtjét
Megmossa a harmat,

Melyet a lágy szellő
Rózsaszálon ringat . . .

Lehajlik a granát
Virággyaimra
Összebúg a gerle,
Csattog a pacsirta.

Kelő nap biborát
Az égbe kihinti,
Napkelet országa
Gyermekeit beinti.

Ime, virányomon
Gyöngé sarjra leltem,
Szellőtől is védtem
Szívemhez rejtettem.

Oh ha e sarjadék
Még egyszer feléled! . . .
Oh ha teljesül majd
A te hirdetésed . . .

»Virulni fog egy sarj
Izsaj törzsökéből,
Ősi omladékán
Czion újra épül;

Kiváltlak a börtön
Rémes homályából —
Mint egykor a rabság
Nyomasztó jármából . . .

Megváltás! Szabadság
Örök ragyogása!
Hirdesd, hogy felhangzott
Népem zokogása.

Hirdesd, hogy megszántam
Süirti sóhajtását,
A drága köveknek
Lassu porladását . . .

Rázd le álmaidat,
Oh reménység foglya!
Visszaszállok ismét
A drága romokra . . . «

Bücsodal.

Ismeretlen zsidó költőtől.

Erdő, liget lombosodik, de a fűszál
 Hervadoz —
 Száll a virág illatárja, de a szívem
 Fonnyadoz . . .
 Mit nekem a liget árnya, erdő, mező
 Harmata,
 Ha szívemet már a bánat komor éje
 Takarja? . . .

Oh az édes, boldog perczek legördültek
 Lassadán,
 Mint a pergő hármateseppek kora hajnal
 Hasadtán.
 Dal és hárfa nem vidit fel, se az erdő
 Illata,
 Mert kis özem, messze tőlem a bokorba
 Illana . . .

Nyájas égből hinti a nap arany színű
 Sugarát —
 De a csüggedt hol keresse sebzett szive
 Balzsamát? . . .
 Ki békíti le a lélek felkorbácsolt
 Tengerét,
 Ki űzi el búbanatom rám boruló
 Fellegét? . . .

Ki osztja meg fekhelyét, mint odúját a
 Vad állat,
 Hogy ott halkan elsirassam régi boldog
 Hazámat . . .
 Hogy vidáman zengedezzem Isten csoda-
 Tetteit —
 Visszakérem — de hiába, a mult idők
 Perceit . . .

Sátoros ünnep.

— *Esti ének.* —

Halkan rezdül meg a hárfa,
 Pihenőre int a dal . . .
 Szállj le, szállj le égi béke
 Enyhet rejtő szárnyaiddal;
 Nézd, mi tűnő a reménység!

Nézd, arcom mily halavány . . .
 Térj be csöndes kis lakomba
 Esti csillag sugarán . . .

Hajh! a puszták gyöngye népét
 Ág is tépte . . . szaggatá,
 Nem volt hely e nagy világom
 Hol fejét lehajthatá . . .
 Eltiporták bérczi sasok
 Vért szomjuzó karmai;
 Mig lehulltak önfelédten
 Vágya büszke szárnyai . . .

Kis madárka zöld falombról
 Száll vidáman messzire . . .
 De ha nyúl az éjnek árnya
 Visszatér majd fészkebe.
 Csak az elzúllt, bolygó vándor
 Vár hiába nyughelyet —
 Nincsen hajh! mely érte verjen
 Érző szív e föld felett!

Nincsen kar, mely őt becézze,
 Nincsen köny, mely érte hull,
 Népviharok rémes szárnya
 Feje fölött elvonul: . . .
 Elvérezve csatajaj közt
 Zengi el panaszdalát —
 Nincs e földön senki, senki,
 Ki megértse fájdalomát!

»Guny tapossa lépteimet,
 Üldöz, mint az éji rém . . .
 Kikaczag, mert szent hitemet
 Soha el nem feledém!
 Mert ha künn, egy szent eszméért
 Kellett síkra szállanom —
 Isten, Isten! téged áldva
 Szállt ki végső sóhajom.«

Halkan rezdül meg a hárfa,
 Pihenőre int a dal . . .
 Szállj le, szállj le, égi béke
 Enyhet rejtő szárnyiddal;
 Nézd, mi tűnő a reménység!
 Nézd, arcom mily halavány . . .
 Térj be csöndes kis lakomba
 Esti csillag sugarán . . .

A törvény ünnepe.

— *Ima.* —

Homály eloszlik . . . Felderül az ég
 Felgyúlnak játszi csillagok,
 Sok kínos század réme eltűnik,
 A légben ismét fény ragyog;
 Lobog a láng . . . a felhő elvonul . . .
 Dícsőség ül Horeb hegyen,
 Dörög a menny: im ez a tan, a hit!
 S megrendül földünk jötteden.

Muló időknék vészes szelleme
 Elsiklott lassan . . . kinosan,
 Lesujtott, oh de meg nem törhete,
 Még állunk bátran, biztosan!
 A régi fény elhamvadt . . . ellohadt,
 Minden elporlik, mint a rög —
 A hír, a kincs: enyésző burkolat;
 Csupán a tan szilárd s örök!

Belénk van oltva, lázas gyújtó ér
 Ékesebb, mint a drága kő,
 Szívünkhöz fűzve el nem tépheti
 Kaján irigység, zord idő . . .
 Oh szítsd tovább ez izzó fáklafényt
 És add kezünkbe, szent atyánk!
 Mert, mint a hitnek szentelt bajnoki
 Magasztos munka vár reánk! . . .

Budapest.

MAKAI EMIL.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A budapesti izr. kórház fölavatása.

Husz év előtt valami magyar zsidó naptárban lendületes, hatásos kis költemény látott világot, amely kicsi versecske csodamód remek rajza volt a zsidóság akkori kedélyének. Három rokkant hadfi találkozik egymással sok sok év után benne. Az első hálálkodik, hogy róla az állam gondoskodik, neki jól megy sora . . . valami hivatalbeli kapusságig vitte föl Isten a dolgát. A másik hasonlóképp: róla sem feledkezett a haza — ő bizony teremőr valahol a múzeumban. Hát te mi vagy? Kérdik a harmadiktól. Én koldulok! Magától értetődik, hogy a költő vigasztalólag közbeszól: bocsásd meg, jó vitéz, hogy rólad megfeledkeztek; ezentúl hozzád sem lesz hálátlan a haza — reád most kerül a sor; valamint magától értetik, hogy ez a harmadik hadfi a szegény zsidó!

De úgy látszik, ez a béna vitéz azóta megifjodott, neki erősödött és mióta rá került a sor — még akkor is, mikor önmagának szolgál, haszonnal szolgálja a hazát! Bizony ez a rokkant hadfi mennyit hozott létre azóta csak a jótékonyág terén! Azok a büszke épületek alakjában égfelé meredő, megvalósított jótékonyági eszmék, amelyenek az árvaházak, menhelyek, egyéb jótékonyági intézetek és ezek között a jótékonyág legfényesebb gyöngye, az országos siketnémák intézete azóta lettek valósággá, és bizony mindaz, mit a zsidó jótékonyág megteremt, nem a zsidósággé csupán; ily értelemben jelentős igazságot juttatott érvényre a zsidó jótékonyág legutóbbi ünnepnapján Ráth Károly főpolgármester, mikor az ország fővárosának nevében háláját fejezte ki a főváros zsidóságának legújabb alkotásáért.

De kérdem: nem esünk-e szerénytelenségbe, ha egyre zsidó jótékonyágról beszélünk, hogy mindazok, kik szóval emelték ki az új kórház föllállításának, eme legutóbbi jótékonyági ténynek fontosságát, mindmegannyi zsidó jótékonyágot emlegetnek;

vagy van-e hát különbség zsidó és nem zsidó jótékonyosság között? Oh, amint a tények beszélnek, és amint minden objektív megfigyelés hirdeti, van a zsidó jótékonyásnak valami sajátos lényege, melyről már sokat beszéltek, mely nemcsak a méreteknek minden várakozását meghaladó nagyságában, nemcsak a célrafordítás és a kivitel leggyakorlatibb voltában, de főképp abban áll, hogy ami egyebütt szükségből fakad, azt nálunk a jótékonyosság eszközlő, hogy nálunk a jótékonyosság társadalmi gondviselet, és miként azt *Wahrmann Mór* hitközségi elnök gyönyörű beszédében kifejezte: a zsidó szellemben gyakorolt jótékonyosság hatalmas társadalmi tényező — összekötő hid amaz ür fölött, mely a szegénységet a gazdagságtól elválasztja.

*

Az új kórház megnyitása f. hó 17-én nagy ünnepélyességgel ment végbe. A belgyógyászati szakosztály egyik betegszobája, a hozzátartozó apsisalakú reconvalescens szobácskával, melyben a kórus foglalt helyet — volt az ünnep számára a legizlésebben berendezve. Téres emelvényen foglaltak helyet Teleki gróf belügyminiszter és a városi polgármesterek között *Wahrmann Mór* hitközségi elnök és a kórházbizottság elnöke, dr. Böke, valamint a kórházi szakok felügyelői: dr. Stiller, dr. Báron és dr. Szili tanárok.

Az ünnepély programja nagyjában következő volt: A templomi főkantór és karszemélyzet által énekelt 121. zsoltár ünnepélyes accordjainak elhangzása után *dr. Böke*, mint a kórház bizottság elnöke, előadja az új kórház létrejöttének történetét, melyben bevezetőleg szól a kórházak fejlődéséről — az első hospitiumokról általában, azután a kórházintézményről — a zsidóknál, végül áttér tulajdonképeni tárgyára és a fővárosi zsidóhitközség által föntartott kórházakat tárgyalja érdemlegesen. Ebből elég legyen két képet egymással szembeállítanunk. Az első kórház, melyet az akkoriban 700 tagot számláló zsidóközség 1805-ben egy ma már ismeretlen utcában egy négyszobás lakás kibérlésével alapított, legyen szembeállítva a 15,000 □ méter területen 3000 métert elfoglaló modern pavillon rendszerben arányosan elosztott épületsoporttal, melyet a fővárosi zsidóközség 1889-ben ad át emberbaráti rendeltetésének.

Ezután következik az átvétel ünnepélyes actusa. *Wahr-*

mann Mór hitközségi elnök hivatalosan átveszi a kórházi bizottság kezéből az új épületet és meleg szavakkal adja át már idéztük beszédében rendeltetésének. Mély hatást tettek szónok ajkairól azon szavak, melyekkel a létrehozás érdemét nem az egyeseknek, de a zsidó szellemnek, a főváros zsidóságának tulajdonítja, valamint azon szavak, melyekkel a jótékonyaságra, a felebaráti szeretetre utal, mely vallásunk három oszlopa közül egyedül tartotta meg régi szilárdságát és erejét a modern zsidóságban.

Soron volt *dr. Kohn*. Emelkedett hangú imája, melynek fordulat tartalma abban foglalható össze, hogy a jótékonyaság képviselői megtették a magukét, tegye meg hát a magáét a Mindenható is és adjon áldást és szilárdságot kezeink művébe. A hymnus éneklése közben a közönség elszórt a mintaszerű berendezést megtekinteni. Figyelmet érdemelnek a kővel padolt betegszobák, a mozgatható fürdőkadák, az ápolónők szobácskái harántos ablakaikkal, melyeken át a terem összes betegei figyelemmel kísérhetők, a czélszerű thea-konyhák, a tűzbiztonsági óvintézkedések, a szemészeti osztály ablakzáró, világosságszűrő készülékei, a bonczterem szürke padolata, melynek színén a ehulló vércsepp megfigyelhető, a halottasházra szóló ablakok reczés üvegei, a sebészeti osztály ékszerszekrénye — a műszergyűjtemény, a dr. Pollák Siegfried által létesített bacterologiai gyűjtemény, stb. stb. Figyelemre méltó az oleosó egyszerűség és a pazar czélszerűség.

Az egész épület legjobban felel meg az egészségtan haladott állásának, sehol sem magasabb egy emeletnél és bástya-köröndjei úgy osztják be, hogy a világosságnak és légnak, az egészség eme két föltételének, mindenütt hozzáférhető legyen. Az épület-csoport négy főrészt a belső udvarban keresztalakú kettős földött vasfolyosó köti össze. A homlokzat a szabolcsi utcára szolgál, stylszerű, középrizalitjával, melyen e fölírás olvasható:

A pesti izr. hitközség kórhaza.

Hasonló fölirat van az ellenkező oldalon, mely az osztrák-állam vasút sorompói felé fordul. A pályára néző oldalt a gazdasági épületek és a halottas-kamara foglalják el — az egész szomszédság csak arra jó, hogy az érkező vidéki hitsorsos, mikor kupéjának sarkába húzódva véletlenül kitekint, megtölt-

hesse szívét nemes önérzettel meg büszkeséggel és amellet még annak örömét is élvezhesse, hogy ő bizony nem adott hozzá egy fillért sem.

Budapest.

H. S.

Vidéki levél.

Török-Becsse.¹⁾

Tekintetes szerkesztőség!

Ma, midőn unos-untalan a társadalomban ép úgy, mint a sajtóban olyanokkal találkozunk, kik a gyűlölség magvát hintik ellenünk, vallásunk és intézményeink ellen, kétszeresen jól esik a szórványosan felhangzó elismerő szó, különösen akkor, midőn az egy keresztény főpap ajkairól hangzik el.

Brankovics György g. k. püspök, kit — jó információk szerint — kormány és synodus egyaránt patriarkának szemelt ki, szentember hó 14-én Török-Becsre jött. Ez alkalommal a zsidó hitközség egy küldöttsége is tisztelgett nála. A püspök úr a küldöttséget igen szívélyesen fogadta és a küldöttség vezetője, Pollák Fülöp rabbi üdvözlő szavaira szószerint a következőket válaszolta:

»Kellemes meglepetésben részesítettek önök uraim, engem megjele-
nésökkel, fogadják őszinte köszönetemet ezért s azon szép szavakért,
mikkel a ft. rabbi úr üdvözlöni szíveskedett. Legyenek meggyőződve
uraim, hogy én nagy bámuloja vagyok a zsidó népnek és híveimet mindig
arra tanítom, hogy kövessék önöket és tanuljanak önöktől.«

A püspök úr még az nap visszontlátogatást tett a rabbinál és egy
órán át időzött nála. P.

A községkerületi elnökök gyűlése.

El számunk zártakor vettük az értesítést a községkerületi elnököknek f. hó 25-én tartott üléséről, melyet azért csak e helyen közölhetünk. — A gyűlésen, mely az orsz. rabbiképző-intézet tanácskozó termében tartott, jelen voltak: Ahronson Löbl (Brassó), buziási Eisenstädter Ignác (Temesvár), gelsei Gutmann Vilmos (Nagy-Kanizsa), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Dr. Kain Dávid (Kassa), Leopold Sándor (Szegszárd), Dr. Ligeti József (Székes-Fehérvár), Mandel Eduárd (Nyirbátor), Pollák Károly (Trencsén), Dr. várhelyi Rósa Izsó (Szeged), Rosenberg

¹⁾ Targyhalmaz miatt csak ma közölhetjük.

Henrik (Kis-Czell), Schmiel Albert (Losonc), Dr. Szilasi Fülöp (Szabadka), és Schweiger Márton (Budapest) községkerületi elnökök; ezeken kívül Dr. Hirschler Ignác főrendiházi tag, Dr. Jellinek Arthur, Dr. Neményi Ambrus és Dr. Ullmann Sándor országgyűlési képviselők és Dr. Simon József mint előadó. Az értekezlet Schweiger Márton elnöke alatt meghallgatta az előadó előterjesztéseit és négy órán át tartó beható tanácskozás után elfogadta azt az emlékiratot, melyet lapunk élén közlünk. Folyó hó 26-án délután 1 óraker fogadta gróf Csáky miniszter a kerületi elnökök küldöttségét.

Schweiger Márton, a küldöttség vezetője, beszédében azt hangsúlyozta, hogy a tényleges viszonyokból nem merithető a legcsekélyebb adat azon állítás támogatására, hogy két izraelita hitfelekezet létezéséről szó lehetne. Egy a zsidóság az egész világon és egy az hazánkban is. Bizonyítékaink — ugymond — oly nyomósak erre, hogy álláspontunkat nem kell rabbik nyilatkozatával támogatni. Hogy rabbik nélkül jelenünk meg, ezzel még azt is óhajtjuk bizonyítani, hogy tisztán administrationalis kérdések azok, melyek rendezését egy a zsidóság, valamint a haza közművelődési érdekei sürgősen követelik. Ezek után röviden válaszolt azon álláspontot, melyet az emlékirat elfoglal.

Gróf Csáky Albin miniszter a következőleg válaszolt: Tisztelt Uraim! Azon körülmény maga, hogy az orthodox közevitő bizottság fölterjesztését önökkel közöltem, s e felterjesztés tárgyában önöket is meghallgattam, gondolom eléggé világosan bizonyítja azt, hogy ezt a kérdést lelkiismeretesen akarom megvitatni, és csak akkor, ha tisztán látom, szándékozom a magam részéről e kérdéssel szemben álláspontot foglalni. Nem tagadhatom, hogy nagyon kényes helyzet az, melyben a kormány ily kérdésekkel szemben áll, mert hiszen mindenek fölött áll, és színtem kell, hogy álljon, a lelkiismeretnek szabadsága, mert senki lelkiismereti szabadságának szűkebb korlátok közé szorítására törekedni nem szabad, hanem mindenkinek meg kell hagyni a szabadságot, hogy saját vallásos meggyőződését lelkiismerete szerint kövesse. En ugy fogom fel a helyzetet, hogy a kormánynak csakis administratív szempontból van joga ily ügyekkel foglalkozni. Ha az, a mi az egyik oldalról vitattatik, hogy t. i. dogmaticus eltérés existál, a másik oldalról elfogadtnak vagy elfogadhatott volna, akkor tisztán állana a helyzet, hogy a kormány két külön, egymástól elvált féllel áll szemben. De hogyha az egyik oldalról a dogmaticus eltérés létezése vitattatik és a másik oldalról ez határozottan tagadtatik, akkor a kormánynak, felül emelkedve ezen eltérő véleményeken, csak az administratív szempontot kell tekintenie, tehát fenn kell tartani azt az egységet, mely úgy tudom, széles e világon mindenütt megvan. Remélem, hogy azon egyenlenségek és surlódások, melyek boldogult elődeim rendelkezé-

sei folytán támadtak, habár e rendelkezések kétségkívül a legjobb intentióból eredtek, idő folyamán meg fognak szünni. Ha azonban ez nem állana be, akkor azután állami szempontból kell a törvényhozás útján való rendezéshez hozzáfogni. Szívesen várnám be azt az időpontot, midőn az egyetértés ismét helyreállott: mivel a törvényhozás feladatát egyházi dolgokban úgy értelmezem és fogom fel, hogy a törvényhozásnak csak az lehet teendője, hogy törvénybe iktassa, a törvény tekintélyével lássa el azt, a mi az illetők által már elfogadtatott. Arra kérem a tisztelt urakat, kik szívesek voltak nálam megjelenni, szíveskedjenek az általam kijelölt irányban közreműködni, hogy lehetőleg elérjük azt az időpontot, mikor egységes szervezetet lehet a törvényhozás elé terjeszteni.

Ezután a küldöttség vezetője annak egyes tagjait bemutatta a miniszternek, ki mindegyiknek kezét nyujtott és legszívesebben bocsátotta el a küldöttséget.

KÜTFÖK.

Az országgyűlés képviselőházának három határozata.

191. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1870-ik évi márczius 18-án tartott 147. ülése jegyzőkönyvéből.

1855. Tárgyaltatott végre: A hitör című egyesület emlékirata, a szathmári orthodox izraeliták, a pápai izraelita hitközség s 302 izraelita hitközség kérvénye, a pesti izraelita kongresszus határozatai végrehajtásának függőben tartása iránt, valamint

Poskesz János és Gombó Jakab mint a makói orthodox izraeliták állítólagos megbizottjainak hasontartalmu s az iránti kérvénye, hogy az Ő Felsége által adományozott nevelési fundus feletti tanácskozás elhagyasszék.

A kérvényi bizottság véleménye alapján határozatott:

Tekintve, hogy a képviselőház a vallás és lelkiismeret szabadságát elvileg elfogadta és hogy az e tárgyban a miniszterium által elkészített és már közzétett törvényjavaslat rövid idő alatt a törvényhozás által fog tárgyalatni; tekintve továbbá, hogy a vallás és lelkiismeret szabadságával elvileg merőben ellenkezik, ha bármely vallásfelekezetnek tagjai a többség határozata által az alaphittörvényekkel ellenkező szervezetet elfogadni kényszerítetnek, tekintve végre, hogy kérvényezők előadásai szerint az izraelita congressus határozatai a zsidó hittörvények alaptanaival és az azok által megállapított aapszervezettel ellenkezésben állóknak állittat-

nak: és így e szerint az ezen congressusi határozatok alapján szervezendő vallás egyház dogmatikus zsidó hittörvények alapján eddig Magyarországon fennállott vallás egyháztól lényegesen különböző testületet képez, a melynek tagjaivá vallás és lelkiismeret-szabadság követelményei szerint kiki csak önkényes elhatározás folytán, de sehogy sem kényszerítés által avatathatik fel: a ház ezen elveknél fogva az esedezők kérelmeit méltánylandóknak és panaszaitak mielőbb orvoslandóknak találja; ennek alapján ezen kérvények a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez azon utasítással tételnek át, hogy addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik, az izraelita congressus határozatainak végrehajtása céljából netalan igényelt államhatósági oltalom és segély elrendelésénél a fentebbi elvekkel egyezőleg járjon el és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkel netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.

192. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1871-ik évi márczius hó 30-án tartott 322. ülése jegyzőkönyvéből.

3225. A magyarhoni izraeliták 1868/9. évi egyetemes gyűlése által kiküldött bizottság kéri, hogy az 1868/9-ik évi egyetemes izraelita gyűlés, mint az izraeliták képviselésére jogosított testület utólag törvényesítessék.

Ennek ellenében a magyar és erdélyországi orthodox zsidók s az 1870-ik évi alakuló közgyűlésből kiküldött közvetítő bizottság folyamodik, hogy az 1868/9. évi kongresszus bizottságának kérvénye, mivel az az összes izraelitákat állításuk szerint nem képviselheti s tartalma a zsidó alaphittörvényekkel ellenkezik, — utasíttassék vissza.

Végre ugyanezen orthodox izraelita közvetítő bizottság emlékiratban terjeszti elő észrevételeit az 1868/9-ik évi egyetemes izraelita gyűlés bizottságának kérvényére és azon kongresszus által hozott határozatokra.

A kérvényi bizottság véleményének alapján a ház elhatározta, hogy miután az izraelita vallásügy minden érdeket megnyugtató s azon elveknél is megfelelő végmegoldást, melyeket a képviselőház mult évi márczius 18-án hozott határozataiban a vallási ügyek körül követendőnek kijelölt, a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásra kihatólag hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, — ezen, — az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul vétetnek és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon célra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza s azon, esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervekedésére vonatkoznak — figyelembe vegye.

193. sz.

Kivonat a képviselőháznak 1880. évi márczius hó 9-én tartott 220. és ugyanazon hó 12-én tartott 223. ülése jegyzőkönyveiből:

I. márczius hó 9-ki ülés jegyzőkönyvéből.

3184. Tárgyalás alá vétetett a kérvények 28-ik sorjegyzeke. Ezen tárgyalás folyamán a magyar- és erdélyországi izraelita aut. orthodox hitfelekezet közvetítő bizottsága által beadott kérvény, melyben folyamodik:

»hogy az országos izraelita-alap a két izraelita hitfelekezet közt barátságos, egyezség, ennek nem sikerülte esetén pedig bírói eldöntés útján felosztassék vagy a kormány kezelése fentartatván, a kamatok az egyezségileg, illetve bíróilag megállapított arányban fordittassanak a két izraelita hitfelekezet céljaira; ezen végelintézésig minden érdemleges intézkedés a szóban forgó vagyon hova fordítására nézve mellőztessék, a jövedelem pedig a két zsidó felekezet közt egyenlő arányban megosztassék.

Kéri továbbá határozatilag kimondatni, hogy a rabbi seminárium nem tekinthető állami intézetnek» stb.

Többen lévén még ez ügyben szólásra feljegyezve, a vita folytatása a holnapki ülés napirendjére tűzetik ki.

II. márczius hó 12-ki ülés jegyzőkönyvéből:

3208. Következett a napirend szerint a 28. sorsjegyzékben 1—7. számok alatt foglalt, az országos izraelita iskolaalap megosztására vonatkozó kérvények folytatólagos tárgyalása. A zárbeszéddek meghallgatása után felolvastatnak a kérvényi bizottság véleménye és a vita folyamán beadott határozati javaslatok és módosítványok. Mire elnök a ház helyesléseivel megállapított sorrend szerint felteszi a kérdést, stb.

A ház végmegállapodásához képest: »a tárgyalás alatt levő kérvények oly utasítással adatnak ki a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire az alapítás értelmében és bent a hazában fordittassék akként, hogy ugy a belőle fentartott közös intézetek, minők a rabbiképző és a tanítóképezde, közművelődésre szolgáló magyar intézetek legyenek; valamint a vakok és siketnémák nevelésére, ugyszintén iskolák segélyezésére fordítható összegek bármelyik párt iránt való kedvezés nélkül adandók. A népiskolák segélyezésénél a fentartó hitközség vagyoni helyzete, az iskola fentartását igazoló kulturális szükség és azon szabály legyen mérvadó, hogy csak oly iskola segélyezhető, mely vagy külsőben is, vagy a nyújtandó segély által a törvényes kellékeknek megfelel.«

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Csiky Lajos*, A rokonság és sógorság fokainak számítása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek jogviszonyaira. Az összes felekezetek lelkészei és a világiak használatára. XLIV. ábrával. Debreczen, ára 1 frt 25 kr. — *Flesch Ármin*. Élethivatásom. Székfoglaló beszéd a mohácsi rabbiállás elfoglalásakor. Pécs. — *M. Güdemann*. Ludwig Geiger als Kritiker der neuesten jüdischen Geschichtschreibung. Leipzig. — *Athenaeum* nagy képes naptára 1890-re (zsidó naptárral). Ára 1 frt.

Magyar nyelvtörténeti szótár. E nagy és jelentős mű első kötete a most megjelent 10. füzettel immár teljes és a kit nyelvünk és irodalmunk előmenetele érdekel, őszinte örömmel látja ez alapvető munka gyors előrehaladását. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond oly művet teremtettek, mely nevüket meg fogja őrizni az utókornak s egyuttal a magyar szorgalom és tudományosság állandó emlékeje maradjon. Ismételve ajánljuk a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt minden olvasónknak, különösen minden papnak, tanítónak, iskolának. Az első kötethez a kiadó Horvánszky Victor igen díszes és tartós bekötési táblát is készített, mely 85 kr-ért kapható. A szótár ára füzetenkint 1 frt.

Steinschneider, a híres bibliografus, hajlott kora miatt április 1-én visszalép a berlini hitközségi leányiskola igazgatásától.

Az avatóivek aláírása. A Jüdische Presse nov. 7-iki számában olvassuk, hogy azon katonakötelezetteknek, kik nem illetőségi megyéjükben jelentkeznek sorozásra, ellenőrzés céljából sajátkezűleg kell az avatóívet aláírniok. Minthogy pedig az idegenek rendszerint csak az utolsó napon kerülnek sorozásra, ez pedig majd mindig szombatra esik, az idén a sopronmegyeiek e napon kénytelenek voltak sajátkezűleg aláírni a nevüket, többek között a kismartoni jesiba több növendéke is. Az ottani rabbi, Kuttna Salamon az egész megye rabbisága által aláírt folyamodványnyal fordult ez ellen a vallás- és közokt. miniszterhez, a ki szept. 27-én kelt rendeletével meghagyta, hogy »a rabbijelöltek, kik szombaton jelentkeznek sorozásra, nem kötelesek az nap írni be nevüket az avatóívre, hanem a mennyiben szombati napon történendő sorozásuk elkértilhetetlen, a következő napon is aláírhatják.«

A lordmayor körmenete. Isaacs, London izr. vallásu főpolgármesterének körmenete a szokott finnepségekkel november 9-én tartatott.

TARTALOM.

A M. Zs. Szemle VI. évfolyamának munkatársai . . . . .

Lap
III

TUDOMÁNY.

Löwy Mór. Apró részletek a Makkabeusok-korabeli történethez	1—5
Fischer Mihály, Beck Mór. A chevra kadisa eredete	6—11
Kohlbach Bernát. Egy középkori rabbi és erkölestanító 65—78, ...	147—153
Nádai Gyula. A török zsidók életéből	79—87 129—146
Hochmuth Ábrahám, Seltmann Lipót, Goldfajn S. M. A Makkabeusok-korabeli történethez	88—89 154—158
Perls Ármán. Jézus nevei a talmudban	193—200
Hochmuth Ábrahám. Egy talmudi helynek megvilágítása egy másik által	201—202
Spira Jakab. A török zsidókról	202
Blau Lajos. A talmudi büntető jog egyik pontja	257—269
Diamant Gyula. Egy főuri zsidó család a XVII-ik században	269—275 321—335
Hochmuth Ábrahám. Adalékok a szentírás magyarázatához régi forrásokból	276—279
Roth Áron. Egy talmudi helynek megvilágítása egy másik által	279
Kohn Ambrus, Seltmann Lipót. Jézus nevei a talmudban	280
Blau Lajos, Roth Áron. A talmudi büntető jog egyik pontja	336—337
Landesberg Lipót. Tráni József	337
Spitzer Ignác. Zipser M. nézete Bar Pandra névről	338
Kecskeméti Lipót. Humor az édenben	385—397
Bárány József. Maimuni és Nachmani I.	449—460
Kohlbach Bernát. A zsidó vallásos vitairódalom történetéhez	461—473
Schreiner Márton. Izraelita és zsidó	513—516
Bacher Vilmos. Az »izraelita« és »zsidó« név történetéhez	517—525

IRODALOM.

Bacher Vilmos. A Szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1888-ban	12—21
Deutsch Lázár. Imádságok zsidók számára	22—23

	Lap
Klein Mór. A Pentateuch új magyar fordítása	90—93
Rosenberg Sándor. Vallásos költészet	93—96
Szerkesztőség. Válaszul	101
Ziegler Ignác. Ezekiel próféta 20. fejezete	159—162
Blau Lajos. Rabbi Méir élete és működése	162—164
Rosenberg Ede. Olvasmányok a bibliából	203—209
Steinherz Jakab. Egyházi szónoklatok	209—212
Elész Bernát. Nyílt levél	213—219
Flesch Ármán. Hitszónoklatok	281—285
Hegyi Béla. Zsidó egyházi énekek	339—340
Vajda Béla. A német zsidók és rabbijaik a XIV. és XV-ik században	398—402
Blau Lajos. Rabbi Simeon Mekhiltája	474—475
Goldschmied Lipót. Hittani kézikönyvek	475—477
Adler Lipót. Ungar Joel rezponzumai	526—527

*

Makai Emil. CXXXVII. Zsoltár	21—22
Perls Ármán. Jeremiás siralmai 97—100, 285—288, ...	340—343 403—405
Mosonyi Albert. Ibn Gajját költeményeiből	164—165
Lederer Ignác. Alcharizi költeményeiből	165
Makai Emil. Gabirol költeményeiből	212—213
Ujjanaz. Vallásos költemények	478—479, 527—528 612—622

TÁRSADALOM.

—i. A szombat	24—26
M. F. Szemle. (Eskü more judaico. Utónevek felszerlése. Pesti Chevra Kadisa. Zugházasságok. Jurista-bál)	27—29
Schreiner Márton. Fővárosi tudomány	30—32
Bözöd-Ujfalú	33—39 415—419
Y. Z. A missió	102—103
Szántó Eleázár. A magy. zsidó tanítók közgyűlése 1889-ben	104—107
Alfa. Hirsch Sámson Rafael	107—112
Enyedi Mátyás. A gyász alkalmából	166—171
Beledi Miksa. Eskü hajadon fővel	171—175
A zsidó anyakönyvek rendezése	175, 304, 611
Schreiner Márton. A zsidó istenitiszteletről	220—238 344—351
Szántó Eleázár. Egy levél a régi jó időkben	238—240
Egy orthodox zsidó. Gróf Csáky miniszter álláspontja a zsidó ügyben	284—294
Steinherz Jakab. A domonyi pör	299—996
Rosenberg Sándor. A zsidó istenitiszteletről	297—302
B. S. Ifjaink a politikában	302—304

	Lap
<i>Enyedi Mátyás.</i> Vallásos opportunizmus	352—361
<i>A zsidó magyar közmevelődési egyesület</i>	362—363
<i>Klein Mór.</i> Hochmuth Ábrahám 406—409, 497—501, ...	543—550
	603—609
<i>Egy tanár.</i> Mózes vallásu	410—411
<i>Maislis Ferencz.</i> Zsidó polgári iskola	412—414
<i>Mezei Ferencz.</i> Zászlóbontás	480—488
<i>Fischer Gyula, Klein Mór, Steinhertz Jakab, V., m. f.</i> Mózes vallásu	489—497
<i>Fischer Gyula.</i> Egy anyakkönyvvezető panasza	501—502
<i>Schreiner Márton.</i> A győri rabbiértekezet	529—534
<i>Mezei Ferencz.</i> Válasz	535—543
<i>Schön József.</i> Hochmuth Ábrahám	550—552
<i>M. F. Szemle.</i> (Gróf Csáky látogatásai. Az evangélikusok konventje. A hitközség joga a középiskolai hitoktatás kezelése körül. A sziráki és berezzeli izraeliták viszálya)	552—555
<i>Goldheim Lípól.</i> Nyilatkozat	555—557
<i>Az izraelita községkerületi elnökök gyűlésének emlékirata</i> Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez	577—595
<i>Halász Frigyes.</i> A zsidó-ügyek a gyakorlatban	595—597
<i>Singer Mihály.</i> Bischitz Dávidné	597—600
<i>Szalárdi Mór.</i> A pesti izr. hitközség kórháza	691—602
<i>Fischer Gyula.</i> Felelet a nyilatkozatra	609—611

ÉRTESITŐ.

ORSZÁGVILÁG.

Zsidó halottak 1888-ban	40—42
<i>Blau Lajos.</i> Külföldi ut	42—49
<i>Goldfajn S. H.</i> A berlini régi sirkertről	49—51
— <i>K.</i> Nyilvános felolvasó estélyek	51—52
— <i>f.</i> A berlini rabbi-egyesület	113—114
<i>Blau Lajos.</i> Magyar zsidók Jeruzsálemben	114—116
<i>Alfa.</i> Gyászistenisztelet	176—182
<i>Neumann Ede.</i> Deák Ferencz egy nagykanizsai rabbiról	183—184
<i>N. N.</i> Az izraelita siketnémák országos intézetéről	184—187
<i>Kimutatás</i>	187
<i>A pesti zsidó hitközség és a Magyar-Zsidó Szemle</i>	305—307
<i>Fleischmann Sándor.</i> Schwarz M. A.	306—309
<i>Beledi Miksa, Wurmfeld Ignác, Lévai Izor, e. i.</i> Hitközségi költségvetések	241—244, 309—318
	364—365
<i>Rosenpütz Sándor.</i> Dél-Afrika zsidóságáról	365—368
— <i>U.</i> — Egy rabbitalálkozás	420—423
<i>Dr. Ligetli S.</i> Blumgrund N. H.	422—425
<i>B. M.</i> Izr. kézmű- és földmívelési egyesület	425—426
Egy ismeretlen adat Steinhart Jakab életéből	503—504

	Lap
<i>Deutsch Henrik</i> jubileuma	558—589
<i>H. S.</i> Az izr. kórház fölavatása	623—626
<i>P. Vidéki</i> levél	626
A községkerületi elnökök gyűlése	626—627
TANÚGY.	
<i>Enyedi Mátyás.</i> A berlini rabbi szeminárium	52—58 116—123
<i>Az orsz. izr. tanító-egyesület</i> közgyűlése	244—245
A pancsovai izr. hitközség pályakérdései	368—370
<i>Lévai Izor.</i> A hitoktatás és a felekezeti iskola	370—373, 434—434
<i>Bárd Rezső.</i> Az orsz. magy. izr. tanító-egyesület közgyűlése	425—443
<i>Málnai Mihály.</i> Az orsz. izr. tanítóképző intézet újjászervezése	504—509
<i>Az orsz. izr. tanítóképző</i> tanterve gyakorló iskolájának I—IV. osztálya számára	559—571

KÜTFÖK.

172. sz. *) Zsidó körlevél 1848-ból	59—62
174. sz. A nagy-kanizsai hitközség történetéből (1839.)	124—125
175., 182., 183., 187., 188. sz. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	189, 319, 510, 572
176. sz. A kecskeméti zsidók a szabadságharc alatt (1849.)	188—189
177. sz. A nagy-kanizsai hitközség történetéből (1823)	189—190
178. sz. Az orsz. iroda körlevele	246—251
179. sz. Utólagos anyakönyvelés. Miniszteri körrendelet	251—252
180. sz. A husvétii kenyér elárúsítása. Miniszteri körrendelet	253—254
181. sz. A trencsényi levéltárból (1763, 1761)	254
184. sz. A hitoktatás ügye Gyöngyösön	374—383
185. sz. A várpalotai hitközség múltjából (1815.)	444
186. sz. A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter körrendelete az izr. tanulók vallásának mikénti megjelölése tárgyában	510
189. sz. Egyenetlenség a morvaországi, magyar-bródi és trencsényi meg nyitramegyei zsidók között (1763)	573—574
190. sz. A trencsényi hitközség múltjából (azonos a 181. sz. első részével)	574
191—193. sz. Az országgyűlés képviselőházának három határozata	628—630

VEGYES.

Irodalmi hírek 63, 126, 191, 255, 320, 384, 445, 511, 575, 630. — Zsidók külföldön. A biblia. Zsidó zsurnalisztika. A vallás- és tanulmányi alap állása. Új zsidó felekezeti magyar lap. A misszió Jeru-

*) A kútfők számozásában tévedésből kiesett a 173. sz.

zsálemben. Nyilatkozat 63—64. — Schurz Károly az antiszemitizmusról. A ghetto Florenzben. Palesztinában. Zsidók külföldön. Berlin zsinagógiái. A párisi rabbiszeminárium. Szerbia zsidó községei. Törvényhatósági naptár. Új felekezeti lap. zsidó statisztika. Az olasz hadseregben 126—128. — Mendelssohn szobra. Két pénzügyi bizottsági elnök. Pietro Perreau. A jeruzsálemi telepítvényesek. Palesztinai vasut. Zsidó statisztika 191—192. — Gyászistenítisztelet. Boulanger Magyarországon. Rabbikongresszus. Az olasz felsőház. Zsidók külföldön: Az oláh kormány. Zsidó tanulók a porosz és magyar egyetemeken. Érdekes kézirat. Zsidó statisztika 255—256. — A »Mekiczé Nirdamim.« Új messiás. Ujjonczás Oroszországban 320. — A német községek. Zsidó statisztika. A zsidók Indiában. Zsidók külföldön. Bözöd-Ujfalu. Tudomásul 384. — Közigazgatási almanach. Deutsch Henrik. Hochmuth Ábrahám. Új templom. Rabbiválasztás. Ünnepi imádságok. Egy század statisztikája 445—448. — Gróf Csáky Albin. Blau Lajos. Törvényhatósági naptár. Az orientalisták kongresszusában. Weil Gusztáv. Montefiore naplója. A rituális metszés. Előfizetési felhívás. Magyar közmondások könyve 511—512. Zsidó közigazgatási naptár. Dr. Mezey Ferencz. Izraelita tanítói jubileum. Páratlan határozat. A talmud oroszul. Felekezeti tébolyház. Halott-égetés. Vándorló hitszónok. Bözöd-Ujfaluról 575—576. — Magyar nyelvtörténeti szótár. Steinschneider. Az avató-ívek aláírása. A lord-mayor körmenete 630.

A megbeszélt munkák lajstroma.

	Lap
<i>Blumenthal A.</i> Rabbi Meir	162
<i>Brett M.</i> Bibliai történet és hittan	475
<i>Deutsch H.</i> Exodus vagyis Mózes második könyve	91
<i>Ugjanaz.</i> Levitikus vagyis Mózes harmadik könyve	—
<i>Frankl P. F.</i> Fest- und Gelegenheits-Predigten	209
<i>Friedmann M.</i> ם״ז Ezechiel, Kapitel Zwanzig	159
<i>Güdemann M.</i> Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Deutschland	398
<i>Halász N.</i> Zsidó hit- és erkölestan	475
<i>Kiss J.</i> Ünnepnapok	93
<i>Lewy J.</i> Ein Wort über die Mechiltha des R. Simeon	474
<i>Major Gy.</i> Kiss József, Ünnepnapok zenésítve	339
<i>Perls A.</i> Ünnepi és alkalmi prédikációk	281
<i>Schön D.</i> és <i>Stern Á.</i> Olvasmányok a bibliából	203
<i>Ungar J.</i> Responzumok	526

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIDER
GYŰJTEMÉNY